

Historisk Tidsskrift,

Syvende Række,

udgivet

af

den danske historiske Forening,

ved dens Bestyrelse.

Redigeret

af

J. A. Fridericia,
Foreningens Sekretær.

Femte Binds ~~første Hefte.~~

Kjøbenhavn.
Bianco Lunos Bogtrykkeri.
1904.

VET TES EN
NOV TAM TVM
Dei
Sub Numine
Viget

Historisk Tidsskrift,

Syvende Række,

udgivet

af

den danske historiske Forening,

ved dens Bestyrelse.

Redigeret

af

J. A. Fridericia,
Foreningens Sekretær.

Femte Bind.

Kjøbenhavn.
H. Hagerups Boghandel, Hovedkommissionær.
Bianco Lunos Bogtrykkeri.
1904—1905.

Indhold.

Afhandlinger og Smaastykker.

Anmeldelser.

Holsten-Gottorp og Kronen 1658[1]).

Af **P. Lauridsen.**

I. Indledning.

Lige siden Delingen 1544 havde Kongen og den gottorpske Hertug ligget i Strid om forskellige Spørgsmaal; men det var dog først efter Kejserkrigen 1627 og efter den store økonomiske Nedgang, som omkring Midten af det 17de Aarhundrede ramte Landene, at disse Stridig-

---

[1]) Hovedkilden for denne Afhandling er en Dagbog, ført af den gottorpske Raad Levin Claus Moltke til Knop, der var Hertugens Ombud ved Roskildefreden og de kjøbenhavnske Forhandlinger 1658. Dagbogen bestaar af 64 tætskrevne Foliosider og gaar fra 5te Februar til 13de Maj; men sammen med den opbevares en Række højst interessante og oplysende Indlæg: Breve, Concepter, Stridsskrifter og andre Dokumenter, affattede under disse Forhandlinger (desværre ere nogle af disse ikke længere til Stede). I Pakken (Rigsarkivet „Slesvig 228") findes dog ogsaa diplomatiske Brevskaber fra 1656—57—59). — Hidtil have vi kendt yderst lidet til disse Forhandlinger, og det her for første Gang fremdragne Kildestof udfylder derfor saa at sige et tomt Blad i vor Historie. Jeg skylder de Herrer Arkivsekretær L. Laursen og Arkivassistent Louis Bobé en hjærtelig Tak saa vel for, at de have gjort mig opmærksom paa Dagbogen, som for den sagkyndige Assistance, de under Bearbejdelsen have ydet mig. Af andre hidtil uænsede Kilder har jeg særlig benyttet: Breitenauiana Nr. 24—25. Dipl. Slesv.-Holsaticum LXXII—IV etc. Se Anm. S. 48.

heder antoge et ondartet Præg og skabte den giftige Familietvist, som sluttelig førte til Hertugslægtens Fordrivelse fra Slesvig. Krigen 1657 bragte det ulmende Had frem i fuldt Daglys og bevægede Hertug Frederik III til at stille Krav og lade skimte Hensigter, som nødvendigvis for al Fremtid maatte ødelægge Forholdet mellem ham og Kronen, mellem ham og hans Medregent i Hertugdømmerne. Disse Krav hvilede paa svage retslige Forudsætninger, men bundede des dybere i den dansk-norske Stats rivende Tilbagegang og i Trætheden over at være knyttet til denne Tilbagegang og Ødelæggelse. Ved alle Midler vilde Hertugen ud af det gamle Fællesskab, af det ødelæggende Makkerskab med denne synkende Stat, hvis Politik i den sidste Tid kun havde bragt Hærgningstogt paa Hærgningstogt ind over hans Land, og som nu ved Kong Frederiks fornyede Fredsbrud 1657 endelig syntes at have løftet Laaget af Pandoras Æske og blindt hen at styrte sig ned i Undergangen.

I denne Undergang vilde Hertugen for ingen Pris være Fælle, men naar det dansk-norske Statsskib var gaaet under, havde han ikke det mindste imod at fiske endog meget store Vragstykker af samme. For en Vasal, Medregent og nær Frænde var det meget vanskeligt at retfærdiggøre et saadant Brud paa Tro og Love, ja blot til Nødtørft at fjærne det Odium, der maatte falde paa ham. Han skrabede vel alle de Klagemaal sammen, som en mere end 100aarig Fællesregering kunde være skikket til at fremkalde; men Kongehusets Misbrug af Magten og den derved øvede Uret var enten af en saa tvivlsom eller af en saa ringe Natur, at Hertugens saakaldte ældre „gravamina“ langt snarere havde egnet sig

for en juridisk Voldgiftskendelse end for en Afgørelse ved de svenske Vaaben. Her skal først gives en kort Udsigt over disse ældre Klager.

Det eneste Spørgsmaal af nogen Betydning, som havde ligget Kongen og Hertugen imellem i lange Tider, var Striden om det slesvigske Bispelen (Svavsted Amt og Domkapitelsgodset). Ved Reformationens Indførelse var dette Gods ikke bleven sekulariseret, den sidste katholske Biskop, Gotschalck v. Ahlefeldt, beholdt det lige til sin Død 1541, og derefter enedes Kong Christian III og Domkapitlet om, at en Biskop ogsaa for Fremtiden skulde staa i Spidsen for Kapitlet og den gejstlige Styrelse, valgt af dette under Kongens sanktionerende Medvirkning. Samtidig reformeredes Kapitlet, Domherrernes Antal indskrænkedes til 8; men de beholdt Godset imod at danne Hertugdømmets Konsistorium, besørge Gudstjenesten i Landets Hovedkirke og som Forstandere og Lærere virke ved Domskolen. Denne Ordning optoges i den rendsborgske Kirkeordinans af 1542, og samtidig valgtes Tielemann v. Husen til Superintendent eller til Slesvigs første protestantiske Biskop, medens en Amtmand, ligeledes valgt af Kapitlet, bestyrede Bispegodset.

Uheldigvis forstyrredes denne lige saa høj- som frisindede Ordning ganske ved Delingen 1544. De smaa Delingshertuger kunde ikke finde sig i den gejstlige Centralstyrelse, de unddroge sig baade fra Kapitlets Consistorial- og fra Biskoppens Visitatsmyndighed, indsatte egne Generalprovster og indrettede særegne Kirkeraad, hvorved den foretagne Nyordning kom til at svæve i Luften. Men dette førte til et endnu yderligere Skridt. I Delingsakten 1544 havde Hertugernes yngste Broder,

Frederik, faaet Anvisning paa Erhvervelsen af Stiftet Bremen; men hvis det ikke skulde lykkes for ham, havde Brødrene tilsikret ham Fjerdedelen af begge Hertugdømmerne. Et Par Aar efter Delingen stode de over for hans Krav; men for at undgaa en fornyet Udstykning af Landene gik Kong Christian ind paa, at Frederik valgtes til Fyrstebiskop i Slesvig og kom i Besiddelse af Svavsted Amt. Hertug Frederik døde dog allerede 1556; men forinden havde han valgt Hertug Adolf paa Gottorp til Coadjutor, og ved en Række Indrømmelser til Domherrerne lykkedes det denne at blive hans Efterfølger.

Dette mishagede i højeste Grad Kongen; hverken han eller hans Søn Frederik II vilde godkende Valget, og først 1563, ved Syvaarskrigens Udbrud, lykkedes det Hertug Adolf at fremtvinge en kongelig Sanktion af det skete. Det følger af sig selv, at denne Godkendelse var rent personlig og ikke i mindste Maade kunde have Præg af en Forlening med Lensarveret; men da Hertugen optraadte udæskende og tyrannisk over for Kapitlet og søgte at fremtvinge sin Søns Valg til Efterfølger, blev Forholdet mellem ham og Kongen mere og mere spændt, og ved Adolfs Død 1586 søgte Kongen derfor at gøre en brat Ende paa hele Striden, idet han — med Kapitlets Samtykke — inddrog eller inkorporerede i Kronen baade Stifts- og Kapitelsejendommene som hjemfaldent Lensgods. Med andre Ord: 611 Plove forvandledes til rigsumiddelbar Ejendom, og rundt omkring i Hertugdømmet, men særlig dog i Slesvig- og Husumegnen, opstod et dansk Kronland, der i Oprindelse og Styrelsessæt i høj Grad mindede om de kongerigske Enklaver mellem Ribe og Tønder. Paa Svavsted Hus sattes en kongelig (ikke hertugelig) Lensmand, Sønder-

jyllands Domkirke og Domskole faldt umiddelbart ind under kongelig Bestyrelse, og Domkapitelsgodset omdannedes til Beneficium for veltjente kongelige Raader og Embedsmænd. Men selv disse Beneficiarier dannede vedvarende et Kapitel, der ledede af en Archidiakonus, Landets første Prælat, og havde Jurisdiktion over Domkirken og Domskolen, over de talrige Borgere, der i Byen Slesvig boede paa Domkirkens Grund, saavelsom over Kapitelsundersaatterne rundt omkring i Landet[1]).

Det er forstaaeligt, at denne kongerigske Enklave umiddelbart op ad Gottorp og midt inde i Hertugens Amter kunde falde Hertugen ubekvem, og lige fra 1590 stredes der nu om, hvorvidt Svavsted var eller ikke var rigsumiddelbart. Fra gottorpsk Side gjordes gældende, at baade Stiftet og Kapitlet laa indenfor Lenshertugdømmets Grænser, og da dette helt og holdent var bortforlenet af Kronen, maatte det gejstlige Gods ogsaa høre med til Hertugdømmet. I tidligere Tider havde baade Bispen og Domherrerne hyldet Hertugerne, ydet Landfølge, modtaget hertugelige Privilegiekonfirmationer, betalt Frøkenskat, ladet sig tiltale ved Landretten — altsaa i eet og alt ladet sig behandle som hertugelige Undersaatter, og de hørte derfor med til Hertugdømmet. Vel var der ikke truffet nogen Bestemmelse om Stiftslenet i Delingsdokumentet 1544; men da Kongen og Hertugerne vare komne overens om at lade Prælater og Ridderskab forblive udelte under Fællesregeringen, maatte den gottorpske Hertug forlange, at ogsaa Stifts-

---

[1]) Denne Fremstilling er udarbejdet paa Grundlag af de samtidige Stridsskrifter („Specificatio", „Refutatio" osv. Se S. 48 Anm.) samt Archiv für Staats- und Kirchengeschichte II, S. 451 flg.

og Kapitelsgodset styredes paa denne Maade, og at Indtægterne kom til lige Deling mellem Fyrsterne.

Fra kongelig Side svaredes, at det slesvigske Bispelen var langt ældre end selve Lenshertugdømmet, at det i sin Tid var opstaaet ved kongelige Dotationer af Krongods, at det ingensinde havde været optaget eller blot nævnt i de hertugelige Lensbreve over Sønderjylland, og lige saa lidt var dette sket i Delingsdokumentet 1544. Det var desuden fuldt vitterligt, at Slesvigs Biskop altid havde været dansk Rigsstand og i ældre Tider tillige Kronens højtbetroede Embedsmand, ligesom han og hans Ejendomme havde ligget under Ærkesædet i Lund, og altsaa nu under Kongen: Landets højeste Biskop. Overfor disse Kendsgerninger betød det intet, at saavel Bisperne som Domherrerne i ældre Tider havde maattet præstere Arvehylding, Landfølge, Kontributioner osv. til Hertugerne; thi disse Ydelser vare dem aftvungne, de havde ofte klaget deres Nød i Riget, som Tredjemand kunde Kronens Ret derved umulig tilintetgøres, og Rigsraadet, den eneste kompetente Dommer, havde ingensinde godkendt Hertugernes Ret. Derfor var saavel Bispe- som Kapitelsgodset et hjemfaldent Len og med Rette inkorporeret i Kronen.

Men i hvor rigtig og overbevisende denne Bevisførelse end kan synes at være, maa det dog indrømmes, at den næppe slog til overfor Kapitelsgodset, thi dette var kun i ringe Grad opstaaet paa den beskrevne Maade. Af dets 24 Præbender hidrørte kun de 8, eller de saakaldte „smaa“, fra kongelige Gaver af Krongods udenfor det daværende Lenshertugdømme, medens Hovedmassen af det øvrige Strøgods var erhvervet i selve Lenshertugdømmet Jylland enten ved Gaver eller Køb, og fra

kongelig Side anførtes intet, hvorved en Ophævelse af denne Samhørighed skulde være sket.

I Tidernes Løb gjordes mange Forsøg paa en mindelig Løsning af Striden. Baade 1591 og 1594 sendte Hertugen af Meklenborg og Kurfyrsten af Sachsen deres lærde Raader ind i Landet til Mæglingsforsøg, og 1618 forsøgte Hertugerne af Brunsvig-Lüneborg det samme, men uden Resultat, og et Forslag om Mageskifte af Stiftslenet mod enten Løgumkloster eller et holstensk Amt, som Hertug Frederik III fremkom med 1654, henstod endnu uafgjort ved Krigens Udbrud 3 Aar senere[1]).

Om Hertugens øvrige Klagemaal er det ikke nødvendigt at sige ret meget. I Aaret 1621 havde baade Prins Frederik (III) af Danmark og Hertug Adolf af Gottorp bestræbt sig for at komme i Besiddelse af Bremens Stift, men Kong Christian IV havde formaaet Adolf til at træde tilbage imod Løfte om, at han, saasnart Prinsen havde faaet Stiftet, aarlig paa Livstid skulde modtage 5000 Rdl. af Kongen. Som bekendt gik det dog meget langsomt for Prins Frederik, og først 1634 kom han i Besiddelse af Stiftet; men allerede 1631 faldt Adolf i Slaget ved Leipzig, og dermed skulde man synes, at hans Krav paa den danske Krone maatte falde bort af sig selv. Men saaledes tænkte hans Broder, Hertug Frederik III paa Gottorp, ikke; thi 1658 krævede han, at den aarlige Pension, som var lovet Broderen, skulde udbetales ham for det Aaremaal, Prins Frederik havde været Erkebiskop i Bremen.

1640 døde den sidste Greve af Schaumburg, og hans holstenske Lande, Grevskabet Pinneberg, tilfaldt

[1]) I „Refutatio“ omtales Hertugens Tilbud af 31te Januar 1654 om Mageskiftet.

Huset Holsten og deltes mellem Christian IV og Hertug Frederik III. Før Grevens Død havde de ligget i Strid med ham om Klosteret Uetersen, fordi han forvaltede det som Særeje, medens det efter deres Mening, som gejstligt Gods, hørte ind under Fællesregeringen. Ved Delingen kom Klosteret til at ligge i den kongelige Andel, og nu viste Kongen sig ligesaa utilbøjelig som Greven tidligere til at opgive den privative Administration og at dele Indtægterne med Hertugen. Striden henstod uafgjort endnu 1658.

1651 endelig rejste Hertug Frederik den saakaldte Peræquationsstrid, idet han paastod, at Kong Christian IV fra 1636 til 1643 havde hævet 80,000 Rdl. for meget af Hertugdømmernes fælles Landkiste. Fra dansk Side gjordes en lignende Klage gældende imod Hertugen, de senere Forhandlinger 1662, 64 og 67 førte heller ikke til nogen Afgørelse, og det turde nu være ret umuligt at dømme Parterne imellem [1]).

Man skulde ikke synes, at disse Stridspunkter — i hvert Fald bortset fra Svavsted — kunde have Betydning nok til at forbitre Forholdet mellem to nærbeslægtede og samregerende Fyrster, og det saa meget mindre, som den nye Konge personligt stod ganske udenfor deres Oprindelse. Den Heftighed, hvormed man paa begge Sider tog dem, vidner derfor om det bitre Nag, som allerede forud for Krigen maa have været til Stede. 1652 udkom Dankwerths „Landesbeschreibung“, og som gottorpsk Embedsmand havde Forfatteren, i forøvrigt meget maadeholdne Udtryk, gjort sig til Talsmand for

[1]) Eskild Lohmanns Excerpter til Slesvigs Historie. Rigsarkivet. Denne Sag maa ikke forvexles med Peræquations-Recessen af 1663.

Hertugens Opfattelse af „Uetersen“ og af „Domkapitlets Exemption fra Landretten“; men alligevel blev Kong Frederik saa vred herover, at han stod paa Nippet til at konfiskere det kostbare Værk, og den aldeles sagesløse Medforfatter, Kartografen Johannes Mejer, mistede af den Grund en Trediedel af sin aarlige Løn, Paa den anden Side negtede Hertug Frederik at forny den „evigvarende Union“ imellem Landene, før hans „gravamina“ vare afhjulpne.

Det forstaar sig af selv, at Hertugens paafølgende Tilnærmelse til Sverige, hans Datters Ægteskab med Karl X, hans Sønners Udnævnelse til svenske Æresoberster og hans egne Bestræbelser for at knytte sin Politik saa nøje som muligt til Sverige maatte fremkalde den dybeste Mistillid i Kjøbenhavn. Allerede i Sommeren 1656 erklærede han sig rede til at støtte Karl X under et Angreb fra dansk Side, og de Bestræbelser, som han i den første Halvdel af 1657 vil have udfoldet til Fredens Bevarelse, og som hans Raader senere stadig anførte imod Danmark, have derfor næppe haft stort at betyde. Da Krigsforberedelserne herhjemme toge Fart i Januar Maaned 1657, skrev han til Svigersønnen, at der her foregik Ting, som den svenske Konge i Længden ikke rolig kunde finde sig i, og samtidig bad han om, at Kong Karl, hvis det kom til Krig, da vilde tilstaa Slesvig og Holsten, ogsaa de kongelige Andele, en vis Neutralitet, eftersom han derved vilde opnaa „at faa Hertugdømmerne separerede fra de Danske“ [1]). Senere teede Hertugen sig meget fortrydelig over, at Kongen havde udelukket ham fra alle Overvejelser og Beslutninger; men

[1]) J. A. Fridericia: Adelsvældens sidste Dage. S. 256 flg.

denne Fortrydelse bundede sikkert nok i lutter fjendtlige Hensigter, og Historien vil næppe lægge Kong Frederik noget til Last i saa Henseende, særlig da Hertugen ogsaa herhjemme stak Hestefoden lovlig langt frem.

Den 11te Februar 1657 tilbød han sin Mægling mellem de nordiske Kroner, og da Kong Frederik afviste ham med den Oplysning, at Mæglingen allerede var overtagen af Kurfyrsten af Brandenborg, henvendte han sig til Kongens holstenske Raader, først med Tilbud om sin Mellemkomst for at forhindre et Krigsbrud, og, hvis et saadant var uundgaaeligt, da med Forslag om Hertugdømmernes Neutralitet under den forestaaende Fejde. Men Kongens Raader kunde næppe være blinde for hans egentlige Hensigt. I Skrivelse af 20de Marts takkede Christian Rantzau og Diedrich Reinkingk ham for hans Fredsbestræbelser, men tilføjede, at hans Forslag angaaende Hertugdømmernes Neutralitet havde mødt Modstand saavel hos Kongen som hos de tilstedeværende Rigsraader, idet de mente, at en saadan Neutralitet stred imod den oprettede Union, som foreskriver, at det ene Land straks skal komme det andet til Undsætning med visse Midler, og hvis Faren bliver overvældende, da med hele sin Styrke. Brevskriverne haabede derfor, at Hertugen ikke vilde unddrage sig for sine Forpligtelser eller skyde sig ind under Neutralitet[1]).

Hertugens Hensigt med disse Forhandlinger kan vel næppe have været nogen anden end at drive Neutralitetskilen ind imellem Kronen og de samlede Fyrstendømmer og saaledes gøre sit til „at separere dem fra de Danske“; thi i Tilfælde af en Angrebskrig som den

[1]) Breve i Moltkes Dagbog.

forestaaende, hvortil han ikke havde givet sit Samtykke, var han personlig ganske frit stillet. Unionen foreskrev kun Hjælp, naar Krigen var foretagen efter gensidigt Raad og fælles Beslutning, og i Lensforliget i Odense 1579 blev Ydelsen af den ringe Lenshjælp, som Hertugen skyldte Kronen, knyttet til de samme Betingelser. I den foreliggende Situation havde hverken Kongen eller Kronen derfor noget retmæssigt Krav paa Hertugens militære Understøttelse, og han forbrød sig ikke imod sin Vasalpligt ved at forblive neutral. I de afgørende Møder paa Gottorp og i Flensborg i Marts 1657 have de hertugelige Raader sandsynligvis skarpt indtaget dette Standpunkt (eftersom de altid senere forsvarede Hertugen ud derfra), og som en nærliggende, omend langtfra berettiget Konsekvens forlangte de tillige, at hans Lande skulde forskaanes for Indkvartering og andre Krigsbyrder.

Men dette drev Mistilliden fra kongelig Side ud i Handling. Endnu før Bruddet med Sverige tænkte man i Kjøbenhavn stærkt paa at erklære Hertugen Krig[1]), allerede i April fik Rigsmarsken Anders Bille Ordre til at bemægtige sig den hertugelige Holmer Skandse, der beherskede Vejen fra Gottorp til Ejdersted og Ditmarsken, og da den svenske Invasion stod for Døren, tog Krigsbestyrelsen under Overvejelse at rasere Rendsborgs nordlige Omegn[2]), der bestod af hertugelige Landsbyer. Ved Frederiksoddes Indtagelse faldt Rigsmarskens „Chatol“ i Fjendens Hænder, og Hertugen blev bekendt med disse Planer, som han ikke undlod at benytte imod Danmark. — Heller ikke kan det betvivles, at de konge-

[1]) Moltkes Dagbog.
[2]) Fridericia a. St. S. XXXVI 95.

lige Tropper i Krigens første Maaneder optraadte hensynsløst i Hertugdømmerne. Fyrsten betragtedes som en hemmelig Fjende, den danske Hær bestod tildels af et hvervet Skrabsammen, Plyndringslysten var stor, og Disciplinen ringe; men paa den anden Side er det vanskeligt at komme til Klarhed over den anrettede Skade. Paa Grund af Fællesregeringen og det fælles Landeforsvar kunde Hertugen — trods Neutraliteten — ikke unddrage sig for at bære sin Del af Indkvarterings- og Forplejningsbyrderne, og ved de foran berørte Aftaler i Flensborg bestemtes det, at Hertugdømmerne skulde underholde 6000 Mand. Dette viste sig dog snart som et meget tungt Læs, og allerede i den første Halvdel af Juli sendtes den hertugelige Raad Levin Claus Moltke til Kjøbenhavn for at klage over Krigstrykket. Hans Indlæg er dog endnu præget af Maadehold og har en venlig Form. Hertugen besværer sig særlig over, at hans Landsdele belægges stærkere end de kongelige, at Tropperne ikke ville lade sig forpleje efter Ordonnanserne, at Generalkrigskommissærerne formene ham at hæve sine Kammerindtægter (hvorved Befolkningens Ydeevne vilde svækkes), at Tropperne ikke følge Hærvejene, men udspise og udpine alle Egne, selv Gottorp Amt, der skulde fritages for Krigsbyrderne, at Krigskommissær Kay v. Ahlefeldt og en enkelt Oberst have søgt at inddrive en drøj Extraskat, og at Stapelholm og Ejdersted ruineres til Grunden af de store Garnisoner i Skandserne Holm og Bülck.

I sit Svar lovede Kongen at afhjælpe Klagerne[1]), men et Par Uger efter var hans Hær dreven tilbage til

[1]) Acta so Ao. 1658 bey damals vorgewesenen Tractaten alhier zu Copenhagen wegen Gottorff der Satisfaction halber fürgewesen.

Jylland. Den 15de August holdt Karl X et prægtigt Hærskue foran Gottorp, og nu satte Hertugen sine Beskyldninger imod Danmark adskillige Oktaver op. Ved Forhandlingerne i Kjøbenhavn i Vinteren 1658 lod han den samme Levin Moltke erklære, at den kongelige Hær ved Kontributioner, Gennemmarcher, Indkvarteringer, Plyndringer, egenmægtige Beskatninger og mange andre militære „Pressurer“ havde ødelagt hans Lande, Amter og Stæder, at hans stapelholmske Skandse var berøvet ham uden mindste Grund, at hans egen Landshøjhed var bleven tilsidesat paa den groveste Maade, ja endog saaledes, at hans egne Undersaatter havde glemt den Ærefrygt, som de skyldte ham, og at han selv personlig var bleven trakteret med stor Insolence og værre end en simpel Indfødt af Adel. Saa vidt mig bekendt foreligger der intet samtidigt Regnskab over den lidte Skade, og senere forsvandt den som en Draabe i det Ødelæggelsens Hav, der skyllede ind over Halvøen. Allerede i Februar 1658 forlangte Karl X Detailoplysninger af Levin Moltke; men hverken han eller Hertugen kunde give dem, og i de følgende Forhandlinger i Kjøbenhavn afviste Kong Frederik med stor Heftighed alle Beskyldninger for tilsigtet eller befalet Ødelæggelse; hvis Hertugen havde lidt større Overlast, end hvad selve Krigen maatte føre med sig, kunde han udpege de skyldige, og han skulde da faa al mulig Oprejsning; men ogsaa denne Opfordring forblev ubesvaret. Med et rundt Tal anslog Hertugen den lidte Skade til 800,000 Rdl. eller til 5—6 Mill. Kroner i vore Penge.

— Afskrifter i Rigsarkivet. Moltkes Memorial er udateret, Kongens Svar af 15de Juli 1657.

II. Hertugens Forbund med Sverige.

Det var tredie Gang i Hertug Frederiks Regeringstid, at de hertugelige Lande vare blevne hærgede under en dansk Krig. En Del af Ødelæggelserne maatte vel nok tilskrives den store Sammenblanding af kongelige og fyrstelige Besiddelser, det uheldige Fordelingssystem, der havde udstykket Hertugdømmerne i Strøgods og skiftende Tværstrimler, saaledes at en Hær, der marcherede fra Hamborg til Aabenraa eller omvendt, mindst 3—4 Gange maatte igennem gottorpske Landsdele. Kun omfattende Mageskifter og en energisk Afrunding kunde raade Bod paa disse Forhold, hvis da ikke Hertugen ved Krigslykke og Sveriges Hjælp kunde komme i Besiddelse af det hele. Ulykkernes Hovedaarsag maatte dog søges anden Steds. De hidrørte fra, at Hertugen uløseligt var knyttet til en langt mægtigere Medregent, der som Hersker over to Riger forfulgte ganske andre Maal end han, og der som Lensherre kunde fordre, om ikke altid Lensfølge, saa i hvert Fald Lenstroskab, og derfor altid kunde holde Hertugen lænket til sin Stridskærre. Fællesregeringen og Vasalforholdet vare Kilden til Hertugens Lidelser og Landets Ruin, og da Karl X førte sin sejrrige Hær ind paa Halvøen, vare Hertug Frederik og hans Raader paa det rene med, at nu maatte Tiden være kommen til at tilkæmpe sig Souverænitet og Frihed, Frihed for Vasalforholdet til den danske Krone og Frihed for Medregentens overmægtige Indflydelse.

Men disse Planer faldt paa det nøjeste sammen med Karl Xs egen Optræden og Erfaringer i Polen og med hans Ønske om paa alle Led at lamme Danmark,

ja det er end ikke udelukket, at de hertugelige Souverænitetsønsker fra først af ere indblæste Hertug Frederik af den svenske Konge. I hvert Fald blev den efterfølgende Souverænitetsakt kun en Gentagelse af det, der Aaret i Forvejen, delvis under Kong Karls Ledelse, var sket i Polen, og en kort Redegørelse for disse Begivenheder maa derfor her finde en Plads.

I Aaret 1655 besluttede Kurfyrst Frederik Wilhelm af Brandenborg at tilkæmpe sig Souverænitet over det polske Lenshertugdømme Preussen. Ganske vist stred dette imod hans Lensed, men „Statshensynet krævede det“ [1]), og forhaabentlig vilde de kommende Krigsbegivenheder give ham en rig Lejlighed til Frafald fra Polen.

Kurfyrsten forbandt sig derfor med Sverige, og ved Forliget af 17de Januar 1656 i Kønigsberg tog han Preussen i Len af Karl X, der befriede ham fra hans ældre Lenstjeneste (100 Ryttere), imod at han stillede et Hjælpekorps paa 1500 Mand; men ved Overenskomsten i Labiau d. 20de Novbr. 1656 gik Kong Karl endelig ind paa at erklære Kurfyrsten og hans mandlige Efterslægt for souveræne og uafhængige Herrer over det nævnte Hertugdømme, kun med den Indskrænkning, at Sveriges Konge skulde have Arveret efter hans Mandsstammes Afgang. De følgende Begivenheder kuldkastede dette Forlig; men for at opnaa Kurfyrstens Hjælp imod Sverige maatte den polske Konge Johan Casimir kort efter tilbyde ham de samme Vilkaar, og ved Traktateu i Welau af 19de Septbr. 1657 opnaaede Frederik Wilhelm endelig den attraaede Souverænitet. Denne skulde garanteres af Kongerne i Ungarn og Bøhmen, i Danmark

---

[1]) M. Philippson: Der grosse Kurfürst. Berlin 1897. I, S. 193.

og Norge og af de hollandske Generalstater, og ved et af Skæbnens Luner blev det i Efteraaret 1657 (30te Oktbr.) Kong Frederik IIIs Lod at garantere en ganske lignende Souverænitetsakt som den, hans egen Vasal og Kong Karl nogle Uger i Forvejen havde udpønsket for Hertugen imod Danmark, og som de satte igennem et halvt Aar senere.

I et holsten-gottorpsk Stridsskrift fra 1677 siges det udtrykkeligt, at det var det i Welau givne Exempel og Mønster, som havde opmuntret Hertugen til at søge Vasalfrihed. I Førstningen gik hans Krav rigtignok langt videre; men han blev snart tvungen tilbage til det preussiske Mønster, og dette har derfor en vis Interesse for os. I Traktatens § 4 og 5 hedder det, at Kurfyrsten og hans ægtefødte mandlige Arvinger fremtidig — uden nogen Lenstjeneste, men med fuld Souverænitet og med den højeste og absolute Magt — skulle beholde og besidde det Hertugdømme Preussen, som Fyrsten hidindtil har havt som Len af den polske Krone. Men om end Kurfyrsten og hele hans mandlige Efterslægt herefter skulle være befriede for enhver „Lensnexus“ til denne Krone, forbeholder dog baade Kongen og Republiken Polen sig deres Rettigheder til Hertugdømmet efter den kurfyrstelige Mandslinies Afgang, og i Traktaten udtales det — at Preussen herved ikke skilles fra Riget. Sluttelig lover Polen, hvis det brandenborgske Fyrstehus skulde uddø og Hertugdømmet falde tilbage til Kronen, ved en ny Bortforlening særlig at tage Hensyn til Kurfyrstens Agnater af den culmbachske og anspachske Linie og at sikre dem Successionen forud for andre, dog paa de Lensvilkaar, som Kurfyrsten hidtil havde været underkastet.

I Welau foregik der altsaa ikke en tinglig, men kun en rent personlig Lensbefrielse; Preussen vedblev at være Len af den polske Krone, men med hvilende Lenspligt, saalænge Kurfyrstens Mandsstamme regerede. Dette Forhold bevaredes til Polens første Deling; men i Traktaten af 18de Septbr. 1773 hedder det udtrykkeligt, at Polens Konge og Stænder give Afkald paa Hjemfaldsretten til Preussen, saaledes som denne var fastsat i Welauertraktaten, og de indvillige i, at Kongen af Preussen og hans Arvinger og Efterfølgere saavel af Mands- som af Kvindekønnet frit maa eje og besidde nævnte Kongerige Preussen med fuld Souverænitet og Uafhængighed, uden at den polske Krone fremtidig kan fremkomme med noget Krav enten paa Inddragelsesret eller Lensforpligtelse[1]).

Idet Hertugen paa Gottorp indgik Forbund med Sverige, vilde han tilkæmpe sig en lignende Lensfrihed for Slesvig. Begge Dele stred imod hans Lensed, men ligesom Kurfyrsten har han vel ment, at Statshensynet krævede det, og at hans personlige Troskab maatte vige for hans Landes og hans Stammes Fordel. Den 10de Septbr. 1657 sluttedes i Kiel den svensk-gottorpske Alliance, fra svensk Side ved Pfalzgreve Philip af Sulzbach og Sten Bjelke, paa gottorpsk Side ved Kansleren Johan Adolf Kielmann og Kammerraaden Levin Claus Moltke til Knop. Forbundet var rettet imod Danmark under denne Krigs Varighed, og Hertugen forpligtede sig til at hverve 5500 Mand, hvoraf 1500 altid skulde holdes

[1]) Dumont: Corps universel diplomatique VI. 2. S. 131—32. G. E. Martens: Recueil de Traités II. S. 154. Nord. Telegraph. Leipzig 1849. S. 642. Antislesvigholstenske Fragmenter. 9. Heft. S. 124 flg. M. Philippson: Der grosse Kurfürst. I. Berlin 1897.

i Beredskab til at tjene Sverige. Til Gengæld tilsikredes ham følgende Fordele ved den endelige Fred: 1) at Kongen af Danmark skulde erstatte ham den lidte Skade, 2) afstaa til ham det slesvigske Bispegods, 3) ophæve Fællesregeringen i Hertugdømmerne og 4) løse Hertugen fra Vasalforholdet til den danske Krone. Endelig tilføjedes, at hvis Karl X erobrede hele Danmark, skulde Hertugen have begge Fyrstendømmerne. — Da Hertug Frederik ingen Tropper havde, blev der foreløbig ikke sat noget Tidspunkt for Alliancens Ikrafttræden; men den 14de s. M. enedes Parterne om, at den gottorpske Hjælp skulde ydes i Februar eller Marts 1658[1]).

Dette Forbund, hvorved Hertugen forbrød sit slesvigske Len, holdtes strængt hemmeligt. Der haves ikke et eneste Vidnesbyrd om, at det er blevet bekendt i København før længe bagefter, og i Vinteren 1658 udviklede Krigsbegivenhederne sig med en saa rivende Fart, at de hertugelige Hjælpetropper slet ikke kom frem paa Skuepladsen, Hertug Frederiks Feloni førtes ikke ud i krigersk Handling, han erklærede sig selv for „passiv“ Deltager i Krigen, og med Held kunde hans Sendemænd henføre til Kong Karls sønlige Følelser de Bestræbelser til Gunst for Hertugen, som i Virkeligheden hvilede paa et Angrebsforbund og et grovt Troskabsbrud fra dennes Side. Dette Standpunkt fastholdtes haardnakket senere. Endnu i Foraaret 1660[2]) nægtedes det paa det bestemteste, at Hertug Frederik 1657 havde indladt sig paa Aftaler med Sverige til Skade for Danmark, og imod al Sandhed paastodes det, at Kong Karl ved Fredsunderhandlingerne i Roskilde handlede

[1]) Smlgn. J. A. Fridericia anf. St. S. 283.
[2]) Hertugelig Skrivelse af 22de Marts 1660. (Se Anm. S. 49.)

ikke efter forud trufne Aftaler, men kun af billigt Hensyn til den Skade, som Hertugen havde lidt i den første Del af Krigen. Det var nødvendigt, at Hertug Frederik fremstilledes som Martyr; men alligevel vækker det vor højeste Forundring, at denne selv i sit Testamente og sin sidste Villie af 1659 erklærer, at den af Kong Frederik imod ham nærede Uvillie var „ohn alle gegebene Ursache“ [1]).

En Tid lang i Efteraaret 1657 saa det ret betænkeligt ud for Karl X's Fremgang, og Hertugen maatte atter paatage sig en Fredsmæglers Rolle; men da han saa modtog Sejrsefterretningerne fra Frederiksodde og Fyen, steg Modet og Forhaabninger igen meget højt. Gennem den engelske Gesandt Philip Meadowe modtog Karl X den 3die Februar 1658 det første Fredstilbud fra København, og i en Skrivelse, dat. Nyborg den 5te, underrettede han Hertugen herom og tilføjede, at han ogsaa selv var stemt for Freden, at han havde udset Sprogø til Mødested, og at Forhandlingerne skulde aabnes der den 15de Februar, hvorfor han opfordrede Hertugen til saa snart som mulig at sende sine Ombud derhen. Hertugen svarede ham den 8de; men da var Kong Karl allerede for længst paa Vejen til Sjælland over Smaaøerne, og med ikke ringe Fortrøstning saa nu Hertugen den dansk-norske Stats Undergang i Møde. Han forhastede sig derfor ikke med at afsende sine Kommissarier, tilmed var Kansler Kielmann syg og kunde ikke sendes til Sprogø; først den 10de Febr. modtog Levin Claus Moltke, som opholdt sig paa Knop, Ordre til at indfinde sig paa Gottorp for at blive affærdiget til Freds-

---

1) Hertug Frederiks Testamente. Afskrift i Rigsarkivet.

underhandlingerne; men da disse, paa Grund af de svenske Vaabens lykkelige Fremgang, sandsynligvis ikke vilde komme i Stand, udsattes hans Afrejse endnu i 6 Dage[1]).

Den 14de udfærdigedes Moltkes Instrux, og da denne er en højst mærkelig og oplysende Skrivelse, skal dens Hovedindhold, tildels med Originalsprogets Vendinger, her gengives. Efter en Række bitre Klager over Kong Frederik, der ikke alene ikke har villet afhjælpe Hertugens „gravamina", men endogsaa har tilføjet ham nye Krænkelser, der stik imod alle gamle Familiepagter og Unioner ved Krigens Begyndelse udelukkede Hertugen fra ethvert Kendskab til de diplomatiske Forhandlinger og de tagne Beslutninger, og som senere tillod „Soldatesken" at skalte og valte i hans Lande efter eget Tykke, erklærer Hertugen, at han for at værne om sin fyrstelige Ære, sin velerhvervede Anseelse og sin landsfyrstelige Regeringsmyndighed har været nødt til at indgaa et nærmere Forbund med Sverige, og det er derfor nu hans Haab, at Kong Karl vil hjælpe ham til de i Traktaten fastsatte Fordele. „Und zwarten setzen wir auszer allen Zweiffel, da nach göttliche Verfugnisz eine *totalis mutatio* sich mit der Cron Denmarck veranlaszen solte, es werden hochgeehrte J. K. M. uns unszer auf das Reich Norwegen habende Erbgerechtigkeit unbeschrenchet ganz gerne laszen. Im übriegen, weiln J. K. M. selber davor gehalten, dasz der *respect ratione præstandi Homagii*, so man bis Dato Denmarck zutragen musz, zu dieser Weiterung hochbesagte Cron Denmarck offt induciret, also werden J. K. M. uns hoffentlich be-

---

[1]) Forskellige Brevindlæg i Moltkes Dagbog.

forderlich seyn, dasz ein sothanes einmahl für allemahl aboliret, und wir gleich unsere uhralte Prædecessoren das Herzogthum Schleswig mit allen seinen Pertinentien, nichts ausbeschieden, frey und franck nebenst unserer Posteritet besitzen und beherschen mögen".

Paa samme Maade haaber han, at Kong Karl vil hjælpe ham til Afskaffelsen af den besværlige og skadelige Fællesregering over Prælater, Ridderskab og Stæder, saaledes at han faar sine Andele til fri Beherskelse uden Fællesskab med nogen. „Solte es aber an die Wege gebracht werden, dasz J. K. M. sich des *juris belli et gladii* wolte bedienen, so seind wir in obbesagten *foedere* versichert, es werden dieselbe uns auch, nach Anweisung der gesambten Hand, diese Fürstenthumer ganz gerne gönnen und überlaszen".

Det følger af sig selv, at Moltke ogsaa skulde fremsætte Hertugens ældre Krav paa Svavsted og Kapitelsgodset, paa Peræquationspengene, paa Hertug Adolfs Pension o. a. m., der vilde løbe op til meget betydelige Summer, og som Hertugen vilde have krævet, saa synes det, selv om han var kommen i Besiddelse af begge Hertugdømmerne.

Højere kunde Buen ikke godt spændes, og mod Slutningen vender Hertugen selv tilbage til mere ædruelige Tanker; thi han tilføjer, at „hvis alt forbliver i den nuværende Stand", da skal Moltke særlig tilstræbe, at Prælater, Ridderskab og Stæder deles lige mellem Gottorp og Danmark, og at den unge Hertug hyldes i den hertugelige Andel. Sluttelig paalægges det ham altid at henholde sig til det af Danmark udøvede, almenbekendte Krigstryk (nu yderligere bekræftet ved de i Rigsmarskens „chatul" fundne Breve), og derfor altid grundlægge sine

videregaaende Krav paa de to Hovedpunkter, hvorpaa alle de øvrige hvile, nemlig, „at vi opnaa Erstatning for den lidte Skade og Sikkerhed imod fremtidige Fortrædigelser“ (*Caution de imposterum non offendendo*).

Endelig den 16de Februar afrejste Moltke fra Gottorp. Den 18de passerede han Lille Bælt i Slæde og naaede, trods det indtraadte Tøvejr, lykkelig fra Aarø til Assens. Derefter opholdt han sig 2 Dage i Odense, uvis om, hvorhen han skulde vende sig; den 21de fik han Meddelelse om, at Fredstraktaten allerede skulde være afsluttet. Den 23de passerede han Store Bælt i Kalesche, ledsaget af et Forspand paa 6 Heste, hvoraf han dog kun benyttede de to paa Isen, og over Korsør og Slagelse naaede han den 24de Kong Karls Hovedkvarter i Kjøge, hvor han blev venlig modtagen. En hertugelig Lakaj, der var sendt forud, overrakte ham ved Ankomsten Breve fra Sten Bjelke, der indeholdt de nødvendigste Oplysninger om Sagens Stilling, og om Aftenen tilsagdes han til det kongelige Taffel. Kongen var meget meddelsom og underholdt sig med ham om den svensk-gottorpske Politik til Kl. 12 om Natten og gav ham gode Raad og Oplysninger, der kunde være ham til Nytte ved hans forestaaende Besøg i Roskilde.

III. Fredsunderhandlingerne og de gottorpske Krav.

Det var ikke paa Sprogø den 15de, men i Vordingborg den 11te—13de Februar, at Fredsunderhandlingerne aabnedes mellem Danmark og Sverige, og som vi have set, kom de bag paa Hertug Frederik. Men da Sten Bjelke var svensk Fredsombud, og da han, dels fra For-

bundsaftalerne i Kiel, dels gennem fortrolige Meddelelser fra Hertugen og Kielmann, var nøje inde i de gottorpske Ønsker, befandt disse sig for saa vidt i gode Hænder. Tildels i Overensstemmelse med de ældre Aftaler forlangte Bjelke og Korfits Ulfeldt paa Hertugens Vegne: Lensfrihed for den hertugelige Del af Slesvig, Ophævelse af Fællesregeringen for begge Hertugdømmerne, Afstaaelsen af Svavsted Amt med det slesvigske Domkapitelsgods og Domkirken, samt som Krigsskadeserstatning Rendsborg Fæstning og Amt.

Selv om Hertugen havde været krigsførende Part og som Sejrherre staaet ved Kong Karls Side, kunde han næppe have rejst mere ublu Fordringer; men da han i Februar 1658 officielt ikke var andet end en uvillig dansk Lensmand, der under en stor Fare havde ladet sin Lensherre i Stikken, maatte hans uventede Krav nødvendigvis virke som en stor og skandaløs Overraskelse. I København kendte man, som alt bemærket, næppe noget til de svensk-gottorpske Aftaler i Kiel, i Efteraaret 1657 havde Kong Frederik søgt Hertugens Mægling, hvad han næppe vilde have gjort, hvis han havde kendt hans Feloni, og nu stode hans Fredskommissarier i Vordingborg, Rigsraaderne Joachim Gersdorf og Christen Skeel, i hvert Fald helt blottede for Instrux over for saa uforudsete Fordringer. Det er muligt, at de, overvældede af det almindelige Sammenbrud, kunne have gjort ogsaa Hertugen visse mundtlige Indrømmelser; men til bestemte Aftaler kom det ikke. I Præliminærfreden i Høje Taastrup den 18de Februar 1658 lyder § 17 saaledes: „Hertugen af Holsten skal have billig Satisfaction af Kongen af Danmark, hvorom der videre skal forhandles og afsluttes en Traktat", og den 19de skrev

Bjelke fra Hovedvarteret i Thorslundemølle til Hertugen, at det, uagtet han havde savnet dennes Instrux, dog var lykkedes ham *in terminis generalibus* at faa lagt en fast og god Grund for Hertugens forestaaende Satisfaction, og han lovede ved de Forhandlinger, som endnu samme Dag skulde aabnes i Roskilde, at fastholde de Punkter, som han i sin Tid havde modtaget af Kielmann, samt hvad Hertugens herværende Sekretær ellers kunde have at oplyse.

Det viste sig dog snart, at han her lovede for meget. I Virkeligheden kom Forhandlingerne i Roskilde ikke ud over Taastrup-Forliget. Den 22de Februar afsendte Sten Bjelke en Række Breve til Kong Karl[1]). I det første meddeler han, at Gersdorf og Skeel slet ikke ville forhandle med ham og Ulfeldt om Hertugens Sager, „eftersom vi mangle Fuldmagt fra ham“, og de kun i almindelige Udtryk have lovet ham Satisfaktion. Som Bevisligheder fremlagde Bjelke vel Hertugens egenhændige Breve[2]) til ham; men ogsaa disse afvistes af formelle Grunde, og han antager derfor, at Danskerne ville benytte de gottorpske Forhandlinger til at hale Tiden ud.

I et senere Brev af samme Dato mener han dog, at de Danske ville give efter „föruthan Satisfactionen“ i Rendsborg, og i en Efterskrift tilføjer han: Kongen af Danmark vil opgive Svavsted, Fællesregeringen og Lensbaandet, medens fjerde Punkt (Rendsborg) henstilles til videre Forhandling mellem Kongen og Hertugen. Dette var dog kun en Foregribelse. De danske Ombud gjorde haardnakket Modstand imod Hertugens Krav, og der var ingen Udsigt til snarligt Forlig. Men nu greb baade

---

[1]) Coyetske Papirer. Sverige. A.
[2]) Bjelke til Hertugen $^{24}/_{2}$. Indlæg i Moltkes Dagbog.

Ulfeldt og den franske Gesandt Terlon ind i Forhandlingerne og foresloge — eftersom den gottorpske Sag syntes at skulle blive „haardest“ — at indskrænke Hertugens Krav til Afstaaelsen af Svavsted og Ophævelsen af Fællesregeringen og Lensbaandet, medens Spørgsmaalet om Skadeserstatning helt skulde udelukkes fra de almindelige Fredsbetingelser og henvises til en særlig Forhandling, naar de gottorpske Sendemænd vare komne til Stede. Men selv ikke det kunde naas. I et Brev[1]) af 22de Februar tvivler Ulfeldt om, at Sagen „kan tvinges saa vidt“, og Dagen efter skriver Bjelke[1]) til Kong Karl, at „de tre Punkter, som Hertugen cederes skulle, vække større Urede, end om de blive urørte“, og han og Ulfeldt ere derfor blevne enige om at lade alt hvile til Parternes senere „Forligning“, i Steden for at afslutte noget „ufuldkomligt“ til Hertugens Skade. Derfor have de aftalt med Skeel (Gersdorf laa syg af Podagra), at Hertugens Sager skulle forhandles af Ombud fra begge Sider og afsluttes, førend de svenske Tropper forlade Riget, særlig Jylland. Sluttelig tilføjer han, at Fredstraktaten herefter kan overleveres inden 3 Timer.

Baade Meadowe og Terlon paastode siden, at Hertugens tre Hovedkrav med Lethed kunde været indsatte i Fredstraktaten, men at dette forhindredes af Sten Bjelke, dels fordi han ønskede at skaffe Hertugen yderligere Fordele, dels fordi han af andre Grunde havde et saa uhyre Hastværk, at han maatte foretrække den antydede Genvej. Dette stemmer rigtignok kun daarligt med Gersdorfs Vidnesbyrd (som senere skal omtales); men derfor er det dog ingenlunde udelukket, at Forvir-

[1]) Coyetske Papirer. Sverige. A.

ringen i København og Uenigheden mellem Kongen og Rigsraadet ikke ogsaa kan have medført en pludselig Eftergivenhed paa dette Punkt. Fra Kong Frederik foreligger der to højst forskellige Ordrer til Gersdorf og Skeel, begge daterede d. 23de Februar. I den ene befaler han dem, at de, „naar Rendsborg udelukkes, skulle slutte paa de andre Propositioner, som de agter Kongens Tjeneste kan søges, og ingen andre Konditioner ere at opnaa“. Denne Ordre synes saaledes at aande Underkastelse; men i den anden hedder det: Eftersom vi af Eders Skrivelse erfarer, at Hertugen af Gottorps Satisfaction begæres, førend hans Kærlighed Kongen af Sverige her af vort Land Sjælland vil marchere, saa efterdi vi baade udi denne saa vel som udi de andre os foreslagne Poster haver efterkommet, saa vidt mest muligt haver været, hans Kærligheds Begæring, og da haver I tilbørlig at remonstrere, at os ikke mulig er udi den Post om Communionen saa vel som om *feudi* Afstaaelse noget derved at kunne gøre, hvilket hans Kærlighed paa Gottorp ogsaa vel bekendt er, førend vores samtlige Rigsraad saa vel som holstensk Raad tillige med Stænderne derudi haver samtykt. — Tillige meddelte Kongen, at han lige saa lidt vilde afstaa hele Svavsted Amt, men tilbød at mageskifte den ene Halvdel f. Ex. med Løgumkloster. „Kan dette ikke naas, maa de remittere det til Gud og Verden“ [1]).

Vi ved ikke, hvilken af disse Ordrer der er den yngste, men senere paastod Gersdorf paa det bestemteste, at han ikke havde modtaget nogen kongelig Befaling til at indvilge i Hertugens Krav, og at han og Skeel derfor

---

[1]) Kopi i Rigsarkivet. Smlgn. J. A. Fridericia anf. St. S. XLIV.

heller ingensinde havde indrømmet ham noget bestemt. Dette maa vel staa til troende. Men Kong Frederik drev ogsaa Underhaands-Forhandlinger med Svenskerne, særlig gennem Terlon, og denne underrettede senere Levin Moltke om, at Kongen af Danmark ikke havde gjort Vanskeligheder paa de tidt nævnte tre Punkter, hvilket han vidste, ikke fra Fredskommissarierne, men fra selve Kongen, med hvem han privat havde forhandlet derom. Derimod havde Kong Frederik paa det heftigste sat sig imod Rendsborgs Afstaaelse og erklæret hellere at ville miste alt, ja sin egen Hals, end at overlade denne Fæstning til Hertugen. Ogsaa Karl X udtalte sig i samme Retning om Kong Frederiks Hensigter, og det er derfor sandsynligt, at der bag Gersdorfs og Skeels Ryg er foregaaet et Intriguespil, hvis Formaal og øvrige Traade ere os ubekendte[1]).

Under disse Forhold trak Underhandlingerne i Roskilde ud fra Dag til Dag. Den 24de skrev Bjelke til Kielmann: De Herrer Daner ere meget langsomme i Vendingen; vi have nu underhandlet i 6 Dage, men ere langt fra færdige, eftersom de „soubsoniren undt scrupuliren alles undt referiren alles nach Copenhagen“. De ynde vel i høj Grad Freden, men kunne ikke finde sig tilrette med Betingelserne, og Tilliden mellem dem indbyrdes er heller ikke stor[2]).

Samme Dag skrev han til Hertugen, at det desværre ikke var lykkedes ham at sætte sin Villie igennem, eftersom de Danske haardnakket havde nægtet at forhandle med ham om Hertugens Anliggender, saa længe han ikke kunde fremlægge dennes Mandat, ja de

[1]) Moltkes Dagbog 3/3 58; 29/2 58.
[2]) Brevindlæg i Moltkes Dagbog.

havde staaet saa stivt herpaa, „daz wir mit denen Herren Mediatoren solcher Maszen hart an einander, und an deme gewesen, dasz das ganze Werck were wiederumb übern Hauffen gestoszen und zernichtet worden“, hvis de ikke tilsidst havde enedes om at udsætte det hele til senere Forhandlinger. Dog skulle disse Forhandlinger tilendebringes før den svenske Hærs Udmarche, og tiltrods for Modstanden lover han Hertugen et „fornøjeligt accomodement“, bortset fra Rendsborgs Afstaaelse, der vanskelig vil kunne sættes igennem.

Tilsidst rettede de danske Ombud deres Modstand mod det Tidspunkt, som fra svensk Side ønskedes fastsat for de gottorpske Forhandlingers Afslutning. Sten Bjelke vilde have dem endt før den svenske Hærs Udmarche af Riget, altsaa før end Karl Gustav havde sluppet sit Greb om Danmarks Strube, og forgæves kæmpede Skeel og Gersdorf herimod. De opnaaede kun en betydningsløs Ændring i Fredstraktatens Ordlyd. Dennes § 22 lød saaledes: H. K. Maj. af Danmark skal være forpligtet til efter Billighed at give Hertugen af Gottorp Satisfaction, og herom skulle begge Fyrsternes Sendemænd forhandle med hinanden, dog saaledes at Traktaten desangaaende skal være afsluttet inden 2den Maj. — Men denne Dag var ogsaa fastsat for de svenske Troppers endelige Udmarche, og Forhandlingerne skulde altsaa føres og afsluttes under Tvangstilsyn fra Sveriges Side.

Levin Claus Moltke kom til Roskilde den 25de Februar om Morgenen, altsaa et helt Døgn før Fredstraktatens Udfærdigelse, og han trængte strax ind paa Sten Bjelke for at faa ham til ikke at underskrive Traktaten,

før Hertugens Hovedkrav vare optagne i samme; men Bjelke afviste ham kort med den Bemærkning, at Fredsslutningen — af Hensyn til de skaanske Fæstningers Evacuation — ikke kunde udsættes længere, og at de gottorpske Sager derfor maatte afgøres ved senere Forhandlinger. Samme Dag underrettede Moltke Hertugen om Sagernes Stilling. I sin Fremstilling fulgte han endnu Bjelkes optimistiske Opfattelse. Hertugen vilde sikkert faa hele Bispelenet og Souveræniteten, om end kun for Mandsstammen; derimod vilde Fællesregeringens Ophævelse møde stor Modstand hos den holstenske Adel, der formente, at en saadan Forandring stred imod dens Privilegier og Fyrsternes Ed. *A part* havde Kong Frederik dog meddelt Terlon, at han ikke var utilbøjelig til at gøre dette Skridt, samt at de største Vanskeligheder kom fra de danske Kommissærer. Som Krigsskadeserstatning havde Karl X forlangt Rendsborg og Rendsborg Amt for Hertugen; men dette Krav havde vakt den mest forbitrede Modstand fra dansk Side. Hertugens øvrige „gravamina“ havde slet ikke været paa Tale, da alt her — af Grunde, som han ikke vil betro til Papiret — skal afgøres med flyvende Fart. Han forudser, at Fællesregeringen ikke kan ophæves uden en Landdagsforhandling, og han raader indtrængende til, at den unge Hertug, Christian Albrecht, snarest mulig modtager Stændernes Eventual-Hylding. Endvidere beklager han sig over, at hans Instrux er alt for utilstrækkelig, og særlig udbeder han sig en amtsvis Fortegnelse over den lidte Krigsskade, et endeligt Opgør over Hertugens samlede Pengekrav paa Danmark og en bestemt Udtalelse om, hvorvidt Hertugen

vil være tilfreds med Rendsborg Amt og Fæstning som Æquivalent for disse Fordringer [1]).

Moltke indsaa dog snart, at det gunstige Øjeblik for en hurtig og fordelagtig Afgørelse af Hertugens Krav var undsluppet ham, og at Sten Bjelke og Karl X, i deres Hastværk for at komme i Besiddelse af Skaane, foreløbig havde skudt hans Herres Interesser til Side. Hertugens Hovedfordringer egnede sig for en Afgørelse ved Sværdet; men i en mere fredelig Forhandling med Rigsraad og Landdag var det umuligt at retfærdiggøre dem, og sandsynligvis har Moltke kun med tungt Sind betraadt denne Vej. Den 26de aflagde han et Besøg hos Skeel (Gersdorf var stadig sengeliggende), og Rigsraaden modtog ham forsagt forsonlig. Han indrømmede, at Hertugen maatte tilfredsstilles efter Billighed, og med Hensyn til de oftnævnte tre Punkter og Skadeserstatningen viste han sig „raisonabel": men til Moltkes store Misfornøjelse tilføjede han dog, at Sagerne burde afgøres i Holsten, hvilket indbragte ham et „tilbørligt" Svar. Ligeledes sagde han, at Hertugen for den lidte Skade ikke maatte kræve for meget; thi Riget havde ikke ret meget mere at give, og dog vilde de gøre noget. Snarere burde man have Medlidenhed med dem paa Grund af deres haarde Ulykker; han tilbød at befordre alt paa det bedste. Personligt havde han lidt et Tab paa over 100,000 Rdl.

Næste Dag besøgte Moltke Gersdorf paa Sengen; men Rigshofmesteren tog langt fra saa blidt paa Sagerne som Skeel. Han nægtede „plane", at Kongen nogensinde havde lovet at afstaa Svavsted og det slesvigske

---

[1]) Breve fra Moltke til Hertugen af 25/2 og 28/2. Concepter.

Kapitelsgods, en Sag, der tilmed afhang af Rigsraadets Godkendelse. Han nægtede lige saa bestemt at have givet Hertugen Løfte paa Lensfrihed, og han forsikrede, at hverken han eller Skeel nogensinde havde modtaget Ordre til at gaa ind paa Hertugens Fordringer. Og — tilføjede han — da de svenske Ombud ikke have kunnet fremlægge Hertugens Fuldmagt, og da Freden nu er afsluttet, saa have vi kun i Sinde at give Hertugen „eine schlechte Satisfaction“[1]) Dermed var det danske Standpunkt klart angivet, og for Hertugen maatte alt bero paa, om Afgørelsen kom til at falde før eller efter den svenske Hærs Udmarche af Riget.

I de samme Dage nedskrev Moltke et vidtløftigt Indlæg eller en „Specification“ paa alle de Punkter, som hans Herre havde paalagt ham at føre frem ved Fredsunderhandlingerne. Denne er dateret Roskilde d. 28de Februar, og Originalen overgaves til Skeel for senere at forelægges Kong Frederik, medens et fransk Sammendrag tilstilledes Terlon og Meadowe. For os indeholder Opsatsen intet væsentlig nyt, og her skal kun omtales et Par Punkter. Hans Herre — skrev Moltke — havde lige fra Begyndelsen af søgt at forhindre denne skadelige Krig og senere ved sin Mægling prøvet paa ligesom at kvæle den i Asken; men hans gode Hensigter og hans i Unionen velbegrundede Forslag vare blevne afviste, ja selv hans egne Haandbreve forblevne ubesvarede[2]).

[1]) Brev fra Moltke til Hertugen af $^{28}/_{2}$. Concept.

[2]) Herpaa svaredes fra dansk Side, at Hertugens Haandbrev om Mægling ikke alene var bleven modtaget med venlig Tak; men at Kongen endogsaa havde sendt v. Cörbitz til Gottorp med Svar. Denne var imidlertid bleven standset af Svenskerne, der baade nægtede ham frit Lejde og Bedækning, hvorfor han maatte opgive Rejsen. („Refutatio“. Se Anm. S. 48.)

Nu var Fyrsten gammel og kunde kun ønske at tilbringe sine sidste Dage i Ro; men da det ogsaa var hans Pligt at sikre sin Efterfølger og sit Land rolige Tilstande, havde han ikke kunnet unddrage sig for ved dette Fredsværk at værne om sin „Jura“ og at faa alle de Stridspunkter ryddet af Vejen, som hidtil havde forstyrret det gode Forhold mellem ham og Kongen af Danmark. Derfor havde han først overdraget sine Interesser til Sten Bjelkes Varetagelse og nu afsendt Moltke i samme Øjemed.

Derefter gennemgaas alle de gottorpske „gravamina“, der ere omtalte i Indledningen; men særlig dvæler Forfatteren dog ved de oftnævnte tre Punkter: Svavsted, Lensfriheden og Fællesregeringens Afskaffelse. Det første Spørgsmaal turde være tilstrækkeligt belyst foran, og her bemærkes kun, at Moltke — i Henhold til den franske Gesandts Vidnesbyrd — anser det for afgjort, at Kong Frederik vil indrømme Hertugen hele Bispelenet som Arv. Derimod kneb det svært med at begrunde de to andre Punkter. Om den slesvigske Lensundfangelse hedder det — forøvrigt meget paatværs af Sandheden — at man fra kongelig Side, trods den endelige Ordning ved Lensforliget i Odense 1579, har søgt at give de deri fastsatte Forpligtelser en større Rækkevidde, end Ret er, og derved fremkaldt Stridigheder og Besværinger. Da imidlertid baade Sten Bjelke og Terlon have meddelt Moltke, at saavel Kongen som Kronraadet ere villige til at befri Hertugen og hans mandlige Efterslægt for Lenspligten, anser han det for overflødigt at anføre dennes Klagemaal. Ogsaa Fællesregeringen har tidligere fremkaldt mange Stridigheder, og da Hertugen i den senere Tid paa Grund af

samme har lidt megen Skade, ledsaget af Fornærmelser imod hans fyrstelige Værdighed og Respekt, maa han nu kræve, at der foretages en lige Deling af Hertugdømmerne, og at enhver af Fyrsterne faar sin Andel til uafhængig Regering, uden dog derved at træde Stændernes Privilegier for nær. Men da Moltke, ligeledes af Terlon, har erfaret, at Kongen vil give efter ogsaa paa dette Punkt, staar der intet andet tilbage end i Marts eller April Maaned at indkalde en Landdag, at forelægge Delingsakten for de samlede Stænder og at løse dem fra Samhyldingseden til begge de regerende Herrer, saaledes at enhver af Herrerne igen af sine Stænder kan modtage „das juramentum apart“. Dog ønsker Hertugen, for end yderligere at undgaa alle Stridigheder, tillige, at der samtidig foretages et Mageskifte saaledes, at de begge faa deres Lande, Amter og Stæder i „*continuo tractu*“ og med faste Grænser.

Den 28de Februar skrev Moltke hjem om den Modstand, som saa uventet var rejst fra Rigshovmesterens Side, og om de vanskelige Udsigter i det hele, og i sin Svarskrivelse af 4de Marts udfolder Hertugen en ret overraskende Selvretfærdighed. Han anser sine Krav for i høj Grad billige og havde derfor ventet, at Danmark vilde have imødekommet hans Ønsker med samme „Affection“ som Sverige; men da han nu, til sin ikke ringe Forundring, hører, at Rigshovmesteren endogsaa haardnakket sætter sig imod dem, stoler han paa, at Kong Karl og Sten Bjelke ville vide at sætte igennem, hvad de have indledt. Han forlanger hele Svavsted med Kapitelsgodset; thi i 72 Aar har Kongen forholdt hans Forfædre og ham Halvdelen og altsaa ogsaa Halv-

delen af Indtægterne, der nu beløbe sig til den tredobbelte Sum af Godsets hele Værdi. Ligeledes forlanger han Souveræniteten over Slesvig; thi før Forliget i Odense 1579 have Hertugerne af Slesvig, henholdsvis Greverne af Holsten, ikke villet vide af noget Vasalforhold at sige, og desuden havde den omtalte Overenskomst langt snarere Præg af et gensidigt Forbund end af en Lensfølgelov. Heller ikke hans øvrige Fordringer (Krigsskadeserstatningen, Peræquationsgælden, Hertug Adolfs Pension o. s. v.) kunne underkendes; men da Rigshovmesteren har antydet, at den forestaaende Overenskomst mellem ham og Danmark ikke kan blive af nogen Varighed, og da man deraf maa slutte, at Danskerne pønse paa nye Anfald imod ham, skal Moltke fornemme Kong Karls Tanker om, hvorledes han i Fremtiden kan sikre sig imod denne Fare. Hvis han i Steden for Skadeserstatningen og de andre underordnede Krav kunde opnaa det „bevidste Sted“ med Tilbehør som Ejendom, — hedder det videre — saa vilde han af Kærlighed til Freden føle sig „mættet“ derved, skønt det langt fra dækker hans Tab; men skulde dette ikke være til at opnaa, maa han i høj Grad ønske, at Rendsborgs Volde jævnes med Jorden, og at denne Fæstning saaledes gøres uskadelig for Fremtiden. Forøvrigt er han fredelig stemt og vil ikke rippe op i andre Stridsmaal; men paa den anden Side benytter han sig af den nærværende Lejlighed med fuld Ret og Føje, eftersom Danmark — uden hans Medvirkning — har bragt ham tre Krige paa Halsen og svækket hans Lande og Undersaatter. Han forlanger bestemt, at alle hans Klagemaal, ogsaa de ikke særlig anførte, i Forbindelse med even-

tuelle danske Modklager, skulle afhjælpes inden den svenske Hærs Udmarche[1]).

Moltke fik saaledes nok at gøre, og først og fremmest lagde han an paa at vinde Fredsmæglerne. Dette gik let nok overfor Terlon, der i Forvejen heldede til svensk Side. Derimod var Meadowe mere igaaet med det danske Hof, og for at vinde ham for Gottorp aftaltes følgende lille Intrigue. Terlon skulde faa Karl X til at anbefale Hertugens Anliggender særligt til Meadowe og paa en saadan Maade, at det maatte se ud, som om Kongen ikke gjorde videre Regning paa Terlon, thi saa vilde den engelske Gesandt gøre mere end ellers. Komedien opførtes den 28de Februar i Kjøge, og Moltke forsikrer, at Meadowe fra dette Øjeblik var Hertugens Sag gunstig.

Den 1ste Marts forlode Gersdorf og Skeel Roskilde, og den 2den kom Karl X dertil for at fortsætte Rejsen til Kongemødet paa Frederiksborg. Om Aftenen var Moltke tilsagt til det kongelige Taffel, og Kong Karl talte med „stor Passion“ om Hertugens Sager[2]), ligesom han højst naadig optog Kammerraadens Udviklinger om Gottorps Betydning for Sverige og dets vanskelige Fremtidsstilling overfor de nærliggende kongelige Fæstninger. Han vilde havt Moltke med til Frederiksborg; men da

---

[1]) Hertugens Brev foreligger kun i Afskrift, og denne er næppe helt paalidelig.

[2]) Moltke refererer en Samtale, som han samme Dag havde med Skeel og Meadowe, saaledes:

Und damit Ich das *invidiam et odium* von Ihrer Fürstl. Durchl. declinirte, sagte ich, dasz Ihre Königl. Mayst. zu Schweden dafür hielten, dasz all daszselbe, was I. F. D. *á Danis* erlitten hette, were *propter odium sui* geschehen, darumb Sie auch *sponte suâ* I. F. D. Interesse bey den Tractaten beobachtet hette, auch dieses Werck Ihr nicht weniger alsz Ihr eigenes wurden angelegen seyn laszen. (Dagbog d. 1/3.)

denne ikke var forsynet med Kreditiv til Kong Frederik, maatte Tanken opgives. Det aftaltes derfor, at han foreløbig skulde forblive i Roskilde, indtil Sten Bjelke kom tilbage fra den skaanske Rejse og i København skulde føre Forhandlingerne om den nordiske Alliance, hvor de gottorpske Spørgsmaal ogsaa vilde blive afgjorte. Endnu var Kong Karl stærkt opsat paa, at Hertugen i Krigsskadeserstatning skulde have Rendsborg Amt og Fæstning; ligeledes forlangte han Oplysninger om den aarlige Indtægt af Svavsted samt nøjagtige Overslag over den lidte Krigsskade m. m., og da Moltke ikke kunde give ham saadanne, forundrede han sig højlig over Hertugens Efterladenhed. Sluttelig paalagde han Kammerraaden at føre de fremtidige Forhandlinger med Danmark skriftligt.

I Roskilde indfandt Henrik Bjelke og Ove Jul sig for at ledsage Kong Karl til Frederiksborg, og Korfits Ulfeldt benyttede Lejligheden til at anbefale Hertugens Sager til dem. Efter Kongens Afrejse havde Moltke en længere Samtale med denne. Først gav den tidligere Rigshovmester en af sine sædvanlige Udviklinger til bedste over den danske Stats Tilstand og spurgte dernæst om et eventuelt Giftermaal mellem en dansk Prinsesse og den unge Hertug Christian Albrecht. Han forsikrede, at de danske Rigsraader satte megen Pris paa en saadan Forbindelse, og ogsaa han vilde anbefale den, naar Hertugen først havde afviklet sine Stridsspørgsmaal med Kronen, eftersom en god Alliance er bedre end Krig. Forøvrigt viste han sig meget velvillig stemt imod Hertugen og fortalte, at Kong Christian IV i sin sidste Levetid havde tænkt paa at overlade Gottorp hele det slesvigske Bispegods, Halvdelen som Arv og

Resten som Erstatning for den uretmæssig oppebaarne Indtægt i flere Slægtled, ja han havde endogsaa givet Gersdorf Anvisning paa den Protokol, hvori Kongens Hensigt fandtes optegnet[1]). Moltke tilføjer dog, at han fra anden Side har hørt, at Ulfeldt ikke er særlig ivrig i Hertugens Sager og navnlig ikke med Hensyn til Fællesregeringens Ophævelse.

Den 4de Marts sendte Moltke en Enspænder til Gottorp med fornyet Bøn om en nøjagtigere Instrux og om hurtigst mulig at faa et Kreditiv til Kong Frederik, da han ellers ikke vilde blive godkendt ved de forestaaende Forhandlinger, og da de Danske øjeblikkelig vilde benytte denne Mangel til nye Forhalinger. Han tilføjer, at Striden om Peræquationen og Uetersen næppe vil komme for ved den nuværende Lejlighed.

Imidlertid foregik det mærkelige Kongemøde paa Frederiksborg, og gennem Kong Karls Rejsesekretær holdtes Moltke underrettet om Begivenhederne der. Den 5te meddelte han, at Hertugens Krav føltes som en smertelig Ydmygelse ved det danske Hof, at Fællesregeringens Ophævelse — efter Hoffets Mening — stred imod Hertugens Ed paa Fyrstendømmernes Forfatning, og at Hertugen, selv om der ikke vilde rejse sig uovervindelige Hindringer for Svavsteds Afstaaelse og for den krævede Krigsskadeserstatning, dog vel burde betænke, at Lykken atter kunde vende sig. I et Brev af 8de Marts opholdt Sekretæren sig særlig ved Kongernes Fortrolighed imod hinanden. De havde talt meget sammen afsides og i lukkede Kabinetter, hvorover de danske Rigsraader vare meget bestyrtede og melankolske, ligesom

[1]) Moltkes Brev til Kielmann 4/3. Concept.

de ogsaa havde forsøgt at hindre hele Sammenkomsten. Ved Afskeden havde Kongerne omfavnet hinanden, og de svenske Raader havde faaet kostbare Gaver af den danske Konge, Sten Bjelke f. Ex. et kostbart Forspand med Equipage og en Guldkæde, og da Kong Karl anbefalede Hertugens Sag til Kong Frederik, havde denne lovet at befordre den med samme Iver, som hvis den svenske Konge selv var til Stede[1]. I et Brev af 13de Marts skrev Rejsesekretæren endelig, at det efter Kong Karls Mening vilde blive meget svært at erhverve Rendsborg for Hertugen.

Frederiksborgmødet fik ogsaa Følger for de senere Forhandlinger i København; thi før dette var det bestemt, at disse fra svensk Side skulde føres af Sten Bjelke og Korfits Ulfeldt; men i Frederiksborg havde Frederik III bedt Kong Karl om at blive forskaanet for Ulfeldt, da „han ikke kunde taale at se denne Mand for sine Øjne“. Den 6te kaldtes Ulfeldt derfor over til Skaane, og den 13de Marts udnævntes Statssekretær Peter Julius Coyet til andet Ombud ved de københavnske Forhandlinger. Dette var et for Danmark saare uheldigt Bytte; thi Coyet var fyldt af Had til os, stod stivt paa Sveriges og Hertugens Fordringer og var altid rede til at slaa paa Sværdet.

IV. Forhandlingerne i København til den 19de April.

Den 16de Marts kom Sten Bjelke atter til Roskilde, den 17de Coyet, og den 19de afrejste de til København.

---

[1]) Moltke til Hertugen 8/3. Concept.

Undervejs blev det svenske Gesandtskab modtaget af 600 Ryttere og under Ledsagelse af mange fornemme Herrer ført ind i Byen. Samme Dag drog Levin Moltke til København, men befandt sig forøvrigt i en ret vanskelig Stilling. Gentagne Gange og meget indtrængende havde han skrevet om at faa et Kreditiv til Kong Frederik tilsendt for officielt at kunne optræde som Hertugens Sendemand, og samtidig havde han bedt om, at Kansleren Johan Adolf Kielmann, Sjælen i den hertugelige Politik, ogsaa maatte komme til Stede og sammen med ham føre de vanskelige Forhandlinger; men endnu var intet af dette sket. Den 20de opsøgte Dronningens Kammerjunker, den holstenske Adelsmand Hans v. der Wisch, ham og sagde, at Kongen i højeste Grad havde følt sig ilde berørt af, at Hertugen vilde benytte denne Lejlighed til at afgøre deres Stridigheder, hvortil Moltke kun kunde svare, at enhver er sig selv nærmest[1]).

Endelig den 21de Marts ankom Kansleren og med ham Kreditivet, og den 24de afhentedes begge Herrerne i to Karosser, men med „kun een Æreskavaler“, til Audiens hos Kongen, Dronningen og Kronprinsen. Paa Slotspladsen modtoges de af mange adelige Herrer, og i Audiensgemakkerne fandt de Majestæterne omgivne af Rigsraader, Æresdamer og Kavallerer. Kielmann førte Ordet ved alle tre Lejligheder og skrev senere til Hertugen: „Die Gesichten waren schwarten etwas fremd, die Beantwortung aber so mittelmäszig“. Ved Kongens Side saa de deres mest haardnakkede Modstander, den holstenske Raad, Generalkrigskommissær Fred. v. Ahlefeldt til Søgaard (senere Storkansler), og da Kielmann

---

[1]) Moltkes Brevconcept herom er delvis skreven med Zifre.

havde gratuleret Kongen til den opnaaede Fred med Ønske om, at den maatte blive til Flor for hans Stater, samt kortelig berørt sit eget Ærende, tog Ahlefeldt Ordet og fremhævede særligt, at Hans Majestæt, idet han sluttede Fred med Sverige, ikke havde ventet at skulle have med andre at gøre og navnlig ikke, at han ogsaa skulde besværes med Hertugens store Fordringer. Dog vilde Kongen gøre sig bekendt med hans Indlæg og udnævne Ombud til den forestaaende Forhandling.

Samme Dag aflagde Kielmann og Moltke Visit hos Rigshovmesteren Joakim Gersdorf; men ogsaa her fandt de en meget kølig, om end høflig Modtagelse, og atter nægtede Rigshovmesteren paa det bestemteste, at der i Roskilde var givet Hertugen Løfte paa de tidt omtalte tre Punkter. De søgte vel at godtgøre, at deres Herres Krav vare vel begrundede, at de ikke stred imod Landenes Privilegier og at uvildige Mænd maatte give ham Medhold. Det var dem umuligt at fjærne det Odium, der uløseligt var knyttet til Hertugens Handlemaade. Fra alle Sider slog den skarpeste Uvillie dem i Møde, ja selv Fredsmæglerne fortalte dem, at Hertugen hos sin egen Adel vilde finde den bitreste Modstand. Kielmann opholdt sig i København i over 6 Uger og aflagde Visit hos omtrent alle Rigsraader; men — efter hans egne Oplysninger — gengældte ikke een af dem Besøget. Den 27de Marts skrev han hjem til Hertugen[1]): Her gaar alt ud paa at skræmme os og at forhale Sagerne. Danskerne have i Sinde at sende Aftalerne i Roskilde ad Vandsbæk til („ins weite Lerchenfeld“), og man undser sig ikke ved at fortælle os, at det altid er de smaa, der

---

[1]) Brev fra Kielmann og Moltke til Hertugen $^{27}/_{3}$.

maa strække Hud, naar de store slaas. Kong Frederik ser hellere, at alt styrter sammen over ham, end at han skulde indrømme Hertugen noget; han anser Souveræniteten over Slesvig for værdifuldere end 2 Millioner Rigsdaler, Ridderskabet er imod Fællesregeringens Ophævelse, Hertugen har aldrig krævet hele Svavsted Amt med Kapitelsgodset, og om Krigsskadeserstatning og Sikkerhed for Fremtiden (Caution de non offendendo) kan der slet ikke være Tale. Kongen har endnu 15000 Mand paa Benene, og han behøver derfor ikke at lade sig saadanne Ting foreskrive. Derfor skulde Hertugen, der er en retsindig Herre, vel betænke sig, før han lader det komme til slige Yderligheder. —

I Rigshovmesterens Forstue havde de mødt Meadowe, og han paastod atter, at det udelukkende var Sten Bjelkes Skyld, at de tre Punkter ikke vare blevne optagne i Fredstraktaten; for Øjeblikket gjorde Holstenerne alt meget svært. Dagen efter gentog baade han og Terlon det samme, og de antydede tillige, at Modstanden særlig udgik fra Frederik Ahlefeldt, der lidenskabeligt satte sig imod Hertugens Krav. De maatte derfor paa ingen Maade skille deres Sag fra Svenskerne og heller ikke forhandle uden i deres Nærværelse; ligeledes vilde det være i høj Grad ønskeligt, om Gersdof atter kunde blive Kommissær; thi han var retsindig, og naar de svenske og gottorpske Forhandlinger førtes paa samme Sted, kunde han, trods sin Sygdom, maaske bevæges til at deltage.

Samtidig overgav Meadowe dem Kong Frederiks paa Fransk affattede „Declaration“ [1]) paa de tre Punkter, som de straks besvarede i „Mémoire touchant la dernière résolution de son Altesse d'Holstein“ [1]), der i For-

[1]) Indlæg i Moltkes Dagbog.

trolighed overgaves til Terlon som en Vejledning under hans videre Bestræbelser til Gunst for Hertugen. — Kong Frederik udtalte: I) Da Fællesregeringens Ophævelse principielt stred imod Ridderskabets Privilegier, edeligt bekræftede af saavel Kongen som Hertugen, maatte denne Sag henvises til Afgørelse paa en Landdag, og Kongen skulde saa bestemme sig for det Forslag, der mest maatte tilfredsstille Hertugen, saaledes at al Trætte herom fremtidig kunde undgaas. II) Ophævelsen af Hertugens Vasalforhold til Danmark maatte afgøres paa en Rigsraadsforsamling og der vedtages, hvis Hertugen skulde føle sig tryg for Fremtiden. Kongen lovede at fremskynde Rigsraadets Sammenkaldelse. III) Striden om Svavsted foresloges udsat til det første personlige Møde mellem Kongen og Hertugen, hvor da alt kunde afgøres i Venskab og god Forstaaelse. I en Efterskrift var tilføjet: Forøvrigt haaber Kongen, vor Herre, at Hertugen, hans nære Frænde og særdeles gode Ven, naar han tilfredsstilles paa de nævnte tre Punkter, da ikke vil kræve mere til stor Skade for Danmark og Kongens Efterfølgere og Arvinger, og ligeledes haaber han, at Venskabet imellem dem, bekræftet ved Blodets Baand, saaledes kan genoprettes og forplantes til Efterslægten, hvad han ønsker af ganske Hjærte.

Herpaa svaredes fra gottorpsk Side: Hertugen søgte Fællesregeringens Ophævelse ikke for at forringe Adelens Privilegier, men for at undgaa Stridigheder, der vare til Skade for Landet og tilsidst kunde blive farlige for hele Huset Holsten. Da Kongen imidlertid gjorde saa mange Vanskeligheder, vilde Hertugen, for ikke yderligere at saare hans Følelser, foreløbig, indtil man fandt nye Udveje, forblive i Fællesskab med ham angaaende

Omslagsforretningerne og Retsforvaltningen (Landretten); men han forlangte, at Fællesskabet med Hensyn til Landdag og Landkiste („Legekasten") straks skulde hæves. Ogsaa Kravene paa „Satisfaction" eller Erstatning for den lidte Skade fastholdtes, og denne løb op til mange Tdr. Guld; men for ogsaa her at vise sit forsonlige Sindelag vilde Hertugen slaa betydelig af paa sine retmæssige Krav. Angaaende hans fremtidige Sikkerhed vilde ingen uhildet fortænke ham i, at han med de gjorte Erfaringer for Øje krævede et Pant af Kongen; men hvis Rendsborg forblev Fæstning, vilde den paa Grund af sit Naboskab til Gottorp ved enhver Krigsurolighed forblive en stadig Trudsel imod Hertugen, og hans Residens samt Kiel, Neumünster og Bordesholm være udsatte for Ødelæggelse. Dog maatte Hertugen paa det bestemteste benægte, at han søgte at opnaa denne Fæstning for at skade eller incommodere Kongen, det skete udelukkende for hans egen Sikkerheds Skyld, og for at give et slaaende Bevis paa sit fredsommelige Sindelag erklærede han sig tilfredsstillet, hvis dens Fæstningsværker sløjfedes. Med Hensyn til Lensbaandets Ophævelse og Svavsteds Afstaaelse kendte Gesandten allerede Hertugens Standpunkt, (men forøvrigt udviklede baade Kielmann og Moltke, at da Kong Frederik ved Roskildefreden havde afstaaet store Provinser uden at spørge det samlede Rigsraad, var det heller ikke nødvendigt at høre dette angaaende den slesvigske Souverænitet). De mere underordnede Punkter kunde Hertugen henvise til Behandling i en Kommission, og hvis denne ikke kunde naa til Ende med dem i Løbet af 6 Maaneder, da til en Voldgift af to af Kongen og Fyrsten udpegede Fyrster. — Sluttelig betegnes disse Forslag som

Hertugens yderste Indrømmelser, og de betros til Hans Ekscellences Snildhed og Discretion, for at Forhandlingerne kunne føres til en lykkelig Afslutning.

Den 26de Marts udnævnte Frederik III imidlertid Rigsraaden Heinrich Rantzau til Møgelkær og Frederik v. Ahlefeldt til Søgaard til Kommissarier i den gottorpske Sag og gav dem Fuldmagt til i hans Navn at forhandle med Kielmann og Moltke om det „separate Forlig“ og de skriftlig overgivne Punkter, „for saa vidt som disse efter deres Beskaffenhed her kunne afgøres“ [1]).

Dette Valg lovede ikke godt for en fredelig Forhandling, og desuden forsøgtes endnu et Modtræk, som kom Gottorperne paa tværs. Kong Frederik vilde udelukke fra Forhandlingerne saavel de svenske Gesandter som Terlon, der ansaas for meget hertugeligsindet. Da Moltke og Kielmann hørte dette, søgte de Raad hos Bjelke og Coyet. Disse lovede at komme til Stede ved de fremtidige Konferencer; men raadede dem forøvrigt til en skriftlig Forhandling og undrede sig højlig over, at Kong Frederik nu vilde udelukke Terlon, da Karl X dog havde admitteret Meadowe ved Forhandlingerne i Roskilde, uagtet han var uden Kreditiv, og da ogsaa den gottorpske Traktat maatte betragtes som en Del af Freden. Forøvrigt vidste de meget at fortælle om det Anstød, som Hertugens Fordringer havde vakt hos den holstenske Adel.

Den 27de Marts indfandt H. Rantzau og Frederik v. Ahlefeldt sig hos de hertugelige for at meddele dem deres Commissorium og for at komme overens med

---

[1]) Originalen i Moltkes Dagbog; mange Afskrifter i Rigsarkivet.

dem om Form og Sted. Ogsaa de danske Raader vare villige til at forhandle skriftligt; men da de til Mødested foresloge Raadstuen foran Slottet, erklærede Kielmann, at de derom først maatte raadføre sig med de svenske Gesandter og Fredsmæglerne, eftersom Hertugen havde paalagt dem kun at underhandle i deres Nærværelse. De Danske erklærede sig straks for ikke-instruerede paa dette Punkt, og intet blev afgjort; men det almindelige Ordskifte, som paafulgte, antog hurtig en bitter Karakter, og særlig optraadte Ahlefeldt meget „rude“. Allerede nogle Dage i Forvejen havde han sagt Moltke lige i Øjnene, at Hans Durchlauchtighed optraadte, som om det stod til ham at foreskrive Kongen Betingelser. Han havde aldeles ikke været Deltager i Krigen, og han havde derfor heller ikke nogen Ret til at fremkomme med Krav og det tilmed Krav, der langt overskred hans ældre Fordringer. Nu sagde H. Rantzau, at de vel skulde betænke, at Tiderne om 10—20 Aar kunde skifte, og at de derfor gjorde klogt i ikke at spænde Buen for højt. Hertugen var ikke bleven ubilligt behandlet, det, han førte Klage over, var kun Krigens Gang, og den havde været nødvendig. Men de hertugelige bleve heller ikke Svar skyldige. Hertug Frederik — sagde de — var en anset Herre, der havde regeret længe nok til at vide, hvad han gjorde. Kongen havde styrtet Landene ind i denne Krig imod hans Vidende og Villie og imod alle Traktater. Det var ham ubekvemt, at de Danskes Krigskapricer kunde bringes til Udførelse paa hans Bekostning og til hans Ruin, og han havde ikke i Sinde at taale det længere! —

Det viste sig dog snart, at Kong Frederik ikke formaaede at sætte Isoleringssystemet igennem. Terlon

var meget forbitret over den tilsigtede Tilsidesættelse, ogsaa overfor Forhandlingsstedet, der laa ham ubekvemt, men endnu mere over, at man fra dansk Side søgte at drage den hollandske Gesandt, v. Beuningen, ind i Forhandlingerne, da han kun gik ud paa at „embrouillere“ alt og at fremkalde et nyt Brud. Ogsaa Meadowe var utilfreds, men mere behersket. Han beklagede, at Gersdorf og Skeel ikke vare blevne tilforordnede paany; thi med Rantzau og Ahlefeldt kunde kun vanskelig forhandles. Ahlefeldt havde ytret, at det holstenske Ridderskab ikke vilde tillade Fællesregeringens Ophævelse, og at Hertugen kun *armata manu* kunde opnaa dette. Lige saa lidt vilde de give ham hele Svavsted Amt med Domkapitlet.

Ogsaa de svenske Ombud bekræftede, at den nye Modstand udgik fra Ahlefeldt, og at han — ifølge Admiral Bjelkes Udsagn — holdt Kong Frederik i Uvidenhed om, at han gik bort fra alt, hvad der i den holstenske Sag var bleven aftalt først i Roskilde og senere imellem Kongerne. Til de danske Raader (som de forhandlede med) havde de klaget over hans hensynsløse Optræden imod Gottorperne, og Kong Frederik havde derfor givet ham en alvorlig Tilrettevisning; men han havde svaret, at han ikke erindrede sig noget saadant, og at det, hvis sket, i hvert Fald kun havde været en berettiget Retorsion. — Ikke desmindre meddelte Ahlefeldt allerede den 30te Marts, at Terlon havde Adgang til Forhandlingsmøderne paa Raadstuen, og senere blev der heller ikke gjort Indvendinger imod Svenskernes Nærværelse.

Dermed var Forhandlingen ganske vist kommen ind for det tidligere Forum; men det var dog ingenlunde

Kong Frederiks og Ahlefeldts Agt at lade den forblive her. Unionen mellem Riget og Fyrstendømmerne foreskrev, at alle Stridigheder om Land og Folk, om stort og smaat, skulde bringes ind for en Voldgifts-Domstol, sammensat af 8 kongelige og 8 fyrstelige Raader, og at disse 16 Raader ikke maatte skilles, før de — i Nødstilfælde ved en forud udnævnt Opmand — havde afsagt en endelig Retskendelse. Ved Freden i Roskilde var der ganske vist lovet Hertugen „Satisfaction“, men Traktaten indeholdt ingen nærmere Bestemmelser om, hvori denne Oprejsning skulde bestaa; der var efter Datidens Sprogbrug kun lovet Hertugen „eine schlechte Satisfaction“, og denne Sag burde derfor rettelig henvises til en Unionskendelse. Det maatte blive de 16 Raaders Opgave at dømme Kongen og Hertugen imellem.

Hvis dette kunde naas, var meget vundet; thi ingen Voldgift, sammensat paa den i Unionen foreskrevne Maade, vilde godkende Hertugens Krav paa Fællesregeringens Ophævelse, paa Vasalfrihed og paa Erhvervelsen af hele det slesvigske Bispelen. I Stedet for som nu at kunne støtte sig til Karl Gustavs vældige Sværd og Fredsmæglernes velvillige, men ret uforstaaende Medvirkning, vilde Hertugen være henvist til en Domstol, der, netop fordi den forstod Sagerne tilbunds, maatte underkende alle hans Hovedkrav og i det højeste tildømme ham noget Kapitelsgods og en Erstatning for den lidte Skade. Dette blev da det næste Skaktræk imod Hertugen. Den 2den April mødtes de danske og gottorpske Kommissærer paa det islandske Kompagnihus, og her meddelte Ahlefeldt, at „det vilde være Kongen kært at afgøre alle Stridsmaal en Gang for alle; men dette kunde rigtignok ikke ske i København. Hertugen

maatte finde sig i den i Unionen foreskrevne Maade, og Hans Majestæt antog tillige, at dette maatte behage Hertugen, da denne saa ofte tidligere havde beraabt sig paa Unionen“. Dette Standpunkt fastholdtes fra dansk Side i nogle Uger.

Samtidig foregik der en livlig Udveksling af skriftlige Indlæg[1]) mellem Parterne. Den 1ste April modtog Moltke og Kielmann et Modskrift imod den førstes „Gravamina“ fra Roskilde under Titelen „Refutatio gravaminum“, og

[1]) Som Indlæg i Moltkes Dagbog findes: 1) Specificatio gravaminum, so zwischen I. K. M. zu Dänemark, Norwegen etc. und I. F. D. zu Schleswig-Holstein etc. bey den dänischen u. schwedischen Friedens-Tractaten abzuhandeln, sind proponiret durch ... Levin Claus Moltken. (Roskilde den 28de Febr.) — 2) Refutatio gravaminum beschehen durch I. K. M. zu Dänemark Norwegen deputirte Hrr. Commissarien Excell. Excell. Hrr. Hinrich Rantzau und Friederich v. Ahlefeldt. 3) Unvorgreiffliche Beantwortung einer von denen höchansehnlichen königl. Dännemarkischen Herrn Commissariis denen fürstl. Schleswig-Holsteinischen Abgesandten übergebenen Deduction Schrifft. (Overgivet den 2den April.) — I et Bind Afskrifter i Rigsarkivet under Titelen: „Acta so Ao. 1658, bey damals vorgewesenen Tractaten alhier zu Copenhagen wegen Gottorp der Satisfaction halber für gewesen“, findes foruden de alt anførte tillige: 1) Levin Claus Moltkes Mandat paa Latin, dat. Gottorp den 14de Febr. 1658. 2) Kansler Kielmanns Mandat paa Latin, dat. Gottorp den 13de Marts 1658. 3) En kort, summarisk Ekstract af de gottorpske Gravamina og dansk Svar derpaa. 4) En kongelig dansk Deduktion, overgivet de gottorpske Gesandter i København den 6te April 1658. 5) Endnu en anden Deduktion stilet til de svenske Gesandter, uden Datum. 6) Lenscessions-Diplomet for det gottorpske Slesvig. 7) Cessions-Diplomet over Slesvigs Stift og Svavsted Amt. 8) Lenscessions-Diplomet for den kongelige Del af Slesvig. 9) Den københavnske Traktat af 2den Maj 1658. 10—13) Ratifications- og Complimentskrivelser i Anledning af Forliget i København. Desuden findes Afskrifter af disse Brevskaber i den store slesvig-holstenske Diplomsamling, der maaske er sammenbragt af Westphalen, i „Breitenauiana“ Nr. 24; i den ledreborgske Haandskriftsamling Nr. 263—64, Kvart o. s v.

i Løbet af Dagen udarbejdede de Svaret, idet de delte Punkterne imellem sig; allerede den 2den kunde de overgive Rantzau og Ahlefeldt deres „Unvorgreiffliche Beantwortung“. I en endnu vidtløftigere „Deduction“ svarede disse herpaa den 6te April og tilstillede — sandsynligvis samtidig — det svenske Gesandtskab en forkortet Fremstilling. Disse lærde og vidtløftige Afhandlinger dreje sig hovedsagelig om de tre Hovedpunkter og give gode Oplysninger, særlig om Svavsted-Striden, men selvfølgelig tjente de ikke i mindste Maade til at fremskynde et Forlig; begge Parterne stode stivt paa deres engang indtagne Standpunkter, og i forskellige Sammenkomster, som samtidig fandt Sted, udartede Forhandlingerne noget nær til Skænderi om gamle og nye Stridspunkter: Om Fællesregeringens Ophævelse og Ridderskabets Privilegier, om Retsgrundlaget for Hertugens Souverænitetskrav, om Kongens Berettigelse til at afstaa store Dele af Norge uden Agnaternes (særlig den gottorpske Hertugs) Tilladelse o. a. m.

Det var klart, at dette ikke kunde føre til noget, og den 6te April foreslog Sten Bjelke derfor, at baade de gottorpske og de danske Kommissærer samt Fredsmæglerne skulde møde hos ham til en mundtlig Forhandling for der igennem at erfare, hvorlangt man kunde naa henimod en Overenskomst. Mødet afholdtes allerede den 7de, og Bjelke aabnede det med nogle Bemærkninger om, at da disse Underhandlinger skulde føres til Ende inden 2den Maj, og da dette Tidspunkt nu stærkt nærmede sig, maatte han anse det for nødvendigt, at det kom til Forhandling i Fredsmæglernes Overværelse. Han foreslog Fransk som Forhandlingssprog (hvorfor Moltke maatte føre Ordet paa gottorpsk

Side) og anbefalede straks at gaa „ad realia". Ifølge Moltkes Dagbog udspandt der sig da følgende Ordskifte, som her gengives i forkortet Form.

Ahlefeldt: I hvilken Orden skulle Stridspunkterne behandles?

Moltke: I den i Roskilde angivne!

Ahlefeldt: I Roskilde blev intet afgjort.

Terlon: De tre Punkter om Fællesregeringen, Vasalfriheden og Bispegodset kunde været optagne i Fredstraktaten, hvis Sverige havde villet det.

Meadowe: I Roskilde gjorde de danske Ombud ikke Indvendinger imod disse Punkter, men udsatte kun Afgørelsen til Rigsraadets Sanktion, da den ellers ikke vilde have nogen Betydning.

Bjelke: Fredstraktaten fastsætter, at Hertugen skal tilfredsstilles efter Billighed.

Ahlefeldt: Dette vil Kong Frederik ogsaa efterkomme og tilbyder derfor Hertugen en unionel Kendelse.

Moltke: Fredstraktaten indeholder intet om Unionen. Desuden er det umuligt ad den Vej at bringe Forhandlingerne til Ende til 2den Maj; heller ikke har Kongen tidligere villet efterleve Unionens Bestemmelser, særlig ikke i den svavstedske Sag, ja det er end ikke et Aar siden, at de kongelige Raader ved Forhandlingerne i Flensborg afviste Hertugen med den Paastand: Der gives ingen Union længere. — Nu kan Hertugen derfor ikke betræde denne Vej, men maa henholde sig til Fredstraktatens Bestemmelser.

Ahlefeldt: I Fredstraktaten staar kun, at Hertugen skal have billig Satisfaktion, og naar Striden henvises til unionel Voldgift, faar han dette „Contentement".

Moltke: Dette er ikke Fredstraktatens Mening, hvad

baade de svenske Ombud og Fredsmæglerne kunne bevidne. Desuden vilde denne Afgørelsesmaade være til størst Byrde for Danmark, eftersom den svenske Hær ikke vil blive ført ud af Riget, før Afgørelsen foreligger. Da Ahlefeldt udbad sig dette skriftligt, svarede

Bjelke: Hærens Bortførelse vil ikke ske før, det er saaledes aftalt.

Derefter kom de danske og gottorpske Raader i fornyet Klammeri om Unionen, men afbrødes saavel af Fredsmæglerne som af

Bjelke: Dette kan ikke gaa! Alt maa afgøres af Kommissarierne før 2den Maj, og det kan kun ske ad denne Vej.

Ahlefeldt: Hvem skal være Dommere?

Bjelke: Fredsmæglerne; de have engang paataget sig dette Hverv, og den foreliggende Sag er en Del af Fredsværket, som de ikke kunne vise fra sig.

Ahlefeldt: Vi ere ikke instruerede herom og vide altsaa ikke, om Kongen vil gaa ind paa denne Afgørelsesmaade[1]).

Derpaa rejste han og Rantzau sig og forlode Mødet. Konferencen var saaledes afbrudt, og Meadowe paatog sig at søge Audiens hos Kong Frederik for at underrette ham om det passerede og indhente hans endelige Mening. Samtidig erklærede Kielmann, at Hertugen vilde være tilfreds med Bispegodsets og Lenshøjhedens Afstaaelse, men ikke kræve Krigsskadeserstatningen (Satisfaction). Hertil bemærkede Coyet, at man ikke saa hurtigt skulde gaa bort fra Satisfactionen; men Bjelke

---

[1]) Smlgn. hermed: Coyetske Papirer. Sverige A., hvor det samme fortælles i mere sammentrængt Form.

svarede: Tiden er knap, og det vil være rigtigt ikke at kræve denne længere.

I de nærmest følgende Dage gjorde Meadowe og Terlon store Anstrængelser for at naa en Løsning. Den første havde havt en lang Samtale med Kong Frederik og meddelte Hertugens Sendemænd, at Kongen var villig til at ophæve Vasalforholdet og Fællesregeringen, for saa vidt dette stod til ham, samt at indrømme Hertugen Halvdelen af Bispelenet; men dermed havde han ogsaa naaet Indrømmelsernes yderste Grænse, og det maatte forudses, at han kun under det haardeste Tryk vilde vige endnu længere tilbage; de burde vel betænke, at en fremtvungen Afstaaelse af hele Stiftet vilde sætte meget ondt Blod og forbitre Forholdet for Fremtiden. Terlon heldede en Streg mere til gottorpsk Side; men ogsaa han forlangte, at Hertugen skulde slaa sig tiltaals med de tre Punkter og opgive alle øvrige Krav. Allerede før Mødet den 7de havde han stillet denne Fordring til Kielmann og foreslaaet at besegle Overenskomsten ved et Ægteskab mellem en kongelig Prinsesse og den unge Hertug Christian Albrecht. Kansleren var straks villig til at gaa ind paa Forslaget, hvis Hertugen ad den Vej kunde komme i Besiddelse af Rendsborg; men Terlon afviste ham med den Bemærkning, at en saadan Ydmygelse indlod Kong Frederik sig ikke paa, og at Hertugen end ikke igennem et Mageskifte kunde haabe paa at erhverve Fæstningen. Imidlertid havde Gesandten modtaget Brev fra Karl X med nye Opfordringer til at støtte Hertugens Sag, og da han baade fra den hollandske og den østerrigske Gesandts Side troede at spore Anslag, som gik ud paa at benytte de gottorpske Stridigheder til et nyt Fredsbrud med

Sverige, gik han til Ahlefeldt for at vise ham Kong Karls Brev og meddele ham, at Kongen havde fattet Mistanke om, at man under de idelige Forhalinger tilstræbte noget ondt imod ham.

Men foreløbig naaede Fredsmæglerne ikke deres Maal. Den 11te April befalede Hertugen sine Ombud ikke alene fuldtud at holde fast ved de tre Punkter, men ogsaa at forlange „Satisfaction“. Herover blev Kong Frederik højlig forbitret, og i Dagbogen har Moltke følgende højst karakteristiske Meddelelser om hans Sindsstemning. Den 12te April sagde Terlon: „Rex Daniæ were fast desperat, wolte die Fortune agiren laszen, man mögte alles nehmen: Schweden hette so einen avantageusen Frieden gekrigt, wolle Sie nun wegen I. F. Durchl. Sachen so hart es weiter urgiren, so mögten Sie es thun“. Og under 19de April gentages den samme Tanke tildels i en endnu tydeligere Form. „Rex Daniæ hette gesaget: Er wolte nichts mehr tuhn, sondern es ad Regem sueciæ remittiren, der mögte, so Er wolte, es ganz weggeben. Er were desperat“ [1]).

[1]) I en Indberetning til Hertugen af 14de April fortæller Kielmann, at Kong Frederik ved den anførte Lejlighed havde benyttet sig af følgende Udraab: „Er muszte und wolte sich Gott und dem Glück resigniren!“ „Ein ander berichtet, dasz S. M. solte gesagt haben: das alte Beiwort *afflicto non esse addendam afflictionem* wolte bey Ihro nicht eintreffen. Wir sehen, dasz alhier grosze Confusion und noch gröszer Mangell, sonderlich an Gelde, sey. So ist auch bekannt, dasz man bey den ersten Tractaten beynahe alles was Schweden begehrte, gern eingewilligt, sogar dasz sie in vielen *passibus* mehr eingewilligt, dann sie zu præstiren (!) bemittelt gewesen, dahero der am königl. swed. Hoffe gewesene dänische Resident Hr. Juel woll ...... viele Sachen wiederumb redressiren muszten“. — Kielmann tror derfor ogsaa, at Kong Frederik oprindelig har været til Sinds at opfylde alle Hertugens Krav, som Oberst Bertram Rantzau har fortalt, men nu er den uhyre

Denne Kongens Stemning kom endnu stærkere til Udbrud i hans samtidige Forhandlinger med Rigsraadet om Hertugens Souveraenitet, og det er utvivlsomt, at han i Midten af April Maaned har staaet paa Nippet til at kaste sig ind i en ny Kamp, og at denne er bleven forhindret væsentlig kun ved Rigsraadets forsagte og forsigtige Selvopgivelse. Fra alle Sider dreves et rastløst Intriguespil om den holstenske Strid. v. Beuningen arbejdede ivrigt imod Hertugen, ja nægtede endog at modtage hans Gesandter, Goës bebrejdede Danskerne, at de ikke havde taget Kampen op foran København, som de havde kunnet forsvare tilstrækkelig længe („genugsam“), han paastod, at den Alliance, som nu forhandledes, kun vilde blive til Fordel for Sverige, og han forsikrede, at hans Herre ikke vilde slutte Fred med Sverige, før Hertugen havde tilbagegivet alt, hvad han nu søgte at opnaa. Baade han og den polske Gesandt — skriver Moltke — raadede kun til Krig og søgte at antænde alt netop ved denne Sag. — Det mærkeligste turde dog være, at Kancellisekretær Theodor Lente pludselig dukkede frem i Forhandlingerne og søgte at hidse Kielmann og Moltke op til at stille endnu større Krav, men derom mere siden.

Den 16de April underrettede Ahlefeldt de gottorpske Gesandter om, at Kongen ikke var til Sinds at gaa ud over de givne Tilbud eller i det hele her paa Stedet yderligere at forhandle med dem, da Formen var ham altfor „fortrædelig“, og den 19de sendte de danske Raader

Frygt vegen for en roligere Opfattelse, og derved er alt blevet vanskeligere at sætte igennem, særlig da det, som man i sin Tid indvilligede i af Frygt, og hvoraf endnu kun lidet er approberet. Ogsaa klager han over, at det samlede Rigsraads Nærværelse gør Stillingen besværligere.

en „Protestation“ til Meadowe, hvori de forsøgte at vælte Skylden for Forhandlingernes Stranding over paa de hertugelige og tillige bad Gesandten om at paavirke Sten Bjelke og Coyet, saa Svenskerne „uns zur Ungebuhr hier unter nichts impurtiret“ [1]).

V. Forhandlinger om den slesvigske Souverænitet.

Men inden vi forfølge Forhandlingerne videre, er det nødvendigt at dvæle udførligere ved de statsretlige Hovedpunkter: Fællesregeringens Ophævelse og Hertugens slesvigske Souverænitet, der paa det nøjeste høre sammen. Det kan ikke betvivles, at Fællesregeringens Ophævelse oprindelig var et Hovedpunkt for Hertugen, i Begyndelsen kom Spørgsmaalet ogsaa frem i Forgrunden, og Kielmann drev med stor Iver paa dets Løsning. Men overfor Kong Frederiks og den holstenske Adels Modstand kølnedes denne Iver meget hurtigt. Allerede i „Memoiren“ fra Slutningen af Marts veg Kansleren tilbage fra en øjeblikkelig fuldstændig Deling, gennemført ved et Magtsprog, og under et Besøg hos Rigsraaden Christen Skeel den 30te Marts antydede han et yderligere Tilbagetog, idet han kun ønskede, at Delingen skulde vedtages af Kongen og Hertugen i Principet (*quæstio an*); men Delingsmaaden (*quæstio quo modo*) paa en Landdag. Dermed havde han allerede nærmet sig Kongens Standpunkt, men end ikke her turde han blive staaende overfor den Storm, der rejste sig imod selve Tanken.

---

[1]) Indlæg i Dagbogen.

I den første Uge af April havde baade Meadowe og Sten Bjelke Foretræde hos Kong Frederik, og overfor begge kom Fællesregeringens Ophævelse paa Tale. Den første havde Kongen modtaget „träfflig froid, foregivendes hannem Sager anmodedes, som han ikke gøre kunde eller med Rette burde, vilde heller ikke haabe, at Kong Karl ham dertil vilde tvinge“. Og til Bjelke erklærede han, at han „vilde gøre, hvad han *salva conscientia* kunde, og det ikke stred imod den Ed, som han tilligemed Hertugen Adelen i Holsten gjort havde, hentydende hermed til Fællesregeringens Ophævelse“ [1]).

Ved forskellige Møder, særlig ved Sammenkomsten paa det islandske Kompagnihus den 2den April, søgte Kielmann vel at forsvare Hertugens Ret til Fællesskabets Ophævelse. Baade mundtlig og skriftlig [2]) hævdede han, at Delingen ikke stred imod Adelens Privilegier, at allerede Kong Christian IV havde tilstræbt denne [3]), at det gamle Løfte om Hertugdømmernes Udelelighed var bleven brudt kort efter dets Udstedelse, at det ved Begivenhedernes Gang forlængst havde tabt al Betydning, at det i Kong Christian I's Dage var blevet indsat i Landsprivilegierne alene for at sikre Landenes Fred overfor samtidige Tronkrævere, og at det derfor nu, da Ufreden netop udgik fra Fællesskabet, maatte ønskes hævet jo før jo hellere.

Han havde utvivlsomt Ret i meget, og Kong Frederik ønskede vel i Grunden ogsaa en Deling; men Fællesregeringen var nu engang en Kendsgerning, der ikke lod

---

[1]) Coyetske Papirer. Sverige A.

[2]) Eclaircissement donné sur la declaration de S. M. de Danemark. Udateret Indlæg i Dagbogen.

[3]) Denne Kong Christians Plan spillede senere en stor Rolle i de gottorpske Stridigheder.

sig bortraisonnere, en bestaaende Styrelsesform, som de privilegerede Klasser yndede, fordi den satte dem i Stand til med lige Ret og efter eget Valg at tjene saavel Hertugen som Kongen og gav dem større Muligheder, end en nok saa fritstillet gottorpsk Smaafyrste nogensinde kunde byde dem. Det var naturligt, at de dygtigste søgte Kongens Tjeneste, og dette Forhold pinte maaske Hertugen og hans Kansler mest[1]).

Kielmanns Bevisførelse var derfor forgæves, og han opgav ligefrem Ævret, da hans haardhændede Modstander erklærede, at „det aldeles ikke stod til de Herrer at ophæve Fællesregeringen; thi i Følge Landenes Privilegier skulle disse regeres enten i Fællesskab eller af en enkelt Herre". Denne Hentydning til, hvad der muligvis kunde komme ud af Hertugens Delingslyster, var tilstrækkelig til at standse alle yderligere Forsøg i saa Henseende.

For at forstaa dette maa det vel erindres, at Arveregeringen i Hertugdømmerne var af ny Datum. Først i Aaret 1616 var Primogenituren lovmæssigt indført som Successionsorden i det gottorpske Hus, og dette Resultat var kun naaet efter en haardnakket Modstand fra Ridderskabets Side, ja med ægte slesvig-holstensk Tvetydighed havde det end ikke opgivet sin Valgret, men kun fundet sig i, at den „reduceredes" til Primogenitur[2]). Endnu havde ingen Hertug succederet efter den nye Regel, Hertug Frederik var gammel, og ved et forestaaende Tronskifte kunde det befrygtes, at Stænderne — utilfredse

---

[1]) Se navnlig Udviklingen i „Eclaircissement".

[2]) Privilegie-Confirmationen $^{20}/_{12}$ 1616: „Jedoch den Punktum *Electionis* inserirter Erklärung nach, — ad *jus* primogenituræ reducirt".

med de nye Ændringer og nu for Alvor støttede af den kongelige Linie — vilde forny deres Valgret og forsøge paa at udelukke hans Søn fra Regeringen. Fra Adelens Side var der faldet Ytringer, som utvivlsomt pegede i denne Retning, og som skræmmede.

Endnu i Slutningen af Februar havde Levin Moltke anset det for en ganske selvfølgelig Ting, at Fællesregeringen ophævedes, at de forskellige Andele afrundedes ved Mageskifter, og at der indkaldtes en Landdag for at godkende disse Forandringer og for at hylde den unge Hertug Christian Albrecht. Men en Maaned senere optraadte Kielmann med langt større Varsomhed, og da han til Brug for Terlon opsatte Hertugens endelige Krav („la dernière resolution de son Altesse d'Holstein"), indflettede han i Spørgsmaalet om Fællesregeringens Ophævelse en Række Cauteler, der vise hans Frygt i den antydede Retning. Det hedder her: Hvad Fællesregeringen angaar, da skal Kongen indrømme Hertugen dette i Principet, medens Delingsmaaden (quant au moyen de venir à la division) henvises til Forhandling paa en Landdag, og hvis der paa samme rejser sig Vanskeligheder for Delingens Gennemførelse enten straks eller indenfor en kortere Tidsfrist, saa forlanger Hertugen, at Kongen skal formaa Stænderne til at aflægge Hyldingsed til hans ældste Søn. Finder Delingen derimod slet ikke Sted, da skulle alle Adelsmænd, som ikke have hyldet — være sig enten Kongen og hans Efterfølger eller Hertugen og hans Efterfølger — aflægge Troskabseden med deres fyldte 18de Aar, forsaavidt de opholde sig i Landet [1]). Da Sten Bjelke læste dette, spurgte han forundret, om

---

[1]) Smlgn. Dagbogen for 9de April.

den sædvanlige Hylding da ikke var gældende for alle, selv om de ikke personlig havde deltaget i Akten.

Men selv ikke det her angivne Standpunkt vovede Kielmann at fastholde. Den 19de April erklærede han til Rigsraaden Otto Krag, at Fællesregeringens Ophævelse ikke havde nogen som helst Betydning for Hertugen; og derefter gik dette Punkt omtrent helt ud af Forhandlingerne. I det hertugelige Ultimatum, som tilstilledes Kong Frederik den 26de April, hedder det kun, at Hertugen vil have Ophævelsen henvist til en Konference, som han snart haaber at kunne faa med Kongen, og i det endelige Forlig meddeles blot, at Kongen og Hertugen ikke have havt Tid til at komme overens om Hovedtrækkene i denne Sag, og at de derfor have opsat den til personlig venskabelig Forhandling og til en endelig Overenskomst ved deres første Møde i Hertugdømmerne. Her er altsaa end ikke Tale om en Vedtagelse i Principet; det hele er stillet ganske løst hen, og Grunddelingen af det slesvigske Len saaledes skudt ud i det helt uvisse.

Men dette fik en afgørende Indflydelse paa Hertugens og hans Raaders Stilling til Spørgsmaalet om Vasalfriheden og Souveræniteten over Slesvig. Lige op til Slutningen af Marts findes intet Vidnesbyrd om[1], at Hertugen har tænkt paa at kræve Vasalfrihed for begge de regerende Linier; men tværtimod, at han — støttende sig til Fællesregeringens Ophævelse og Lenets Grunddeling („Todttheilung“) — har villet nøjes med

[1]) I Hertugens Brev af 4de Marts findes en Sætning, der kunde tyde paa, at man paa Gottorp alt dengang har tænkt paa hele Slesvigs Løsrivelse, men Stedet er saa maaske ved en Afskriverfejl blevet meningsløst.

Vasalfrihed for sit eget fremtidige slesvigske Hertugdømme, der, naar begge Kravene samtidig gennemførtes, vilde blive ganske souveræent stillet baade overfor Kronen og overfor den anden slesvigske Hertug. Men idet Kielmann veg for Adelens Modstand og af Klogskabs Hensyn opgav Grunddelingen, maatte han med det samme udstrække Kravet om Souveræniteten til at gælde hele Hertugdømmet, fordi — som han den 19de April udviklede det for Sten Bjelke — Hertugen ellers kun opnaaede Vasalfrihed for sine privative Andele, men ikke for Dominiet[1]).

I den tidt omtalte, til Terlon overgivne „sidste Resolution", sandsynligvis affattet den 31te Marts, kom Hertugens mere omfattende Souverænitetskrav for første Gang til Orde. Kielmann skrev, at Hertugen af Kærlighed til Kong Frederik (sic) vilde nøjes med, at Kronen, som Erstatning for den ham og hans Undersaatter tilføjede Krigsskade, for bestandig befriede ham og hele det holstenske Hus for den slesvigske Lenspligt („delivrer elle et toute la maison d'Holstein pour jamais du vassallagie de Slesvig"). Tillige udviklede Kansleren, at da Erstatningen for den lidte Skade vilde løbe op til meget store Summer, medens Hertugens Lenstjeneste (og det endda kun, naar han havde givet sit Minde til Krigen) indskrænkede sig til 20 Ryttere og 40 Mand Fodfolk, saa vil Kongen have langt større Fordel af Lensbaandets Løsning end Hertugen, og senere

---

[1]) Moltkes Dagbog den 19de April: „Es wurde den Suecis demonstriret, weiln die Abolitio Communionis nicht geschehe, so krigten Ihre Fürstl. Durchl. die Entfreyung vom Vassallagio allein über die Ämbter, wofern Ihre Königl. Maytt. zu Dennemarck auch nicht von dem Vassallagio liberiret würden".

føres dette Argument atter og atter i Marken fra gottorpsk Side[1]).

Hermed stemmer det, at Kong Frederik i sit første Brev om denne Sag til Rigsraadet heller ikke berører den kongelige Linies Lensfrihed. Den 3dje April skrev han[2]): „Da Hans Kærlighed Hertugen af Gottorp for sig, sine Sønner og mandlige Linie begærer Svavsted og Feudi Afstaaelse af Slesvig til Satisfaction, saa bede vi Eder og naadigst ville, at I Os Eders skriftlige Mening derom forstendiger, om I eragter, at saadan jus infoeudandi og al anden af Kronen prætenderet Rettighed over det ganske Hertugdom Slesvig og Svavsted Stift og Len kan bevilliges og afstaas".

I Raadets Svar af 4de s. M. findes lige saa lidt nogen Hentydning til den kongelige Linie. Raadet foreslaar, at Striden om Svavsted snarest mulig overgives til Voldgift, og hvis denne, imod Forventning, skulde tilkende Hertugen Halvdelen af Bispelenet m. m., kunde Resten passende overdrages ham i en Aarrække som Erstatning for den lidte Skade. Men hvis denne Vej ikke er mulig, kunde man ogsaa straks, uden videre Proces, overdrage ham og hans mandlige Linie den ene Halvdel, medens den anden skulde blive ved Kronen som tilforn; „men ganske Svavsted at aftræde synes os

---

[1]) I det ovenfor nævnte Diplomat. Slesv.-Holsaticum LXXII—LXXIV findes et gottorpsk Forsvarsindlæg for Hertugens Forhold under Krigen, dat. Tønning den 22de Marts 1660, og heri hedder det: „I. K. M. hat groszen Theils fast mehr Frucht und Nutzen von diesen Tractaten als I. F. D. genoszen, zumahlen I. K. M. die Souverainité über das Herzogthumb Schleswig titulo lucrativo undt umbsonst, I. F. D. aber titulo oneroso und zur Satisfaction für den so schweren erlittenen Schaden erhalten haben".

[2]) Rigens Raads Breve. Fasc. 62.

imod al Billighed“ og „imod den Fundimental-Arveret, som Fyrsterne i Holsten bør at forbinde“. „Belangende det slesvigske Len og jus infeudandi eragte vi, at det er et saadant Regale og kosteligt Klenodie, som ikke kan æstimeres, at Hans Kærlighed som en Vassallus ikke burde det at begære, og ikke heller kan afstaas, uden at man af højeste Nød dertil tvinges“. Men skulde en saadan Resolution paa Grund af „Tidens onde Tilstand“ blive nødvendig, saa foreslaar Raadet hellere „at bevilge baade om Svavsted og jure infeudandi til Hertugen af Holsten og hans mandlige Linie end at beholde den svenske Armé i Landet, og saaledes Riget i største Fordærv og Undergang lade geraade“.

Dermed havde det danske Kronraad kastet Vaabnene fra sig, og dets Optræden føltes som en dyb Ydmygelse, selv af dets egne Medlemmer. Herom haves et sikkert Vidnesbyrd; thi da de hertugelige Dagen efter aflagde et Besøg hos Rigsraaden, Admiral Ove Gjedde, sagde denne, at Efterverdenen vilde fælde en meget stræng Dom over dem, fordi de vilde gaa ind paa at frigøre Hertugen for hans Lenspligt. Han saa ikke fejl; men han vidste endnu næppe, at Kielmann havde en yderligere Ydmygelse for Rigsraadet i Baghaanden: Kravet om hele Slesvigs Løsrivelse for en ubestemmelig Fremtid.

I Diskursen paa det islandske Kompagnihus den 2den April og i et endnu stærkere bevæget Møde i Ahlefeldts Hjem den 5te fremsatte Kansleren sine Ideer om de slesvigske Lensforhold. I Tilknytning til Forliget i Odense 1579 søgte han at reducere Vasalfriheden til saare lidet, til Fritagelse for en ringe Lenstjeneste (20 Ryttere og 40 Mand Fodfolk) og til en Bagatel for Kronen. Men da han gennem Fredsmæglerne havde erfaret, at

Kongen og Rigsraadet vilde afstaa Højheden over den gottorpske Del af Slesvig, skrev han den 10de April et Brev til Hertugen, der klinger som en Sejrsfanfare. Han takker den allerhøjeste for at have velsignet deres Underhandlinger, og han haaber, at han ogsaa snarest vil lade Rigsraadets Beslutning blive til Virkelighed. „Naar vi se efter i Annalerne, maa vi tilstaa, at en saadan Lensfrihed ellers er bleven erhvervet ved Opofrelse af mange Menneskeliv, ja vi holde for og tro, at Deres Fyrstelige Durchlauchtigheds Forfædre, hvis de kunde have tilkøbt sig denne Frihed, ikke vilde have anset nogen Sum for for stor. Deres Fyrstl. Durchl. kan nu rose Dem af, at De i hele det romerske Rige i saa Henseende ikke har Deres Lige. Vi ønske af Hjærte, at D. F. D. og Deres højlovelige Efterslægt indtil den yderste Dag ikke alene maa bevare den opnaaede, næsten uforlignelige Flor, men at De tillige lidt efter lidt maa aggrandere og vokse endnu mere. Forøvrigt er det unødvendigt at anføre, med hvilken god Villie dette er afstaaet, og det er derfor dobbelt nødvendigt, at D. F. D. ved alle Occurrentier maa være vagtsom, og vi frygte for, at der endnu vil være store Vanskeligheder at overvinde, før vort Hverv er til Ende“ [1]).

Hvad Kielmann forøvrigt har sagt ved de nævnte Møder, kan desværre ikke ses af Moltkes knappe Referat og heller ikke af de samtidige Indberetninger til Hertugen; men da han alt for en Uge siden havde meddelt Terlon sine nye Planer, og da disse vilde være helt betydningsløse, hvis de ikke kom til Modpartens Kundskab, maa det antages, at de danske Kommissærer i

[1]) Kielmann og Moltke til Hertugen 10/4. Concept.

hvert Fald den 5te ere gjorte bekendte med Fordringen om Lensfrihed for hele Huset Holsten. Den 3die eller 4de April havde Kong Frederik de svenske Gesandter hos sig i hemmelig Audiens, ogsaa her kom Lensfriheden paa Tale, og Kongen sagde, at Frihed var et uskatterligt Gode; men om han derved tænkte paa Frihed alene for Hertugen, eller ogsaa for sig og sin Linie, kan ikke ses af Meddelelserne. Saa meget er vist, at Kongen den 10de April, altsaa Dagen før Hertugens fornyede, ublu Krav, tilstillede Rigsraadet følgende Skrivelse:

„Eftersom Vi af Eders Betænkende erfarer, at I formener den halve Del af Svavsted og jure infeudandi til Slesvig fra Kronen at kan afstaas til Hans Kærlighed Hertugen af Gottorp. saa endog Vi gærne ønskede nogen anden Middel at kunne træffe, hvorved dette Regale kunde blive Kronen forbeholden; men synes udi disse Tiders Tilstand ikke at kan forandres, at det jo skal cederes, kan Vi ikke forstaa, hvorledes den halve Del kan hos Kronen forblive, naar den ene Halvdel er afstaaen, mens formener, at dersom den ene Del skal afstaas, at den anden Part ikke kan blive beholden, men begge Dele at være lige Condition undergiven, som ikke formedelst den gemene Regering kan adskilles, hvormed vi videre Eders skriftlige Betænkende er begærendes, eftersom billigst eragtes, at vores kongelige Linie som den ældste det samme som den gottorpske reciproquement bevilges, saa at vores kongelige Hus ikke skulde være værre Condition end Hans Kærligheds undergiven".

Raadet svarede først den 17de, og efter at have udtalt det fromme Ønske, at Kronens Højhed over Slesvig, „som med største Besværing er tilvejebragt og i saa mange hundrede Aar berømmeligen mainteneret", maatte

bevares, hedder det videre: „Hvad Eders kongel. Maj.s kongelige Linie, som Souveræniteten og i lige Maade for begæres, angaar, da formode vi underdanig, om vi faa, som tilstede er, vor underdanige Mening i saa høj og vigtige Sag efter den Ed og Pligt, som vi Fædernelandet ere medforbundne, i alting at skulle søge dets Fordel, Gavn og Bedste, fra os give ...... saa finder vi det sikkert og for Posteriteten mest forsvarligt, at E. K. M. den halve Højhed som en Konge heller sig naadig ville resolvere at beholde end den slet afstaa, helst efterdi herved intet naas, som E. K. M. saavel som H. K. Højhed Prinsen ej allerede haver og er omforsikret; Riget separeres og herved slet fra Eders Majestæts Interesse i Hertugdømmet, som det ellers at maintenere højst er obligeret; Tiderne og vel mulig saadan Forandring kan medbringe, at man kunde have Haab om at naa igen, det som Hertugen og hans mandlige Linie nu cederes“.

Skulde Kongen imidlertid ikke synes om deres „Motiver og Aarsager“, men fastholde Beslutningen om ikke at aftræde Souveræniteten til Hertugen, med mindre hans egen Linie opnaaede det samme, „saa synes os bedre og tjenligere i denne trange, vanskelige og vidt udseende Tid dertil vort underdanige Samtykke at give, paa det E. K. Majestæts egen Person, ganske kongelige Hus, Riger og Lande fra dets totale Ruin, øjenskuelige Fare, fremmede Magt og Armé, som Landene med ere belagte, kunde vorde befriede og erledigte, end at Sagen og Traktaterne skulle ved skadelig Ophold protraheres“.

Gennemlæses denne Brevveksling uden Kendskab til Hertugens Fordring, naar man meget let den Over-

bevisning, at Kong Frederik alene af Souverænitetslyster og kortsynet, dynastisk Egennytte har villet tiltvinge sig og sin Linie Souverænitet i Slesvig, ja Ordlyden i Rigsraadets Svar antyder vel endog, at Kongen, belært af Hertugens Eksempel, ikke har undset sig ved at benytte Rigets dybe Ydmygelse til at fravriste Kronraadet Indrømmelser, som det ellers ingensinde vilde have gjort ham. Dette er ogsaa den gældende historiske Opfattelse. Velschow siger[1]: „Vi tillægge gærne de Grunde, der anføres for dette Skridt, nogen Vægt, men kunne dog ikke anse det for tilstrækkeligen motiveret derved. Det havde næppe været saa vanskeligt for Kongen som Slesvigs Lehnsherre og sin egen Vassal at haandhæve sin Anseelse i Fællesregeringen lige overfor den nu souveræne gottorpske Hertug. Vi kunne derfor i dette unødvendige Skridt kun se et nyt, lykkeligvis det sidste Forsøg paa at fremme den kongelige Families Interesse paa det danske Valgriges Bekostning“. Ogsaa J. A. Fridericia deler denne Opfattelse. „Man kan næppe andet — skriver han — end at give de tilstedeværende Rigsraader Ret, naar de i deres Svar under skarp Betoning af den Forpligtelse, de havde til at udtale deres sande Mening, beklagede Kongens Forlangende ..... At dynastiske Hensyn her have gjort sig gældende hos Frederik III paa en saadan Maade, at han derved kom til at tilsidesætte Danmarks Riges og Krones Tarv, synes det umuligt at nægte. Det er ikke godt at forstaa, at Ligheden i Fællesregeringen skulde være et vigtigere Moment end Betydningen af at bevare det halve Slesvig i stats-

[1]) Anti-slesv.-holstenske Fragmenter. 9. H. S. 117.

retlig Forbindelse med Danmark. Men Kongen opnaaede at blive fuldstændig frit stillet overfor Rigsraadet for sig og sine Arvinger med Hensyn til Slesvig“ [1]).

Alligevel indeholder allerede de her anførte Breve Ytringer, som ere vel skikkede til at gøre en tvivlraadig i Dommen over Kongen, og endnu før jeg kendte Levin Moltkes Dagbog, har jeg søgt at tyde det rette Sammenhæng [2]). Det er navnlig Kongens Brev af 10de April, man maa lægge Mærke til. Her anfører han to Grunde, hvorfor han maa forlange Lensfrihed ogsaa for sit Vedkommende, nemlig 1) fordi Hertugdømmets to Parter „formedelst den gemene Regering ikke kan adskilles“, og 2) fordi „den kongelige Linie ikke skal være værre Kondition undergiven end Hans Kærligheds“. Men i Brevet kommer denne sidste Grund hinkende bagefter som et overflødigt Tillæg; det er klart, at den første var fuldt tilstrækkelig til at motivere Kongens (d. v. s. Hertugens) Krav, og at den anden alene staar der for at dække over det saa dybt ydmygende i, at Kongen ogsaa for sig og sin Linie — efter en utro Vasals Anvisning — maa lade sig paatvinge Lensfrihed af det svenske Sværd.

De tidligere Forfattere turde maaske særlig være vildledte af den fra den yngre Slesvigholstenisme ned-

---

[1]) Hist. Tidsskrift 5. R. 6. B. S. 725—26. Smlgn. Adelsvældens sidste Dage S. 338.

[2]) „Nationaltidende“ for 11te Juni 1902: „Da Kongen og Hertugen laa i Samregering eller sad i uskiftet Bo med Hensyn til Herredømmet og alle Regalierne (medens deres privative Andele opfattedes kun som Godser), og da Hertugen var hyldet for hele Hertugdømmet, gjaldt Lensbaandets Løsning selvfølgelig for hele Dominiet, og det havde derfor nærmest kun formel Betydning, at Frederik III ligeledes lod sig tildele et Souverænitetsdiplom, der dog ikke optoges i Fredsbestemmelserne“.

arvede Forestilling, at Hertugdømmet var delt i en kongelig og en hertugelig Del, og at der kun overfor Adelen og nogle gamle Stæder bestod et vist ringe Fællesskab, medens Sandheden jo netop er, at Kongen og Fyrsten statsretlig besad Hertugdømmet i Forening. De laa ikke alene i Sameje med Hensyn til hele Herredømmet og omtrent alle Regalier, men de vare ogsaa samforlenede med og samhyldede af hele Landet; fra Aar til andet traadte de vekselvis i Spidsen for Regeringen og styrede Hertugdømmet som Stat baade indadtil i den højere Forvaltning og Retspleje og udadtil i det internationale Samkvem, kort sagt, de repræsenterede *status ducatuum.* Derimod opfattedes deres privative Andele kun som „Kammergods", og — naar der ses bort fra den privative Hylding og Fyrsternes Episkopalret — tilkom der dem her ikke større Myndighed end den, der kunde udøves fra ethvert adeligt Birke- og Godskontor.

Det følger derfor af sig selv, at Hertugen ikke kunde slaa sig tiltaals med Lensfrihed blot for Kammergodset eller for sine privative Andele; som regerende Herre maatte han forlange den for Dominiet; men hvis Fællesregeringen opretholdtes[1]), kunde dette kun ske derved, at det hele slesvigske Herredom befriedes for den danske Krones Overhøjhed. Derfor og derfor alene løstes begge de regerende Linier fra deres Lenspligt, og dette staar ogsaa tydeligt at læse i Kongens Brev, men naar denne ikke desmindre baade i Skrivelserne til Rigs-

---

[1]) Smlgn. hermed Ordlyden i Kongeliniens Souverænitetsdiplom, hvor det siges, at Vi sidde i Fællesregering „undt künfftig in itzgedachtem Herzogthum Schleswig verpleiben werden". (Trykt i: Beobachter am Sunde. 1847. Nr. 4.)

raadet og senere i sit eget Souverænitetsbrev gav det Udseende af, at han af egen Drift og af Ligeberettigelseslyst, utvungen, havde søgt Vasalfriheden, saa er dette kun Dekorum, og ganske i Smag med dette Forligs øvrige forløjede Kærligheds-, Venskabs- og Fredsforsikringer, der som et tyndt Slør søgtes draget hen over det „Slægtskab og Djævelskab“, der huserede i Huset Holsten. Saalænge vi ikke kende Kongens lønligste Tanker, er det ganske umuligt at sige, om han, stillet overfor det uundgaaelige, ikke ogsaa har knyttet videregaaende, politiske Beregninger til Lensfriheden, hvorfor ingen vil kunne dadle ham; men saa meget er sikkert, at alle de Ytringer af ham, der ere komne til os, og hele hans Færd op til det endelige Forlig den 12te Maj præges af haardnakket Modstand mod Hertugens og altsaa ogsaa imod hans egen Souverænitet i Slesvig.

I København vare Dagene fra den 11te til 20de April i høj Grad bevægede. Karl Gustav truede med et nyt Brud, og hans stadige Prellerier om Øer og Amter i Forbindelse med den gottorpske Hertugs ublu Krav havde bragt Kong Frederik til Fortvivlelsens Rand. Som vi have set, opfordredes han fra mange Sider til atter at give sig Krigslykken i Vold, hans egen Stemning faldt sammen hermed, men til alle Sider øjnedes kun Konfusion og Forvirring, indbyrdes Nag og Fjendskab mellem de ledende Mænd, uafhjælpelig Pengenød og i det højeste 5000 Mand brugbare Tropper[1]). Under den store Sammenstyrtning i Februar havde Rigsraad og Konge indvilliget i alt, og nu, da Frygten var vegen

[1]) Kielmanns og Moltkes Indberetninger til Hertugen.

for en ædrueligere Vurdering af Faren, kunde de paa Grund af gensidig Mistillid ikke enes om en fast og samlet Optræden. Det var under disse Forhold, at Kongen modtog Rigsraadets paa engang forsagte og udfordrende Brev af 17de April, og som Svar sendte han det følgende mærkelige Skrivelse (af 19de April), hvori den senere Helt fra Københavns Vold for første Gang førte Ordet[1]):

„Vi have bekommet Eder gode Herrers Erklæring, dateret den 17de Aprilis udi nærværende Aar, anlangende Superioriteten, som Hertugen af Gottorp pretenderer over Hertugdømmet Slesvig og Svavsted. Nu maatte vi selv ønske, at Tiderne vare saaledes beskafne, at disse høje Regaler kunde mainteneres for os og Riget og vores Efterkommere til Bedste. Dersom I gode Herrer derfor endnu ville resolvere at ikke lade dette komme fra Riget, erbyde vi os heller derfore at opsætte Krone og Scepter og alt det, vi eje, ja Liv og Blod, end at lade saadanne store Regalier udi vor Regeringstid, Posteriteten til Skade, afkomme.

Men efterdi I gode Herrer selv indføre saadanne bevægelige Aarsager, at dette Riges største Fare og Ruin derpaa staar saadan Begæring at negte, saa faa Vi, hvor ugerne Vi det og gør, Hertugen af Gottorp Satisfaction at give, at lade os dette med befalde. Holdendes alligevel derfore, at denne fælles fyrstelige Regering i Hertugdømmet Slesvig ikke kan føres af os og vore Arvinger uden lige Respekt og Authoritet, hvad for Confusion, Tvistigheder, Misforstand, Uenighed og Diffidentz

---

[1]) Rigens Raads Breve. Fasc. 62. Aftrykt i Nyt Hist. Tidsskrift. III. S. 666.

deraf skulde vorde, dersom os og vores Arvinger lige Superioritet ikke skulde blive concederet. Saadant kunde vidtløftigt demonstreres; men Vi ere udi den Mening, at de gode Herrer selv kunne dømme fornuftig derom. Og begære Vi for vor Del intet videre, end hvad Hertugen af Gottorp bliver bevilget".

Herpaa svarede Rigsraadet ikke.

Men ogsaa efter den 19de April fortsatte Kongen sin Modstand mod Vasalforholdets Ophævelse. Den 23de havde de svenske Gesandter en Forhandling med ham og Ahlefeldt, og ved denne Lejlighed søgte de særlig at godtgøre, forøvrigt ganske i Kielmanns Aand, at den slesvigske Lensfrihed var lige saa fordelagtig for Kongen som for Hertugen; men han svarede koldt, at han helst saa Lensbaandet opretholdt[1]), og samtidig lod han Ahlefeldt erklære, at han, hvis han skulde afstaa hele Svavsted til Hertugen, ikke havde i Sinde at opgive Kronens Lenshøjhed over Hertugdømmet. Herefter kan enhver bedømme Rigsraadets og Kongens Stilling til denne Sag.

Dog heller ikke Rigsraadet tænkte paa en ganske betingelsesløs Opgivelse af Slesvig. I Cessionsbrevet af 17de April anførte det de Forbehold, hvormed det for sit Vedkommende opgav denne Højhed. I Skrivelsens Slutning hedder det: „Dog maa Riget ved forbemeldte Højhedscession paa det til Riberhus, Møltønder og Kolding-

---

[1]) Dagbogen den 23/4. „Sie hetten Ihnen demonstriret, dasz die Erlassung vom Vassallagio Regi so profitable als Ihrer Fürstl. Durchl. were; Rex hette geantwortet: Er wolte doch lieber, dasz solche Erlaszung nachbliebe".

„Ahlefeldt hatte gesaget, wenn I. F. D. das halbe Ambt Schwabstedt krigten, so wolte Rex Ihr die Souverainitet nicht laszen".

hus Lene samt Riber Capitel liggendes Gods herved ingen Forfang eller Prejudice tilføjes, mens Riget fast mer ved des gejstlig og verdslig Jurisdiction til Lands og Vands uperturberet og umolesteret forblive, herefter som tilforn uden nogen Innovation til des Nachdel og Skade at foretage. Skulde ved en eller anden Tilfald den Højhed, [der] nu saa godt som ved Tvang cederes, komme til Riget igen, søges underdanig, at E. K. M. og des mandlige Linie nu forundte Souverænitet i saadan Tilfald og maatte ophøre og alting komme i forrige Stand. Formoder og underdanig herforuden E. K. M. sig naadl. lader befalde, maa Hertugen paa begges mandlige Linie Riget paa følgende og forrige Poster at give Revers og Forsikring, at slig Højhed og Ret ikke til nogen anden skal alieneres eller deles, og Riget derved betages alt Haab til des Recuperation, at Rigets Grænser uforandret forbliver, ingen Alliance eller Forbund mod Riget søges eller oprettes, ej heller nogen ny Told, des Undersaatter til Skade, paalægges".

Ogsaa disse Betingelser søgte Kongen loyalt at fastholde i de senere Forhandlinger; men enkelte af dem stred ligefrem imod Souverænitetsbegrebet (Forbud mod Alliancer), og andre, særlig Toldbestemmelsen, mødte en saa haardnakket Modstand hos Kielmann, at de maatte opgives. I den anførte Skrivelse er det interessanteste for os Raadets Fastholden af Rigets Grænser og altsaa ogsaa af den „hvilende" Lenshøjhed over Slesvig, samt dets bestemte Ønske om, at Kongehusets Souverænitet skulde falde bort, saasnart den gottorpske Hertuglinie maatte give Afkald paa sin. Dette skete, som bekendt, allerede 1675, og hvis Rigsraadet havde

bevaret sin Magt indtil da, vilde ogsaa Kongedelen dengang være falden tilbage til Kronen. Men det hensygnende Kronraad sørgede end ikke for, at dette Forbehold kom ind i det kongelige Souverænitets-Diplom, dets Ønske naaede derfor ingen retslig forbindende Form, og det har nu kun en ringe historisk Interesse. —

VI. De afsluttende Forhandlinger og Forliget af 12te Maj 1658.

Den 19de April overgav Meadowe den danske „Protestation“ til Moltke og Kielmann, og Forhandlingerne vare saaledes formelt afbrudte. Stillingen var da som følger: Fra dansk Side var der tilbudt Hertugen Souverænitet over Slesvig, dog med visse Indskrænkninger, Ophævelsen af Fællesregeringen, forsaavidt som denne beroede paa Kongen, samt Halvdelen af Svavsted Amt, dog uden Kapitelsgodset. Men fra gottorpsk Side forlangtes, foruden uindskrænket Souverænitet og hele Bispelenet, tillige en meget stor Krigsskadeserstatning og „Sikkerhed mod fremtidige Fortrædigelser“, der dog ikke længere formedes som Krav paa Rendsborg eller paa denne Fæstnings Sløjfning, men kun paa en skriftlig Garanti, udstedt af Kong Frederik. Om disse Uoverensstemmelser drejede de følgende Ugers Forhandlinger sig.

Som sædvanlig søgte Gottorperne Raad og Støtte hos Bjelke og Coyet. Den første havde Dagen i Forvejen havt en fortrolig Samtale med Kongen og Ahlefeldt i Stalden og ved denne Lejlighed bebrejdet Ahlefeldt, at han den 7de havde afbrudt Forhandlingerne, medens de hertugelige havde henskudt dem til Fredsmæglernes Afgørelse; men hertil havde Ahlefeldt svaret, at Terlon

og Meadowe ikke forstode Stridsspørgsmaalene, og omendskønt disse kun drejede sig om mindre Ting, var det dog af Æreshensyn Kongen umulig at gaa ind paa dem i den Form, hvorunder de fremsattes; hvis Hertugen partout vilde have hele Svavsted, kunde dette kun ske ved Hjælp af et Mageskifte, og ad denne Vej vilde Kongen saa komme ham i Møde. Denne Udvej tiltalte ogsaa Bjelke; men Kielmann satte sig paa det heftigste derimod. Det var — sagde han — kun gjort for at vinde Tid og for at udsætte Afgørelsen til efter den svenske Hærs Udmarche af Riget, altsaa for at lokke ham og Moltke bort fra Roskildefredens Ordlyd, „hvilket vilde være et stort Ansvar".

Det vedtoges derfor, at de hertugelige skulde opsætte en „Reprotestation" [1]), hvori de væltede Skylden for Forhandlingernes Afbrydelse over paa de Danske, samt hentydede til deres forestaaende Afrejse, et Skridt, der nok vilde bringe Kong Frederik og hans Raader paa andre Tanker. Meadowe paatog sig straks at underrette Rigssekretæren Erik Krag herom, og opfordre ham til snarest mulig at sætte alt paa en anden Fod, hvis den tilsigtede Overenskomst ikke helt skulde umuliggøres.

Derefter aflagde Gottorperne en Visit hos Rigsraaden Otto Krag, og Kielmann gav en sammenhængende Fremstilling af alle Hertugens Krav. Det var ved denne Lejlighed, han ytrede, at Fællesregeringens Ophævelse ikke betød noget for Hertug Frederik, og at denne med Hensyn til sin fremtidige Sikkerhed vilde nøjes med en skriftlig Forsikring af Kongen [2]). Tillige paastod han, at

---

[1]) Indlæg i Dagbogen.

[2]) Allerede i „Refutatio" (se S. 48 Anm.) havde de danske Ombud gjort opmærksom paa, at en saadan skriftlig Kaution kun

Hertugens Souverænitet var nødvendig for et godt Forhold mellem Fyrsterne i Fremtiden; thi alene i Vasaliteten (og forøvrigt ganske i Strid med Overenskomsten i Odense 1579) havde de Danske fundet Paaskud til at behandle Hertugen, som sket var. En Lens- og Troskabspligt ud over den rent materielle Hjælp syntes baade Hertugen og hans Kansler en fremmed Tanke.

Derefter gik de sammen med Svenskerne til Terlon. Baade han og Meadowe vare forlængst trætte af de endeløse Forhandlinger og det kedelige Ophold i København, og ved et forenet Tryk søgte de nu at fremtvinge en Overenskomst. De forlangte, at Hertugen skulde modtage de danske Tilbud og lade Resten falde; men Kielmann stod stivt paa Skadeserstatningen. „Hvormeget kræver da Hertugen?“ spurgte Terlon. „Krigsskaden beløber sig til 800,000 Rdlr.; men Hertugen vil nøjes med en Fjerdedel“. — „Danskerne have ingen Penge“. — „Vi have foreslaaet en Udvej (Landafstaaelse)“. — „Denne Udvej kender jeg, jeg har en Gang antydet den for de Danske, men de bleve herover yderst bestyrtede og optoge det paa hel anden Maade“. — Derefter trængte Terlon hæftigt ind paa dem. Hvis det for saadanne Bagatellers Skyld kom til Krig — sagde han — vilde ogsaa Hertugens Lande blive inddragne i denne. Den polske og ungarske Gesandt raadede kun til Fredsbrud og søgte at benytte denne Strid til paany at tænde Krigsfaklen. Han vidste vel, at den svenske

passede for private Personer, men aldeles ikke for regerende Fyrster, og senere erklærede Ahlefeldt (Dagbogen $^{29}/_{4}$), at Kongen hellere vilde have ladet alt gaa til Grunde end at afgive en saadan Erklæring. Den faldt derfor helt bort ved Slutningsforhandlingerne.

Konge ikke vilde opgive Hertugens Sag; men hans allierede vilde blive stødte for Hovedet, hvis et nyt Brud indtraf af saadanne Grunde. Kong Frederik vilde ikke give mere end alt tilbudt, han var „desperat“ og kunde tage uventede Beslutninger, og Terlon forlangte derfor, at Kielmann og Moltke skulde give Afkald paa Skadeserstatningen og nøjes med de tidt omtalte tre Punkter. Bjelke syntes at slutte sig hertil; men nu kom Coyet Gottorperne til Hjælp. De skulde kun staa fast paa deres — sagde han — og de vilde naa Maalet. Bjelke og han havde Befaling til at støtte dem, og de skulde derfor kun indsende deres „Reprotestation“ og true med Afrejse! Dette omstemte Fredsmæglerne, og de besluttede derfor endnu engang at tale med Ahlefeldt (Kongen opholdt sig paa Frederiksborg). Den 20de indsendtes „Reprotestationen“, men samtidig underrettedes Terlon og Meadowe om, at Kong Frederik nu var til Sinds at afstaa Halvdelen af Svavsted og Halvdelen af Kapitelsgodset til Hertugen som Ejendom og at overlade ham Resten af Amtet og Kapitlet i et ligesaa langt Aaremaal, som Kongens Forfædre havde været i Besiddelse af det hele. Efter Forløbet af de 72 Aar skulde denne Del atter falde tilbage til Kronen.

Dog heller ikke dette Tilbud tilfredsstillede Kielmann. Den 21de skrev han spydigt hjem til Hertugen, at Forhandlingerne i København mindede om Aprilsvejr; men da de nu havde vænnet sig til Klimatvekslingen, lode de sig ikke skræmme. I Stedet for Rigsraadets Hovedresolution paa Souverænitetens og Svavsteds Afstaaelse havde de den 19de modtaget en „Protestation“, men ikke desmindre havde de Danske Dagen efter gjort de ovennævnte Indrømmelser. Derimod vilde hverken Rigsraadet

eller Kongen høre Tale om Skadeserstatning, eftersom Hertugens Lensfrihed var Oprejsning nok og et Regale, som ikke kunde erhverves ved Opofrelsen af 100,000 Mand. Med særlig Tilfredshed har Kielmann sikkerlig tilføjet følgende: „Den ungarske Gesandt har i høj Grad forundret sig over, at Danmark vil afstaa Lenshøjheden over Slesvig, da denne er et Klenod, som ikke kan betales med Guld“ [1]).

Men medens dette foregik i København, var Hertugen, forøvrigt af os ukendte Grunde, selv bleven omstemt. Samme Dag, den 21de April, skrev han til sine Ombud her, at han — naar det øvrige ikke kunde naas — vilde føle sig tilfredsstillet med Souveræniteten, hele Svavsted Amt og Halvdelen af Kapitelsgodset [2]). Tilbud og Krav mødtes saaledes noget nær i den skønneste Forening. Fra dansk Side opgaves stiltiende hele Svavsted Amt; den aarlige Indtægt af Kapitelsgodset eller af de 8 Kanonikater ansloges til c. 2400 Rdlr.; 4 af disse kunde straks overlades Hertugen som Ejendom, og de øvrige vilde han, med billigt Hensyntagen til de nuværende Nydere, faa Brugsret over i mere end to Slægtled, og det skulde da synes, at Traktaten maatte kunne været afsluttet med det samme; men Kielmann vilde ogsaa opnaa noget af det „øvrige“, og i de følgende tre

---

[1]) Kielmann og Moltke til Hertugen 21/4. Concept.

[2]) I Hertugens Skrivelse hedder det: „Alsz ist hiemit an euch unser gnådigstes Begehren, Ihr ferner allen mög- und thunligsten Fleisz anwenden und es dahin bringen wollet, dasz unsz zum wenigsten, im Fall ein mehreres zu erlangen keine Apparence noch Hofnung bevor sein solle, uber die Souverainité das gesambte Ambt Schwabstedt und der Stifft Schleswig, da dieser nicht in totum, dennoch deszen Halbschied, wormit wir dan endlich friedlich sein muszen, in perpetuum eingeräumet und abgetreten werden“.

Uger førtes en forbitret Strid om Halvdelen af Kapitelsgodset, og Hadet mellem de to Fyrstehuse uddybedes endnu yderligere.

De hertugelige fortsatte derfor i det engang begyndte Spor. Kielmann truede med Afrejse og tilsigtede derved at tvinge Kong Frederik til at give efter. Den 24de indfandt han og Moltke sig hos Meadowe for, som de foregave, at tage Afsked. Gesandten raadede dem dog til at blive lidt endnu, at nedskrive deres „Ultimatum“ og fremsende det til Rigssekretæren Erik Krag, men derimod undgaa al videre Forhandling med Fred. Ahlefeldt, da dette kun vilde gøre ham endnu mere „obstinat“. Naar de optraadte paa denne Maade og i al Beskedenhed antydede, at deres Instruks forbød dem yderligere Indrømmelser og paalagde dem at vende hjem, havde de Udsigt til at vinde yderligere Fordele. Kort efter modtoge de Besøg af Ahlefeldt og Rantzau, der spurgte dem, om de gennem Sten Bjelke havde modtaget Kong Frederiks endelige Tilbud. De bekræftede dette, men tilføjede, at disse Tilbud ikke tilfredsstillede Hertugen, og at de selv vare naaede til „finis mandatorum“. Herover blev Ahlefeldt højlig opbragt. Han svor paa, at Kongen ingensinde vilde indrømme mere, at al Skylden for det forestaaende Brud hvilede paa dem, at det ikke var Umagen værd at gøre saa stor Staahej for saa lidt, og at kun stor Ufred („Unlust“) vilde blive Følgen. Dette indrømmedes fra gottorpsk Side; de vare ikke saa barnagtige, at de ikke kunde indse, at dette engang i Tiden vilde medføre større Fortræd, end Sagen i sig selv var værd, men dem kunde det ikke lægges til Last.

Derefter begav Moltke og Kielmann sig til Terlon;

men her gik det endnu hedere til. Da de meddelte ham, at de afsloge de kongelige Tilbud og vilde forlade København, fór han op imod dem og raabte med den største Hæftighed: De skulde vide, at de stode paa Nippet til at fremkalde en Krig, at Kong Karls allierede vilde forlade ham, hvis han atter brød med Danmark, og at Forhandlingerne slet ikke kunde drives paa denne Maade. Men Kielmann blev ham ikke Svar skyldig. Han bestred, at der vilde opstaa en ny Krig af den Grund, og skulde den ikke desmindre udbryde, vilde den blive ført i Holsten, og hans Herre underkastede sig hellere alle Genvordigheder end at blive behandlet med Ringeagt. Han indrømmede gærne, at Kapitelsgodset kun havde ringe Værdi; men herom drejede det sig heller ikke. Danskerne skulde kun underrettes om, at Hertugen ikke lod sig behandle efter deres Tykke.

Herefter kom Terlon til sig selv igen og beklagede atter, at Sten Bjelke ikke havde faaet de tre Punkter ind i Fredstraktaten. Med dulgt Skadefryd meddelte han dem desuden, at Ahlefeldt, da han hørte om deres forestaaende Afrejse og om deres paatænkte Orlovsbegæring hos Kong Frederik, spydigt havde bemærket, at Kongen ikke havde havt Bud efter dem, og at de derfor heller ikke havde nødig at søge hans Tilladelse til Afrejse. Derefter gled Samtalen hen paa deres „Ultimatum“, der senere nedskreves paa Fransk og Tysk og meddeltes saavel Fredsmæglerne som Kongen[1]). Dette indeholdt dog intet væsentlig nyt. Kielmann krævede, foruden uindskrænket Souverænitet i Slesvig, hele Svavsted Amt med Kapitelsgodset (dog uden de bortsolgte

[1]) Skrivelse fra Kielmann og Moltke af 26de April til Kongen, ledsaget af Hertugens Ultimatum. Indlæg i Dagbogen.

Ejendomme), imod at Hertugen eftergav en Del Pengekrav, som han mente at have paa Kongen. Vilde Kongen derimod beholde det halve Kapitel, skulde disse Krav straks tilfredsstilles, og i hvert Fald skulde han straks opgive den hidtil af Kapitlet udøvede Jurisdiction over Domkirken, Domskolen og over visse Dele af Slesvig By. Hvad Fællesregeringens Ophævelse angik, ønskede Hertugen Forhandlingerne herom henviste til en personlig Sammenkomst, som han meget snart haabede at kunne have med Hans Majestæt. De øvrige „gravamina“ kunde afgøres i en Kommission og, hvis Enighed ikke kunde naas ad denne Vej, ved en Voldgiftskendelse af to af Hertugen og Kongen valgte Fyrster. Paa dette Grundlag søgte Fredsmæglerne endnu engang at opnaa en Overenskomst; men Ahlefeldt afviste enhver Tanke om Eftergivenhed fra Kongens Side.

Imidlertid havde Theodor Lente paa fremtrædende Maade blandet sig ind i Forhandlingerne. Formodentlig hang dette sammen med de Anstrængelser, som den østerrigske og polske Gesandt i Marts og April Maaned gjorde for at fremkalde et nyt dansk-svensk Brud. Som Sekretær i tysk Cancelli var Lente nøje inde i de diplomatiske Forhandlinger, og fra anden Side vides[1]), at han netop paa samme Tid gennem den danske Sendemand i Berlin, Frants Rasch, modtog et Indlæg, der gik ud paa at give Kurfyrst Frederik Wilhelm Udsigt til et saadant Brud. Fremskyndet af sit Had til det danske Rigsraad, af sin egen Ærgærrighed og af Kongens Ønsker, har han da sandsynligvis tænkt paa at give de gottorpske Forhandlinger en krigersk Vending. Den 12te April

[1]) J. A. Fridericia, anf. Sted S. 333.

kom han i Forbindelse med Levin Moltke og søgte straks at hidse ham op imod Danmark. Det var den danske Krone — sagde han — der havde begyndt Krigen, og det maatte ogsaa blive dens Pligt at give Hertugen Oprejsning for den lidte Skade, ja, da Moltke antydede, at en saadan Oprejsning lettest kunde gives ved Landafstaaelse (Rendsborg Amt), fandt han end ikke Anledning til Modsigelse. Han underkendte ganske, hvad der fra dansk Side anførtes til Støtte for Kongens Eneret til Ytersen, og ligeledes misbilligede han de Trusler, som herfra udslyngedes imod Smaafyrsten paa Gottorp, medens han derimod stillede sig i høj Grad venlig til en dynastisk Udsoning mellem de to Fyrstehuse ved et Giftermaal[1]).

Den 21de April opsøgte han atter Kielmann og Moltke og sagde dem rent ud, at de stode sig selv i Vejen, „idet de ikke skænkede ren Vin i for Danskerne og tilstillede dem deres Ultimatum". Men samtidig antydede han lige overfor de danske Kommissærer, at Hertugens Sendemænd vare villige til yderligere Indrømmelser, og Kongen opfordrede han til kun at staa fast paa det engang indtagne Standpunkt.

Dette Dobbeltspil kunde dog ikke fortsættes ret længe. Allerede den 22de April sagde Erik Krag til Moltke, at der fandtes Mennesker, som ugerne saa, at Fyrsterne bleve enige, og Dagen efter udtalte Rigshovmesteren sig endnu tydeligere i samme Retning.

Men den 2den Maj nærmede sig nu med stærke Skridt, og en Afgørelse enten til den ene eller til den

[1]) I Terlons Memoirer S. 189 siges, at Lente var kongelig Kommissær tilligemed Ahlefeldt, et Bevis for, at han maa have spillet en fremtrædende Rolle.

anden Side maatte træffes. Spændingen voksede med hver Time. Den 23de havde Kong Karl, som Betingelse for den svenske Hærs rettidige Udmarche, givet Sten Bjelke og Coyet Ordre til at forlange et afgørende Svar angaaende Hven, Gottorp og andre endnu ikke afgjorte Stridspunkter. Den 27de underrettedes Kielmann og Moltke herom, og de svenske Gesandter tilføjede, at Wrangel ikke vilde faa Marcheordre, før Hertugens Sager paa tilfredsstillende Maade vare afgjorte. Ogsaa til Terlon skrev Kong Karl det samme og opfordrede ham til at fremskynde en Afslutning[1]).

Disse Efterretninger gav Forhandlingerne nyt Liv, og først rettedes der et hæftigt Tryk imod Kong Frederik. Rigsraadet skrev til ham[2]): „Eftersom de svenske Gesandter sig lade forlyde, Mediatorerne det ogsaa berette, at de ej ville føre deres Folk ud af Riget, før de faar Ende paa Hertugen af Gottorps Prætensioner og de 2000 Ryttere udleverede ..... da begære vi underdanigen, at E. K. M. naadigst ville lade sig være erinderet, at Tiden snart forløber, og Landet imidlertid udpresses, og Svenskerne derover kunde fatte andre Tanker med farlige Diffikulteter og Anslag og ej kvittere Landet, men beskylde E. M. ej at have efterkommet Traktaterne, og derpaa kunde tage Aarsag til at rumpere igen, hvorfor vi godt og raadeligt befinde, at E. K. M. vilde lade for^{ne} tvende Poster til Ende befordre det snarest som mulig kan være for at holde Love og god Afsked efter Traktaterne, og dermed betage Svenskerne al Aarsag til videre Ruptur, at det sidste ej skal blive værre end det første“.

---

[1]) Dagbogen for $^{28}/_{4}$.

[2]) Rigens Raads Breve. Fasc. 62. Udateret; men det maa være skrevet i de sidste Dage af April.

Da Terlon den 28de underrettede Ahlefeldt om Indholdet af Kong Karls Brev, svor denne paa, at han „paa det ivrigste havde persuaderet Kongen til at give efter“; men der vare „des petits gens“, som vidste at forpurre alt, eller, som han ved en anden Lejlighed udtrykte sig, „des petits saincts, qui vouloit faire des miracles“, og den 30te sagde han rent ud, at det var Theodor Lente, Kongens Kammertjener og „Gall“ (skal maaske være Gabel), der søgte at forplumre Underhandlingerne og haardnakket satte sig imod Domkapitlets Afstaaelse; ja Kongen havde endogsaa afvist Ahlefeldt med den Bemærkning, at denne med Hensyn til Kapitelsgodset tidligere havde raadet ham stik modsat. Ligeledes erklærede Rigshovmesteren, at Lente var den egentlige Anstødssten for Forhandlingerne („Es were keiner, der diese Sachen turbirte alsz Lente“), og at han, da Gersdorf opfordrede ham til Samarbejde for at naa en Afgørelse, havde svaret „hellere at ville dø end at tilraade Kongen noget saadant“.

Terlon rasede imod disse Mennesker, der maatte være bestukne af Østerrig for at fremskynde et Krigsbrud! Og hvad byggede de dog paa? Kong Frederik — sagde han videre — var ofte bleven bedraget af sine allierede, Østerrig og Holland, han havde ikke fire sødygtige Skibe, ingen Penge, ingen Levnedsmidler, ingen Folk, medens Kongen af Sverige havde en mægtig Hær og Flaade! — Han havde sikkert Ret; men Tilfældet bliver kun interessantere derved. Vi staa her overfor det første Vidnesbyrd om, at der omkring Kongens Person, af hans private Tjenere, var dannet et uansvarligt Conseil, mægtigt nok til at trodse en Mening igennem

overfor Rigets og Hertugdømmernes ansvarlige Raader. Det var Lente, der bar Sejren hjem.

Den afgørende Samtale mellem Lente og Kielmann fandt Sted den 27de, og af Moltkes Referat faar man det bestemte Indtryk, at Kammersekretæren havde gennemskuet Kansleren. Kielmann havde anmeldt en Visit hos Lente, men denne svarede, at han, da han havde hørt, at Kansleren og Moltke stode paa Nippet til at forlade Landet, vilde komme til dem for personlig at tage Afsked. Kielmanns Finte pareredes med en Artighed, og paa den høfligste Maade af Verden gennedes han ud af Landet. Men det blev ikke derved. I Samtalens Løb forsikrede Lente ham om, at Kongen ingensinde vilde afvige fra den engang givne „Resolution"; han svor højt og helligt paa, at Skylden for det strandede Forlig ene og alene vilde komme til at hvile paa de hertugelige, ja han nedbad „saagar" Himlens Straf over de Mænd, der hidsede Herrerne op imod hinanden. Kongen vilde ikke lade sig afpukke noget, Svenskerne havde udspist Landet, det hele var allerede ruineret, og nu vilde han lade det staa til; men forblev Fjenden længere her, skulde han ogsaa nok vide at finde Erstatning for den lidte Skade hos Hans Durchlauchtighed!

Disse Antydninger og Trusler traf Kielmann paa hans mest saarbare Punkt: Frygten for den hadefulde Stemning, der fra alle Sider vilde slaa ham i Møde, hvis han nu for en Bagatels Skyld og halvt imod sin Instruks forlængede Okkupationen eller muligvis endogsaa fremkaldte en ny Krig. Ogsaa han var Mester i Forstillelse, og ligesom Modstanderen nedbad han Himlens Straf over de Skelme, der hidsede Fyrsterne op imod hinanden, men da han dernæst vilde undskylde sig med,

at hans Instruks forbød ham at give efter, sagde Lente ham lige i Øjnene, at det var ham selv, der lavede Instruksen, og saa veg Kielmann, i hvert Fald tilsyneladende. Hertugen — sagde han — vilde ikke drive det til, at Fjenden for hans Interessers Skyld skulde forblive længere i Landet, dertil var Sagen ikke stor nok; men paa den anden Side kunde han ikke vide, om ikke Svenskerne, netop af Iver for Hertugens Sag, vilde genoptage de Krav, som Moltke og han nu enten havde ladet falde eller henvist til senere Forhandlinger.

Lente skønnede, at Kansleren var dreven tilbage til sit sidste Smuthul, og at han næppe havde Hertugen med sig. Han antydede, at Kong Frederik vilde sende en „Envoyé“ til Gottorp, i det Haab, at det vilde være lettere at komme til Rette med Hertugen end med hans Minister. Endnu engang sagde han dem paa „godt Tysk“ og saa afgørende som muligt, at de ikke fik mere end tilbudt, og da Kielmann bad ham lægge sin Indflydelse i Vægtskaalen til Fordel for dem, svarede han, at han allerede havde vovet sig for vidt i saa Henseende, at han beskyldtes for at modtage en Aarpenge fra Gottorp, og at han var „suspekt“ i Kongens Øjne.

Fra dansk Side arbejdedes der i de følgende Dage videre i den af Lente indslaaede Retning. Den 28de opførte Ahlefeldt og Kielmann en ny Skændeduet om gamle og ny Stridsmaal. Blandt andet sagde den første, at det vilde fremkalde et endeløst Had, hvis Hertugen ikke nu gav efter; man skulde holde Kongens Venskab for mere værd end en saadan Bagatel, og i Længden vilde ingen være tjent med Kong Karls Støtte. Han beklagede Hertugdømmernes Tilstand, og Kongen vilde læsse Skylden over paa Hertugen, hvis den svenske Hær

forblev der længere. Samtidig bearbejdede Fredsmæglerne Kielmann med forskellige Forslag, medens Goës og endnu mere v. Beuningen søgte at ophidse de Danske til fortsat Modstand. Til Moltke beklagede Meadowe sig over, at den hollandske Gesandt (der havde stor „esprit“, men viste en slet „conduite“) blandede sig ind i alle Affærer, ogsaa i denne. Knuden strammedes endnu yderligere ved Svenskernes Optræden. Baade Bjelke og Coyet opfordrede de hertugelige til ikke at vige det ringeste fra det engang indtagne Standpunkt og kun at svare med Afrejse, hvis det danske Svar paa deres Ultimatum ikke var antageligt, thi saa skulde Kong Karl nok føre Sagen videre paa egen Haand. Samtidig antydede Fredsmæglerne, at den svenske Konge, selv om Udmarchen paabegyndtes den 2den Maj, næppe vilde opgive Frederiksodde, før de gottorpske Anliggender vare ordnede, og Misstemningen blev endnu større i København.

Kong Karl — sagde Gersdorf til Terlon — forlanger endnu Øer og andet, hvorom der slet ikke staar noget i Fredstraktaten, og selv om vi tilfredsstille Hertugen, vil Sverige dog forlange mere. De fjendtlige Tropper holde ilde Hus i Jylland og andre Steder. Ligeledes har Wrangel — imod Fredstraktatens Ordlyd — først ansat den 8de Maj til Rendez-vous, ja en Rigsraad har endog indberettet, at han slet ikke vil bortføre Hæren, før det er kommet til Forlig med Hertugen[1]). Det var

[1]) I en Skrivelse fra Mogens Høg, dateret Middelfart $^1/_5$, til Rigsraadet meddeles, at Wrangel havde nægtet at rømme Frederiksodde, „da han fra København havde erfaret, at de gottorpske opholdtes, og at det var langt borte med Satisfactionen“. Rigens Raads Breve. Fasc. 62.

i en Samtale med Moltke, at Terlon fremkom med disse Oplysninger, og han tilføjede for egen Regning: „Herover er Kong Frederik bleven højlig forbitret. I Begyndelsen havde han været villig til at indrømme Hertugen de tre Punkter; men da denne tillige stod fast paa at opnaa Skadeserstatning m. m., havde han opgivet dem og var nu helt anderledes til Sinds“, ja Kongen havde endogsaa nægtet at modtage Meadowe og ham før den 3die Maj, og saaledes afskaaret enhver umiddelbar Forhandling i de afgørende Dage.

Kielmann fik et Anfald af Podagra og maatte holde Stuen, men skrev lange Breve til Hertugen. Den 28de April meddelte han, at i Følge Rigshovmesterens Udtalelser „gjordes denne Sag vanskelig ikke saa meget fra dansk, som fra anden Side“. Ligeledes vare de svenske Ombud ret utilfredse og beklagede sig over, at de slet ikke „avancerede“ i deres Underhandlinger. „Man kan ikke udfinde, hvorpaa de herværende Mennesker støtte sig. Efter alle Tegn at dømme ere de indbyrdes uenige, og dette er vel ikke den ringeste Aarsag til Forhalingerne“. I et Brev af 1ste Maj fortsætter han sine Meddelelser og skriver: Kong Karl har paany opfordret os til at holde fast paa de tre Punkter, og da den i Fredstraktaten fastsatte Termin udløber i Dag, have hans Gesandter paa det bestemteste raadet os til at rejse hjem, hvis Kong Frederik ikke bekvemmer sig til en Afgørelse, og de ville da genoptage alle Hertugens Krav; men, tilføjer han, „vi ville saa inderlig gærne lade Skinnet („Glimpf“) forblive paa vor Side og særlig bestræbe os for, at Fred og Ro maatte blive opretholdt“. Han frygter dog for, at

en stor Storm atter staar for Døren, og lover sluttelig at vente en kort Tid endnu[1]).

Men næppe havde han fuldført disse Linier, før Terlon og Meadowe indfandt sig hos ham og paa det mest afgørende forlangte, at Hertugen skulde lade sig nøje med Halvdelen af Kapitelsgodset, og det endda paa følgende Betingelser: 1) at de nuværende Domherrer og de, som Kongen havde givet Ekspectance, beholdt Præbenderne paa Livstid, 2) at Kapitelsgodset forblev under Fællesregeringen, 3) at Kongen ogsaa fremtidig havde Jagtret i Svavsted og Frikørsler i Stiftet og Amtet, og 4) at Hertugen opgav de i hans Ultimatum opstillede Pengekrav. Først afslog Kielmann dette rent ud, men da Fredsmæglerne trængte ind paa ham og paaviste den truende Krigsfare, modtog han Tilbudet — dog uden de indskrænkende Betingelser og under Forbehold af de svenske Ombuds Godkendelse.

Dog næppe vare Fredsmæglerne ude af Døren, før han fortrød, hvad han havde gjort, og da Sten Bjelke og Coyet i det samme indfandt sig hos ham, underrettede han dem om den trufne Aftale og tilføjede, at han var gaaet ind paa den alene for „at undvige Hadet“; men hvis de troede, at Hertugen ved Kong Karls Hjælp kunde faa hele Kapitlet, vilde han bede dem om at lægge hele deres Indflydelse i Vægtskaalen. Sten Bjelke trykkede sig svært herved; men Coyet slog som sædvanlig paa Sværdet. Hertugen opnaaede nok det hele — sagde han — hele Hadet skulde Sverige ogsaa nok tage paa sig, og ikke en Mand vilde blive ført ud af Riget, før alt formaliter var udfærdiget og ratificeret!

---

[1]) Concepter i Dagbogen.

Imidlertid havde Fredsmæglerne underrettet Frederik Ahlefeldt om det passerede, og om Morgenen den 2den Maj indfandt han sig hos Kielmann, der gentog Gaarsdagens Aftaler med det af ham selv tilføjede Forbehold. Ahlefeldt begav sig derefter til Kongen, og kort efter kom baade han og Rantzau tilbage til Kielmann. Efter lang Høkren om Jagt- og Kørselsret, om Ekspectance og Peræquation gik Kansleren endelig ind paa at nøjes med det halve Domkapitel (fire Præbender) samt Jurisdictionen over Domkirken og Domskolen i Slesvig, men uden de tidligere, af Fredsmæglerne fremsatte Indskrænkninger. Derimod berørte Kielmann, sandsynligvis med velberaad Hu, slet ikke Punktet om Svenskernes Sanktion; han fremviste blot et Brev, som han lige havde modtaget fra Kong Karls Rejsesekretær, og tilføjede, at Kongen vedvarende fastholdt Hertugens Hovedfordringer, at han derfor selv var ilde stillet, idet han havde vist sig altfor eftergivende, og at Danskerne paa ingen Maade maatte gøre nye Vanskeligheder.

Men disse Antydninger skulde kun forberede et nyt Skaktræk fra hans Side; thi næppe vare Rantzau og Ahlefeldt borte, før han sendte Moltke til de svenske Gesandter med Bøn om, at de i Henhold til Kong Karls sidste Brev vilde annulere Aftalen. Paa denne Maade havde han altsaa udtænkt at kunne vælte Hadet fra sig og Hertugen over paa dem; men ved denne Lejlighed synes Sten Bjelke at have sat sin Mening igennem; thi de svenske svarede, at vel havde de gærne hjulpet Hertugen til hele Kapitlet; men da Moltke og Kielmann i Følge deres Instruks kunde gaa ind paa det danske Tilbud, og da deres egen Instruks kun lød paa, at de skulde „assistere“ de hertugelige, kunde de

ikke gaa videre og ikke ret vel kuldkaste den trufne Aftale.

Ikke desmindre fastholdt Kielmann, at han kun under Forbehold af Svenskernes Sanktion havde modtaget det danske Tilbud, og det kom til nye og hæftige Optrin mellem ham, Fredsmæglerne og Frederik Ahlefeldt. Særlig den sidste viste sig meget ophidset. Han havde allerede refereret Overenskomsten til Kongen — sagde han til Kielmann — og det stred mod Statsmands Tro og Love i Dag at gaa bort fra, hvad man igaar uden Forbehold havde antaget. Han var kongelig Kommissarius, og man skulde kun aabent udtale, om man vilde have Krig eller Fred; dette her var lige saa godt som at anmelde en ny Krig! — Men nu blev Kielmann ogsaa vred og svarede: Han stod her paa Hertugens Vegne og med hans Authoritet, og han vilde ikke lade sig traktere paa den Vis; skulde han ikke have Lov til frit at udtale sin Mening, vilde han øjeblikkelig rejse bort, han havde før end i Dag været med i Statsaffærer [1])!

---

[1]) I alle Biografier af Kielmann (f. Eks. i Allg. Deutsche Biogr., i Dansk biogr. Leksikon o. s. v.) fortælles, at han skulde have optraadt meget udfordrende og brydsk ved Forhandlingerne i København og ofte ytret: „Jeg vil inden 24 Timer have en kategorisk Resolution, eller jeg sender straks den Ordre, jeg har i min Taske, til den svenske Hær, at den paany skal optræde som Fjende". Men for det første kan Kansleren ingensinde have havt en saadan Ordre, da han hele Tiden forhandlede sammen med de svenske Ombud, og for det andet staar Udtalelsen ganske i Strid med det forsigtige Standpunkt, som han indtog. Ytringen anføres første Gang i et dansk-gottorpsk Stridsskrift: Sendt-Schreiben eines Dennem. von Adel an seinen guten Freund in Deutschland. 1676. S. 5. Dette Tendensskrift fremkom ved Kielmanns Fængsling og fortjener, i hvert Fald paa det her berørte Punkt, næppe mindste Tiltro.

Endelig den 3die Maj holdtes det afsluttende Møde hos de svenske Ombud, der som sædvanlig vare uenige. Bjelke vilde støtte Kielmann i alle de Krav, som Hertugen selv vedvarende fastholdt, medens Coyet derimod forlangte, at de hertugelige ikke maatte vige det mindste mere; kun af Forsagthed havde Hertug Frederik opgivet det halve Domkapitel, han kunde endnu faa det hele, og han skulde tage det, da Hadet og Fjendskabet af den Grund hverken vilde blive større eller mindre. Men Kansleren led stadig under svære Anfægtelser. „Han demonstrerede det Had og den Fare, der vilde vokse op omkring Hertugen, hvis han nu for et saadant lille Stykke, som ingen Betydning havde, foranledigede, at den svenske Hær forblev længere i Landet“, og han bad derfor de svenske Gesandter om Tilladelse til at give efter. Hertil svarede Bjelke, at de vel kunde se gennem Fingre med, at dette skete; men deres Instruks forbød dem en formel Godkendelse. Og saaledes naaedes da efter 81 Dages Forhandling en Afslutning paa Hertugens Sager. —

Men dernæst skulde det opnaaede Forlig bringes i traktatmæssig Form, og endnu i nogle Dage tingede og skændtes Ahlefeldt og Kielmann med hinanden. Allerede den 2den Maj fremførte Ahlefeldt de Indskrænkninger i Hertugens Souverænitet, som Rigsraadet havde krævet i Cessionsskrivelsen af 17de April, nemlig 1) at Hertugdømmet Slesvig hverken helt eller delvis maatte afstaas eller sælges, 2) at der ikke maatte paalægges nogen ny Told, 3) at Hertugen ikke maatte tiltage sig noget Herredømme over Havet og 4) ikke afslutte noget Forbund med fremmede Magter.

Foreløbig afslog Kielmann rentud alle disse Ind-

skrænkninger, og hertil kom et nyt Stridsspørgsmaal, hvis Afgørelse kunde faa Betydning i Fremtiden. 1658 omfattede den gottorpske Mandsstamme eller Huset Holstens „adolphinske“ Linie foruden Frederik III og hans to Sønner tillige en Sidegren, idet den i 1655 afdøde Fyrstebiskop Johan af Lybæk havde efterladt sig Sønnen Johan August, der var født 1647 og altsaa et Barn paa 11 Aar (død ugift 1686). Som vi have set, forlangte Hertugen og Kielmann fra først af Souverænitet for hele det holstenske Hus og for al Fremtid; men da dette maatte opgives, søgte Kansleren i hvert Fald at opnaa Vasalfrihed for hele den adolphinske Linie, altsaa eventuelt ogsaa for Johan August og hans Efterslægt. Heri understøttedes han af Svenskerne, og da han og Moltke den 3die Maj udarbejdede Diplomerne for Svavsteds Afstaaelse (Levin Moltke), for den slesvigske Souverænitet og den københavnske Traktat (Kielmann), indsatte de i disse ikke Hertug Frederik og hans Mandsstamme, men alle Hertugerne af den adolphinske Linie, hvorefter den gottorpske Del af Slesvig og Svavsted først med hele Ættens Udslukkelse atter vilde falde tilbage til Kronen.

Men herpaa vilde Ahlefeldt slet ikke gaa ind. Da han den 4de gennemgik Diplomudkastene, havde han meget at indvende og tog dem sluttelig med sig hjem til Omarbejdelse. Først den 7de kom han og Rantzau igen; men stadig fastholdt de de anførte Indskrænkninger baade med Hensyn til Souverænitetens og Bispelenets Afstaaelse, og fremfor alt skulde Afstaaelsen kun ske til Hertugen og hans egen ægtefødte, mandlige Efterslægt. Atter henvendte Kielmann sig til Svenskerne, der ikke alene raadede ham til at afslaa alle Indskrænk-

ninger i Sonveræniteten, men ogsaa vilde have denne udstrakt til at gælde de Dele af Slesvig, som Hertugen muligvis senere kunde erhverve.

Imidlertid sammenarbejdedes de forskellige Diplom-udkast, men endnu den 8de kom det til Sammenstød mellem de hertugelige og Frederik Ahlefeldt, der tilsidst bad om et Stykke hvidt Papir, for at han paa een Gang kunde underskrive alt, hvad hine maatte ønske. Endelig gave de Danske efter i Punkterne om Told og Forbund samt angaaende Jagt- og Kørselsretten i Bispelenet, og den 8de om Aftenen meddeltes det Kielmann, at Kong Frederik vilde godkende Diplomerne i deres nuhavende Form, og tillige bad Kongen om, at dette straks maatte blive meddelt Wrangel, for at Svenskernes Udmarche kunde begynde.

Men endnu den 11te, selv efter at Diplomerne vare udfærdigede paa Pergament, kom det til alvorlig Trætte om et enkelt Punkt. Kielmann forlangte nemlig, at Svavsted og Kapitelsgodset skulde afstaas til Hertugen og hans „Agnater“, og uagtet H. Rantzau oplyste ham om, at Rigsraadet ikke vilde admittere dette Udtryk, søgte han dog ved Svenskernes Hjælp at sætte det ind i Brevskabet. Først da han fik at vide, at Ordet „Agnater“ allerede var udraderet paa Pergamentet og erstattet med „fyrstelig mandlige Arvinger, mandlig Linie“, samt at det saaledes rettede Brevskab allerede var underskrevet af Kongen og en Del Rigsraader, faldt han til-føje. Efter lange Disputer om rene Formsager i Tidens Aand, særlig om, hvorvidt de svenske Ombud skulde kaldes Ambassadører eller Assistenter, underskreves Traktaten og Diplomerne den 12te Maj. Den 13de aflagde Kielmann og Moltke en Afskedsvisit hos Rigs-

hovmesteren, hvor der blev talt noget om en ægteskabelig Forbindelse mellem Konge- og Hertughuset, og samme Dag vare de tilsagte til det kongelige Taffel. Før Bordet vekslede Kongen et Par Ord med Kielmann, og „over Taffelet var Rex dog temmelig munter". Den 14de forlode de København.

Som alt bemærket, egnede Hertug Frederiks Krav sig kun lidet for en fredelig Efterforhandling, og ved Traktaten af 12te Maj 1658 naaede han ogsaa kun de færreste af sine Ønsker. Det er forstaaeligt, at han i den bevægede Februar Maaned, da alt mellem Belt og Sund syntes at skulle styrte sammen, troede Danmarks Undergang beseglet og afpassede sine Fordringer derefter; men des mere maa det overraske os, at hverken han eller hans snilde Kansler havde en sikker Følelse af, hvorvidt de turde gaa over for Hertugdømmerne, eller med andre Ord, at de her lode sig henrive til at stille Krav, som atter maatte opgives og kun indbragte dem Ydmygelser. Hertugen havde ikke vovet noget for Sverige, og det kan være tvivlsomt, om Karl X og hans Mænd vilde have ladet det komme til det yderste for hans Skyld; hans Krav fandt den mest forbitrede Modstand hos Kong Frederik og det danske Hof og haardnakket Uvillie hos den holstenske Adel med Frederik Ahlefeldt i Spidsen, og det skyldtes vel hovedsagelig det danske Rigsraads forsagte Selvopgivelse og Skinsyge mod Kongen og hans Raader, at Kielmann sluttelig kunde trække sig ud af Forhandlingerne med Anstand og med et nogenlunde tilfredsstillende Udbytte. Meget hurtigt havde Kansleren maattet opgive Fordringerne om Fællesregeringens Ophævelse, om Erstatning for den lidte Skade, om Afstaaelsen af

Rendsborg Fæstning som „Sikkerhed mod fremtidige Fortrædigelser", om snarlig Afgørelse af Hertugens gamle Klagemaal m. m., og hvis Rigsraadet i Midten af April med Fasthed havde stillet sig ved Kongens Side, kunde Slesvigs Lensforbindelse med Kronen muligvis ogsaa været opretholdt.

Dette Tilbagetog fra hertugelig Side har ogsaa fundet Udtryk i den københavnske Traktat[1]), thi kun to af dens seks Punkter handler om Afstaaelser til Gottorp, Resten om opgivne Fordringer. Ifølge Traktatens § 2 afstod Kongen og Kronen til Hertugen og hans mandlige Efterslægt (men ikke til hans Agnater i videre Forstand) Halvdelen af det slesvigske Domkapitelsgods med Kapitlets Jurisdiktion over Domkirken, Domskolen og nogle Dele af Slesvig By, samt hele Svavsted Amt i den Udstrækning, det havde ved Kong Frederiks Tronbestigelse, dog med Undtagelse af 18 alsingske Gaarde, der senere vare solgte til Hertug Ernst Günther (senere af Augustenborg). Ved denne Afstaaelse mistede Riget altsaa sit sikre Fodfæste i Hertugdømmets Hovedby og en Række mest sydslesvigske Enklaver, der i Fremtiden vilde have været af den største Betydning, ja endog de fire Præbender, som Kongen beholdt, gled ved den paafølgende Sekularisation helt ind under Hertugdømmet.

Paa samme Maade afstodes (§ 1) Kronens Højheds- og Brugsret eller Souverænitet over den gottorpske Del af Hertugdømmet Slesvig (ogsaa kaldet „Sønderjylland") til Hertug Frederik og hans ægtefødte mandlige Efterslægt (men ikke til „Agnaterne"), „saa længe en af

[1]) Traktaten er trykt i N. Falcks Sammlung der wichtigsten Urkunden, welche auf das Staatsrecht der Herzogthümer Schleswig und Holstein Bezug haben. Kiel 1847. S. 164 flg.

disse er i Live„, men dog paa følgende Betingelser: I. Undersaatterne skulle uhindret blive ved deres velerhvervede Friheder, Rettigheder og Privilegier af kirkelig eller politisk Art. II. Amterne Ribe, Møgeltønder og Kolding samt det til Riber Kapitel hørende Gods skulle ikke paaføres nogen Skade eller Præjudice ved denne Afstaaelse af Højhedsretten. III. Rigsgrænserne skulle forblive uforandrede til alle Sider ved deres gamle Skel og Linier, og Riget paa sit Omraade uforstyrret bevare sin verdslige og gejstlige Jurisdiktion til Lands og til Vands som forhen. IV. Hertugdømmet Slesvig maa hverken delvis eller ganske afhændes til Skade for Kronen, Kongen eller hans Efterfølgere, men skal forblive i sin souveræne Stilling og Bestand, saalænge Hertug Frederiks Mandslinie er i Live. V. Alle gamle Overenskomster og Aftaler, der ikke stride imod den tilstaaede Vasalfrihed, og særlig den evigvarende, afsluttede Union mellem Riget og Hertugdømmerne forblive uberørte og uantastede af denne Højhedsoverdragelse[1]).

De fleste af disse Indskrænkninger ere omtalte foran og indeholde intet nyt; men des mere maa det overraske os, at Diplomet i sine Slutningslinier fornyer den evige Union imellem Landene, hvorom der tidligere slet ikke havde været Tale. Unionen var et Forsvarsforbund mellem Riget og Hertugdømmerne og foreskrev, at de i Farens Stund skulde komme hinanden til Hjælp med hele deres Styrke og under alle Forhold

---

[1]) Souverænitetsdiplomet er trykt hos Falck anf. St. S. 168. En dansk Version findes i „Haandbog i det nordslesvigske Spørgsmaal". Kbhvn. 1901. S. 98. Det tilsvarende kongelige Diplom er første Gang trykt i „Beobachter am Sunde" 1847 Nr. 4, derefter i Nordalb. Studien. IV. S. 154.

staa hinanden bi; men idet dette Forbund nu fornyedes og optoges i Souverænitetsbrevet, fik det for al Fremtid en fundamental Karakter og maatte i høj Grad indskrænke Hertugens frie eller souveræne Bevægelser paa det diplomatiske Omraade; thi en Fyrste, der besad sin souveræne Magt kun paa Betingelse af en nedarvet Forsvarsalliance med Danmark, kunde ikke indlade sig i Forbund med Rigets Fjender, og det er klart, at enhver imod Danmark rettet, fjendtlig hertugelig Politik med Held kunde anfægtes ud fra selve Hertugens Souverænitetsbrev.

Moltke siger ikke et Ord om, hvorledes denne Bestemmelse kom ind i Souverænitetsbrevet; men da den ikke findes i Kielmanns oprindelige Udkast [1]), og da dens Plads i Brevet bestemt viser hen til Slutningsredaktionen den 8de Maj, maa det antages, at den er tvungen ind i samme af Frederik Ahlefeldt (hvis Udkast desværre ikke længere findes hos Moltke). Det gjaldt fra dansk Side for enhver Pris om at tøjle Hertugens svenskvenlige Tilbøjeligheder, det var ikke lykkedes Kongen og Ahlefeldt at faa et Forbud mod Hertugens Allliancer med fremmede Magter ind i Diplomet, og de have da gennem Unionens Fornyelse paatvunget ham en Bestemmelse, der noget nær betød det samme, og som Kielmann af Frygt for den offentlige Mening i Hertugdømmerne sandsynligvis ikke har vovet at vise tilbage. Med de københavnske Forhandlinger begyndte den Tvekamp mellem Ahlefeldt og Kielmann, der først endte med den sidstes tragiske Død i Kastellet. Ahlefeldt var en snarraadig og hensynsløs Diplomat, paa det nævnte Punkt har han øjensynlig overlistet sin Mod-

[1]) Indlæg i Dagbogen.

stander, og da han efter Christoffer Gabels Fald 1670 overtog Ledelsen af den danske Politik i Hertugdømmerne, blev Unionsbestemmelsen den Tap, hvorom hele den dansk-gottorpske Strid kom til at dreje sig, og som sluttelig paaførte Hertugen langt større Ydmygelser og Krænkelser, end det gamle Lensbaand nogensinde havde gjort.

Foran er det paavist, at Hertugen i Marts 1658 „for al Fremtid og for hele det holstenske Hus“ krævede Lensfrihed i Slesvig, samt hvorfor og hvorledes denne Lensfrihed sluttelig indskrænkedes til kun at gælde for de to regerende Fyrsters Mandsstammer. Derfor udstedte Kong Frederik og det danske Rigsraad for den kongelige Linie den 12te Maj [1]) et Souverænitetsdiplom, der i Form og Indhold ganske svarede til det gottorpske og ligesom dette udelukkede (de sønderborgske) Agnater fra al Andel i den opnaaede Regeringsuafhængighed. Dermed var den slesvigske Souverænitet nøje bestemt som personlig og midlertidig, Kronen bevarede en hvilende Lenshøjhed over Hertugdømmet, og Rigsgrænserne forbleve uforstyrrede „ved deres gamle Skel og Linier“. Dette er forlængst godtgjort, og her er det derfor ikke nødvendigt atter at imødegaa den yngre, slesvig-holstenske Paastand om, at Slesvig 1658 blev et souverænt, af den danske Krone ganske uafhængigt Land. Riget bevarede sin Inddragelsesret efter Mandsstammernes Afgang, og et Afkald, som det Polen 1773 maatte udstede overfor Lenshertugdømmet Preussen, foreligger ikke.

[1]) Dette Diplom optoges ikke i Traktaten og offentliggjordes først 200 Aar derefter. Begge Souverænitetsdiplomerne ere antedaterede til den 2den, medens selve Traktaten og Brevet om Svavsted bærer 12te Maj som Dato.

Derimod turde der være Grund til sluttelig at berøre et andet Forhold. Indtil 1658 vare begge de regerende Linier samforlenede med Hertugdømmet; men denne Samforlening hørte op med Souverænitetens Indførelse og dermed ogsaa den Lensarveret, som hidtil havde forbundet dem og gjort dem til hinandens gensidige Arvtagere. Dette indsaas fuldtud af Samtiden, og den 4de Maj[1]) bragte Kielmann Oprettelsen af en ny Arvepagt paa Tale; men Tanken optoges ikke fra dansk Side. Alligevel blev Forholdet mellem de to Linier ikke fuldt klargjort, fordi Lenets „Grunddeling" eller Fællesregeringens Ophævelse ikke gennemførtes med det samme. De to regerende Hertuger samhyldedes ogsaa fremtidig for hele Slesvig, og — som det under en Statsraadsforhandling 1670 bemærkedes — kunde det maaske eventuelt falde Hertugen paa Gottorp ind ad den Vej at rejse Successionskrav paa de kongelige Andele.

[1]) Moltkes Dagbog 4/5.

Smaastykker.

1.

Fra Martin Hübners rejseår 1752—1765.

Af Fredrik Bajer.

På det franske kongeslot i Versailles sad en oktoberdag i året 1759 to herrer i en meget lang og alvorlig samtale. Den ene var den 40-årige franske udenrigsminister, hertugen af Choiseul, — den anden, omtrent 4—5 år yngre, var en mand uden stilling, men dog den første langt overlegen i åndelig henseende. Han havde i otte år haft udsigt til at blive professor ved Københavns universitet; han blev det først adskillige år senere; hans navn var Martin Hübner.

Hvorledes var disse to mænd dog komne til at tale sammen på dette sted? Af samtalen var det åbenbart, at det ikke var Hübner, som havde påtrængt sig Choiseul. Det var tværtimod den franske udenrigsminister, som havde haft bud efter den unge danske for at høre hans råd i vigtige sager.

Syvårskrigen havde allerede raset i tre år. De franske tropper havde lidt nederlag på nederlag under ledelse af kong Ludvig XV's elskerindes, fru Pompadours yndlinge. Hertugen af Choiseul — skønt selv en sådan — følte dog sit ansvar som udenrigsminister. Inderlig ønskede han at få sluttet en hæderlig fred med England. Men hvorledes? på hvilke betingelser?

Efter slaget ved Minden havde Hübner i en samtale med nogle franskmænd, som stod hertugen nær, udviklet en plan til en fredsslutning. Denne plan havde forekommet dem så slående rigtig, at de omtalte den nærmere for Choiseul. Og

denne havde nu bedt Hübner om at udvikle den også for ham personlig.

Vi træffer de to herrer midt i den lange samtale. Gang på gang havde Choiseul måttet give Hübner ret, så overbevisende forekom ham planen, når den således oprulledes led for led. Da kom et øjeblik, hvor Hübner syntes ham at tilråde lidt for megen eftergivenhed.

„Til en sådan yderlighed er vi da endnu ikke bragte“, afbrød Choiseul ham.

„Glem ikke“, sagde Hübner, „hvilken hæder De høster, når De derved kan genoprette freden for så mange folk, — når De derved kan gøre ende på al den elendighed, som overvælder dem og bringer dem til fortvivlelse!“

Choiseul lod sig overbevise, og han ønskede nu, at Hübner skulde gå i et slags hemmelig mission til London og søge at stemme rette vedkommende for en fredsslutning på det foreslåede grundlag. På noget sådant dog hverken vilde eller kunde Hübner indlade sig uden samtykke fra den danske regering. I denne var den vigtigste mand den ældre Bernstorff, udenrigsministeren, hans velynder. Han var tillige hans fødte landsmand; ti de var begge hannoveranere, men havde længe og trofast sluttet sig til Danmark som et nyt fædreland.

Inden Choiseuls og Hübners samtaler sluttede i Versailles, havde den danske „professor“ (som han kaldtes uden endnu at være det) modtaget sin regerings befaling til at rejse hjem til København. Grunden dertil var følgende.

Under krigen havde danske handelsskibe atter og atter lidt overlast af engelske kapere. Mange var som priser førte til England. Men det var meget vanskeligt at skaffe dem ret overfor de engelske domstole. Dertil krævedes en særlig kyndighed, hvorover det danske sendebud i London, grev Bothmar, næppe rådede.

Bernstorff anså sin sekretær, svejtseren Roger, for en tilstrækkelig kyndig mand. Han blev sendt afsted, men nåede ikke længer end til Hamborg, hvor han døde i begyndelsen af oktober 1759, da han var kommen til skade ved

et ulykkestilfælde. Det galdt nu at finde en, som kunde sendes i hans sted.

Martin Hübner havde ikke været hjemme i Danmark siden våren 1752. Ingen lønnet stilling havde han haft, siden han i løbet af en syv års tid havde opdraget stamherren til grevskabet Ledreborg, søn af den første lensgreve, statsminister Joh. Ludv. Holstein. Denne var Hübners velynder indtil sin død (1763). Han havde siden 1740 været patron for Københavns universitet; og ham skyldtes det uden tvivl, at Hübner 1751 var bleven udset til professor ved dette. Men, da han endnu havde fire foran sig, søgte og fik han et rejselegat.

At uddanne sig ved rejser var for et par hundrede år siden vel endnu almindeligere end nu. Og Hübner var en mester i den konst at studere på rejser eller at gøre studierejser så frugtbringende som muligt. Det ser man klart af de breve, som han 1750—1762 skrev fra udlandet til grev Holstein, som endnu opbevares i håndskriftsamlingen på Ledreborg, og som for en stor del har været kilden til denne afhandling[1]).

I maj 1752 havde Hübner forladt København. Endnu i begyndelsen af 1753 var han — over Hamborg, Hannover, Göttingen, Hildesheim og Leipzig — ikke nåt længer end til Dresden. Af den derværende danske envoyé, Fr. Berregaard, indførtes han i diplomatiske krese. Fra nu af studerede han ikke alene universitetsforhold, men tillige internationale, især de diplomatiske og økonomiske forhold imellem staterne. Det ses af hans fortsatte breve fra Strasborg, fra hans lille udflugt til det nordligste Svejts imellem Basel og Zürich (juli 1753), fra Holland (ti måneder alene i Utrecht indtil slutningen af juni 1754), fra hans 4—5 måneders ophold i England, og endelig fra hans endnu længre i Frankrige. Han kom til Paris den 26. December 1754, og først ved nyårstid 1760 tiltrådte han derfra hjemrejsen til Danmark. Disse sidste fem år havde han for størstedelen tilbragt i Paris. Kun i et par

[1]) Se nærmere „Af Martin Hübners breve i den Ledreborgske håndskriftsamling. Ved Fredrik Bajer“ i Personalhistorisk Tidsskrift 1903, s. 52—71.

efterårsmåneder 1755 havde han gjort en studierejse gennem nogle af de franske provinser; og den sidste halvdel af året 1757 ledsagede han en ung dansk grev Reventlow på en rejse til England.

Hvilke grundige studier han — uagtet pengetrang, sygdom og anden modgang — drev under sit meget lange ophold i Paris, får man en forestilling om, når man ser hans første i trykken udgivne værk om Naturrettens Historie (Essai sur l'Histoire du Droit Naturel, London 1757—58, i 2 dele på henholdsvis 464 og 456 sider). Det vakte megen opmærksomhed. Forfatteren skrev på årets sidste dag 1758 til sin velynder på Ledreborg: „Min Naturrettens Historie gør for tiden en mer glimrende lykke, end den forekommer mig at fortjene". Uagtet udgivelsen af denne bog havde kostet ham „over hundrede daler, hvad der udgjorde hele min rigdom" (skrev han den 10. april 1758), så havde han dog allerede den gang forskellige andre skrifter under arbejde: et om folkenes ret til i krigstid at opbringe nevtrale skibe, — et andet om misbrug af rejser, betragtede med hensyn til den nytte, som en stat kan have af, at dens borgere forlader fædrelandet for en tid, — et tredje om grundsætningerne for så vel den indre som den ydre politik, — og et fjerde: betragtninger over søstaters handel. Af økonomiske grunde måtte han give undervisning, på fransk, til flere unge danske adelsmænd, som opholdt sig i Paris, mest dog for at nyde livet. Hans ovennævnte Englandsrejse med grev Reventlow bragte ham iøvrigt både tab og utak til løn, ikke at tale om, at den forstyrrede ham i hans forfattervirksomhed i højeste grad.

Kun et eneste af de planlagte — ja, måske tildels udarbejdede — skrifter udkom senere, — „det eneste, hvorved dansk videnskabelighed har hævdet sig en plads i folkeretten", siger en kyndig kender om det over hundrede år senere[1]). Det var Hübners berømte værk *„De la saisie des Bâtimens Neutres"*, der udkom 1759 i Haag i to dele på henholdsvis 266 og 311 sider. Det havde så meget større betydning i

---

[1]) P. Vedel i. D. Biogr. Lex. VIII, 209.

øjeblikket, som det kom til verden midt under Syvårskrigen. „Æmnet er interessant“, skrev forfatteren selv i et brev nyårsdag 1758, „især under de nuværende forhold; og jeg håber derved at godtgøre min skikkethed for det udenrigske departement, for så vidt ministeren“ [Bernstorff] „måtte have i sinde at bestemme mig til tjæneste derunder“.

Dette udmærkede skrift var uden tvivl grunden til, at Bernstorffs øjne faldt på Hübner, da Roger var forulykket på vejen til London 1759.

Syg begyndte Hübner hjemrejsen omtrent ved nyårstid 1760. Man rejste meget langsomt i de tider. Efter tre måneders forløb havde Hübner atter sin bolig i København, på Kongens Nytorv, ved siden af Thotts palæ, hvor nu huset nr. 6 står (Standards gård). Der bode han hos en vinhandler, i alt fald den 10. juni, da han i et brev til Bernstorff beklagede, at han aldeles intet fik at leve af. Dog var han ved kongelig befaling (af 23. november det foregående år) kaldt tilbage fra Paris for i København at blive instrueret, inden han gik i mission til London.

Han forberedte sig grundig. Han studerede naturligvis bl. a. de imellem Danmark og England bestående traktater. Imidlertid kom han henimod årets slutning til den overbevisning, at den formålstjænligste måde, på hvilken den danske søfarts sag kunde fremmes under krigen, vilde være at udnævne kommissærer fra begge sider. Disse skulde da enes om de grundsætninger, hvorefter man skulde gå frem ved afgørelsen af prisespørsmålene. Ti der kunde næppe opnås meget ved at søge at påvirke de engelske priseretter, der var altfor hildede i gamle fordomme og desuden altfor partiske til fordel for egne landsmænds interesser. Sine tanker herom opsatte Hübner i en „Mémoire“ af 6. december 1760. Den danske regering var imidlertid selv altfor hildet i gamle byrokratiske fordomme til at ville tage hensyn til sligt. Hübner fik aldeles den samme instruktion, som den 27. september 1759 havde været udfærdiget til afdøde Roger. Den synes endog i sin endelige form af 30. december 1760 at være bleven yderligere skærpet i den retning, at han om-

hyggelig skulde undgå alt, hvad der kunde give hans rejse „un air de politique“. Hans „Mémoire“ havde således haft den modsatte virkning af den tilsigtede. Muligvis var den strænge instruktion også påvirket af den åbenhjærtige redegørelse, som Hübner fortrolig havde meddelt Bernstorff om sine samtaler med den franske udenrigsminister i slutningen af 1759. Derom kan man vel nu kun have formodninger.

I marts måned 1761 forlod Hübner atter Danmark. Han besøgte flere stæder — længst sit barndomshjem i den lille hannoveranske stad Peine — under vejs til London, hvor han endelig ankom den 24. juni. Her var grev Bothmar dansk minister. Han blev altså Hübners foresatte under dennes mission.

Hübner havde mange vanskeligheder at kæmpe imod under udførelsen af sit hværv. Men det vilde føre for vidt at gå i enkeltheder i den henseende.

Erfaringen viste ham efterhånden, at man kun altfor meget kom ind på vilkårligheder, når man ved bedømmelsen af de enkelte tilfælde ikke havde nogenlunde faste regler at rette sig efter. Han udkastede derfor planen til en konvention imellem Danmark og England. Hovedgrundsætningerne deri kan vel betegnes som det mest sammentrængte udtryk for, hvad han så mesterlig havde fremsat i sit værk om nevtrale skibes opbringelse. Sit udkast af 21. april 1762 sendte han til Bernstorff med nærmere begrundelse i et brev af 27.

Det gik ham imidlertid ikke bedre end med hans „Mémoire“ i slutningen af 1760. Man kan endnu læse Bernstorffs kritik af de enkelte punkter i Hübners udkast. Heller ikke kan det vel nægtes, at Hübner næppe altid havde det rette praktiske blik for, hvad der for tiden lod sig gennemføre. Alligevel havde hans udkast sin ideelle betydning; og det fik den mer og mer under de følgende tiders historiske udvikling.

De hovedgrundsætninger, som han stillede i spidsen for sit udkast til en konvention, var affattet i følgende to grundartikler („articles fondamentaux“):

I. „On fixera positivement et nommément ce qui doit être censé de contrebande entre les deux parties, de sorte

qu'aucune denrée, marchandise ou cargaison, ne sera reputée ou déclarée de l'être, soit par induction ou autrement, si elle ne se trouve pas expressément spécifiée sur la liste que l'on en dressera d'un commun accord".

II. „On conviendra qu'aucun navire ne sera arrèté, condamné ou molesté en manière quelconque, à moins qu'il ne soit chargé de contrebande ainsi déterminée. Excepté le cas ou il fût déstiné pour un port formellement assiégé, ou notoirement bloqué par un certain nombre de vaisseaux de guerre, toute communication avec un tel port étant interdit à tout le monde".

Fik dette udkast ingen praktisk betydning i øjeblikket, fik det en så meget des større senere, om end det historiske bevis derfor endnu ikke er ført.

Efter at Hübner havde udrettet så meget, som det under de vanskelige forhold var ham muligt i London, fik han 1764 ordre til at vende tilbage til København. Under vejs lå han længe syg i Slesvig. Først i 1765 genså han Danmarks hovedstad.

Hübners udkast af 21. april 1762 blev altså lagt *ad acta* i det danske udenrigsministerium. Men upåagtet forblev det ikke [1]).

---

[1]) En aktpakke i Udenrigsministeriets arkiv er påtegnet: „*ad acta* henhørende til Correspondz. med Hübner og af Hs. Excelz. grev Bernstorff i året 1780 tilbageleveret". Den indeholder Hübners ovennævnte „Plan de convention" og 6 andre aktstykker fra 1759—63, som altså har været fremme igen inden 1780.

P. Fauchille nævner i sit af Institut de France kronede prisskrift: „La diplomatie française et la ligue des neutres de 1780" (Paris 1893) s. 601 iblandt sine trykte kilder: „Hübner: Doutes et questions proposés par Montanus à Batavus sur les droits de la neutralité, avec des réflexions sur le nouveau système de la neutralité armée" (Londres 1781). Dersom dette skrift virkelig var af Hübner, havde man sikkert deri fundet spor af hans udkast af 21. april 1762, måske endog antydninger af, at det havde været benyttet af den yngre Bernstorff 1778—80. Men skriftet, som jeg har undersøgt på Københavns

Den ældre Bernstorff (greve siden 1767) gik vel af som udenrigsminister 1770, og han døde 1772. Men hans yndling og brodersøn, grev A. P. Bernstorff, havde allerede siden 1759 været ansat i det s. k. „tyske kancelli“. Han blev udenrigsminister 1773, og der kan ikke være ringeste tvivl om, at han jo har kendt og benyttet Hübners udkast, da han i sep-

---

universitets bibliotek, viser sig tværtimod at være et anonymt angreb på Hübner.

E. Holm har givet værdifulde oplysninger „Om Danmarks deltagelse i forhandlingerne om en væbnet nevtralitet fra 1778—1780“ i Historisk Tidsskrift, 3dje række, 5te bind, s. 1—164. Her læses s. 18 i Bernstorffs note af 28. september 1778, med hensyn til forståelsen af kontreband, at man „n'admettroit et n'entendroit sous cette dénomination que les articles spécifiés par les traités entre“ o. s. v.. — altså kræves her den samme specifikation som i Hübners ovenstående art. I (den ene af hans to hovedartikler). Og det samme indhold — om end ikke den samme affattelse — som i Hübners art. II genfindes i det væsenlige i de senere anførte fem punkter (s. 21). Til denne afhandling i Historisk Tidsskrift 1866—67 må henvises, når en udførligere historisk belysning ønskes.

Især må opmærksomheden fæstes på, hvad der læses i samme afhandlings side 45, hvor Hübners bekendte udtryk genfindes, at „et nevtralt skib bør behandles på samme måde som et nevtralt territorium, hvor fjendligt gods utvivlsomt altid er i sikkerhed“. P. Vedel udtrykker denne Hübners grundsætning i korthed således: „det nevtrale skib er nevtralt territorium“ (D. Biogr. Lex. VIII, 210). Således udtrykkes dette nærmere i Konseljets indstilling af 22. februar 1779 til Kongen: „tout vaisseau est selon l'opinion généralement reçue équivalent au territoire du pays auquel il appartient“ (Geheime Registratur. Jan.—Jun. Ao. 1779 s. 122).

Noget citat af Hübner vil man dog næppe finde i A. P. Bernstorffs officielle skrivelser. Men ministeren var fra sin ungdom af fortrolig med tankegangen hos Hübner, med hvem han havde været sammen allerede i London; og da Hübner den gang var i sin modneste alder, er det naturligt, at han må have haft stor indflydelse på den 12 år yngre Bernstorff i dennes „Lehr- und Wanderjahre“ (D. Biogr. Lex. II, 140). Oplysningen om, at Bernstorff og Hübner omgikkes allerede i London, skylder jeg Dr. Åge Friis.

tember 1778 vekslede noter med det russiske kabinet, — en forhandling, som vel blev afbrudt, men dog efterlod sine dybe spor i den berømte nevtralitetserklæring, som kejserinde Katarina II af Rusland meddelte kabinetterne i London, Versailles og Madrid den 9. marts 1780. Denne erklæring blev grundlaget for den store væbnede nevtralitets liga, hvis grundsætninger — under mange omskiftelser — vedblev at udfolde sig, indtil de omsider satte varig frugt i søfolkeretten, næmlig i den erklæring af 16. april 1856, som magterne vedtog på fredskongressen i Paris efter Krimkrigen.

At de fem punkter i nevtralitetserklæringeu af 1780 i grunden kun er en afskrift af et udkast, som den yngre Bernstorff 1778 havde sendt til St. Petersborg, er øjensynligt. Teksterne i Bernstorffs note og det russiske kabinets erklæring er punkt for punkt, i to lige løbende kolonner, ud for hver andre, aftrykte af K. Bergbohm („Die bewaffnete Neutralität 1780—83“, Berlin 1884, s. 136, note).

Men indholdet — om end ikke formen — i Bernstorffs udkast af 1778 falder temmelig nær sammen med Hübners af 1762[1]). Dennes I.ste grundartikel (se ovenfor s. 105—106) er imidlertid fyldestgjort ved en henvisning til den liste, som findes i handelstraktaten af 20. juni 1766 art. 11)[2]), hvori alt, hvad der skal indbefattes under kontreband, er opregnet. Den II.den grundartikel indbefatter vel mere end de to første punkter af 1778 og 1780, idet disse kun hævder sætningen „flaget dækker ladningen (undtagen kontreband)“, medens Hübner allerede da i grunden vil have al privat ejendom (undtagen kontreband) beskyttet i søkrig. Men det forstås let, at man ikke har dristet sig til at gå så vidt i praktisk politik — ej engang nu er dette ønskningsmål jo gennemført. Denne II.den grundartikel slutter med at bestemme blokade. At blokaden skal være „effektiv“, fremgår af begge affattelser, men det må imidlertid betegnes som et fremskridt fra 1762, at man 1778 og 1780 bruger det udtryk, at der

[1]) Jfr. foranstående note (tredje og fjærde stykke).
[2]) Se Martens: Recueil I, 395.

skal være „en øjensynlig fare“ forbunden med at bryde blokaden.

Det sidste udtryk har i deklarationen af 16. april 1856 atter måttet vige for betegnelsen „effektiv“ (om blokader), der nærmere forklares som „hævdede ved en styrke, der er tilstrækkelig til virkelig at forbyde adgang til fjendens kyst“. Paris-deklarationen kommer således i grunden tilbage til Hübners krav om et vist antal skibe, der kan forbyde al forbindelse med en havn. Denne deklarations to foregående punkter kommer Hübners ideal om al privat ejendoms frihed i søkrig nærmere end deklarationen af 1780. Og denne deklaration har som helt nyt punkt (det første): „kaperiet er og forbliver afskaffet“.

Alligevel kan man vel sige, at de gældende søretsregler i følge deklarationen af 1856 stammer i lige linje fra Hübners udkast af 1762 — eller rettere fra hans epokegørende værk af 1759: „Om opbringelse af nevtrale skibe“. Og det var næppe for stor en ære, der blev Hübner til del, da den danske udenrigsminister, idet han bød *Institut de droit international* velkommen til dets årsmøde i København den 26. avgust 1897, udtalte bl. a.: „Midt i forrige hundredår var det en dansk publicist, hr. Hübner, professor ved dette universitet, der først forkyndte grundsætningerne om de nevtrales ret under søkrig. Et hundredår skulde henrinde, inden disse grundsætninger trængte igennem, og Danmark betalte dyrt, at det for tidlig havde villet føre dem ud i livet“ (den 2. april 1801). „Men endelig, på kongressen i Paris, blev de vedtagne af de civiliserede magters store flertal“.

Det forringer ikke Hübners ros, at den franske udenrigsminister hr. de Vergennes den 26. juli 1778 lod udgå et reglement om nevtral skibsfart, der også indeholdt frisindede bestemmelser. Desuden: hvem véd, om den, der har affattet dem, ikke har ført sig til nytte, hvad Hübner så klart og overtydende havde fremsat i sit værk af 1759?

Et er også at være den første forkynder og begrunder af epokegørende ideer, — noget helt andet at være deres endelige gennemfører. At blive det sidste faldt ikke i Hübners

lod, — ja ej engang i Bernstorffs, Vergennes' eller Katarina II's, om disse end har forberedt den endelige virkeliggørelse. Denne er ikke fuldbragt, inden al privat ejendom er lige så fredlyst i søkrig, som den allerede er det i krig til lands. Fortjenesten af en idés endelige gennemførelse er ikke altid så stor, som det synes mange. Det går tit med ideerne som med frugterne. Når de er tilstrækkelig modne, falder de af sig selv ned i skødet på den, som tilfældig står under træet. At have fundet, plejet, værget og udviklet den første spire er tit en meget større fortjæneste.

Anmeldelser.

Aage Friis: Bernstorfferne og Danmark. I. Slægtens Traditioner og Forudsætninger. København 1903. Det Nordiske Forlag. 448. 8.

Slutningen af det 18de århundrede har i den sidste menneskealder øvet en særegen tiltrækning på de danske historikere. Der er udkommet ikke få fremstillinger af dette tidsrum og en stor mængde udgaver af kilder, ligesom også fremmede literaturer har ydet væsentlige bidrag til dets oplysning. Den sidste halvdel af århundredet, eller nøjagtigt tiden fra 1750 til 1797 kunde man gerne kalde den Bernstorffske periode. Egentlig strakte denne sig til 1818, da Christian Bernstorff forlod den danske statstjeneste, men han og hans broder Joachim fylder på langt nær ikke den plads, som faderen A. P. Bernstorff og før ham dennes farbroder J. H. E. Bernstorff havde indtaget.

Dr. Aage Friis har nu gjort sig det til opgave at fremstille den Bernstorffske slægts historie i samling, vise hvorledes de to mænd, som den skylder den plads, den har indtaget i vor historie, udviklede sig, både deres fortrin og deres fejl. Han har kunnet skrive en bog derom, som indeholder meget nyt og giver os forklaring af meget, der har trængt til forklaring, fordi han har havt adgang til så vel slægtens som andre holstenske og meklenburgske adelsfamiliers arkiv, men ikke mindre fordi han har en stor evne til at fremstille de mennesker, han vil lære os at kende, levende og anskueligt, og dette gælder ikke blot hovedpersonerne, men også dem, der i det mindste i forhold til Danmark er bipersoner.

Bernstorfferne var en gammel slægt, men dens første mand, der kom til at spille en politisk rolle, var Andreas Gottlieb (1649—1726). 1709 blev han premierminister hos Kurfyrst Georg Ludvig af Hannover, og 1714 fulgte han som hannoveransk minister med denne, da han besteg Englands trone. Her indtog han i nogle år en betydelig stilling; han havde sin konges tillid fremfor nogen anden. Med stor dygtighed kæmpede han for at løse en i virkeligheden umulig opgave, at gøre den særlig hannoveranske politik til tyngdepunktet i Storbrittaniens, og især at bekæmpe Preussens stadigt voksende magt. Han kunde derfor ikke i længden bevare sin stilling, og efter 1720 lod kongen ham blive hjemme i Hannover.

Det er dog i denne sammenhæng ikke hans politik, der har mest interesse, men forf. skildrer ham i al korthed, så han står levende for os, og man forstår, at han blev den, der for lange tider satte sit præg paa slægten. Han var en ægte tysk adelsmand, der med stor uvillie så på de engelske parlamentariske former „fordi der i England var en ubeskrivelig mængde mennesker, der indbildte sig at være duelige til alt“ (s. 6). Han var sin konges tro tjener, flittig og dygtig, en smidig politiker, men med stor selvtillid, skarp og kantet i sit væsen overfor kolleger og underordnede, hensynsløs overfor modstandere. Men fremfor alt stræbte han at sikre sin familie at den kunde bevare den fremragende stilling, den ved ham havde opnået. Grundlaget herfor måtte være, at dens pekuniære stilling var god, og han købte derfor det ene gods efter det andet i Hannover og Meklenburg og sikrede sine efterkommere dem ved at gøre dem til fideikommisser. Han efterlod sig et testamente, der gav regler for, hvorledes hans efterkommere skulde leve et kristeligt og arbejdsomt liv, vogte sig for de fristelser, hvori en landadelsmand den gang let faldt, for drik og „dem schädlichen Tabak“, for at forfalde til jagt, der vel var „ein nobles Exercitium“, men det var ikke rosværdigt ikke at lære eller forstå andet, „als hinter einem Thier herzurennen“ o. s. v. — Dette „familiestatut“ blev virkelig grundlaget for den Bernstorffske slægt i hele den tid, da

den havde betydning for Danmark. Forf. siger med rette: „Det er ingen høj levevisdom med himmelstræbende idealer, han fremstiller for sine efterkommere, men en indtrængende opfordring til et hæderligt og arbejdsomt liv i selvagtelse og respekt for det samfund, hvori de skal leve" (s. 17). — Det, som savnes i et dokument, der bæres af en så stærkt aristokratisk tendens, er vel egentlig det, som dog tilsidst er den eneste berettigelse for en adel, at den skal tjene sit fædreland og vove liv og blod for det. Men denne tanke var helt fremmed for den tids tyske adel, især i de små stater. Den kunde ikke hæve sig højere, end til, at en adelsmand skulde være den konge tro, hos hvem han tog tjeneste — så længe han stod i denne tjeneste.

A. G. Bernstorff efterlod sig kun en datter, der blev gift med en slægtning Joachim Engelche Bernstorff, der arvede alle familiegodserne, som dog, hvis han fik flere sønner, skulde deles mellem de to ældste. Det er om dette ægteskabs to sønner, Andreas Gottlieb (f. 1708) og Johan Hartvig Ernst (f. 1712), samt om den førstes søn, Andreas Peter, dette skrift handler. S. 267—307 findes en skildring af den yngre A. G. Bernstorff, om hvilken dog her kun kan siges, at uagtet den kun lidt eller slet ikke vedkommer Danmarks historie, læses den dog helt igennem med interesse, fordi den giver et billede af en retsindig, kristelig, begavet og dygtig nordtysk landadelsmands liv på denne tid.

Derimod skal her gøres nogle bemærkninger om J. H. E. Bernstorff. Når undtages udtalelser af de mænd, som hørte til Struensees tilhængere og enkelte andre politiske modstandere som grev Danneskjold-Samsø, findes der næppe i den danske literatur andet end rosende omtale af denne mand, medens han levede, og om end senere historikere har set, at heller ikke han manglede skyggesider, er samtidens dom over ham i det væsentlige blevet bekræftet[1]). Noget anderledes lyder dommen om ham stundom fra fremmede statsmænd

[1]) Vedel, Den ældre Bernstorffs ministerium og E. Holm, Danmark-Norges hist. 1720—1814. III. 1. 118 f.

eller diplomater i København. Den franske minister her, Le Maire, skrev 1751 om ham: „Dersom jeg dømmer ret, vil denne minister tage en høj flugt. Han taler kun om ære og værdighed. Han synes at have stor tillid til sig selv og sine fraser. Måske vil han spille en større rolle, end den skueplads, hvorpå han skal bevæge sig, tillader. Jeg håber dog, at han vil dæmpe tonen noget, når han lærer at kende de midler, der står til rådighed for hans hof.“ [1]) Dette er kun en ensidig karikaturtegning af Bernstorff, men der er træffende træk i den. — Det er ikke denne bogs ringeste fortjeneste, at den lader os se, hvorledes ikke blot de gode sider af Bernstorffs karakter, men også dens mangler udvikler sig.

S. 211 siger forf.: „Bernstorffs originalitet var i praksis, ikke i politisk teori.“ Dette kunde måske også udtrykkes således, at han var en stor diplomat, medens han havde sine mangler som statsmand. Når vi følger ham fra den tid, han og broderen foretog den for unge adelsmænd nødvendige udenlandsrejse, ser vi, hvorledes det er diplomatien, han uddanner sig til. Dette var for så vidt lettere den gang end nu, som det dog især var hofferne, det kom an på at lære at kende. Han forsømte vel ikke at sætte sig ind i militære og handelsforhold og hvad andet der betingede et lands magt og rigdom, men en ting var man fri for: den besværlige offentlige mening; der er næppe af forf. anført noget, der kunde tyde på, at Bernstorff har tænkt derpå, eller endog på, at den kunde være til. I hans livs største krisis, da Danmark 1762 kun ved et under friedes for at komme i krig med Rusland, blev der heller aldeles intet gjort for at påkalde folkets villighed til at bære de store byrder, der måtte pålægges det.

Hovedsagen var at lære at kende de ledende statsmænd, forstå deres planer og så vidt muligt komme i et godt forhold til dem, og heri var Bernstorff en mester. Han havde et overordentlig stort bekendtskab, og han forøgede det på alle de steder, hvor han kom på rejsen, eller hvor han siden

[1]) E. de Barthélemy, Les rélations de la France et de Danemarc s. 32.

opholdt sig som gesandt, og han slap ikke dem, han en gang var trådt i forbindelse med, men stod i en stadig brevveksling med mange mænd og kvinder i Frankrig, England, Tyskland, Polen o. fl. st. Det var dog ikke blot, fordi han kun på denne måde kunde være velunderrettet om, hvad der skete eller påtænktes i de ledende kredse; han levede i en tid, da man dyrkede „det hellige venskab“, og vi finder ham så godt som aldrig i uvenskab med nogen (s. 225). Forf. anfører kun et eksempel derpå, hans sammenstød med den hannoveranske minister Münnichhausen under striden om Steinhorst (s. 93). Også i den følgende tid er det sjældent, at det sker; den mærkeligste af de mænd, der afbrød forbindelsen med ham, er hertugen af Choiseul, der blev forbitret over hans politik. Men der kan ikke påvises noget eksempel på, at Bernstorff i sine forhandlinger med fremmede magter nogensinde har ladet sig påvirke af personlige sympatier.

Dette blev kun muligt, fordi „han lige siden sin barndom havde anvendt al sin flid på at nå en fuldkommen sindsro og et ligevægtigt humør“ (s. 79), og fordi han havde „en strålende elskværdighed og evne til at vinde mennesker“ (s. 225). Men dertil må dog vist føjes: fordi han var så fuldstændig pålidelig, at man har følt sig sikker overfor ham på, at han hverken vilde misbruge den fortrolighed, der vistes ham, eller de svagheder, han kunde få øje på. Det kommer stærkt frem i en senere tid i Danmark; selv en modstander som Rantzau Ascheberg, der ikke havde respekt for ret meget, kan stundom næsten uvilkårligt komme til at vise, at han dog følte, at der var noget at beundre hos Bernstorff, og grev Danneskjold-Samsø kunde, efter at have gjort alt for at styrte ham, dog føle trang til en forsoning med ham og have den tro til ham, at han var højsindet nok til ikke at tilbagevise en hensynsløs modstander, der først, da han var besejret, rakte ham sin hånd. Bernstorff skrev 1759 til Choiseul: „Stil dem for øje alt, hvad der er foregået mellem de to hoffer, siden jeg har overtaget forretningerne her, og se, om De finder spor af de følelser, som man tillægger mig, og hav kun mistanke til mig, dersom De opdager et eneste sådant, dersom De bemærker et

eneste ord, som ikke er blevet nøjagtigt opfyldt, et eneste falskt skridt"[1]). Man har med rette gjort opmærksom på, at der tidt i Bernstorffs depecher kan findes en vis farisæisme og lyst til at rose de ædle grundsætninger, han følger[2]). Men her er jo kun en opfordring til hans korrespondent om at prøve, hvad han har bragt i erfaring i de år, de har stået i forbindelse med hinanden, og det tør anses for sikkert, at Bernstorff ingensinde, hverken privat eller offentligt, har talt med to tunger.

Da Bernstorff 1744 blev dansk gesandt i Paris, mødte han langtfra udelt velvilje; Frederik II af Preussen havde gjort sit bedste for at gøre ham mistænkelig, fordi han som Hannoveraner nødvendig måtte være engelsksindet. — Men han havde også venner, især marskal Belle-Isle og hans frue, med hvem han allerede 1741 i Frankfurt var kommet i forbindelse. Det er intet under, at en ung diplomat kom til at beundre denne mand, der dengang gjaldt for Frankrigs første statsmand og hærfører. Men langt mere mærkeligt er det, at han blev hans husven. Det var ikke blot ham, men hans frue, hvem han kom til at stå så nær, at man må beundre dem begge for, at der aldrig er kastet nogen mistanke over det forhold, hvori de stod til hinanden. Hun var vistnok omtrent jævnaldrende med Bernstorff, men hun tog sig af ham som en moder, lejede hus til ham, valgte tæpper og møbler for ham, så hans tjenestefolk på fingrene, forlangte, at han skulde jage en utro tjener bort „trods alle de undskyldninger, De, min lille gode baron, har fundet på for ham". Bernstorff var en dårlig husholder. Han siger selv mod slutningen af sin embedstid, at han havde sat 250000 rd. til i kongens tjeneste, og efter alt, hvad forf. meddeler derom, er dette sikkert rigtigt. Hans sparsommelige broder skrev det ene brev efter det andet for at formane ham til at sætte tæring efter næring, men ligemeget hjalp det; han kan klage over det økonomiske tryk, han lever under; men han for-

[1]) Correspond. de Bernstorff et Choiseul. 13.
[2]) E. Holm, anf. skr. 127.

andrede ikke sin levevis. Også i den henseende søgte marskalinden at indvirke på ham, men uden at det ses at have gjort nogen som helst virkning.

Men i Paris kom Bernstorff naturligvis i berøring med mange, både mænd og kvinder, der var af en anden støbning end Belle-Isle og hans frue, og han forstod at omgås dem alle. Således hørte han til md. Pompadours omgangskreds; han kalder hende „god og mild"; men når man læser den, som det synes i det mindste til dels af hans egne optegnelser hentede beskrivelse af hans forbindelse med hende (s. 184), bliver man ikke så vis på, at det „naturligvis kun er bagtalelse", når det siges, at han har båret hendes skødehund efter hende[1]). — Der var mange andre damer i høje stillinger, hvis rygte ikke var bedre end den kongelige maitresses, men når de var åndfulde eller som han siger om en af dem „une bonne et vive amie", omgikkes han dem gerne.

Han levede således i det berusende og alt andet end rene pariserliv, men han smittedes ikke deraf, og dog betog det ham i høj grad. Da han første gang som ungt menneske havde været i Frankrigs hovedstad, havde den omskabt ham fra en tysk landjunker til en elegant ung mand efter franske moder, og han fandt livet der så tiltrækkende, at han udtalte, at han ikke mente at have modstandskraft nok overfor dets farer til at turde overtage en diplomatpost i Frankrig. Da han nu virkelig fik en sådan, besvor hans broder ham for Guds åsyn om, hvis han endnu nærede den samme ængstelse, fremfor alt at tænke på sin sjæl. Da måtte han blive fra Paris, forlade sin tjeneste, om så skulde være, for i stilhed at plante kål i Wotersen og lade denne verdens tåber håne ham i deres indbildte klogskab og ene og alene sørge for, at hans himmelske frelser på dommens store dag ikke skulde skamme sig for ham overfor sin fader og englene (s. 223).

Denne bekymring kunde være sparet, fordi Bernstorff var en alvorlig kristen. Forf. mener, at dette især skyldes hans svigerinde Dorothea v. Weitersheim, som

---

[1]) E. Holm, anf. skr. 119.

brødrene lærte at kende i Tübingen på deres første udenlandsrejse. Det var ikke nogen pludselig vækkelse, både før og efter er der tider, i hvilke hans religiøse interesse er umærkelig; men gennem en stadig brevveksling holdt svigerinden ham fast og drog ham over til sin egen positive og virksomme kristentro (s. 26). — I Paris fandt han nu en stærk åndelig gæring, deismen trængte ind fra England, og ængstelige eller om man vil skarpsindige mænd spåede allerede revolutionen og religionens undergang. Hele denne bevægelse berørte dog Bernstorff meget lidt. Han holdt daglig gudstjeneste i gesandtskabskapellet, lod sig ved sine korrespondenter underrette om religiøse bevægelser i andre lande og talte gerne med ligesindede derom, men han har sikkert ikke indladt sig på det forgæves arbejde at modsige spotten.

Hvis forf. ikke har havt andre kilder end man kan se af det afsnit, hans bog indeholder om karakteren af Bernstorffs religiøsitet, har han dog vist draget for bestemte slutninger deraf. Han samler disse i den ytring: „Barnlig kristentro synes således hos ham at forenes med Montesquieus og Voltaires krav på tolerance og religionsfrihed“ (s. 224). Dette synes især grundet på et mærkeligt brev, som Bernstorff skrev til marskalinde Belle-Isle, der vilde omvende ham til katolicismen; det var naturligt, at han her kom til at hævde tolerancen overfor anderledes tænkende; om religionsfrihed synes mig ikke, at Bernstorffs ytringer indeholder noget som helst, og den har sikkert ligget langt fra hans tanker. Tolerance derimod var et ord, der var, eller i det mindste snart kom på alles læber, men vil man af en enkelt ytring i den retning drage slutninger om en mands virkelige tænkemåde, kunde man f. eks. komme til det mærkelige resultat, at Guldberg havde været en tolerant mand. Han skriver: „Den danske kirke har vist den sande religion, men den, som tror, blot fordi vor kirke lærer således, havde levet og var død som Mahomedan, om han havde havt tyrkiske forældre“ [1]). Det er noksom bekendt, at Guldberg vogtede omhyggeligt på, at ingen prø-

[1]) Åabenbaret teologi s. 448.

velse af kristendommen kom til noget andet resultat end det, der stemmede med kirkelæren; men Bernstorff gjorde netop det samme. En holstensk advokat Schade blev 1761 sat på Kristiansø for livstid, fordi han havde skrevet et fritænkersk skrift. Ordren hertil udfærdigedes af det tyske kancelli og Bernstorffs Navn står under den[1]). Vil man sige, at han uden hensyn til sin overbevisning måtte handle således efter landets love, gælder det samme om Guldberg, og det var dog ikke nødvendigt, at den ulykkelige mand skulde holdes fangen i over 10 år; han frigaves ved en kabinetsordre af 22. November 1771 af Struensee[2]).

Derimed er det naturligvis rigtigt, at Bernstorff stod lige fjærnt fra jesuitismen og den ortodokse lutherske teologi, men det er ikke rigtigt, når det siges, at denne sidste herskede i Tyskland. Den havde alt veget pladsen for den såkaldte overgangsteologi, der netop forsøgte at optage de nye tanker, der trængte ind fra Frankrig, og give kirkelæren en form, hvorved den kunde forenes med dem. Ophavsmanden til denne retning, professor Chr. Wolf i Halle og Marburg døde 1754. Danmark var altid i teologisk henseende et godt stykke bagefter Tyskland, men hos teologer som Guldberg og Balle vil man kunne finde meget strænge domme over den gamle lutherske dogmatik. Til denne retning hørte også den mand, der fremfor alle blev Bernstorffs ideal af en præst, J. A. Cramer. Man må ikke lade sig vildlede ved at der tidt tales om ortodoksien; det, der kaldtes således, var meget langt fra den egentlige lutherske ortodoksi, bruddet med den var sket, idet læren om, at mennesket fødtes syndigt, i virkeligheden var opgivet. Dette kan her ikke udvikles nærmere. Forf. har vistnok ret i, at i Bernstorffs kristendom står tegn mod tegn (s. 224). Men dette gælder hele den tids teologi; han har her fulgt den svingning, som netop da fandt sted i denne.

Det var egentlig først, da Bernstorff 1750 forlod Paris for at overtage udenrigsministeriet, at han kom i egentlig

[1]) Luxdorphiana 19.
[2]) Kabinetsordrer 29. marts 1771—16. jan. 1772. Rigsarkivet.

berøring med Danmark og det danske folk. Forf. har (s. 481) fortalt, hvorledes det overhovedet gik til, at Bernstorff kom i dansk tjeneste. Det var ikke, fordi han havde haft nogen forbindelse med Danmark, det var sikkert et af de lande i Evropa, han kendte mindst. Det hele er et, man fristes til at sige snusfornuftigt ræsonnement over, hvor der var bedst udsigt for en tysk protestantisk adelsmand til at få en stilling, der kunde give ham lejlighed til at udrette noget. Denne måde at ræsonnere på træder også frem ved et andet afgørende punkt af hans liv, da han vilde gifte sig med frk. v. Buchwald. Han lader hendes personlige egenskaber så vel som faderens formuestilstand undersøge ved kommissionærer. Det synes endog, at han aldrig havde set hende, da han besluttede sig til at at ægte hende. Den nøgternhed, hvormed han tog på disse forhold, står i en underlig modsætning til mange af hans udtalelser.

Med tiltrædelsen af udenrigsministeriet ender det foreliggende bind af dr. Friis' værk. Der kan derfor være anledning til at prøve, med hvilke politiske grundsætninger Bernstorff tiltrådte sin virksomhed som egentlig statsmand. Danmarks stilling havde den vanskelighed, at hele dets politik drejede sig om et evropæisk spørgsmål, nemlig at skaffe sikkerhed for besiddelsen af den gottorpske del af Slesvig og tilvejebringe en overenskomst med Rusland om ombytningen af Oldenborg med den gottorpske del af Holsten. Det er denne sag, der sætter sit præg på hele tidens politik for Danmarks vedkommende. Forf. siger om Bernstorffs religiøse forhold, at af de store bevægelser i tiden synes han næsten upåvirket. Som ovenfor udtalt kan jeg ikke her være enig med ham, men der vilde snarere være grund til at anvende disse ord på tidens politiske bevægelser. Bernstorff synes kun at have havt lidt øje for den forskydning af magtforholdene, som i dette tidsrum fandt sted i Evropa.

Han var overbevist om, at Frankrig endnu var hovedmagten i Evropa, til hvilken Danmark fremfor alt måtte støtte sig; han kunde endnu ved syvårskrigens udbrud tro på, at der kunde tilvejebringes sammenhold mellem de mindre tyske

protestantiske magter, og han fastholdt Schulins politik, at det var en livssag for Danmark, at Sverrig holdtes magtesløst ved at det forhindredes fra at forandre sin forfatning. Men alt dette var i virkeligheden tanker, der tilhørte fortiden og ikke fremtiden. Der er vel egentlig kun et punkt, hvorpå det kan siges, at han har været politisk fremsynet, nemlig overfor Preussen. Allerede hans bedstefader havde søgt at holde dette land nede, og Bernstorff så med ængstelse på, at dets magt steg. Under syvårskrigen, da Choiseul måske ikke med urette sagde, at ministrene var de eneste i Danmark, der ikke var preussisk sindede, skrev han til en af gesandterne: „Ynder de militærregimentet og dets despotisme, som hårdere end de asiatiske hoffers undertrykker enhver naturlig og borgerlig frihed? Finder de det heldigt, at al vægt lægges på krigen, og at enhver interesse skal vige for denne, at der ikke er anden ære eller lykke end den militære? Ynder de, at en stat er en lejr, og at dens naboer tvinges til at blive det samme" [1]). Her er et virkeligt politisk blik ind i fremtiden.

Ser vi på resultatet, da må man beundre den udholdenhed, hvormed Bernstorff fastholdt sit mål og den diplomatiske kunst, hvormed han bevarede Danmarks nevtralitet under syvårskrigen, samt ikke mindst den fasthed og det mod, han lagde for dagen, da alle de fine diplomatiske tråde sprang i stykker.

Men det vil ikke kunne nægtes, at 1762 var hans politik mislykket i lige så høj grad som f. eks. Halls hundrede år senere. Danmark stod overfor en håbløs krig omgivet af naboer, der enten så ligegyldigt til eller var tilbøjelige til at skyde til den hældende vogn. Forskellen var kun, at et uforudseeligt held reddede Bernstorff, medens alle uforudseelige ulykker væltede ind over Hall. Den, man kan næsten sige voldsomhed, hvormed Bernstorff nu kastede sig i Ruslands arme, tyder formentlig på, at han selv har erkendt, at forudsætningerne for hans politik ikke har holdt stik.

Endnu skal kun bemærkes, at forf. (s. 152 ff.) fremstiller Bernstorffs bestræbelser for at fremme Danmarks handel med

[1]) Vedel, Correspondance de Bernstorff nr. 115.

Frankrig især ved at skaffe det samme told som Hollænderne, der var særligt begunstigede. Der kastes derved lys over det utrættelige arbejde, han under syvårskrigen gjorde for at varetage den nevtrale handels ret overfor England, men formentlig får man også en forklaring af, hvorfor hans forsøg på at udvide den danske handel (det almindelige og det afrikanske handelsselskab) mislykkedes. Det forekommer mig ikke at vidne om noget praktisk blik for handelsforetagender, når Bernstorff afviste enhver tanke om, at Danmark kunde yde Frankrig toldbegunstigelser, men derimod mente, at det skulde slutte overenskomster med de franske handelskompagnier eller med den franske stat, hvorved man forpligtede sig til at levere, henholdsvis modtage visse varer til en pris, der forud fastsattes således, at man på begge sider kunde have fordel deraf (s. 160). Sådanne overenskomster vilde det dog have været umuligt at tilvejebringe, og var de komne i stand, vilde de let kunne være blevne farlige for en af parterne. Mellem de varer, han tænkte sig, at Danmark skulde levere, var kød, smør og andre levnedsmidler. Hvorledes vilde det være gået, når et af de den gang almindelige misvækstår var indtruffet, hvor intet kunde undværes her hjemme eller i ethvert tilfælde varerne skulde være købt dyrt og dog sælges til den fastsatte pris?

Det allerede nu foreliggende bind lover godt for, at det følgende om alt dette vil bringe oplysninger, der vil berige og uddybe vort kendskab til den Bernstorffske slægt og dens virksomhed i Danmark. Den unge forfatter har her udført et arbejde, som tegner til at blive en pryd for vor historiske literatur, ikke blot ved at han har skaffet et rigt nyt stof tilveje, men fuldt så meget ved den tiltalende og smagfulde form, han har formået at give sin fremstilling. Den, der har fulgt den nyere danske historiske literatur, har stundom kunnet blive grebet af en ængstelse for, at skildringen af tilstande skulde blive enerådig i den, så personerne trådte i skygge. Her er baggrunden ingenlunde overfladisk behandlet, men personerne står kraftigt og levende på den.

L. Koch.

De nationale Tropper, samt Hærvæsenets Styrelse i det 16. Aarhundrede.

Af

Emil Madsen.

Ved Siden af de hvervede Tropper, der i Almindelighed udgjorde den væsentligste Del af Hæren paa Krigsfod og aldrig ganske manglede paa Fredsfod, fandtes det nationale Værn, som vel ikke altid benyttedes, men dog udgjorde en væsentlig Del af den Forsvarsstyrke, der kunde anvendes.

De hvervede Tropper afgav Mønstret, efter hvilket det nationale Værn rettede sig med Hensyn til Ordningen af de enkelte Vaabenarter, Tjenesteforholdene og de taktiske Foretagender. Derimod adskilte det nationale Værn sig ganske fra dem i alt, hvad der angik Tilvejebringelsen af Tropperne.

Denne hvilede paa Love og Vedtægter, der for en stor Del stammede fra ældgammel Tid og væsentlig havde bidraget til at dele Befolkningen i Samfundsklasser.

Tre Grupper i den nationale Del af Hæren svarede til tre af hine Klasser. Den første var Adelsrytteriet eller det Rytteri, der hovedsagelig bestod af Adelsmænd og disses Ledsagere. Den anden bestod af Købstadborgere,

der næsten udelukkende anvendtes som Fodfolk, den tredie af Bønder og Landalmue, der ligeledes i Reglen kun benyttedes som Fodfolk.

Foruden i Krigen til Lands benyttedes ofte Adelsmænd og Købstadborgere i Krigstjenesten til Søs, sjældnere Bønder og Landalmue; men for alle tre Klasser var Bestemmelserne om Deltagelse i Krigstjenesten til Søs dog saa lidet adskilte fra Bestemmelserne om Deltagelse til Lands, at det ikke kan undgaas i det følgende ogsaa kortelig at omhandle hine.

Gejstligheden og dennes undergivne indtog en Særstilling. Af selve de gejstlige Personer fordredes ikke Deltagelse i Krig, dog maatte de til Dels tage Del i de Byrder, som Krigen førte med sig, Bisperne saaledes i Begyndelsen af Aarhundredet, idet de var forpligtede til at stille bemandede Skibe til Krigsbrug, og det formentlig maatte anses for givet, at de i Lighed med Adelen skulde stille Krigsmænd af de dem tilhørende Len, og at deres Slotte og Gaarde kunde fordres forsvarede. Yderligere Krav synes ikke at kunne være stillede til Bisperne at dømme efter Bestemmelserne i Kong Hans', Christian II's og Frederik I's Haandfæstninger. Dog kan der være nogen Tvivl om, hvorledes de til Fulde skal forstaas [1]).

For alle Dele af det nationale Værn var det vedblivende i hele det 16. Aarhundrede Regel, at Krigerne selv havde at sørge for Udrustning, Beklædning og Underhold, Købstadborgerne, Bønderne og Landalmuen dog med Understøttelse af de i Hjemmet tilbageblivende.

En væsentlig Indskrænkning i Forpligtelsen til at gøre Krigstjeneste kom frem derved, at det vel herhjemme

[1]) Jfr. Stemann, Retshistorie, Kbh. 1871, 90.

som i Nabolandene havde ældgammel Hævd, at enhver vaabenfør Mand (dog med Undtagelse af de gejstlige) var pligtig at møde paa Kongens Bud, naar Krigen gjaldt Forsvaret af eget Land, hvorimod der til Deltagelse i Krigstog udenlands fordredes Opfyldelse af flere Betingelser.

Gjaldt Krigen Forsvaret af eget Land, bortfaldt den Fritagelse for en Del af Adelens og Gejstlighedens Bønder, som var tildelt dem med Hensyn til Skatter og Byrder; men derfor kunde dog i Almindelighed ikke let Rigets hele Magt samles paa ét Sted; thi ved Land forstodes egentlig ikke det hele Rige, men kun den enkelte Landsdel, i hvilken Fjenden havde gjort Indfald, saaledes som det ved enkelte Lejligheder bragtes i Erindring [1]). I alt Fald var det ikke Skik, at Udbud fra en Landsdel begav sig ind i en anden uden Kongens udtrykkelige Befaling [2]).

De indskrænkende Bestemmelser med Hensyn til udenlands Krig skærpedes mere og mere i det 16. Aarhundrede, alt som Tiden skred frem. I Christian I's Haandfæstning af 1448 findes kun det Punkt, at Krig ikke maatte begyndes uden med Rigsraadets Samtykke og Villie, hvilket derefter forekommer uforandret i alle de i det 16. Aarhundrede givne Haandfæstninger. I Kong Hans' Haandfæstning af 1583 findes yderligere, at ingen god Mand skulde være pligtig, at drage udenfor Riget i Kongens Tjeneste, uden at storlig Behov gjordes. I Christian II's af 1513 findes, at ingen Adelsmand skulde være pligtig at gøre Kongen nogen Tjeneste udenfor Riget, med

[1]) Se saaledes den af Christian II 1517 paa Sjælandsfars Landsting forkyndte Retserklæring, som Tinget alt havde afgivet 1428 (Allen, De tre nord. Rigers Historie, II, 461).

[2]) Allen, De tre nord. Rigers Historie, V, 30.

mindre Rigsraadet bevilgede det, og den paagældende fik al Skade erstattet. I Frederik I's Haandfæstning af 1523 udvidedes Begrebet om indenrigs Krigstjeneste til ogsaa at gælde Sønderjydland, Holsten og Stormarn, dog skulde der, som det og blev fremdraget under Forhandlingerne om Ordningen 1525 [1]), i hine Landsdele udredes Betaling til den danske Adel som til Adelen i hine Landsdele. I Christian III's Haandfæstning af 1536 stilledes yderligere som Betingelse for, at Adelen kunde bruges udenrigs, at Kongen selv drog ud. Dette gentoges i Recesserne 1547 og 1558 og var saaledes Reglen indtil videre, medens tilsvarende dog blev udeladt i Frederik II's og Christian IV's Haandfæstninger. Reglerne var saaledes fastsatte med Hensyn til Adelen. For Borgerne, Bønderne og Landalmuen synes ingen tilsvarende Ret at være bleven paaagtet i Middelalderen og blev det endnu mindre i det 16. Aarhundrede, dog med den Undtagelse med Hensyn til Adelens Bønder, som kom frem i Christian III's Haandfæstning og fastholdtes i Frederik II's og Christian IV's, at Kongen lovede ikke at ville befatte sig med Adelens Bønder („Tjenere"), uden at der paakom Landet eller Riget nogen aabenbar Fejde, og at han, selv i dette Tilfælde, ikke vilde lægge nogen Besværing paa Adelens Bønder, uden at det skete med Rigsraadets Samtykke, hvilket dog kun ses at have haft Betydning med Hensyn til Adelens Ugedagsbønder, som det vil blive omtalt i det følgende.

Til Hobe bragte de nævnte Forhold i Forbindelse med de Forandringer, som foregik med Krigsvaabnene og Krigsmidlerne, det til, at man mindre og mindre

---

[1]) D. Mag. 2, V, 95.

kunde nøjes med det nationale Værn, men maatte tage fremmede hvervede til Hjælp. Hertil kom, at Befalingsmændene og til Dels ogsaa de menige i de hvervede Tropper hyppigt ved deres tidligere Tjeneste i andre Lande havde opnaaet en Erfaring og Indsigt, der ikke besades herhjemme uden af enkelte Adelsmænd, der ligeledes havde gjort Krigstjeneste udenlands. Artilleriet, som for de i Marken anvendelige Stykkers eller Feltartilleriets Vedkommende næsten var at betragte som en ny Vaabenart, kom saaledes hovedsagelig til at indbefatte hvervede. I Rytteriet hævdede Adelen vedblivende sin fremragende Stilling, men ofte toges dog ogsaa i dette Vaaben hvervede til Hjælp. I Fodfolket indtog disse stedse den første Plads.

Man yndede dem ikke; men man efterlignede dem, og man maatte finde sig til Rette med dem, hvad der i Hovedsagen blev det samme som at tilvejebringe de store Summer, som de kostede. Eksemplet førte med sig, at ogsaa det nationale Værn fik Lønning, naar Krigen førtes i Udlandet; men herved forøgedes Udgifterne, og da tillige Skytset, Flaaden og Befæstningerne mere og mere stillede Krav til Kongens eller Statens Midler, bragtes Pengene til at spille en stedse voksende Rolle i Krigsvæsenet, og Statsbegrebet, personliggjort i Kongen, til at blive af større Betydning end tilforn.

Gentagne Gange forsøgte man i den anden Halvdel af Aarhundredet at bringe det saa vidt, at det nationale Fodfolk kunde erstatte det hvervede; men Forsøgene mislykkedes. Det nationale Fodfolk sank efterhaanden ned til i mange Tilfælde kun at være et mindre nyttebringende Tilskud, og undertiden foretrak man omtrent ganske at undvære det udenfor Befæstningerne og at lade Bor-

gere, Bønder og Landalmue blive hjemme, for at de desto bedre kunde udrede, hvad de hvervede kostede.

Adelens Tjeneste.

Den Styrke, næsten alene bestaaende af Rytteri, som Adelen stillede i Krigen til Lands, udgjordes dels af Lenene, der med enkelte Undtagelser i Begyndelsen af Aarhundredet altid var i de Adeliges Besiddelse, dels af Adelens egne Besiddelser eller dens Arvegods, som de i Reglen kaldtes.

Det ældste, bekendte Grundlag for Ordningen af denne Styrke i det 16. Aarhundrede synes at være det indledende Skridt, der gjordes paa Herredagen i Odense 1523. Det bestemtes her, at Antallet af de Svende, med hvilke Adelsmændene havde at give Møde, skulde bero paa den paagældendes Formue, og at der i saa Henseende skulde forfattes Registre efter en Forhandling mellem Biskop og Rigsraader i hvert Stift og Adelsmændene i samme [1]).

En fastere Ordning blev given paa Herredagen i København 1525. Her bestemtes, at af alt Jordegods, hvad enten det havdes i Forlening eller Eje og tilhørte Gejstlige eller Verdslige, Præsternes og Degnenes Jorder alene undtagne, skulde der stilles Ryttere i Forhold til de visse Indtægter i Penge og Varer, som havdes af Jordegodset, saaledes at der for hver 100 Mark vis Indtægt skulde stilles en glavindbevæbnet Rytter med en Hest af 60 Marks Værdi, og for hver 50 Mark vis Indtægt en Skytte med en Hest, der kun behøvede at være 40 Mark værd. Fandtes der blandt Adelen nogen, som

---

[1]) D. Mag. 2, V, 10, 15.

ikke havde 50 Mark vis Indtægt, skulde han møde til Hest eller til Fods efter yderste Evne. De Gejstlige, der ikke havde 50 Mark i vis Indtægt, skulde lægges i Lægd og udrede en glavindbevæbnet Rytter eller en bereden Skytte. Takseringen skulde foretages af Kommissærer, udnævnte af Kongen, og Mønstring finde Sted hvert Aar [1]).

Disse Bestemmelser blev vel kun givne midlertidigt, men de fornyedes 1527 [2]) og blev ved at være det gældende Grundlag i det hele Aarhundrede, dog saaledes, at Udredelsen efter Reformationen, saa vidt synes, ikke altid fordredes af Domkapitlerne og Klostrene, men kun til enkelte Tidspunkter [3]), og i det Hele taget med den af Tidsforholdene medførte Ændring, at Tilbøjeligheden til at fordre flere Skytter og færre Glavindryttere voksede, alt som Skydevaabnene forbedredes, indtil Glavinden hovedsagelig aflagdes omtrent ved Aar 1560, og den hele Styrke kom til at bestaa alene af Ryttere med Skydevaaben og Sværd.

Bestemmelserne var sikkerlig fyldestgørende paa den Tid, de blev givne, og vilde ogsaa have været det længer frem i Tiden, hvis Regeringen ikke havde givet for meget efter og fundet sig i Uregelmæssigheder baade ved Taksationer og Mønstringer.

Ligesom ved andre Paaligninger kunde det selvfølgelig ikke mangle, at de Ydende ofte fandt, at man gik for strengt frem. Allerede 1527 gav dette sig til Kende; men Adelen tilfredsstilledes da ved, at der indrømmedes den større Rettigheder i Domssager, som det udtrykkelig

---

[1]) 18. Aug. 1525, Fr. I's Reg.
[2]) Fr. I's Reg., 82.
[3]) Jvf. saaledes Skr. af 23. Novb. 1565 (Kanc. Brevb.) og af 30. Okt. 1567 (Rørdam, Mon. hist. dan. 2, I, 279).

sagdes af Hensyn til Rustningen [1]). Flere Gange maatte Kongen, naar Adelen i urolige Tider takseredes noget højere end ellers, udstede Revers, at den højere Taksation kun skulde staa ved Magt, saalænge Udsigterne til Krig varede, og tydeligst sés vistnok af Hvidtfeldts Ord i Fortalen til hans Krønikes 2. Bind, at Taksationerne var for ringe, dels fordi der ikke blev taget tilbørligt Hensyn til Godsernes Størrelse, og dels fordi Lenene blev satte for lavt, hvad der atter var en Følge af, at mange Len blev dragne ind under større, uden at Udredelsespligten forøgedes.

For Udeblivelse fra Mønstring var der 1525 fastsat ret betydelige Bøder; men efterhaanden gik man lempeligere frem, og især i Frederik II's Tid nøjedes man i Reglen med at give Henstand til et senere Tidspunkt uden at idømme nogen Straf. Mønstringerne blev derhos efterhaanden sjældnere. Det var ved Ordningen 1525 blevet bestemt, at der skulde foretages Mønstring aarlig [2]), og dette overholdtes nogenlunde i Christian III's Tid.

---

[1]) 20. Aug. 1527, Fr. I's Reg.

[2]) 1525 fastsattes, at Mønstringerne skulde foretages den anden Mandag efter Paaske og paa samme Sted som Landstingene. Senere forandredes dette Tidspunkt, og meget forskellige valgtes. Navnlig efter Syvaarskrigen foretoges Mønstringerne som oftest sent paa Efteraaret, ved Juletid, ja endog en enkelt Gang midt i Januar (26. Novb. 1580, Kanc. Brevb.). — Flere Gange besværede den jyske Adel sig over, at Mønstringerne ikke holdtes stiftsvis, og Besværingen blev stundom tagen til Følge. 1562 bestemtes, at Mønstringerne skulde foretages i Jydland ved Viborg, i Fyen ved Odense, i Sjæland og Smaalandene ved Roskilde, i Skaane, Halland og Bleking ved Lund (15. Febr. 1562, Kanc. Brevb.), og saaledes vedblev det derefter med enkelte Undtagelser. — Som det fremgaar af nogle Lister var Landsdommerne, i det mindste i Christian III's Tid, i Reglen fritagne for Udredelsen af deres Arvegods, men ikke af deres Len.

Derefter foregik, som det kunde ventes, en Del Mønstringer i Syvaarskrigens Tid, naar Adelsrytteriet skulde rykke ud; men efter denne hengik der som oftest flere Aar imellem hver Mønstring, og kun saare sjældent foretoges en Mønstring i det hele Rige, idet som oftest flere eller færre Landsdele blev forbigaaede. Flere Gange henimod Slutningen af Aarhundredet forekommer der Udtalelser om den Slaphed, som havde indsneget sig med Hensyn til Opfyldelsen af Mødepligten. Den 5. Juli 1588 siges der saaledes i den Skrivelse, ved hvilken Mønstring blev paabudt, at, naar der var holdt en saadan af Adelen, var nogle udeblevne, og en Del var fremkommen med saa mange Heste, som de selv vilde, og ikke med saa mange, som det var deres Pligt ifølge deres Evne og det Gods, de ejede. Den 15. Juni 1592 udtaltes tilsvarende, at det gik uskikkeligt til; mange, som havde arvet meget Gods, vilde dog ikke udrede flere Heste end tilforn, en Del mødte kun med, hvad de selv fandt for godt, og adskillige udeblev ganske [1]).

Manglerne føltes af Kongerne, og disse greb da undertiden til det nærliggende Middel selv at foretage Handlingerne. I Almindelighed udførtes Taksationerne af Rigsraader paa de Adelsmøder, som stod i Forbindelse med Herredagene, eller paa særskilte Adelsmøder i de enkelte Landsdele; men enkelte Gange paatog Christian III, de fleste Gange Frederik II sig at udføre Taksationerne selv, eller Kongen greb personlig ind for enkeltes Vedkommende. Indtil Reformationen var Bisperne i deres Egenskab af Rigsraader og af Hensyn til det gejstlige Gods selvskrevne Mønsterherrer sammen med Rigsraader,

---

[1]) Sj. Tg.

der beskikkedes og muligt udnævntes for længere Tid ad Gangen [1]). Efter Reformationen foretoges Mønstringen som oftest af Rigsraader, udnævnte for det enkelte Tilfælde, to, tre eller fire paa hvert Sted. Frederik II vilde i Reglen selv mønstre, 1561 vilde han endog personlig mønstre baade Adelen, Borgerne og Bønderne [2]); men han kunde ikke hver Gang finde Tid dertil, og enten blev saa Mønstringerne udsatte, eller de udførtes kun i én Landsdel af Kongen og i de andre af Rigsraader.

Af Adelen var Mønstringer og nye Taksationer ikke yndede, og efter Syvaarskrigen var det derfor næppe nogen Sinde, at Mønstringer blev befalede, uden at det Besvær, som de førte med sig, kunde begrundes paa, at der udenlands var en truende Krigstilstand, Sammendragninger af Tropper eller Uroligheder, som muligt kunde faa Betydning for Danmark.

En videre Følge af, at Grundlaget for Adelsrytteriets Styrke var de adelige Grundejendommes Størrelse, blev de talrige Bestemmelser, som vel alt til Dels var trufne tidligere, men i det 16. Aarhundrede blev betydeligt forøgede, og som havde til Formaal dels at vanskeliggøre, at fremmede Adelsmænd kom i Besiddelse af adeligt eller frit Jordegods herhjemme, dels at forhindre, at det Jordegods, som var i Adelens Besiddelse, formindskedes, særlig ved at gaa over til Uadelige ved Salg, Pantsætning, Arv eller Giftermaal, dels endelig ved at søge bevaret saa meget Gods som muligt hos de mandlige Medlemmer af Adelsslægterne, for at der desto bedre kunde ydes kraftig og personlig Krigstjeneste af Besiddelserne. Her

---

[1]) D. Mag. 2, VI, 132, 2, V, 95. — Jvf. Heise, Familien Rosenkrantz's Hist. II. 1. S. 189.

[2]) 24. Maj 1561 Kanc. Brevb.).

at udrede nærmere disse Bestemmelser vilde føre for vidt, og det maa derfor være nok at henpege paa disse Bestræbelser, der toges for at værne den indfødte Adels Besiddelser og Magt, men dog med Hensyn til Krigsvæsenet ikke gav særdeles stort Udbytte. Kun behøves tilføjet, at da alle Forhold, som indvirkede paa Landejendommene, var af Betydning for Adelsrytteriet, blev det ogsaa af Vigtighed for dette, at Bispegodset ved Reformationen inddroges under Kronen, idet de af Kongen umiddelbart afhængige Lensmænds Antal og Magtomraade voksede. Dels af denne Grund og endnu mere, fordi Kronens Indtægter voksede derved, findes Bispegodsets Inddragen i Recessen 1536, ved hvilken Bestemmelsen toges, udtrykkelig begrundet paa Hensyn til Krigsvæsenet. Af noget mindre Betydning blev den Forandring i Klostrenes Stilling, som samtidig foregik. En stor Del gik efterhaanden over til at blive Len, en Del andre blev fri Ejendom i Lighed med Adelens.

En Ordning i Underafdelinger fandtes ikke i Fredstid, undtagen for saa vidt at Taksationer og især Mønstringer allerede da bidrog til at fæstne en Sammenslutning af de Personer, der hørte hjemme i de enkelte Landsdele. Befalingsmandsposterne var ej heller besatte i Fredstid. Først naar Adelsrytteriet skulde anvendes i Krig, ansattes de højere Befalingsmænd i Reglen af Kongen ved de Mønstringer, som gik umiddelbart forud for Fremmarchen fra Samlingsstederne. Undertiden overlodes Besættelsen af hine Befalingsmandsposter til andre. Den 30. Sept. 1568 udgik saaledes aabent Brev til alle danske Ryttere, at Kongen havde befalet Rigsraaderne Byrge Trolle og Otte Brade at mønstre dem og indsætte Rit-

mestre, Løjtnanter og Fænriker [1]). Ritmestrene besatte da videre de lavere Befalingsmandsposter.

En fastere Ordning med Underafdelinger i Fredstid opnaaedes ikke i det 16. Aarhundrede. Den kom først frem ved den Ordning, som Christian IV indførte 1609, og ved hvilken der alt for Fredstid fastsattes en Inddeling af Adelsrytteriet i syv Faner, der rigtignok var af meget ulige Styrke, tre jydske, en fynsk, en sjælandsk, en skaansk og en hallandsk, foruden at der ved hver af dem ansattes en Ritmester, en Løjtnant og en Fænrik, ved en af dem tillige 2 Korporaler.

Et tydeligt Udtryk af Styrkeforholdene vilde man have, dersom der fandtes Optegnelser over Styrken til forskellige Tidspunkter i Aarhundredet. Saadanne findes dog kun i en meget indskrænket Grad. Af Taksationslister synes der nu ikke at være nogen tilbage, som omfatter det hele Rige paa samme Tid. Af Mønstringslister findes der flere end Taksationslister og deriblandt én fra 1552, der omfatter det hele Rige; men Mønstringslisterne angiver kun, hvor mange der er mødte, og Antallet paa de udeblevne kan være temmelig betydeligt. Alligevel belyser dog det Materiale, som haves i Listen fra 1552 og i Listerne og andre Optegnelser for enkelte Landsdele, Forholdene nogenlunde i store Træk [2]).

For den Styrke, som skulde stilles af Lenene alene, og som i Slutningen af det 15. Aarhundrede ofte synes at have været overordentlig stor for adskillige Len [3]),

---

[1]) Kanc. Brevb.

[2]) Takserings- og Mønstringslisterne findes i Rigsark. Danske Kanc. Mønstringsruller etc. 1505—62, 1563—1613.

[3]) Christensen, Dansk Statsforvaltning i det 15. Aarhundrede, Kbh. 1903, 304.

findes en Taksationsliste, men kun for Jydland, fra 1548. Ifølge samme skulde Lenene i hin Landsdel stille 376 Ryttere. Der haves ogsaa to Lister, fra 1551, for Lenene alene, den ene for Skaane, Halland og Bleking, og denne omfatter 209 Ryttere, den anden for Sjæland og Møen, hvor og nogle Len ikke er medregnet, og denne giver Tallet 185. Flere haves der ikke, som kan benyttes til Sammenligning, og det er derfor kun Lensbrevene, af hvilke der kan faas Oplysning. Disse viser vel snart noget stigende og snart noget dalende Tal for de enkelte Len; men i det Hele taget synes det største Antal Ryttere dog nærmest at forekomme i den første Halvdel af Aarhundredet. En Sammentælling, udført til Dels ved Hjælp af den af Erslev i „Danmarks Len og Lensmænd i det sextende Aarhundrede“ fremsatte tabellariske Oversigt, har, henført til Aaret 1559, givet følgende Tal, naar Klostrene regnedes med,

Sjæland og Møen	249	Ryttere
Laaland og Falster	53	—
Fyen og Langeland..........	62	—
Jydland	338	—
Skaane, Halland og Bleking...	181	—
I alt...	883	Ryttere

Disse Tal, der for de Landsdele, for hvilke de foran nævnte Lister af 1548 og 1551 haves, er noget afvigende fra dem, som hine giver, kan der vel ikke tillægges nogen stor Nøjagtighed; men helt urigtige kan de næppe være, og selv om et betydeligt Fradrag foretages, vilde de dog meget overskride, hvad der fordredes af Lenene alene ved Omordningen 1609, idet der af disse da kun forlangtes i alt 303 Ryttere.

En langt mindre Forskel fremtræder dog, naar Lenene og Arvegodset betragtes under ét, og det Materiale, som der herved kan lægges til Grund, er rigere, da der som oftest ikke er gjort tydelig Forskel paa, hvad der skulde stilles af Len, og hvad der skulde stilles af Arvegods, idet den samme Mand ofte havde baade Len og Arvegods og mødte med den samlede Styrke for begge.

Tages der ikke Hensyn til de Lister og Optegnelser, som angaar Krigstid, da mange Omstændigheder kan have indvirket paa, at Styrken da snart var større og snart mindre, og henholde vi os alene til Lister, som er udfærdigede i Fredstid, fremgaar der følgende:

For Skaane, Halland og Bleking har Mønstringslisterne 1552 291 Ryttere, en anden for 1588 283, medens der ved Omordningen 1609 kun krævedes udredet 236.

For Sjæland, Laaland, Falster og Møen viser en Liste fra 1529 i alt 493 Ryttere, en anden fra 1547 409, Mønstringslisten 1552 har 335, og ved Omordningen 1609 fordredes 218.

Ifølge en Liste, der betegnes som et Register over Rustningen i Fyen, saaledes som Adelen selv har sat og bevilget den, og som synes at maatte henføres til et Aar mellem ca. 1535 og 1542, skulde der stilles 165 Ryttere [1]). Ved Mønstringen 1552 havdes 153. En Taksation 1556 bragte Styrken op til 190, og til dette svarede et omtrent samtidigt Mønstringstal, medens derimod en Mønstring

---

[1]) D. Kancellireg., 11, Jvf. Vedel Simonsen, Fyens Vilkaar i Grevens Fejde, 112 flg. — En tilsvarende Liste fra 1539 (D. Mag. 3, VI, 227) giver 204 Ryttere, naar de i den manglende Tal for Nyborg og Næsbyhoved ansættes til 10 og 8.

1574 kun gav 143. Ved Omordningen 1609 sattes Antallet til 149½.

For Jydlands Vedkommende er den ældste Optegnelse, som haves, den foran nævnte Taksation af Lenene 1548, sammendraget med en Taksation af Arvegodset 1551. Ifølge disse skulde der stilles 778 Ryttere, medens der dog ved den Mønstring, som foretoges 1552, kun var mødt 564. En Mønstring 1574 gav 477, en Taksation 1587 kun lidt mere, nemlig 489. Ved Omordningen 1609 blev Antallet 527.

Lægges de Antal sammen, som mødte ved Mønstringerne 1552, faas for hele Riget 1343 Ryttere. Listerne fra hint Aar viser dels, at Antallet af de Adelspersoner, som var mødte eller, især i deres Egenskab af Kvinder, kun havde udredet Ryttere var c. 400, og tillige for enkelte Landsdele hvor mange Ryttere der var udeblevne. Antallet af saadanne var ikke ubetydeligt, i Gennemsnit en Fjerdedel af den Styrke, der skulde have mødt, og antages det samme at have været Tilfældet i de Landsdele, for hvilke Oplysning mangler, fremgaar, at Adelsrytteriets hele Styrke 1552 kan anslaas til henved 1600 Ryttere, af hvilke omtrent Halvdelen stilledes af Len og Halvdelen af Arvegods. Ved Omordningen 1609 blev Styrken 1130½ Ryttere, af hvilke c. 300 skulde stilles af Lenene. Formindskelsen i det hele Antal skyldtes saaledes især Formindskelsen af den Styrke, Lenene skulde udrede, medens det dog tillige maa tages i Betragtning, at Arvegodsets Evne utvivlsomt i Løbet af Aarhundredet var vokset i et større Forhold, end der giver sig til Kende ved den Styrke, det udredede i Begyndelsen af det 17. Aarhundrede i Sammenligning med den Styrke, det udredede i Midten af det 16. Atter 1625 sattes Rostjenesten

omtrent som tilforn til 869 Heste af Adelens Jordegods over alt Riget eller en Hest af hver 312 Tdr. Hartkorn [1]).

Kom det nu dertil, at Adelsrytteriet virkelig skulde anvendes i Krig, fremtraadte i de fleste Tilfælde Vanskeligheden ved, at Krigsskuepladsen laa udenfor Rigets Grænser. De foran fremdragne Betingelser skulde da opfyldes, og den Undtagelse, som fandtes deri, at Kongens Hofsinder samt Lensmændene i Regnskabslenene var pligtige at følge Kongen personlig ogsaa i udenlandsk Krig, saaledes som det udtaltes af Rigsraadet 1528 [2]), havde ikke stor praktisk Betydning. Den eneste Gang, at Hoffanen, som den saaledes dannede Rytterstyrke benævntes, kom til særskilt Anvendelse, var i Ditmarskerkrigen 1559. Den optraadte derefter vistnok, og da for sidste Gang, i Syvaarskrigens første Aar, men omformedes derefter [3]).

De paapegede Vanskeligheder synes at have bidraget til, at Adelsrytteriet ikke blev meget anvendt efter Unionens Tid. Det blev kun delvis benyttet 1523—25, dels paa Sjæland og i Skaane, dels paa Toget til Hamburg og Elben. 1539 fandt ogsaa kun et delvist Udbud Sted. I Grevens Fejde anvendtes Adelsrytteriet kun i ringere Udstrækning og delvis paa Grund af de politiske Forhold. Under de Uroligheder, der efter Grevens Fejde Aar til andet truede Danmark sydfra, benyttedes det ogsaa kun lidet. 1542 bevilgedes dets Anvendelse, saalænge Krigen mellem Christian III og Kejseren samt de burgundiske vedvarede [4]); men det optraadte ikke i de Fjendtligheder, der foregik. Kun lidet anvendtes det i Dakkefejden i Sverig.

---

[1]) D. Mag. 5, I, 161.
[2]) D. Mag. 2, V, 307.
[3]) Jvf. herom Hist. Tidsskrift 7, I, 422, 458 flg.
[4]) D. Kancellireg. 12. Novb. 1542.

1545 og 46 blev det jydske og fyenske Adelsrytteri udbudt og stod 1546 en Tid ved Elben, men kom ikke til virksom Anvendelse, lige saa lidt 1554, da Hertug Heinrich den yngre af Braunschweigs Tropper truede med et saa alvorligt Indfald i Holsten, at Hertugerne Hans og Adolf anmodede Kongen om at lade det jydske og fyenske Adelsrytteri samle sig i Sønderjydland, hvorhen det dog ikke naaede. I Ditmarskerkrigen 1559 anvendtes Adelsrytteriet ikke, Hoffanen fraregnet; derimod blev hele Adelsrytteriet udbudt 1564 og derefter anvendt under hele Syvaarskrigen. Efter denne blev der kun ringe Anvendelse for det. Nogle Gange forekom Tilsigelser til at møde paa Grund af truende Uroligheder, nemlig 1574, 1581 og 1583 [1]), helt eller delvis, men disse førte ikke til videre, og derpaa oprandt den lange, fredelige Tid, i hvilken alt, hvad der angik Adelsrytteriets Brug, kom til at hvile til 1603, da Adelen i Sjæland befaledes at holde sig rede i Anledning af et Grænsemøde i Halland [2]).

Desværre findes kun meget faa Oplysninger om den Styrke, med hvilken Adelsrytteriet virkelig er mødt i Krig. De bedste synes at være dem, som angaar Mønstringer i Skaane i August 1564, kort efter at Adelsrytteriet var blevet samlet dér, og forinden det endnu havde deltaget i noget Krigstog. Der fandtes da i den jydske Fane 385, i den forenede skaanske og sjælandske 307, i den fyenske 137 rustede Heste [3]).

Selv om det forudsættes, at noget af det sjælandske Rytteri er blevet tilbageholdt af Hensyn til den Fare,

---

[1]) 26. Sept. 1574, 15. Juli 1581 jvf. 17. Aug. s. A., 12. April 1583 (Kanc. Brevb.).
[2]) 21. Jan. 1603 (Sj. Tg.).
[3]) Hist. Tidsskr. 7, I, 422, Anm. 1.

som kunde true de sydlige Øer, særlig Møen, ved Landgang fra den svenske Flaade, og noget af det skaanske Rytteri skulde være anvendt andetsteds, hvad der ikke kan oplyses, saa er Tallene saa smaa i Sammenligning med dem, der er komne frem ved Mønstringerne i Fredstid, at det ikke godt kan betvivles, at Udeblivelser af forskellige Grunde har formindsket Adelsrytteriets Styrke en Del, naar det kom til Krig.

Som en uundgaaelig Aarsag til Udeblivelserne kan nævnes den Søkrigstjeneste, som det efter gammel Hævd i en ikke ringe Grad paalagdes Adelsmænd at udføre. I Lensbrevene fra den første Halvdel af Aarhundredet var det i Almindelighed fastsat, med hvormange Svende eller Karle Lensmændene skulde tjene til Lands, og med hvor mange til Søs. Omtrent fra 1562, da store Forandringer med Hensyn til Udrustningen af Skibe foregik, og Orlogsflaaden hovedsagelig kom til at bestaa alene af Kongens Skibe, ophørte det vel, at der af Lenene forlangtes udgjort Svende til Søs, men efter den ældre Skik har vel baade Lensmænd og andre Adelsmænd taget deres Folk med sig, naar de befaledes til Søkrigstjeneste [1]). I alt Fald udtaltes 2. Jan. 1587, at de Adelsmænd, som i den paafølgende Sommer vilde lade sig bruge til Søs, skulde være forskaanede for at lade sig mønstre [2]) (og dermed formentlig ogsaa for at holde Rustning).

---

[1]) I Lensbrevene angaaende Klostre findes endnu indtil 1561 (Sebber Kloster, 18. April 1561, Kanc. Brevb.) af dem forlangt Folk til Søkrigstjeneste. Forpligtelsen forlangtes endnu opfyldt ikke sjældent i Christian III's Tid (saaledes 2. Juni 1556, 9. Maj 1557, 24. Febr. 1558 og 24. April 1559, Kanc. Brevb.), men næppe senere.

[2]) Sj. Tg.

En anden uundgaaelig Aarsag til Udeblivelserne kan søges i nogles Alder, Sygdom eller Svaghed. Dog var de, som af denne Grund ikke kunde møde, allerede 1523 erklærede forpligtede til at sende de Svende, som de formaaede [1]), efter Omordningen 1525 altsaa de Svende, som de burde sende, og dette vedblev da ogsaa at være Reglen, dog 1567 med den Ændring, at de udeblevne baade for sig selv og de ikke sendte Ryttere kunde indbetale en vis Sum, for at Kongen for denne kunde lønne et tilsvarende Antal hvervede Ryttere [2]).

Alt i alt kan de Udeblivelser, som skyldtes de fremdragne Aarsager eller andre mere tilfældige Omstændigheder, saasom at de administrative Funktioner, der i stedse voksende Grad krævedes af Lensmændene, kunde betinge, at nogle Adelsmænd personlig blev hjemme, for at varetage dem [3]), eller at der maatte holdes en Herredag, samtidig med at et Udbud skulde foregaa [4]), eller at der i sjældnere Tilfælde indrømmedes Tilladelse til ikke at

---

[1]) 16. Juli 1523. Brev fra Lejren ved Kjøbenhavn. D. Kong. Hist. Fasc. 10.

[2]) 24. Jan. 1567, jvf. 30. Jan. 1568 (Kanc. Brev.). Nogle mindre Indtægtsposter, hidrørende herfra, findes i Regnskaberne for 1567, 68 og 69 (Grundtvig, Frederik den andens Statshusholdning, XIX, XXIII og XXVII). Lignende nævnes dog ogsaa 9. Sept. 1531 (Fr. I's Reg.).

[3]) I Almindelighed indsattes en Adelsmand, hvis Tjeneste man formentlig bedre kunde undvære, til at bestyre Lenet, naar Lensmanden maatte være fraværende paa Grund af hans Krigstjeneste eller andre Omstændigheder. Undertiden findes det befalet af Kongen, hvem der skulde blive hjemme, f. Eks. 11. Sept. 1563 (Kanc. Brevb.). — Endnu i Syvaarskrigen forlangtes ofte Lensmændenes personlige Tjeneste i Krig. Endog Stiftslensmænds Tjeneste krævedes (2. Juni 1569, Kanc. Brevb.).

[4]) Saaledes 1557. Jvf. herom D. Mag. 4, V, 102.

udrede det pligtige Antal Heste[1]), o. s. v.[2]) ikke have haft stor Betydning.

Den væsentligste Aarsag til Adelsrytteriets ringe Styrke i alt Fald under Syvaarskrigen, maa utvivlsomt have været den Mangel paa Lydighed, som gav sig saa stærkt til Kende, i Forbindelse med den store Lemfældighed, med hvilken Kongen gik frem mod de udeblevne. Der findes ikke faa Udtalelser fra Syvaarskrigens Tid, som godtgør hin Mangel paa Lydighed. Den 8. August 1564 siges saaledes, at en Del af Adelen blev hjemme, da den sidst blev udbudt. Den 29. Aug. s. A. skrev Kongen til Ritmestrene Jørgen Marsvin og Hak Ulfstand, at han havde erfaret, at de tillod mange Ryttere, som stod under deres Befaling, at drage bort uden Forlov. Det forbødes dem derfor at forlove nogen uden Kongens Tilladelse. Den 27. Decb. s. A. udgik der Brev til alle Adels-

---

[1]) Statholderen Heinrich Rantzau fritoges saaledes 1566 i Lensbrev angaaende Holmekloster, saalænge Syvaarskrigen varede (19. Juli 1566), og Peder Rantzau fritoges 1570 i ét Aar saavel med Hensyn til Vamdrup Gaard som til Trøjborg Len (19. April 1570). — Indbetaling af en vis Sum for Udeblivelse af særlige Grunde fastsattes 1567, ligesom for Udeblivelse paa Grund af Alder (24. Jan. 1567, Kanc. Brevb., jvf. 26. Okt. 1567, Rørdam l. c. 2. I. 278.)

[2]) Den Omstændighed, at der ved Ordningen ikke var taget Hensyn til Tilvejebringelsen af Heste til Artilleriet, da dette Vaaben endnu den Gang ikke besad stor Bevægelighed, berørte ikke Adelsrytteriet, undtagen for saa vidt, som nogle Heste fordredes stillede af Domkapitler og Klostre (jvf. Hist. Tidsskr. 7, II, 169). — I de meget sjældne Tilfælde, at en Adelsmand eller hans Slægt ikke besad saa meget Jordegods, at der af dette kunde udredes en Hest, kunde han ikke gøre Tjeneste i Adelsrytteriet, med mindre at der udbetaltes ham Lønning m. m. som til hvervede Ryttere. I andre Tilfælde kunde den personlige Krigstjeneste fyldestgøres paa anden Maade. I en Mønsterseddel fra 1551 staar saaledes vedtegnet for 4 Adelsmænd i Nørre Halland, at de plejede at drage ind paa Varberg med deres Vaaben og Værge, naar noget paakom.

mænd i Landsdelene Vest for Øresund, ved hvilket det paa det strengeste blev paabudt dem alle i egen Person at begive sig til Skaane med deres Heste og Harnisker og der lade sig bruge mod Fjenden, da mange endnu til Trods for Kongens tidligere Befaling sad hjemme. Den 21. Maj 1565 befaledes det Rigsraader at undersøge, af hvilke Grunde mange af Adelen i Jydland og Fyen endnu sad hjemme, red til Tinge og Stævne og færdedes, hvor de havde Lyst, og omtrent paa samme Maade fortsattes af og til indtil henimod Krigens Slutning[1]). Jævnsides hermed kan der findes en enkelt Besværing over Uvillighed eller Ulydighed hos de mødte[2]); ja, der fremtræder endog en Gang under Krigen en Beskyldning mod nogle Lensmænd for Uredelighed i deres administrative Forhold hjemme[3]).

Paa den anden Side findes ikke meget færre Skrivelser, som viser den utidige Langmodighed, med hvilken Forsyndelserne blev taalte. Det var ved Recesserne 1547 og 1558 fastsat, at dersom nogen Adelsmand blev siddende hjemme uden Forlov, skulde Rigsraadet dømme den paagældende til at give Bøde efter Evne og Lejlighed, og at han, hvis Udeblivelsen gentoges tredie Gang, „skulde købe sin Frelse af Kongen“[4]). Denne Bestemmelse skærpedes yderligere, da Kongen 1564 udtalte, at der skulde foretages nøjagtig Undersøgelse, og dersom det ved denne Lejlighed fandtes, at nogen, som var

---

1) Kanc. Brevb.
2) 10. Sept. 1564 (Kanc. Brevb.).
3) 22. Maj 1569 (Kanc. Brevb.).
4) Ved Ordningen 1525 var det blevet bestemt, at den, som udeblev fra Mønstring, skulde give en bestemt Bøde til Kongen og yderligere, hvis der blev Brug for Rytteriet, en anden mindre Bøde maanedlig, indtil Fyldest skete.

tjenestedygtig, var forbleven hjemme, skulde han have forbrudt sin Frihed, Skjold og Hjelm, og derefter ikke regnes for Adelsmand[1]). Men dog synes det næppe muligt at finde noget Eksempel paa, at Truslen er bleven iværksat. Det synes, at det højst er kommet dertil, at Kongen, naar adskillige almindelige Paamindelser intet havde nyttet, skrev den paagældende umiddelbart til og truede ham endnu en Gang. Eksempler herpaa findes 1566 og 1567[2]), tydeligst dog maaske 1570, da Kongen tilskrev Lensmanden paa Skodborghus, Hans Rantzau, at han vilde fratage ham Lenet, da han ikke alene selv var bleven hjemme fra Mønstring, uagtet Kongen havde afslaaet hans mundtlige Ansøgning derom, men tillige kun havde sendt to Heste, hvad Kongen ikke kunde lade sig nøje med[3]). Dette Brev blev skrevet inden Freden endnu var sikret, men det blev ogsaa derved; thi Hans Rantzau beholdt sit Len. Noget strengere har det dog maaske været Hensigten endelig at gaa frem i hint Aar; thi der bestemtes da med Hensyn til den sjælandske Adel m. fl., at de, som vare forsømmelige i at møde, skulde straffes med en Bøde af en Maaneds Sold for hver Hest, som de var pligtige at møde med, for hver otte Dage, de udeblev; men samtidig gaves der en betydelig Henstand. Mønstringen befaledes nemlig at skulle foregaa den 31. Maj, men for Udeblivelse den Dag skulde Bøder ikke idømmes. Det egentlige Møde skulde først finde Sted den 22. Juli, og først da skulde Bestemmelserne om Bøderne træde i Kraft[4]). I nogle Skrivelser frem-

---

[1]) 27. Decb. 1564 (Kanc. Brevb.)
[2]) 27. Aug. 1566, 10. Juli 1567 (Kanc. Brevb.).
[3]) 22. Sept. 1570 (Kanc. Brevb.).
[4]) 24. Maj 1570 (Tg. XI. 101 flg.).

træder der endog en mærkelig Mangel paa Villie til at straffe. I et Brev til Frans Brockenhuus skrev Kongen 1566, at han foreløbig maatte lade det gaa hen, at mange Danske var dragne fra Hæren, til Dels uden Tilladelse, skønt Fanerne var meget svage[1]), og i et Brev 1568 til Adelen i Jydland udtales der blot som Følge af, at de fleste enten slet ikke mødte eller ikke sendte saa mange Svende og Heste, som de burde, da de skulde møde i Kjøbenhavn 14de Dag Jul for at begive sig paa Tog i Sverig med Kongen, at Rigsraadet ikke vilde tillade Kongen at drage ind i Sverig med saa ringe Styrke, og der berammedes da en ny Samling til den 16. Februar[2]). Dette skete paa det Tidspunkt, da det allermest gjaldt om at tilføre Daniel Rantzau Undsætning under hans Vinterfelttog.

Det er meget vanskeligt, paa den rette Maade at bedømme den Optræden, som mange Adelsmænd saaledes viste i Syvaarskrigen. En Del kan fremføres til deres Undskyldning. Det kan saaledes fremdrages, at allerede da meget havde forandret sig fra Aarhundredets Begyndelse, saaledes at Adelsrytteriets Ordning ikke længer passede til Tiden. Adelsmændene var egentlig ikke længer Krigere af Livsstilling. Endnu ved Slutningen af Middelalderen dreves kun lidet Avlsbrug paa selve Adelsgaardene, og Omsorgen for Gaarde og Gods behøvede ikke at være stor. Efterhaanden var det blevet anderledes, og de økonomiske Forhold gjorde det vanskeligere og vanskeligere for Adelsmændene at være længe borte fra Hjemmet. Noget lignende fremtraadte med Hensyn

---

1) 23. Sept. 1566 (Kanc. Brevb.).
2) 30. Jan. 1568 (Kanc. Brevb.). Jvf. Skr. 2. Jan. 1568 (Rørdam, l. c. 2. I. 312).

til de administrative Forhold for Lensmændene, for hvilke ogsaa de økonomiske Interesser, ganske vist til bedste for Kongens og Kronens Indtægter, blev mere og mere fremdragne som de væsentligste. Hertil kom Pengemangelen i Riget og Vankelmodigheden hos Regeringen, der hyppig i Forbindelse med Smaalighed bragte fortrædelige Forhold frem. Vederlag for Tjenesten udrededes jo kun, naar Adelsrytteriet befandt sig paa fremmed Grund, og flere Gange fremtraadte det uheldige Forhold, at større Dele af det maatte ligge længe i Skaane paa egen Bekostning uden at benyttes paa noget Tog[1]), eller at de maatte vente længe for at blive førte over Søen fra én Landsdel til en anden i Danmark. Undertiden blev Rytterne førte over frit eller paa Kongens Bekostning[2]); men stundom benyttede ogsaa de Folk, som skulde besørge Overfarten, Lejligheden til at fordre ubillig Betaling[3]). Fremfor alle andre Aarsager maa dog vistnok fremdrages den forandrede Stilling, som Adelen i Frederik II's Tid kom til at indtage overfor Kongen personlig. Medens endnu Christian III, som i det hele taget de tidligere Konger, stadig i det daglige Liv havde været omgivet af talrige danske Adelsmænd, for hvem Tjenesten ved Hoffet var en Skole ogsaa til Lydighed og Respekt, blev Forholdet anderledes under Frederik II. Denne Konges stærkt udviklede økonomiske Interesse førte store Indskrænkninger i Hofholdningen med sig. Kongen var nu i det daglige Liv kun i Berøring med faa Adelsmænd, og til de vigtigere Hofstillinger blev tyske Adelsmænd

---

1) Saaledes 24. Jan. 1567 (Kanc. Brevb.).

2) Saaledes ifølge Skr. 20. April 1564 (Kanc. Brevb.).

3) 11. Aug. 1568 blev fastsat en Takst for Overførslen fra Aarhus til Kalundborg og fra Nyborg til Korsør (Kanc. Brevb.).

ofte foretrukne for danske. Adelen kom derfor til mere og mere at mangle den for dens Stilling som Krigerstand vigtigste Udvikling. Det var ej heller længer saa meget som før en Anbefaling for de unge Adelsmænd at have gjort Krigstjeneste i fremmede Lande. Det blev nu mere Universiteterne i hine, ved hvilke de søgte den Uddannelse og den Lærdom, der blev den bedste Anbefaling til administrative Poster — noget, som i og for sig kunde have været meget godt, naar det ikke ved den nu én Gang givne Hærordning havde været til Skade for denne. Adelen blev mere og mere en Landadel med Særinteresser i Stedet for en Rigsadel med varm Følelse for og Forstand paa, hvad der i det Hele taget var til Gavn for Riget.

Alligevel, om end disse Forhold kan bidrage til Forstaaelse af den Mangel paa Pligtopfyldelse, der traadte saa stærkt frem, saa udgør de dog langtfra fuldgyldige Undskyldninger for den Mangel paa Fædrelandssind, der var saa meget fordømmeligere, naar den viste sig under Krigsforhold.

Dog maa det fastholdes, at de, hos hvem den fremtraadte, ikke udgjorde Flertallet. Mod Adelen i sin Helhed kan der ikke rettes Bebrejdelser for Mangel paa Fædrelandssind og Offerberedvillighed. Det var Overgangen til dens senere Optræden, der begyndte at vise sig; men i sin Helhed holdt den endnu fast ved de gamle Overleveringer. Det maa saaledes ikke forglemmes, at den jydske Adel paa Herredagen i Viborg 1569 udtalte at Kongen ikke burde indgaa eller give Samtykke til nogen Fred, som ej kunde være Rigerne og Undersaatterne lidelig, eller som kunde komme dem til Haan, Spot eller Forsmædelse. Kongen maatte hellere foretage,

hvad der kunde være dem til Ære og Berømmelse, og dertil vilde Adelen i alle Maader være ham behjælpelig[1]). Det maa ejheller forglemmes, at der mod Adelsrytteriets Optræden i selve Kampene ikke kan fremsættes nogen Anke. Den er snarere ophøjet over enhver Ros, og om der end maaske i Syvaarkrigens sidste Aar viste sig noget mindre Ihærdighed, saa behøves der omvendt blot en Henvisning til Axtorna-Slaget, i hvilket saa mange af Adelen købte Sejren med deres Liv, og mange andre taltes mellem de saarede og savnede[2]).

Paa Grund af Adelsrytteriets ringe Styrke forsøgtes der stundom i Krigstid, foruden ved Hjælp af hvervede, at faa til Veje bragt Ryttere udover, hvad der stilledes af Lenene, Arvegodset, samt mere eller mindre af Domkapitler og Klostre. Disse Forsøg, der gjaldt en Udredning fra Købstæderne og Bønderne, maa dog sikkert betegnes som en ganske midlertidig Nødhjælp og som mislykkede. De fremtræder ogsaa kun sjældent. De forekommer især i Unionens Tid, derefter kun nogle faa Gange, og det synes, at det blot var som ridende Skytter og for en Del kun til Landeværn, at saadan Tjeneste fordredes, som det vil blive omhandlet i det følgende.

---

¹) 2. Juni 1569. Reg. X, 54 b flg.

²) Om de for Adelsrytteriet givne Krigsartikler se Emil Madsen, Studier over Danmarks Hærvæsen i det 16. Aarhundrede, 12 flg. — Retsgrundlaget for den Tjeneste, der udførtes af Adelens Svende i Fredstid, var den til Erik af Pommern henførte Gaardsret med enkelte Ændringer, særlig de 1528 (Fr. I's Reg. 163) og ved Recessen 1537 givne, derpaa Frederik II's Gaardsret af 1562. — Om Enkelthederne i Adelsrytteriets og overhovedet hele Rytteriets Ordning se Hist. Tidsskr. 7, I, 144 flg.

Købstadborgernes Tjeneste.

Paa Grund af Danmarks geografiske Forhold var Tjenesten til Søs oprindelig den vigtigste Del af den hele Krigstjeneste, der fordredes af Købstadborgerne, ved hvilket Udtryk der ikke maa forstaas alene de egentlig næringsdrivende Borgere, men ogsaa de i deres Tjeneste staaende, krigsdygtige Mænd, saaledes som det udtrykkelig udtaltes 1573[1]).

Endnu i det 16. Aarhundrede spillede denne Søkrigstjeneste en meget stor Rolle, med Hensyn til hvilken det dog maa være nok at anføre Hovedpunkterne.

I Begyndelsen af Aarhundredet udredede Købstæderne endnu efter gammel Sædvane saa mange udrustede og med Befalingsmænd og Mandskab af dem forsynede Krigsskibe, at disse udgjorde en betydelig Del af Rigets hele Krigsflaade. Endnu ved Ordningen af 1525[2]) bestemtes, at foruden Kongen skulde hver af Bisperne, ligesom det tidligere var sket[3]), og hver af de to største Byer, Kjøbenhavn og Malmø, udrede et Skib, medens de rige af Adelen hver skulde stille en Jagt, og de mindre Købstæder ved Søsiden enes om at udrede Skibe. En større Udredning fastsattes 1531, dog tillige paa en Maade nogen Indskrænkning, idet der da bestemtes, at nogle Lensmænd og Købstæder vel skulde udrede noget mere end før, men tillige, at de smaa Køb-

[1]) I Skrivelse om Mønstring af 17. August 1573 findes udtalt, at Byskriveren skulde forfatte Registre over alle Borgere, der var bosiddende i vedkommende By og ikke ved Alderdom eller Skrøbelighed forhindrede i at lade sig bruge, ligeledes over Tjenestesvende og andre, som fandtes værgagtige (Kanc. Brevb.)

[2]) D. Mag. 2, V, 96.

[3]) Jvf. Christensen l. c. 370.

stæder, som ikke formaaede at udrede Skibe, kun skulde hjælpe med Folk og Proviant[1]). I øvrigt hidførtes den væsentligste Forandring ved Reformationen, idet Bispernes Udredning faldt bort. Kongens Part i Udredningen voksede da, og efterhaanden som det erkendtes, at der var for store Vanskeligheder at overvinde selv for de store Lensmænd, paa Grund af det ved det nye Forladeskyts voksede Krav til Skibenes Størrelse og Udrustning, ophørte ogsaa de at udrede Skibe i det mindste fra 1555, samtidig med at Kongen skænkede sine Skibe større og større Omhu, saa at den kongelige Flaade alt tidlig under Christian III naaede en meget betydelig Styrke[2]). Endnu vedblev Købstæderne at yde deres Part; men efter faa Aars Forløb begyndte en Overgangs-

---

[1]) D. Mag. 2, VI, 128 flg. — Købstædernes Skibe findes benævnte „Jagter“ i Skr. 30. Sept. 1531 (Fr. I's Reg. 365).

[2]) Ifølge Schäfer, Geschichte von Dänemark, IV. 390, findes der i Arkivet i Marburg en Fortegnelse fra Aar 1543 over, som det angives, samtlige danske Krigsskibe med Oplysninger om deres Besætning, Bestykning og Forsyning med Proviant. Det største Skib „Samson“ havde en Besætning paa 712 Mand, blandt hvilke 150 Baadsmænd og 500 Knægte, og det var forsynet med 43 Stykker stort og smaat Skyts, samt 24 Hager. Det næststørste, „Michel“, havde en lige saa stor Besætning, men kun 33 Stykker Skyts og 18 Hager. Det trediestørste, Hamburger-Gallion, havde kun en Besætning af 423 Mand, men derimod 35 Stykker Skyts og 24 Hager. I alt havde Flaaden om Bord 5046 Mand, blandt hvilke 1136 Baadsmænd og 3330 Knægte. Det var nærmest Skibenes Størrelse og Skytsforsyning, der var vokset, thi Størrelsen af Besætning synes i det foregaaende Aarhundrede snarere at have været større end mindre. Ved det Forbund, som blev indgaaet 1456 mellem Danmark og Frankrig, bestemtes saaledes, at den danske Konge, naar det forlangtes, skulde komme den franske til Hjælp med 40 eller 50 Skibe og paa dem 6000 eller 7000 Mand (Hvitfeld 863). — I den Liste angaaende Samson, som findes i D. Kancellireg. 474, er der for dette Skib kun opført 80 Skippere og Baadsmænd og 400 Knægte.

tid, der særlig fremtraadte i Aarene 1558—62, og i hvilken flere og flere Købstæder først foreløbig og saa for bestandig fritoges for at udrede Skibe imod, at de til Kongen afleverede det Skyts og andet Artillerimateriel, samt Krudt, der hørte til deres Skibe, stundom ogsaa selve Skibene, og i Stedet for kom Kongen til Hjælp med Folk og Proviant. 1565 blev der endnu fordret et Krigsskib af en Købstad; men dette synes saa at have været sidste Gang i det 16. Aarhundrede[1]). Der fordredes vel endnu derefter Skibe til Transport af Proviant, men ikke Kampskibe[2]), og fra dette Tidspunkt er det da alene den kongelige Flaade, som der er Tale om, og som efterhaanden udviklede sig saa meget, at den ved Frederik II's Død bestod af 22 Skibe med 624 Stykker svært Skyts[3]). Til denne afgav da Købstæderne en stor Del af Besætningerne. Især i Begyndelsen af Syvaarskrigen, da Artilleriet endnu ikke til Fulde ansaas for at være det afgørende Kampmiddel, forlangtes der af Købstæderne til Flaaden mange Folk med Harnisk, Skydevaaben og lange Spyd, saaledes 1564 c. 1800 Mand, foruden Befalingsmænd, Spillemænd og Læger[4]). Efter Syvaarskrigen synes derimod en lignende Udredning kun meget sjældent at have fundet Sted[5]). Samtidig forlangtes tillige mange Søfolk, medens ogsaa

---

[1]) 13. Juni 1565 (Kanc. Brevb.) Købstadskibe anvendtes sluttelig for sidste Gang i Kalmarkrigen (Mackeprang, Dansk Købstadstyrelse, 156).

[2]) Ifølge Lind, Fra Kong Frederik den Andens Tid, 6, skulde det senest have været 1566, at man ophørte at paabyde Udredelse af Orlogsskibe af Købstæderne.

[3]) Garde, Den dansk-norske Sømagt, Kbh. 1861, 95.

[4]) 22. Marts 1564 (Kanc. Brevb.).

[5]) En saadan synes at være anvendt 1573 (17. Aug., 3. Sept. 1573) (Kanc. Brevb.)

mange Søfolk hentedes fra Norge og mange fra fremmede Lande søgtes tilvejebragte, foruden at stundom Baadsmænd udtoges af Skibe i Sundet, saaledes 1564 af Købstæderne ikke mindre end 1470 Baadsmænd[1]), i 1567 13 Skippere, 31 Styrmænd, 669 Baadsmænd, 30 Bartskærere, 35 Spillemænd og 57 Tømmermænd[2]), og i 1568 omtrent lige saa mange[3]), og en ret betydelig, undertiden endog større Udredning af lignende Folk, dog med Undtagelse af Skippere, Styrmænd, Spillemænd og Bartskærere, derhos af Skibsbyggere, vedblev ogsaa efter Syvaarskrigen fra 1574 indtil henimod 1587, da Tjenesten paa Holmen omordnedes[4]), og Dannelsen af Holmens faste Stok synes at være begyndt. Efter 1587 forekommer der kun nogle faa Udskrivninger af temmelig smaa Antal, vistnok nærmest kun som Tilskud, naar man kom i Forlegenhed for Folk[5]). I det mindste fra 1552 synes der vistnok altid at være betalt Løn til de saaledes udredede Søfolk, hvis Tjeneste i Almindelighed synes at have været meget lang[6]). Bøsseskytterne paa den kongelige Flaade synes at have været hvervede.

Ved Siden af Krigstjenesten fordredes der dog ofte en meget udstrakt Tjeneste af Købstadborgerne i Krigen til Lands. Først og fremmest gjaldt dette Forsvaret af deres egen By, for saa vidt den var befæstet, hvad der egentlig kun var en Følge af Landeværnspligten; derhos

---

¹) Lind l. c. 75.
²) 25. Febr. 1567 (Kanc. Brevb.).
³) 23. Febr. 1568 (Kanc. Brevb.).
⁴) 20. Novb. 1587 (Sj. Tg.).
⁵) Saaledes 29. April 1591 af 40 Tømmermænd, 13. Aug. 1601 af 36 og 10. Aug. 1604 af 30 Baadsmænd, alt fra de Kjøbenhavn nærmest liggende Byer (Sj. Tg.).
⁶) Jvf. Skr. 4. Juli 1616 (Secher, Corp. const. dan. III, 481).

fordredes Tjeneste efter Omstændighederne i andre befæstede Byer eller endog i aaben Mark i udstrakt Grad, ogsaa udenfor Rigets Grænser.

Især i Unionens Tid, dog ogsaa enkelte Gange senere, sés der, som omtalt foran (S. 148), at være udredet Folk baade til Hest og til Fods af Købstæderne. En Optegnelse fra 1506 viser saaledes, at der af Købstæder Øst for Øresund er udredet eller skulde udredes 300 til Hest og 350 til Fods[1]). Til Felttoget 1520 forlangtes der af Købstæderne ridende Skytter, hver Mand med en Hest af 20 Marks Værdi, med Harnisk og Værge, og enten med en Bøsse eller Armbrøst[2]). Paa Mønstersedler, som endnu findes fra Aarene 1529 og 1535[3]), findes tilsvarende optegnet Folk til Hest fra Købstæder; men derefter synes saadant ikke mere at forekomme, undtagen 1567, da Kongen havde befalet Otte Brade at gøre et Tog ind i Sverig med de i Skaane hjemmehørende Adelsmænd, Borgere og Bønder, og i dette Tog skulde ogsaa Ryttere, udredede af Købstæder, deltage[4]).

I Almindelighed var det dog kun Tjeneste til Fods, som fordredes af Købstadborgerne, og som man gjorde Regning paa, dog i meget ulige Grad til de vekslende Tider.

Især i Begyndelsen af Aarhundredet var det som oftest meget betydelige Udredninger, der forlangtes, saa betydelige, at de ved Siden af, hvad der fordredes til Krigsskibene og til forskellig anden Tjeneste, maa have

---

1) D. Kancelli, Mønstringsruller etc. 1505—1562.
2) Allen, De tre nord. Rig. Hist. III, 140. Jvf. angaaende de fyenske Byer Vedel Simonsen, Bidrag til Odense Byes Hist. II. 1. S. 141.
3) D. Kancelli, Mønstringsruller etc. 1505—1562.
4) 16. Novb. 1567 (Kanc. Brevb.).

været meget byrdefulde, især da der i Reglen af de Folk, der i det Hele taget udrededes, forlangtes, at de skulde bringe Proviant med for 2 Maaneder. Senere, alt som Skydevaabnene blev forbedrede, og Krigsfærdigheden hos de hvervede voksede, sank Tilliden og Kravene til Borgernes Væbninger, dog kun periodisk, idet man nødig gav Afkald paa den Forøgelse af Hærstyrken, der kunde opnaas ved dem. Til alle Tider var det Regeringen magtpaaliggende, at Borgerne holdt deres Udrustning i Orden, og idelig og idelig udstedtes Paabud herom, snart til samtlige og snart kun til enkelte Købstæder, alt som Manglerne traadte frem ved de Mønstringer, der af og til holdtes.

Det er umuligt at angive, hvad der i Virkeligheden blev udredet i Krigstid, da der omtrent ikke foreligger Oplysninger herom, og der derhos ofte ikke bestemt kan skelnes mellem, hvad der blev anvendt til Lands og til Søs. Men Forholdenes Vekslen ses alligevel tilstrækkeligt af de enkelte Oplysninger, der haves om den Styrke, som fordredes ved visse Lejligheder, af de Resultater af Mønstringerne, som endnu forefindes, og af de Paabud, der udgik.

Det kan være tvivlsomt, om de 80 Mand, som 1509 fordredes alene af Aarhus[1]), var udelukkende bestemte til Hæren; derimod kan der næppe være Tvivl om, at naar der 1523 fordredes c. 1300 Mand fra de fleste Købstæder Vest for Øresund til Møde ved Kjøbenhavn den 10. Aug., saa har det været Hensigten at anvende dem i Belejringshæren, om der end siges „at de skulde give

[1]) Hübertz, Aktstykker vedk. Staden og Stiftet Aarhus, I. 98.

dem ind i Øresund til Skibe og bringe to Maaneders Proviant med“ [1]). En paatænkt Anvendelse til Lands fremgaar tydeligt af det 1537 udstedte Paabud om at holde Udrustningen i Orden, idet der dèr tilføjes, at Borgerne, naar det forlangtes, skulde give sig i Marken til Fods [2]). Overensstemmende hermed forlangtes der 1539 af Malmø, at Byen skulde sende „til Marken“ en Fænnike, dannet af hver tredie Mand, og udrústet tillige med hvad svært Skyts der havdes og kunde føres med. Da der 1542 befrygtedes et Angreb paa Kjøbenhavn og Landskrone, befaledes det Borgerne i nogle Byer at forstærke Besætningen i dem [3]). Noget mindre forlangtes, da der 1545 paatænktes et Tog mod Ditmarsken, idet der i Følge et Brev til Odense om Udredning fra denne By, kun forlangtes, at hver fem Mand skulde udrede den sjette [4]).

Her var der dog omtrent naaet det Tidspunkt, da det synes, at man havde begyndt at faa Betænkelighed ved at bruge Købstadborgerne i aaben Mark. Da der 1545 syntes at være Fare for Krig, udgik der den 12. April Breve, som forlangte Udredning af bevæbnede fra Købstæderne i Nørrejydland og Fyen, da Kongen havde aftakket de fremmede Krigsfolk, som han plejede at have i sin Tjeneste. Allerede den 28. April genkaldtes dog Befalingen. Kongen skrev, at han havde besluttet at antage hvervede, efter at han havde overvejet Sagen med Rigsraadet og fundet, at det vilde være Købstæderne til for stort Besvær at udrede Udbudet, og — findes der

[1]) D. Kong. Hist. Fasc. 10.
[2]) D. Mag. 3, VI, 184.
[3]) Jacobsen, Afh. i Hist. Tidsskr. 2, I, 162.
[4]) Fyns Stifts literaire Selskabs Aktstykker, 77.

tilføjet — Udbudet vilde ogsaa komme os og Riget til en føje Hjælp[1]).

De sidste Ord synes klart at give til Kende, at man ikke troede, at Borgernes Udbud ret vilde gøre Fyldest; men det er vanskeligt at se, hvad der kan have givet Anledning dertil. Snarest maa denne søges i Borgernes Bevæbning. Der haves vel ikke Mønstringslister fra omtrent hint Tidspunkt, først fra 1555 og nogle følgende Aar; men af disse, som dog kun gælde enkelte Byer hist og her, synes det at fremgaa, at Bevæbningen paa dette Tidspunkt lod en Del tilbage at ønske. Skydevaabnene var endnu ikke overalt komne til saa megen Anseelse, at Opmærksomheden var bleven henledet paa dem. Den almindeligt attraaede Udrustning for Borgersoldaterne var Harnisk (med hvad dertil hørte), langt Spyd eller Hellebard og „Degen“ (Kaarde). Harnisket gav Anseelse, og det synes at have været sjældent, at Øvrighedspersonerne og de mere fremtrædende Borgere, der var Befalingsmænd, ikke havde Harnisk; men dets Anskaffelse var noget bekosteligt; de mindre velstillede havde ikke Raad dertil efter den Tilbagegang, Byerne havde lidt ved Grevens Fejde. Der fandtes derfor i adskillige Byer en Del, som ikke besad det. I nogle Byer, f. Eks. Cimbrishamn, synes der endog at have været meget faa eller ingen, der besad et saadant. Kunde den, der ikke formaaede at anskaffe sig et Harnisk, dog tilvejebringe et Skydevaaben, var han endda efter Tidens Fordringer ret godt bevæbnet; thi Skytterne i Borgervæbningen synes da aldrig at have haft Harnisk; men ogsaa Skydevaabnene, dels de ældre Halvhager, dels de

[1]) D. Mag. 4, I, 62, 101.

nyere „Rør“, fandtes ikke i stort Antal. I samtlige Byer, for hvilke der haves Mønstringslister, tagne under ét, udgør Skytterne fra en Fjerdedel til lidt over en Trediedel af de i Listerne opførte bevæbnede Borgere. Tilbage blev der da et Antal af Borgere, som ofte var ikke ubetydeligt, og hvis hele Udrustning bestod i et eller andet Slags Spyd og en „Degen“ eller Kaarde, sjældent et Sværd, og endelig fandtes der stundom nogle, som aldeles ikke besad Vaaben[1]).

Bevæbningens Tilstand har næppe været bedre 1546, og den var det næppe heller i væsentlig Grad, da Syvaarkrigen indtraf. De store Krav, som den stillede til Rigets Forsvar, bevirkede, at man i Krigen til Lands ikke undlod at benytte Købstadborgere baade til Forsvar af befæstede Byer og i aaben Mark i fremmed Land[2]). Forskellige Optegnelser viser dette; derimod savnes Angivelser af, hvor store Styrker der saaledes anvendtes[3]), og der haves kun en enkelt Mønstringsliste fra 1563, og denne frembyder ikke noget særegent fremfor, hvad der ovenfor er fremsat angaaende Bevæbningen. Der kan saaledes ikke udtales nogen begrundet Mening om den Anvendelse, der i hin Krig gjordes af Borgersoldaterne,

[1]) Se nærmere om Bevæbningen, som overhovedet angaaende Enkelthederne i Fodfolkets Ordning paa hin Tid Hist. Tidsskr. 7, I, 165 flg.

[2]) Kongen befalede saaledes Juledag 1567 Udbud af Købstæderne til at sendes ind i Sverig (Kanc. Brevb.).

[3]) Det er sandsynligt, om ikke paaviseligt, at man i Krigens første Aar af og til har forlangt store Udbud af Købstæder til Anvendelse i Krigen til Lands. I Norge synes man dog at have gaaet endnu videre, idet der 1566 af c. 320 Borgere i Bergen forlangtes udredet 200, et Antal, som man dog senere nedsatte til hver fjerde Mand (Hist. Tidsskr. 5, VI, 117), det samme Antal, der synes at være det højeste, som man er gaaet til herhjemme under Syvaarskrigen.

og om deres Optræden; men dog synes den Omstændighed, at Kongen den 30. Marts 1568 bifaldt, at de af Købstæderne i Skaane, Sjæland, Laaland og Falster udredede Knægte blev hjemsendte med Undtagelse af dem, der godvillig vilde blive, ikke at tale for, at man har følt sig særdeles tilfreds med Borgersoldaternes Tjeneste, om end der til Grund for Beslutningen til Dels kan have ligget en Hensyntagen til de paagældende Byers økonomiske Vilkaar.

Efter Syvaarskrigen foretoges der i Frederik II's Regeringstid intet med Hensyn til Borgervæbningen, undtagen at der i Aarene 1573 og 1583, da Uroligheder kunde befrygtes, blev foretaget Mønstringer. Borgerne fik saaledes for største Delen Lov til at skøtte sig selv; men om der saaledes end ikke tilgik dem noget Paabud, saa indtraadte der dog ved deres egen Drift betydelige Forandringer i deres Bevæbning, idet de mere og mere aflagde Harniskerne, dermed til Dels ogsaa de lange Spyd, og gik over til at blive Skytter. Det kan vel være, at Aflæggelsen af Harnisket i enkelte Byer til Dels har været en Følge af økonomiske Forhold, om end Købstæderne paa dette Tidspunkt var i stærk Opkomst; Bekvemmelighedshensyn kan vel ogsaa have gjort sig gældende; men den væsentligste Bevæggrund synes dog at have været en rigtig Erkendelse af, hvad der tjente Borgerne bedst. Ogsaa de Skyttelag, som fandtes i adskillige Byer, kan vel have bidraget til Forandringen, og Lyst til at skyde synes af og til fremtrædende [1]). Som et Eksempel

---

[1]) Som et Eksempel herpaa kan nævnes, at Regeringen 1595 fandt sig foranlediget til at forbyde Aarhus Borgere at skyde efter Fugle ved Domkirken, og hvor Borgerne ellers skød efter egen Lyst og Villie (24. Novb. 1595, J. Tg.).

kan der fremdrages Forholdene i Aalborg, der vistnok maa anses for stedse i de her omhandlede Tidsrum at have været en ret velhavende By. I Mønstringslisten for 1556 findes der her optegnet 261 væbnede Borgere, deraf det forholdsvis særdeles store Antal af 138 med Harnisk og 108 Skytter[1]). 1583 fandtes der 419 væbnede Borgere, men blandt disse var der kun 41, som besad Harnisk, medens 253 havde Langbøsser og de øvrige, forskellige andre Vaaben, især de saakaldte Fjederspyd. Foruden Bøsserne findes der nu tillige hos Borgerne især hos Befalingsmændene, dog ogsaa stundom hos flere andre, Pistoler („stakkede Rør"). I det Hele taget var vistnok Bevæbningen bleven forbedret, om end en enkelt By kunde være en Undtagelse[2]).

Da Frederik II var død, fandt Regeringsraaderne det ønskeligt, at der blev holdt Mønstring, og denne foregik da i Efteraaret 1588. Den blev paabudt 5. Juli, og ved denne Lejlighed blev der i det mindste for nogle Byer angivet Regler for, hvorledes der med Hensyn til Udrustningen skulde gaas frem. Det bestemtes saaledes for Odense, at de Borgere, som besad hele Gaarde og ikke havde fuld Rustning med Harnisk, skulde have an-

[1]) Muligt har det bidraget til, at der i Aalborg fandtes særdeles mange udrustede med Harnisk, at Borgerne dér 1553 havde faaet en Paamindelse i Anledning af, at Kongen havde erfaret, at en Del af dem havde solgt deres Harnisker og Værger til Bønder, da disse netop havde faaet Paabud om at bringe deres Rustning i Orden (29. Sept. 1553, Kanc. Brevb.).

[2]) Som saadan fremtræder Skagen i Mønstringslisterne fra 1583. Af 335 Borgere havde kun 77 et eller andet af de sædvanlige Vaaben. Som Bemærkning findes, at de øvrige kun havde Baadsmandsøkser, dels fordi mange i Syvaarskrigen havde mistet deres Værger, og dels fordi de for en stor Del var blevne udtagne til Baadsmænd. De vilde dog gerne købe Bøsser og andre Værger, hvis Kongen ønskede det.

skaffet sig saadanne Udrustningsgenstande til den næste Mønstring. De, som var takserede til Hageskytter, skulde dertil forskaffe sig Stormhuer. De, som ikke var takserede til fuld Rustning eller lange Rør, skulde anskaffe Hellebarder eller Fjederspyd. Det blev forbudt at laane den Udrustning, der forlangtes, og Øvrigheden skulde én Gang om Aaret foretage Husundersøgelse for at komme til Kundskab, om enhver havde den befalede Udrustning[1]).

Derefter gik der atter en Del Aar hen, i hvilke der intet forekommer af Interesse, uden at der 1593 holdtes en Mønstring, muligt dog kun angaaende Købstæderne paa Sjæland, Laaland og Falster, og at der 1596 til Kongens Kroning forlangtes ogsaa fra en Del Købstæder udenfor Kjøbenhavn Borgersoldater til at paradere. I al denne Tid vedblev den ovenfor omtalte Forandring i Borgersoldaternes Bevæbning, og denne blev derved i det mindste lige med den Bevæbning, som da synes at have været den mest attraaede hos de hvervede Fodfolksoldater, idet man hos dem vel i Syvaarskrigens Tid havde ønsket mange Skytter, men i Christian IV's Tid derimod forholdsvis færre, i Reglen Halvdelen af den hele Styrke, saaledes som det passede bedre til Kampen i aabent Jordsmon.

---

[1]) Vedel Simonsen, Odense Byes Historie, III. 34. Ved denne Mønstring i 1588 forefaldt et mærkeligt Sammenstød mellem Borgersoldaterne fra Vordingborg og fra Præstø. De skulde tilsammen danne én Fænnike og havde derfor ogsaa kun én Fane, som allerede lang Tid i Forvejen var overgivet til en Præstø-Borgsr, som skulde føre den i Marken. Da Fænniken blev mønstret i Vordingborg, vilde Mændene fra denne By tage Fanen fra Præstø-Mændene, og det kom derved til Haandgribeligheder, ved hvilken Fanen blev sønderreven. (6. Novb 1588, Sj. Tg.)

Endelig, i 1598, foretoges en virkelig Ordning. Kongen udtalte, at han havde erfaret, at Borgerne ikke var udrustede, saaledes som de burde være, og ikke heller rigtig takserede med Hensyn til deres Udrustning. Man havde ikke tilbørligt bekymret sig derom, saa at enhver havde raadet sig selv og holdt sig med Vaaben og Værger, som han selv lystede. Det bestemtes derfor, at de nu skulde takseres, saa at enhver blev udrustet, som han „af yderste Formue“ kunde afstedkomme det, og omtrent saaledes, at af hver 100 Mand skulde 60 være Skytter med Stormhue, 20 med lange Spyd og fuld Rustning, og 20 med Hellebarder. Der tilføjedes den ret vigtige Bestemmelse, at de, som manglede Vaaben, skulde skaffe sig Penge inden den næste Paaske, og Kongen vilde saa levere dem Vaabnene til billig Pris. Han havde bestilt sig adskillige Slags Vaaben udenlands og vilde snart faa dem[1]).

En Tilendebringelse af Takseringen synes dog først at være sket 1600. Resultaterne foreligger for hele Riget og viser, at Borgersoldaternes hele Antal var 12,341, og at der blandt disse fandtes 6909 Skytter, 2129 med Harnisk (og lange Spyd), 3124 med Hellebarder eller Fjederspyd og de øvrige med Slagsværd eller anden særlig Udrustning, blandt disse ogsaa Spillemænd[2]).

Med denne Ordning gik da Aarhundredet ud.

Sammen med Forandringer i Ordningen foregik ikke mindre betydelige i Udtagelsen af Mandskabet, Besæt-

---

[1]) 2. Aug. 1598 (Sj. Tg.). Der findes angivet, at Helsingør i det 16. Aarhundrede selv skal have ejet Harnisker og Vaaben til Bevæbning af Borgerne (D. Mag. 3, II, 227 Anm.). Dette synes dog ikke at have været almindeligt.

[2]) Se nærmere herom Hist. Tidsskr. 7, I, 209 flg.

telsen af Befalingsmandsposterne og Mønstringerne, som Følge af, at Kongen greb mere og mere ind i Købstædernes Styrelse. Til Bevægelsen i denne Retning, der foraarsagedes dels af Uenighed blandt Borgerne og dels af Magt- og Herskesyge hos Øvrighedspersonerne, synes der at forekomme Spor alt i Slutningen af det 15. Aarhundrede; men den fremtraadte først i mere udstrakt Grad i det 16., navnlig 1547, da det paalagdes mange Lensmænd at føre Tilsyn med Købstæderne i deres Len [1]), og den kan betragtes omtrent som endt 1561, da Kongen befalede de nærmest Købstæderne boende Lensmænd at tage disse i Forsvar og at paasé, at det var dygtige Folk, der ansattes som Borgmestre, Raadmænd og Byfogeder, og at de varetog deres Embeder paa rette Maade, medens det tillige befaledes Borgerne at være Lensmændene lydige og at henvende sig til dem med deres Klager [2]).

Denne Forandring maatte blive af Betydning for alle Købstædernes Anliggender og saaledes ogsaa for de ovenfor fremdragne, dog med enkelte Tillempninger.

Bestemmelsen om, hvem der skulde udtages til at drage ud, synes i Aarhundredets første Del ganske at have været overladt til Øvrigheden i de enkelte Byer. Derefter synes det at have været i det mindste Hensigten, at Lensmændene skulde drage om til de dem underlagte Byer og tillige med Byfogeden bestemme, hvem der skulde udredes, og paasé, at der ikke stilledes

---

[1]) D. Mag. 4, I, 332 flg.

[2]) 8. Juli 1561 (Kanc. Brevb.). — Et Eksempel paa, at det blev overdraget Rigsraader at udvælge Borgmestre og Raadmænd mellem flere af Borgerne udpegede, haves ved Skr. 15. Jan. 1567 (Vedel Simonsen, Odense Byes Hist., II. 2. S. 139).

uduelige og vanføre Folk[1]). Under selve Krigen var det derimod som oftest særlige, af Kongen dertil for hver Gang især udnævnte Mænd, som Hvervet blev overdraget, deriblandt ogsaa Skibshøvedsmænd, naar de udtagne skulde benyttes til Søs, og der samtidig til lignende Tjeneste skulde udtages Bønder og Personer af Landalmuen. Navnlig Hensynet til Søkrigstjenesten synes saaledes at have gjort sig gældende ved Udnævnelsen af de Mænd, som skulde varetage Udskrivningen 1565 til Dels med Bistand af Lensmændene[2]). Derimod blev Hvervet det følgende Aar overdraget til særlige betroede Rigsraader, og de skulde selv bestemme, til hvilke Byer hver enkelt vilde drage[3]). 1570 blev det overdraget Lensmanden i Nyborg at foretage Bestemmelserne i hele Fyen[4]). Efter Syvaarskrigen, da der kun udtoges Folk af Købstæderne til Søtjeneste, fortsattes paa samme Maade, idet der af Kongen udnævntes Mænd for hver Gang, deriblandt ret hyppigt Skibshøvedsmænd, saaledes 1577 og 1579[5]). Efter 1580 synes det, maaske med sjældne Undtagelser, altid at have været vedkommende Lensmænd, der bestemte, hvem der skulde udredes.

Der findes nogle Eksempler paa, at udtagne under-

---

[1]) Saaledes i en udateret, formentlig fra Syvaarskrigens første Tid hidrørende Concept (Rigsark. Div. Sager A. 1, 10).

[2]) 14. Nov. 1565. — Knud Stensen paa Sjæland, Lave Venstermand paa Laaland og Falster, Peder Munk i Fyen, Kristjern Juel og Enevold Kruse i Jydland (Kanc. Brevb.).

[3]) 9. Okt. 1566. — Jørgen Lykke, Holger Rosenkrantz, Otte Brade, Jørgen Rosenkrantz (Kanc. Brevb.). Jvf. 19. Febr. s. A.

[4]) 27. Marts 1570. — Eskild Gøye (Kanc. Brevb.).

[5]) 16. Decb. 1577. — Kristjern Munk til Gjessing Gd. i Jydland, Alexander Durham i Fyen (Kanc. Brevb.). — 1. Decbr. 1579. — Foruden de nævnte Jørgen Skulle i Sjæland og Smaalandene, Lavrits Kruse Tygesøn i Skaane (Kanc. Brevb.).

tiden ere blevne fri for Tjeneste ved at indbetale en Pengesum, saaledes 1567[1]), men ofte kan dette ikke have forekommet. Fra samme Aar haves ogsaa Tilladelse for en Borger til at stille en anden i eget Sted[2]), men ogsaa dette synes kun i hint Aar at have været anvendt, og saa vel Løskøbelse som Stillingstilladelse synes nærmest kun at have gældt Tjenesten til Søs. Derimod findes der fra Aarhundredets første Tid Eksempler paa, at hele Byer er fritagne i nogle Aar for Udbud tillige med Skat og andre Byrder, som oftest fordi den paagældende By havde lidt Skade ved Krigsbegivenheder, Ildebrand eller lignende, eller fordi den havde anvendt stor Bekostning paa en eller anden offentlig Bygning. Lund fritoges saaledes 1524 i seks og Vä i ti Aar blandt andet for Udbud. Lignende Fritagelser synes dog kun sjældent at forekomme længere frem i Tiden[3]).

Befalingsmændene blev undertiden valgte af Borgerne selv. Det udtaltes saaledes 1539, at Borgerne selv med Borgmester og Raads Samtykke skulde vælge en Høvedsmand[4]). Mere almindeligt var det, at en Borgmester og en Raadmand, eller ogsaa kun én saadan skulde an-

---

[1]) 5. Juli 1567 tillades det 60 Borgere i Odense at blive hjemme mod at betale 1000 Dlr. (Kanc. Brevb.). Nogle Indtægter af samme Art findes i Regnskaberne for 1567 (Grundtvig l. c. S. XIX).

[2]) 20. Juni 1567 udtaltes, at hvis det faldt nogen udtagen for besværligt selv at tjene til Skibs, kunde han i Stedet for sig selv udrede en duelig Mand og tage ham med til Kjøbenhavn. Befandtes saa denne brugbar, kunde han selv blive hjemme (Kanc. Brevb.). Stillingstilladelsen havde iøvrigt Hjemmel i Kong Hans' Købstadprivilegier 1484, Pkt. 8. Den findes her betinget af Borgmester og Raads Samtykke.

[3]) 6. og 8. Juli, 27. Aug. 1524, Fr. I's Reg.

[4]) D. Mag. 3, VI, 226 flg.. 6. Juni 1567 (Kanc. Brevb.).

føre Borgerne og følge med dem fra deres By, naar de blev udredede. Bispen af Aarhus gav 1510 Kongen det Raad, da de til Flaaden udredede Folk havde vist sig uduelige, at han skulde lade en Borgmester eller Raadmand følge med, da en saadan næppe vilde tage andre end duelige Folk med sig[1]). Paabud om, at Borgerne skulde sætte en Borgmester eller Raadmand til Høvedsmand, udgik 1537[2]), og det synes at have været den almindelige Regel omtrent i hele Aarhundredet, at især en Borgmester var Høvedsmand, idet saadant af og og til er optegnet i Mønstringslisterne, om det end ikke altid var med Glæde, at den paagældende drog ud i saadan Bestilling[3]); men stundom har der ogsaa været Undtagelser. 1539 befaledes det jo saaledes Borgerne at vælge en Høvedsmand, dog med Borgmesters og Raads Samtykke. Det synes ogsaa sandsynligt, at to Personer med fremmede Navne, som 1565 af Øvrigheden i Odense blev ansatte som øverste Befalingsmænd over Byens Udredede, ikke har hørt til Øvrigheden[4]); thi det blev dette Aar befalet, at en „forsøgt“ (krigsvant) Borger af hver By skulde føre de udbudte og have Befaling over dem[5]). 1566 befaledes det Lensmændene at ansætte Høvedsmænd over det Udbud, saavel af Borgere som Landalmue i Skaane,

---

1) Hübertz, Aktstykker vedk. Staden og Stiftet Aarhus I. 100.
2) D. Mag. 3, VI, 184.
3) Øvrigheden i Ribe tilbød under Syvaarskrigen en Mand, som ikke synes at have haft Adkomst til en Plads i Byens Raad, at blive Raadmand paa den Betingelse, at han som den yngste skulde paatage sig at anføre Byens Krigsfolk; men dette vilde han dog ikke (Samlinger til Jydsk Hist. og Top. 1, I, 225).
4) Fyens Stifts literaire Selskabs Aktstykker, I, 79. Deres Navne var Thomis v. Pomern og Henning vam Hus.
5) 8. Febr. 1565 (Kanc. Brevb.).

der var bestemt til Halmstad[1]), og 1567 var det de foran (S. 163 Anm. 3 og 4) nævnte Rigsraader, som skulde gøre det[2]), saa at der aabenbart under Syvaarskrigen har været en idelig Vaklen i dette Forhold som i saa mange andre. Over de Borgersoldater, som skulde have Opsyn og Varetægt paa Slottet i Kjøbenhavn og i Byen ved Christian IV's Kroning 1596, blev der tildelt en Hofsinde, Fromholt Berg, den øverste Befaling[3]). Senere ansattes af Kongen Befalingsmænd over visse Dele af Borgervæbningen, saaledes 1599 Severin v. Aarhusen, der ansattes som Høvedsmand for de smaa Købstæder i Sjæland, og som 2 Gange om Aaret skulde drage om til alle Købstæder i denne Landsdel undtagen Kjøbenhavn og Helsingør, dèr mønstre Borgerne og eftersé, at Borgerne var udrustede, som de burde[4]), og 1600 Lensmanden paa Ravnsborg, Knud Urne til Aarsmarke for Købstæderne paa Laaland og Falster[5]).

Om Ansættelsen af de mere underordnede Befalingsmænd, Læger, Spillemænd o. s. v. haves ingen Oplysning, saa at det vel kan forudsættes, at Borgerne selv og senere Byernes Øvrighed har ansat dem.

Mønstringen var i Begyndelsen ganske overladt Byernes Øvrighed. Dette vedligeholdt sig indtil Midten af Aarhundredet, og Paabud derom udstedtes undertiden, saaledes 1539, da der tillige fastsattes, at der skulde holdes Mønstring hvert Aar[6]). 1554 befaledes det, at

---

[1]) 4. Sep. 1566 (Kanc. Brevb.).
[2]) 24. Jan. 1567 (Kanc. Brevb.).
[3]) Rmt. Rgsk. 1. Maj til 1. Sept. 1596, 322 b, 325.
[4]) Rtm. Rgsk. 1599/1600, 527. 29. Okt. 1599 (Sj. Reg.).
[5]) Rtm. Rgsk. 1600/01, 284 b, Bestalling i Hofmønsterskriverens Regnskab 1599/1600, 209 flg.
[6]) D. Mag. 3, VI, 226. — 29. Sept. 1554 fastsattes, at den aarlige

Lensmændene skulde foretage den paa det Sted, hvor de befalede Borgerne at møde [1]), og dette blev nu med nogle faa Undtagelser det sædvanlige, indtil i Frederik II's Tid, da der indtraadte lignende Uregelmæssigheder, som dem, der foran er fremdragne. Efter Syvaarskrigen foretoges kun Mønstring nogle faa Gange, til Dels ved Hjælp af særlig udnævnte Personer, især Rigsraader, eller ogsaa andre Lensmænd, efter Forhandling med Byernes Øvrigheder [2]). Efter Frederik II's Død foretoges ligeledes kun nogle faa Mønstringer. Den første, som foretoges samme Aar, som Kongen døde, skulde udføres af selve Regeringsraaderne i Kjøbenhavn og Kjøge, i øvrigt til Dels stiftsvis især af Rigsraader, hvad disse dog ikke ganske kunde overkomme, saa at der maatte tilskrives andre om at træde i deres Sted i nogle Byer [3]). En anden Mønstring, som kun udstrakte sig til enkelte Landsdele, foretoges 1591 af Rigsraader og andre særlig udnævnte, den sidste, befalet 1598, alene af de paagældende Lensmænd [4]). Mønstring af dem, der skulde gøre Tjeneste i Kjøbenhavn ved Kongens Kroning 1596, befaledes udført af særlig dertil udnævnte Personer [5]), og 1599 og 1600 blev der truffet de Foranstaltninger, som alt er nævnte foran (S. 166).

Foruden de ovennævnte Udbud forlangtes yderligere i Krigstid af Købstæderne stundom andre Udbud i for-

---

Mønstring skulde foregaa Onsdag efter 1. Maj, hvilket atter den 7. Marts 1556 forandredes til, at den skulde finde Sted Mandag efter 4. Maj (Kanc. Brevb.).

1) 29. Sept. 1554 (Kanc. Brevb.).

2) 17. Aug. 1573, 28. April, 6. Maj 1583 (Kanc. Brevb.).

3) 5. Juli, 28. Aug. 1588 (Sj. Tg.), 28. Aug. 1588 (J. Tg.).

4) 26. April 1591, 2. Aug. 1598 (Sj. Tg.).

5) 12. Juni 1596 (Sj. Reg.).

skellige Øjemed. Der forlangtes saaledes, dog ikke i stor Udstrækning, Kuske og Heste til Artilleriet[1]). 1535 og 1536 fordredes flere Gange af forskellige Købstæder forspændte Vogne og Folk med Skanseredskaber og Tømmermænd til Arbejde i Lejren ved Kjøbenhavn og i Hvidøre, Anlægspladsen for Kongens Flaade, og deromkring[2]). 1565 befaledes Købstæderne i Skaane at udrede Karle med 113 Heste til Brug for Hæren[3]). Hertil kom endnu en Mængde Transporter af Proviant, især til Søs, og Overførsel paa de forskellige Færgesteder af Folk og Gods, for hvilke Ydelser der dog i de fleste Tilfælde erlagdes Betaling.

Betragtes Tilstanden ved Borgernes Væbninger nærmere, da er det første Indtryk unægtelig, at de have vist sig mangelfulde; men for en billig Bedømmelse maa det ogsaa tages i Betragtning dels, at der fra Regeringens Side især i den anden Halvdel af Aarhundredet indtil omtrent ved dets Slutning langtfra gjordes, hvad den formaaede, dels at Købstæderne i det hele Aarhundrede maatte bære store Byrder, som det egentlig var Statens Sag at bære. Vel ophørte Udredningen af Skibe og dermed Anskaffelsen af det til samme hørende svære Skyts; men der blev tilbage Vedligeholdelsen og Ombygningen af Værkerne ved de befæstede Byer og i alle Byer Omkostningerne ved Borgernes Selvanskaffelse af Vaaben og den egne Forsyning i Krigstid med Proviant, der blev saa meget føleligere, som det ifølge Sagens Natur kun var sjældent, at de udbudte fik Løn. Til alt dette kom de Ulemper og Byrder, som fulgte af de i rigt Maal

[1]) Saaledes 1535 (D. Mag. 3, V, 279) og 16. Juli 1563 (Kanc. Brevb.).
[2]) D. Mag. 3, V, 261, 281, 309.
[3]) c. 26. Aug. 1565 (Kanc. Brevb.).

benyttede Borgelejer eller Indkvarteringer baade i Fredstid og Krigstid, af Forpligtelsen til at modtage og i en vis Tid frit at underholde de kongelige Personer og deres Følge m. fl. paa Rejser og af de ofte misbrugte Forlangender om Ægtkørsler, endvidere, at der i adskillige Byer fandtes ikke faa Adelige, Lærde, Gejstlige, Kirkebetjente og Folk, der stod i Kongens Tjeneste, til Hobe Personer, der dels var fritagne og dels, saa vidt det stod til dem, søgte at blive fritagne for alle borgerlige Byrder, og endelig at der ikke sjældent var Uenighed mellem Borgerne selv om Fordelingen af Byrderne, idet snart én og snart en anden, særlig Øvrighedspersonerne og de mere formuende, søgte at unddrage sig Deltagelse i dem, saaledes især, hvad der angik Indkvartering og Modtagelse af Kongens Folk. Den længste Tid af Aarhundredet var tillige en meget uheldig Tid for mange Byer. Adskillige led haardt under, hvad Krigene havde ført over dem, i nogle tog Næringen betydeligt af af forskellige Grunde, enkelte Steder flyttede Borgerne bort, fordi de ikke kunde udholde Byrderne, saaledes i Kjøge 1569[1]), og idelig fremkom Klager over Byernes Armod og de mange øde Grundstykker i dem, indtil endelig i Aarhundredets sidste Fjerdedel en bedre Tilstand begyndte at indtræde, og en almindelig Velstand efterhaanden udbredte sig.

Alligevel kan det vel være, at der har været betydelig mere af Fædrelandssind og Krigeraand hos Borgerne, end det egentlig synes. Medens det vel af forskellige Grunde var forbudt Borgerne at bære Skydevaaben udenfor „deres Byfred", i Kjøbenhavn og maaske ogsaa

---

[1]) 9. Sept. 1569 (Kanc. Brevb.).

i nogle andre Byer endog i al Almindelighed at gaa med Vaaben udenfor deres Bolig, saa viser dog allerede det foregaaende, at Borgerne havde Sands for at forbedre deres Bevæbning i Retning af Skydevaaben og Lyst til at erhverve sig Færdighed i at bruge dem, selv om der ikke let kunde foretages nogen synderlig Øvelse[1]). For Borgernes Mandsmod og Behjertethed taler ogsaa det ihærdige Forsvar af befæstede Byer, som flere Gange udførtes i Løbet af Aarhundredet, og en stor Del af Flaadens Mandskab, om hvis Kampe der sjældent lyder andet end godt, bestod jo ogsaa af Købstadmænd. Derimod haves omtrent ingen Oplysning om Borgernes Optræden i Krigen i aaben Mark. Sandsynligvis har den været mindre heldig, hvad der allerede vilde følge af Manglen paa Øvelse, men der vides dog intet bestemt i saa Henseende. Den eneste Udmærkelse, som kunde blive en Borger til Del for hans Forhold i Krig, var hans Optagelse i Adelsstanden; men om der end omtrent ikke kan anføres Eksempler paa, at sligt er sket[2]), saa maa det erindres, at der skulde over Maade

---

[1]) Paabud om Skydeøvelser udgik 1565, idet der da paalagdes de Byer, som skulde udrede Krigsmænd, at lade Skytterne øve sig, indtil Tiden kom, da de skulde bruges (8. Febr. 1565, Kanc. Brevb.); men dette synes at have været det eneste, der udstedtes, indtil der samtidig med Omordningen 1598 skal være indført Øvelser (Slange, Christian IV's Hist., I, 141).

[2]) Jørgen Kock, Borgmester i Malmø, adledes 1526 for sit Forhold i Krig (Personalhist. Tidsskr. II, 295). Maaske tilhørte Erik Nielsen Munk, der var Fader til Admiralen Jens Munk, ogsaa nærmest den borgerlige Stand. Han tjente en Tid til Lands under Syvaarskrigen, men indlagde sig dog særlig som Skibsfører saadan Fortjeneste, at han blev adlet 1580 (Casper Rothe, Brave danske Mænds og Kvinders berømmelige Eftermæle, II, Kbh. 1753, 526 flg.).

meget til, at en saadan kunde finde Sted. Endog Rigsraadets Samtykke udfordredes.

Bøndernes og Landalmuens Tjeneste.

Af Bønderne og Landalmuen[1]) krævedes ligesom af Adelen og Købstadborgerne Krigstjeneste til Søs, men, som det synes, i den første Del af Aarhundredet kun i

[1]) Under Udtrykket Bønder og Landalmue, som ikke ganske tilhører den her omhandlede Tid, er der her indbefattet alle, som boede paa Landet udenfor Købstadjorderne, og som ikke var Adelige, Gejstlige eller Købstadborgere, der besad Landejendom. De kunde dog, uden skarpe Grænser, inddeles i to store Grupper, Bønderne, som besad eller dyrkede de væsentligste Jordejendomme (Gaarde og Bol), og Landalmuen eller den menige Almue, der hovedsagelig ikke besad Jord, men ernærede sig ved Fiskeri, Handel, Haandværk eller Arbejde. Tilsammen var de alle, efter Datidens Udtryksmaade, en eller andens „Tjenere". Kongens og Kronens Tjenere var dels Selvejerbønderne eller de jordegne Bønder, som de kaldtes i hin Tid, dels de Fæstere og Almuesmænd, som fandtes paa Kongens og Kronens Gaarde og Gods. Til Kongens og Kronens Tjenere henregnedes formentlig ogsaa Bønder og Landalmue, som beboede Købstædernes Landsogne. Paa de under Gejstligheden og de gejstlige Stiftelser hørende Jorder fandtes tilsvarende Fæstere og Almuesmænd, der benævntes Stifts-, Prælat-, Kannike-, Vikar-, Kloster-, Hospitals-, Kirke-, Provste- og Præstetjenere. Paa Adelens Ejendomme (Adelens Arvegods) var Sædegaarden den Gaard, som den adelige Person beboede, og hvis Jorder blev drevne fra Gaarden. De Fæstere og Almuesmænd, som fandtes paa det adelige Gods, benævntes Adelens Arvetjenere. En særlig Klasse blandt disse udgjordes af Ugedagsmændene, de Personer, der var Arbejdere paa Sædegaardens Jorder; dog fordredes i Almindelighed, for at de rettelig skulde kunne faa Del i de Fritagelser for kongelig Skat, Udbud m. m., som var tildelte Beboerne paa Adelens Gaarde og Gods, at de havde Bopæl i det Sogn, i hvilket Sædegaarden laa. I Almindelighed brugtes om forskellige Klasser af den menige Almue en Mængde Benævnelser, hvis Rækkevidde ikke bestemt kan fastsættes, saaledes findes Ordet Husfolk brugt dels om Indsiddere, dels om Personer, som besad et jordløst Hus (jvf.

meget lidet udstrakt Grad. Der haves egentlig kun ét eneste Eksempel fra Unionens Tid, nemlig, at der til Felttoget 1520 forlangtes, at alle Mand i nogle Fiskerlejer i det nordlige Sjæland skulde til Tjeneste paa Flaaden, hver bevæbnet med en god Kaarde og en Økse[1]). Det er sandsynligt, at lignende har været udstedt til flere Egne, men Oplysning herom savnes. I lang Tid efter Unionens Opløsning synes der ej heller at have været krævet Folk af Landalmuen til Søkrigstjeneste. I det mindste er der intet Spor dertil, bortset fra, at der vel har forekommet Almuesfolk i Besætningerne paa de Skibe, der udrededes af Bisperne m. fl., og blandt de Søfolk, der undertiden krævedes af Lenene og især af Klostre. Først 1559, altsaa da den kongelige Flaade havde udviklet sig stærkt, og Udredningen af Skibe fra Købstæderne havde begyndt at forsvinde, forlangtes et ringe Udbud dels af Købstæder og dels af nogle Landdistrikter i Jydland[2]). Derefter synes saa igen intet at have været fordret, førend i Syvaarkrigens Tid. under hvilken der, som det synes dog kun nogle faa Gange, forlangtes et mindre Antal, bevæbnede som Krigsmænd, til Flaaden[3]),

Hist. Tidsskr. 5, VI, 369), Inderster om Indsiddere, Gaardmænd om Fæstere af smaa Jordstykker eller Fæste-Husmænd (Kalkars Ordbog), Pebersvende om ugifte og ikke bosatte Karle, der gik paa Arbejde hos de Ejendom besiddende Bønder (jvf. D. Mag. 1, III, 297), og Bartholomæusdrenge om Karle, som kun paatog sig fast Arbejde i Høsttiden.

1) Allen, De tre nord. Rig. Historie, III, 1, S. 281.

2) 21. April 1559 (Kanc. Brevb.).

3) 1565 forlangtes fra Bornholm 300 Mand med duelige Værger ifølge Hübertz, Aktstykker til Bornholms Hist. I, 303 flg. — Den 16. Juni 1566 befaledes Bønderne i Frederiksborg Len at møde tre Dage efter med de hos dem værende Tjenestekarle, ligeledes alle Husmænd og Pebersvende, for at Lensmanden af dem kunde udtage saa mange som muligt af tjenestedygtige

derhos i temmeligt stort Antal og omtrent i alle Krigsaarene Søfolk, saaledes 1566 endog 2100 alene fra Jydland, foruden de da allerede udskrevne, 1567 1550 fra hele Danmark[1]), der fordredes tillige en enkelt Gang Folk til Arbejde paa Holmen[2]). Efter Syvaarskrigen forlangtes vedblivende Folk af Landalmuen, samtidig med at saadanne forlangtes af Købstæderne, men dog forholdsvis kun i ringe Antal. Byrden i saa Henseende hvilede fortrinsvis paa Købstæderne, dog med Undtagelse af et enkelt Sted, nemlig Hollænderby paa Amager, fra hvilken alene der i adskillige Aar forlangtes 50, uden at Aarsagen kan oplyses, medens der sædvanligvis kun fordredes aarlig i alt c. 100 af hele Landet, og kun nogle faa Gange henimod 200 eller derover[3]).

Nogle faa Gange fordredes ogsaa Tømmermænd og Savskærere til at arbejde for Dagløn paa Holmen[4]).

Medens der saaledes i det Hele ikke fordredes synderligt udredet af Landalmuen til Søkrigstjenesten, fordredes der af og til meget betydelige Styrker til Landkrigstjenesten.

Der maa i denne Henseende skelnes mellem Tjenesten som Landeværn og Tjenesten udenfor den egne Landsdel, dels fordi Landeværnspligten langt mere kom

---

Karle med Rør og gode Værger. Tilsvarende Befalinger udstedtes til Bønderne i Kjøbenhavns og Roskilde Len. Samtlige Befalinger begrundedes med, at der endnu manglede mange Folk til Orlogsskibene. Muligt er der ogsaa udtaget Krigsfolk til Flaaden af Landalmuen i Fyen ifølge Skr. af 20. Juni 1567 (Kanc. Brevb.).

[1]) Lind, l. c. 111, 130.

[2]) 2. Oktb. 1566.

[3]) Henimod 290 forlangtes 25. Novb. 1577 (Kanc. Brevb.), over 200 12. Jan. 1584 (Sj. Tg.).

[4]) Saaledes 13. Jan. 1580 henholdsvis 40 og 88 (Kanc. Brevb.).

til Anvendelse for Bønderne og Landalmuen end for Adelen og Købstadborgerne, hvis Tjeneste som oftest kaldte dem bort, og dels fordi Opfyldelsen af denne Pligt krævedes af alle Mand i vedkommende Landsdel uden Undtagelse.

Landeværnspligten krævedes efter Omstændighederne opfyldt i de Krige, som indtraf i det hele Aarhundrede.

Den opfyldtes saaledes i Krigen med Lübeck 1509 1512, med forskelligt Held, paa Langeland, hvor Landalmuen til Trods for en vistnok meget tarvelig Bevæbning iværksatte en kraftig Modstand, og paa Laaland og Møen, hvor Evnen til Modstand dog kun viste sig ringe.

Efter Unionens Opløsning krævedes Landeværnspligten flere Gange opfyldt under Grevens Fejde. Alle Undersaatter (Prælater, Abbeder, Priorer, Provster, Riddere, Riddersmænd, Købstadmænd, Bønder og menige Almue) i Vendsyssel, Thy og paa Mors befaledes 1535 at holde sig rede for om fornødent at afslaa et Angreb fra Søsiden[1]). Den krævedes samme Aar i Sjæland af Hertug Albrecht og Grev Kristoffer[2]), og den maa være kommen til Anvendelse paa Bornholm, da Kongen takkede Bønderne og den menige Almue, fordi de havde sat sig op mod Rigets Fjender[3]).

Under Syvaarskrigen, da flere af de danske Landsdele ofte var truede og nogle ofte blev Krigsskueplads, kom Landeværnspligten næsten stadig til Anvendelse;

[1]) D. Mag. 3, V, 45.

[2]) Krag og Stephanius, Christian den 3dies Historie, Supplementet 22 flg. — Der er her dog for de gejstlige Personers o. fl.s Vedkommende ment, at de skulde lade deres undergivne Svende, Bønder og menige Almue rykke ud, men ikke at de personlig skulde deltage.

[3]) D. Mag. 3, V, 117.

men da der ikke sjældent af den Landsdel, som var Krigsskueplads, forlangtes Folk baade til Landeværn og Udbud til den egentlige Hær, gled Forlangenderne i de to Henseender stundom over i hinanden, hvorhos Krigens lange Varighed og andre Forhold fremkaldte adskillige Ændringer i, hvad der tidligere stadig synes at have været Reglen. Hovedsagelig anvendtes de som Landeværn udbudte Folk til Strandvagt og til Grænsevagt, til Dels dog ogsaa som lokalt Forsvar i stærkt truede eller angrebne Landsdele.

Straks ved Krigens Udbrud bragtes Landeværnspligten til Anvendelse paa den ældre Maade, idet der befaledes alle Lensmænd, hvis Len gik ud til Kysten, at sætte Bavnet op og holde Strandvagt, for at hver Mand i Tilfælde af fjendtlig Landgang, da Bavnerne skulde tændes, og Ringning med Kirkeklokkerne foretages, kunde gaa med Vaaben og Værge til Strandsiden og gøre Fjenden Modstand[1]). Noget senere, i Aug. 1563, befaledes desuden Bønderne i hele Skaane at udrede hver tiende Mand for at benyttes til Grænsevagt og Landalmuen i Bleking at være rede, saa at de kunde drage Mand af Hus, naar det maatte behøves[2]). For Hallands Vedkommende kan det ikke sés, at der er udgaaet nogen tilsvarende Befaling. Sandsynligt har man tænkt sig, at denne Landsdel vilde være tilstrækkeligt forsvaret ved den egentlige Hær, da denne var marcheret ind i denne Landsdel.

Snart tvang dog Krigens lange Varighed og andre Forhold til Ændringer i disse Bestemmelser.

Da det viste sig, at Landgange ikke var saa meget

[1]) 12. Juni 1563 (Kanc. Brevb.).
[2]) 7., 8. Aug. 1563 (Kanc. Brevb.).

at befrygte i de vestlige Landsdele som paa Sjæland, Falster og især paa Møen, synes Strandvagttjenesten at være falden bort af sig selv udenfor hine Øer, og at Landalmuen ogsaa paa disse Steder og paa Bornholm ikke har været meget ivrig, synes at fremgaa af, at der gentagent maatte udstedes Paabud om at udføre den[1]). Som en midlertidig Foranstaltning i et Øjeblik, hvor de østlige Øer syntes særlig truede, befaledes 1565, at ti jydske Fænniker skulde forlægges til Kystegne paa Sjæland og Falster for at gøre Strandvagt, indtil de skulde bruges mod Fjenden Øst for Øresund[2]).

I Skaane udførtes Grænsevagten i det stærkt udsatte Gynge Herred først af Herredets egne Bønder og Landalmue; men da der her kun fandtes en meget tynd Befolkning, maatte den i Oktober 1563 forstærkes af Bønderne og Landalmuen fra Skaanes nordvestlige Herreder[3]). Om dette nu end maatte have lettet Tjenesten noget for Gynge Herreds Befolkning, saa har den dog, da de paagældende ganske havde selv at sørge for deres Underhold, været altfor svær, og man traf da i Foraaret 1564 den Foranstaltning, at man tillod Bønderne i Gynge Herred at antage nogle ledige Karle til altid at holde Vagt ved Grænsen, mod at de besoldedes af Bønderne[4]). En saadan Foranstaltning kunde vel hurtig befales, men det er ikke let at se, hvorledes den skulde kunde bringes til Udførelse i en passende Udstrækning, og det varede da heller ikke længe, inden man vendte tilbage til det

[1]) For Møens Vedkommende 11. Aug. 1565, 2. Marts 1566, 16. Febr. 1567, for Bornholms 15. Novb. 1565 (Kanc. Brevb.).
[2]) 4. Juli 1565 (Kanc. Brevb.).
[3]) 3. Okt. 1563 (Kanc. Brevb.).
[4]) 18. April 1564 (Kanc. Brevb.).

tidligere. I Juni 1564 befaledes paany, at af alle skaanske Bønder, hvem de saa end tjente, skulde de ni udrede den tiende[1]). De for Landeværnets Tilvejebringelse gældende Regler anvendtes saaledes ændrede, men det var tillige ikke heller Meningen, at de udredede alene skulde anvendes som Landeværn; de skulde tillige efter Omstændighederne bruges som Tilskud til den egentlige Hær. Hermed begyndte da en Række Befalinger, ved hvilke Forskellen mellem Landeværnet og det til Anvendelse i Sverig bestemte Udbud ganske forviskedes, samtidig med at det omtrent stadig viste sig, at det var umuligt for Landeværnet at gøre virksom Modstand, naar et virkeligt Angreb foretoges af den fjendtlige Hær, saaledes som det tydeligt viste sig ved det Hærgningstog, som de Svenske udførte i Bleking 1564, og ikke mindre umuligt var det ved Fremrykning i det fremmede Land at benytte Landeværnstropper, som tilmed maa have haft en kun saare tarvelig Ordning, til Opgaver, som den egentlige Hær stundom kunde have ondt nok ved at løse. Alligevel forsøgtes det idelig og idelig, samtidig med, at Udredningen snart befaledes udført paa den ene og snart paa den anden Maade, og at man af og til søgte at benytte en Slags Hvervning i Stedet for Udbud. I Aug. 1564 befaledes saaledes hver fire Bønder i Skaane at udrede den femte. Meningen var, at de saaledes tilvejebragte skulde fordrive Fjenden fra de Snævringer, som fandtes mellem Grænsen og den Vej, ad hvilken Hovedstyrken drog frem mod Jønkøping[2]), altsaa formentlig paa Toget mod denne By (22. Juli til 9. Aug.). I 1565, da Bleking atter truedes, befaledes alle Peber-

---

[1]) 19. Juni 1564 (Kanc. Brevb.).
[2]) 2. Aug. 1564 (Kanc. Brevb.).

svende og Gaardmænd i Malmøhus-, Landskrone- og Helsingborg-Len at møde hos Jørgen Bille, hvem Kongen havde betroet det lokale Forsvar af Bleking, for under hans Befaling at gøre et Tog ind i Smaaland. For at bøde paa Manglen af Ryttere, fandt man endog for godt at paabyde Lensmændene, at de skulde forhandle med de Bønder, der havde tjent hos Adelsmænd („til Hove“) og var noget formuende, om de ikke kunde møde med Hest og Harnisk, hvad Kongen saa særlig vilde godtgøre dem, og da det straks erkendtes, at Styrken ikke vilde blive tilstrækkelig, udvidedes hurtig Befalingen til at omfatte tilsvarende Personer i en Del andre skaanske Herreder, som ikke hørte til de nævnte Len[1]). Omtrent samtidig udvidedes en Befaling, som gjaldt Udbud fra de førstnævnte Len, til at gælde alle disses Bønder, hvem de saa end tjente, og som var over 16 Aar. Denne Befaling forandredes kort efter saaledes, at Bønderne i Gynge Herred skulde fritages, derhos igen saaledes, at ogsaa en Del, der skulde holde Strandvagt, fritoges, og omtrent hver Gang forandredes ogsaa Mødestedet[2]). Og saaledes vedblev det i en Uendelighed med Befalinger og Ændringer i enhver Retning. Saa var det hver femte, saa hver femtende Mand, der skulde møde, saa en Skytte, saa én Mand fra hver Gaard, saa saa mange, der kunde faas. Fra 1568 gik man over til at anvende hvervede, idet det tillodes hver ti Mand at holde en Skytte, som de selv skulde besolde, og i Fortsættelse heraf overdroges det 1569 Mikkel Pedersen Gydinge at hverve Knægte i Gynge Herred for baade at an-

[1]) 9., 10. Aug. 1565 (Kanc. Brevb.).
[2]) 17. og 25. Aug., 4. Septbr. 1565 (Kanc. Brevb.).

vende dem paa Grænsen og til at gøre Indfald i Sverig o. s. v.[1])

I Almindelighed førte de trufne Foranstaltninger ikke til noget heldigt Resultat. De Styrker, der kunde anvendes, benyttedes ikke i strategisk Henseende paa rette Maade ved Krigens Begyndelse. Stort bedre blev det næppe senere, og Disciplin hørte ej heller til de Egenskaber, der udvistes. Det siges saaledes, at Gyngerne var gaaede hjem, og Grænsevagten forsømt, da de Svenske, næsten uden at man blev deres Fremrykning var, i 1569 foretog et Hærgningstog, der strakte sig til Ystad og Åhus og derfra ind i Bleking[2]). Men hvor fejlagtige de Forudsætninger var, fra hvilke man ofte i Syvaarskrigen gik ud med Hensyn til Landeværnets Anvendelse, fremgaar dog tydeligst, naar man tager i Betragtning, hvilken Mangel paa Ordning der var, og den Bevæbning, Landeværnsmændene besad. Medens Skydevaabnene i det mindste noget ind i Syvaarskrigen mere og mere erkendtes for at være de for Fodfolksoldaterne vigtigste Vaaben, og medens denne Erkendelse alt havde faaet sit Udtryk i Borgernes Bevæbning og endnu mere i den, der fortrinsvis attraaedes hos de hvervede, var Landalmuen ikke fulgt med, men stod paa et Trin, der tilhørte en forbigangen Tid. Hos den manglede der næsten aldrig Harnisker, selv Skytterne havde i Reglen saadanne; men af denne sidste Art bevæbnede fandtes ikke mange. Der haves vel kun nogle faa Mønstringslister fra Syvaarskrigens Tid. De er fra dens første Aar og gælder kun et Par smaa Omraader;

[1]) 23. Juni 1566, 28. Juni, 10. Sept., 14. Novb. 1567, 18. Febr., 9. April 1568, 14. Novb. 1569 o. fl. (Kanc. Brevb.).

[2]) Rørdam, Mon. hist. dan. 1, II, 436 flg.

men de giver omtrent det samme Billede af Udrustningen, som faas af de betydeligt talrigere Lister fra Aarene 1553 til 1558, og meget kan Bevæbningen i alt Fald næppe have forandret sig i de mellemfaldende Aar. I en Del Herreder i Ribe Stift mønstredes 1553 i alt 495 Mand. Blandt disse, af hvilke kun én manglede Harnisk, fandtes kun fem med Skydevaaben, Halvhager og Rør. I Koldinghus Len fandtes dog 1558 39 Mand med Rør blandt 232, og i Næsbyhoved Len m. fl. fandtes samme Aar 23 med Halvhager og Rør blandt 353. Lidt bedre var det maaske i Landsdelene Øst for Sundet. Her fandtes der saaledes i Malmøhus Len 1556 48 Mand med Rør blandt 418, og i Halmstad Herred samme Aar endog 15 med Rør, 3 med Armbrøster, blandt 46. Skydevaabnene var saaledes i det Hele taget sjældne; den almindelige Udrustning var Harnisk og Kaarde, derhos Hellebarder eller forskellige Slags Spyd, altsaa lidet hensigtsvarende Vaaben paa den Tid i det Jordsmon, som fandtes i Grænseegnene mod Sverig[1]).

Knap bedre Fyldest synes Bøndernes og Landalmuens udbudte at have gjort i Tjenesten i den egentlige Hær. Udbud til denne krævedes flere Gange i Unionens Tid, og Grundreglen synes da at have været, at hver ti Mand Bønder og Landalmue udredede en Mand af deres Midte, og denne underholdtes saa af de øvrige eller Lægdet, medens han var borte. Lægderne skulde

---

[1]) Undertiden synes Herskabet paa de adelige Godser at have leveret Bønderne Vaaben for Betaling. Fru Sofie, Jakob Hardenbergs Enke, der havde opkrævet af hvert Lægd 12 Daler, da hver ni Mand skulde udruste den tiende, dømtes saaledes til at skulle tilbagelevere de 12 Daler, medens Bønderne skulde tilbagelevere de Harnisker, Værger og Klæder, hun havde leveret dem (18. Juni 1552, Kanc. Brevb.).

1508 omfatte alle over 20 Aar, baade gifte og ugifte kun med Undtagelse af Degne, Møllere og Hyrder. Hver Mand skulde have et Harnisk og en Kaarde, derhos skulde nogle have Armbrøster og nogle Sværdstav eller Hellebarder. Nogle Lempelser anvendtes stundom; saaledes baade da og krævedes til Felttoget 1509 kun hver tyvende Mand. I flere af Aarene benyttedes dog ikke Udbud af Landalmuen, saaledes navnlig ikke 1519 til 1521.

Under Frederik I synes der ej heller at have været benyttet saadant Udbud. Dog har der været Forhandlinger derom 1525[1]). Der findes ligeledes næppe noget Udbud anvendt i Grevens Fejde[2]).

Senere, dog først efter at en Del Aar var henrundne, i 1547, da Kejseren førte Krig mod Protestanterne, og det saa stærkt ud til urolige Tider ogsaa for Danmark, kom Benyttelsen af Bønderne og Landalmuen paa Bane. Kongen vilde søge at undgaa de fremmede hvervede og at faa saa meget som muligt af det nationale Værn. Sagen kom for paa en Herredag i September, og der blev dèr dels forhandlet om, dels truffet Bestemmelser, der tilsigtede en mere varig Karaktér og omfattede baade Adelen, Købstadborgerne, Bønderne og Landalmuen, saa at det egentlig var en fuldstændig Hærplan, der fremkom. For Bøndernes og Landalmuens Vedkommende bestemtes, at hver ni Bønder skulde udrede den tiende med gode Vaaben, Værge og „al anden Bekostning“ [3]), og dette gjaldt Adelens Bønder saa vel som alle andre.

---

[1]) D. Mag. 2, V, 106.

[2]) Af en Mønstringsliste fra c. 1535, som nærmest angaar Borgerne i Landsdelene Øst for Øresund, synes det dog at fremgaa, at man har anvendt eller i alt Fald paatænkt at benytte hver tolvte Bonde.

[3]) D. Mag. 4, I, 322 flg.

Det kom dog ikke til Krig, men Befalingen bragtes flere Gange i Erindring, saaledes 1549 og 1554[1]), og alt var saaledes forberedt saa godt, som Omstændighederne tillod det, da Christian III døde. De oftere i det foregaaende omtalte, talrige Mønstringslister fra hin Tid viser noksom, at man har ment Sagen alvorligt.

Alligevel, da det saa kom til Krig 1559, vilde Frederik II ikke benytte det nationale Værn og ej heller var det hans Mening, da Syvaarskrigen begyndte, saa at der ingenlunde i den sidstnævnte straks udfoldedes den Kraft, som var eller kunde have været til Stede. At man trængte til at benytte Landalmuen viste sig dog snart, og en Tid søgtes saa dennes Hjælp i stor Udstrækning; men om der end vel gjordes noget for at forbedre Bevæbningen ved Indkøb af Geværer m. m. i Udlandet[2]), saa kom dog alt, hvad der vedrørte Ordningen til at lide af store Mangler, idet der idelig snarere anstilledes Forsøg end vedligeholdtes en jævn Gænge, saa at der langtfra opnaaedes, hvad man synes at have ventet.

Man begyndte med 19. Juni 1564 at forlange dels i Skaane, dels i Sjæland, at ni Mand af Bønder og menige Almue, hvem de saa end tjente, skulde udrede den tiende efter de gamle Regler, saa forandredes disse med Hensyn til Underholdet allerede den 24., og derpaa atter den 11. Juli. Saa befaledes som en overordentlig Foranstaltning den 2. Juli udredet 300 Mand fra Vendsyssel, derpaa befaledes den 25., at Udbudet ogsaa skulde gælde Fyen og være hver tiende Mand; men dette

---

[1]) D. Mag. 4, IV, 84; 29. Sept. 1554 (Kanc. Brevb.).

[2]) Jvf. Emil Madsen, Studier over Danmarks Hærvæsen i det 16. Aarh. 162 flg.

skulde medføre to Maaneders Proviant, og af de udbudte skulde der videre udtages 300 Mand, medens de andre synes foreløbig at skulle være blevet tilbage som en Slags Reserve. Endelig udvidedes den 25. Aug. Befalingen om hver tiende Mand og de to Maaneders Proviant til at gælde det hele Rige med Undtagelse af Skaane, og alle udbudte skulde nu møde i Kjøbenhavn[1]). Det synes, at der er blevet dannet særskilte Fænniker af hele Udbudsstyrken. De kom tilsidst til at mangle Underholdsmidler, og det bestemtes da i Decb., at de 9 Mand, der var forblevne i Hjemmet, skulde betale 30 Mark til 3 Maaneders Proviant[2]).

Paa dette Tidspunkt var Pengeknapheden meget stor, og det besluttedes derfor yderligere at forøge Hæren med flere Personer af Landalmuen; man forlod nu ganske de ældre Veje og befalede den 4. Jan. 1565 en egentlig Udskrivning af de ikke ejendombesiddende Klasser, den første, der synes foretagen her i Landet. Der forlangtes 12,210 Mand fra det hele Rige undtaget Landsdelene Øst for Sundet og Bornholm. De skulde udtages blandt Bøndersønner, Pebersvende, Tjenestedrenge og ledige Karle, som var tjenestedygtige. Kun Adelens Ugedagsmænd skulde være fri. Styrken skulde inddeles i Fænniker paa 300—400 Mand, og Kongen vilde sørge for det fornødne Underhold, enten ved at yde det ligefrem eller ved at lønne de udbudte[3]).

Denne Udrustning bragte ikke det Udbytte, som man havde ventet, hvad der vel dels skyldes Vintertiden, dels Uordener og Udeblivelser ved Udskrivningen, dels

---

1) Kanc. Brevb.
2) 15. Decb. 1564 (Kanc. Brevb.).
3) Kanc. Brevb.

forskellige Befalinger, der snart gik i den ene og snart i den anden Retning. Paa det manglende Antal skulde der da bødes ved, at der den 21. Maj befaledes en ny Udskrivning. Denne Gang skulde alle Bønder i hele Riget, der var over 16 Aar, møde, for at der af dem kunde udtages et Antal[1]).

Det maa henstaa som uoplyst, hvorledes man havde tænkt sig at skaffe de fornødne, passende Vaaben; men den Vanskelighed, som der vistnok er fremtraadt i saa Henseende, kan vel have bidraget til, at Kongen allerede i Efteraaret 1565 frafaldt den hele til Grund liggende Tanke og slog ind paa en hel anden Vej. Der forelagdes Rigsraadet et Forslag, som under den Forudsætning, at der fandtes mere end 100,000 Bønder i Riget, gik ud paa, at hver fem Bønder, ligesom ogsaa hver to Præster og Kanniker, skulde betale en Hageskytte den fornødne Løn hele Aaret igennem, medens tillige Borgerne i Købstæderne skulde lægges i Lægd til at udrede Løn til Befalingsmændene. Af Underholdsmidler skulde Øl, Brød og Havre tilvejebringes ved Hjælp af Tiendekorn[2]), medens det i øvrigt forudsattes, at Felttoget vilde føre Soldaterne ind i Fjendens Land, saa at de dèr kunde faa Halm („Rufoder")[3]).

Dette Forslag blev dog ikke antaget. Man kom ikke videre end til en Pengeskat, og at nogle Adelsmænd lovede at yde en Del Proviant[4]).

For Aarene 1566 og 1567 findes der ikke saa udførlige Oplysninger, at det tydelig kan sés, hvorledes

---

[1]) Kanc. Brevb.
[2]) Jvf. Emil Madsen l. c. 240 flg.
[3]) 21. Sept. 1565 (Kanc. Brevb.).
[4]) 28., 30. Sept. 1565 (Kanc. Brevb.).

man i det Hele taget er gaaet frem med Hensyn til Udbudene af Bønderne og Landalmuen. Der haves kun Eksempler paa, at man har fortsat Udskrivningen[1]), og dette er da vel nærmest sket efter de i Januar 1565 givne Regler, saa at man har søgt at skaane de egentlige Bønder. Et mindre Antal af danske Knægte, vistnok 64 og 24, sés i 1565 eller 1566 at have været anvendt til Vagt paa Kjøbenhavns Slot og ved den nærliggende Reberbane[2]).

Efterhaanden var dog det Tidspunkt naaet, da Mistilliden til de af Købstæderne og Landalmuen tilvejebragte Dele af Hæren havde slaaet saa meget Rod, at man atter ganske vilde opgive at benytte dem og i Stedet for dem alene bruge hvervede. I Fortsættelse af, hvad der alt var blevet bestemt angaaende de af Købstæderne udbudte (jvf. S. 158) og angaaende Landalmuens Deltagelse i det lokale Forsvar (jvf. S. 178), udgik der 1. Maj 1568 Breve til alle Bønder i det hele Rige, hvori Kongen udtalte, at han, da Almuen især fandt sig besværet ved Udskrivningen til Krigstjeneste, var bleven enig med Rigsraadet om, at der i Stedet for Udbud af Bønder og Landalmue skulde benyttes hvervede. Hver 20 Bønder skulde lægges i Lægd og i ét Aar fra Brevets Datum give 20 Mark til Besoldning af Krigsfolk. Den rige skulde hjælpe den fattige, og alt gaa ligelig til uden Vold. Dermed skulde saa Almuen være forskaanet for al Udskrivning og tillige for al anden overordentlig Skat undtagen Madskat, dog skulde Adelens Ugedagsmænd ogsaa være fri for denne[3]).

---

[1]) F. Eks. 4. Sept. 1566 (Kanc. Brevb.).
[2]) Rtm. Rgsk. 1565/66, 123 flg.
[3]) Kanc. Brevb. Jvf. 18. Maj 1568.

Dermed var alle Forsøg paa at benytte Bønder og Landalmue i den egentlige Hær bragt til Ende og maatte betragtes som mislykkede indtil videre. Der skete ej heller Udbud eller Udskrivning i Syvaarskrigens sidste Aar, og uden Forsynlighed lod man al Tanke om at benytte Bønder og Landalmue hvile, indtil atter en urolig Tid befrygtedes. Dette indtraf i 1573, og man kaldte da den gamle Regel om hver tiende Mand til Live, denne Gang anvendt saaledes, at alle udbudte skulde have et langt Rør, hvorimod Harnisk nu ikke længer forlangtes. Kort Tid efter stilledes Sagen dog atter i Bero[1]), indtil der i det næste Aar fremtraadte et Forsøg paa at gaa frem paa en hel ny Maade. Den 3. Juli 1574 udgik en Befaling, der skulde have flere Aars Varighed, og som gik ud paa, at der i hvert Len skulde udtages nogle duelige Skytter, som vilde tjene for Besoldning, helst danske, ellers fremmede, naar danske ikke var til at faa. Hver 40 Bønder, som sad for Gaarde, Adelens Ugedagstjenere end ikke undtagne, skulde være forpligtigede til at besolde disse Skytter og underholde dem paa den Maade, at de skulde bo og mod et Afdrag i Lønningen spise hos Bønderne og nøjes med den samme Kost som disse. Dermed skulde Bønderne være forskaanede for alt videre Udbud, med mindre, at der paakom stor Nød, saa at al Magt maatte opbydes[2]).

Med den sædvanlige Ilfærdighed blev dog Befalingen til Dels atter ophævet meget snart. Den 15. Juli 1575 beskikkedes Lensmanden paa Silkeborg, Jens Kaas, der havde udmærket sig meget i Syvaarskrigen, til at mønstre de antagne Soldater; men allerede den 23. s. M. forlangtes,

[1]) 27. Marts, 3. Maj 1573 (Kanc. Brevb.).
[2]) Kanc. Brevb.

at de, som fandtes paa Sjæland, skulde sendes til Kjøbenhavns Slot med Besoldning for en Maaned[1]). Kongen vilde nemlig da forskikke 500 Knægte til Øsel, og det synes, at han har villet benytte de her nævnte, blandt hvilke der muligt har været en Del fremmede. Den 20. Sept. s. A. gentoges Befalingen om Mønstring for Fyens og Jydlands Vedkommende, og saa blev Sagen atter opgivet, idet Befalingen sattes ud af Kraft den 12. Febr. 1576[2]).

Efter den Tid foretoges intet af Betydning for at fremme Bøndernes og Landalmuens Deltagelse i Landets Forsvar. Kun udgik der paa Bornholm et Par Befalinger om, at paa denne Ø skulde hver Borger og Bonde anskaffe sig et langt Rør med Krudt og Kugler. End ikke nogen Mønstring synes der at være holdt. De fredelige Tider, der var indtraadte, dækkede over Betragtningen, at det ikke var nok, at al Kraft anvendtes paa Flaaden som den vigtigste Del af Rigets Værn, og at der igen kunde komme Tider, i hvilke det vilde være ønskeligt, at man besad en stærk Hær. Først i Aarhundredets sidste Aar findes der Spor til, at man atter begyndte at fæste Opmærksomheden paa Bønderne og Landalmuen, dog kun i Landsdelene Øst for Øresund. Den 12. Juli 1598 blev der paalagt en Del af dem at være rede med deres Værger, og den 13. Jan. 1600 indskærpedes dette for dem alle, og der befaledes en ny Taksation[3]). Af og til forlangtes derpaa i de følgende Aar nogle mindre Antal udbudte til at forstærke Besætningerne i nogle af

---

[1]) Kanc. Brevb.
[2]) Kanc. Brevb.
[3]) Sk. Tg.

Fæstningerne[1]) m. m., men hovedsagelig foretoges intet, førend Christian IV udstedte Forordningen af 17. Novb. 1614, bortsét fra, at Kongen bestemte, at Almuen i nogle af Landsdelene Øst for Øresund skulde øves i Vaabenbrug[2]), efter at det i lange Tider af Hensyn til Jagten havde været den forment at gaa med Skydevaaben udenfor den egne Gaard eller det egne Hus.

Resultaterne af Taksationen 1600 findes endnu. Den viser et meget betydeligt Fremskridt med Hensyn til Skydevaaben, dog meget forskelligt i de enkelte Len, men tillige nogle mindre heldige Udrustningsgenstande. I Landskrone Len findes saaledes optegnet som Vaaben hos 2360 Mand 1395 Bøsser, 6 Hellebarder, 956 Spyd, 688 Økser, 1666 Kaarder og 2 Sværd. Flere Steder i Halland findes Høtyve i ikke ringe Antal antegnede som Udrustningsgenstand. Harnisker findes slet ikke nævnte.

Foruden i de ovenfor omhandlede Øjemed fordredes der i Krigstid udredet Folk til forskellig anden Tjeneste. I hvilken Udstrækning dette forlangtes i Aarhundredets første Halvdel, kan ikke oplyses. Der kendes kun nogle faa Befalinger om Udredning af Arbejdsmandskab til Dels med Vogne og Heste fra 1535 og 1536[3]). Derimod haves der fra Syvaarskrigens Tid talrige Befalinger og Optegnelser, der viser, at en særdeles betydelig Udredning fandt Sted. Af Landalmuen i en Del af Skaane sés der saaledes at være udredet Kuske, Vogne og Heste til Artilleriet 1563[4]). Dette synes ikke at have forekommet senere, formentlig fordi Hestene har været for smaa

---

[1]) Saaledes 3. Jan. 1602, 23. Febr. 1603 (Sk. Tg.).
[2]) 4. Febr. 1602, 21. Jan. 1603 (Sk. Tg.).
[3]) D. Mag. 3, V, 261, 282.
[4]) Rigsark. Militære Regnskaber I, B, 1545—70.

og spinkle. Udbud til Skansegraver-Arbejde forekommer næsten hvert Aar[1]). Endnu større Fordringer stilledes med Hensyn til Træntjeneste og særlig Fremførsel af Underholdsmidler. I Krigens første Aar gjordes der endog et Tilløb til en Slags ret fuldstændig Trænordning. Da Kongen, som det udtaltes, agtede at begive sig paa et Tog ind i Sverig, blev der samtidig med, at Udførsel af Heste fra det hele Rige blev forbudt, truffet den Ordning, at hver 20 Bønder i Landsdelene Vest for Øresund skulde lægges i Lægd, Kronens saa vel som Adelens, dens Ugedagsmænd fraregnede, og hvert Lægd udrede en Karl og 2 Pakheste til at føre Underholdsmidler frem paa et Tog i Sverig[2]); men Ordningen viste sig ikke ret fyldestgørende med Hensyn til Hestenes Beskaffenhed, idet der klagedes over, at de vare for smaa og svage, og den blev til Dels, endnu inden Samling var foregaaet, omændret paa forskellig Maade[3]), indtil det 19. Novb. og 24. Decb. s. A. bestemtes, at der ingen Udredning skulde finde Sted, naar der i Stedet for betaltes 30 Mark af Lægdet. Det synes, at en lignende Udredning maa have været bestemt ogsaa i Landsdelene Øst for Øresund; thi det befaledes i Marts 1564 at sælge de Heste, der var udredede i Skaane, paa Grund af deres Svaghed[4]). I og for sig kunde det dog i Øjeblikket være ret ligegyldigt, at der omtrent intet kom ud af den hele Ordning, thi Kongen blev hjemme, og der skete intet Tog; men det vilde ikke have vist sig ligegyldigt med Hensyn til de efterfølgende. Til dem,

[1]) Saaledes 6. Juli 1563, 3. Sept. 1564, 14. Maj 1565, 24. Aug. 1566, 27. Aug. og 15. Okt. 1567, 8. og 16. Sept. 1569 (Kanc. Brevb.).
[2]) 16. Okt. 1563 (Kanc. Brevb.).
[3]) 3. Novb., 15. Decb. 1563 (Kanc. Brevb.).
[4]) 19. Marts 1564 (Kanc. Brevb.).

der foretoges 1564, benyttedes alene Bønder og Landalmue i Landsdelene Øst for Sundet, som i det Hele taget synes at have været dem, som man var mest uskaansom imod. Imidlertid anvendtes der dog i Begyndelsen en vis Ordning. Med Hensyn til det første Tog, i Maj, haves ingen Oplysning; til det andet Tog (22. Juli til 9. Aug.) eller maaske snarere til det Tog, som blev drøftet mellem Kongen og Frederik v. Dohna, bestemtes, efter nogle indledende Bemærkninger den 17. Juni, at hver tre Bønder i Skaane og det sydlige Halland skulde udrede en Vogn med to Heste og Kusk til at føre Proviant frem, og til det tredie Tog (25. Sept. til 14. Okt.) befaledes lignende fra det meste af Skaane, dog nu saaledes, at det blev seks Bønder, som kom til at udgøre Lægdet[1]). For Syvaarskrigens senere Aar findes der ikke Oplysning om nogen Ordning. Det synes, at baade til Dannelsen af Proviantkolonner, til Fremførsel af Underholdsmidler m. m. til Soldaternes Lejre og andre Opholdssteder og til den overordentlig store Transport af de ved Madskatter og andre Fremgangsmaader tilvejebragte Underholdsmidler m. m. har man hos Bønderne skaffet sig de fornødne Vogne, Heste og Kuske, saaledes som de bedst kunde faas efter Tid og Lejlighed uden nogen som helst af de højere Regeringsmyndigheder fastsat eller godkendt Plan.

Den nærmere Bestemmelse af de enkelte, som skulde ud ifølge Udbud eller Udskrivning, ligesom ogsaa Foretagelsen af Mønstringerne var hovedsagelig Lensmændenes Sag. Personlig kunde Lensmændene eller de, som varetog disses Pligter, naar de af en eller anden Grund

---

[1]) 6. Sept. 1564 (Kanc. Brevb.).

var fraværende, i Almindelighed dog ikke selv foretage Bestemmelsen. Hyppigst synes de at være foretagne af en af Lensmændenes Fogeder, hvad der stundom gav Anledning til Ubilligheder. Gjaldt en Udredning ogsaa Adelens Bønder, tilfaldt dog Bestemmelsen vedkommende Herskab[1]). Mønstringen af dem skulde efter hvad der blev fastsat 1547 ligeledes udføres af Herskabet[2]); men senere overdroges dette til den paagældende Lensmand. Det blev i saa Henseende bestemt 1554, at Lensmændene med Hensyn til Adelens Undergivne skulde komme overens med Adelsmændene om en belejlig Plads, saa Lensmændene paa samme Dag kunde mønstre samtlige Bønder og Borgerne fra Købstæderne i det paagældende Len. Samtidig blev det bestemt, at Bønderne i hele Danmark aarlig skulde mønstres Onsdag efter 1. Maj, hvilket dog atter 7. Marts 1556 forandredes til, at den aarlige Mønstring skulde foregaa i Jydland Mandag efter den 3. Maj, i de andre Landsdele senere[3]). Adskillige Omændringer af ikke lang Varighed fandt dog Sted i Frederik II's Tid. Stundom udnævntes andre end de paagældende Lensmænd til at foretage Udskrivningen[4]). Ved den store Udskrivning, der bestemtes 4. Jan. 1565, var det vel Lensmændene, der skulde foretage den, men i Forening med de Høvedsmænd, som skulde have Befaling over Folkene. Flere Gange findes der i Syvaars-

---

[1]) Saaledes fastsat 1547 og 1549 (D. Mag. 4, I, 323 og IV, 84).

[2]) D. Mag. 4, I, 323.

[3]) 29. Sept. 1554 Mandagen efter Søndag Exaudi (Kanc. Brevb.).

[4]) Saaledes Jørgen Bille i nogle skaanske Herreder, 31. Okt. 1566. Lave Venstermand 22. Marts 1567, Rigsraaderne Jørgen Lykke, Otte Brade og Holger Rosenkrantz, til Dels de samme, som skulde foretage Mønstring af Købstadborgere (jvfr. S. 163, Anm. 3), 19. Febr. 1566 (Kanc. Brevb.).

krigens Tid Eksempler paa, at man med Hensyn til Udtagelse og Mønstring er gaaet frem paa en Maade, som der meget lignende den, der anvendtes overfor de hvervede, idet der først af Lensmændene blev udtaget et Antal og dette derpaa ført til Kjøbenhavn af Lensmændenes Fogeder (som det befaledes 27. Febr. 1566[1])), hvor der da af særlig udnævnte foretoges en Mønstring, af hvilken en yderligere, betydelig Formindskelse af Antallet blev Følgen[2]).

Løskøbelse og Stilling af en anden i eget Sted synes stedse at have været tilladt[3]), indtil det ved den Udskrivning, som befaledes 4. Jan. 1565, blev udtalt, at ingen af de udskrevne maatte undskylde eller løskøbe sig, og der sattes Livsstraf for Udeblivelse. Dette gentoges 1566 med Tilføjelse, at ingen maatte leje en anden i sit Sted[4]), indtil det derpaa i 1568 blev almindelig fastsat, som nævnt foran (S. 185), at Bønderne og Landalmuen skulde give Penge i Stedet for selv at gøre Krigstjeneste, hvilket sés ogsaa at være tilladt, i det mindste stundom, naar der var Tale om Opfyldelsen af Landeværnspligt i snævrere Forstand[5]).

Ved Besættelsen af Høvedsmandsposterne i de ved Hjælp af Landalmuen tilvejebragte Fænniker blev der

---

1) Kanc. Brevb.

2) Ved Skr. af 21. Marts 1565 underrettedes saaledes Statholderen i Kbh., Mogens Gyldenstjerne, blandt andet om, at Herluf Trolle og Jens Trudsen Ulfstand havde mønstret 400 til Kjøbenhavn indtrufne, jydske Knægte, af dem beholdt 150 og hjemsendt de øvrige (Kanc. Brevb.). — Skr. 9. Sept. 1565 (Kanc. Brevb.) synes at hentyde til noget lignende.

3) Allen, De tre nord. Rigers Hist. II, 459; 15. Decb. 1564, 9. Okt. 1565 (Kanc. Brevb.). — Grundvig, Frederik den Andens Statshusholdning, VIII.

4) 23. Juni 1566 (Kanc. Brevb.).

5) Saaledes 21. Novb. 1569 (Kanc. Brevb.).

ikke fulgt nogen bestemt Regel, hvorhos disse Befalingsmænd synes at have tilhørt alle Stænder. Undertiden sés det at have været Kongen, som foretog Udnævnelsen. Saaledes findes nogle, blandt hvilke utvivlsomt ogsaa Adelsmænd, beskikkede af Kongen som Høvedsmænd for en Del af de Fænniker, der befaledes oprettede ved Udskrivningen 4. Jan. 1565. For en anden Del af Fænnikerne var der ikke i Kongens Brev angivet, hvem der skulde være Høvedsmænd, derimod i Skrivelsen udtalt, at vedkommende Lensmand skulde foretage Ansættelsen, og sædvanligvis synes dette at have været Reglen. Foruden som ovenfor nævnt Adelsmænd, findes ogsaa Borgere som Høvedsmænd, saaledes en Borger i Lund[1]) og den bekendte Peder Stinger, Borger i Malmø, der endog førte fire Fænniker, der skulde værge Blekings Grænse i Vinteren 1563—64, og efter at have deltaget i Forsvaret af Ronneby 1564 derpaa som Fange blev henrettet ved Kalmar[2]). Til Landbostanden hørte vistnok den endnu mere bekendte Mikkel Pedersen Gydinge, der blev adlet 1571 for sit Forhold i Syvaarskrigen[3]). Ogsaa Personer, der oprindelig havde hørt til de hvervede, findes nævnte. Saaledes ansattes 1563 33 af Kongens Drabanter dels som Høvedsmænd, Løjtnanter og Fænriker og dels som mere underordnede Befalingsmænd ved udbudte Styrker[4]). — Som overordnede Førere for større Styrker af udbudne, der skulde optræde selvstændigt, findes oftest af Kongen ansat Lensmænd i de østlige Landsdele, saaledes 1565 Jørgen Marsvin, Axel

---

[1]) 19. Marts 1564 (Kanc. Brevb.).
[2]) Rørdam, Mon. hist. dan. 1, II, 274, 295 flg.
[3]) Se om denne „Vort Forsvar", Nr. 591—593 (1903).
[4]) Joakim Becks Rtm. Rgs. 1564/65, 143 b flg.

Viffert, Biørn Kaas[1]), eller særlig betroede Adelsmænd som Jørgen Bille, dog ogsaa i Nødsfald andre, saaledes 1565 Ridefogeden Mads Eriksen i Helsingborg Len[2]). Om Ansættelsen af de mere underordnede Befalingsmænd i Fænnikerne haves i Almindelighed ikke Oplysning.

Ved den i 1574 fastsatte Fredsordning var det Meningen, at der stiftsvis skulde ansættes Høvedsmænd, som havde Straffemyndighed. Lensmændene skulde vel have et overordnet Tilsyn med Soldaterne og kunne fængsle dem, men dog kun indtil Høvedsmanden kom til Stede, og Sagen kunde komme til Forhør. Dette synes at antyde, at der har været paatænkt en fuldstændig Ordning i Lighed med de hvervedes.

Naar Bøndernes og Landalmuens Optræden i Syvaarskrigen betragtes under ét, maa det siges, at om de udbudte maaske enkelte Steder har gjort deres bedste og kæmpet tappert, saa har de dog i Almindelighed, efter hvad der foreligger, fortrinsvis udmærket sig ved Mangel paa krigersk Aand og Disciplin. Udeblivelser fra Møde og Rømninger nævnes næsten idelig. I 1564 siges saaledes, at en Del af de udbudne havde bortkastet Harnisk og Værge og var løbne hjem[3]). 1565 var Bønderne fra flere skaanske Herreder dragne hjem, og 800 Mand, som var lejede i deres Sted, var derpaa ligeledes dragne bort uden Forlov[4]). 1566 klages over stor Udeblivelse fra Møde[5]) og 1567 over det samme trods gen-

[1]) 17. Aug. 1565 (Kanc. Brevb.).
[2]) 4. Sept. 1565 (Kanc. Brevb.).
[3]) 15. Decbr. 1564 (Kanc. Brevb.).
[4]) 9. Okt. 1565 (Kanc. Brevb.).
[5]) 27. Febr. 1566 (Kanc. Brevb.).

tagne Paabud. Af 70 Mand, som var udskrevne til Baadsmænd fra et Len (Kalø?), mødte endog ikke flere end to[1]). Og alt dette skete til Trods for, at der flere Gange blev sat Livsstraf for Udeblivelse[2]).

Det kan vel siges, at man ikke kunde vente sig stort andet af slige, ikke forud i Fredstid ordnede Masser, der fra Hjemmet skulde drage til Krigsskuepladsen, stundom uden at faa Vaaben førend i det yderste Øjeblik og endda maaske knap nok fuldt tjenlige[3]); men andre Forhold maa tillige have bidraget stærkt dertil, særlig den Demoralisation, som synes at være bleven temmelig udbredt blandt Bøndernes og Landalmuens overordnede.

Det var alt forekommet i Christian III's Tid, at Adelige modarbejdede Kongens Beslutning ved at udgive flere for Ugedagsmænd, end der rettelig var det[4]). Dette klagedes der atter over under Syvaarskrigen[5]). En Tid lang var der endog Tvivl om, hvorledes Adelens Bønder skulde behandles, naar de ikke vilde lade sig udskrive eller ikke mødte eller rømte, da Adelen havde Hals og Haand over sine Bønder; men dette blev da afgjort derhen af Kongen efter Samraad med nogle af Rigsraadet, at de paagældende maatte staa Kongen til rette, da de havde været ulydige mod Kongens Bud i en det hele Rige vedkommende Sag[6]). De Lensmænd, som ved Undersøgelsen fandt, at Adelsmænd havde ladet Folk,

[1]) 21. April, 9. Juni 1567 (Kanc. Brevb.).
[2]) 4. Jan. og 21. Maj 1565, 26. Juli 1567 o. fl. (Kanc. Brevb.).
[3]) Se saaledes 21. Juli og 9. Sept. 1565 (Kanc. Brevb.).
[4]) D. Mag. 4, II, 84.
[5]) 23. Jan. 1568 (Kanc. Brevb.).
[6]) 2. Juni 1566 (Kanc. Brevb.).

der ikke var Ugedagsmænd, være fritagne, skulde indsende Lister over dem, for at de kunde blive stævnede til at møde for Kongens og Rigets Raad[1]); men der synes aldrig at være kommet noget videre ud deraf, og til at faa Klarhed over, hvorledes der forholdtes overfor Bønderne selv, findes næppe nu til Dags det fornødne Materiale.

Værre var det dog, at Bestikkelser synes i høj Grad at være gaaede i Svang. Kongen fandt sig endog foranlediget til i 1565 at sende en særlig betroet Mand til Nørrejydland med Fuldmagt til at undersøge i alle Len, hvor der var foretaget Udbud, hvorvidt Fogederne eller andre havde taget Penge af de rige og tilladt dem at blive hjemme og derimod udtaget fattige, som hverken kunde skaffe sig Værger eller Klæder[2]). Hvorvidt dette har frugtet, kan ikke sés; men at Kongen ikke fandt sig særlig betrygget, synes at fremgaa af, at Kongen, da Ombytningen af Udskrivningen med Pengeudbetaling blev fastsat 1568, selv i nogle Landsdele bestemte Skrivere til at oppebære og fremsende Pengene, og Indsendelse af Mandtalslister til Kancelliet befaledes, da den 1574 bestemte Foranstaltning skulde gennemføres.

Til alt dette kom yderligere den fortrykte Stilling, som Bønderne og Landalmuen mange Steder indtog, særlig paa Adelens Godser. Den forværredes hovedsagelig mere og mere og bevirkede, at Sansen for alt højere og ædlere, deriblandt ogsaa for de Pligter, som Fædrelandets Tarv krævede, mere og mere sløvedes.

---

[1]) 23. Jan. 1568 (Kanc. Brevb.).
[2]) 8. Aug. 1565 (Kanc. Brevb.).

Hærvæsenets Styrelse.

Hærvæsenets Styrelse var ligesom Styrelsen af de fleste af Statens administrative Anliggender i det 16. Aarhundrede afhængig dels af Rigsraadet dels af Kongen personlig.

Grundlaget for Styrelsen var dels Haandfæstningerne og dels den Forskel, som fra den foregaaende Tid var bestemt at skulle bestaa mellem Kongens og Kronens Indtægter og øvrige Anliggender. Paa Grund af de Forandringer, som foregik først med Vaabnene og derefter i det hele Krigsvæsen, kunde man dog ikke strængt holde sig til dette Grundlag. De Krav, som Krigsvæsenet stillede i voksende Grad, kunde ikke tilfredsstilles, uden at det i adskillige Tilfælde maatte forlades.

Over Kongens personlige Indtægter havde Kongen fuld og uindskrænket Raadighed. De anvendtes især til de kongelige Personers eget Forbrug, derhos til Hofholdningen og Hofstaten, som i mere udvidet Forstand indbefattede væsentlige Dele af Krigsmagten, saaledes Hofsinderne og i det Hele Hofstatens Personel, det tekniske Personel i Artilleriet, i Flaaden og andre Institutioner, Bøsseskytterne, som skulde udgøre Artillerimandskabet baade til Lands og til Vands, Kongens Drabanter o. fl. Jo mere det kongelige Artilleri og den kongelige Flaade forøgedes, desto større Uafhængighed opnaaede Kongen med Hensyn til disse Dele af Krigsmagten. Dertil kom Anskaffelserne af Haandvaaben, der faldt Kongens Indtægter til Byrde mere og mere, alt som der fordredes flere og flere Skydevaaben, ligeledes Anlæg og Vedligeholdelse af Befæstninger.

Dog anvendtes i alle disse Anliggender, saa langt

som man kan gaa tilbage i Christian III's Tid, ogsaa Summer, som hidrørte fra Kronens Indtægter, og efterhaanden udviskedes Forskellen, saa at en temmelig fuldstændig Sammenblanding fandt Sted[1]).

Paa den anden Side var Rigsraadet den Myndighed, uden hvis Bevilling ingen Skat i Penge eller andre Ydelser kunde paalægges. Kongen maatte derhos ikke begynde nogen Krig uden Rigsraadets Samtykke. Ved Frederik I's Haandfæstning var det paalagt Kongen ikke at give nogen ny Lov, Skik eller Ordinans, uden at det skete efter Rigsraadets Raad, og „Landet“ vilde vedtage det. Kongen maatte ikke inddrage nogen fremmed Magt i Riget, uden at det var nødvendigt og Rigsraadet gav sit Samtykke, og Kongen maatte ikke udbyde Adelsrytteriet til udenlandsk Krigstjeneste og overhovedet ikke uden Rigsraadets Samtykke Bønderne paa Adelens Ejendomme undtagen til Landeværn.

Afhængigt af Rigsraadets Beslutninger var altsaa, om der i det Hele taget skulde føres Krig, dernæst til Dels hvorvidt Anlæg af Befæstninger skulde finde Sted[2]),

---

1) Medens Forskellen endnu i Frederik II's Tid fremtræder deri, at Kronborg blev bygget og bestykket m. v. alene ved Hjælp af Kongens personlige Indtægter, haves der omvendt ogsaa fra denne Konges Tid Eksempler paa, at Kongen af sine egne Indtægter udredede en Del af, hvad Kronen skulde betale. I et Klagebrev, som Kongen sendte Rigsraadet Nytaarsdag 1570, udtalte han, at han ikke havde sparet sin egen Person eller sine egne Midler. Aaret i Forvejen havde han saaledes maattet udrede 7000 Rosenobler og 10,000 Daler til Krigsfolket, da Skatterne ikke var indgaaede (D. Mag. 3, V, 3).

2) Befæstningsvæsenet var Anledning til Sager af meget indviklet Art, idet disse i visse Maader afhang af Rigsraadet, i andre af Kongen personlig, hvorhos paa de kongelige Slotte og Gaarde Lensmændene og i de befæstede Byer Borgerne havde en i Aarhundredets Løb stærkt aftagende Andel i Styrelsen og Bekostningen (se Emil Madsen, Studier etc.).

hvorvidt fremmede hvervede maatte benyttes, især da de Penge, der behøvedes til dem, naar der var Tale om større Masser, ikke godt kunde skaffes uden Paalæg af overordentlige Skatter, endelig Tilvejebringelsen af det nationale Værn, da denne hovedsagelig beroede paa Lovgivning, samt til Dels dets Anvendelse, skønt dette Forhold ved indenlandsk Krig ikke fordrede store Udgifter.

I alle andre Henseender synes Kongen at have haft uindskrænket Magt, saaledes navnlig i alt, hvad der angik Antagelsen og Ansættelsen af Befalingsmænd m. fl.

Fyrstedømmernes Anliggender og de udenrigske Sager henhørte selvfølgelig ikke i Almindelighed under Rigsraadet.

Af Rigsraaderne, hvis hele Antal ikke var fastsat og højst udgjorde nogle og tredive til fyrretyve, var der tre, som stod Kongen nærmest, nemlig Rigshofmesteren, Rigets Kansler og Rigets Marsk. De var alene raadgivende, og der udgik ikke fra dem i denne deres Egenskab tjenstlige Skrivelser. Kongen henvendte sig til dem og hørte deres Mening, indhentede deres Betænkning i de forskellige Sager, der nærmest var dem betroede, og de afgav denne som Repræsentanter for det hele Rigsraad, hvor dette ikke var samlet; men hvor stor deres Indflydelse end kunde være, saa var det dog fra Kongen umiddelbart, og ikke med dem som Mellemled, at Befalinger og Anordninger udgik. De valgtes af Kongen.

Rigshofmesteren havde navnlig Varetagelsen af Finansvæsenet; men i øvrigt var han at anse som Kongens nærmeste Raadgiver i alle Anliggender, ogsaa i dem, der henhørte under Rigskansleren og Rigsmarsken, naar disse var fraværende. Efter Peder Oxes Død 1575 var Pladsen dog ubesat til 1596.

Under Rigets Kansler laa Retsplejen i øverste Instans, under Rigets Marsk Krigsvæsenet, dog kun, alt som de nyere Forhold i dette udviklede sig, i en meget begrændset Grad. Oprindelig havde vel dette, for saa vidt det gjaldt den personlige Tjenesteydelse af Rigets Indbyggere, været særligt undergivet hans Betænkning; men efterhaanden som Forandringer foregik, Artilleriet og det hvervede Fodfolk udviklede sig til betydningsfulde Dele af Hæren, Pengenes Indflydelse voksede, og den kongelige Flaades Omfang steg, tabte Rigsmarsken mere og mere i Betydning, saaledes at det i den sidste Halvdel af den her omhandlede Periode næppe var mere end Adelsrytteriet, i alt Fald kun den nationale Del af Krigsmagten, til hvilken hans Virksomhed var udstrakt. De andre, store Omraader i Krigsvæsenet synes at have været betragtede som ham uvedkommende, og, bortsét fra den Tid, da Christian IV var mindreaarig, at være styrede hovedsagelig ved Hjælp af andre Personer.

End ikke som den øverstbefalende over Hæren i Krig træder Rigsmarsken frem i det her omhandlede Tidsrum. Allerede i det 15. Aarhundrede kan Marsken ikke ubetinget siges altid at have været øverstbefalende[1]), og i det 16. var det kun nogle faa Gange, at han benyttedes som saadan og endda kun til Dels; thi de hvervede Tropper var i Reglen uafhængige af ham, saaledes at der kom en Dobbelthed i Anførslen. Tyge Krabbe anførte i 1525 som Rigets Marsk det skaanske og sjælandske Adelsrytteri i Skaane og kan maaske betragtes som højstbefalende i det Hele taget. Dog indtog Johan Rantzau ved Siden af ham næsten samme Stilling.

---

[1]) Jvf. Christensen l. c. 56.

I Begyndelsen af 1543[1]) førte Marsken Erik Banner, dog kun sidestillet med Holger Rosenkrantz, Tropper til Sverig til Hjælp for Kong Gustaf. Det kom ikke til Kamp, og den hele Styrke var kun ringe. I 1564 var Otte Krumpen en kort Tid højstbefalende, dog egentlig ikke som Marsk, men ifølge særlig Bestalling. Da han fratraadte Stillingen, blev Daniel Rantzau højstbefalende, og da senere i 1567 Frans Brockenhuus blev Rigsmarsk, indtraadte vistnok atter en Art Deling af den højeste Befalingsmyndighed, som det vil blive omhandlet i det følgende.

At Marsken nærmest kun betragtedes som den selvskrevne Anfører for Adelsrytteriet, synes yderligere bekræftet ved, at da det jydske og fynske Adelsrytteri skulde udbydes i 1554 i Anledning af, at et fjendtlig Indfald i Holsten var truende, bestemtes, at Otte Krumpen, som da var Rigsmarsk, skulde have Befalingen over det, og derved, at det 1557 besluttedes for det Tilfælde, at Marsken skulde komme til at drage i Krig med Adelsrytteriet, at forskellige Personer skulde forblive til Stede i de forskellige Landsdele og have Befalingen over Borgere og Bønder og overhovedet over dem, der forblev hjemme[2]).

Søværnets fuldstændige Udskillelse som en særlig Bestyrelsesgren synes at være fuldbyrdet 1567. Der udtaltes nemlig dette Aar den 18. April i Forleningsbrevet til Evert Bild angaaende Stege Len, at denne skulde være Kongens øverste Admiral, bo i Kjøbenhavn, samt have dagligt Tilsyn med Kongens Skibe, Skibsredskaber

[1]) Hist. Tidsskr. 5, VI, 7.
[2]) D. Mag. 4, V, 112. — Jvf. i øvrigt Fridericia, Nogle Bemærkninger om Rigsmarskerne, Hist. Tidsskr. 4, III.

og Skibsfolk. Han forblev dog kun kort i denne Stilling; thi han døde allerede om Sommeren i hint Aar, og den 1. Aug. befaledes da Peder Munk, som havde været hans Løjtnant, at overtage Befalingen over Orlogsskibene [1]).

Den sædvanlige Forretningsgang med Hensyn til de Sager, der afhang af Rigsraadet og var af større Betydning, var, at de forelagdes for Raadet paa Herredagene. Paa disse, der i Reglen holdtes aarlig [2]), samledes Raaderne, som opholdt sig paa deres Len, Ejendomme eller andetsteds, efter forudgaaet Tilsigelse med Kongen og de Rigsraader, som alt i Forvejen befandt sig hos ham.

Ikke sjældent holdtes Adelsmøderne i Forbindelse med Herredagene, naar en Sag angik Adelen i sin Helhed. Saaledes foregik ofte Taksationerne angaaende Adelsrytteriet paa disse Møder, hyppigt under Ledelse af Rigets Marsk. Angik Sagen særlig Købstæderne, tilkaldtes undertiden Repræsentanter for disse, for at deres Mening kunde høres. Berørte Sagen i høj Grad alles Interesser, skete Afgørelsen paa Rigsmøder, paa hvilke Rigsraadet og Adelen samt Repræsentanter for Gejstligheden, Borgerne og Bønderne gav Møde. Recesserne 1536 og 1547 er saaledes fremkomne paa en Rigsdag; men Rigsdage fandt i øvrigt kun sjældent Sted.

Foruden de almindelige Herredage, paa hvilke Beslutninger toges for det hele Rige, holdtes undertiden Møder med Rigsraader i en enkelt Landsdel. Til disse Møder kunde der knytte sig Møder med Adelen, med

---

[1]) Kanc. Brevb. Jvf. Lind l. c. 137, 182 flg.

[2]) Herredagene holdtes i Begyndelsen paa forskellige Datoer. Det bestemtes senere, at de skulde holdes aarlig paa Hellig Trefoldigheds Søndag (2. April 1576 Kanc. Brevb.). Dette fraveges dog stundom.

Borgere og Bønder. Der forhandledes kun Sager, som vedrørte den Landsdel, i hvilket Mødet holdtes.

Undertiden nævnes Møder mellem enkelte Rigsraader og udsendte fra Købstæderne, for at visse Sager kunde drøftes, saaledes i 1556 Udredning af Skibe. Saadanne Møder var dog kun forberedende, og Beslutninger kunde ikke tages.

Løbende Sager af mindre Betydning afgjordes udenfor Herredagene af Kongen i Forbindelse med de hos ham værende Rigsraader paa det Sted i Riget, hvor Kongen i Øjeblikket befandt sig.

Holdtes Herredagene udenfor Kjøbenhavn, som det ikke sjældent skete især i Aarhundredets første Halvdel, forblev Rigshofmesteren undertiden i Kjøbenhavn for at varetage de løbende Sager. Paa tilsvarende Maade kunde der forholdes, naar Kongen rejste bort i anden Anledning; men ikke sjældent ordnedes Regeringens Førelse ogsaa paa andre Maader.

Da Kongen drog i Krigen 1563, indsattes saaledes hvad der nærmest maa kaldes et Regentskab, bestaaende af fem Personer. Det befaledes dem at være til Stede paa Kongens Slot og dèr varetage forefaldende Forretninger. Det befaledes alle at adlyde dem, som om Kongen selv var til Stede. Samtidig udnævntes flere Mænd til at føre Tilsyn med alt i de enkelte Landsdele under Kongens Fraværelse, deriblandt ogsaa hvad der angik Krigsvæsenet. Det befaledes alle at være dem lydige og møde udrustede, hvor de maatte blive tilsagte af dem[1]). Undertiden beskikkedes kun nogle faa Rigsraader til at føre Regeringen i Kongens Fraværelse, saaledes f. Eks.

[1]) 28., 29. Juli 1563 (Kanc. Brevb.).

1579 [1]). Under Christian IV's Mindreaarighed udførtes Regeringen som bekendt af et Regentskab.

Stundom indsattes Statholdere i enkelte Landsdele, til Dels for lang Tid. De maa betragtes som Hjælpere paa alle Omraader [2]); men hvorvidt deres Myndighed egentlig strakte sig, kan ikke oplyses. I en fjern Landsdel som Øsel har den vel været ret betydelig, men herhjemme mere begrænset. Den synes dog at have strakt sig til mange almindelige Sager, og Krigstilstand eller forventet Krigstilstand at have været den fornemste Anledning til saadan Ansættelse. I Slutningen af 1566 blev Holger Rosenkrantz saaledes ansat som Statholder i Nørrejydland. I den Skrivelse, ved hvilken han udnævntes, omhandles først, at han skulde have overordnet Myndighed med Hensyn til Indtægten af Kongens Slotte og Gaarde, og den Rentemester, som ansattes dèr, skulde rette sig efter hans Bestemmelser. Derhos udtaltes, at han skulde have flittigt Tilsyn med alt og i Kongens Fraværelse byde og befale og i alle Maader søge at ramme Rigets Gavn og bedste [3]).

Disse mere indviklede Forhold synes hovedsagelig at have fundet Sted i Aarhundredets sidste Halvdel, medens tidligere Regeringen næsten altid synes ført udelt af Kongen selv fra det Sted, hvor han i Øjeblikket befandt sig, naar han ikke var udenfor Riget.

De Beslutninger, som toges angaaende det nationale Værn m. m., udfærdigedes i Kongens danske Kancelli i

---

[1]) 28. Juli 1579 (Kanc. Brevb.).

[2]) Jvf. saaledes om Hverv, som det 1558 overdrages Statholderen i Kongens Fraværelse at udrette i Kjøbenhavn (Kbhs. Dipl. III, 28 flg.).

[3]) Hist. Tidsskr. 5, VI, 40.

Form af Breve, aabne, naar de gjaldt en hel Stand eller en hel Gruppe indenfor samme, saasom Forordninger, Bevillinger, Benaadninger, Lensbreve, Bestallinger, Skøde- og Mageskiftebreve m. m., lukkede eller „Missiver", naar de gjaldt enkelte Personer, derunder ogsaa henregnet Depecher til udenlandske Regeringer (stilede til det paagældende Lands Regent). I Spidsen for Kancelliet stod Kongens Kansler. Den, der beklædte denne Post, var Rigsraad, og Posten var af en saadan Anseelse, at Kongens Kansler, efter at Reformationen havde bevirket Bispernes og andre højtstillede Gejstliges Udelukkelse fra Rigsraadet, rangerede næst efter Rigshofmesteren, umiddelbart foran Rigsmarsken, medens Rigskansleren rangerede blandt de øvrige Rigsraader og ligesom disse efter Tjenestealderen som Rigsraad. Kongens Kansler refererede umiddelbart Sagerne til Kongen og styrede Forretningsgangen i Kancelliet; Bogføringen og Udfærdigelserne besørgedes af Sekretærer uden Hjælp af Kopister eller Skrivere.

Ved Siden af det danske Kancelli stod fra Frederik I's Tid det tyske under den tyske Kansler. I dette behandledes alle Sager, vedrørende Hertugdømmerne, særlig den kongelige Del, derhos Sagerne angaaende Tyskland og det vestlige Udland, samt enkelte andre, navnlig Udfærdigelsen af Bestallinger for de fremmede hvervede og Skrivelser til disse[1]). Der angives, at det først var henimod Christian III's sidste Regeringstid, at det blev almindeligt, at Kongen forsynede Skrivelserne med sin Underskrift, og at tidligere Skrivelserne i Reglen alene

[1]) Secher, Afh. i Meddelelser fra det kongelige Gehejmearkiv 1883—85, 65.

fik paatrykt det dem bekræftende Segl. Kun undtagelsesvis findes de underskrevne af Kongen[1]).

Brevene angaaende Indlandet sendtes fra først af til Foranstaltning eller videre Forkyndelse, efter Sagernes Natur, til Lensmændene, der skulde lade de aabne Breve læse paa Herredstingene, til Bisperne, Priorerne og hvem der ellers havde Bestyrelsen af gejstligt Gods, samt til Borgemestre og Raad eller Byfogeden i Købstæderne. Efter Reformationen, da der c. 1540 blev ansat Stiftslensmænd, indtraadte disse som Mellemled ved Ekspeditionerne[2]), endvidere Landsdommerne, der besørgede Læsningen af de aabne Breve paa Landstingene[3]). Da Købstæderne var blevne mere underordnede Lensmændene, og da derpaa 1582 Stillingerne som Stiftslensmænd sammendroges med de vigtigste Lensmandsposter i vedkommende Stift, blev det i Reglen alene Lensmændene og Landsdommerne, der var Mellemled. Dog fulgtes, især i Aarhundredets sidste Halvdel, ikke altid en ufravigelig Praksis; undertiden findes blot Stiftslensmændene (og Landsdommerne) benyttede som Mellemled. Ved Mønstring af Adelen forlangtes i Slutningen af Aarhundredet, at Mellemleddene skulde tilskrive hver enkelt af Adelen og skikke samme en Afskrift af Brevet, foruden at besørge det læst paa Herredstingene.

Rentemestrene forestod Oppebørslen af Kongens og

---

[1]) Jvf. Christensen l. c. 113 flg.

[2]) Stiftslensmændene skulde i hvert Stift føre Tilsyn med den rette Anvendelse af Kirkernes Indtægter, oppebære disse og i det Hele varetage Gejstlighedens administrative Sager ved Siden af den rent gejstlige Superintendent (jvf. Recessen 1540).

[3]) 17. Juli 1563 befaledes det Landsdommerne at lade de aabne Breve læse paa Landstingene og derpaa selv bevare dem (Kanc. Brevb.).

Kronens Indtægter og de dertil svarende Udbetalinger. De besørgede saaledes i Almindelighed Udbetalingerne til Hæren og Søværnet umiddelbart eller fra 1568 til Dels middelbart ved Renteskrivere [1]). De henhørte tillige med deres særlige Kontorpersonale, Renteskriverne m. fl., ikke til Kancelliet, men under Rigshofmesteren. Var denne Stilling ikke besat, stod Rentemestrene umiddelbart under Kongen. De Skrivelser, som Regnskabsaflæggelsen gav Anledning til, ekspederes dog ikke fra Rentemesterkontorerne, men ligesom alle andre ved Hjælp af Kancelliet.

Foruden som Mellemled i Administrationen benyttedes Lensmændene ikke sjældent paa Hærvæsenets Omraade som udøvende Myndigheder i mange Haande Sager af lokal Beskaffenhed, endog paa Krigsskuepladsen. Den 16. Juli 1563 befaledes det saaledes Lensmanden paa Helsingborg Slot, at skaffe Ritmester Josva v. Qualen en rummeligere Lejrplads og sørge for Tilførsel til den, da Ritmesteren havde klaget over, at den ham anviste Lejr var for lille, og at ingen Proviant kunde faas til Købs i den. Derhos skulde Lensmanden udsé tre rummelige Lejre til Greven til Schwarzburgs Ryttere og befale Bønderne at gøre Tilførsel til dem [2]).

En aldeles uregelmæssig Forretningsgang kan der undertiden findes Eksempel paa, naar en hurtig Ekspedition var paatrængende nødvendig [3]).

I Styringen af de Sager, som henhørte under Kongen personlig, saaledes navnlig de Sager, som angik Artilleriet, Flaaden, Ansættelsen af Befalingsmænd, til

[1]) Jvf. herom for Søværnets Vedkommende Lind l. c. 157, 164.
[2]) 16. Juli 1563 (Kanc. Brevb.).
[3]) Se saaledes 29. Febr. 1568 (Kanc. Brevb.).

Dels Befæstningsanlægene m. m., forholdtes der for en stor Del paa en anden Maade end i Styringen af de Sager, der afhang af Rigsraadet.

Dels som Raadgivere og dels som Udøvere af Befalingerne med Hensyn til de talrige Enkeltheder i de ovennævnte Anliggender, ses Kongerne fra den Tid, da en større Udvikling af dem begyndte, at have valgt en eller flere betroede Mænd uden Hensyn til de Stillinger, som disse i øvrigt beklædte.

Den Mand, som under Christian III først synes at have været saaledes betroet, var Peder Godske, Lensmand paa Kjøbenhavns Slot omtrent fra 1538 til 1556 og særlig bekendt for sit tapre Forsvar af Hjortholm 1535. Det befaledes ham saaledes 1547 at forsende Krudt [1]), 1549 at gøre Skytset rede [2]), 1552 at lade Mester Hans paa Jærnhytten efter hans „Undervisning" forfærdige Beslag til Skytsunderlag [3]), 1555 at holde Skytset og Orlogsskibene rede, lade støbe Skyts, bygge nye Skibe, udsætte nogle gamle, udregne Proviant for fire Maaneder, forfatte Registre over Besætningerne, bestille Jærnskyts i Amsterdam, bygge en Krudtmølle, lade Krudt omarbejde m. m. [4]).

Undertiden findes dog ogsaa andre at være betroet lignende Sager. 1551 befaledes det saaledes Rigshofmesteren Eske Bille og Rentemesteren Eskild Oxe at lade nogle af Kongens Skibe udruste [5]).

Da Peder Godske var død 1556, blev Mogens Gylden-

---

[1]) D. Mag. 4, I, 267.
[2]) D. Mag. 4, IV, 376.
[3]) 8. Okt. 1552 (Kanc. Brevb.).
[4]) 25. Febr., 6., 22. Marts 1555 o. fl. (Kanc. Brevb.).
[5]) 30. Novb. 1551 (Kanc. Brevb.).

stjerne den, som Kongen en Tid mest benyttede paa lignende Maade. Han var Statholder i Kjøbenhavn fra 1558 til 1567, samtidig Lensmand i Halmstad Herred og 1560 til 1561 Lensmand paa Kjøbenhavns Slot, derhos 1565 til 1567 Rigshofmester. Der haves fra Tiden baade før og under Syvaarskrigen Breve, ved hvilke det befaledes ham at foranstalte Masser af Enkeltheder, henhørende til den her omhandlede Del af Styringen, saaledes at besørge forskellige Artilleri-, Befæstnings- og Provianteringssager, fragte eller købe Skibe, antage Krigsfolk, skaffe krigserfarne Befalingsmænd til Udbud af Bønder og Landalmue o. s. v.

Samtidig har dog Kongen udstedt Befalinger om lignende Sager til andre Mænd. Som en saadan maa fortrinsvis nævnes Peder Bille, som dels sammen med Mogens Gyldenstjerne og dels alene befaledes at udføre forskellige lignende Hverv [1]). Endvidere kan nævnes Rigshofmesteren Ejler Hardenberg, som Kongen nogle faa Gange benyttede [2]), samt de i Kjøbenhavn under Krigen hjemmeladte Rigsraader [3]).

Var Statholderen Mogens Gyldenstjerne fraværende, f. Eks. fordi han var bleven kaldt til Kongen, ses, at Lensmanden paa Kjøbenhavns Slot umiddelbart har modtaget Befaling til at foretage Udleveringer og deslige, saaledes Povl Hvitfeld 1558 [4]).

1567 rejstes der Sag mod Statholderen, fordi han mod Kongens Villie havde udleveret et Pantebrev paa

---

[1]) Saaledes 6. Novb. 1559, 2. Jan. 1561, 23. Juli 1563 (Kanc. Brevb.).
[2]) 10. Novb. 1559, 1. Aug. 1563 (Kanc. Brevb.).
[3]) 10. Juni 1566 (Kanc. Brevb.), 2. Marts 1567 (Rørdam l. c. 2, I, 585).
[4]) 15. Decb. 1558, jvf. 21. Jan. 1559 (Kanc. Brevb.).

Stege Slot, og han blev domfældt den 24. Marts hint Aar. Dermed ophørte hans Virksomhed ogsaa i de her omhandlede Retninger, og i hans Sted benyttedes nu Rigshofmesteren Peder Oxe og Kongens Kansler Johan Friis, særlig den førstnævnte. Kongen tilskrev dem ofte om alle Haande Sager af den nævnte Art, særlig naar Kongen var fraværende fra Kjøbenhavn, saaledes om Antagelse af hvervede og disses Transport, Ansættelse af Befalingsmænd, Besætningsforhold og Befæstningsarbejder, Beskikkelse af Spioner i Udlandet, Tilvejebringelse og Forsendelse af Krudt, Proviant og Beklædningssager, Orlogsskibenes Togter m. m., stundom ogsaa om Hærføringen [1]).

Efter Johan Friis' Død 1570 henvendte Kongen sig til Peder Oxe alene. Denne døde 1576, og fra dette Tidspunkt traadte Kristoffer Valkendorf, som da var Rentemester, i hans Sted. En stor Mængde Sager af den foran nævnte Art findes at have været overladt hans Medvirkning eller Afgørelse. Kun synes det, i Modsætning til, hvad der havde været Tilfældet med hans Forgængere, at det ikke har været ham overdraget at tage sig synderligt af Befæstningsvæsnet. I øvrigt strakte Forlangenderne til ham paa den Tid sig stundom til rene Ubetydeligheder baade paa Hærvæsenets og andre Omraader [2]).

Paa den anden Side var hans Myndighed i mange Anliggender, baade vedrørende Hærvæsenet og andet,

---

[1]) Dette navnlig i 1568, da Forholdet mellem Kongen samt Peder Oxe og Daniel Rantzau var mindre godt. Jvf. saaledes Brevene hos Rørdam l. c. 2, I, 587, 590, 592, 641.

[2]) Saaledes 18. Juli og 6. Aug. 1582 (Kanc. Brevb.), 20. Jan. 1587 (Sj. Tg.).

stundom af den mest udstrakte Art. Da Kongen i Efteraaret 1579 en Tid vilde være fraværende, befaledes det saaledes Arkelimesteren i Kjøbenhavn under Kongens Fraværelse at rette sig efter Kristoffer Valkendorfs Befalinger og ikke at antage eller forlove nogen Bøsseskytte uden hans Vidende og Villie. Behøvedes noget i Arkeliet, skulde det i Tide meldes ham, at han desbedre kunde lade det bestille eller købe det paa Kongens Vegne. Samtidig blev det tilkendegivet Admiralen paa Holmen, at Kristoffer Valkendorf i Kongens Fraværelse havde at befale, hvad der tykkes ham bedst, saa vel paa Holmen, som paa Skibene og Slottet. Alt Skibsfolk, alle Skibskaptajner, Skippere, Styrmænd, Baadsmænd og alle andre skulde være ham hørige og lydige. Ingen anden skulde være berettiget til at tage Kongens Skibsfolk i Tjeneste eller afskedige dem, og der tildeltes ham Straffemyndighed. Tillige blev det befalet Borgemestrene, Raadmændene og Borgerne i Kjøbenhavn at være ham hørige og lydige[1]). Om nu den Gang saadan Myndighed kun tildeltes ham i Kongens Fraværelse, vedblev den dog ogsaa til Dels at være ham betroet under andre Forhold i, hvad der angik Holmen og Skibene. Af Brev 15. Juli 1584 sés saaledes, at det var ham overdraget at besørge Tilsyn og Vagt baade paa Skibene og paa Holmen[2]). Den 28. Febr. 1585 blev der for Erik Vognsen, som da var bleven øverstbefalende paa Holmen, udstedt en Instruction, i hvilken det udtaltes, at han havde at adlyde Kristoffer Valkendorf og Rigsraaden Axel Gyldenstjerne[3]), og den 20. Novb. 1587 bifaldt Kongen den Ordning, Valkendorf

[1]) 30. Novb. og 1. Decb. 1579 (Kanc. Brevb.).
[2]) Sj. Tg.
[3]) Sj. Reg.

havde fastsat angaaende Flaaden[1]), efter alt i Forvejen i nogle Aar delvis at at have prøvet den.

Efter Frederik II's Død blev Valkendorf Medlem af det Raad, der førte Regeringen under Christian IV's Mindreaarighed, og han synes i denne Stilling at have haft særlig de samme Sager som tidligere under sig, hvad der gav Anledning til, at Admiralen Peder Munk i 1590 rejste Sag imod ham, fordi Orlogsskibene var blevne lække paa et Tog, og Sagerne baade angaaende Holmen og Skibenes Bygning og Vedligeholdelse var Admiralen uvedkommende. Valkendorf godtgjorte dog, at Skipperne og Tømmermændene havde faaet udleveret alt, hvad de havde begæret, og at Skylden derfor ikke laa hos ham, men hos dem, som havde Opsyn med Arbejdet[2]) (Holmens særlige Befalingsmænd).

Ogsaa efter, at Christian IV var bleven myndig, og Valkendorf samtidig var bleven Rigshofmester, udøvede han Virksomhed med Hensyn til Krigsmagtens Anliggender, men dog langtfra i saa stor Udstrækning som tidligere. Han døde 1601.

Et Anliggende, der frembød enkelte Særegenheder, var Styrelsen med Hensyn til de fremmede, hvervede Fodfolksstyrker, som fandtes i Riget i Fredstid. Deres Befalingsmænd, af hvilke ingen havde nogen højere Grad end Høvedsmand, stod vel umiddelbart under Kongen; men hine Styrker, der oftest var spredte og laa i Borgeleje rundtom i Købstæderne, udgjorde højst enkelte Fænniker og manglede saaledes forskellige af de til Retsplejen nødvendige Personer, som i Reglen kun var til Stede, hvor der fandtes et Regiment med fuldtallig Stab.

[1]) Sj. Tg.
[2]) Slange, Christian IV's Hist., 42.

Det kan derfor vistnok antages, at det særlig var med Hensyn til hine Styrker, at der i den anden Halvdel af Aarhundredet nævnes en Person med Betegnelsen „Rigens Profos“.

Der findes under Grevens Fejde nævnt to Personer, der er kaldte Kongen af Danmarks eller kongelig Profos [1]), ligesom der ogsaa da nævnes en Kongens Kvartermester og en Kongens Skultus [2]). Disse Personer maa dog snarest formodes at have faaet disse Betegnelser, fordi de var ansatte umiddelbart under Kongen i hans Egenskab af højstbefalende, og de har saaledes næppe noget at gøre med det her omhandlede.

Efter disse nævnes to, hvis egentlige Betegnelse dog er tvivlsom, idet de alene i vedkommende Bestalling findes kaldt af Kongen „unser Profosz“. Om den ene af disse, Frans v. Strela, siges der i Bestallingen (af 1547), at han skulde have Myndighed over det i Jydland liggende Krigsfolk, saa længe til Fænniken var samlet, for at der kunde holdes „godt Regiment“ [3]).

Senere træffes stedse Betegnelsen „Rigens Profos“, og der nævnes en Del Personer med denne Betegnelse, saaledes Morten Hoffsted [4]), Albert v. Brock [5]), Heinrich

---

[1]) Galle v. Lindau og Frans v. Collen. Den førstnævnte sés ogsaa at være anvendt i et ikke militært Anliggende; thi det var ham, der den 12. August 1536 anholdt Ærkebisp Torben Bille og Biskopperne Joakim Rønnov og Oluf Munk og satte dem i Varetægt paa Kjøbenhavns Slot. (D. Mag. 4, III, 166, 278).

[2]) Asmus v. Waren og Bonhans v. Arnheim (D. Mag. 4, III, 167 flg.).

[3]) Bestallingsreg. 1545—54, 64. I Bestallingen nævnes Frans v. Strelas Forgænger, Philip v. Altenau, som afgaaet ved Døden.

[4]) Han nævnes som ansat hos Frans Brockenhuus 4. Jan. 1565 (Kanc. Brevb.), som afgaaet i Rtm. Rgsk. 1. Jan. til 12. Marts 1569, 81 b. Der findes berettet, at han blev dræbt af en Englænder 1568 (Nye kgl. Saml. Kv. Nr. 868, 136).

[5]) Bestallingsreg. 1555—73, 273 b., 22. Maj 1578 (Kanc. Brevb.) — Hans Enke solgte 1584 den Gaard, han havde ejet (Kbhs. Dipl. I, 547).

v. Lüneburg (?) [1]), Kasper v. der Knudtz [2]) og Hans v. Gröningen [3]).

Forskellige Hverv, der ikke kan henføres til den egentlige Profos-Stilling, sés undertiden at have været nogle af dem overdraget. Det sés saaledes, at Albert v. Brock, da der under Syvaarskrigen foregik en „oprørsk Handel“, havde forstrakt Landsknægtene i Halmstad med nogen Proviant, som det varede adskillige Aar, inden han fik erstattet [4]). 1576 befaledes det ham at drage om i Sjæland, Smaalandene og Skaane og der aftakke Knægtene [5]), og da der 1583, ligesom baade i den foregaaende og efterfølgende Tid, skulde hverves en Del Soldater til Flaaden, deriblandt et Antal, som Mikkel Pedersen Gydinge skulde tilvejebringe i Halland, Bleking og nogle skaanske Herreder, bestemtes, dersom et tilstrækkeligt Antal ikke kunde faas dèr, at v. Brock skulde hverve de øvrige andetsteds i Riget [6]). Hans v. Gröningens Bestalling indeholder den udvidede Bestemmelse, at han ogsaa skulde gøre Tjeneste, naar Kjøbenhavns Borgere skulde mønstres, en Udvidelse, der noget derefter kom til at udstrække sig betydeligt videre [7]).

---

1) 11. Aug. 1588, 5. Sept. 1589 (Sk. Tg.). — Han findes her dog kun benævnt „Profos“.

2) Rosenvinge, Gl. danske Domme, IV, 216 flg., 308 flg.

3) 19. Maj 1596, 26. Marts 1599. Han nævnes ogsaa som modtagende Proviant fra Kbhs. Slot 31. Okt. s. A. (Sj. Reg.) og er formodentlig den samme, der nævnes som Hans v. Grennach i Rtm. Rgsk. 1599/1600, 518 b og 520.

4) 24. Febr. 1574 (Kanc. Brevb.).

5) 12. Febr. 1576 (Kanc. Brevb.).

6) 8. Febr. 1583 (Kanc. Brevb.).

7) 1635 befaledes, at Rigens Profos skulde have Opsigt med Vagtmestrene i Kjøbenhavn (Kbhs. Dipl, III, 155 flg.). — O. Nielsen ser heri det første Forsøg paa Indsættelse af en Mand, som paa Kongens Vegne skulde have Tilsyn med Kjøbenhavns Politi (Kbhs. Hist. og Beskr. III, 289).

I Slutningen af Aarhundredet fremtræder ogsaa Betegnelsen „Rigets Oberst“. Den første, om hvem den findes brugt, er 1586 den kort i Forvejen udnævnte Hofmarskalk Sten Maltesen Schested. Hans Bestalling som Rigets Oberst[1]) giver ikke nogen nærmere Forklaring over, hvad hans Bestilling egentlig gik ud paa. Der siges i den kun, at han paa Forlangende skulde hverve et Regiment Knægte „til Lands og Vands“, og at han ikke maatte træde i Tjeneste hos andre Potentater. Snarest har der med den været tilsigtet at have en her bosiddende og fuldt paaregnelig, øverste Befalingsmand for hvervede Fodfolkstyrker, naar saadanne behøvedes. Muligt kan der ved Siden heraf være tilsigtet at have en fastere Myndighed over de i mindre Antal i Fredstid i Riget tilstedeværende hvervede af Fodfolket[2]). Sten Maltesen findes betalt som Rigets Oberst til Paaske 1590[3]); dog har han maaske beklædt Stillingen ogsaa udover dette Tidspunkt, da der i hans Ligprædiken siges, at han var Hofmarskalk og Rigets Øverste i fem Aar. Det skulde synes, at han i det mindste har oppebaaret den for Stillingen bestemte Løn til 1595[4]), da han forlenedes med Bohus; dog nævnes Vilhelm Stuart som „Rigets bestilte Oberst“ i Sundtoldregnskabet 1593[5]).

---

[1]) 1. April 1586 (Sj. Reg.).

[2]) Stillingen som Rigets Oberst er muligt oprettet efter fransk Forbillede, idet alt Frans I oprettede en saadan (jvf. Varillas, Histoire de Charles IX, Køln 1586, I, 360).

[3]) Rtm. Rgsk. 1. Juli 1589 til 1. Maj 1590, 261 b.

[4]) Jvf. 23. Maj 1595 (Sj. Tg.).

[5]) 1205. — Stuart findes nævnt som Kaptajn i Rtm. Rgsk. 1584, 191 b flg., som Oberst i Rtm. Rgsk. 1. Juli 1589 til 1. Maj 1590, 165, derhos betalt som saadan i to Aar fra 14. Aug. 1590 til 14. Aug. 1592 i Rtm. Rgsk. 1592/93, 206 b.

Der nævnes tillige ogsaa en „bestellter Reichs Hopmannd“ Rudolf v. Karlewitz[1]).

Først naar en Krig udbrød, dannedes Hærens Overkommando, og samtidig bestemtes i Reglen, hvem der skulde være Kongens Kommissærer og Medlemmerne af Krigsraadet. Som alt omtalt foran (S. 200) synes der i den første Halvdel af Aarhundredet i Reglen at have forekommet en Deling i Overkommandoen, saaledes at den, der anførte Rytteriet, var at betragte som sideordnet med den, der anførte den øvrige Del af Hæren. Dette Forhold synes til Dels ogsaa senere at have forekommet.

I Ditmarskerkrigen 1559 kan Johan Rantzau vel nærmest betragtes som den øverstbefalende, om end Kongen var til Stede. Dog kan der være nogen Tvivl i formel Henseende, da Johan Rantzau under denne Krig betegnedes som Feltmarskalk[2]) og altsaa nærmest betragtedes som Anfører for Rytteriet.

Under Syvaarskrigen kan vel en Deling af Overkommandoen ikke ligefrem paavises; men dog frembyder Forholdene ved denne flere Særegenheder, der peger i den nævnte Retning.

Den da almindelig forekommende Betegnelse for den højstbefalende, var „Feltoberst“, der svarer til de fleste af de temmelig vekslende Betegnelser, der tidligere

---

[1]) Rtm. Rgsk. 1600/01, 283. Ogsaa Titlen Rigens Skriver forekommer. De to, som vides at have baaret denne i den her omhandlede Tid, Abraham Jensen og Klavs Mortensen, har dog ikke haft militær Bestilling, men ført de under Rigens Kansler hørende Bøger (Secher l. c. 85).

[2]) Saaledes paa den bekendte Tavle i Ut Kirke (Pontoppidan, Marmora danica, II, 187).

tillagdes den højstbefalende ved Fodfolket [1]). Omtrent svarende til, hvad der fandt Sted ved Fodfolkregimenterne, og ligeledes omtrent til, hvad der fandt Sted ved Rytteriets øverste Kommando, var de vigtigste Personer i hans Stab en Feltoberstløjtnant, en Oberstkvartermester, en Oberstvagtmester og en Oberst-Profos [2]).

Grev Günther til Schwarzburg, som var den første, til hvem Overkommandoen blev betroet, kaldtes Feltoberst eller Feltøverste. Samtidig var Hilmer v. Quernheim Feltmarskalk. I øvrigt maa Kongen i Begyndelsen af Krigen selv have ført Kommandoen; thi uden denne Antagelse synes det ikke muligt at forklare, at der i Brev af 1. Novb. 1563 siges, at ingen Hofmænd eller Knægte maatte drage bort fra Landsdelene Øst for Sundet, uden at de havde Kongens, den øverste Løjtnants eller Øversternes Pas [3]). Udtrykket den øverste Løjtnant kan her næppe gælde nogen anden end Greven til Schwarzburg.

Efter at baade denne, Jørgen v. Holle, som Kongen forgæves henvendte sig til om at overtage Kommandoen [4]), og Hilmar v. Quernheim var aftakkede, overdroges Overkommandoen til Rigsmarsken Otto Krumpen den 15. Decb. 1564. Om hans Myndighed kan der ikke være

---

[1]) I det Dokument, som de oprørske, jydske Bønder maatte udstede 1534, kaldes Johan Rantzau „øverste Feltherre og Høvedsmand" (Hvitfeld 1433). Gert Schenk, der førte Kommandoen ved Kjøbenhavn i Marts 1536, kaldte sig da „Feltherre" (Kbhs. Dipl. IV, 490). Meinert v. Hamme, der i Juni 1536 var i Christian III's Tjeneste, kaldte sig „Obrister Velldthaubtman" (D. Mag. 4, III, 306), o. s. v.

[2]) I Krigsartiklerne for det hvervede Rytteri 1559 kaldes Oberst-Professen „Capitan der Justicien".

[3]) Kanc. Brevb.

[4]) Rørdam l. c. 1, II, 291.

Tvivl, da han i den paagældende Bestalling udtrykkelig udnævntes til Feltoberst over Kongens tyske og danske Krigsfolk til Hest og til Fods [1]). Ved samme Bestalling beskikkedes Jørgen Lykke til at være hans Løjtnant. Otte Krumpen førte kun Befalingen i nogle faa Maaneder. I 1565 blev den overdraget Daniel Rantzau [2]), der ligeledes benævntes Feltoberst eller Feltøverste, indtil der den 24. Okt. 1567 udstedtes en ny Bestalling for ham, og ved denne udnævntes han til Kongens „General Kaptajn og Feltoberst“ [3]).

Alt noget før Daniel Rantzau i 1565 fik Overkommandoen, var Frans Brockenhuus indtruffen ved Hæren. Denne var Rigsraad og tillige Lensmand paa Kjøbenhavns Slot til den 26. Marts 1564, da han fratraadte

[1]) Bestallingsreg. 1555—73, 201. — Allerede den 31. Aug. 1564 var der udgaaet et aabent Brev herom; men det gentoges 14. Decb. s. A. (Kanc. Brevb.), samtidig med at Bestallingen udstedtes, og den 13. Febr. var det befalet ham som Marsk at begive sig til Halland (Hist. Tidsskr. 1, V, 429); men dette er dog næppe sket.

[2]) Tidspunktet for Daniel Rantzaus Udnævnelse kan ikke nøje opgives. Han findes endnu blot kaldt Øverste den 19. Juli 1565, derimod Feltøverste den 19. Okt., hvorhos det fremgaar, at han da havde indtaget denne Stilling i nogen Tid (Kanc. Brevb.).

[3]) Bestallingsreg. 1555—73, 253 b. — Kun denne ene Gang forekommer i det 16. Aarhundrede denne Titel herhjemme, ligesom ogsaa Benævnelsen General paa den øverstbefalende først forekommer omtrent samtidig i de tyske Hære. Benævnelsen Feltoberst synes herhjemme først almindeligere ombyttet med General i Trediveaarskrigens Tid. Som Overgangsform forekommer Betegnelsen „General-Øfverste“ i Christian IV's Krigsartikler 1611. Derimod forekommer Ordet General i enkelte Sammensætninger alt i det 16. Aarhundrede; saaledes nævnes en „Principal og Generalskriver“ i Søkrigsartiklerne 1543 (Krag og Stephanius l. c. Supplementet, 100), og den hos Feltmarskalken ansatte Profos kaldes „Oberster General Profos“ i et Overslag fra c. 1554 angaaende en Rytterstyrke (Bestallingsreg. 1555—73, 19).

den sidst nævnte Stilling [1]). Den 10. Decb. s. A. udgik Befaling til alle danske Knægte, Høvedsmænd og Befalingsmænd i Skaane m. m. at være den udnævnte Øverste Frans Brockenhuus lydige [2]). Befalingen over det Regiment danske Knægte, som han saaledes blev sat i Spidsen for, og som i øvrigt ogsaa har omfattet en Del tyske Knægte [3]), vedblev han at beholde til sin Død, saaledes ogsaa efter, at han var bleven udnævnt til Rigsmarsk den 17. Aug. 1567 [4]).

Medens han indtil dette Tidspunkt maa antages for at have været Daniel Rantzaus ubetinget underordnede, stiller Sagen sig anderledes efter samme. Det kan nemlig ikke let tænkes, at Frans Brockenhuus som Rigsmarsk har været Daniel Rantzau ubetinget underordnet. Snarere har der fundet en særegen Ordning Sted, som nu ikke lader sig udgranske, og om hvis formelle Udstrækning der heller næppe har rejst sig noget Spørgsmaal paa Grund af det gode Forhold, som altid synes at have bestaaet mellem Frans Brockenhuus og Daniel Rantzau.

Der synes ikke at have været nogen Feltmarskalk udnævnt efter Hilmar v. Quernheims Afgang, og Frans Brockenhuus findes aldrig kaldt saaledes. Dog kan det tænkes, at han i formel Henseende er bleven betragtet som saadan, medens en anden, snarest Kristoffer v. Dohna, som Feltmarskalkløjtnant har ført Kommandoen over Rytteriet i sin Helhed [5]). Nogen Bestyrkelse faar denne

[1]) D. Samlinger 2, II, 188. Han blev alt 10. Febr. 1564 bestemt til at føre de danske Regimenter, men førte i Sommeren 1564 Skib under Herluf Trolle (Hist. Tidsskr. 4, IV, 489).

[2]) Kanc. Brevb.

[3]) Jvf. Skr. 11. Marts 1565 (Kanc. Brevb.).

[4]) D. Samlinger 2, II, 197.

[5]) Kristoffer v. Dohna findes ofte nævnt som Anfører for Forvagten, en Stilling, som i Reglen tilkom Feltmarskalkløjtnanten (jvf. Hist. Tidsskr. 7, I, 428).

Antagelse ved, at Kongen den 29. Februar 1568 udtalte, at da største Delen af de danske Ryttere ikke var mødte, havde han udsendt en betroet Mand for at befale alle, som han traf, at begive sig til Frans Brockenhuus[1]).

For det til Dels sideordnede i dennes Stilling til Daniel Rantzau synes i alt Fald den Omstændighed at tale, at den sidste, da han den 14. Okt. 1567 fratraadte Tjenesten som Oberst for sit Regiment, udtalte for Fronten af samme, at Frans Brockenhuus traadte i hans Sted og skulde adlydes i alt, som om Kongen var til Stede, hvis Daniel Rantzau skulde blive fangen, skudt eller paa anden Maade ikke i Stand til at føre Befalingen over Hæren[2]).

Nogen Vægt kan det maaske ogsaa tillægges, at Resen i sin Krønike undertiden kalder baade Daniel Rantzau og Frans Brockenhuus Feltoberster[3]), og det bør ikke lades upaaagtet, at Kongen allerede den 23. Sept. 1566 skrev til den sidstnævnte, som da maa formodes at have været sammen med Daniel Rantzau, at han skulde sørge for, at Krigsfolket igen kom paa Tog, da Kommissærerne ikke var ret villige til at raade til videre Opmarche[4]).

Straks efter Daniel Rantzaus Død (den 11. Novb. 1569), dels samme Dag og dels Dagen derefter, medens altsaa Frans Brockenhuus endnu laa dødelig saaret i Halmstad, blev Kristoffer v. Dohna udnævnt til Feltoberstløjtnant, Josias v. Qualen til Feltmarskalk og Johan

[1]) Kanc. Brevb.
[2]) Rørdam, Mon. hist. Dan., 2, I, 9.
[3]) F. Eks. S. 179. — Frans Brockenhuus' Meddelagtighed i Overkommandoen antages ogsaa som given i Hist. Tidsskr. 4, IV, 490.
[4]) Kanc. Brevb.

Lay til Oberstkvarter- og Vagtmester [1]). Pladsen som Feltoberst synes derimod ikke at være bleven besat i den øvrige Tid, Krigen varede, men Virksomheden som saadan at være bleven udøvet af Kristoffer v. Dohna.

Som tilforordnede Overkommandoen stod de kongelige Kommissærer, der stedse, paa faa Undtagelser nær, var danske Adelsmænd, som i Forvejen indtog høje Stillinger og ikke sjældent var Rigsraader. Om deres Virksomhed faas bedst Oplysning ved Kongens Brev af 10. Juli 1564, ved hvilket Jørgen Lykke, Lave Brade, Peder Bille og Sten Rosensparre beskikkedes til Kommissærer hos Greven til Schwarzburg. De befaledes at følge denne for at hjælpe og raade ham med Hensyn til, hvorledes Kongens Sager og Ærinder bedst kunde foretages. De skulde føre flittigt Tilsyn med, at der ved Krigsfolket herskede Enighed og holdtes god Mandstugt, at der udrettedes noget imod Fjenden, samt at der ikke fandtes Brøst paa Tilførslen af Proviant og andre Fornødenheder. Hvis nogle af de svenske Tropper eller Undersaatter vilde give sig under Kongen, skulde alt, hvad Kommissærerne lovede dem paa Kongens Vegne, blive holdt [2]). De skulde adlydes, som om Kongen selv var til Stede.

Navnlig synes Kommissærerne i det Hele taget at skulle have været Repræsentanter eller Tilsynsmænd for Kongen og for Rigsraadet overfor de hvervede Anførere, og i denne Egenskab ogsaa at skulle have været Mønsterherrer og føre Tilsyn med Udbetalingerne til Soldaterne. Dette førte til, at Kongen, da Otte Krumpen var bleven udnævnt til højstbefalende og begærede Ansættelse af Kommissærer, svarede ham, at han ikke kunde

---

[1]) Bestallingsreg. 1555—73, 289 b flg., 293.

[2]) Kanc. Brevb.

tro, at det var fornødent, da Otte Krumpen ikke var en fremmed i Landet og som Rigets Marsk kunde byde og befale, saa vidt Behov gjordes. Dog føjede Kongen sig snart efter hans Ønske og tilforordnede ham de samme Kommissærer, der havde været hos Greven til Schwarzburg [1]).

En særegen Stilling indtog derhos de saa kaldte Krigsraader, hvis Hverv det synes at have været at udtale sig angaaende de vigtigere Krigsforetagender, dog kun, naar de højstbefalende ønskede at høre deres Mening. En sjælden Gang findes den samme Mand nævnt baade som Kommissær og Krigsraad, saaledes Holger Rosenkrantz under Ditmarskerkrigen og 1563 [2]); men i Almindelighed synes Hvervet dog at have været betroet særlig af Kongen udnævnte Mænd, foruden hvilke dog som oftest, naar Krigsraad holdtes, enkelte af de højere Befalingsmænd i Hæren tilkaldtes.

Var Kongen selv til Stede ved Hæren, fulgte der i Reglen med ham adskillige fremmede Fyrster og Herrer, saaledes især i Begyndelsen af Syvaarskrigen [3]). Disse udgjorde dog, saa vidt synes, kun et personligt Følge for ham, og de havde ingen Del i Overkommandoens Virksomhed.

En Følge af den rigelige Brug af hvervede, der stadig fandt Sted, var, at de Personer, som indtog de første Pladser i Hæren, naar den var paa Krigsfod, ofte ikke var danskfødte Mænd. At det vilde have været godt for Riget, om det modsatte havde været Tilfældet, føltes

---

[1]) 21. og 28. Jan. 1565 (Kanc. Brevb.).
[2]) Molbech, Historie om Ditmarskerkrigen, 157. Bricka og Gjellerup, Den danske Adel i det 16de og 17de Aarhundrede, 79.
[3]) Resen l. c. 91.

utvivlsomt; men noget virksomt Skridt til at afhjælpe Manglen gjordes ikke endnu i det hele Aarhundrede. Det var i dette vedblivende overladt til Adelsmændene selv, hvorvidt de vilde søge en krigersk Uddannelse dels hos ældre, danske Adelsmænd med Hensyn til de almindeligere Færdigheder og dels ved Krigstjeneste i Udlandet med Hensyn til den videre Udvikling og større Indsigt. Det var et ikke ganske ringe Antal, der drog ud, især i Aarhundredets sidste Halvdel; men de fredelige Tilstande efter Syvaarskrigen forhindrede, at deres Erfaring kom til Anvendelse. Først ved Oprettelsen af Sorø Akademi 1623 skabtes en Undervisningsanstalt, som ogsaa til Dels tilsigtede at give de unge Adelsmænd en militær Uddannelse.

Bidrag til Karakteristik af den Guldbergske Kabinetsstyrelse[1]).

Af

Edvard Holm.

Da efter Struensees Fald Statens Styrelse som vel bekjendt blev fastslaaet ved Forordningen af 13. Februar 1772 om „Et Gehejmestatsraads Oprettelse“, var et Hovedøjemed hermed aabenbart at forhindre, at mere nogen enkelt Mand ved at bemægtige sig Herredømmet over den sindssvage Konge skulde kunne regere Staten despotisk ved Kabinetsordrer.

Dette fremgaar formentlig af Forordningen selv. Den indledes med følgende Ord: Da Vores allernaadigste Intention og Vilje gaar derhen, at alle Sager og Ansøgninger, hvorudi af Os allernaadigst resolveres, først skulle igjennemgaas og overvejes i det Collegio, hvor Sagen henhører, og Os derefter forestilles af og i Overværelse af saadanne Mænd, som Landets Love og Indretninger

---

[1]) Denne Afhandling falder i alt væsenligt sammen med et Foredrag, som jeg den 25. Marts 1904 har holdt i Det kgl. danske Videnskabernes Selskab. Forskjellige Tilføjelser have dog fundet Sted. Forøvrigt opfatter jeg selv Afhandlingen som et Forstudie til 5. Bind af min Danmark-Norges Historie 1720—1814, der netop vil komme til at dreje sig om Tiden fra 1772 til 1784.

tilfulde ere bekjendte, og som ere i Stand til at give Os al den Underretning og Oplysning, som Vi om Sagens Natur og Beskaffenhed maatte behøve og forlange, saa have Vi allernaadigst funden for godt at oprette et Gehejmestatsraad og derom allernaadigst at anordne og befale".

Derefter følger en Angivelse af Statsraadets Sammensætning, bestaaende af Arveprins Frederik og 6 Ministre. Der tilføjes, at „intet Lem af dette Vores Gehejmestatsraad tillige maa være Præses for noget kongeligt Collegio, Departementet for de udenlandske Sager alene undtagen". I § 3 siges der da videre: „Alle Collegiernes Forestillinger skulle Os i og gjennem bemældte Vores Gehejmestatsraad allerunderdanigst foredrages og Vores allernaadigste Resolution derpaa tages. Saa skulle og alle anbefalede Expeditioner der ligeledes af Os allernaadigst underskrives". Den følgende Paragraf (§ 4) lyder saaledes: „Skulde det dog allernaadigst behage Os, derudenfor nogen Resolution at meddele og underskrive, saa ville Vi dog derhos allernaadigst, for at forebygge de Uordner og andre Misligheder, som lettelig ved Sagernes Drift kunde flyde deraf, naar Vedkommende Collegium om sligt er uvidende, at den, som saadan Resolution i Hænde haver, skal være forbunden strax, og førend han sig deraf i nogen Maade betjener, dermed at melde sig til det Collegium, hvor Sagen henhører, hvilket Collegium da gjør allerunderdanigst Forestilling derom til formelig Expeditions Erholdelse".

Det fremhæves, som man ser, i denne Forordning for det første i Almindelighed, at alle Sager, hvori der resolveres af Kongen, skulle underskrives af ham i selve Gehejmestatsraadet, hvor de altsaa refereredes for ham.

I tidligere Tid kunde de ligesaa godt underskrives af ham efter Referat af en enkelt Kollegiechef i hans Kabinet som i Statsraadet. Dette var nu udelukket, og det synes ikke at kunne forklares paa anden Maade, end at Ministrene skulde være Vidner til, at hans Beslutning ikke bestemtes fra anden Side. (Den sindssvage Konge underskrev altid efter Kommando, hvad der forelagdes ham.) Men efter at dette særlig i § 3 er fastsat for Forestillingerne fra Kollegierne, hedder det i § 4, at, naar Kabinetsordrer tilsendtes enkelte Personer eller Myndigheder udenfor Kollegierne, skulde de indsende Ordrerne til disse, der da gjorde Forestilling, for at de kunde blive stadfæstede eller, som man kaldte det, blive korroborerede af Kongen i Statsraadet til Expeditions Erholdelse, altsaa ogsaa her med Ministrene som Vidner [1]).

Men der er en Ting, der ikke nævnes. Det er, hvad der skulde ske, hvis det behagede Kongen at meddele

[1]) Jeg kan ikke andet end nære en stærk Tvivl om, at den i § 4 anførte Grund til, at slige Kabinetsordrer skulde korroboreres paa den der nævnte Maade, er den virkelige. Der behøvedes nemlig for at undgaa den i Paragrafen angivne Uorden kun, at Kabinettet, samtidig med at den udstedte en Ordre, lod vedkommende Kollegium faa en Meddelelse derom, eller at det sendte Ordren gennem Kollegiet. Hvor unaturlig besværligt og vidtløftigt var det dog ikke i Sammenligning hermed, at den, der fik en saadan Kabinetsskrivelse, selv skulde henvende sig til et Kollegium om at faa den stadfæstet, inden han kunde gjøre Brug af den! Sæt nu, at han ikke boede i Kjøbenhavn, men maaske i Norge eller i Holsten. Hvilket utaaleligt Tidsspilde da! En i praktisk Henseende saa sindssvag Ordning synes at maatte have havt en politisk Grund, og man maa antage, at Øjemedet med Korroborationen har været, ikke at vedkommende Kollegium, men at Statsraadet skulde vide Besked med Kabinetsordren. Den i § 4 anførte Grund passer da heller ikke paa de Kabinetsordrer, der tilsendtes selve Kollegierne, og som vi senere ville se, i Mængde bleve korroborerede paa den i Paragrafen nævnte Maade.

nogen Resolution d. v. s. nogen Kabinetsordre til selve et eller andet Kollegium. Intet var jo i og for sig naturligere, end at en kongelig Ordre kunde blive sendt et Kollegium, og den Slags Kabinetsordrer havde da ogsaa været almindelige i Tiden før Struensee. Unægtelig forbauses man over en saadan Skjødesløshed i Redaktionen, thi det var, som vi senere skulle se, ingenlunde Meningen, at de skulde bortfalde i Fremtiden, eller at der skulde gjælde andre Bestemmelser for dem end, hvad der svarede til Bestemmelserne i § 4 om den der nævnte Slags Ordrer. Formodentlig har man ment, at, da det i tidligere Tid før Struensee havde været fast Skik, at, naar en Kabinetsordre sendtes til et eller andet Kollegium, dette da indgav en Forestilling til Kongen for at faa den stadfæstet ved en formelig Resolution, der parafereredes af Kollegiets Deputerede, var det en Selvfølge, at det nu ogsaa skulde vedblive at gaa for sig paa samme Maade.

Inden vi gaa videre, er det dog tilraadeligt tillige at sige et Par Ord om den Forretningsgang, der fulgtes ved de Sager, der kom for Statsraadet. Det maa da mærkes, at der var 2 Slags Statsraad. Det ene var det saakaldte deliberative Statsraad, hvori de fra Kollegierne indsendte Forestillinger drøftedes af Statsraadets Medlemmer med Arveprinsen som en Slags Formand. Forhandlingen kunde ogsaa ske ved skriftlige Indlæg. I dette Statsraad refereredes Sagerne af vedkommende Kollegiechef, eller ved Kollegier, der ikke havde nogen egentlig Chef, efter Tour af en af Kollegiets Deputerede. Naar Sagen var uddebatteret i det deliberative Statsraad, og en bestemt Beslutning om den her var fattet, refereredes denne for Kongen i, hvad jeg vil tillade mig

at kalde Referatsstatsraadet. I dette fandt ingen Drøftelse Sted; men Sagerne forelagdes blot Kongen til Underskrift.

Hvilke Bestemmelser end Forordningen af 13. Februar indeholdt om Ministrene som udøvende en Slags Kontrol med Kongens Underskrift paa de kongelige Resolutioner, saa er det klart, at Kabinetsordrer vedblivende skulde kunne udstedes, ligesom det havde været Tilfældet i tidligere Tider, og i Virkeligheden maatte dette bevares som et med al Enevælde nøje sammenhængende Element. Men altsaa have vi ogsaa nu den samme Dobbelthed som under Enevælden før Struensee, nemlig paa den ene Side Kollegiestyrelsen og i det mindste som en Mulighed Kabinetsstyrelse, om end denne paa en vis Maade kunde siges at være kontrolleret. Naar den imidlertid, som det laa i dens Natur, skulde være et Udtryk for det souveræne Initiativ, hvorledes skulde det da gaa med dette, da Kongen vitterlig var sindssvag? Ja, det er ikke urimeligt, at flere af de Statsmænd, der sad i Statsraadet, have tænkt sig, at dette Initiativ vilde blive et Minimum. Naar man gav Kongen en loyal Mand til Kabinetssekretær, kunde det sikkert haabes, at der ikke i Kabinettet vilde opstaa en rivaliserende Myndighed, og man kunde maaske endog ved visse Lejligheder bruge det som et bekvemt Redskab[1]).

Men hvis saadanne Tanker have været oppe hos Mænd som Schack Rathlou og Osten, kom det, som enhver ved, til at gaa helt anderledes. Det skulde hurtig vise sig, at de kongelige Personer, der vare de naturlige Formyndere for Kongen, nemlig Enkedronning Juliane Marie og den af hende stærkt beherskede Arveprins

[1]) Saaledes er det aabenbart blevet brugt i den første Tid efter 13. Februar 1772, medens A. Schumacher var Kabinetssekretær.

Frederik, paa dette Tidspunkt, da de pludselig fra en tilbagetrukken Tilværelse under en umaadelig Folkejubel kom i Spidsen for Hoffet, snart følte Lysten til, saa vidt det lod sig gjøre, at udøve det kongelige Initiativ, og de havde som deres trofaste og i det mindste til en vis Grad snilde Hjælper Ove Guldberg. Ærgjerrighed og Lyst til at vise, hvad en Mand med hans grundige Kundskaber evnede til Statens Gavn, har vistnok efterhaanden ikke lidet paavirket denne; men hans Hovedgrund til at fremme Kabinetsstyrelsen laa dog sikkert i hans ubegrænsede Hengivenhed for Kongehuset og for Kongemagten. Det har været hans Overbevisning, at, naar Kongen var sindssvag og Kronprinsen var et Barn, saa maatte de, der ved Slægtsskabsbaand stod Kongen nærmest, træde op som Kongemagtens Bærere, og det tiltalte hans royalistiske Følelse, at de gjorde det saa udstrakt som muligt. Naturligvis maatte det ske ikke alene i Kongens Navn — hvad jo ogsaa Struensee havde overholdt —, men saaledes, at man nøje efterkom Kongelovens Forskrift om, at Kongen skulde underskrive alle Befalinger øverst oppe fra; men naar dette skete, mente han, at Herskabet, som han kaldte Enkedronningen og Arveprinsen, i Virkeligheden havde Ret til at udøve den uindskrænkede Magt paa Kongens Vegne, at, som han engang har udtrykt det, den afgjørende Stemme var i Herkabets Hænder [1]). Det var saa tillige hans bestemte Mening, at den eneste Maade, hvorpaa denne Magt kunde opretholdes, var ved Kabinetsstyrelse [2]). Der laa et stort

---

[1]) Brev til P. C. Schumacher af 8. Juli 1780 (Rigsark.).

[2]) Se herom Brev fra A. P. Bernstorff til Kr. D. Reventlow fra 1783 (Efterladte Papirer fra den Reventlowske Familiekreds ved L. Bobé VI, S. 32), hvorefter Guldberg aabent udtalte, at

Fejlsyn til Grund for denne Opfattelse, thi Kongeloven indeholdt ikke det mindste, der berettigede dem, der stod Kongen nærmest, til at tiltage sig en saadan Myndighed; men det ville vi ikke gaa ind paa her. Det gjælder blot om at se, hvorledes Guldberg opfattede Forholdet.

Naar det bliver ham, vi mest her have at gjøre med, skal der indskydes, at, medens han paa den Tid, da Struensee blev styrtet, var Kabinetssekretær hos Arveprinsen, fik han i Marts 1773 med Kongens Kabinet at gjøre, idet han da blev udnævnt til Memorialsekretær hos Kongen, hvad der i Virkeligheden vilde sige det samme som Kabinetssekretær. Den 11. Oktober 1774 blev han Gehejmekabinetssekretær hos Kongen, 14. Maj 1776 fik han Titel af Stats- og Gehejmekabinetssekretær. Paafaldende er det, at de Kabinetsordrer, der udstedtes i hans Tid, ikke ere skrevne med en andens Haand og blot paraferede af ham. Han har stedse selv skrevet dem — der er kun ganske faa Undtagelser derfra —, ligesom han ogsaa egenhændig har ført dem i Massevis til Protokols.

Vi have taget vort Udgangspunkt fra den ved Forordningen af 13. Februar 1772 skabte Form for Regeringen, og det, vi i det følgende ville forsøge at danne os en nogenlunde tydelig Forestilling om, er, hvilket Billede de Kabinetsordrer, der ere levnede fra den Guldbergske Tid, give af den Kabinetsstyrelses Karakter og Omfang, som udviklede sig i Aarene fra Marts 1773 til Regeringsskiftet 14. April 1784[1]). Vi bruge Kabinetsordrerne som

Kabinetsordrerne vare nødvendige til Opretholdelse af Souverænitetsrettighederne (jvfr. Hist. Tidsskr. 3. R. V, S. 373).

[1]) Alle andre Sider af Kabinetsstyrelsens Historie, deriblandt det vigtige Spørgsmaal om dens Betydning for Statens Udvikling

Kilde, fordi de som det naturlige Organ for Kabinettet give os et tro Spejlbillede af dets Styrelse.

Det første, der kan siges om Kabinetsordrerne i den Guldbergske Tid, er, at de ere overordentlig talrige[1]). I en Række Protokoller, som Guldberg for den langt overvejende Del selv har ført, findes opført 2544, og, om end en forøvrigt ikke stor Del af disse kun uegentlig kan kaldes Kabinetsordrer, saa maa det paa den anden Side siges, at der vitterlig har været langt flere. Især ere de Guldbergske Protokoller aldeles ufuldstændige for de sidste Aars Vedkommende, netop den Tid, da Kabinetsregeringen spillede den største Rolle. Vi have til at suplere dem for det første Fortegnelser, som efter Regeringsskiftet

og Politik i forskjellige Retninger, ligge ganske udenfor denne Afhandling, der kun vil give „Bidrag" til Karakteristik af Kabinetsstyrelsen.

[1]) Hvilke ganske fantastisk overdrevne Forestillinger om Kabinetsordrernes Tal og dermed ogsaa om den Plads, de have indtaget iblandt Regeringsbefalingerne, der have været i Omløb, derom vidner D. Biehls Udtalelse i Henhold til Johan Bülows Meddelelse, i hendes Beretning om Regeringsforandringen 14. April 1784 (Hist. Tidsskr. 3. R. V. S. 289), at „deres Tal voxede dagligen saaledes til, at Kollegiernes hele Referat som oftest bestod i at fremlægge disse underskrevne Ordrer i Statsraadet", og ligeledes, hvad der siges i det under Frederik VI's Auspicier udarbejdede Skrift: „Hist. Efterretn. om Krpr. Fredriks Tiltrædelse til Statsstyrelsen" (Regeringsskiftet 1784 S. 5), at „Sagernes Foretagelse i Konseillet efterhaanden gik over til at være en tom Formalitet, og at Kollegiernes Forretninger væsenlig bestod i kun at forelægge til Kongens Underskrift, hvad der allerede forud var besluttet i Kabinettet". I Virkeligheden vedbleve de kongelige Resolutioner, der fremkaldtes ved Forestillinger fra Kollegierne, altid at være adskillige Gange flere end de, der bestod i Korroborationer af Kabinetsordrer.

1784 paa Kronprinsens Befaling bleve optagne af Ludvig Reventlow og som indeholde 614, der ikke findes i Guldbergs Protokoller; men desuden er der samlet Kabinetsordrer i egne Pakker for visse Kollegiers Vedkommende, og der ligger ogsaa spredt rundt omkring i Kollegiernes Forestillingsprotokoller Kabinetsordrer, der ikke ere komne med i de ovennævnte samlede Fortegnelser. Endelig kan der findes nogle i forskjellige Autoriteters Arkiver baade i Danmark og Norge, som det nu er vanskeligt at faa rede paa. Jeg antager, at jeg selv kjender omtrent 3500 Kabinetsordrer; men der kan have været adskilligt flere. Til Trods for dette, tror jeg dog, at vi kjende de allerfleste af dem, som have havt nogen Betydning, og man har under alle Omstændigheder i fuldt Maal tilstrækkeligt af dem til af dem at kunne danne sig et fyldigt og paalideligt Billede af Kabinetsstyrelsen.

Denne oplyses yderligere, det maa ikke glemmes, ved de mangfoldige Breve, man har fra Arveprinsen til de forskjellige Kollegier eller andre Autoriteter, dels skrevne med hans egen Haand, dels affattede af Guldberg og kun underskrevne af ham selv. Iblandt dem er der ikke faa, der have Betydning, fordi han i dem meddeler Befalinger i Kongens Navn. De ere da paa deres Vis at anse for Kabinetsordrer, og de vække som saadanne Opmærksomhed, men unægtelig ogsaa fordi man kommer til at spørge, med hvilken Ret Arveprinsen kunde udstede slige Befalinger i Kongens Navn. Hvis han i sine Skrivelser havde tilføjet, at der skulde indgives Forestillinger om, hvad de indeholdt, til kongelig Resolution i Statsraadet, vilde der intet have været at indvende imod dem; men det siges aldrig, og man kommer uvilkaarlig til at spørge, om ikke disse hans

Ordrer paa en mistænkelig Maade nærme sig til de formastelige Struenseeske. Ved Siden af slige Skrivelser udstedte han ogsaa mange i sit eget Navn. Af dem vare ikke faa at anse for ligefremme Befalinger. Atter her spørger man, med hvilken Ret han kunde give saadanne. Selv har han rigtignok engang udtalt, at Kongen havde givet ham Inspektion over Kollegierne[1]; men der existerer i Virkeligheden intet Kongebud herom, og han ses i det hele ikke at have havt anden officiel Stilling af almindelig politisk Karakter end den, Forordningen af 13. Februar 1772 hjemlede ham som den fornemste Mand i Statsraadet. Den Myndighed, han tiltog sig i Kabinettet og ved sine Breve, var i Virkeligheden selvtagen. I Sammenligning med de her omtalte Skrivelser fra ham vare de mange, hvori han enten udtalte sin Mening om et eller andet eller krævede Oplysninger eller støttede Ansøgninger ved sin Anbefaling, selvfølgelig politisk set uskyldige; men de kunde være besværlige nok for dem, der modtog dem og kunde føle sig nødte til at tage Hensyn til dem, især da Arveprinsen altfor godmodig tog imod alskens Klager og uden at sigte dem lod dem gaa videre med en Anbefaling til Kollegierne.

Kabinetsordrerne have vistnok været benyttede af enkelte Historikere, nemlig af Provst Koch i hans Afhandling om Schack Rathlou i dette Tidsskrifts 6te Række 4de Bind og af Dr. Aage Friis i hans Doktordisputats om A. P. Bernstorff og Guldberg; men en blot nogenlunde indgaaende Behandling have de aldrig været Gjenstand for[2]).

---

[1]) Brev til Saldern af 5. Oktober 1773.

[2]) Jvfr. A. Eriis: Om Bernstorff og Guldberg S. 256—57. Dog kan jeg ikke komme til saa stort et Tal af dem, som han er til-

Desto værre bliver man, saa snart man tager fat paa dem, grebet af Tanken om et af de ikke helt sjældne Uheld, vi Historikere lide under som en Følge af de ødelæggende Ildebrande, Kjøbenhavn har været hjemsøgt af. Ved Kristiansborgslots Brand 1794 tilintetgjordes det gamle Kabinetsarkiv. Dermed ere alle de Skrivelser, som vare indgaaede til det kongelige Kabinet, blevne ødelagte af Luerne. Vi savne derfor baade de Skrivelser, der have fremkaldt i det mindste mange af Kabinetsordrerne, og tillige dem, der som en Følge af Ordrer fra Kabinettet ere blevne tilsendte dette. Vi ere nu indskrænkede til selve Ordrerne og saa til, hvad der af Kollegiernes og andre Autoriteters Protokoller kan findes til Oplysning om den hele Korrespondance.

Til Trods for dette Savn kunne vi dog danne os tydelige Forestillinger med Hensyn til det første Punkt, der fremstiller sig for os, nemlig Spørgsmaalet om, hvorledes Kabinetsordrerne ere blevne til.

Struensee, der vilde lave om paa alt ved Hof og ved store Sider af Styrelsen, saavel som af Lovgivningen, maa tænkes efter, hvad der faldt ham ind i Kraft af hans almindelige Regeringsgrundsætninger, eller efter, hvad han hørte fra en eller anden Kant, at have taget Initiativet til en Mangfoldighed af de Kabinetsordrer, som han udstedte. Guldberg og Arveprinsen havde derimod som vel kjendt, intet af hans urolige Omvæltningslyst, de vare afgjort konservative og ret forsigtige Mænd. Men desuagtet er der fra Kabinettet i den Guldbergske

bøjelig til at tro paa. Jeg benytter Lejligheden til at gjøre opmærksom paa, at det ikke, som Friis har antaget, var Ove Malling men Kammerraad J. C. Malling, der var ansat i Kabinettet.

Tid blevet udstedt mange Ordrer i Henhold til, hvad der var „hørt“ eller „erfaret“ om Forhold rundt omkring, og der kan ikke være den ringeste Tvivl om, at saavel Guldberg som Enkedronningen og Arveprinsen have grebet Lejligheden til at faa udstedt Ordrer vedrørende Omraader, som laa dem personlig nær, og at der altsaa her kan tales om et Initiativ i Ordets strengeste Forstand. For Guldbergs Vedkommende maa særlig tænkes paa, hvad der stod i Forbindelse med Universitet, Skolevæsen og Videnskaberne samt med Landets økonomiske Forhold, hvor han, unægtelig med betydelig Selvovervurdering, tiltroede sig overlegen Indsigt.

Men i mange Tilfælde kom Stødet til Kabinetsordrernes Udstedelse fra anden Side. Ikke sjælden vare de f. Ex. fremkaldte ved Indstillinger fra Embedsmænd, som naar i Aaret 1781 Stiftamtmand Adeler i Kristiansand Stift fremhævede Nødvendigheden af, at det blev tilladt at indføre levende Kvæg fra Jylland til det sydlige Norge[1]), naar Osten som Justitiarius i Højesteret gjorde opmærksom paa, hvorledes der trængtes til Forbedring af Retstilstanden i Vestindien[2]), naar Vaterskouten i Kjøbenhavn aflagde Indberetning om slet Behandling af Mandskabet paa Handelsskibe, naar General Huth indgav et Tilbud om at reparere Kristian V's Statue paa Kongens Nytorv, eller naar en Embedsmand under den Grønlandske Handel gjorde Forslag om Skridt, hvorved Handelen paa Rusland kunde bringes paa bedre Fod[3]).

Ikke mindre sikkert kan man, selv om det ikke udtrykkelig siges, i mange Tilfælde slutte sig til, at Kabinets-

---

[1]) 11. Maj 1781.
[2]) 26. Februar 1783.
[3]) 30. December 1780.

ordrerne skyldes ligefremme Forslag fra forskjellige Autoriteter. Saaledes ved en Ordre, som følgende: „Løjtnant Løvenørn er bestemt til at prøve de Søure, der ere forfærdigede ved Urmager Aumont, og paa Hjemrejsen skal han kjøbe, dog kun til 400 Rdl., de til saadan Pris fornødne Instrumenter“ [1]). Noget lignende gjælder, naar der sendes Admiralitetet en Kabinetsordre om, hvad der skal gjøres i Anledning af, at Uniformerne paa Linieskibet Indfødsretten ere i slet Tilstand [2]). I det hele maa dette tidt tænkes for de militære Sagers Vedkommende, der i det mindste, hvad Detaillerne angaar, baade laa Guldbergs og de kongelige Personers Interesser og Indsigt aldeles fjærnt, saaledes nærmere Ordrer om Ordningen af en stor Lejrsamling ved Kjøbenhavn 1778 eller Befalinger om Fuldførelse af Pallisadering ved Vesterport, om Anlæg af et Batteri ved Kronborg, om Rekruttering af Livgarden eller i Anledning af, at der var stillet for smaa Rekrutter til Rytteriet o. a. m. Ogsaa paa andre Omraader træffe vi Kabinetsordrer, der ganske sikkert ikke have havt den ringeste særlige Interesse for de ledende i Kabinettet, saadanne som f. Ex. stærkt faglige Bestemmelser med Hensyn til Skovvæsenet, Forskrifter i det enkelte i Anledning af, at Egetømmeret steg saa højt i Pris, at det blev betænkeligt med Hensyn til Skibsbyggeriet, Kabinetsordrer i Detail om Sangundervisning for et Par Skuespillerinder, eller i en helt anden Retning en Kabinetsordre om Oprettelse af et Magasin med tørt Træ til Gavn for Snedkere og Tømrere. Der kan lige saa lidt tvivles om, at det skyldes en Indberetning, naar det befales, at der skal sørges for, at Monumentet over Kristian III's

[1]) 27. Septbr. 1781.

[2]) 5. Septbr. 1780.

Moder i Kirken i Bordesholm bliver efterset. Vi træffe fremdeles Kabinetsordrer, fremkaldte ved Anmodninger, der fra et eller andet Kollegium vare rettede til Regeringen, og Ordrer, der udstedtes som en Følge af Forslag fra den i finansiel Henseende overordentlig vigtige extraordinære Kommission. Ja, man finder endog Kabinetsordrer, som tydelig ere fremkomne som en Følge af Forhandlinger i Statsraadet[1]).

Hertil kom den Masse Ansøgninger og Bønskrifter af forskjellig Natur, der tilsendtes Kabinettet. Vi maa nemlig erindre, at det skræmmende, det afvisende, der havde været ved Struensee, hans Lyst til at herske ved Frygt, fandtes ikke mere. Baade Arveprinsen og Guldberg vare i deres Bund godmodige Mænd. Luxdorph har i sine bekjendte Kalenderoptegnelser skrevet om Arveprinsen 7. Marts 1773: „Det er en velsignet Herre, der kan betage Frygt og forøge Respekt for sig". Det sidste skal jeg lade staa ved sit Værd; men det første af Sætningen havde aabenbart noget paa sig. Man ser da ogsaa Bernstorff, der saa tidt bekæmpede Arveprinsen i Statsraadet, i sine Breve til D. Reventlow ytre sig højst anerkjendende om de elskværdige Sider ved hans Karakter og om, hvorledes han vilde det gode. Man kan heller ikke andet end blive slaaet ved mange af Prinsens Skrivelser til Kollegierne af, hvor stærkt hans medfølende Sind er bleven sat i Bevægelse ved Nød og ved Frygten for, at nogen skulde lide Uret enten paa den ene eller paa den anden Maade. Og nu Guldberg. Jeg skal ikke paaberaabe mig Suhms Vidnesbyrd om det brave og gode ved hans Karakter; men man kan ikke

[1]) Dette siges f. Ex. udtrykkelig ved en Kabo. af 18. Aug. 1774 til Finanskollegiet.

andet end lægge Vægt paa, hvad Bernstorff, der i ham saa en bestemt Modstander, har dømt om ham, og det saameget mere som han var alt andet end blid i sine Domme om dem, han var paa Kant med. Det er den ene Gang efter den anden, at han i sine fortrolige Breve til D. Reventlow taler om Guldbergs gode Hjærte og hæderlige Tænkemaade, om det milde hos ham. Men hertil kom baade for Prinsens og for Guldbergs Vedkommende, at de begge gjerne vilde gjøre sig yndede og derfor holdt af at vise Tjenester, hvor de kunde det. Under slige Forhold var det ikke underligt, at Folk kunde tro, at det vilde lønne sig at vende sig til Kabinettet, naar de ønskede at opnaa et eller andet, eller naar de havde noget at klage over. Selv om det først var efterhaanden, at Kabinettets Magt i politisk Henseende ret kom til at staa klart, varede det ikke længe, førend det begyndte at gaa op for Folk, at Naadens Kilde kunde rinde rigelig der. Det var da intet Under, at Guldberg snart begyndte personlig at blive overhængt af søgende, og det blev ogsaa hurtig en almindelig Skik, at, naar Folk havde noget at ansøge om, sendte de deres Andragender til Kabinettet, deriblandt tidt naturligvis Klager, som naar en Pige i Næstved ankede over en hende tilføjet Uret, eller naar Befolkningen ovre paa Føhr besværede sig over Vilkaarlighed, der var udvist ved Udskrivning til Søkrigstjeneste, naar „ganske agtværdige Folk“ i Ribestift igjennem en Amtmand ankede over, at de nationale Soldater bleve slet behandlede af deres Officerer, eller der kom Klager fra Bønderne i Hørsholm Amt, fordi de følte sig trykkede ved Vejarbejde o. s. v.

Det var en umaadelig Masse Skrivelser og Henstillinger, der ad disse forskjellige Veje kom Kabinettet i

Hænde. Ogsaa i tidligere Tid, førend Struensee havde faaet Magten, havde det været almindeligt, at der fra alle Kanter sendtes Forslag og Ansøgninger, hvad man med en fælles Betegnelse kaldte Suplikker, til det kongelige Kabinet. De vare da her blevne saa at sige sorterede og derefter tilsendte de Kollegier, hvorunder de naturlig hørte. Saaledes gik det ogsaa nu med meget af, hvad Kabinettet blev overvældet med. Man ser det f. Ex. en enkelt Dag sende Danske Kancelli ikke færre end 70 Memoralier om forskjellige Sager, hvorom der skulde indgives Forestillinger[1]). Mange Andragender og Forslag har Kabinettet i denne Tid imidlertid selv paataget sig at afgjøre ved Kabinetsordrer.

Endelig holder jeg det for en afgjort Sag, at ikke alene forskjellige, der kom i Berøring med de kongelige eller med Guldberg, have paavirket dem til at opnaa Kabinetsordrer, som de paa en eller anden Maade kunde have Gavn af, men at selv fremragende Personligheder iblandt Statsmændene, der stod i godt Forhold til Guldberg eller vare særlig yndede af Enkedronningen og Arveprinsen, have brugt Lejligheden til mundtlig eller skriftlig at bearbejde Guldberg for at faa en eller anden Kabinetsordre udstedt. De have ment, at den Sag, de vilde have frem, lettest kunde bringes til Udførelse ad den Vej. At dette ikke er grebet ud af Luften, derom vidner en saadan Kjendsgjerning som den, at jeg har truffet Kabinetsordrer, der have været konciperede af Schack Rathlou og Godske Moltke[2]). Det er ogsaa be-

---

[1]) Kabo. af 4. Sept. 1778.

[2]) Kabinetsordrer af 2. og 15. Juli ere konciperede af Schack Rathlou (se dennes Betænkninger og Koncepter 1772—1781. Arkivet paa Ravnholt). En Kabo. af 22. Aug. 1779 er efter,

tegnende, at man kan se August Hennings, denne begavede Mand, der en Tid stod den yngre Schimmelmann overordentlig nær, og som dengang var Kommitteret i Kommercekollegiet, i Aaret 1778 skrive til Schimmelmann om nogle Handelssager af Vigtighed, at man kunde faa dem ordnede ved en Kabinetsordre (Brev af 9. September 1778[1]). Der ligger heri et Fingerpeg om, at dette ikke har været en ganske ualmindelig Fremgangsmaade, hvor stærkt man end skulde tro, at den gamle Kollegiumsstyrelses betydeligere Mænd vilde have afholdt sig fra at arbejde Kabinetsstyrelsen i Hænderne. Det var en Ubetænksomhed, der skulde hævne sig.

Hvad der nu end i det enkelte har bevirket, at Kabinetsordrer bleve udstedte, kan der ikke være Tvivl om, at Guldberg ved Udarbejdelsen af de vigtigere af dem jævnlig har forhandlet med Mænd, som han i det hele satte Pris paa, eller som han mente, vare uundværlige som Raadgivere. Det er en Kjendsgjerning, som vi senere ville komme tilbage til, at han og Arveprinsen ved slige Lejligheder have raadført sig med Medlemmer af selve Statsraadet, og man tager næppe Fejl, naar man tror, at Mænd som Kristian Ludvig Stemann og Juristen Konferensraad Sevel have hørt til dem, Guldberg holdt af at tale med om den Slags vigtige Sager. Men desuden er der Kabinetsordrer, som det er umuligt at tænke sig, kunne være blevne til uden efter forudgaaende omfattende Arbejde med forskjellige sagkyndige, som naar f. Ex. Kabinettet tilsendte vedkommende Kollegier

hvad Guldberg selv skriver i sin Protokol, affattet af Godske Moltke.

[1]) Brev fra Hennings til Ernst Schimmelmann i Samlingen Schimmelmannske Papirer i Rigsarkivet.

dels detaillerede Lovudkast dels formelige Oktroyer for Handelsselskaber. Især maa det holdes for ganske utænkeligt, efter den store Beundring, som Guldberg nærede for den ældre Schimmelmann, en Beundring, der i det mindste en Tidlang gjengjældtes med varme Følelser fra dennes Side, at Guldberg ikke ved de vigtige Kabinetsordrer, der udstedtes om Handelssager og industrielle Spørgsmaal, jævnlig under en eller anden Form har raadført sig med ham.

Noget af det, der strax slaar den, der giver sig til at læse Kabinettets Befalinger igjennem i Mængde, er den umaadelige Forskjel, der er paa deres Form. Mange af dem ere yderst kortfattede, og det gaar til, at der i samme Ordre kan indeholdes Befalinger om i højeste Grad uensartede Ting. Jeg skal som et Exempel blot anføre Indholdet af en enkelt Kabinetsordre, der kan tjene som Paradigma for en stor Mængde. En Ordre af 29. April 1780 lyder nemlig saaledes:

Det har behaget Os til Hofjunker under Dags Dato at udnævne Kr. Rosenkrantz, Søn af Vores Kammerherre Baron Rosenkrantz, som strax maatte ham ved hans Svoger Overhofmester Moltke bekjendtgjøres, samt at Vi gratis have ham Bestallingen forundt. Vores botaniske Have maatte endnu have 1000 Rdlr. til den Summa, samme allerede har faaet, og paa hvilke 1000 Rdlr. den ogsaa har Ret. Prof. Brünnich maatte det besørges for, at han baade for den forbigangne Tid og herefter skal være fri for Procento Skattens Svarelse. Saa maa og, hvad Vi have befalt i Henseende til Vores elskelige Søn Kronprinsens Stald, strax bringes i Rigtighed, at derom Underretning gives til alle vedkommende.

Men ved Siden af saadanne kortfattede Befalinger findes der en Mængde udførlige, der i en forbausende Grad ere detaillerede. Kabinettet nøjes ikke med at angive de Grundsætninger, hvorefter der skal handles, men der gaas i yderlig Detail med Hensyn til, hvorledes Sagen nærmere skal gjennemføres. Det tager sig f. Ex. ret underlig ud, at, da der gives Ordre om et Stipendium, som skal komme Studenter ved Kiels Universitet til Gode, gives der med det samme Bestemmelser i det enkelte om, hvad Studenterne skulle studere [1]), og det sker, uden at der har været Tale om at høre selve Universitetet. Paa en lignende Maade gaas der i det enkelte, da der gives en Kabinetsordre om Ordningen af det saakaldte Generalmagasin i Kjøbenhavn, en Institution, der havde meget at sige med Hensyn til Afsætningen af Fabrikvarer. Ogsaa ved Ordrer om Oprettelse af Magasiner i Norge i Anledning af Dyrtid deroppe træffe vi det samme. Ja, det gaar endog saa vidt, at Kabinettet sender hele Forordninger med alle deres Enkeltheder som Ordrer til det Kollegium, hvorunder det i Forordningen omhandlede nærmest hørte. Saaledes gaar det med den meget omfattende Luxusanordning af 20. Januar 1783, saaledes med selve Indfødsretsloven, hvorom jeg senere skal sige noget nærmere, og man finder Kabinetsordrer, med hvilke der som allerede nævnt tilsendes Kollegierne hele Oktroyer om Handelskompagnier og andre lignende Institutioner. Dette sker baade med Oktroyen for det vestindiske Handelsselskab af 11. Maj 1778, med den samtidige for Brandassuranceselskabet for Varer og Effekter [2]),

[1]) 18. Okt. 1777.

[2]) Udkastene til begge disse Selskabers Oktroyer sendtes Kommercekollegiet ved Kabo. af 6. Maj 1776.

med Oktroyen for det østersøisk-guineiske Handelsselskab af 1781 [1]) og den for det saa kaldte Kanalkompagni af 1782 [2]).

Ved Siden af, hvad her er fremhævet, har det Interesse, at lægge Mærke til Tonen, hvori Kabinetsordrerne ere affattede. De fleste af dem ere selvfølgelig simple Befalinger, saadanne som den nylig anførte af 29. April 1780; men der er tillige mange, som give et tydeligt Billede baade af den Mand, der har konciperet de allerfleste af dem, nemlig Guldberg, og tillige af de Stemninger, der raadede i det mindste hos Arveprinsen og i visse Tilfælde ogsaa hos Juliane Marie.

Som Forfatter nød Guldberg, og det ingenlunde helt med Urette, stor Anseelse for sin Stil og sit Sprog. Men ingen kan læse hans Breve uden at faa et løjerligt Indtryk af noget stivbenet, pedantisk omstændeligt og tidt sødladent, der endog kan blive helt ubehageligt. Flere af disse Egenskaber have sat deres Mærke paa mange af Kabinetsordrerne. Det er f. Ex., som om han dels som Professor i Sorø, dels som mangeaarig Lærer for Arveprinsen i den Grad havde vænnet sig til en docerende og moraliserende Tone, at han ikke kunde lægge den af i Kabinetsordrerne. Det gjør saaledes et usigelig komisk Indtryk, i en Kabinetsordre til de forskjellige Kollegier, deriblandt ogsaa Overskattedirektionen, hvis vigtigste Medlem hans eget Orakel i nationaløkonomisk Henseende, den ældre Schimmelmann, var, at se ham docere økonomisk ABC om, hvorledes alt det bedst

---

[1]) Kabo. af 27. Juni 1781.
[2]) Kabo. af 13. Maj 1782.

kan undgaas, der kan skade Statens Vel i saa Henseende, og navnlig Penges Udgang af Landet afværges[1]).

Stilen kan ogsaa blive helt moraliserende, naar Kabinetsordren fremkaldes ved, at et eller andet var kommet for en Dag, der saarede den sædelige Følelse eller stred imod den offentlige Orden, og som Kancelliet, „der og frygter Gud“, formanes til strax at tage sig af[2]). En anden Besynderlighed i rent forretningsmæssige Skrivelser som dem, her er Tale om, er, at ved Meddelelser om Udnævnelser til et eller andet knyttes der oftere dertil som Motivering en Fremhævelse af, paa Grund af hvilke fortræffelige Egenskaber vedkommende havde opnaaet en Naadesbevisning. Hvad, spørger man, kom dette Kollegiet ved, der bare havde at udstede den Bestalling, som var en Følge af Udnævnelsen.

Men det ejendommeligste Indtryk gjøre Kabinetsordrerne dog ved det stærkt lyriske Præg, mange af dem have. Historikerne ville mindes baade fra ældre svenske Kongers Skrivelser, som Gustav Vasas, og ligeledes fra Breve fra Frederik II og Kristian IV, hvor usigelig stærkt Kongernes Stemninger kunne komme frem overfor enkelte Personligheder, især unægtelig, naar disse paa en eller anden Maade havde forset sig. Ganske det samme møde vi i de Guldbergske Kabinetsordrer. Jeg har ovenfor sagt, at Guldberg og ligeledes Arveprinsen af Naturen vare godhjærtede Mænd. Det er da ogsaa en vis Velvilje og Lyst til at rose, der mest træder frem i Kabinets-

---

[1]) 27. December 1780. Ogsaa i en Kabo. af 26. Aug. 1778 om Tobaksavlen slaar Guldberg ind i en kuriøst belærende Stil.

[2]) 22. Marts 1780. Meget karakteristisk er ogsaa en Kabo. af 28. Marts 1776, der indeholder en Række moraliserende Udtalelser om den Kongsbergske Almues Utaknemmelighed.

ordrerne, noget man næppe nogensinde vil finde Sidestykke til i de struenseeske. Guldberg har endog en tydelig Lyst til at give Folk pæne Tilnavne. Ogsaa kan han være venlig formanende. Men desuagtet er der allerede paa hans egen Tid blevet talt om hans glubske Kabinetsordrer [1]). Og man maa tilstaa, at det ikke er uden Grund. Sagen er, at hans Indignation let blev i høj Grad vakt, hvor der var noget, der paa en eller anden Maade vakte hans Uvilje, og saa skulde det frem i Kabinetsordrerne. Det kunde da ske paa en Maade, der unægtelig vækker Forbauselse ved den Styrke, hvormed han gav sin Stemning Luft.

Allerede den iltre Maade, hvorpaa der undertiden udstedtes Befalinger, kan der lægges Mærke til, naar det f. Ex. i en Kabinetsordre af 28. November 1781 hedder: „Kongen har med yderste Misfornøjelse hørt, at Tønderne ved Drogden ere borttagne, Kollegiet skal strax i Øjeblikket føje Anstalt, at Tønderne samme Dag blive udlagte". Men endnu stærkere træder Misfornøjelsen frem, da i Aaret 1777 en Kasserer ved Banken, der dengang var kongelig, havde gjort sig skyldig i en unægtelig meget stor Kassesvig. Det er baade Bankdirektionen og Skattedirektionen, som Guldberg da lader det gaa ud over. „Banken", hedder det blandt andet her, „er vores og de bortkomne Summer vore Penge" [2]). Og snart tales der i en meget vredladen Tone i Kabinetsordrer om Tiggeriet, som det dreves paa Kjøbenhavns Gader, „hvor ikke alene paa alle Hjørner og Stræder tværtimod vore gjorte Anstalter Tiggere uden Sky opholde sig, men ret for alle forbigaaende skræksomme vanføre frem-

[1]) Se dette Tidsskr. 4. R. II, S. 723.
[2]) 7. August 1777.

stille sig". Snart er det Artikler i Pressen, der sætte Kabinettet i Lidenskab, og det selv om det kun er yderst spagfærdige Udtalelser om offentlige Forhold, der komme frem. Paa dette Omraade kulminerer Forbitrelsen ved den bekjendte Kabinetsordre af 16. December 1783 i Anledning af T. C. Bruuns frivole Skrift: „Mine Fritimer", hvorefter Forfatteren som et ondt, vankundigt, fordærvet Menneske paany skulde lære sin Katekismus, og, hvis dette ikke hjalp, sættes enten i Tugt- eller Rasphuset [1]). Eller for at tage Exempler andensteds fra, Arveprinsen og Dronningen, maaske ogsaa Guldberg, komme i Bevægelse derved, at en fremmed Musiker Müller vinder Theatrets dengang berømteste Skuespillerinde Karoline Walters Hjærte, saaledes at hun derved bliver bragt til at søge sin Afsked fra Theatret. Han bliver da ved en Kabinetsordre med vrede Ord jaget ud af Landet [2]). I høj Grad lyrisk er det ogsaa, naar en Kabinetsordre af 25. Februar 1784 paataler en lang Varetægtsarrest, en Mand havde været underkastet. „Denne Mand", siges det her, „maa være skyldig eller ikke, saa er han Menneske og ikke i Barbariet" [3]). Og paa et helt andet Omraade træder Stemningen frem paa en næsten naiv Maade, hvor det i Anledning af Hjælp, Kongen havde ydet et Par faldefærdige Handelshuse, hedder: „Det er med megen Modbydelighed, at Vi efter at have taget Sagen og dens Følger paa alle Sider i nøje Overvejelse har besluttet 200000 Rdlr. til det Hemmertske Hus og 80000 til Brown" [4]).

[1]) Kabo. af 16. December 1783.
[2]) 9. Februar 1780.
[3]) 25. Febr. 1784.
[4]) 8. Aug. 1783.

Men mærkeligst som Kabinetsordre for os her er dog en af 29. Januar 1783 i Anledning af forskjellige daarlige Sider ved Rettergangsvæsenet herhjemme. Først tales der om et ondt Menneske ved Navn Poul Møller i Odense, der hidsede Folk til Bedragerier og til at føre falske Vidner. Han kaldes en Pest i Samfundet, og, siges der saa, „et saadant Skarn maa udfejes af Staten; glemmes hans Uretfærdighed af Os, glemmes den ikke af Gud". Derefter gaar Kabinetsordren over til at tegne et Billede af Skyggesiderne ved Rettergangsvæsenet, saadant som det var paa adskillige Steder i Landet, og man maa lade Guldberg, at han gjør det med Fynd og Klem og med virkelig Veltalenhed. „Rettens Pleje", siger han f. Ex., „er saare ofte under Rettens Skygge en himmelskrigende Uretfærdighed og saa skammelig i at forhale, forvende og gjøre bekostelig, at Vi komme til som flere Fyrster i disse Tider at gribe til meget alvorlige Midler". Kabinetsordren fremhæver saa endvidere Misbrug som den, at der for at presse Penge ud af Folk skrives Skiftebreve, hvor der næppe staar 10 Linier paa Siden, og at Skifter udhales hele Aar, saaledes at Enker og faderløse lide, og, tilføjes der truende, „deres Gud veed det". „Falske Vidner", hedder det videre, „klages der over og intet er grueligere end et saadant Onde. Her maa der ikke vises Lemfældighed ..... her vil Alvorlighed, skarp Alvorlighed for at sætte Skræk i Embedsmændene. Vi paalægge Kancelliet, og det for Guds Ansigt med den Tillid, vi altid har havt og vist til dette Kollegium, at være alvorligen, og, som det vil svare for Gud, betænkt paa at gaa dette Onde med Fyrighed imøde".

Det var Følelse for andre Mennesker, der farvede

flere af de Kabinetsordrer, jeg senest har omtalt, og der var for saavidt noget tiltalende ved den Varme, som de aandede; men der kunde ogsaa komme mere personlig Ophidselse frem i dem. Sagen var, at Arveprinsen ved Siden af at være en godhjærtet Mand tillige var baade pirrelig og hidsig, og at han havde meget høje Tanker om sin egen Værdighed som Rigets Regent. Guldberg var ikke Manden til at holde igjen imod slige Stemninger. Dertil var hans ubegrænsede Kjærlighed til Kongehuset i Forening med hans til det højeste skærpede royalistiske Følelse for levende. For blot at nævne et Exempel paa, at denne Stemning hos Arveprinsen kunde træde stærkt frem, skal jeg nævne et Tilfælde, som allerede tidligere er blevet omtalt i flere Skrifter. Det hændte nemlig i 1783, at en Bonde fra Kronborg Krongods var bleven hvervet til et Regiment, der bar Navn efter Arveprinsen. Da en saadan Hverving efter de gjældende Bestemmelser ikke var lovlig, skrev Rentekammeret til vedkommende Regimentschef, at han skulde give Karlen fri. Intet laa Rentekammeret fjærnere end den Tanke, at denne Sag kunde have den ringeste Interesse for Arveprinsen. Men det tog grundig fejl heri. Han blev i høj Grad ophidset derover, og en meget opirret Kabinetsordre lod Rentekammeret vide, at det havde forbrudt sig imod „Vores kjære Hr. Broder, som Collegium fra alle Sider skylder den dybeste Ærbødighed", ved ikke først at bede ham om Tilladelse til at faa Karlen fri[1]).

---

[1]) Kabo. af 3. Novbr. 1783. Kort Tid i Forvejen havde Direktionen for Frederiks Hospital faaet en alvorlig Snyder for i en Sag om en Stald ikke at have taget Hensyn nok til Juliane Maries Ønsker (Kabo. af 10. Juni 1783).

Det vigtigste ved Kabinetsordrerne er imidlertid selvfølgelig deres Indhold. Men allerførst vil jeg dog nævne nogle Hovedpunkter i Styrelsens Historie paa hin Tid, som de intet have havt at gjøre med. Hele den Omdannelse af den Struenseeske Ordning af Centralstyrelsen i Kollegierne, der fandt Sted i det første halvandet Aar efter Struensees Fald, blev gjennemført, uden at det Guldbergske Kabinet blandede sig deri. Alt skete her efter Forslag af en dertil nedsat Kommission. Ej heller have Kabinetsordrer spillet ind med i de mest reaktionære Skridt, der kjendetegnede denne Tid paa Landboforholdenes Omraade, nemlig hverken ved Hoverianordningen af 12. August 1773 eller ved Landmilitsordningen 1774. Paa den anden Side virkede Kabinettet heller ikke med ved den store og gjennemgribende Reform, der fandt Sted ved Fællesskabets Ophævelse 23 April 1781. Og ligesaa lidt ved et andet meget bekjendt Regeringsskridt, nemlig Trykkefrihedens Indskrænkning 20. Oktober 1773, mærker man noget til Kabinetsordrer førend ved det Tillæg, som dette Reskript fik 18. November 1773.

Men til Trods herfor — og det vilde være let ogsaa at nævne andre vigtige Forordninger og Reskripter, der ikke have havt noget med Kabinetsordrer at gjøre — er det sikkert nok, at de have spillet en overordentlig stor Rolle i Datidens Historie og det paa næsten alle Felter. I de første Aar bruges de, bortset fra dem, der dreje sig om Udnævnelser og Gaver, endnu med et vist Maadehold; men fra 1776 tage de Fart paa Lovgivningens Omraade, og især efter 1780 voxer Tallet paa dem, der have gjennemgribende Betydning. Allerførst vil jeg nævne, at en Mangfoldighed[1]) drejer sig dels om

[1]) Ved flere Aar har jeg talt, at de udgjorde over Halvdelen af de udstedte Ordrer.

Gaver, der skjænkes til forskjellige fra Partikulærkassen og fra Chatolkassen, eller om Pensioner, som Skatkammeret faar Ordre til at udbetale, dels om Udnævnelser enten til Embeder eller til at faa Rangtitler. Ved mindre Embeder kan det vistnok gjælde som Regel, at Forslagene om deres Besættelse efter de indkomne Ansøgninger udgaa fra Kollegierne, der indstille en enkelt Ansøger, for saa vidt de ikke lægge Udnævnelsen i Kongens Haand uden at nævne nogen af Ansøgerne som særlig kvalificeret. Det maa her siges, at, naar et Kollegium indstiller en, faar han altid det Embede, han søger om. Jeg mindes ikke at have truffet nogen Undtagelse derfra. Men ved højere Embeder, hvad enten det gjælder Stillinger i Centraladministrationen eller fremragende Pladser udenfor Kjøbenhavn, særlig Amtmandsstillinger, tager Kabinettet næsten altid Initiativet, og det meldes kort og godt ved en Kabinetsordre til vedkommende Kollegium, hvad Kongen her har besluttet. Jeg kan erindre, at jeg en enkelt Gang, og det ved et meget vigtigt Stiftamtmandsembede, nemlig det i Aggershus Stift, har set Rentekammeret gjøre en Indstilling, — og lad mig i Parenthes sige det, — om en udmærket dygtig Mands Ansættelse, som da ogsaa fandt Approbation; men det hører til de meget sjældne Undtagelser. Man kan da ogsaa se Bernstorff i sine Breve til Reventlow den ene Gang efter den anden udtale sig med Bitterhed om dette Kabinetsherredømme paa et saa vigtigt Omraade. Selv Statsraadet blev ikke taget med paa Raad ved Embedsbesættelser, om de end vare nok saa betydningsfulde. Ikke mindre udgik alle høje Titeludnævnelser og Ordensdekorationer umiddelbart fra Kabinettet og oven i Kjøbet ogsaa de aller fleste lavere Titelbortgivelser. Og det

var i Massevis, at slige Naadesbevisninger fandt Sted. Naar vi høre, at der f. Ex. 21. Oktober 1774 blev udnævnt 5 Elefantriddere, 11 R. af D., hvad der som bekjendt vilde sige Storkorser af D., og 12 Kammerherrer, at der 11. April 1776 blev 12 nye Kammerherrer, 10. Maj 1776 13 Konferensraader, og 14. Maj 14 R. af D., synes det unægtelig at være vel rigeligt[1]). Man kan da tænke sig, hvorledes det gik med de mindre fine Rangtitler. Jeg har talt op, at, medens der i 1771 var 130 R. af D., var der i 1784 196 og at medens der i 1771 var 184 Kammerherrer, var der i 1784 289. Ogsaa denne Stormflod af høje Udnævnelser hørte til det, der vakte skarp Kritik. Bernstorff siger derom i et Brev, at Danmark blev til Spot for andre Lande derved. Han saa med Grund deri et Vidnesbyrd om Svaghed hos de styrende, der gjerne paa den Maade vilde vinde Folk for sig. Og nu maa man huske, at der jævnlig til en saadan Ordensdekoration eller Rangtitel hørte flere Udnævnelser. Kabinettet brugte nemlig, hvad der maaske tidligere har været enkelte Exempler paa, men hvad nu blev ganske almindeligt og er ligefrem latterligt, at, naar en Mand f. Ex. skulde være R. af D., blev der ikke strax givet ham Lov til at bære Ordenen, han fik sit hvide Baand, hvad man kaldte paa Lommen eller i Lommen, og paa

[1]) Enkelte Gange, men aabenbart kun sjælden, maatte der betales for at opnaa slige Dekorationer og høje Titler. Saaledes maatte en Brigadér Halling, — en Mand med et lidet godt Navn — bøde 10000 Rdlr. for at faa det hvide Baand (10. og 17. Juli 1776). Der tilføjes ret betegnende ved denne Lejlighed i Kabinetsordren, at der skal iagttages dyb Taushed om Betalingen. Ved ringere Titler var det mere almindeligt, at der blev betalt for at opnaa dem; men denne hele Trafik var dog taget stærkt af i Sammenligning med, hvad den havde været tidligere i Aarhundredet. Embeder solgtes slet ikke.

samme Maade gik det, naar en Mand blev Kammerherre, saa fik han ogsaa til at begynde med sin Nøgle i Lommen. Kongen forbeholdt sig ved Lejlighed at lade vedkommende vide, naar de maatte lade det hvide Baand eller Nøglen komme op af Lommen. Og naar en Mand blev Etatsraad eller Konferensraad, skete det jævnlig med den Tilføjelse, at han ikke, førend Kongen tillod ham det ved en ny Kabinetsordre, maatte sige det til nogen. Det maa have været en underlig Fornøjelse at gaa omkring med en saadan Titel, der skulde være en Statshemmelighed. Det forlyder ikke engang, om vedkommende maatte sige det til sin Kone. Naar jeg her har nævnet denne Latterlighed, er det blandt andet, fordi den virkede med til, at Kabinetsordrernes Tal steg saa stærkt.

Ved Siden af at bortgive Embeder og sprede Ordner og Titler efter stor Maalestok, søgte Kabinettet, ganske som det var sket i den Struenseeske Tid, ved sine Ordrer at skaffe sig Oplysninger om Forholdene i meget forskjellige Retninger. Saaledes tilsendes der 2. Januar 1777 de vigtigste Kollegier Befaling til at lade Kabinettet faa en Fortegnelse over alle de i Aarets Løb til det almindelige Bedste gjorte Foranstaltninger, og dette skulde for Fremtiden ske hvert Aar. Den 18. Februar 1782 befales det Statsbalancedirektionen at give en Oversigt over den hele finansielle Stilling; Generaltoldkammeret faar 13. Januar 1783 Ordre til at indsende en Oversigt over Varer, der vare forbudte, og over de Straffe, der vare fastsatte for Smuglerier; det befales 10. Juni 1778 Rentekammeret at skaffe Oplysninger om, hvad der fandtes i Behold i de kongelige Kornmagasiner i Statens forskjellige Lande, og Kommercekollegiet faar 11. Marts

1784 Ordre til at give Meddelelser om sine Indtægter og Udgifter. Ja, det gaar til saadanne Enkeltheder, som at Kabinettet 20. Septbr. 1779 vil have Meddelelser om Sammenhængen med en nylig stedfunden Ildebrand i Kjøbenhavn. Naar man ser, at en Byfoged Hagerup i Marts 1775 bliver kaldt ned fra Norge for at give Oplysninger om en Sag, peger det i samme Retning.

Til sligt slutter sig paa et helt andet Omraade en Kabinetsordre af 15. Septbr. 1774 om, at det theologiske Fakultet ved hvert Aars Ende skulde indsende til Kabinettet en Tabel saa vel over de Kollegier, som dets Professorer virkelig havde holdt, som over Udfaldet af Examinerne i Aarets Løb. Kabinettet vilde tillige have angivet, hvem af Professorerne de enkelte af de examinerede Studenter havde hørt, og der skulde anføres, hvilke Studenter der særlig havde udmærket sig. Der vilde fra Kabinettet blive sendt Skemaer til Udfyldning med Hensyn til disse Spørgsmaal. Paa lignende Maade kræver Kabinettet nogle Aar senere, at ved Disputatser skulde et Exemplar af vedkommende Afhandling „sendes til Vort eget Eftersyn, paa det Vi kan være forsikrede, at ikke Dissertationer antages, som kan være forkleinende for vort Universitet og Vores(!) Videnskaber“ [1]).

Støttet paa de Oplysninger, som Kabinettet saaledes eller paa anden Maade fik i de mest forskjellige Retninger, søger det saa at udøve Kontrol og at faa Fejl rettede. Vi møde Exempler derpaa ved almindelige Befalinger, naar det f. Ex. indskærpes Rentekammeret at lade Regnskabsaflæggelserne for de det under-

[1]) 10. August 1782. Jeg gjør opmærksom paa, at her som allevegne i denne Afhandling anfører jeg kun enkelte Træk som Exempler for at oplyse Brugen af Kabinetsordrerne.

lagte Omraader, deriblandt for Byernes Vedkommende, finde Sted med den rette Hurtighed og Nøjagtighed[1]), eller naar Generaltoldkammeret formanes om sine Pligter med Hensyn til Paapassenhed ved Regnskabsbetjentenes Regnskaber og Extrakter[2]). Da det mærkes, at der var stor Forvirring i den norske Overhofrets Forretningsgang, giver Kabinettet Rettens Justitiarius Befaling om at affatte en ny Instrux for den, hvorved Uordenen forsvinder[3]). Der udstedes Befalinger for at faa bekæmpet Usædelighed og ulovligt Brændevinsbrænderi, som gik i Svang i Norge[4]), og der paabydes Skridt for at faa de danske Kjøbstæder rensede for de Svin, der tumlede sig paa deres Gader[5]).

Ved Siden deraf greb Kabinettet rettende og vejledende ind i mange enkelte Tilfælde, hvor Guldberg har holdt det for nødvendigt. Vi have allerede omtalt Exempler derpaa ved Omtalen af det skarpe Sprog, der undertiden førtes i Kabinetsordrerne[6]). Paa en lignende Maade gaar det ved en Sag angaaende en Mand ved Navn Hillerup, hvor Kabinettet mente, at der var blevet handlet ubillig imod ham, og hvor det derfor befaler Kancelliet at „overveje, hvad ydermere til Retfærdigheds Haandhævelse og det Ondes Afbræk i denne Sag kunde ske“ [7]). Der findes flere fuldstændige Sidestykker hertil[8]), ligesom man ogsaa ser Kabinettet gjen-

[1]) Forekommer flere Gange f. Ex. 13. April 1781.
[2]) Kabo. af 13. April 1781.
[3]) Kabo. af 24. Marts 1774.
[4]) 20. Okt. 1777.
[5]) 10. Juni 1778.
[6]) Se ovenfor S. 245.
[7]) 2. Marts 1775.
[8]) Se f. Ex. Kabo. af 28. Jan. 1775, 5. Febr. 1781 og 20. Juli 1780.

tagne Gange gribe ind i Anledning af Brutalitet i Behandling af Soldaterne[1]. Men Tilsynet viser sig tillige ved forskjellige Irettesættelser eller nærgaaende Forlangender, som naar Amtmænd eller Fogder faa alvorlige Næser for et eller andet, naar det befales den holstenske Regering i Glückstadt at faa Ende paa en Sag, der havde varet i 6 Aar[2], eller naar Danske Kancelli faar at vide, at det har at skynde sig med at afgive en Betænkning, som det havde smølet med[3].

Særlig laa det nær for Kabinettet at holde Øje med, hvorledes det gik til i Kjøbenhavn, og det stillede sig derfor i livlig Forbindelse med Politimesteren her. Det indskærpes ham stærkt at vaage over, at Aviser og Flyveblade ikke kny om nogetsomhelst, han formanes om at holde skarpt Øje med den store Løsagtighed, der fandtes i Byen, da det var Kongens alvorlige Vilje at se denne Ryggesløshed „tæmmet“, og det paalægges ham at vaage over, at man kjørte paa forsvarlig Maade paa Gaderne her. Han og Magistraten faa Ordre til at give Indberetning om, hvor vidt det gik til med den rette Orden ved Tilførsel til Byen med Levnetsmidler og ved deres Salg paa Torvet. Kabinettet blander sig selv i saadanne Enkeltheder, som at Politimesteren faar Paabud om at tilsende det Efterretning om nogle Officerer, der en Aften havde gjort Optøjer og ikke villet lystre Vægterne[4].

Omsorgen for at raade Bod paa forskjellige Udvæxter gaar endog til, at Kabinetsordrer ramme enkelte Per-

---

[1]) F. Eks. 13. Juli 1776 til Generalitetet.
[2]) Kabo. af 14. Febr. 1780.
[3]) 31. Juli 1776.
[4]) Se Politimesterens Korrespondanceprotokol i Provinsarkivet 23. Januar 1781, 19. Oktober 1781 og 28. Oktober 1782.

soner med Tvangsmidler og Straffe. Saaledes gives der 8. Maj 1778 Kancelliet Befaling til at udtale sig, om det ikke var bedst, at en Enkes „uartige Søn“, over hvem Moderen havde klaget, blev ført til Munkholm, „hvor andre gode Folk mere ere betryggede for et saa uværdigt Medlem af Selskabet“ [1]). Om en Overjægermester Bredahls „skarnagtige Søn“ fastsættes det omtrent paa samme Tid, at han enten skal paa Munkholm eller paa Kristiansø [2]). En anden Gang sendes en Mand, af hvem Hoffet følte sig plaget, til Børnehuset [3]); det paabydes, at en Mand, der var højst ubehagelig for sine Omgivelser, skal anbringes i Møens Tugthus „til Forbedring“ [4]), og da en Del Bønder havde gjort Tumulter i Anledning af Inkvisition efter Brændevinsredskaber paa Lolland, befaler en Kabinetsordre, at Hovedmændene skulle sendes til Stokhuset i Kjøbenhavn [5]).

Mere tiltalende end disse mere eller mindre vilkaarlige Skridt er den Hjælp, som ved Kabinetsordrer blev vedtaget, naar der var Nød paafærde, som det gjaldt om at raade Bod paa. Man har stærke Exempler derpaa for Norges Vedkommende, hvor der var Dyrtid, for ikke at sige Hungersnød, som en Følge af elendig Høst i de første Aar af Halvfjerserne og atter i 1781 og 1782. Der er ingen Tvivl om, at Vanskelighederne her forøgedes ved den fejlagtige Handelspolitik, der fulgtes derved, at Indførsel af Korn fra fremmede Lande til det søndenfjeldske Norge blev forbudt 14. Marts 1774,

---

[1]) 8. Maj 1775.
[2]) 17. August 1778.
[3]) 26. Marts 1779.
[4]) 5. Marts 1781.
[5]) 25. April 1776.

efter at den var bleven tilladt i Struenseetiden. Men man bør ikke derfor glemme, at Regeringen af al Magt anstrængte sig for at raade Bod paa den Nød, der i disse Aar herskede deroppe, og her spillede Kabinetsordrer stærkt ind. Ganske det samme møde vi for Kjøbenhavns Vedkommende, hvor der netop i de samme Aar var lignende Plager, og hvor der tillige maatte sørges for, at Brændepriserne ikke steg for højt.

Holdt Kabinettet, som vi her have faaet Indtryk af, Øje med Forholdene i Styrelse og Retspleje o. s. v. rundt omkring i Staten, saa vilde det tillige gjøre sig gjældende ved Ordning af forskjellige Sider af Regeringen og ved Lovgivningen. Det var aabenbart ivrigt for at tage Initiativet allevegne, hvor der kunde være Lejlighed dertil. Man ser det ikke alene ved mangfoldige Ordrer vedrørende enkelte Punkter i Styrelsen dels til Kollegier dels til Autoriteter eller enkelte Mænd rundt omkring i de tvende Riger, lige ned til saadanne Enkeltheder som, at en Kabinetsordre bestemmer, at Suhm skulde have 5 Exemplarer af Langebeks Scriptores [1]), og at en anden fastsætter, at der skal indkjøbes 2 Dørgardiner til Appartementssalen paa Kristiansborg Slot, eller at det befales (!) Koncertmester Hartmann at komponere Musiken til Ewalds Balders Død [2]). Men det træder ogsaa frem ved en Række Befalinger, der angaa vigtige Forhold og enten gribe umiddelbart ind i disse eller mere indirekte ved at paabyde Nedsættelse af Kommissioner, der skulle indsende Betænkninger. Saaledes ser man en Kabinetsordre af 31. Maj 1773 give Stødet til Gjenoprettelsen af det saakaldte Skatkammer,

[1]) 5. Febr. 1784.
[2]) 9. Febr. 1778.

der allerede havde været i Virksomhed før Struensee, men var blevet ophævet af ham. Det skulde have til Formaal at samle et Reservefond for Staten. Kabinetsordrer fastsætte fremdeles, snart Tallet af de Deputerede i Rentekammeret, snart under hvilket Kollegium de islandske og færøske Sager skulle henhøre, eller hvorledes Forretningerne i Tyske Kancelli skulle ordnes. En Kabinetsordre af 22. Januar 1774 kræver Betænkning af Kancelliet om et saa paafaldende Skridt, som om, hvorledes man bedst kunde indrette en Regeringskommission i Norge efter Exemplet fra den saakaldte Slotslov, der havde været indført her i Begyndelsen af Aarhundredet [1]). Paa det militære Omraade er det ved Kabinetsordrer, at der f. Ex. gjøres Skridt for at faa lagt en Plan for Flaadens Størrelse [2]) og for en Omdannelse af Soldaternes Indkvartering i Kjøbenhavn og Rendsborg [3]), da man her vilde bruge Kasernerne paa anden Maade, og vi møde dem ogsaa, da der i 1775 bliver truffet vigtige militære Forholdsregler oppe i Norge, og da der i 1773 besluttes Udrustning af en større Eskadre. Kabinetsordrer gribe ind i kirkelig Henseende, da det 12. Februar 1777 befales Biskop Harboe og Guldberg at udarbejde en ny Psalmebog, og da en Kommission af Gejstlige og Theologer 28. Marts 1783 nedsættes, fordi Regeringen vil have Exorcismen ved Daaben afskaffet. Den vigtige Omdannelse af Latinskolerne, der fandt Sted i 1775, var i sin første Grund bygget paa en meget omstændelig Kabinetsordre af 1. December 1774, og noget lignende var Tilfældet med den Omordning af Kommunitetets Forhold,

---

[1]) Tanken blev for øvrigt ikke virkeliggjort.
[2]) 6. Januar 1774.
[3]) 9. Marts 1775.

der skete 1777. Ad samme Vej gives der ogsaa Befaling om, at Forelæsninger over Kirurgien skulle holdes paa Dansk, og at en Kommission skal gjøre Forslag til Kirurgiens Opkomst i Landet[1]). Gaar man over til Theatret, ser man, at det var Udstedelsen af Kabinetsordrer, som den Vægt skyldtes, der i Modsætning til den tidligere Forkjærlighed for fransk Komedie og italiensk Opera nu blev lagt paa Udviklingen af det nationale Theater, det eneste, der for at bruge Guldbergs Udtryk er et Folk til Ære og Nytte, men virkelig ogsaa kan være det til Ære[2]). Vi træffe fremdeles Kabinetsordrer, hvor det gjælder om Nedsættelse af en Kommission for at faa Sorø Akademi bragt i en bedre Stand[3]), ligesom ogsaa ved Forhold vedrørende Kunstakademiet[4]), og det var paa samme Maade, at Videnskabernes Selskab 18. Januar 1776 fik Ret til at vælge sin egen Præsident. Om det saa var Musiken i de danske Kjøbstæder, „der var besynderlig slet“, tager Kabinettet sig deraf[5]).

Allerede, hvad der her er skildret i Hovedtræk, vil forhaabentlig være tilstrækkeligt til at give Indtryk af, hvor stærkt Kabinettet vilde gribe ind paa mange meget forskjellige Omraader, og det aabenbart i Haabet om at gjøre Gavn ved disse Myndighedsbud, men sikkert ogsaa, fordi Guldberg og Arveprinsen fandt en Nydelse ved at være de øverst befalende. Vi ville hertil føje, at, om Kabinetsstyrelsen end ikke satte Frugt i egentlig større Reformer, knytter der sig dog til dens Historie Mindet

[1]) 18. Juli og 11. November 1776.
[2]) 27. December 1774 og 1. April 1776.
[3]) 6. Januar 1775 og 3. Januar 1781.
[4]) 3. April 1780.
[5]) Kabo. af 31. Maj 1780.

om flere indgribende Lovarbejder, der skulde gjælde hele Staten. Det første, som her skal nævnes, er Loven om Indfødsretten, der skulde gjælde som Grundlov ligesom Kongeloven, og, som vi alle vide, har overlevet denne. Det er nu værdt at lægge Mærke til, at denne Lov af 15. Januar, eller, som man ogsaa kan sige, af 29. Januar 1776, er bleven til som en Kabinetsordre. Vi kjende heldigvis ganske godt dens Tilblivelseshistorie. Vi vide nu, at enten Guldberg eller Schack Rathlou har fattet den første Tanke om den, og at de, der paa denne Tid stod hinanden nær, have talt sammen om den. Det var Schack Rathlou, der gjorde Udkast til de allerfleste Paragrafer i den, og disse billigedes af Guldberg, som da tillige fik Arveprinsens og formodentlig ogsaa Juliane Maries Samtykke til den. Efter at den var helt færdig, blev den ved en Kabinetsordre sendt baade til det danske og til det tyske Kancelli, hvem det befaledes at kundgjøre den som en for alle Tider uforanderlig Grundlov. Arveprinsen gav paa egne og Descendenters Vegne Erklæring om, at, hvis nogen af dem nogensinde besteg den dansk-norske Trone, skulde de nøje holde over den. Det hører til det mest forbausende ved denne Tids Historie, at en Lov, som der tillagdes en saadan Betydning, ikke er bleven drøftet i det deliberative Statsraad — det vide vi fra et Brev af 16. Januar 1776 fra Bernstorff til D. Reventlow, — og rigtignok er den, inden den blev offentlig kundgjort, forelagt Kongen til Underskrift i Referatsstatsraadet[1]);

[1]) Dette slutter jeg deraf, at Forordningen, saaledes som den blev kundgjort, er paraferet af Thott foruden af de Kancellideputerede. Det var Thott, der refererede de danske Kancellisager for Kongen i Referatsstatsraadet. Kun naar man antager, at han

men dette var en ren Formsag, og til Trods for den Del, som Schack Rathlou har havt i den, maa den siges at være bleven behandlet som en Kabinetssag[1]). En anden Forordning, som det samme maa siges om, og som man, dengang den kom ud, tillagde stor Vigtighed, var den Lov imod Overdaadighed baade i Klædedragt og Næringsmidler, der har 20. Januar 1783 som Dato. Den blev tilsendt Kommercekollegiet som Kabinetsordre, og selv om Forhandling med dette Kollegium derefter fremkaldte baade nogle Ændringer og Tilføjelser, maa den siges i Hovedsagen at have været Kabinettets Arbejde, ligesom det var dette, som dens Fremkomst skyldtes.

For at faa en fuldstændig Oversigt over Kabinetsordrernes Omfang og Betydning er det endnu nødvendigt at tage et Par Sider af Forholdene med, som man maa sige, ganske særlig have ligget Regeringen paa Sinde; det er, hvad der staar i Forbindelse med Landets økonomiske og finansielle Tilstand. Svære Bekymringer tyngede nemlig her paa de styrende. Hvad de økonomiske Forhold angaar, følte man sig under et stort Tryk, fordi Staten mentes at have en slet Handelsbalance, det vil sige, man mente, at man udførte Varer for mindre Værd, end man indførte, og efter Datidens almindelige Opfattelse frygtede man for, at dette skulde føre til Landets successive Udtømmelse for rede Penge og derved til en fuldstændig økonomisk Ødelæggelse. Jeg skal slet ikke gaa nærmere ind paa denne Sag, men alene sige, at, selv om der var betydelige Overdrivelser i denne Frygt, saa var det en Kjendsgjerning, at det

---

ogsaa har gjort det ved denne Lejlighed, kan det forklares, at hans Navn staar under Forordningen.

[1]) Se Tillæg bag efter Afhandlingen.

særlig for Kongeriget Danmarks Vedkommende paa Grund af vort Agerbrugs slette Tilstand stod ilde til med Udførsel af naturlige Produkter. Vi vide nu alle sammen, at Vejen til at faa en Forandring til det bedre heri gik igjennem de store Landboreformer; men af dem fandt der, som vel bekjendt, kun een Sted i denne Periode, nemlig Fællesskabets Ophævelse 23. April 1781, en Reform, hvoraf, som allerede antydet, ikke Kabinettet havde Æren, den skyldtes Rentekammeret under Godske Moltkes Forsæde. Hvad Hovedsagen, Bondestandens Emancipation angik, havde de styrende, og særlig da Kabinettets ledende Mand Guldberg, som alle vide, en indgroet Rædsel for alle Skridt i den Retning. Men for øvrigt vilde man i Kabinettet gjerne i det enkelte virke, naar man kunde det, til Gavn for Agerbrug og de dertil hørende Sysler. Der gribes ind med Kabinetsordrer, hvor det gjælder Forholdsregler imod Kvægsygen[1], som nu paa ny begyndte sine Hærgninger, adskillige Ordrer handle om at faa Hesteavlen udvidet ved Forbedring af Stutterierne[2], og Kabinettet lader nedsætte en Kommission for at faa Faareklipningen bragt i det rette Spor[3]. Der bestemmes Præmier, som Landhusholdningsselskabet skal uddele for at fremme Landbruget, og en Kabinetsordre taler om Nødvendigheden af overhovedet at støtte dette nyttige Selskab[4]. I flere andre tales der om, hvor vigtigt det er at hjælpe Bønderne imod de Ødelæggelser, som Vildtet anrettede paa deres Marker[5]. Ikke mindre befales det

[1]) F. Ex. ved Kabo. af 7. December 1775.
[2]) F. Ex. 14. Januar 1778.
[3]) 21. Sept. 1780.
[4]) 17. Marts 1777 og 11. Marts 1778.
[5]) 2. Okt. 1777 og 10. Aug. 1780.

fra Kabinettet, at det skal undersøges dels, om Bønderne paa Hørsholm Gods kunne lettes for det Vejarbejde, der var paalagt dem, dels om, hvor vidt de maatte ønske Formindskelse af deres Hoveripenge[1]); der udsættes Præmier af Kabinettet for godt Agerbrug i Aggershusstift[2]), der oprettes for at fremme Havebrug en Træskole paa Frederiksberg, og ovre paa Halvøen indføres der Frugttræskoler i Hertugdømmerne og i Jylland[3]). Endelig glemmes ikke heller Skovbruget, idet Kabinetsordrer gjentagne Gange sigte til, at der kunde ske Skridt, hvorved den stedse stærkt befrygtede Aftagen af Skovene kunde standses.

Hvor lidt nu end Kabinettets Virken i disse Henseender maa glemmes, ses det dog let, at noget gjennemgribende kunde der ikke udrettes ved slige enkelte Foranstaltninger, og i Virkeligheden var det ej heller Udviklingen af Agerbruget, der stod i første Række, naar man tænkte paa, hvad der kunde gjøres for at skabe en bedre Handelsbalance og dermed ophjælpe Landet. Det, der i saa Henseende mest fængslede Guldbergs Interesse, var Tanken om at give Industri og Handel et saa stærkt Fremstød som muligt.

Opfattelsen af, at Vægten i Øjeblikket først og fremmest burde lægges herpaa, deltes dengang af alle, der havde noget at sige herhjemme, og ingen havde den i højere Grad end den Mand, der almindelig og da ogsaa af Guldberg æredes som det store Faktotum paa disse Omraader, nemlig den ældre Schimmelmann, der baade som Sjælen i den i Oktober 1772 nedsatte extraordinære

---

1) 15. Juni 1780.
2) 10. Aug. 1775.
3) Kabo. af 19. Novbr. 1780.

Finanskommission og ikke mindre som den ledende i den saakaldte Overskattedirektion havde overlegen Indflydelse paa den økonomiske Politik. Men det, han vilde, det støttedes i stærkeste Grad af Kabinettet. Vi møde dettes Ordrer, hvad Industrien angaar, ved den store Omhu, det havde for at udvikle ikke alene Tobaksspinderi og Tobakshandel, men ogsaa den til Grund for disse Erhvervsgrene liggende Tobaksavl[1]). Det var næsten ved alle Kjøbstæder, foruden ved Kjøbenhavn, at Kabinetsordrer greb ind for at faa sligt i Gang. Og man mærker deres Indflydelse ved Bestemmelser om det for Fabrikindustrien formentlig i høj Grad vigtige Generalmagasin. Det paalægges nemlig for at udvide Afsætningen af indenlandske Fabrikvarer, at der ved dette Magasin skulde indrettes et passende Oplag af Silke-, Ulden- og andre deslige Varer. Ikke længe derefter omdanner en ny Kabinetsordre Indretningen af Magasinet, saaledes at det kunde virke paa mere forretningsmæssig Maade[2]), indtil atter en Kabinetsordre i Aaret 1783 anviste nye Veje for at opnaa det ønskede Maal. Kabinettet søger fremdeles at fremme den techniske Indtægt ved at lade en Professor Liungberg rejse til England for at skaffe en Spindemaskine her til Landet[3]), og alle Steder i Statens Lande arbejder det ved at love Understøttelser eller andre Begunstigelser paa at faa Flugt i de allerede oprettede Fabrikkers Drift eller paa at faa nye i Gang. Saaledes for blot at tage et Par enkelte Exempler ved Saltværket i Vallø i Norge, ved Bestræbelsen for at faa Tjærebrænderier i Gang deroppe, ved Indretning af Spinde-

---

[1]) F. Ex. Kabo. af 26. August 1778.

[2]) Kabo. af 13. Maj 1777 og 16. Marts 1778.

[3]) Kabo. af 27. Marts 1778.

rier og Væverier i Kongsberg, ved Oprettelsen af et Blaafarveværk i Modum Præstegjæld og ved stor Hjælp til det Ankerske Kanonstøberi i Moss[1]). Paa den modsatte Kant af Staten støtter det Saltværket i Oldesloe i Holsten[2]), og i Kjøbenhavn faar det Porcellænsfabrikken i Stand, saaledes at den endog snart gaar over til at blive Statens Ejendom[3]), ligesom det ogsaa her stærkt hjælper til Udviklingen af en forholdsvis stor Klædefabrik paa Blaagaard og af en ikke mindre betydelig Bomuldsfabrik paa Blegdamsvejen[4]). Ved Siden deraf havde man i Kabinettet ogsaa Ønsket om at fremme Husfliden omkring i Landet, og det blev ved en Skrivelse fra Arveprinsen forkyndt Kommercekollegiet, at Kongen vilde have, at der her skulde ydes Støtte. Undersøgelser om dens Tilstand i Jylland bleve derfor ogsaa paabudte[5]). Kabinetsordrer gaa paa hele det industrielle Omraade jævnsides med kgl. Resolutioner paa Kollegiernes Forestillinger.

Men aabenbart interesserede dog Handelsspørgsmaal Guldberg endnu mere end Industrien. Vi mærke det fra hans Kabinetsstyrelses første Dage. Allerede 15. April 1773 faar Martfelt, — der paa vigtige Felter var Regeringens Tillidsmand, — Befaling til at udarbejde Forslag om Handelens og Vindskibelighedens Opsving, og i Vinteren 1773—1774, efter at hele Holsten var kommet under den danske Konges Scepter, er man i Kabinettet stærkt optaget af Tanken om at faa gravet en Kanal til at forene Østersøen og Vesterhavet, en

[1]) Kabo. af 19. Maj 1779, 24. Septbr. 1777, 25. Sept. 1778, 1. April 1776 og 29. Febr. 1776.
[2]) 10. Novbr. 1777.
[3]) 16. Juni 1779.
[4]) Se f. Ex. Kabo. af 16. og 18. Maj 1782.
[5]) 6. Sept. 1779 jvfr. 22. Novbr. 1779.

Tanke, der vistnok nærmest skyldtes Schimmelmann, men som Guldberg omfattede med megen Varme. Man troede, ligesom det, hvad vi alle vide, har været antaget ved Anlæggelsen af den i nyeste Tid efter saa kæmpemæssig Maalestok anlagte Nordsø-østersøiske Kanal, at den skulde blive til betydelig Gavn for Handelen. En Kabinetsordre fastsatte 14. April 1774, at Sagen skulde fremmes og at en Kommission skulde forelægge en Plan dertil. Medens der i de følgende Aar arbejdedes paa denne Plans Udførelse, rettedes Blikket viden om, hvad Handelen angik. I Aaret 1776 fastsattes det ved en Kabinetsordre[1]), at Regeringen vilde overtage Handelen paa Guinea, hvor det ikke var lykkedes et Handelsselskab at komme nogen Vej, men hvor man sikkert haabede, at, naar Staten overtog Handelen og de Etablissementer med Forter, der laa der, vilde Handelen med Slaver derfra give rigt Udbytte. Og netop paa denne Tid var det ogsaa, at den nordamerikanske Opstand imod Englænderne var i fuld Gang, og den forplantede sig som vel kjendt i 1778 til ogsaa at blive en fransk-engelsk Krig, hvortil der i 1779 kom Krig imellem England og Spanien og i 1780 Krig imellem England og Holland. Disse Forhold syntes i høj Grad opmuntrende for den neutrale dansk-norske Handel. Vi se da, at Kongen ved en Kabinetsordre i 1777 fastsatte, at han, for at fremme den paatænkte Handel paa Indien vilde overtage det asiatiske Kompagnis Etablissementer her[2]), og at der i 1778, ogsaa ved en Kabinetsordre, stiftedes det saakaldte kongelige vestindiske Handelskompagni, der

---

[1]) 14. Maj 1776.
[2]) 13. Januar 1777.

udstyredes med saare omfattende Rettigheder[1]). Det passer godt til dette Kompagnis Oprettelse ved en Kabinetsordre, at alle dets Direktører udnævntes af Kongen. Imidlertid havde Regeringen ogsaa arbejdet paa at give Søfart og Fiskeri Nord paa et mægtigt Stød fremad. Allerede i Aaret 1774 havde Kongen indløst det ældre saakaldte Almindelige Handelsselskabs Aktier og derved overtaget en Del af dettes Foretagender; men dette Selskab havde blandt andet havt Monopol paa Handelen paa Grønland saavel som paa Island og Finmarken. Det var disse Handelsforetagender, som man i de følgende Aar gav en Udvidelse ved at etablere Hvalfangst efter stor Maalestok og lade bygge en Mængde Fiskerfartøjer[2]). Ogsaa her griber Kabinettet ind ved en Ordre til Overskattedirektionen af 23. Februar 1778 for at skabe en yderligere Forøgelse af Virksomheden. Da saa Anlægget af den slesvig-holstenske Kanal var ved at skride rask frem, oprettedes der atter ved en Kabinetsordre et nyt Kompagni, nemlig det med det mærkelige Navn „det østersøisk-guineiske" udstyrede Handelsselskab. At ogsaa der hele Direktionen udnævntes af Kongen, er en Selvfølge. Og hertil sluttede sig i Aaret 1782 det saakaldte Kanalkompagni[3]), der endnu mere end det østersøisk—guineiske sattes i Forbindelse med det nye Kanalanlæg og foruden anden Handel særlig fik som Opgave ved Hjælp af Kanalen at skulle befordre „vore indenlandske Fabrikkers og i Særdeleshed de norske Glasværkers og Kanonstøberiers Afsætning ved indenlandsk og udenlandsk Handel". Omtrent samtidig fik

[1]) Oktroy af 11. Maj 1778.
[2]) Oktroy af 5. Juli 1781.
[3]) Oktroy af 10. Maj 1782.

Marinens højt ansete Skibskonstruktør, Kommandørkaptajn Gerner fra Kabinettet Ordre til at give Tegninger til Skibe, der vare skikkede til at befare Kanalen[1]).

Hvad der knytter sig til disse store Kompagniers Oprettelse, er maaske det mest iøjnefaldende Udslag af Kabinettets Handelspolitik; men hertil kan endnu føjes, dels saadanne mere omfattende Skridt, som Ordre om at forøge Kommercekollegiets Hjælpekilder til Støtte for Handel saavel som for Industri[2]), dels Enkeltheder, som at Kabinettet ogsaa lod det Spørgsmaal undersøge, om der ikke kunde indrettes en Frihavn ved Kristianssand[3]), og at det vilde fremme Fiskerierne i Norge. Der sendes saaledes en kyndig Mand til Trondhjem Stift for der at være Konsulent i Handel, Fiskeri og Navigation[4]), og man søger at udvikle Fiskerierne ved Lofoten ved at tillade Brug af Linefiskeri[5]).

Det var, har jeg sagt, især de gunstige Forhold, som vare en Følge af den nordamerikanske Krig, der bragte Kabinettet til at fatte store Forhaabninger om at faa udviklet Handel og Søfart. Men ulykkeligvis førte de heldige Konjunkturer til en Overspekulation, hvori Regeringens Beskyttelsessystem ikke var uden Skyld, og et meget slemt Krach blev den naturlige Følge deraf, da Freden i Versailles gjorde Ende paa den store Søkrig. Da paatog Kabinettet sig en ny Opgave, nemlig at redde forskjellige Handlende, der havde spekuleret mere eller mindre vildt, og det greb da snart til store Laan

---

[1]) 18. Februar 1782.
[2]) 11. Juni 1781.
[3]) 9. Juli 1782.
[4]) 19. Juli 1783.
[5]) 20. Aug. 1783

af Banken for at holde de faldefærdige Handelshuse oppe, selv om det, som vi saa, skete „med megen Modbydelighed“ [1]), snart til at foretage finansielle Manøvrer for at hæve Prisen paa det asiatiske og det vestindiske Kompagnis Aktier[2]). Midt under disse Bestræbelser var det, at Kabinetsstyrelsen faldt ved Regeringsskiftet af 14. April 1784.

Hvad her i al Korthed er sagt om Regeringens Holdning med Hensyn til Handelsforholdene, vil have vist, at dens Iver for paa dette Omraade at gribe ind ved Kabinetsordrer tog til i de sidste Aar. Men dette gjælder i endnu langt højere Grad, naar vi gaa over til Statens finansielle Stilling og til de dermed i nær Forbindelse staaende Mønt- og Pengeforhold. Strax i Begyndelsen af den Guldbergske Tid kan man møde Kabinetsordrer ved den meget omtalte og i sine Følger saa skjæbnesvangre Overtagelse fra Statens Side af Banken i Marts 1773. Men det var dog ikke Kabinettet, som denne vigtige Forandring skyldtes. Det var Schimmelmann, der havde fattet Tanken derom og af al Magt støttedes heri af Bernstorff, foruden at han fandt Samstemning ogsaa hos de andre ledende Statsmænd, baade hos Schack Rathlou og hos Thott. Man kan altsaa her ikke tænke paa nogen særlig vigtig Optræden fra Kabinettets Side. Og ved den anden betydningsfulde finansielle Forholdsregel fra den samme Tid, Overtagelsen af Tallotteriet, mærker man slet intet til det. Heller ikke

[1]) Kabo. af 8. Aug. 1783 til Skatkammeret. Jvfr. Kabo. af 23. Maj 1783 til samme, at Ernst Schimmelmann, Stemann og Guldberg til Udlaan til Handelshuse maa raade over c. 1 Million Rdlr. af Banken uden at være bundne til dennes Regler.

[2]) Kabo. af 12. Maj 1783 til Skatkammeret.

i de nærmest følgende Aar gribe Kabinetsordrer paa en blot nogenlunde nævneværdig Maade ind i Finansernes Styrelse. Det er saa tydelig som noget Schimmelmann, der her er den ledende ved den Indflydelse, han udøvede i den extraordinære Finanskommission, i Overskattedirektionen og i Skatkammerkollegiet, endelig ogsaa derigjennem paa den fjerde finansielle Autoritet, Finanskollegiet. Men da han døde 15. Februar 1782, kom det til at gaa helt anderledes. Da bliver det Guldberg, der selv, formodentlig nærmest med Hjælp af Stemann, vil paatage sig at styre Finanserne ved Kabinetsordrer. Det ligger mig helt fjærnt at berøre, at han ganske forløftede sig paa denne Opgave. Jeg vil blot fremhæve den mægtige Udvidelse af Kabinettets Virksomhed, der her fandt Sted, og det paa det i Øjeblikket allervigtigste indenlandske Omraade, ejendommelig nok samtidig med, at Guldberg ligeledes nu efter Bernstorffs Fald i November 1780 havde forstaaet at drage de udenrigske Sager ind under Kabinettets overordnede Styrelse. Som oplysende for det Initiativ, Guldberg lod dette tage, skal jeg nævne som det første indledende Skridt, at en Kabinetsordre af 18. Februar 1782, 3 Dage efter Schimmelmanns Død, forlanger en Indberetning fra Overskattedirektionen om den hele finansielle Stilling og samtidig byder Finanskollegiet at indsende et oplysende Reglement for Aaret 1782. Efter de Indberetninger, som paa denne Maade indhentedes, befaler dernæst en ny Kabinetsordre af 4. Marts Schack Rathlou, Stemann, den yngre Schimmelmann, og betegnende nok Guldberg selv at lægge en stadig Plan til Udgifternes ordentlige Bestridelse og Statsgjældens Afbetaling. Samtidig kastede Kabinettet sig ogsaa ind i de Vanskeligheder, man havde at

kæmpe med ved Aftagelsen af de møntede Penges Mængde og ved den allerede altfor højt voxede Masse Bankosedler, hvis Værd var ikke mindre end 14 Procent under, hvad de lød paa. Slag i Slag følge i den nærmeste Tid den ene Kabinetsordre efter den anden for at faa gjennemført de Skridt, der holdtes for nødvendige til at faa Orden i Sagerne[1]). Men som sagt, herpaa gaar jeg slet ikke ind.

Vi have i det foregaaende søgt at danne os et Billede af, hvorledes Kabinettet efterhaanden optraadte befalende paa saa godt som alle Felter af Statsstyrelsen. Det staar nu tilbage for os, saavidt muligt at blive klare paa, hvilken Stilling Bureaukratiet d. v. s. Kollegierne og Statsraadet under alt dette kom til at indtage, og hvordan Forholdet blev imellem dem og Kabinettet.

Her møder os strax et Træk, der virker overraskende, og det er, at Kollegierne i den Guldbergske Tid aabenbart kunde tage Initiativet indenfor deres specielle Omraader paa en saadan Maade, at de i Virkeligheden kunde faa betydeligt at sige. Ingen kan nemlig gaa deres Protokoller fra disse Aar igjennem uden stærkt at faa Indtryk af, at deres Forestillinger til Kongen med paafaldende faa Undtagelser altid blive uforandret approberede. Forretningsgangen var, som det vil erindres, at de indsendtes til Forhandling i det deliberative Statsraad, og efter at have gjennemgaaet dette derpaa i Referatsstatsraadet forelagdes Kongen til Underskrift. Alt kom ved denne Forretningsgang til at af-

[1]) Som en saare vigtig Kabinetsordre paa dette Omraade nævner jeg blot den af 28. Marts 1783 til Overbankdirektionen.

hænge af Forestillingernes Skjæbne i det deliberative Statsraad. Og ganske vist kunde der her komme saglige Indvendinger frem, hvad der da ogsaa er Exempler paa; men der var ikke nogen systematisk Lyst til at stille sig i Modsætning til, hvad Kollegierne forelagde som deres Meninger. Statsraadets Medlemmer hørte jo til det bureaukratiske Parti ligesaa vel som Kollegiernes Deputerede. Og hvis Arveprinsen skulde finde, at Kollegierne bredte sig mere, end Hensynet til Kabinettets Interesser kunde tillade, stod han i de enkelte Sager alene overfor Statsraadets Medlemmer, som havde en ganske anden Fagkundskab end han. Han har i Virkeligheden næsten altid rettet sig efter Flertallets Mening, og i Referatsstatsraadet maa man tænke sig, at det, der var blevet vedtaget i det deliberative Statsraad, blev forelagt Kongen til uforandret Vedtagelse og underskrevet af ham. Men heraf fremgaar, at Kollegierne, naar de tog Initiativet til en Sag, havde meget gode Chancer til at sætte deres Mening igjennem. Statsraadet fulgte dem som sagt næsten altid. Det er formodentlig dette Forhold, som en preussisk Diplomat her paa denne Tid har sigtet til, naar han i en Depeche til Frederik II har skrevet, at Statsraadets Princip var ikke at foretage sig noget imod de forskjellige Departementers Ønsker[1]). Der er, som man ser, paa dette Punkt en overordentlig stor Forskjel paa Kollegiernes Stilling i den Guldbergske og i den Struenseeske Tid[2]).

---

[1]) Dep. af 3. Oktober 1780.

[2]) Der kan i denne Sammenhæng gjøres opmærksom paa, at Danske Kancellis Forestillinger i Rotuli i denne Tid vare langt mere indgaaende, end de havde været, medens Struensee havde havt Magten.

Det stemmer godt hermed, at Kollegierne i visse Henseender kunde røre sig ret frit. Unægtelig kunde det hænde, at de største Bagateller bleve henstillede til Kongens Afgjørelse, saaledes som det forøvrigt allerede havde været Skik i tidligere Tider. Endog en saa ubetydelig Sag som den om Betalingen for et Ur paa Kristiansborgslot kommer til Kongens Resolution [1]), og det samme sker, hvor det gjælder Levering af et Par Egetræer til Husbygning for nogle Mænd paa Krongodser i Hertugdømmerne eller til en Skipper, for at han kan reparere sit Skib [2]). Men ved Siden deraf fik Rentekammeret aabenbart Ret til at afgjøre flere Sager paa egen Haand, end det havde havt i Struensees Tid [3]), og vistnok blev der fra 1777 stadig hvert Kvartal indgivet Beretninger om sligt til Kongen, men det var en tom Form. Hvad der var sket, approberedes altid. Paa lignende Maade havde Generaltoldkammeret i en Række Tilfælde Lov til at fritage for gjældende Toldbestemmelser [4]). Dets Indberetninger herom, der i Førstningen bleve indgivne hvert Kvartal, siden hver Maaned, approberedes altid. Ogsaa hændte det den ene Gang efter den anden, at Kongen godkjendte Skridt, som et eller andet Kollegium havde foretaget sig paa egen Haand i Forventning om senere Stadfæstelse. Man kan, for at

[1]) Dansk Rentek. Prot. 23. April 1774.

[2]) Tysk Rentek. Prot. 27. Juli, 8. Maj og 10. Aug. 1773.

[3]) Dansk Rentek. Prot. 28. Maj 1777, 20. Aug. 1777 og 24. Juni 1778, sammenlignet med Resol. af 7. Januar 1771. (Meddelelser fra Rentekammerarkivet for 1873.) Den Ret, Konseillet havde faaet ved Resol. af 8. Marts 1768 (se smstds.) til at afgjøre forskjellige Sager, men som var bortfaldet ved Struensees Ophævelse af Konseillet, synes ikke at være bleven fornyet for Gehejmestatsraadet.

[4]) Gtoldk. Prot. 4. August 1773.

tage et Par Exempler, se Tyske Kancelli først give Svar i en ret vigtig Sag, og dernæst forelægge den til Kongens Approbation, der da gives[1]), Kommercekollegiet kan ses at have udstedt nogle Bestallinger og Privilegier paa forventet Bevilling[2]), et Haab, der heller ikke skuffes, Generaltoldkammeret forskriver snart paa egen Haand 500 Tdr. saltet Sild, komne fra Sverige, for at de kunde blive udførte til de vestindiske Øer, snart tillader det Indførsel af 30 Stude til Kjøbenhavn, eller det lader en Del fremmed Svovl toldfrit blive indført til Kongsberg[3]) o. s. v. Ligesom alt sligt bifaldes, saaledes viser Regeringen sig ogsaa at have været villig til lejlighedvis at give Kollegierne særlig Bemyndigelse til et eller andet, som f. Ex. naar Rentekammeret faar Tilladelse til i visse Tilfælde at fritage for Extraskat, naar Provinsialregeringen i Glückstadt bemyndiges til at idømme Mulkter for Forsømmelser ved Vejarbejdet, eller Kommercekollegiet faar Fuldmagt til at ordne Fordeling af Brandhjælp[4]).

Men det forstaar sig, alle disse Indrømmelser havde rigtignok kun lidet at sige i Sammenligning med den Indgriben i Kollegiernes almindelige Forretningsgang, der fulgte med Udstedelsen af de mangfoldige Kabinetsordrer. Og til disse kom nu ogsaa som tidligere nævnt de saare mange Breve, som Kollegierne fik fra Arveprinsen.

Hvor vidt tillagdes der Kabinetsordrerne en uindskrænket Gyldighed eller ikke, det bliver et Spørgsmaal, som det er af største Vigtighed at faa besvaret.

---

[1]) Tysk Kanc. Prot. 3. April 1774.
[2]) Kommercekoll. Prot. 30. December 1776.
[3]) Gtoldk. Prot. 11. Maj og 23. Novbr. 1782, Norske Sager 18. Novbr. 1780.
[4]) Dansk Rkammerprotokol 7. Juni 1780, Tysk Kancelliprotokol 18. Novbr. 1774 og Kommercekoll. Protokol 17. Aug. 1775.

Vi huske Bestemmelserne i Forordningen af 13. Februar 1772 om Kabinetsordrerne, at de, naar de tilsendtes Personer udenfor Kollegierne, ikke maatte bruges af dem, førend de vare forelagte vedkommende Kollegium, der da skulde indgive en Forestilling om dem igjennem Statsraadet til Kongen „til formelig Expeditions Erholdelse“, og jeg tilføjede, da jeg talte derom, at efter gammel Skik og Brug maatte det samme antages at gjælde om de Kabinetsordrer, der sendtes til Kollegierne.

Hvad nu den første Bestemmelse angaar, da har jeg aldrig fundet noget Spor til, at den er bleven overholdt, og jeg tør under alle Omstændigheder paastaa, at den har været uden nogensomhelst Betydning[1]). Man maa, naar man vil forstaa dette, nøje erindre de nylig citerede Ord af Forordningen af 13. Februar 1772, at der skulde gjøres Forestilling til Kongen „til Expeditions Erholdelse“. Dette Sted er nemlig officielt blevet opfattet saaledes at Korroboration kun skulde søges, hvor der skulde udvirkes en formelig Expedition[2]). Hvis der

---

[1]) Jvfr. ovenfor S. 226 Note om det praktiske umulige ved den hele Bestemmelse.

[2]) Beviset for, at man har havt denne Opfattelse, findes i en Sag med en polsk Gehejmeraad Krohne, hvorom der handles i flere Kabinetsordrer. (Jeg skylder Arkivar Kringelbachs udmærkede Kjendskab til Rigsarkivets anden Afdeling og Velvilje, at jeg er bleven opmærksom paa, at denne Sags Akter give Oplysninger, der have betydelig Interesse med Hensyn til det Spørgsmaal, hvorom det her drejer sig.) Denne Krohne, som gjør Indtryk af at have været noget af en forløben Æventyrer, havde under et Ophold i Kjøbenhavn fundet paa at forlove sig med en Søsterdatter af Gehejmekonferensraad v. der Lühe, en Frøken v. Grambow. v. der Lühe, som syntes meget ilde om dette Parti, klagede til Kongen og udvirkede en Kabinetsordre af 9. Septbr. 1777 til Politimester Fædder i Kjøbenhavn, som denne foreviste Krohne, og i hvilken han befalede denne strax at afbryde al Forbindelse med Frøken

f. Ex. ved en Kabinetsordre blev udstedt en Bevilling til et eller andet ifølge en Ansøgning eller uden en saadan,

---

Grambow. Men Krohne var gjenstridig og paastod med Paaberaabelse af Forordningen af 13. Febr. 1772 § 4, at Kabinetsordren for at have Gyldighed først burde „være produceret i vedkommende Collegio, der undersøgt og saa refereret for Kongen". Dette bragte Fædder til, meget oprørt over hans Frækhed, at underrette Guldberg om, „hvor kriminelt Krohne understod sig at forklare den nævnte Paragraf". En ny Kabinetsordre af 8. Oktober paabød da, at Krohne, fordi han havde trodset den forrige Kabinetsordre og „paa en ublu Maade forgaar sig imod Vores uindskrænkede Magt", skulde arresteres og sættes i Kastellet. Der blev dernæst nedsat en Kommission, hvori blandt andre den af Guldberg højt skattede Konferensraad Sevel havde Sæde, og i sin Betænkning (12. December 1777) udtalte den netop den Opfattelse, som jeg har anført i Texten, at det var en Forbrydelse imod Souveræniteten at paastaa, at den Ordre, Kongen gav en Embedsmand, skulde korroboreres efter foregaaende Forestilling af et Kollegium, inden den fik Gyldighed, og at Forordningen kun taler om „kongelige Resolutioner, hvorpaa behøves en formelig Expedition eller et sædvanligt gjennem vedkommende Kollegium udfærdiget Kongebrev", og det af den i Forordningen nævnte Grund, fordi der kunde forekomme Uordner, naar vedkommende Kollegium intet vidste om Udstedelsen af en saadan Kabinetsordre. Der kan efter Sagens hele Gang ingen Tvivl være om, at, hvad Fædder og Kommissionen mente herom, har stemmet med Guldbergs egen Opfattelse. Men, ligger det unægtelig nær at spørge: Kunde det da ikke fremkalde betydelig Uorden, naar Kollegierne intet vidste om de Ordrer, der fra Kabinettet tilsendtes de under dem staaende Embedsmænd? Den hele Distinktion ser vilkaarlig ud, og det saa meget mere, som de Ordrer, der fra Kabinettet tilsendtes selve Kollegierne, i Mængde bleve korroborerede (se Texten S. 279). Hvorfor blev det, der i det ene Tilfælde skulde gjælde for Krænkelse af Souveræneteten, Regel i det andet? Man kunde maaske ville sige, at der var den Forskjel, at, naar en Kabinetsordre blev tilsendt et Kollegium, var den endnu ligesom indenfor selve Regeringskredsen, hvorimod den i det andet Tilfælde blev tilsendt en Embedsmand, der stod udenfor denne Kreds. I det ene Tilfælde vilde en mulig Ændring, der kom som en Følge af en Forestilling fra vedkommende Kollegium, ikke være en For-

da maatte Korroborationen søges, fordi der her burde foreligge en Expedition i Resolutionernes vante Form med Kongens Underskrift og paraferet af det Kollegium, hvorunder Sagen naturlig hørte. Men anderledes, naar der ved en Kabinetsordre udstedtes en Befaling til en eller anden Embedsmand om noget, han skulde gjøre. Da havde han uvægerlig at adlyde Ordren, og det gjaldt som en Fornærmelse imod Kongemagten at ville søge denne Ordre stadfæstet ved at faa den korroboreret igjennem et Kollegium. De allerfleste Kabinetsordrer, der ere udstedte til andre end Kollegier, vare netop, det maa man erindre, saadanne Ordrer eller Instruxer. Og fremdeles maa man lægge Mærke til, at ved Kabinetsordrer om Bevilling af Ansøgninger eller Tilstaaelse af Titler og Gaver blev Forordningens Bud af sig selv for det meste overflødig, fordi Kabinettet med det samme, det gav en saadan Bevilling o. s. v., plejede at tilsende vedkommende Kollegium Meddelelse derom. Dette sørgede saa selv for at faa Stadfæstelse ved en Forestilling. Det er saaledes muligt at give en ret naturlig Forklaring af, at man ikke træffer Exempler paa, at § 4 i Forordningen af 13. Februar 1772 er kommen til Anvendelse.

Hovedmassen af de Kabinetsordrer, vi træffe i Datidens Protokoller, bestaar imidlertid af saadanne, der af Kabinettet sendtes til Kollegierne eller andre Autoriteter, der havde Forestillingsret, som Theaterdirektionen, Direk-

nærmelse, hvorimod den tydelig nok var det i det andet, da derved den kongelige Anseelse kunde blive svækket. Men herimod maa indvendes, at netop dette sidste gjaldt, hvor Talen var om Udnævnelser og Bevillinger. Her vilde en saadan mulig Ændring være en tydelig Krænkelse, og dog gjaldt Korroborationerne uden Modsigelse her. (Aktstykkerne vedrørende den Krohneske Sag ligge i Indlæg til Sjæll. Missiver 21. Januar 1778.)

tionen for den grønlandske Handel, Kanalkommissionen o. s. v.[1]).

Man faar ved disse bestemt det Indtryk, at Kabinettet ikke har været ivrigt for, at den gamle Skik, at slige Kabinetsordrer gjordes til Gjenstand for Forestillinger og derefter korroboreredes, blev gjennemført. I det mindste er det ingenlunde ualmindeligt, at der paa den Ordre, der sendtes til et eller andet Kollegium, staar, at den „strax“ eller „denne Aften“ skal expederes, undertiden endog med det Tillæg, at den skal expederes Ord til andet, som den lyder, eller, hvor Ordren angik Forhold udenfor Kjøbenhavn, at den skal expederes snart med Dagsposten, snart med Morgenposten. Eller det siges udtrykkelig i Ordren: „Denne vor Vilje behøver kun at iværksættes uden videre Forestilling“. Sædvanlig er i slige Tilfælde Korroboration helt bortfalden; men undertiden træffer det ogsaa, at den har fundet Sted, efter at Befalingen allerede var adlydt. I saa Tilfælde har den været en skjær og ren Formalitet,

[1]) Det kan mærkes, at det ikke var altid, at Kabinetsordrerne sendtes direkte til det Kollegium, som de nærmest vedrørte; men de kunde ogsaa, hvor de f. Ex. indeholdt Benaadning med Ordner eller Kammerherrenøgler o. s. v., blive tilsendte Kollegiet fra Ordenssekretæren, der havde faaet Ordren umiddelbart fra Kabinettet Ogsaa kan det hænde, at et Kollegium fra et andet faar Meddelelse om en Kabinetsordre, dette havde modtaget, men som ogsaa vedrørte det selv, og at det da søger at faa den korroboreret. Endnu et Træk, der kan nævnes, er, at Kabinetsordrer ikke sjælden udstedes til den første Deputerede i vedkommende Kollegium, og naar det ikke udtrykkelig var tilføjet, at han alene skulde handle efter, hvad der var paabudt i den, behandledes en saadan Skrivelse som en almindelig Kabinetsordre. Ogsaa kunde det hænde, at en Kollegiechef fik en mundtlig Ordre af Kongen (formodentlig i Referatsstatsraadet), og den gav da sædvanlig Anledning til en Forestilling fra Kollegiet om Korroboration.

og det er ret betegnende, at man kan se det blive udtalt i en Kabinetsordre af 26. Januar 1784, at Stemann som første Deputeret i Finanskollegiet og Rentekammeret „skal udføre en Ordre alene 2 Dage derefter, da den sædvanlige Formalitet med saadan Sag siden kan, som vi nærmere vil fastsætte, blive iagttaget“. Det er aabenbart Korroborationen, der her tænkes paa.

Hvorledes nu end Kabinettet selv saa paa sine Befalinger og Skrivelser, var der dog ved Sagernes almindelige Gang Tid og god Lejlighed for Kollegierne til at faa disse korroborerede. Det maa da ogsaa siges at have været i det mindste i Principet almindelig godkjendt, at dette skulde ske efter foregaaende indgiven Forestilling, og der er Exempler i Mængde derpaa fra de forskjellige Kollegier ligesom ogsaa fra Kommissioner, der havde Forestillingsret [1]). Man ser f. Ex. baade ved de militære Kollegier, ved Rentekammeret, ved Overskattedirektionen, Kommercekollegiet, Generaltoldkammeret og Skatkammeret, at det er det langt overvejende Antal Kabinetsordrer, som det er gaaet saaledes med. Og vel at mærke, der findes iblandt dem ligefremme Ordrer i Mængde. Ingen har her, saaledes som det skete ved Kabinetsskrivelserne til Embedsmænd udenfor Kollegierne, tænkt paa at disse ikke maatte stad-

---

[1]) Partikulærkassen og Chatolkassen ere blevne opfattede som vedrørende Kongen selv saa nøje, at der for deres Vedkommende ikke finder Korroboration Sted af de dem tilsendte Kabinetsordrer. Det samme gjælder selvfølgelig om saadanne, der udstedtes til kongelige Personer, saaledes oftere til Dronning Juliane Marie, og det gjælder ogsaa i Almindelighed, om end ikke altid, med Hensyn til, hvad der kunde henregnes under Hofforhold. Det var nærmest Rentekammeret, der havde med disse at gjøre.

fæstes. Hvor for de her nævnte Kollegiers Vedkommende Korroboration fattes, kan det skyldes et Tilfælde eller ligge i, at man af en eller anden os ubekjendt Grund har holdt det for overflødigt at søge en saadan. Undtagelserne ere under alle Omstændigheder ikke tilstrækkelig mange til, at der kan søges nogen principiel Aarsag dertil. Anderledes derimod ved Danske Kancelli; thi, selv om man ogsaa ved dette Kollegium kan finde, at der er blevet søgt og givet Korroboration, f. Ex. ved alle Bestallinger paa Embedsudnævnelser eller Rangtitler, som det havde at udfærdige, og som det selvfølgelig indsendte til Underskrift af Kongen i Statsraadet, ere Undtagelserne dog unægtelig talrige. Det ser ud, som om Danske Kancelli, der efter udstrakt Maalestok var et Expeditionsdepartement for kongelige Ordrer, til Dels har fulgt visse Principer heri. Det synes saaledes at have opfattet de Ordrer, som igjennem det tilsendtes forskjellige Autoriteter, og som det altsaa førte til Protokols, som Befalinger, der ikke behøvede at korroboreres. Paa samme Maade gik det, naar det fik Ordre om, at en eller anden Sag skulde behandles af en Kommission, og fremdeles gjaldt det, saa tidt det fik en Ordre, der medførte offentlig Kundgjørelse, eller hvor selve en saadan sendtes det til videre Besørgelse. For øvrigt kan den mindre Iver, det utvivlsomt i det hele i Sammenligning med de andre Kollegier har vist for at faa de det tilsendte Kabinetsordrer korroborerede, tjene som et af flere Beviser paa, at det i denne Tid, da Luxdorph var den nærmest ledende i det, ikke med Urette er blevet sigtet for Brist paa Energi. Det bærer under alle Omstændigheder selv Ansvaret for ikke at have søgt Korroboration, hvor man forbauses over, at det ikke er

sket, thi det staar fast, at, bortset fra de Tilfælde, hvor Kabinettet ved at kræve en stærkt fremskyndet Expedition har gjort Korroboration umulig, har det ligget i Kollegiernes egne Hænder, om de vilde indgive Forestillinger derom eller ikke. Kabinettet har ikke blandet sig deri, og der findes intet Exempel paa, at nogen Forestilling fra et Kollegium om Korroboration er bleven tilbagevist.

Hvad nu selve Korroborationerne angaar, da kunne de vistnok sædvanlig kaldes en Formalitet; Kabinettet havde en umaadelig Magt i det Initiativ, det tog ved Kabinetsordrerne, saaledes at disse i Almindelighed kom til at gjælde; men helt uden Betydning var den Forhandling dog ingenlunde altid, som de bleve Gjenstand for ved Korroborationen. Naar nemlig et Kollegium efter at have modtaget en Kabinetsordre indgav en Forestilling derom, var der med det samme givet det en utvivlsom Ret til at fremsætte Indvendinger eller give Oplysninger med Hensyn til det, som den handlede om[1]). Og saa kunde det hænde, at Statsraadet, naar det fik Forestillinger til Behandling, fandt det, som Kollegiet anførte, at have en saadan Vægt, at den endelige Resolution blev forskjellig fra Kabinetsordren. Der er i Virkeligheden ikke helt faa Exempler paa, at det er gaaet til paa denne Maade. Vi have allerede set, at Kommercekollegiet fik udvirket Forandringer i det den tilsendte Udkast til en Luxusanordning[2]). Men især Rentekammeret synes gjentagne Gange at have været heldigt

---

[1]) Det er derfor urigtigt, hvad der siges i det ovenfor (S. 231 Note 1) nævnte Skrift „Historiske Efterretninger" o. s. v., at ingen Slags Remonstration eller nogensomhelst Remedier kunde finde Sted imod Kabinetsordrerne.

[2]) Se ovenfor S. 261.

med sin Kritik af Kabinetsordrer, der vare sendte det. Det forekommer f. Ex., at dette Kollegium, da det engang faar en Befaling fra Kabinettet om at forestille en Mand til et Embede, da gjør saa vægtige Forestillinger derimod, at Resultatet bliver, at Ansøgningen henlægges[1]). En anden Gang mældes det i en Kabinetsordre, at Kongen vil have, at der skal gives Understøttelse til Opførelse af et Skolehus i Nøddebo; men det opgives som en Følge af Rentekammerets Modforestillinger[2]). I Anledning af en Ansøgning, hvor Kongen, om end i mindre stærke Udtryk havde erklæret, at den gjerne kunde bønhøres, gjør Kammeret saadanne Vanskeligheder, at Kongen lader Sagen falde[3]). Eller det hænder, at en Kabinetsordre udtaler om en Mand, der var idømt Bøder paa Grund af Slagsmaal, at han skulde benaades, men at Kammeret viser, at det ikke gaar an at lade hans Forseelse være ustraffet, og at saa denne Mening sejrer[4]). Endnu et Exempel kan det maaske være værdt at nævne. En Mand, der ejede Byen Fladstrand, havde tilbudt Kongen at sælge den til ham. Dette Tilbud finder Bifald i Kabinettet, og der udgaar Ordre til Rentekammeret om at skaffe nogle Oplysninger om Byen og saa forøvrigt haste med Kjøbets Afslutning. Guldberg og Arveprinsen ansaa aabenbart et Kjøb for at være en udmærket Affære. Men Rentekammeret tager Sagen med Ro, afæsker Stiftamtmanden — det var Osten — en Betænkning, og i Henhold til hans Skildring af Byens

---

[1]) Rk. Protok. af 8. April 1775.
[2]) Rk. Protok. af 14. Febr. 1777.
[3]) Rk. Protok. af 6. Novbr. 1779.
[4]) Rk. Protok. af 25. Novbr. 1780.

Tilstand fraraader det stik imod Kabinetsordrens Lydende Kongen at foretage Kjøbet, og dets Mening bliver da fulgt [1]).

Vi have ovenfor nævnt [2]), at Arveprinsen adskillige Gange holdt af i mere eller mindre bydende Former at gjøre sin Vilje gjældende. Det kan da mærkes, at ogsaa overfor ham kunde det hænde, at et Kollegium satte sin Mening igjennem. Vi kunne f. Ex. ved en Udnævnelse i Aaret 1781 se Rentekammeret lade være at indstille den Kandidat til et Embede, som Arveprinsen stærkest havde anbefalet [3]); ved en anden Lejlighed fraraader det, hvad Arveprinsen anbefalede [4]), ja det hændte, at Kommercekollegiet overfor en Ansøgning fra en amerikansk Skipper, hvorpaa Arveprinsen havde skrevet, at Kongen vilde, „at saadanne Fremmede paa det gunstigste skal behandles", og at han derfor paa det kraftigste anbefalede den, paa Grund af forskjellige Betænkeligheder fraraadede, at Andragendet bevilgedes. Den endelige kongelige Resolution kom da ogsaa til at gaa imod Arveprinsens Anbefaling [5]).

Men medens der her er anført lutter Tilfælde, hvor Kollegierne satte deres Mening igjennem, kunde det unægtelig ogsaa hænde, at deres Modstand var mere eller mindre virkningsløs. Saaledes da Kancelliet i 1777 fik en Kabinetsordre om Ordningen af Rettergangs-

---

[1]) Rk. Protok. af 7. April 1781. Jvfr. Koch's Afhandling om Schack Rathlou i Hist. Tidsskr. 6. R. IV., S. 36 Note, hvor et Par andre Exempler ere nævnte. Om et ret karakteristisk Sammenstød mellem Rentekammeret og Kabinettet vedrørende Extraskatten, hvor Rentekammerets Synsmaade sejrer, se smstds. S. 99.

[2]) Se ovenfor S. 233.

[3]) Rk. Protok. 17. Febr. 1781.

[4]) Rk. Protok. 16. Marts 1782.

[5]) Kommkoll. Protok. 17. Marts 1777.

forholdene i de danske Etablissementer i Indien, ifølge hvilken disse lagdes under Kommercekollegiet, uagtet Kancelliet som vel bekjendt var det sædvanlige Justitskollegium i Riget. Dette var en haard Pille for Kancelliet at sluge, og det indgav derfor en omstændelig motiveret Forestilling, hvori det viste det formentlig urigtige i den nye Ordning. Det lykkedes det imidlertid ikke at trænge igjennem med sine Meninger, i det mindste ikke paa noget væsenligere Punkt[1]). Ja, det kunde endog komme til ligefremme Sammenstød imellem Kollegier og Kabinet. Det hændte nemlig undertiden, at Kollegierne ikke vilde finde sig i Næser fra Kabinettets Side, men mere eller mindre tydelig protesterede derimod. Saaledes gav en skarp Irettesættelse fra Kabinettets Side, fordi Sømærkerne ved Drogden vare borttagne[2]), Admiralitetet Anledning til at oplyse, at det ingen Skyld havde heri. Og da Kabinettet havde sendt Kancelliet den voldsomme Udtalelse om Retstilstanden rundt omkring i Landet, som tidligere er omtalt[3]), stræbte Kancelliet af al Magt at vise, at denne Skildring indeholdt stærke Overdrivelser, og at Kabinetsordren derfor var ubillig. Som en Hovedaarsag til, at det paa visse Steder kunde staa ilde til, fremhævede det, at Herredsfogderne vare for slet lønnede, men det havde det intet Ansvar for, og det tilraadede stærkt, at deres Stillinger bleve forbedrede[4]). Det skarpeste Sammenstød fandt dog Sted i Efteraaret 1783 imellem Rentekammeret, der dengang havde Numsen til første Deputeret, og Kabinettet. Rentekammeret havde

[1]) Kabo. 14. Maj 1777, Forestilling af 28. Maj fra Kancelliets Side (Indlæg til Sjæll. Missiv. 8. Okt. 1777) og Kabo. af 23. Septbr. 1777.
[2]) Jvfr. ovenfor S. 245.
[3]) Se ovenfor S. 247.
[4]) Kancelliets Brevbog 8. Februar 1783.

nemlig ment, at en Overforstmester Warnstedt i en Skovsag havde handlet imod en kongelig Resolution, og det havde i den Anledning tilsendt ham en Skrivelse, som det holdt for „en nødvendig Erindring og Advarsel om en ham af Kongen paalagt Pligts Opfyldelse". Derover var Warnstedt bleven forbitret og havde klaget til Kabinettet, der nu helt stillede sig paa hans Side og sendte Rentekammeret en Del vrede Ord i den Anledning. Da saa Kammeret dristede sig til at tage til Gjenmæle ved et, som det hed i en Kabinetsordre af 3. Novbr. 1783, „af Os ikke ventet Svar", bleve Arveprinsen og Guldberg yderst forbitrede[1]), og uheldigvis faldt dette netop sammen med det tidligere omtalte Træk, da Rentekammeret havde vakt Arveprinsens Uvilje ved at befale Chefen for det saakaldte Arveprinsens Regiment at tilbagesende en hvervet Karl til Kronborg Krongods, hvor han hørte hjemme. Følgen af dette Sammentræf var Numsens Afskedigelse. Sligt giver et levende Indtryk af, hvor vidt Kabinettet paa denne Tid var naaet i at kræve dyb Ærbødighed fra Kollegiernes Side. Men nu var man ogsaa nær ved Regeringsskiftet 14. April 1784.

Vi have i det foregaaende søgt at danne os en Forestilling om Kabinettets Stilling til Kollegierne, saaledes som det traadte frem igjennem Kabinetsordrerne; men der et Kollegium, det øverste af dem alle, som vi kun indirekte ere komne til at berøre, nemlig Statsraadet, der efter Forordningen af 13. Februar 1772 saa at sige dannede den ene Hovedfaktor i Regeringen ved Siden af Kabinettet. Vi have kun havt med det at gjøre, for saa vidt Kollegiernes Forestillinger til Kongen

[1]) Rentek. Protokol for 1783.

gik igjennem det, og det ved sin Behandling af dem maatte have stor Betydning. Var der nu ellers noget at mærke med Hensyn til Statsraadet, hvad Kabinetsordrerne angik? Desto værre er det i det hele vanskeligt at følge dets Stilling som Kollegium til Kabinettet. Der findes nemlig ingen Protokol over dets Forhandlinger, og alt, hvad vi vide om dets Holdning, indskrænker sig til, hvad man kan slutte sig til af spredte Bemærkninger i Breve og Betænkninger fra Datiden. Men det kan sikkert siges, at noget systematisk Modsætningsforhold har der ikke været. Det er allerede blevet nævnt, at Kabinetsordrer kunde komme frem som en Følge af, hvad der var blevet forhandlet i Statsraadet, og man har tillige klare Vidnesbyrd om, at dette saa at sige har samtykket i Kabinetsordrer, inden de udstedtes. Ikke ganske faa af disse ere nemlig paraferede af det, og de have saaledes tydelig nok været forelagte det. Hvorledes det er gaaet nærmere til dermed, er ikke helt let at sige. Højst sandsynlig har man ved visse Tilfælde i Kabinettet ønsket at høre Statsraadets Mening om, hvad man vilde befale som en Kabinetsordre, og Arveprinsen har da taget Sagen frem til Drøftelse i det deliberative Statsraad, hvorefter den er bleven refereret for Kongen og har faaet hans Underskrift. Ved andre Lejligheder har det kunnet hænde, at Arveprinsen har villet undgaa Forhandling, og derfor ikke har ladet Sagen komme frem i det deliberative Statsraad, men er bleven staaende ved at lade den blive refereret for Kongen i Referatsstatsraadet. At Kabinettet ogsaa kunde bruge visse Medlemmer af Statsraadet som Raadgivere ved en Kabinetsordres Udstedelse, er noget for sig. Det blev saa at sige mere en privat Sag.

Men selv om Kabinettet altsaa ved visse Lejligheder kunde drage Gavn af Statsraadets Medvirken, var Hovedsagen dog dets tydelige Lyst til saa vidt som muligt at gaa sine egne Veje ved Kabinetsordrerne, og denne Stræben fik sit yderligere Stempel ved dets iøjnefaldende Iver for at sætte sig i et umiddelbart Korrespondanceforhold til Autoriteter og Kollegier ligesom bag Statsraadets Ryg[1]). Det lod nemlig forskjellige Autoriteter indgive Skrivelser direkte til sig selv eller, som man lader Kongen udtrykke det i flere Ordrer: „umiddelbart til Os selv“. I det mindste fra 1776 træffe vi forholdsvis talrige Exempler herpaa. Det kunde ogsaa ske derved, at Arveprinsen gav Befaling om Indberetninger til Kabinettet. Blot for at nævne et Par enkelte Træk, saa hedder det i en Ordre til det theologiske Fakultet af 15. December 1777, at det skal indberette til „Vores Kabinet, naar der falbydes Bøger oversatte fra fremmed Sprog, der stride imod den hellige Skrift og Kirkens symbolske Bøger“ [2]). Den 19. November 1778 skriver Kabinettet til Danske Kancelli, at det skal skaffe sig „Underretning om det mathematiske Studium ved Universitetet og umiddelbart indsende den til Os“. 30. Juli 1780 hedder det i en Skrivelse til Kommercekollegiet, efter at der var nævnt forskjellige Sager: „Om alt dette ville Vi, at Os umiddelbart Efterretning gives“. Det gaar lige til saadanne Enkeltheder, som at en Ordre af 14. November 1779 befaler Kancelliet at tilsende Kabinettet Indberetning om en ypperlig Slags Sprøjter, der

[1]) Vi have allerede nævnt, at Statsraadet blev holdt udenfor de vigtigere Udnævnelser.

[2]) Jvfr. S. 252—53 f. Ex. den der anførte Kabo. om, at Exemplarer af Disputatser skulde indsendes til Kabinettet.

fandtes i Hamburg o. s. v. Naturligvis dristede de forskjellige Autoriteter sig ikke til at sidde slige Ordrer overhørige, og det har aabenbart været en stor Mængde Skrivelser, der paa den Maade indgik til Kabinettet. Paa Grund af Kabinetsarkivets ovenfor omtalte Brand er det nu umuligt at danne sig en nogenlunde fyldig Forestilling derom; men vi have heldigvis i Kancelliets Brevbog Stof nok til at se, hvad der fra dette Kollegium er skrevet til Kabinettet, og vi kunne dristig derfra slutte til, at ogsaa andre Kollegiers Korrespondance med Kabinettet har været betydelig.

Maaske tør jeg haabe, at, hvad her er fortalt, maa kunne give en Forestilling om den statsretlige Betydning af det enestaaende Fænomen i vor Historie, der kaldes den Guldbergske Kabinetsstyrelse, saaledes som den viser sig for os igjennem Kabinetsordrerne. Disse ville have givet et Billede af, hvorledes der ad den Vej søges skabt et souverænt Initiativ paa næsten alle Omraader af Styrelsen, samtidig med, at Kabinettet gjorde sig til Herre over alle Udnævnelser af Vigtighed og alle Naadesbevisninger. Selv om nok saa meget Kollegiernes Forestillinger sædvanlig godkjendtes i uforandret Skikkelse, faa vi dog det Indtryk, at Kabinettet foreløbig var det stærkeste, og at dets Bestræbelser efter at blive det tydelige Midtpunkt i Statslivet havde en mærkelig Fremgang, indtil det i de sidste Aar helt raader paa de Felter, der da vare de vigtigste, det økonomiske og finansielle, foruden at det — hvad jeg her ikke har kunnet gaa ind paa — ogsaa havde Magten, hvad de udenrigske Sager angaar.

A. P. Bernstorff har i et Brev fra 1783 til Kr. D. Reventlow[1]) udtalt om Guldbergs Regeringsprincip, som denne selv jævnlig havde fremsat for ham, at det var Despotisme i dette Ords egentlige og sande Forstand, og at det, om det end ikke sjælden var forenet med gode Formaal, dog altid maatte gjælde for „strafbart", fordi Magtens Kilde ikke var retmæssig. Ville vi efter at have fulgt den Guldbergske Kabinetsstyrelse indtil Enden se tilbage paa Forordningen af 13. Februar 1772, maa vi sande det rigtige i Bernstorffs Ord, at Kabinetsmagtens Kilde ikke var retmæssig, thi som den har vist sig for os, stred den paa det klareste imod Aanden i denne Forordning med dens Begyndelsesord, at Kongen vilde, at alle de Sager, hvori han resolverede, først skulde gjennemgaas nøje i det Kollegium, hvor Sagen henhørte, og derefter forestilles for ham i Statsraadet.

Den Udvikling af Forholdene, vi have fulgt, havde kunnet gaa sin Gang, uden at der skete noget Forsøg fra Bureaukratiets Side paa at stanse den. For en stor Del staar dette i Forbindelse med de personlige Forhold i Statsmandskredsene, som her ikke er Lejlighed til at gaa ind paa. Jeg skal kun nævne, at den Uenighed i disse Kredse, der en Tid svækkede Initiativet fra Kollegiernes Side og lammede al bestemt Holdning overfor Kabinettets tydelige Overgreb, først tabte sin Betydning, da tilsidst dels personlige Krænkelser, dels den Klarhed, man endelig fik paa det herskende Misbrug af Kabinetsordrerne, forenede en større Kreds af Bureaukratiets betydeligste Mænd. Fremdeles maa man ikke overse Betydningen af den Veneration, der føltes for Konge-

[1]) Efterladte Papirer fra den Reventlowske Familiekreds udgivne ved L. Bobé. Sjette Bind (1903) S. 32.

huset. Den virkede stærkt tilbageholdende paa loyale Mænd, der nødig vilde være Opponenter imod Arveprinsen og Enkedronningen. Det var derfor af uberegnelig Vigtighed, at den unge Kronprins fattede bestemt Uvilje imod Bedstemoderen og Farbroderen, hvem han ingenlunde uden Grund tiltroede den Plan at ville indskrænke ham i Udøvelsen af den Myndighed, som han mente, tilkom ham, naar han blev voxen. I ham fik de misfornøjede da det naturlige Midtpunkt, og naar de havde ham, Kongens Søn, i Spidsen, bortfaldt alt Hensyn til Kongehusets andre Medlemmer. Efter at denne Alliance var indgaaet, var den Guldbergske Kabinetsstyrelse dødsdømt. Dommen fuldbyrdedes som bekjendt ved Regeringsskiftet 14. April 1784.

Tillæg (vedrørende S. 260).

Provst L. Koch har i Historisk Tidsskrift 7. R., III, S. 519 benægtet Retten til at sige, at Indfødsretten er givet ved en Kabinetsordre. Han vil gjøre gjældende, at, da den melder sig som en Grundlov, ikke som en Anordning, som Kongen, der havde givet den, atter kunde ophæve, kan den slet ikke komme ind under Bestemmelserne i Forordningen af 13. Februar 1772. Den hørte, siger han, ikke til de Sager fra Kancellier og Kollegier, der skulde behandles i Statsraadet, før de forelagdes Kongen til Underskrift, den var heller ikke en Kabinetsordre, udstedt til Embedsmænd eller andre enkelte Personer, om hvilken der skulde gjøres Forestilling, og den kunde udstedes af Kongen selv, thi det var ham alene, der kunde tage en Bestemmelse, som indskrænkede den Rettighed og Myndighed, han hidtil havde havt.

Jeg vil indrømme, at der er Sandsynlighed for, at det har været en saadan Tankegang, der har været ledende hos Guldberg, naar han valgte den Fremgangsmaade ved Lovens

Behandling, som vi have set. Men at denne Tankegang er rigtig, kan jeg ikke se. Det lader sig nemlig ikke gjøre, naar man overhovedet taler om Regeringshandlinger, foretagne af Kongen selv, eller, som her maa siges, foretagne i Kongens Navn, at komme uden om Forordningen af 13. Februar 1772. Den siger klart og tydelig i Indledningsordene (se S. 224—25), at det er Kongens Vilje, at alle de Sager og Ansøgninger, hvori han resolverer, skulle behandles først i vedkommende Kollegium og dernæst i Statsraadet. Men skal det gjælde, ser jeg ikke Muligheden af, at der kan gjøres en Undtagelse derfra med en Forordning, der, netop fordi den skulde holdes for en Grundlov, var af særlig Vigtighed. Jo større Betydning en Sag havde, desto mere skulde man synes, at der maatte paases, at Forordninger af 13. Februar blev overholdt. Det er ganske vist en Selvfølge, at Kongen (formelt) alene kunde tage en Bestemmelse, som indskrænkede den Rettighed og Myndighed, han hidtil havde havt; men dette udelukker aldeles ikke, at man fulgte, hvad Kongen i den nysnævnte Forordning havde kundgjort som sin Vilje. Hvad enten Sagen blev behandlet i Statsraadet eller ikke, blev det efter Formen lige godt ham alene, der tog Bestemmelse i den som for øvrigt ogsaa i alle andre vigtige Sager. Intet nødte ham til, hvis han ellers forstod noget af, hvad man forelagde ham, at tage det ringeste Hensyn til, hvad mulig et Flertal i Statsraadet mente. Jeg kan ikke andet end finde, at Bernstorff havde fuld Ret til at forarges over, at netop en saa vigtig Sag ikke blev forhandlet i Statsraadet.

For øvrigt kan jeg, naar jeg er kommen til her at tale om Indfødsretsloven, ikke undlade at udtale en Tvivl, der har paatrængt sig mig, hver Gang jeg i senere Tid er vendt tilbage til denne Lov. Det er Tvivlen om, hvorvidt Kongen har havt Ret til, idet han udstedte denne Forordning, saa at befale, at den til evige Tider skulde gjælde som uforanderlig Grundlov. Saaledes var det rigtignok i sin Tid blevet bestemt med Kongeloven; men, hvad man end vil dømme om Enevældens Tilblivelse, saa hjemledes Retten til ved Kongeloven at fastslaa en uforanderlig ny Forfatning i dens egen

Indledning ved Arveregeringens Overdragelse 13. Oktober 1660 til Kongen og derved, at Nationen havde lagt det i Kongens Haand, paa hvad Maade Regeringen herefter skulde indrettes. Man mente ikke uden Grund derved at have et statsretligt Grundlag at staa paa. Men da Kongen nu i 1776 ved Indfødsrettens Indførelse indskrænkede de danske Kongers Ret til frit at tage til Embedsmænd, hvem de vilde (Kgl. § 4), og endvidere ved at gjøre Loven derom til Grundlov ligeledes indskrænkede den Magt, Kongerne efter Kgl. § 3 havde til at forandre Lovene (Kongeloven undtagen), altsaa paa en Maade forandrede Kongelovens Bestemmelser, paaberaabte han sig som Hovedmotiv blot, at Billigheden selv vil, at Landets Børn skal nyde Landets Brød og Fordelene i Staten falde i dens Borgeres Lod. Derimod forekommer der slet ikke noget, der paaberaabes som statsretlig givende Berettigelse til at skabe en ny Grundlov. At Kongen lod Arveprinsen give en Forsikring for sig og sine Descendenter om at ville overholde Loven, var en nødvendig Forsigtighed, men forbedrer ikke Sagen, statsretlig set. Man kan fra et nationalt Standpunkt prise den Iver for at sikre de indfødte Landets Embeder, der bragte til at fastslaa Loven som Grundlov; men — det bliver Spørgsmaalet — overskred den enevældige Kongemagt dog i Virkeligheden ikke her sin Kompetence?

Et andet Spørgsmaal, der ogsaa oftere har paatrængt sig mig, er, hvor vidt Indfødsretsloven har havt nogen Parallel andensteds eller ikke, et Spørgsmaal, jeg endnu ikke har set blive rejst af nogen. Det er utvivlsomt, at det 18. Hundredaar frembyder Exempler nok paa, at i andre Lande fremmede ere blevne brugte som Embedsmænd. Man tænke bare paa Frankrig, Tyskland eller Rusland, og efter de voldsomme Angreb, der i sin Tid ere blevne rettede imod Indfødsretsloven andensteds fra som vidnende om dansk Dumhed og Bornerthed, kunde man tro, at den var noget enestaaende. Men det kan dog mærkes, at Englands Historie ved den bekjendte Act of settlement af 1701 frembyder en tydelig Parallel til den. Det hedder nemlig i § 5 i den engelske Lov, at „ingen, der er født udenfor Kongerigerne England, Skotland og Irland eller

de Besiddelser, der høre under dem, (og endda kun de, der ere fødte af engelske Forældre) maa beklæde nogen Embedsstilling, militær eller civil, eller faa nogen Gave i Jordejendom eller arvelig Ejendom af Kronen“ (se Lord Mahon: History of England 1713—1783 (1853) S. 11—12). Denne Lov udelukker om muligt i endnu højere Grad fremmede, end Tilfældet var med Indfødsretsloven. Om Schack Rathlou og Guldberg have kjendt denne Lov, vides ikke; men umuligt er det ikke, at de have kjendt den. Det var i Anledning af det Hannoveranske Huses forestaaende Succession i England, at Bestemmelserne i Act of settlement bleve fastslaaede for at sætte en bestemt Bom for Begunstigelser fra det nye Kongehuses Side af Tyskere. Ved den danske Indfødsretslov skulde der slaas Bom for det samme, thi at det nærmest var Tyskerne, der var tænkt paa ved den, kan der ingen Tvivl være om.

(Efter at denne Afhandling var færdig og tilsendt Bestyrelsen for den danske historiske Forening, er jeg af Gehejmeetatsraad Goos bleven gjort opmærksom paa, at Ørsted et Par Steder i sine Skrifter, nemlig i Afhandlingen om Trykkefrihedens Grænser (1801) S. 118—21 og endnu mere i sin Haandbog for dansk og norsk Lovkyndighed I, (1821) S. 134 har berørt det ovenfor rejste Spørgsmaal om Indfødsretslovens Gyldighed som Grundlov og med en lignende Opfattelse som min. Han gjør her gjældende, at ingen Enevoldskonge kunde give en Lov, der havde samme Kraft som Kongeloven, at ingen Konge ved en Erklæring, der indeholder en *nuda assertio* og ikke er bleven til ved en formelig Pagt med Folket, kan renuncere paa den Ret, i ethvert Tidspunkt at regere sit Folk i Overesstemmelse med sin bedste Overbevisning og derved binde sig for bestandig ved en Regel, som han mulig i Fremtiden kunde finde skadelig. Endnu mindre kunde en saadan Lov binde Kongens Eftermænd. Der kan dertil føjes, at Ørsted, ligesom jeg har gjort ovenfor, peger paa Kongelovens § 4, at den i de bestemteste Udtryk har givet enhver Konge en uindskrænket Ret til at ansætte alle Betjente efter sin egen frie Vilje og Tykke.)

Nyt fra historisk Videnskab i Ind- og Udland.

Søren Johan Ottosen døde 10. Marts 1904. Hans pædagogiske, nationale og politiske Interesser forenedes med stor Kærlighed til Historie og en ikke ringe Virksomhed som historisk Forfatter. I særlig Grad var det Sønderjyllands Fortid, han syslede med; hans Hovedarbejde her er ogsaa hans mest selvstændige: *Peter Hjort Lorenzen's historiske Gærning* (1896); foruden det skal nævnes forskellige Artikler i Sønderjydske Aarbøger. Størst Betydning har han dog haft ved sin *Lærebog i Nordens Historie til Brug ved den højere Undervisning* (2. Udg. 1899) med dens stærke Betoning af Kulturhistorien. Til „*Frem*“ har han udarbejdet en særdeles dygtig Udsigt over Nordens Historie indtil 1718 (*Vor Historie.* 1—2. 1901—02). Han var tillige Redaktør af *Folkenes Historie.*

Den svenske højtansete Historiker Clas Theodor Odhner døde 11. Juni 1904. Han var født 1836, blev 1860 Docent i Upsala, 1865 Adjunkt og 1871 Professor i Lund, derpaa 1887 svensk Rigsarkivar, hvilket Embede han efter i flere Aar at have været svagelig fratraadte 1901. Hans Studier og Forfatterskab falder i to Hovedafsnit. Det var først det 17. Aarhundrede og særlig Gustav Adolfs og Axel Oxenstiernas Tidsalder, der tiltrak ham. Den nævnte Konges Minde forsvarede han i et lille mod Krigshistorikeren Mankell rettet polemisk Skrift: *Om orsakerna till Gustaf II Adolfs deltagande i trettioåriga kriget. Kritisk belysning* (2. uppl. 1882). Den svenske Politik i Tyskland efter Kongens Død og til 1648 behandlede han i et grundigt Arbejde: *Sveriges deltagande i Westfaliska fredskongressen och grundläggningen af det svenska väldet i Tyskland* (1875). Men ogsaa Sveriges indre Udvikling i hele denne Tid havde han taget op til Drøftelse i sit for Administrationen og Samfundsforholdene

særdeles vigtige Arbejde: *Sveriges inre historia under drottning Christinas förmyndare* (1865). I den senere Del af sit Liv samlede han sig derimod om Sveriges mærkeligste Fyrste i det 18. Aarh. 1885—96 udkom 1—2. Del af hans: *Sveriges politiska historia under konung Gustaf III:s regering,* der naaede til 1787. I lige Grad er her de indre og ydre politiske Forhold bearbejdede og skildrede paa Grundlag af udtømmende arkivalske Studier. O. staar i det hele som den fremragende, overordentlig samvittighedsfulde, nøjagtige og upartiske Historiker; hans Fremstilling er bestemt og klar, ganske vist ogsaa noget farveløs, og egentlige Personligheds-skildringer var ikke hans Styrke. Til hans Virksomhed som Rigsarkivar er knyttet den ny Bygning for Arkivet i Stockholm og den begyndende Oprettelse af Landsarkiver, tillige Erindringen om en stor personlig Elskværdighed. Han har desuden udgivet forskellige Lærebøger i Historie, særlig: *Lärobok i Sveriges, Norges och Danmarks Historia för Skolans høgre klasser,* der har oplevet mange Oplag. Han var en varm Tilhænger af den ældre Skandinavisme og havde megen Sympati for Danmark og Danske.

Professor i Giessen Konstantin Höhlbaum (f. 1849) er død 1. Maj 1904. Hans Hovedarbejder er af stor Vigtighed ogsaa for dansk Historie, nemlig *Hansisches Urkundenbuch,* 1—4. Bd. (1876—96), og *Inventare Hansischer Archive des 16. Jahrh.,* 1—2. Bd. (1896—1903); desuden har han givet forskellige Bidrag til Liflands ældre Historie.

Ottokar Lorenz, f. 1832, er død 13. Maj 1904. Han var Professor i Historie i Jena fra 1885, efter først at have været det i Wien. Hans første Arbejder behandlede mest Tysklands Historie i Middelalderen (*Deutsche Geschichte im 13. u. 14. Jahrh.,* 1—2. Bd., 1863—67 og især *Deutschlands Geschichtsquellen seit der Mitte des 13. Jahrh.* 3. Aufl., 1—2. Bd. 1886—87, en vigtig Fortsættelse af Wattenbachs bekendte Arbejde). Senere vendte han sig til Studier og Betragtninger over den universalhistoriske Udvikling og Historieskrivningens Opfattelse deraf; han lagde her særlig Vægt paa Betydningen af de vekslende Slægtled, hvilket igen førte ham

til at kaste sig over Genealogi med det Formaal at gøre denne til en selvstændig Videnskab (*Die Geschichtswissenschaft in Hauptrichtungen und Aufgaben kritisch erörtert,* 1—2. Bd., 1886—91; *Genealogisches Handbuch der europäischen Staatengeschichte,* 2. Aufl., 1895; *Lehrbuch der gesammten wissenschaftlichen Genealogie, 1898*). I sin sidste Levetid udgav han: *Kaiser Wilhelm und die Begründung des Reichs 1866—71* (1902) med nye Oplysninger, især fra badensiske og koburgske Kilder. Han var en selvstændig Forfatter, der paa mange Maader stillede sig i Opposition til de ellers ledende tyske tyske Historikere, baade Waitz og hans Skole, Rankes Elever og Sybel, men tillige en ret sær Aand med Hang til Paradokser.

Den 5. November 1903 døde Generalinspektør ved Biblioteker og Arkiver i Frankrig Ulysse Robert. Han var født 6. Aug. 1845 i Fournet-Blancheroche i Franche Comté, og i sin meget omfattende historiske Forfattervirksomhed gav han sig især af med Personer og Emner af denne Provins'es Historie. Hans vigtigste Arbejder er *Histoire du pape Calixte II* og *Bullaire du pape Calixte II* (2 Bd.), der begge udkom 1891, og *Philibert de Chalon, prince d'Orange, vice-roi de Naples* (1902). Dertil slutter sig *Un pape belge; histoire du pape Étienne X* (1892), det interessante kulturhistoriske Studie *Les signes d'infamie au moyen-âge* (1891), betydningsfulde Udgiverarbejder som *Pentateuchi versio latina antiquissima e codice Lugdunensi* (1881) og i 1893 *Les fables de Phèdre d'après le manuscrit Rosanbo* (et Karolingisk Haandskrift) o. s. v. Et Kæmpeforetagende var Roberts Katalog over Manuskripter i de franske Biblioteker. Under sin Syslen med dette Værk viste han sin Interesse for Danmark ved at udarbejde en Fortegnelse over hvad de franske Biblioteker har af Manuskripter vedrørende dansk Historie; dette Haandskrift findes paa det store kgl. Bibliotek og fortjener sikkert at blive udgivet. Ulysse Robert var i flere Aar Præsident for *La Société nationale des Antiquaires de France.* *H. O.*

Til Professor i Historie ved Universitetet i Upsala (som Afløser af Boëthius, der 1901 blev Skytteansk Professor) er

efter langvarige Forhandlinger udnævnt Docent Nils Edén. Hans hidtidige Arbejder behandler væsenligst den svenske Centraladministration i det 16. og Begyndelsen af det 17. Aarh. (*Om centralregeringens organisation under den äldre vasatiden (1523—1594)*. 1899. *Den svenska riksstyrelsens reorganisation 1594—1602* (Svensk Historisk Tidskrift 1901). *Den svenska centralregeringens utveckling till kollegial organisation i början af sjuttonde århundradet (1602—1634)*. 1902). De vidner om dybtgaaende Studier og selvstændigt Syn.

I en tidligere artikel i dette tidsskrift (7. R. III, 481 f.) omtaltes de mærkelige fresker på slottet Malpaga ved Bergamo, der forestiller Kristian I's besøg hos Bartolomeo Colleoni. Kort før denne artikels fremkomst havde lensgreve C. E. Reventlow besøgt slottet, ladet freskerne fotografere og selv foretaget et indgående studium af dem. Resultatet heraf foreligger nu i værket *Freskerne paa Slottet Malpaga* (1903). Dette indeholder en række fortrinlige reproduktioner, ledsagede af en beskrivende text og en historisk indledning på dansk og fransk. For første gang vil den danske læseverden være sat i stand til en nøjere værdsættelse af freskernes historiske og kunstneriske betydning. Jo sjældnere den danske adel i vore dage beskæftiger sig med videnskabelige æmner, desto mere grund er der til at være taknemlig over den historiske interesse og den store rundhåndethed, som grev R. her har vist for at lade værket fremtræde i en så smuk og værdig skikkelse som muligt.

Freskerne er udført i den første del af det 16. årh., altså længe efter kongens besøg. Alligevel vil grev R. vise, at maleren har tilsigtet portrætlighed med Kristian I. Billederne af Colleoni er åbenbart malede efter samtidige portrætter — altså må det samme være tilfældet med kongen —, det danske rigsvåben er gengivet med stor nøjagtighed, endelig er kongen hele tiden afbildet i profil til højre. Det sidste skulde tyde på, at maleren har haft for sig et portræt, som kongen kan have givet Colleoni som erindring. At kongen mod traditionen er afbildet med langt skæg, forklares ved, at han som pilgrim måtte bære hår og skæg langt. — Det kan ikke

nægtes, at dette ræsonnement har nogen sandsynlighed for sig. Dette støttes ved, at Kristian I i den stærkt ødelagte freske i s. Spirito i Rom er afbildet i samme stilling. Men selv om dette antages, bliver freskerne i Malpaga og Rom kun sekundære kilder for kendskabet til kongens virkelige udseende. De portrætter, som han kan have foræret Colleoni og Sixtus IV, er forlængst tabte, og malerne har behandlet deres gengivelser med stor frihed, bl. a. gjort kongens udseende betydelig ældre, end det kan have været 1474. De eneste førstehånds kilder vedbliver derfor stadig at være Meliolus' medaille fra Mantova, der er udført samtidig med kongens besøg, og kopierne (på Gripsholm og Gaunø) af den ligeledes samtidige altertavle fra Thurø.

Det må i øvrigt bemærkes, at Kristian I's besøg på Malpaga kun kan henlægges til henrejsen. Hans rejserute i Italien er takket være hertugen af Milanos agenter kendt fra dag til dag. På tilbagevejen fra Rom er der absolut ikke plads til noget besøg på Malpaga; at rejsen paa dette tidspunkt gik så langsomt, skyldtes den omstændighed, at kongen var syg og derfor måtte køre. Fra indberetningerne til hertugen af Milano véd man derimod, at Colleoni gjorde sig store anstrængelser for at traktere sin høje gæst, ja man er næsten i stand til at angive spisesedlen ved det måltid, som er fremstillet i freskerne på Malpaga. *Johs. Lindbæk.*

Da Upsala Ærkebispestol blev ledig 1432, valgte Domkapitlet den ny Ærkebisp uden at spørge Erik af Pommern, og dette førte til en fleraarig Strid, under hviken man ogsaa kom ind paa Sveriges statsretlige Stilling til Unionskongen, paa en vis Maade et Forspil til Engelbrecht Engelbrechtsons Rejsning. De talrige Akter fra denne Strid har hidtil dels henligget utrykt, dels været trykt rundt om paa meget spredte Steder. Nu foreligger de samlede og fortræffeligt udgivne af Lic. Algot Lindblom under Titelen: *Akter rörande ärkebiskopsvalet i Uppsala 1432 samt striden därom mellan konung Erik och svenska kyrkan* (Upsala 1903). *Kr. E.*

De danske klostres styrelse og økonomiske forhold samt klosterbygningerne i tiden 1202—1319.[1])

Af

Ivar Hertzsprung.

Administration.

Ved en betragtning af de danske klostre i det 13. århundrede þør man først og fremmest have i minde, at de var små samfund, der så vidt mulig skulde hjælpe sig selv. Det vil i et følgende afsnit blive undersøgt, hvorledes de var stillede i økonomisk henseende; hvad der her skal fremstilles, er deres indre styrelse i forbindelse med nogle bemærkninger om livet i klostrene, som naturlig knytter sig hertil. Foreløbig bortses fra tiggerklostrene, hvis organisation var væsentlig forskellig fra de andre klostres.

---

[1]) Afhandlingen er et Brudstykke af et Arbejde, som afdøde Mag. art. Iv. Hertzsprung i Foraaret 1902 skrev som Besvarelse af den ved hans Magisterkonferens stillede Opgave: „En Skildring af Klostervæsenet i Tiden 1202—1319 med særligt Hensyn til Klostrenes retslige Stilling, Administration og økonomiske Forhold samt Klosterbygningerne".

Afhandlingen indeholdt saa meget fortjenstfuldt, at Bestyrelsen i Overensstemmelse med et af den Afdødes Venner fremsat Ønske har ment at kunne udgive en større Del af den. Selvom den ikke foreligger i en saadan Form, som Forf. vilde have givet den inden Trykningen, vil den dog ogsaa i sin nuværende Skikkelse værdigt kunne minde om den saa tidlig bortkaldte kundskabsrige og begavede Archæolog.

Benediktinerklostrene var helt selvstændige stiftelser, uafhængige af hinanden. De øvrige ordeners klostre var derimod indbyrdes forbundne ved slægtskab, som medførte en vis underordnet stilling for datterklostret i henseende til moderklostret, idet abbeden i moderklostret førte tilsyn med det andet; et vidnesbyrd om denne afhængighed foreligger i fortællingen om, hvorledes abbed Bo i Øm, i fortvivlelse over den hæftige strid med bisp Tyge, henvendte sig til abbeden i Vitskøl for at få hans minde til at nedlægge sin værdighed. Vitskølabbeden erklærer, at skal det absolut ske, må han henvende sig til kapitlet, hvor han har modtaget abbedværdigheden; dette sker også, men først efter at de to abbeder har truffet aftale om, hvem der skulde være efterfølger [1]).

Augustinerne holdt i 13. årh. jævnlig provinsialkapitler, fra hvilke en del statuter kendes [2]); der gives her detaillerede forskrifter for gudstjeneste, disciplin og lignende indre forhold; først fra 1339 holdes årlig et generalkapitel for ordenen [3]).

Præmonstratenserne var organiserede på lignende måde som Cistercienserne. Om forbindelsen med selve ordenens moderkloster vidner et par breve fra 13. årh. [4]), hvori abbeden i Prémontré forordner, at klostrene i Danmark og Norge kun skal besøge Prémontré st. hansdag hvert fjerde år, men så skal også provsten fra

---

[1]) Scriptores Rerum Danicarum V. 280. Som vidne havde han abbeden i Tvis med sig.

[2]) S. R. D. V. 633.

[3]) Heimbücher: Die Orden und Kongregationen der katholischen Kirche I. 394.

[4]) Heimbücher I. 424. — De danske klostres stamtavle er trykt i S. R. D. VIII. 316 efter en optegnelse fra 1458. — 1217, Regesta Danica 647; 1219 eller før, Reg. 658; 1289 juni 12, Reg. *648.

Børglum og abbeden fra Tønsberg komme; dette brev er dateret „i vort generalkapitel“.

Om Johanniternes forhold herhjemme i 13. årh. vides såre lidt; dertil kommer, at ordenens organisation først fæstnedes noget ind i det følgende århundrede, og at de forskellige titulaturer brugtes i højst forskellig betydning [1]).

Det var Cistercienserordenens store fortjeneste at knytte et virkeligt bånd mellem alle ordenens klostre ved det årlige generalkapitel, til hvilket oprindelig alle abbederne skulde give møde, og ved årlig visitation, hvortil abbeden i Citeaux udnævnte visitatorer; sådanne må altså også have gæstet Danmark. Et exempel på det yngre klosters afhængighed af det ældre er lige nævnt; de danske klostres stamtavle er givet af H. Olrik, der har samlet oplysningerne om forbindelsen med ordenens hovedklostre [2]). Betegnende er det også, hvorledes abbederne idelig flyttedes om fra det ene kloster til det andet.

Indenfor det enkelte kloster tilkom den øverste ledelse i enhver henseende abbeden, der valgtes på kanonisk vis af munkene i kapitlet [3]). Kapitlet var munkenes kres, samlet i kapitelsalen efter morgenmessen; man begyndte med en bøn og læsning af et stykke af ordensreglerne; derefter skulde enhver tilstå, om han havde gjort noget galt, med undtagelse af hvad der var forbeholdt skriftemål; her fik også munkene ordre for den kommende uge.

---

[1]) Se v. Pflugk-Harttung: Die Anfänge des Johanniter-Ordens in Deutschland, især s. 5, 8, 30.
[2]) Kirkehist. Saml. 4. R. III. 22.
[3]) S. R. D. V. 294.

Men hvorledes var nu arbejdet fordelt mellem klosterfolkene? [1])

Der maa her strax skælnes mellem de to forskellige klasser af beboere i klostrene: munkene og lægbrødrene. Destoværre ved vi for denne tid næsten intet om, hvor mange der levede i klostrene, nemlig kun at der foruden abbeden var 10 munke i Skovkloster [2]). Man tør uheldigvis ikke slutte fra reglen, der forlangte, at det kloster, hvorfra et nyt kloster stiftedes, skulde have 60 munke; det er jo dog ganske utroligt, at Vitskøl allerede 1166 skulde have haft et så stort antal munke. Vender vi os til munkene, det er dem, der har aflagt løfterne om at leve efter ordenens strænghed, var den første i rækken efter abbeden prioren, der udnævntes af abbeden, hvis stedfortræder han var; han var derfor også abbedens særlige hjælper; under ham igen stod subprior. Cantor ledede kirkesangen. Sacrista eller sacrarius ordnede kirken til gudstjenesten og gemte messeredet; han sørgede navnlig også for kirkens oplysning [3]). Som vejleder for dem, der vilde optages i munkenes samfund, fungerede i disses noviceår en „magister noviciorum"; vore kilder nævner ham ikke, men han har jo ikke kunnet undværes. En af munkene var portner og indtog ifølge sit hverv i visse henseender en særstilling. En infirmarius sørgede for de syge; når forholdene krævede det, kunde han blive

[1]) Jfr. H. d'Arbois de Jubainville & L. Pigeotte: Études sur l'état intérieur des abbayes cisterciennes, et principalement de Clairveaux au XIIe et au XIIIe siècle. Paris 1858.

[2]) Se Neergaard i Kh. S. 4. R. I. 749.

[3]) S. R. D. IV. 535, Sorø. — Se brevene i Codex Esromensis s. 122 og 129, to gavebreve fra 1285 og 1299, i hvilke der gives gaver til alterlys.

borte fra næsten alle „tiderne". For gæsterne sørgede magister hospitum[1]).

Et af de vigtigste embeder var kældermesterens; dette fremgår allerede deraf, at „cellerarius" ofte blev abbed[2]); prioren kunde tillige være cellerarius[3]). I nogle breve nævnes han dog efter prior og subprior[4]); han havde ledelsen af hele klostrets daglige økonomi; da han som følge heraf ofte måtte tilse klostrets ladegårde, havde han under sig en subcellerarius[5]). Vestiarius stod for klostrets klædekammer, skulde sørge for sengklæder og brødrenes dragter, at de blev bankede, vaskede og lappede samt fornyede[6]).

Hvorledes munkene opfyldte deres pligter til at forrette de daglige gudstjenester og sjælemesser, ligger det udenfor denne fremstilling at undersøge. Forholdene må antages at have svaret til de udenlandske klostres, og de få bidrag, som til at belyse spørgsmålet nærmere kan hentes fra danske kilder, har ikke nogen behandlet med den ønskelige kirkelige indsigt. Enkelte bemærkninger om munkenes åndelige virksomhed vil findes nedenfor.

En meget væsentlig bestanddel af klostrenes beboere udgjorde lægbrødrene, conversi[7]). De var regelbundne og bar særlig dragt; deres prøvetid var et halvt år; de overværede gudstjenesterne eller forrettede deres andagt

---

[1]) Jfr. Ømbogen S. R. D. V. 271.
[2]) F. ex. Ømbogen S. R. D. V. 262, 265.
[3]) Cod. Esr. S. 126, 1248.
[4]) Se Cod. Esr. S. 116, 124 f.
[5]) S. R. D. IV. 535, Sorø.
[6]) S. R. D. V. 531 ff. (Aug.), 545 (Sorø), 265 (Vitskøl).
[7]) Jfr. Dolberg: Cistercienser-Mönche und Conversen als Landwirthe und Arbeiter, i Mitt. aus den Ben. u. Cist. Ord. XIII, 1892.

på det sted, hvor de arbejdede; derimod havde de ikke noget i kapitlet at bestille, uden de særlig blev tilkaldte, og en convers kunde ikke blive munk. Deres hovedbeskæftigelse var landarbejde og håndværk, hvorfor man ikke ønskede at optage andre end dem, „som forstår et håndværk og kan arbejde“ [1]). En magister conversorum, der ikke var munk, førte tilsyn med dem [2]). Lægbrødrene havde deres egen sovesal, måske også særskilt sygehus [3]). Men de forskellige værksteder var i særlig grad til brug for dem, og desuden gjorde de tjeneste i køkken, gæstehus og sygehus. Når det i Ømbogen [4]) hedder, at næppe halvdelen af konventet blev hjemme, men mange „officinæ“ stod tomme og forsømte, så sigtes der vistnok til alle disse virkesteder for lægbrødrene.

Særlig betydning havde lægbrødrene som bestyrere af klostrets ladegårde [5]); disse skulde være indrettede ligesom klostret, endogså med kapel, når gården lå så langt fra klostret, at brødrene ikke kunde nå til klostrets kirke; herfra stammer sikkert de forskellige stednavne, der begynder med Munke-, og hvor der ellers ikke vides at have været klostre. Klostrenes navne var ikke således sammensatte; det eneste exempel, jeg kender, er Munkeliv i Bergen, og det hed egentlig Mikaelsklostret. Som regelbundne var lægbrødrene underkastede abbedens myndighed; det var derfor et overgreb af bisp Tyge,

1) S. R. D. V. 635, Aug.
2) S. R. D. V. 265, Vitskøl.
3) S. R. D. IV. 535, Sorø. Derimod havde de ikke her eget refectorium og calefactorium således som andre steder.
4) S. R. D. V. 301.
5) Se f. ex. Ømbogen s. 260 jfr. 263; 261; 267; 294; 300 f.; Cod. Esr. S. 66, 1268 juni 7.

når han idømte Ømklostrets converser bøder[1]). Henimod slutningen af det 13. årh. gjorde der sig mange steder en følelig mangel på lægbrødre gældende; herhjemme fra haves der i et brev til Vitskøl 1263 vidnesbyrd derom[2]).

En ringere stilling indtog familiares, alle de der var i famulatus[3]); de tjente som røgtere, hyrder og i stalden; at også lægbrødrene kunde gøre sådan tjeneste, ses af et sted i Ømbogen, hvor der tales om en convers, der vogtede to heste for klostret[4]). Et andet sted tales der om munke, converser og den hele familia, som vel netop betegner familiares, ikke mercenarii[5]). Om daglejere derimod er vistnok talen, når det hedder: mange stærke „pueri“ fra alle „officinæ“ [6]); mercenarii anvendtes i reglen kun udenfor klostret.

En ejendommelig stilling indtog de, som havde indgivet sig i klostret med visse indtægter eller gaver, men som ikke aflagde ordensløfterne; der vides kun lidet om dette ret mærkelige forhold. I et par af Vitskøls breve fra 1210[7]) tales om „redditi“, som har givet klostret deres halve hovedlod, og hvis bøder kongen giver afkald på til fordel for klostret. Når det stundom i breve om gods, der gives „ad pitanciam“, omtales, at giveren selv vil spise med, foreligger her måske et lignende forhold[8]). Om samme klasse af klosterfolk er vistnok talen i de

---

[1]) S. R. D. V. 281 jfr. 289.
[2]) Dän. Bibl. VI. 179 øverst.
[3]) Cod. Esr. S. 15.
[4]) S. R. D. V. 281 f.
[5]) S. R. D. V. 272.
[6]) S. R. D. V. 273.
[7]) Dän. Bibl. VI. 141. 143.
[8]) Cod. Esr. S. 99, 1306 juli 25.

pavelige privilegier, hvor det tillades „oblati“ under interdikt at deltage i gudstjenesten[1]).

På lignende måde var forholdene ordnede i de øvrige klostre. Dog gjorde der sig naturlig andre hensyn gældende overfor nonneklostrene, både de ældre og de yngre, som fulgte tiggerordeners regler. Nonnerne måtte have en verdslig forstander, „prior“ eller „procurator“[2]), stundom flere[3]). Under vanskelige forhold tildelte kongen stundom nonnerne defensorer; således udnævnte Erik Menved fire mægtige folk, som skulde værne Agneteklostret mod overlast[4]); 1302 var kongens foged i Roskilde, Bent Esbernsen, Claræklostrets defensor; 1315 var Johannes Grubbesøn samme klosters „tutor in temporalibus“[5]). Ofte var det dog klostrenes gejstlige forstandere, der optrådte på deres vegne. Også til at forrette gudstjeneste måtte nonnerne have hjælp af en præsteviet, endvidere til at høre deres skriftemål[6]). Nonneklostrenes gejstlige forstander hed prior og førte

---

1) Jfr. Heimbücher I. 111 og d'Arbois s. 4 f. Dog kan oblatæ i nonneklostrene være unge piger og småpiger, som opdrages i klostret; se Heimbücher I. 201.

2) Munkeklostrene havde vistnok kun i særlige sager „procuratores“, Cod. Esr. S. 258, 1290 oct. 12.

3) Claræklostrets procurator Ako nævnes 1298 dec. 7. Agneteklostrets procuratores nævnes 1297 sept. 28, 1298 nov. 25, men i et andet brev af samme dato som sidstnævnte kun een.

4) 1298 nov. 25. Erslevs Repertorium.

5) Uden dag, Rep. 674. — Blot et andet ord for det samme, jfr. Rep. 1937. I et brev af 1317 juli 31, Rep. tales der om Claræklostrets „advocatus et procurator“.

6) I et brev 1318 febr. 26, Rep. udstedes en kvittering til Agneteklostrets priorisse og prælater. I Brev 1298 dec. 29, Rep. nævnes Claræklostrets „confessor“ N. En sådan stilling må Ønderus filius Fatheri de Karstorp have indtaget, når han i sit testamente fra 1272 (Erslev: Testamenter nr. 9) kalder sig „gardianus fratrum minorum apud sorores“.

embedssegl. Højst påfaldende er det i begyndelsen af 13. årh. at finde en conversus omtalt i Bosø, måske er forklaringen den, at han var „sacerdos et conversus“ ligesom den Sven, der nævnes sammesteds[1]).

Ganske anderledes var forholdene indenfor tiggermunkeordnerne. Med deres bevægede levevis stod de i grel modsætning til de ældre munkeordner; også deres opgaver var jo helt andre; de levede ikke for sig selv, men for andre. Da de tilmed i denne tid var så godt som besiddelsesløse, er der kun lidet at sige om deres indre styrelse i så henseende; men her må kortelig redegøres for deres interessante og betydningsfulde organisation.

I spidsen for Dominikanerordenen stod en magister generalis, dog således at generalkapitlet, der samledes hvert tredje år, havde den højeste myndighed og valgte ham. Til generalkapitlet mødte alle provinsialpriorerne med én ledsager, og begge valgtes for fire år af provinskapitlet, der holdtes hvert andet år; provinskapitlet valgte desuden fire diffinitorer som hjælpere for provinsialprioren. Hvert kloster var ordnet omtrent på vanlig vis med en prior og subprior, klerke og lægbrødre.

Dacia blev provins 1228, men fik først 1240 ret til at deltage i ordensgeneralens valg[2]). Af provinsialkapitlets „acta“ er nogle brudstykker (fra 1252 og senere) udgivne af Stephens, hvilke paa en levende måde belyser brødrenes færd[3]). Allerede 1252 fastsættes, at en broder skal være custos for pengene og gemme alle

---

[1]) Lunde Gavebog s. 95, 90.

[2]) Baronne Wedel-Jarlsberg: Une Page de l'Histoire des Frères-Prêcheurs. Province de Dacia. Rome 1899 s. 8.

[3]) Kh. S. I.

nøgler; han kaldes også depositarius. Man vælger på kapitlet to electorer til valg af ordensmagisteren og diffinitor til generalkapitlet samt en socius for provinsialprioren. Man forflytter stadig brødrene fra det ene kloster til det andet. I 1254 anmodede man generalkapitlet om at måtte oprette to nye klostre; det bevilgedes det følgende år[1]). Man indsætter forskellige lektorer og visitatorer. Man opfordrer til flittig at høre lektionerne og forordner, at de unge brødre, som øves til prædiken, ikke må gå ud at prædike, før de er bleven prøvede, og dem, der er dygtige til studierne, skal prioren behandle så lempelig som mulig, for at de kan arbejde på dem af alle kræfter. Studenternes lærer, siger et andet kapitel, skal flittig fremme studierne. Der nævnes også brødre, som studerer i udlandet: i Paris, i Oxford, i Køln, i Bologna, samtidig een hvert af disse steder. Dette var jo et kærnepunkt i Dominikanernes liv. I hvert kloster fandtes en lektor; 1261 pålagdes det forskellige provinser, deriblandt Dacia, at oprette studia; den nordiske Dominikanerskole fik sit hjem i Skeninge.

Da Franciskanerne 1222 på deres bare fødder vandrede ind i Danmark, havde deres organisation langtfra faste former; først i tiden efter 1240 fik den stærke forbindelse mellem alle ordenens led sin endelige form. Den idelige flytning af brødre fra et kloster til et andet,

---

[1]) Reg. 969. Af sådanne tilladelser til Dacia kendes: 1240: 2; 1244: 1; 1255: 2; 1267: 1; 1271: 1; 1296: 2; de er desværre ikke lette at passe sammen med de øvrige efterretninger om klosterstiftelser.

På den som tillæg trykte liste over provinsialpriorerne er Bernardus Guidonis fortegnelse sammenstillet med de øvrige, ret tilfældige, oplysninger, som jeg har fundet.

de årlige provinsialkapitler, visitationer og generalkapitler bidrog til at holde sammen på alle. Så hurtig fuldførtes ordningen, at provinsen Dacia, som på den tid havde 14 gråbrødreklostre, 1260 bestod af 8 custodier ɔ: små provinser, hvis overhoved, custos, dannede mellemleddet mellem de enkelte klostres forstandere, guardianerne, og provinsialministeren; de otte custodier var: Norge, Odense, Lund, Linkøping, Ribe, Viborg, Sigtuna, Roskilde[1]). Et andet vidnesbyrd om, at klostrene havde organiseret sig, er deres segl, som vi kender for en hel række klostres vedkommende fra denne tid[2]).

Om provinsialministrene i Dacia véd vi meget lidt; jeg har forsøgt at sammenstille den liste, som Petrus Olai giver, med de oplysninger, som jeg har fundet i Visbyhåndskriftet og i breve (se tillæget)[3]). Om provinsialkapitlerne véd vi intet udover det, at de er bleven holdte, og hvor de er bleven holdte. Man skulde ikke synes, at Franciskanerne, da de kom her til landet, behøvede hjælp af nogen til at styre deres besiddelser, og dog hører vi, at i Ribe, hvor de fik grund af en kannik, en anden

---

[1]) S. R. D. VIII. 316.

[2]) Adskillige af disse kendes kun i langt senere aftryk; 1259 marts 6 véd vi, at Ribe gråbrødrekloster medbeseglede et brev, sikkert med „Gejstlige Sigiller“ nr. 950, som kendes fra 1332. — Nyt og ejendommeligt for tiggerklostrenes segl, er det, at man stadig ser en broder knælende nedenfor vedkommende helgen, der er afbildet; dette gælder begge ordener.

[3]) Jfr. den som tillæg trykte liste, der er sammenarbejdet af oplysningerne hos Petrus Olai (S. R. D. V. 519) og Visbyhåndskriftet, skrevet lidt inde i 15. årh. (S. R. D. VI. 512, jfr. Hist. Tidsskr. 5. R. III. 343). P. O. begynder 1264 og anfører stadig årstal; V. begynder 1279 og anfører ikke årstal, men viser sig at være en fuldstændig liste, medens P. O. mangler årene 1289, 1302—6, 1308, 1311—12, 1314 (og 1319—30, 1332, 1334—46, 1349—80 o s. fr.).

kannik hjalp dem med at bygge og administrere grunden for dem[1]). Senere, da de langtfra var uden besiddelser[2]), havde de verdslige „procuratores“ til at hjælpe sig, ja havde endogså „pueri“ og „mercenarii“ [3]).

Vi ved intet om, hvorledes brødrene delte arbejdet imellem sig; i det væsentlige var det ens for alle: at tigge og prædike.

Økonomiske forhold.

Hvad klostrenes økonomi angår, gør der sig en principiel forskel gældende mellem de ældre herreklostre og det 13. årh.s tiggerklostre; de første levede væsentlig af deres formue og deres arbejde, de sidste derimod ernærede sig fra hånden og i munden. For nonneklostrenes vedkommende overholdtes dette imidlertid aldeles ikke, hvorfor de naturligst omtales sammen med herreklostrene[4]).

Munkene af Franciskaner- og Dominikanerordnerne synes dog i det væsentlige at have efterlevet deres reglers påbud om fattigdom. At de fra tidlig tid havde boliger med tilhørende kirker, er en læmpelse, der vandt indpas her som alle andre steder. Navnlig om stiftelse af Franciskanerklostre ved gave af et hus i en eller anden by haves forskellige efterretninger, således som

[1]) S. R. D. V. 511.

[2]) Af et pavebrev fra 1297 aug. 5 fremgår, at de i Roskilde havde „ad usum eorum deputatum“ bjælker af ikke ringe værd, heste og et skib.

[3]) Som det forudsættes i bulle 1265 juli 21; Pontoppidan: Annales Ecclesiæ 1. 510.

[4]) I det mindste for Claræklostrets vedkommende er dette ret mærkeligt, da paven kun et par år før dets stiftelse, nemlig 1253 aug. 9, i ordenens såkaldte tredje regel, skarpt havde krævet fattigdom; Heimbücher: Die Orden und Kongregationen der katholischen Kirche I. 357.

det nærmere vil blive omtalt nedenfor. Om andre besiddelser af jordejendomme hører vi kun en ganske enkelt gang, således da enkedronning Mektilde 1269 sluttede en overenskomst med gråbrødrene i Slesvig om en grund, der lå tæt øst for deres kirke; der vil hun på egen bekostning lade opføre bygninger, som passer hende, og bruge dem så længe hun lever, men efter hendes død skal både bygninger og grund tilhøre brødrene[1]). Livsophold skaffede de sig på deres ordners vante vis ved milde gaver; dette berøres lejlighedsvis i enkelte breve, således i nogle pavebreve, hvorved det tillades dem at bo hos excommunicerede og underholdes hos dem, samt i pavebrevet 5. aug. 1297[2]), i hvilket der tales om den lille bygning (domuncula, sagtens skur), hvor gråbrødrene i Roskilde sad i regnvejr, medens de modtog brød af dem, der kom forbi: vi har også meddelelse om et par kongebreve, hvori der tilsikres prædikebrødrene i Lund deres ret til at tigge[3]).

I ordnernes privilegier indrømmedes der dem frihed for tiende af deres boliger, haver og rørskær, og det synes at være bleven overholdt.

For de øvrige klostres vedkommende kan vi danne os en fyldigere forestilling om deres indtægter og udgifter, omend vi i mange henseender kun kan nå til et skøn. Det må tillige vel erindres, at vi kun for nogle af de større klostres vedkommende har nogenlunde fyldige efterretninger om deres formue og indtægter, medens vi om de mindre klostre ikke véd stort mere end, at deres

[1]) Hasse: Schleswig-holst.-lauenbg. Urk. u. Regesten II. 162; v. Buchwald og Hasse bestrider brevets ægthed, men uden gyldige grunde; jfr. Rep. 386.
[2]) Nye Kh. S. III. 398.
[3]) 1296 juni 11. Rep.

økonomiske vilkår kunde være meget beskedne (jfr. det følgende afsnit).

Kærnepunktet i økonomien var naturligvis jordejendomme. Grundlaget var de godser, som ved klostrets stiftelse var skænkede til klosterfolkenes ophold; men dette udvidedes, sikkert for de fleste klostres vedkommende, ved stadige gaver. Vistnok den fyldigste forestilling om et af vore klostres ejendomme og ejendomsforøgelser i tiden før 1319 vindes ved en undersøgelse af Claræklostrets brevsamling [1]). Men kun om indtægterne af de godser, som klostret fik af stifterinden, kan vi danne os et nogenlunde pålideligt skøn. Af brevet 1. aug. 1256 kendes nemlig afgifterne af en del af disse godser, og ialt kan de godser, som klostret fik ved overenskomsten 8. juli 1257, antages at have givet en årlig indtægt af omtrent 100 mark sølv, 20,000 kroner efter pengenes daværende købeevne [2]).

For Skovklosters vedkommende har vi vistnok en opgivelse af indtægterne på Valdemar Sejrs tid [3]), idet klostrets „taxus“ opgives til 150 mark „sædvanlig mynt“, hvilket svarer til omtr. 10,000 kroner, en sum, der synes ret rimelig, når der strax efter opregnes navnene på

---

[1]) Denne Undersøgelse er her udeladt. Red.

[2]) Destoværre frembyder læsningen af tallene i dette brev (A. M. Ll. 3) nogen vanskelighed. Hvor Thorkelin har læst 19, læser Steenstrup 30 (jfr. Studier o. Kong Valdemars Jordebog s. 237); det forekommer mig imidlertid, at man så også må læse 9, hvor Thorkelin har læst 20, men herved når man en sum af mark penge, som ikke på nogen rimelig måde lader sig omsætte til de nævnte 120 mark sølv. Hvis man følger Thorkelins læsning af tallene og forstår den sidste opgivelse af tallene således, at Ansthorp, Swalmsthorp og Aethorp hver giver 19 mk. den., får man 1 mk. sølv = 3³/₄ mk. den.

[3]) I kalendariet, S. R. D. IV. 289.

abbeden og de 10 munke, som levede i klostret[1]). Vi véd intet om, hvor mange nonner der levede i Claræ-kloster.

Det var ikke alene bøndergårde og købstadshuse, som klostrene således besad; de ejede næsten alle en eller flere møller og havde sikkert ikke ringe indtægt deraf, selv om de ikke havde privilegium på, at egnens folk skulde lade male hos dem. Desuden havde alle de ældre klostre — måske på en ganske enkelt undtagelse nær — fiskeri, stundom endogså ret betydeligt.

Mangfoldige af disse godsoverdragelser fulgte med indtrædelse i kloster, et forhold, som genfindes overalt; den, som bragte stor medgift, opnåede ofte høj rang i klostret. Dette var i pavens øjne simoni, men det lykkedes ham ikke at udrydde denne skik; det ses allerede deraf, at han gentagne gange måtte udstede buller derom. Kardinallegaten Guido fik 15. juni 1265[2]) fuldmagt til at dispensere fra den straf, som de munke, der på denne måde havde ladet sig optage i kloster for penge, efter koncilbeslutning var ifaldne, således at de i stedet for at flyttes til et andet kloster med strængere regel blot skulde indtage en ringere plads i det kloster, hvor de var, og således påny måtte optages. Noget strængere er den bulle, som 23. marts 1290 sendtes til Jens Grand[3]), da denne havde meddelt paven, at mænd og kvinder i adskillige klostre i hans stift ved deres optagelse gjorde sig skyldige i simoni; han bemyndiges derfor til at pålægge sådanne straf; hvis de vanskelig kan optages i andre klostre, kan han dog lade dem optage igen i det

[1]) Jfr. Moltesen: De avignonske pavers forhold til Danmark s. 58.
[2]) Nye Kh. S. III. 119.
[3]) Nye Kh. S. III. 389.

samme kloster, men så skal de i koret og i refektoriet indtage den nederste plads, og de godser, som de har bragt klostret, bruges til de fattige eller til deres eget ophold, såfremt de vises til et andet kloster. Samme dag sendtes ærkebispen en anden bulle, som indeholder den samme bestemmelse for abbedernes vedkommende. Fra omtrent samme tid[1]) er en skrivelse fra en kardinal til provinsialministeren i Dacia, hvori det pålægges ham at formane abbedisser og søstre i Claræklostrene, i anledning af at der forlanges medgift (dispensatio) ved indtrædelse i klostret; dog kan han dispensere fra straf for de overtrædelser, som har fundet sted; paven henviser til Gregor IX's forskrift om disse forhold. Disse formaningsskrivelser har næppe frugtet meget, idet man sandsynligvis har skudt sig ind under, at sligt gaves frivillig, og det kunde man dog ikke hindre[2])! Således tog forholdet sig ud set fra de høje gejstliges standpunkt; men der var ofte også andre, som havde lyst til at gøre indsigelse mod slig gave til klostret, slægtningene nemlig. Dette har naturligvis tidlig gjort sig gældende; de gamle landslove indeholder derfor også nøjagtige forskrifter om, hvor stor en del af sin ejendom, man kunde tage med sig, når man gik i kloster; var bonden „quik“, sund, kunde han bortgive hele sin hovedlod[3]), var han syg, den halve[4]); husfruen kan

[1]) 1289 apr. 26, Diplomatarium Svecanum II. 74.

[2]) Denne undskyldning lægges til rette for klostrene i den formaning, som Tønsberg-statuterne 1277 giver herom; cit.: Lange: De norske Klostres Historie s. 93.

[3]) V. sj. L. I. 14 fastsætter, at bondesøn, som vil gå i kloster, kan kræve sin hovedlod udskiftet.

[4]) Jfr. Matzens Retshistorie, Offentlig Ret I. 46, Privatret I. 120 f.

give sin halve hovedlod, når hun ikke har barn med sin mand, ellers kræves hans samtykke dertil.

I alle testamenter gives også mindre gaver til et eller flere klostre, stundom som i det af Gro, Esbern Vognsens enke, 1268 udstedte, til næsten alle; disse gaver var ofte af forholdsvis ringe størrelse. Som en af de betydeligste fortjener at nævnes, hvad Ingerd[1]) efterlod til Claræklostret: hele sit kapel (med undtagelse af et sølvskrin, en sølvoblatæske og et psalter, som gråbrødrene fik), et guldkors og sin rosenkrans af guld med vedhængende billede og St. Franciscus' billede; alt tilbehør til køkken, bagers og bryggers; alle sine hynder, en stue (stupa), som hun havde ladet bygge på en af sine gårde. For testamentgaver gjaldt, at de ikke måtte overskride den halve hovedlod.

I forbindelse hermed står det spørgsmål, hvor vidt den, der var gået i kloster, kunde tage arv. I følge ordensreglerne kunde klosterfolk intet eje særskilt (derfor bestemmer også landslovene, at de ikke kan gå i borgen), men dette blev ikke strængt overholdt; således skænker 1257 abbed Asgot sit kloster jord[2]), og en munk gav Løgum kloster jord 1303[3]); måske fandt dette forhold dog kun sted med dispensation, således som paven gav Ingerd i bulle af 17. jan. 1257[4]). Til adskillige klostre gaves det pavelige privilegium, at munkene eller nonnerne

[1]) Testamente 1257, Erslev nr. 5.
[2]) Ømbogen S. R. D. V. 263.
[3]) S. R. D. VIII. 17.
[4]) Diplomatarium Arne Magn. I. 215. Ikke desto mindre havde Augustinerne, som det fremgår af deres provinsialstatuter (S. R. D. V. 628), et helt system af pengebøder; dette kan kun forklares således, at de her i landet endnu så sent som i beg. af 14. årh. ikke aflagde de tre sædvanlige munkeløfter, således som det ellers fra 12. årh. blev almindeligt (jfr. Heimbücher I. 393).

kunde modtage enhver besiddelse, som ved arv eller på anden lovlig måde tilfaldt dem, med undtagelse af len, lige så godt som om de levede udenfor[1]). Dette var stik imod landslovene, som hævdede, at klostermænd ikke kunde arve[2]): bondens barn, som er gået i kloster, kan ikke kræve arv, men bonden kan give det. Dette måtte altså føre til konflikter mellem kloster og arvinger, men at det dog ikke lod sig gennemføre at hindre klosterfolk i at tage arv, derom vidner de talrige gaver i testamenter. Talrige er også de ejendomme, som klostrene overtog i godtgørelse for gravsted[3]) oftest med forpligtelse til at holde messer for den afdøde, stundom, når gaven var større, tillige for den afdødes slægtninge, i enkelte tilfælde endog daglige messer til forskellige helgener på ugens forskellige dage[4]).

Det er klart, at klostrenes indtægter i naturalier for en ikke ringe del måtte omsættes; netop de store klostre har sikkert bidraget væsentlig til at udvikle noget handelsliv. Men herom er efterretningerne yderst sparsomme og meget spredte. I de små fortællinger om hellig Knud hertug[5]) fortælles således lejlighedsvis om en munk fra Ringsted, der en gang i fisketiden sejlede

[1]) Således Løgum 1241—54 (Innocens IV; S. R. D. VIII. 189 jfr. 245) — 1320 juli 1 (S. R. D. VIII. 187); Claraekl. 1257 jan. 13 (D. A. M. I. 213), en gentagelse 1258 marts 1 (D. A. M. I. 234) af hvilken grund?; Esrom 1296 dec. 8 (Cod. Esr. S. 37), Sorø 1334 febr. 5 (Rep.).

[2]) V. sj. l. I. 14; J. l. I. 25; Sk. l. II. 11 og Anders Sunesøns parafr. 15.

[3]) Et exempel på, at flere slægtled søgte til samme kirke, yder brevene Cod. Esr. S. 162 ff., hvor det endogså er to præster, der foretrækker klosterkirken for deres egne sognekirker.

[4]) Hvorom specificerede bestemmelser f. ex. findes i ærkedegn Erlands testamente 1269 okt. 21 (Erslev nr. 8).

[5]) H. Olriks oversætt. s. 361.

til Skåne, sagtens for at hente saltet fisk hjem. Blandt de forurettelser, som Øm kloster beklagede sig over at have lidt af bisp Tyge, var også den, at han havde ladet munken hr. Bjørn og lægbroderen Herman overfalde og plyndre i Horsens, da han var undervejs til „Slavien" for at købe korn og medførte tre kostbare heste, klæder, kobber-penninge og sterlinge, klæde og meget mere til en værdi af over 100 mark, for hvilken sum han kan antages at kunne have købt omtr. 450 tdr. korn [1]).

Måske har det været andre steder på lignende måde som ved Æbelholt, hvor der holdtes et årligt marked 15.—29. juni indenfor og udenfor klostrets porte. Kristoffer I tilstod 1258 for sin levetid klostret hestetolden og al sin ret (sagefald?) af dette marked; det samme gjorde Erik Menved 1308 [2]).

At paven 1296 fritog Claræordenen for told og skatter til verdslige myndigheder, betyder næppe synderlig i denne sammenhæng [3]). Derimod har de toldprivilegier, som kongerne adskillige gange gav nogle af herreklostrene, sikkert haft ikke ringe værdi. Brevet, som Erik Plovpenning 1241 gav Antvorskov, kendes kun fra en registratur [4]). 1257 [5]) fik Løgum frihed for enhver toldafgift, når dets folk kom til Åbenrå eller nogen anden havn i kongens rige med deres skibe; dette gjaldt både

[1]) S. R. D. V. 293 f. Mark korn = 2 mark sølv; mark korn = 40 tdr.; mark sølv = o. $4^1/_2$ mark penge; jfr. Erslev: Valdemarernes Storhedstid s. 181; Hauberg i Aarb. f. nord. Oldkyndigh. 1885 s. 42.

[2]) S. R. D. VI. 162, 167. Senere holdtes „klostermarked" ved Bjørnsholm (Vitskøl); om dets oprindelse haves ingen oplysning. Danske Atl. V. 65.

[3]) Vidisse 1298 febr. 23?, Rep. 691.

[4]) Ældste Archivregistranter IV. 63.

[5]) S. R. D. VIII. 178.

munkene og deres udsendte bud (certi nuncii). 1301 fik Esrom kloster kongelig tilladelse til frit at skaffe sig brædder, bjælker, jærnsøm og alt, hvad det ellers skulde bruge, i Helsingborg[1]). Et privilegium fra 1341 for Tvis fritager munkene for afgifter ved færgesteder og toldsteder. 1327 fik Sorø kongelig tilladelse til overalt i riget ved munke eller tyende at sælge og købe huder, fødemidler og andet, som det behøver, og 1328 fik det frihed for afgift af færgefart over bæltet; samme frihed var 1288 tilstået Odense knudsbrødre og 1310 Esrom[2]).

Århusbispen overlod Øm kloster helgbrud; bispen påstod, at klostret havde årlig 40 mark heraf, men Øm-munkene sagde, de havde ikke en smule[3]). Ganske uden betydning har overdragelserne af denne art dog næppe været, dertil er de for talrige. Bisp Niels af Viborg (1251—67) bekræftede Vitskøl helgbrud af dets undergivne i sit stift, som hans forgænger Gunner havde indrømmet klostret[4]); for Børglum stift fik klostret samme ret allerede 1219[5]). Claraeklostret fik tilsvarende breve 1282 og 1304, Roskildebispen bekræfter 1313 sin afståelse af helgbrud til Sorø kloster, og 1319 får Dalum nonnekloster denne indtægt overladt[6]).

Hyppig afstod biskoppen sin tiende af en eller anden kirke til et kloster. 1248 stadfæstede således Slesvigbispen Løgum klosters besiddelse af bispetiende i

[1]) Cod. Esr. S. 68.

[2]) Danske Saml. IV. 353. — Rep. 1503. — H. T. 4. R. V. 5.

[3]) S. R. D. V. 266.

[4]) Dän. Bibl. VII. 158. Jeg kan kun forstå brevet som omhandlende helgbrud; at det i brev 1322 maj 14 (Dän. Bibl. VI. 160) kunde se ud, som om klostret ikke tidligere havde haft ret til at hæve disse bøder, kan ikke gøre dette uantageligt.

[5]) Dän. Bibl. VI. 166.

[6]) Rep. 475, 793. — Danske Magazin IV. 234. — S. R. D. VII. 228, jfr. Rep.

Bylderup sogn, som bisp Valdemar havde skænket det; dette gentages af flere biskopper[1]), og i 1252 gav bisp Esger samme kloster sin del af tienden i Daler sogn, som beløb sig til 8 ørtug rug. Herom sluttedes 1277 en overenskomst med sognefolkene, hvorved de opnåede for fremtiden at måtte betale tienden i skæppe i stedet for i neg, således at hver otting jord i sognet betalte så meget som 1 ørtug rug i tærsket korn i skæpper, af hvilke der går ti på een Ribeskæppe[2]). Løgum kloster ejede også kirke- og præstetienden i Løgum; to Ribekanniker dømmer 1246, at den skal betales „secundum consvetudinem ecclesiæ Ripensis“ af ungkvæg, honning, hør og korn i neg[3]).

I begyndelsen af århundredet (før 1214) mageskiftede Æbelholt kloster Kagerup til Roskildebispen Peder Sunesøn for bispetienden i Vejby, Blistrup og Tibirke. Samme biskop afstod til Ringsted kloster sin tiende af Benløse kirke for to mark sølv. Rydkloster havde fra bisp Valdemar tienden af fire kirker, som før 1255 mageskiftedes med tienden af tre andre kirker og tiendefrihed for alle klostrets bryder[4]).

Denne tiendefrihed for klostrets ejendomme var sikkert en betydelig indtægt for det. Øm klosters bispetiende anslås af klostret selv til 2½ mark havre, af bispen til 14 mark havre; da talen kun er om de ejendomme, som klostret havde erhvervet efter Lateranconciliet (1215), synes den sidste opgivelse urimelig høj.

---

[1]) S. R. D. VIII. 208 f.

[2]) S. R. D. VIII. 132 f. To breve af bisp Tyge 1277 nov. 8 og 1278 jan. 7 eller juli 10.

[3]) S. R. D. VIII. 215 f. jfr. 15.

[4]) S. R. D. VI. 146 f. — D. M. I. 72. — Pavelig stadfæstelse i Nye Kh. S. III. 103.

I bulle af 22. sept. 1249 fik Cisterciensersordenen tilladelse til at kræve tiende også af nyopdyrket jord i de sogne, hvor de fra gammel tid havde tiende[1]).

En særlig, men sikkert betydningsfuld indtægt var det offer, som kirkegængerne bragte. For at kunne drage folk til deres kirker fik klostrene mangfoldige afladsbreve af paver, legater, ærkebisper og bisper; der gaves i disse breve så og så mange dages aflad til de sandt angrende og skriftende, som besøgte kirken, især på visse helgendage; men at det forudsattes, at de ikke lod sig denne aflad tildele for intet, fremgår allerede deraf, at den samme aflad meget ofte tilstås dem, som gav hjælp til klostrets bygning uden at komme til kirken og skrifte; adskillige af disse breve vil blive nævnte i det følgende afsnit.

Endnu langt vanskeligere er det at få en pålidelig forestilling om klostrenes udgifter. Det må anses for rimeligt, at klostrene gennemgående har været fri for skat til verdslig myndighed, og at det således er lykkedes dem at hævde den immunitet, som de med rette vurderede så højt; ligeledes at de dog i slutningen af 13. årh. plagedes med extraordinære afgifter, et forhold som siden synes at have bedret sig.

Med Hensyn til afgifter til pavestolen har forholdet vistnok været det, at de kun undtagelsesvis er bleven krævede af klostrene. Derimod må det antages, at de fleste af dem har betalt korstogstiende, der 1215 og 1245 udskrives for tre år med $^1/_{20}$ af præstestandens indtægter, 1274 for sex år[2]). Esrom havde en vidisse

[1]) Cod. Esr. S. 30.

[2]) Jfr. Moltesen s. 59 f. — For Norges vedkommende véd vi af bulle 1276 dec. 4 (Munch: Pavelige Nuntiers Regnskabsbøger s. 144),

udstedt af alle Cistercienserabbeder i Danmark af den bulle, hvori Alexander IV 1257 tilsagde ordenen frihed for alle indsamlinger og afgifter til pavestolen; denne frihed gentoges i anledning af sexårstienden af 1274 i de stærkeste udtryk 1275[1]). Claræklostret havde en autentisk udfærdigelse af en tilsvarende bulle til Claræordenen af 22. nov. 1265 og skaffede sig et par vidisser af den; allerede 1257 havde klostret iøvrig fået samme frihed af Alexander IV[2]).

Men alle disse privilegier kostede penge. For pavebrevene var der ligefremme taxter, hvorom interessante oplysninger haves fra 14. årh.[3]). Dette har klostrene næppe vovet at beklage sig over; Ømmunken derimod fnyser over, at Abel pinte 300 mark penge ud af klostret for at stadfæste de privilegier, som hans forgængere havde tilstået klostret for intet[4]). Det er dog ikke sikkert, at dette sidste forholder sig rigtigt; i hvert fald véd vi af et par privilegiebreve fra Valdemar Sejr til Skovkloster, at han stundom lod sig godt betale; 1209 fik han et bol i Ristorp på Falster, men tilstod så også klostret udstrakte rettigheder; 1234 fik han alt, hvad klostret havde i Snertinge, og 100 mark rent sølv af den større vægt[5]). Også for et bispeprivilegium véd

---

at ærkebispen kunde fritage de klostre, som var så fattige, at de måtte tigge.

1) Cod. Esr. S. 46. Munch: Pavelige Nuntiers Regnskabsbøger s. 142.

2) Suhm X. 985. — Rep. 340, 360, 527. — D. A. M. I. 214.

3) Moltesen s. 71 ff.

4) I Ribe skrev man bag på et privilegiebrev, som bispen fik af hertug Abel 1240 (Hasse I. 269), en bemærkning om, at denne frihed købte biskop Gunner for 100 mark sølv af den mindre vægt, så at man ikke skulde kalde det en indrømmelse, men snarere et køb.

5) D. A. M. I. 88, 117.

vi, at der er ydet gengæld, idet Ringsted gav Peder Sunesøn to mark sølv for bispetienden af Benløse kirke [1]).

De fleste ordner krævede ydelser af deres klostre, dels ligefremme pengebidrag, dels repræsentation på ordensmøderne. Benediktinerklostrene var ganske uafhængige af hinanden og kommer således her ikke i betragtning. Af de øvrige ordner synes kun Franciskanerne at have været fri for at tilskyde penge til ordenen, medens selv Dominikanerne i provinsen Dacia allerede 1252 ses at have betalt en afgift af 1 mark sølv om året [2]); dette var jo en ret ringe sum, men deres ordensregel krævede langt betydeligere ydelser, idet hver provins (altså også Dacia) skulde sende en provinsial selvanden til de årlige generalkapitler og desuden opretholde et studium generale (1261), for Dacia i Skeninge [3]). Iøvrigt vides intet om de beløb, som klostrene måtte yde til deres ordens centrum. En ikke ringe udgift har det forvoldt dem, at de skulde sende repræsentanter til ordenskapitlerne. Fra så fjærne lande som Danmark skulde Cistercienserne dog ikke hvert år sende deres abbeder til Citeaux [4]). Det må også have medført betydelige udgifter for klostrene at udføre de forskellige hverv, som paven overdrog dem, navnlig indsamlingen af korstogspenge; denne påhvilede Johanniterne, men overdroges ikke sjældent til tiggermunkene [5]).

---

[1]) D. M. I. 72.

[2]) Odense provinskapitel, Stephens: Brottstycken 2. s. 27; 1302 gav de fleste andre provinser to mark sølv årlig, Dacia een.

[3]) Jfr. ovenfor s. 308.

[4]) Heimbücher I. 223, anm. 2.

[5]) Dette må være den „huspenning", hvorom kongebrevet 1244 dec. 13 (Rep.) taler; jfr. oplysninger fra beg. af 14. årh. for veriges og Norges vedkommende hos Moltesen s. 12.

Det var klostrenes pligt at yde gæstfrihed mod rejsende, hvorfor der indrettedes hospitier ved dem, ved Cistercienserklostrene skulde sådanne findes; for de klostre, der lå ved befærdede steder, kunde denne pligt nok blive trykkende, men iøvrig må man sikkert have glædet sig over den afvexling, der herved bragtes ind i det daglige liv; det var især abbeden, der nød godt heraf, da det pålå ham at spise sammen med gæsterne[1]).

Til de ovennævnte udgiftsposter kommer endelig de helt selvfølgelige: hvad der gik med til livsophold og til bygninger; om det første kan dog ikke gives nogen som helst oplysning udover de gaver, som anvises særlig hertil, og af hvilke enkelte er ret udførlige; som et exempel herpå kan det anføres, at Esrom kloster 1306 modtog noget gods, om hvis afgifter der toges nøjagtige bestemmelser: Der skulde årlig gives en dags „pitansia" (extramad) med hvedebrød, godt dansk og tysk øl, mælkemad og fisk og forresten rug og hvede til brød, byg til øl og havre til grød for brødrene[2]).

Klosterbygningerne.

Det skal i det følgende forsøges ved en sammenstilling af de historiske meddelelser i forbindelse med en undersøgelse af alle til rådighed stående oplysninger om bevarede bygningsdele at vinde en forestilling om, hvorledes klostrenes bygninger så ud i tiden 1202—1319.

De ældre herreklostre med deres mangfoldige virksomheder måtte have adskillige bygninger; udover den opregning af alle Sorøs bygninger 1247, som nedenfor vil blive omtalt, véd vi imidlertid så godt som intet om

[1]) Hall: Cisterciensersorden i Sverige. 1899. I. 30.
[2]) Cod. Esr. S. 99.

de bygninger, som ikke i snevrere forstand var klosterbygninger, opholdsbygningerne omkring klostergården.

For disses vedkommende vælger jeg at skelne mellem de forskellige ordners bygninger, idet der for kirkernes vedkommende — og blandt de bevarede mindesmærker indtager jo disse langt den mest fremtrædende plads — gør sig væsentlige forskelle gældende.

Vender vi os da først til *Præmonstratenserklostrene*, er der om disse kun lidet at melde. Det falder nemlig udenfor rammen af denne undersøgelse at give en skildring af Børglum, idet der intet vides om bygningsforetagender her indenfor den omhandlede periode[1]).

Om Bækkeskov vides kun, at der i den delvis ødelagte kirke er spor efter hvælvinger med hjørnesøjler, altså formodentlig fra 13. årh., og at der ved gårdens sydside ligger en bygning med to stokværk, som måske stammer fra denne tid[2]). Ejendommeligt er anlægget af Vrejlev kloster[3]). Der findes her to middelalderlige bygninger af tegl i ret vinkel for hinanden, forbundne ved en lille yngre forlængelse af den ene. Af disse bygninger synes den ene, der går i retningen øst-vest, at være sen-middelalderlig, da den har to stokværk med temmelig store, fladbuede vinduer, medens den anden fløj, der er mere end 75 alen lang og går i nord-syd, for den sydlige dels vedkommende vistnok stammer fra senromansk tid og har lange, rundbuede vinduer eller blindinger. 65½ alen nord for den nordlige af de nævnte fløje ligger klosterkirken, hvis ældste dele hidrører fra

---

[1]) Løffler: Danmarks romanske Kirkebygninger s. 84. Jfr. Koch i Å. f. n. O. 1895, 237.

[2]) Beretn. af arkitekt Aage Mathiesen i Nationalmuseet.

[3]) Løffler i Nye Kh. S. VI. 361; opmålinger og fotografier i N. M.

klostrets første tid[1]); forbindelsen med denne har sandsynligvis været gennem korsgangen, af hvilken Løffler fremgravede rester ved kirkens sydside; der er intet spor af bygningsforetagender i 13. årh.

Augustinerklostrene frembyder på en enkelt undtagelse nær lidet af interesse[2]). Asmild kirke (fra 12. årh.) er sandsynligvis i 13. årh. bleven forlænget mod øst[3]). Om Æbelholt er der ret gode historiske oplysninger: koret (sanctuarium) af den nye teglkirke indviedes 17. juni 1209[4]); først 1238 overførtes abbed Vilhelms lig til denne kirke, skønt han allerede var kanoniseret 1224; 1324 arbejdede man atter på kirken og har da sagtens foretaget en større istandsættelse[5]). Fra tomten hidrører et par profilerede tegl. i Nationalmuseet; de har dannet hvælvingsribber med tre runde led, af hvilke det midterste er betydelig større end de andre. Denne enkelthed er af interesse, da formen ganske stemmer med de tilsvarende led i den lille bygning, som rimeligvis Anders Sunesøn har ladet opføre omkring 1220 på Ifvø[6]), og i andre bygninger, der må antages at stamme fra samme tid (se nedenfor).

Denne hvælvingsribbe genfindes, så vidt det kan ses af et fotografi i museet, i de krydshvælvinger, der antagelig i beg. af 13. årh. er indbyggede i den omtr. 100 år

---

1) Klostret førte segl, som må være ældre end o. 1150.

2) Augustinernes provinsialkapitel 1275 forlangte, at der i hvert kloster skulde være et „carcer satis fortis" S. R. D. V. 633; jfr. 635.

3) Trap 3. udg. IV. 687; fotografi i N. M.

4) S. R. D. V. 486: i det syvende år efter abbed Vilhelms død; denne indtraf 6. april 1203, se H. Olrik: Danske Helgeners Levned s. 243, anm. 2.

5) S. R. D. VI. 170.

6) Fot. i N. M., opmåling af Mathiesen.

ældre kirke i Dalby[1]); gjordbuer og skjoldbuer hviler på retvinklede piller med simpel gesimsprofil dannet af retvinklede led. Kirken er her den sydlige fløj af klostergården; af de øvrige bevarede bygninger stammer en enkelt måske fra 12. årh., næppe nogen fra det 13.

Ikke ringe interesse frembyder Tvilum kirke opført af tegl omkring midten af 13. årh.[2]); af klostrets øvrige bygninger er desværre intet bevaret. Den består af et rektangulært rum med tre fag hvælvinger, om hvilke nærmere oplysninger savnes. Til denne forbavsende simpelhed i grundplanen svarer ingenlunde enkelthederne, der tværtimod viser smukke former. Østgavlen har tre (nu tilmurede) tæt sammenstillede, slanke, spidsbuede vinduer, udvendig med retvinklet indspring[3]); det midterste er en smule højere end de to andre. Den samme vindusgruppe genfindes midt i kirkens nord- og sydside, men mærkelig nok ikke andre steder; det synes, at de andre hvælvingsfag kun har haft eet vindu mod nord og syd eller måske endog intet. På sydsiden er i det vestlige fag en tilmuret spidsbuet dør og spor efter et våbenhus. Vestgavlen har en fladbuet dør i en meget høj, spidsbuet blinding; i gavltrekanten er tre slanke, spidsbuede blindinger. I en stor pille ved kirkens sydvestre hjørne er en trappe; måske har kirken oprindelig haft støttepiller. Soklen kendes ikke; gesimsen synes at vise spor efter en rundbuefrise. Indvendig er i østvæggen bag altret en niche med to tredelte spidsbuer.

---

1) Beretn. af Mathiesen med fot. i N. M.

2) Notitser af Henry Petersen samt fot. i N. M.; 1281? holdtes ordenskapitel i Tvilum. S. R. D. V. 634.

3) Gavltrekanten med to brede, spidsbuede blindinger og en stor korsformet, øverst spidsbuet blinding har næppe bevaret sit oprindelige udseende.

Tre af *Benediktinernonneklostrenes* kirker indeholder bygningsdele fra 13. årh.

Jeg må meget beklage, at jeg ikke har set nonneklostret „på Holmen“ i Slesvig[1]), da der her virkelig synes at stå betydelige levninger fra tidlig-gotisk tid, således af korsgangen, der omslutter den lidt aflangt firkantede gård, af den nordlige og vestlige del, samt af de øvrige bygninger måske kapitlet, et rum med fire fag krydshvælvinger, der ligger umiddelbart op til kirkens tårn. Om den østlige fløj siges desværre kun, at den har gamle rum, endogså celler. Det tør måske antages, at disse dele af klostret stammer fra tiden omkr. 1300. Klostret brændte nemlig 1286 og måske igen 1296; dog hører man endnu 1329 og 1337 om arbejder på klostret, 1329 siges det endogså at skulle nybygges[2]). Hvad kirken angår, hidrører den oprindelig fra en ældre tid end 13. årh. (måske endogså fra o. 1100), men Helms har med rette fremhævet efterretningen om, at Erik Plovpenning 1250 blev begravet i nonnernes „nye“ kirke. Selve bygningen vidner da også om ændringer foretagne i sen-romansk tid, idet skibet er forhøjet og forsynet med højtsiddende, slanke rundbuede vinduer[3]); udvendig er murene delt i felter ved flade lisener; gesimsen er ikke bevaret.

---

[1]) Haupt: Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Schleswig-Holstein II. 321; Helms: Danske Tufstenskirker s. 63, samme i Trap: Slesvig s. 557; tegninger af Heinrich Hansen og fot. i N. M.

[2]) Rydårbogen S. R. D. I. 170. — Den danske oversættelse af Rydårb. i Nye D. M. V. 193: Slæswig moxen alt samæn forgik af brand ny aars nat. I afladsbrev af biskop Henrik af Reval 1299 jan. 22 (Hasse II. 384) siges klostret nylig at være brændt. — Biskoppelige afladsbreve: Hasse II. 387, 962.

[3]) Hvis der her findes små vinduer lavt i væggens nedre del, vilde det stemme mærkelig med Dronninglund og Dalum (se strax nedenfor).

I Dalum[1]) var allerede i slutningen af 12. årh. bygget den østlige del af en korskirke af tegl, i enkelthederne mindende om Vitskøl, Sorø og Ringsted. Skibet hidrører derimod fra en lidt senere tid. Det har på nordsiden (sydsiden er mere forstyrret) forneden tre små rundbuede vinduer, foroven fire høje rundbuede vinduer, sammenstillede to og to. Dette tyder dels på, at skibet oprindelig har været hvælvet[2]), dels på, at det har haft et lille galleri; vestgavlen har foroven et smukt maskeret galleri med slanke søjler, der bærer tredelte spidsbuer; blindingerne er delvis udfyldte med mønstermurværk[3]). Jordsmonnet omkring kirken har hævet sig så stærkt, at man nu stiger over to alen ned, når man går ind i kirken.

Det fortjener at omtales, at kirken ejer et krucifix fra midten af 13. årh., som har en meget smuk holdning; den legemsstore Kristusfigur bærer en tornekrone, flettet af tykke grene[4]). — En ret mærkelig overensstemmelse med denne kirke frembyder Dronninglund[5]), idet der også her forneden er små vinduer, foroven høje slanke, alle rundbuede. Af den gamle kirke fra 13. århs. første halvdel er kun skibets sidemure bevarede; udvendig er murene inddelte i fag ved flade lisener og har en fantasifuld udsmykning af en art rundbuefrise, hvis enkelte partier er anbragte i forskellig højde.

I Bosjø, hvor kirken ligger ved klostergårdens

[1]) Indber. af Løffler og fot. i N. M.; selvsyn.

[2]) De nuværende hvælvinger er yngre. I den bevarede nordre korsfløj er en mærkelig hvælving, som måske stammer fra kirkens ældste tid.

[3]) Ikke ganske nøjagtig tegning i Trap 2. udg.

[4]) Uheldigt fot. i N. M.

[5]) Beretn. af Erik Schiødte, tegn. af Schiødte og Hetsch samt fot. i N. M.

nordside, hidrører vistnok østfløjen delvis fra tiden o. 1300; her ses en tilmuret dør med profileret karm.

Af de øvrige nonneklostre af denne orden hidrører næppe nogen af de bevarede bygninger fra tiden før 1319. Men et par meddelelser om to af de små nonnesamfund, som vistnok tilhørte denne orden, kaster lys over klostrenes bygningsforhold og skal derfor omtales her.

Det fortælles, at hertug Abel fuldstændig afbrændte nonnernes bolig (villa) i Gamle-Vissing alene med undtagelse af kirken[1]), og det er vist rimeligt at søge forklaringen til, at kirken, der jo oftest lå umiddelbart op til boligen, alene skånedes af ilden, deri, at den var den eneste grundmurede bygning. Sådanne mindre klostre kan jo heller ikke vel tænkes i så tidlig en tid at have haft bedre vilkår end andre jævnt velstillede folk. Et andet vidnesbyrd om småklostrenes tarvelige bygninger har vi i lensmanden Iver Juels optegnelser om Stubber kloster fra midten af 16. årh.[2]). Det fremgår af disse, at alle bygninger, selv kirken, kun havde stråtag[3]), og „var ikke uden et gammelt Risgerde paa Vesterside og et Led“; adgangen til klostret, der ligger på en holm i Stubber sø, er fra denne side ad en dæmning; risgærdet har da været anset for tilstrækkelig clausura.

Af munkeklostrene skal her først omtales Ringsted[4]), hvor der siden Valdemar den stores tid stod en

---

[1]) S. R. D. V. 260; begivenheden falder mellem 9. okt. 1246 og 6. juli 1249.

[2]) Danske Saml. 1. R. I. 55 f., delvis cit. af Neergaard i Kh. S. 4. R. I. 18 f.

[3]) Også Sevel kirke var stråtækt, Danske Saml. 1. R. I. 58.

[4]) Worsaae: Kongegravene i Ringsted Klosterkirke (1858), Løffler: Kirkebygn.; påbegyndt restauration; selvsyn.

prægtig, treskibet korskirke med fem østlige apsider, nemlig en ved hvert af kapellerne ved korsarmenes østside samt højkorets store runding. I midten af det 13. årh. undergik denne bygning en gennemgribende forandring, hvortil sikkert klostrets brand torsdag den 30. maj 1241 har givet anledning[1]). Det må sikkert antages, at kirkens istandsættelse i det væsentlige har været fuldført allerede 1258, da Kristoffer I overførte Erik Plovpennings lig fra Slesvig Peders kirke til denne kirke. Meddelelsen i årbogen til 1313 om, at biskoppen af Winchester den 13. maj 1268 foretog en indvielse i kirken, må vistnok forstås om et kapel[2]), idet der er en lakune mellem „consecrata est“ og „ecclesia beati Kanuti Ringstad“. Man forsynede nu hele højkirken med krydshvælvinger uden hensyn til vinduerne og andre gamle enkeltheder, som skjultes deraf. Gjordbuer og skjoldbuer hviler på retvinklet fremspringende piller; langs hvælvingskappernes nederste linjer løber en rundstav; denne og hvælvingsribben samles i hjørnet på en lille søjle; ribberne har tredelt profil med skarpt midtled mellem to rundstave, en videre udvikling af den form, som er omtalt ved Æbelholt. Fra denne tid hidrører sandsynligvis også den gruppe af tre slanke, spidsbuede vinduer omgivne af en stor blinding, som nu findes i nordre korsarms gavl.

Efter den brand, som hærgede Skovkloster[3]) tredje påskenat, natten efter den 25. april 1261[4]), fik kirken hvælvinger, der ganske svarer til de nys beskrevne i

[1]) Næstved årb. S. R. D. I. 370.
[2]) S. R. D. IV. 24, således allerede Suhm X. 612.
[3]) Ber. af Løffler samt fot. i N. M.; selvsyn.
[4]) Næstved årb. S. R. D. I. 371.

Ringsted, men den undergik vistnok ved samme lejlighed endnu betydeligere forandringer. I Næstvedkalendariet[1]) hedder det nemlig, at Nicolaus Wæræsund „grundlagde denne helligdom på ny". Ifølge klostrets brevregistrant gav han 1260 alle sine godser på Falster samt godser af 147 marks værdi „ad pitansiam" og til en årtid, og hans to nevøer Peder Nielssøn og Ingemar gav 1267 afkald på alle godser, som onklen havde skænket klostret[2]). Denne gave er kommen meget belejligt, da klostret brændte; måske han endda har givet mere end det nævnte.

Det stemmer godt hermed, at der af kirkens østlige partier kun er lidet bevaret, som må antages at hidrøre fra en ældre tid, hvorom de runde buer og nogle enkeltformer vidner: i bægge korsfløje de store buer til de nu forsvundne østlige kapeller[3]) samt et par døre i den sydlige korsfløj. Der er i disse partier slanke, spidsbuede vinduer, i gavlene sammenstillede i grupper på tre; skibet fik ved hvælvingernes opførelse større, spidsbuede vinduer, vistnok tvedelte med stavværk. Som en modsætning til Cistercienserkirkerne, hvor sligt netop var forbudt, bør det nævnes, at der i Ringsted og Skovkloster er fundet mange glaserede, smukt mønstrede gulvfliser fra 13. årh.

Fra 13. årh. slutning stammer det dejlige krucifix, hvorom Beckett har skrevet i Tidsskrift for Kunstindustri (1898 s. 7).

Fra en lidt ældre tid er den meget mærkelige, store klokke med indskrifterne: „tercius hanc abbas nicolaus reparavit campanam qvem cristi gracia celica servet", og

[1]) Universitetsbibl. E don. var. Fol. 52.
[2]) S. R. D. IV. 378 og 354. Han kaldes andetsteds ridder.
[3]) Den ene af disse buer synes endda ommuret.

„katerina vocor martinus me fecit“ [1]) i forbindelse med abbed Nicolaus III's segl; desuden er der på klokkens side med ophøjede linjer tegnet en stor fremstilling af abbeden, som knælende rækker St. Peter en klokke, altså en parallel til en af miniaturerne i kalendariet. Af de tre fløje, der tillige med kirken omslutter klostergården, er største delen destoværre ombygget i den nyeste tid. Men et rum fra begyndelsen af det 13. årh., måske kapitlet, er bevaret i den østlige fløj nær kirken; det er dækket af sex fag krydshvælvinger, hvis ribber har den ved Æbelholt omtalte profil; som bærere findes to murede søjler med trapezkapitæl og på fodstykket hjørneknopper.

Om indretningen af *Cistercienserordnens* klostre kan hentes fortræffelige oplysninger fra den liber usuum, som Dolberg først har fremdraget [2]), om deres arkitektur kan henvises til Dehio & Bezold: Die kirchliche Baukunst des Abendlandes kap. 13. Da imidlertid denne ordens kirker her hjemme i det væsentlige stod fuldførte ved udgangen af det 12. årh., skal i det følgende navnlig omtales de ændringer, som de undergik i den her omhandlede periode. Det må dog fremhæves, at det fremgår af liber usuum, at klostrets forskellige rum skulde ligge i bestemt rækkefølge, så at man, når man fra koret trådte ud i korsgangen, kom til kapitlet, tale-

---

[1]) Abbed Nicolaus III, hvem Christi himmelske nåde frelse, istandsatte denne klokke. — Jeg kaldes Katerina, Martinus gjorde mig.

[2]) Mitt. aus den Ben.- u. Cist.-Ord. XII. 29. Her savnes dog oplysninger om, hvilke af bestemmelserne i liber usuum, som allerede omtales 1134, der må antages at være senere tilføjede. Bogen findes destoværre hverken trykt eller i håndskrift i vore biblioteker.

værelse, dormitorium med „necessaria“, varmeværelse, refectorium, køkken og kælder; desuden fandtes forskellige fritliggende bygninger som gæstehus, sygehus, novicehus og portnerhus samt værksteder. Dette stemmer da også med bygningsforholdene i de kendte klostre af denne orden og med adskillige andre.

For Sorøs vedkommende har vi en liste over alle dets bygninger i anledning af, at de blev ødelagte ved ildebrand 13. maj 1247[1]); det fremgår dog ikke af denne fortegnelse, hvorledes de forskellige rum (thi domus betyder rum, ikke blot hus) lå for hinanden; der nævnes:

Kirken.
Bægge dormitorierne, nemlig munkenes og lægbrødrenes (lægbrødrenes sovesal lå ofte for sig).
Det større og det mindre gæstehus.
Klostrets omgang.
Munkenes og lægbrødrenes sygehus (fælles?)
Bagers.
Bryggers.
Domus vestiarii, d. e. det rum, hvor vestiarius gemte munkenes klæder, sengklæder o. lign.
Domus subcellerarii: underkældermesterens hus, sagtens lig køkkenet, som ellers ikke nævnes.
Bispens gemmested[2]).
Domus sacrarii, d. e. sakristiet.
Kældermesterens kammer.
Alle husene både i „fabrica“ — formodentlig arbejdshus med værksteder — og i haven, tilligemed væverens domus, der måske har været så betydeligt, at det var en selvstændig bygning.
Hestestalden.

---

[1]) S. R. D. IV. 535; jfr. forsk. årbøger.
[2]) Sacellum episcopi, jfr. Gjellerup i H. T. 4. R. VI. 461 ff.

Porten.

Ladegården.

„Domus“ med en kunstig brønd med hjul („hauriendis aqvis deputata mira rotarum structura“); en sædvanlig brønd har sagtens i det højeste haft en vippe, som man endnu stundom ser dem.

Møllen med de fire hjul, d. e. vandmølle.

Hestemøllen.

Alle disse værksteder (officina) og huse (domus) med alt deres tilbehør (supellectilis) blev fuldstændig fortærede af ilden, kun een klokke blev reddet „ikke uden ved et mirakel“, medens den anden smeltede.

Så mangfoldige var altså Sorø klosters bygninger; men det var jo også et Cistercienserkloster, der som sådant så vidt mulig skulde forarbejde alt selv og altså måtte have adskillige rum.

Af alle disse bygninger eller af deres afløsere findes i Sorø nu kun kirken og porten bevarede; men ingen af dem staar vist i deres oprindelige skikkelse. Den ved portbygningens restauration foretagne undersøgelse bragte nemlig vidnesbyrd om, at der fra tidlig tid (o. 1160) havde stået en større bygning, der, vistnok i begyndelsen af 13. årh., delvis forsynedes med krydshvælvinger med ribber af samme profil som kirkens sideskibe[1]). Til hver side for gennemkørslen har der været et større og to mindre rum, af disse er de tre østlige dog forlængst nedbrudte, måske alt efter branden 1247. — Ved periodens begyndelse stod her en Cistercienserkirke af den hyppigst forekommende type[2]). Den omtalte brand 1247 foranledigede betydelige bygnings-

[1]) Løffler: Sorø Akademis Landsbykirker og Klosterporten i Sorø.

[2]) Høyen i Danske Mindesmærker I; Løffler: Kirkebygn.; selvsyn; „skema Clairvaux II“ se Dehio og Bezold I. 527 ff.

foretagender. Først og fremmest forsynedes nu midtskibet med sexribbede hvælvinger[1]), der ganske svarer til de samtidige krydshvælvinger i Ringsted; til hvælvingernes opførelse gav fru Ingeborg til Kalundborg 1250 gods. Sikkert før 1285 har kirken stået fuldført, idet abbed Nicolaus III den 31. okt. i dette år overførte benene af Absalons slægtninge fra den gamle kirke til den store kirke[2]). Fra denne tid stammer det mærkelige krucifix[3]), som nu hænger i nordre korsarm, men oprindelig må tænkes anbragt over kordøren, hvor det er afløst af et andet stort krucifix fra beg. af 16. årh.

Af Øm kloster er intet bevaret over jorden, og en 1896 foretagen udgravning bragte et meget ringe udbytte. 1257 flyttede abbed Asgot klostret[4]) fra den gamle til den nye kirke, men da var de andre bygninger kun delvis fuldførte, således at brødrene fik refectorium i det gamle dormitorium[5]).

Denne nye kirke må allerede 1246 have været væsentlig fuldført, da Århusbispen Peder Elavsøn begravedes her foran Jomfru Marias alter d. e. højaltret[6]). Samme år blev abbed Michael (død fredag d. 7. sept.) begravet „in novo capitulo“ [7]), skønt det endnu ikke var bygget, men kun fundamentet lagt; dette kapitel var altså en grundmuret bygning. Ligeledes kan det ses, at

[1]) Korsskæringen fik en tilsvarende krydshvælving. Sideskibenes krydshvælvinger er oprindelige; ribbens profil er som de under Æbelholt omtalte tegl.
[2]) S. R. D. IV. 481 f., 502, 540.
[3]) Afbildet i Danske Mindesm. I. T. XLIII.
[4]) S. R. D. V. 262 f.
[5]) Senere må de to bygningsdele altså have ligget ganske nær ved hinanden.
[6]) S. R. D. V. 261.
[7]) Sammesteds begravedes o. 1268 abbed Konrad (s. 264).

den nye kirke allerede i disse år havde tårn, der af munkene benyttedes som gemmested for deres ejendele i ufredstid[1]). Som en særlig bygning må vistnok „domus episcopi“ opfattes, formodentlig en bygning, der skulde stå til rådighed for bispen, når han besøgte klostret; den ses at have haft to stokværk[2]). Af de øvrige rum nævnes kun stupa, der svarer til det, som i liber usuum hedder calefactorium; det var nemlig opvarmet[3]). Klostrets hegn var ikke nogen mur, men kun et gærde[4]).

Af Holme klosters kirke[5]) er endnu så meget bevaret, at man kan danne sig en forestilling om midtskibet, thi kirken synes at have været en treskibet korskirke som andre Cistercienserkirker. Højkirken var bestemt til at dækkes af fem fag krydshvælvinger; vinduerne er på nordsiden enkelte, udfyldte med stavværk, på sydsiden slanke, spidsbuede sammenstillede i grupper på tre, af hvilke det midterste er betydelig højere end de to andre. Det er tvivlsomt, om opførelsen af denne bygningsdel, der med sine rent gotiske enkeltheder uden nogen som helst reminiscens af romansk stil snarest skulde synes at tilhøre tiden o. 1300, tør sættes i forbindelse med den brand, der skal være overgået klostret 1243[6]).

---

1) S. R. D. V. 260.

2) Der siges nemlig, at bispen ascendit gradus domus og brød januam capelle superius. S. R. D. V. 272.

3) S. R. D. V. 268.

4) Septa, S. R. D. V. 376 og 300, jfr. Stubber, ovenfor s. 329.

5) Løffler i Å. f. n. O. 1887.

6) Petrus Olai S. R. D. I. 184. — Om dette kloster vides, bortset fra nogle abbednavne, så godt som intet; en hel række meddelelser, der fra et manuskript af Thomas Bircherod (i hvert fald delvis efter Hvitfelds bispekrønike, jfr. Repert.) er gåede over i Danske Atlas VI. 731, jfr. III. 546, hvorefter de stadig senere er gentagne (således endnu Trap 3. udg. III. 970), beror på

Om den mærkelige Vitskøl[1]) klosterkirkes bygningshistorie i 13. årh. vover jeg ikke at udtale mig med nogen bestemthed; det kunde synes, at man efter branden 1287[2]) har arbejdet på kirkens vestlige del og har genopført hvælvingerne i koromgangen.

Endnu står tilbage at omtale den mærkeligste af vore Cistercienserkirker fra det 13. årh.: Løgum[3]). De historiske meddelelser giver desværre liden oplysning; klostrets mindebog, som delvis kan rekonstrueres efter kalendariet[4]), kalder tre Ribe-bisper primus fundator, nemlig Radulf, Stefan og Gunner (1230—49). Sandsynligheden taler for, at betegnelsen for den sidstes vedkommende skyldes hans virksomhed for klostrets bygninger. Helms hævder vistnok med rette, at det i bisp Gunners brev af 1238[5]) omtalte bisp Omers kapel har ligget i Løgum, ikke i Ribe, men af denne bygning er intet bevaret. Det fremgår også af et andet brev af bisp Omer (død 1204), at man ikke vidste, om man vilde få råd til at opføre kirken af sten, eller kun kunde

---

forvexling med Løgum (Locus Dei — Insula Dei); jeg ser dog ikke, hvorfra følgende meddelelse stammer: „1247 blev Closteret opbygt paa et andet Sted, da det tilforn stod ved et fiskerigt Kiær kaldet Svends Kiær“.

Ellers er der kun to historiske oplysninger til klostrets historie i denne periode: et pavebrev 1281 sept. 30., hvori det pålægges abbeden „de Holm“ tilligemed Dominikanerprioren i Odense at undersøge, om Knudsbrødrene havde betalt tilstrækkelig tiende; og en gave på 5 mk. den. i et testamente af 1291 marts 5.

¹) Jfr. Løffler: Ruinerne af V. Klosterkirke s. 18.

²) Årb. 1300 S. R. D. IV. 226; fortsættelsen af Sorø årb. S. R. D. V. 457.

³) Haupts beskrivelse (II. 582) kræver adskillige rettelser; jfr. også Helms i Trap: Slesvig s. 102.; fot. i N. M.; selvsyn.

⁴) A. M. 4to 868. S. R. D. IV. 575.

⁵) S. R. D. VIII. 242.

bygge den af træ. 1268 brændte klostret ifølge Rydårbogen [1]).

Kommer man til Løgum, ser man den høje korskirke rage op over den lavtliggende bys småhuse. Det ydre frembyder dog intet behageligt syn nu, da murene er oversmurte med cement, skønt gavlene viser smukke rundbuefriser og blindinger, ligesom vinduerne har smukke former, der svarer til det indre. Men træder man ind i kirken, helst i vestenden, er man i et af de skønneste rum, der er bygget på dansk grund; den ejer en sjælden skær og højtidelig ynde. Dog er den ikke ganske ensartet i arkitektonisk henseende, omend vistnok kun lidet skyldes en senere tid end 13. årh.; heller ikke er det indre ganske undgået kedelige ændringer i ny tid. Kirken har næppe oprindelig været hvidtet, et forhold, som sjældent lader sig konstatere, men som her gøres højst sandsynligt derved, at mange profiler dannes af mørkt glaserede sten.

Plananlægget frembyder væsentlig lighed med Sorø, dog med den udvidelse, at sideskibene har samme længde som koret; desuden har langskibet aldrig fået den betydelige længde, som Cistercienserkirkerne i almindelighed har, men har kun to hvælvingsfag (dobbeltfag) imod fem i Sorø. I alle enkeltheder viser sig den yngre tids stil. Det, som især giver kirken dens præg, er de talrige grupper af tre slanke, svagt spidsbuede vinduer. Kirkens ældste del er koret, korset og et halvt fag af skibet; her er alle enkeltheder smukt gennemførte, pillerne har søjleknipper som bærere for hvælvingerne og alle attisk profileret fod; buerne, der dels er runde dels spidse, har kragbånd med trekløverprofil.

[1]) S. R. D. I. 169.

Korets østvæg har over hinanden to store grupper af slanke vinduer, nederst tre rundbuede, øverst tre svagt spidsbuede, det midterste størst. Ellers fremtræder alle de højt siddende vinduer i korets syd- og nordvæg samt i korsets øst- og vestvæg som tre tæt forbundne, slanke, spidsbuede vinduer, der omgives af søjler og rundstave. Foran portalen i den nordlige korsfløj var en trappe op til klostret, ligesom det endnu ses at have været tilfældet i Sorø. Korsskæringen dækkes af en kuppel. Af den skranke, som adskilte koret fra kapellerne, er endnu stykket i den nordøstligste arkadebue bevaret. Indtil restauration i 1844 stod lige overfor ved sydvæggen på sin oprindelige plads den tresædede prælatstol[1]) i tidliggotisk stil, den er nu sat hen ved søndre korsarm. I kirkens vestlige del er alle enkeltformer tarveligere, således mangler ganske sokkel, og højkirkens vinduer er enkelte, brede, spidsbuede, omend vestgavlen har tre smukt profilerede, svagt spidsbuede vinduer. Denne del af kirken er dog næppe meget yngre end den østlige, arkadebuerne til sideskibene er således også her rundbuede. Herpå synes det ligeledes at tyde, at såvel kor og korsarme som kapeller og sideskibe har hvælvinger, dels små krydshvælvinger, dels store med otte ribber, der viser trekløverformet profil med tilspidset midtled lige som i Ringsted, Sorø og Herlufsholm; adskillige af de små hvælvinger har i toppunktet rosetter, enkelte endog helt nedhængende prydsten[2]). Derimod har midtskibets to hvælvinger, af hvilke den østlige er en

[1]) Iflg. liber usuum plads for presbyter, diacon og subdiacon.

[2]) Ribberne i de store hvælvinger er betydelig snævrere end i de små og synes ganske at svare til de hvælvinger, som engang har dækket omgangen bag højkoret i Vitskøl og dér kan antages at hidrøre fra tiden efter branden 1287.

krydshvælving, den vestlige 8-ribbet, spinklere ribber med fremtrædende rygningslinje, en form, der snarest henviser dem til 14. årh.

Af kirkens inventar kan det gamle højalters prydelser, relikvieskab og antemensale, ikke lades unævnt, da sligt hører til de største sjældenheder fra denne tid. Jeg skal dog her kun udtale, at det må anses for at være et af de smukkeste exempler på malerkunst af fransk skole fra anden halvdel af 13. årh., idet jeg iøvrig for skabets vedkommende henviser til afbildningen hos Haupt, for alterbordsforsiden til Nationalmuseet, hvor den nu opbevares, og mine bemærkninger i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1901 s. 25[1]).

Af klosterbygningerne er endnu en lille rest tilbage ved søndre korsfløj, med hvilken den er samtidig. Den er to stokværk høj og har mod vest tre rundbuede døre, der oprindelig åbnede sig ud til korsgangen. Den nederste etage er i det væsentlige bevaret; nærmest kirken er to lange, smalle rum med tre fag krydshvælvinger af samme art som sideskibenes, de har hver to tætsiddende, smalle spidsbuede vinduer; dernæst følger et større rum uden hvælving, så en trappeopgang og sydligst et aflangt rum, der er dækket af tre fag hvælvinger med otte ribber af sortglaserede, afrundede sten. I øverste etage er nu ingen oprindelige enkeltheder at se, da to små rum med krydshvælvinger nærmest ved kirken blev ødelagte ved at indrettes til fængselsrum; her var sandsynligvis det gamle sakristi.

Af *Johanniterklostrene* skal jeg kun omtale Antvorskov, da jeg ikke vover at henføre noget af St. Hans

---

[1]) Den ovennævnte tredelte stol viser betydelig lighed med alterskabet.

kirke i Odense til så tidlig en tid som beg. af 14. århr. På Antvorskov er der ved udgravninger i den sydøstlige del af den banke, hvorpå klostret har ligget, i de senere år afdækket forskellige rester af middelalderlige bygninger. Af disse hidrører en stor kælder opført af utilhugne kampesten måske fra klostrets ældste tid. Fra tiden omkring år 1200 stammer en to-etages bygning, at dømme efter formen af vinduer og døre; i hver etage har været et større rum samt et mindre øst derfor (det nederste har endnu tøndehvælving) tilligemed et ganske lille rum mod vest; måske var det infirmatorium med tilhørende necessarium [1]).

En egen gruppe danner *tiggerklostrene.* Brødrenes boliger var naturligvis oprindelig langt ringere end de ældre klostre, således som ordensreglerne påbød, og i bullen 21. juni 1265 [2]) forudsættes da også, at gråbrødrenes huse var flyttelige ligesom andre ringere boliger og altså af træ. Blandt de beslutninger, som toges på Franciskanernes generalkapitel i Narbonne 1260 [3]), var bl. a. også den, at kirkerne uden generalministerens tilladelse ikke måtte være hvælvede undtagen over altret. At man hurtig lempede sig noget efter andre kirkers gængse bygningsmåde, vil det følgende vise [4]). Dominikanernes statuter fra 1238—40 [5]) giver endogså så detaillerede forskrifter, at det fastsættes, at deres huse „sine solario“ (tagetage?) kun måtte være 12 fod høje og „cum

[1]) Indber. og fot. i N. M.
[2]) Pontoppidan: Annales I. 516.
[3]) Udg. af Ehrle i Archiv für Litteratur- und Kirchengeschichte des Mittelalters VI. 34.
[4]) Se forøvrig Dehio og Bezold anf. værk II. 284 og 506 og Thode: Franz von Assisi kap. III. og IV.
[5]) Udg. af Denifle i Archiv für Litteratur- und Kirchengeschichte V.

solario" 20, kirken 30, og den må ikke bygges af sten og hvælves undtagen måske over kor og sakristi. Men også hos Dominikanerne slappedes snart denne strænghed; vi har et talende vidnesbyrd derom i Ribe Katrine kirke (se nedenfor).

Som den første i rækken af de *Franciskanerkirker*, om hvilke vi kan danne os en forestilling, må nævnes Viborgs nu forsvundne Nørresogns kirke[1]). Ifølge en årbogsmeddelelse, som Petrus Olai gengiver, er klostret stiftet 1235, ifølge en anden selvmodsigende notits, som han ligeledes gengiver, synes det, at klostret er grundlagt på Alexander IV's tid d. v. s. 1254—61, men at brødrene dog ærede nogle adelsfolk fra Erik Menveds tid som stiftere[2]). Kirkens grundplan var senromansk, et skib og kor af samme bredde (indvendig kun $10^3/_4$ alen) med halvrund korslutning; materialet var tegl. Af oprindelige enkeltheder kendes en rundbuefrise på skibets sydside samt et par rundbuede vinduer; intet tyder på, at der oprindelig skulde have været hvælvinger, måske koret undtaget. En af de sædvanlige relikvieæsker af bly fra alterbordet findes i Nationalmuseet, men uheldigvis er af indholdet kun et par benstumper tilbage og ikke pergamentstrimlen med helgenens navn.

Kirken lå ved sydsiden af klostergården. Af de øvrige bygninger står endnu en enkelt, men ombygget, så at dens alder er tvivlsom; af korsgangen står vistnok en stump i en mur.

---

1) En opmåling af murmester Gullev 1860 synes ret pålidelig og bekræftedes delvis ved en udgravning 1897; jfr. Ursin: Stiftsstaden Viborg s. 18.

2) S. R. D. V. 511, 513. Allerede 1260 var Viborg centrum for et custodi, S. R. D. VIII. 316.

Desværre er gråbrødrekirkerne i Svendborg og Odense bægge nedrevne. I det oprindelige plananlæg frembød de stor indbyrdes overensstemmelse. Om Svendborg[1]) giver de historiske meddelelser kun liden oplysning. Klostret stiftedes 1236; ordenskapitel holdtes her 1276, 1310, 1334, 1387 og 1419; 1276 har kirken da sandsynligvis stået, i hvert fald existerede den 1279, da junker Abel blev begravet i den[2]). 1361 blev kirken viet af bisp Niels af Odense, af hvilken grund siges ikke. Ifølge et brev fra 1388 (eller måske 1288[3])) lod nogle adelsfolk et kapel bygge. Hvis dette skal forstås bogstavelig, således at et kapel blev bygget 1388, må det atter være nedrevet, men måske er talen kun om et alter. Kirken var toskibet med lige afsluttet kor af hovedskibets bredde; de spidsbuede arkader bares af ottekantede piller; koret havde tre fag, de to skibe hvert fem fag krydshvælvinger, hvis gjordbuer hvilede på treleddede halvsøjler, af hvilke kun enkelte nåede ned til gulvet[4]); af disse søjlers kapitæler (af kalksten) findes 14 i Nationalmuseet, de er prydede med smukt, tidliggotisk løvværk. På sydsiden fandtes nær vestenden en dør, der vistnok oprindelig var spidsbuet. Vestgavlen havde en ejendommelig blindingsdekoration af fem runde buer sammen-

---

[1]) Opmålinger i N. M.

[2]) S. R. D. II. 265.

[3]) Således Hvitfeld s. 301 efter Petrus Olai (S. R. D. V. 511); de nævnte personer kan jeg ikke identificere og har ikke kunnet rådføre mig med arkivar Thiset; en Fin Ågesen (Ulfeld) kendes 1381—1400 (Adelige Sigiller), én Niels Bicar 1263 (S. R. D. V. 276, vistnok jyde og fader til Erik, søn af Niels dicti Bighæræ, som nævnes 1305 (Århusbogen S. R. D. VI. 450)).

[4]) På grund af denne konstruktion hørte hvælvingerne snarest til det oprindelige anlæg.

stillede efter gavlens skrålinjer og omfattende et kors med tværarme på de øvre korsarme; i korset var et glamhul, hvori kirkeklokken hang. Måske er denne anordning oprindelig.

Af den kirke, som Erik Glipping lod bygge for det kloster, han 1279 havde stiftet i Odense, og hvor han allerede 1283 lod sine to døtre begrave, skønt den først senere, da koret var fuldført, viedes af biskop Tyge af Ribe (død 1288), kender vi kun planen for skibet. Det kor, som stod, da kirken nedbrødes, må nemlig antages at være bygget i den seneste middelalder; det var af hovedskibets bredde, femsidet afsluttet i øst og med store, spidsbuede vinduer. 1343 siges kirken at være fuldført og højaltret indviet af bisp Niels af Odense. Til det oprindelige anlæg må regnes midtskibet og søndre sideskib hvert med sex fag hvælvinger, så at planen er væsentlig som i Svendborg klosters, ligesom også her arkadepillerne var ottekantede. Hvælvingerne var i sideskibet krydshvælvinger, i hovedskibet stjærnehvælvinger hvilende på temmelig store halvsøjler, der dog ikke var ført ned til gulvet, men endte blindt eller med en simpel konsol oppe i væggen. Af disse søjlers kapitæler (af kalksten) findes fem i Nationalmuseet, to er kun profilerede, to har tidliggotisk bladværk (eg), det femte bærer Danmarks våben og ved siderne kongelige hjælme. Denne sjældne udsmykning hentyder naturligvis til den kongelige stifter.

Horsens klosterkirke[1]) er i tidens løb undergået så mange forandringer, at dens bygningshistorie, når den skal skrives efter opmålinger, frembyder betydelige vanskeligheder. Klostret stiftedes 1261 af ridder Niels

[1]) Opmålinger af Storck; tegn. af Heinr. Hansen; fot. i N. M.

til Barritskov, som gav brødrene sin gård og residens i Horsens med adskillige grunde[1]). Sandsynligvis er kirken strax taget under arbejde, da der allerede 1275 holdes provinskapitel her (atter 1303 og 1329). I sin ældste skikkelse har kirken været enskibet med slanke, spidsbuede vinduer, mellem hvilke der fandtes lidet fremtrædende støttepiller; gesimsen smykkedes af en rundbuefrise (jfr. Tvilum). Dette kirkeskib, der målte o. 15 × 36 alen, var ikke bestemt til at hvælves. Det varede imidlertid næppe længe, inden man forhøjede murene og påtænkte at bygge hvælvinger, måske samtidig med at man ombyggede og udvidede koret; disse ændringer falder dog formentlig efter den her omhandlede periode. Korsgangens nordlige del er omdannet til kirkens søndre sideskib.

Om Ystad[2]) klosters stiftelse gengiver Petrus Olai en forvrøvlet meddelelse, der siger, at det skete „1267 ved hr. ridder Holmger og hans hustru Katarina, på den tid da Alexander IV var pave og Ysarn ærkebiskop. Olaf bisp af Reval viede kirken til bisp Nicolaus og Katarina". Alexander IV var pave 1254—61, Ysarn ærkebisp 1302—1310; 1263—79 var Trugot bisp i Reval, en Olaf kendes først efter 1320[3]). Meddelelsen om kirkevielsen er mærkelig, da her allerede 1290 og 1314 holdtes provinskapitler; dog kan der jo tænkes adskillige grunde til en fornyet vielse, således vanhelligelse, udvidelse og brand. Af bygningerne står kirken og en fløj

---

1) Petrus Olai S. R. D. V. 513.

2) Opmålinger af Koch i Tegn. af æ. nord. Ark. 4. Samling 1. Række; fot. i N. M.

3) Jfr. Bunge: Das Herzogthum Esthland unter den dänischen Königen s. 370. Hamsfort siger, at klostret (iflg. Minoriternes diarium?) var stiftet 1266 (S. R. D. I. 291).

nord for koret, men fra den her omhandlede periode hidrører kun de ældste dele af skibet (indvendig o. 12 × 36 alen). Det var fra første færd dækket af tre fag krydshvælvinger, der bæres af retvinklet profilerede vægpiller, bag hvilke udvendige støttepiller er anbragte; i hvert fag fandtes to tæt sammenstillede, slanke spidsbuede vinduer og over dem både udvendig og indvendig en lille cirkelrund blinding. Hvælvingerne er af ganske samme art som i Ringsted, Sorø og Herlufsholm med små halvsøjler i hjørnerne, ribber af trekløverprofil med skarpt midtled og rundstav langs gjordbuer og skjoldbuer. Gesimsen prydes af to tandsnitskifter og derover en smuk frise af tredelte spidsbuer.

Om enkelte af de øvrige klostre af Franciskanerordnen, af hvis bygninger der bortset fra nogle ret betydningsløse småting fra senere tid intet er bevaret, haves historiske meddelelser af interesse.

Om Lund (stiftet 1238) hører vi således, at her blev Jakob Erlandsen begravet 1274 under lampen i koret[1]). 1276 indviede bisp Tyge af Århus tre altre i kirken, det største til Guds moder, Johannes Evangelisten, Franciscus og Katarina, det andet, udenfor koret mod nord til englene, Clara, Cæcilia og Margrete, og mod syd til Johannes Døberen, Petrus og Paulus; samme år indviedes kirkegården sammesteds vest for kirken tilligemed grønnegården (viridarium) og omgangen nord for kirken, som tidligere ikke var viede[2]). Der tales her åbenbart om en treskibet kirke, der formodentlig var en udvidelse af en ældre.

---

[1]) Petrus Olai S. R. D. V. 512, 517 jfr. 518.
[2]) S. R. D. V. 512.

I Roskilde[1]) stiftedes klostret 1237 af fru Ingerd, som gav sin gård og residens med grundmurede bygninger; dronning Margrete lod bygge et hvælvet refectorium med kælder; hr. Peder Øthensøn, ærkedegn i Roskilde, byggede det østlige hus ved køkkenet, hvor der i begyndelsen af 16. årh. var bryggers. Den nævnte ærkedegn er vel den samme, som nævnes 1267[2]), og dronningen måske Margrete Sprænghest. Ingerd (død 1258 eller 59) blev begravet her ved højaltrets højre hjørne under en „marmor"-sten. 1279 blev kirken viet af bisp Stig af Roskilde, men hertil føjer Petrus Olai: „mærk, at han viede den anden kirke, som står endnu, og ikke den første". 1280 eller måske 1279 begravedes her den femte provinsialminister Karl under en „marmor"-sten, som senere blev lagt over et alterbord. I et pavebrev fra 1297[3]) tales om den hytte (tugurium), hvori brødrene boede, og om et lille hus (domuncula), hvor de i regnvejr sad, når de tiggede brød af de forbigående; men der tales også om bjælker, som de havde liggende på stranden, og af hvilke en vurderedes til to mark.

Kirken i Kalundborg skal være viet af bisp Stig samtidig med den i Roskilde[4]), klostret stiftet kort efter 1238 af Ingerd.

1286 stiftedes klostret i Nysted af nogle adelsfolk, der „efter sigende" byggede kirken og det østlige dormitorium indtil librariet; allerede 1293 holdtes her provinskapitel. En udgravning 1900 bragte en del profilerede

---

[1]) Petrus Olai S. R. D. V. 512.
[2]) Rep. 367.
[3]) Nye Kh. S. III. 398.
[4]) S. R. D. V. 512.

tegl for dagen; det er tvivlsomt, om nogen af dem hidrører fra klostrets ældste tid[1]).

I Kolding stiftedes klostret 1288 af ridder Henrik Dulmers gård og kapel og kaldtes Dueholm[2]); 13. sept. 1291 udstedte paven enslydende afladsbreve for dem, der besøgte kirkerne i Kolding, Slesvig og Tønder[3]). Kirken i Tønder skal ifølge en meddelelse hos Petrus Olai være viet d. 16. aug. 1247 af bisp Gunner af Ribe; allerede 1246 var Esger bisp i Ribe, men Gunner døde først 1249[4]). I kirken i Slesvig udstedtes et brev 7. maj 1267[5]).

For Claræ kloster haves forskellige afladsbreve, udstedte „fordi nonnerne trænger til hjælp til kirken, klostrets bygninger og livsophold“. 1302 fik klostret en hel række afladsbreve, „da det nylig havde lidt stort tab ved ildebrand“. Allerede 6. maj samme år havde nonnerne sluttet en interessant, udførlig kontrakt med teglbrænderen Klaus[6]).

Af vore *Dominikanerklostre* er endnu mindre bevaret. Dette gælder ganske vist kun for denne ældre tids vedkommende, idet Ribe Katrine kloster er et af de fuldstændigst bevarede klostre i Danmark. I den østlige fløj findes et smukt, romansk dobbeltvindue af tegl med sandstenskapitæl på midtsøjlen[7]); ellers er det

---

[1]) Petrus Olai S. R. D. V. 513. Beretn. af Mathiesen i N. M.

[2]) S. R. D. V. 513 jfr. 516.

[3]) Reg. 673.

[4]) Ribe Oldemoder nr. 63. Ribe nekrol. S. R. D. V. 564.

[5]) S. R. D. V. 299.

[6]) Jakob Erlandsen 1258 sept. 15 D. A. M. I. 235; bisp Stig 1278 juni 19 Rep. 1257 fik klostret Ingerds kapel og en „stupa“, som hun havde ladet bygge. — 1302 okt. 29 tre, 1302 dec. 28 og flere, Rep. — 1302 maj 6, Suhm XI. 887; jfr. Rep. 798, 835.

[7]) Fot. i N. M.; Tegn. af æ. nord. Ark. 3. S. 5. R.; selvsyn.

kun kirken, der hidrører fra så gammel tid. Allerede 1246 holdtes her provinskapitel[1]). Kirken, der er opført af tegl, er anlagt som et treskibet rum med lige afslutning i øst; midtskibet har fladt loft, sideskibene måske fra første færd hvælvinger; arkadebuerne er store, svagt spidsbuede (de to østlige par næsten rundbuede), pillerne svære, firkantede med skråkantsokkel og en lille gesimsprofil. I højkirkens mure er et triforiegalleri dannet af tre og tre rundbuede åbninger under en spidsbue[2]). Midtskibets østvæg har to store, spidsbuede vinduer. Den murede skranke, der skiller højkoret fra sideskibene, er endnu bevaret; den når henved fem alen op i de to østligste arkadefag.

Klostret i Viborg existerede allerede 1246; af dets bygninger står endnu kirken (Søndresogns), men i stærkt forvansket skikkelse[3]). Det oprindelige anlæg består af et skib og lige afsluttet kor af skibets bredde, de slanke, svagt spidsbuede vinduer er samlede tre og tre; i korets østvæg er en sådan gruppe i de tre midterste af de fem felter, hvori gavlen her er delt ved hjælp af halvsøjler; jeg ved ikke, om kirken oprindelig har været hvælvet; af korsgangen er den ene side omdannet til at være søndre sideskib for kirken.

Også Århus Vor Frue kloster[4]) er ældre end 1246. Kirken var oprindelig enskibet og havde lige afsluttet kor af skibets bredde, vistnok oprindelig overhvælvet; de slanke, spidsbuede vinduer er samlede i grupper på

---

1) S. R. D. V. 501.

2) Helms (Ribe Domkirke s. 79) har gjort opmærksom på, at dette galleri har sit forbillede i domkirken.

3) Trap 3. udg. IV. 559; opmåling af murmester Gullev 1861; vestsiden opmålt af Storck; destoværre har jeg ikke selv set kirken.

4) Trap 3. udg. V. 9, 37, 21; Høyens notitser fra 1830 og 1833. (N. M.)

to og tre; østgavlen har over en sådan gruppe, i hvilken det midterste vindue er noget højere end de andre, en række af fem spidsbuede blindinger; på korets nordside er en svagt spidsbuet dør med profileret karm. Kirken ligger ved sydsiden af klostergården. Den nordre fløj tilhører klostrets ældste tid; endnu ses en tidliggotisk dør med søjler med sandstenskapitæler; et fotografi fra 1878 viser et par små, smalle, spidsbuede vinduer i 2det stokværk og over dem et tandsnitskifte. I vestfløjen er et større hvælvet rum (sex fag krydshvælvinger[1]), hvortil man muligvis i 14. årh. har anvendt et par romanske tærningkapitæler og et par tidliggotiske kapitæler.

Det må meget beklages, at Holbæks gamle kirke er forsvunden, og at der kun findes meget sparsomme oplysninger om bygningen, thi den vilde kunne yde værdifulde bidrag til kundskaben om vor arkitektur i begyndelsen af 14. årh. Klostret stiftedes d. 10. sept. 1275, kirkegården viedes af bisp Peder af Roskilde det følgende år den 18. april; den 17. aug. 1287 brændte „domus" og hele byen; 1323 blev kirken bygget af kong Kristoffer og viet af bisp Niels af Børglum den 24. marts[2]).

Om de øvrige sortebrødreklostres bygninger vides såre lidt. I Lund fik brødrene strax 1222 „bekvemme bygninger"[3]); til kirkens og klostrets bygning i Ros-

---

[1]) Afb. Trap 3. udg. V. 20.

[2]) Petrus Olai S. R. D. I. 189 ff. Han har sikkert haft for sig en række optegnelser fra klostret; hvorfra ellers disse omstændelige oplysninger og meddelelserne om, at: 1292 plyndrede og brændte de landflygtige Holbæk, 1328 apr. 22 druknede 30 personer „inter pontem Holbeccensem & villam Marckitzløff", 1333 blev Uby kirke belejret af grev Gerhard (sic!).

[3]) S. R. D. V. 501.

kilde gaves 1232 40 mk. sølv, 1254 blev kirken indviet; atter 1330, 1336 og 1350 gaves betydelige pengesummer til kirkens og klostrets istandsættelse samt brødrenes bord[1]). Erik Plovpennings lig blev først begravet i Dominikanernes kirke i Slesvig[2]).

Klostrenes betydning for landet.

Et samfundsfænomen af sådan art som klostervæsenet, måtte selvfølgelig blive af overordentlig betydning, hvor som helst det vandt frem. I flere henseender er det så, at klostrenes forhold nøje hænger sammen med hele kirkens udvikling. Dette gælder således på det politiske område.

Den særstilling, som klostrene krævede at indtage indenfor staten, delte de væsentlig med hele kirken, det uafhængige, universelle samfund. Således forholdt det sig med selvstændigheden og fritagelsen for afgifter til verdslig øvrighed. Og dog holdt kirken ikke sammen — og svækkede derved sin stilling. I kongens store strid med Jakob Erlandsen gjorde sig for første gang her hjemme hele munkeordner gældende som faktorer i det politiske liv, idet Dominikanerne støttede kongen og derfor ikke overholdt det pålagte interdikt. Dette stod i nøje sammenhæng med den stadige rivalitet mellem gråbrødre og sortebrødre, der ikke var mindre her end i andre lande; gråbrødrene overholdt da også interdiktet strængt. Efter dette nederlag fulgte en for kirken besværlig tid. Jævnlige extraordinære ydelser blev hårdt gennemførte. Siden bedredes dog forholdene. Iøvrigt hører vi meget

---

[1]) Petrus Olai S. R. D. I. 183, 185, 191.
[2]) S. R. D. I. 24. = Monumenta Germaniæ XXIX. 172.

lidt om direkte politisk optræden af klosterfolk: dog kan nævnes, at provinsialprioren og provinsialministeren sammen med biskoppen af Slesvig skulde dømme mellem kongen og Roskildebispen[1]; men mange bisper udgik fra klostrene og skyldte dem deres uddannelse.

Desto mere indgribende var den indflydelse, klosterfolkene fik på samfundets og de enkelte menneskers liv. Det er dog ifølge sagens natur ret vanskeligt at lodde dybden deraf.

For de ældre ordners vedkommende skete dette mest indirekte ved deres ihærdige arbejden på at udvikle den materielle og åndelige kultur. Der er ingen tvivl om, at især de store Cistercienserklostre her som andre steder har udmærket sig ved en fortrinlig udnyttelse af deres hjælpekilder, navnlig ved agerbrug[2]; de ryddede skov og opdyrkede fugtige jorder. Et så direkte vidnesbyrd om Cisterciensernes havedyrkning som det, der i Norge kan hentes på selve de steder, hvor deres haver lå[3], kendes ikke herhjemme fra; Augustinerne har dog næppe været ene derom, fordi vi tilfældig véd, at abbed Vilhelm indførte forskellige urter. Derimod foreligger der uforkastelige vidnesbyrd om Ømmunkenes kanalanlæg i en nu tilgroet kanal mellem Mos-sø og Guden-sø; det har her vistnok drejet sig om anlæg af en vandmølle, som klostret næppe kunde undvære[4].

Mulig at det endda for en væsentlig del skyldes påvirkningen af Cisterciensernes dygtige jordbrug, at

---

[1]) Kjøbenhavns Diplomatarium. I. 6.

[2]) Jfr. den tidl. citerede afhdl. af Dolberg.

[3]) Se Lange: De norske Klostres Hist. s. 154 f.

[4]) Jfr. beretningen om, at de, forinden de tog bolig der, forvissede sig om, at der var vand nok på stedet.

landet i Valdemarernes tid tog et så uhyre økonomisk opsving og meget nyt land indtoges til dyrkning.

Om klostrenes indflydelse på udviklingen af kunst og håndværk kan vi kun glimtvis danne os et skøn. For arkitekturens vedkommende er Sorøs og Ringsteds betydning påvist af Løffler[1]); derimod er det meget vanskeligt at danne sig nogen forestilling om, hvilken betydning tiggermunkenes kirker kan have haft for vore købstadskirkers arkitektur; den synes dog snarest at have været ret ringe.

Fra andre områder er vidnesbyrdene endnu sparsommere. Skønt det var forbudt Cistercienserne at illuminere deres bøger, hører vi dog om en abbed i Øm, som var en god skriver, affatter (dictator) og miniaturtegner[2]). Om illuminerede håndskrifter herhjemme fra vides såre lidt; jeg kender ikke billederne i Sunesønnernes psalter, som antages udstyret her i begyndelsen af 13. årh.[3]); Næstvedkalendariet indeholder nogle ret tarvelig tegnede miniaturer, men med gode farver; af andre miniaturer, der kan antages at være danske, og som da rimeligvis stammer fra klostre, véd jeg kun at nævne nogle få, nemlig[4]): evangeliebogen fra Horne kirke med særdeles gode billeder; de meget fine små billeder, som er indsatte i en bjærgkrystal, der er udhulet for at tjene til relikviegemme, og som efter et brudstykke af en indskrift kan antages at være en gave fra Knud VI; samt et blad med et krucifixbillede, senere indsat i et rejsealter for Henrik Rantzov.

[1]) Å. f. n. O. 1898.
[2]) S. R. D. V. 265.
[3]) Cat. of the additions to the Mss. in the Brit. Mus. 1882—87.
[4]) De opbevares alle i Nationalmuseet, og måske hidrører de allerede fra slutningen af 12. årh.

Ovenfor er omtalt forskellige inventariegenstande i kirkerne, om hvilke det tildels må formodes, at de stammer fra selve det kloster, i hvis kirke de endnu findes. For udviklingen af slige færdigheder har sikkert klóstrenes idelige og grundige forbindelser med udlandet været af væsentlig betydning.

Den litterære virksomhed i klostrene må ikke lades uomtalt. Hvad er ikke disse klosterårbøger værd for vor historie! En opregning er overflødig; til de almindelig kendte mener jeg kun at kunne føje de s. 350, anm. 2 omtalte meddelelser fra Dominikanerklostret i Holbæk. Hvad vi ellers véd herom, er aldeles spredt. Tilfældig véd vi, at gråbrødrene mindedes med taknemlighed guardianen Johannes Påske, der havde afskrevet flere kirkelige bøger[1]). Med større ret har overleveringen bevaret mindet om en af provinsialpriorerne, der skal have nydt videnskabeligt ry i udlandet[2]), men som forøvrigt to gange blev afsat af generalkapitlet.

Men nu det allermest uhåndgribelige og dog det allervigtigste! Hvorledes har klostrene i 13. årh. udformet og omdannet vore forfædres tænkesæt? Der kan ikke være tvivl om, at deres indflydelse har været umådelig. Talen er her ikke om herreklostrene; deres mission var endt. Men den rivende hurtighed, hvormed tiggerordnerne vandt fodfæste og bredte sig her i landet, vidner højlydt om, hvorledes de med deres prædiken har formået at gribe dybt. Og det har sikkert gjældt fra den højeste til den laveste, fra kongen og dronningen, ridderen og hans frue, som stiftede klostre, og ned til den fattige, der gav den tiggende broder en bid brød.

[1]) S. R. D. V. 515.
[2]) Se Fr. Nielsen i Kh. S. 4. R. IV. 570.

Den store række af klosterstiftelser i det 12. århundredes anden halvdel var sluttet, og 28 år var forløben siden den sidste, da Dominikanerne fik fodfæste i Lund 1222; men så er det, som om jordbunden, der havde ligget brak, atter formåede at give grøde, og slag i slag følger oprettelsen af tiggerordnernes huse. Adskillige af disse stiftelser er nævnte i det foregående kapitel og vidner om de højtståendes gavmildhed. Et andet vidnesbyrd om tiggermunkenes færden i de højeste kredse er det, at en gråbroder var dronningens skriftefader[1]). Hovedsagen for dem var dog at få tag i folkets brede lag; de søgte derfor til byerne og først til de mere anselige af dem. Og her kom de just i rette tid, da forskellige byer begyndte at faa nogen betydning. Her var deres mark, her var deres mission.

Tillæg.

a. Klosterstiftelser i Danmark før 1319.

Orden		Stiftet	Indviet til
Cl.	Lund Allehelgenskl.	11. årh.	Allehelgen
Cl.	Slesvig Mikaelskl. (flyttet)	—	Mikael
B.?Cl.?	Veng (flyttet)	—	?
A.	Dalby	—	Helligkors
A.B.?	Lund	—	Laurentius
A.B.?	Viborg	—	Maria
B.	Ringsted	—	Benedikt
B.	Seem (til Løgum)	o. 1100?	Maria
B.	Odense St. Knud	o. 1100	Knud, Maria og St. Alban
A.	Eskilsø (til Æbelholt)	o. 1100	Thomas

[1]) Pavebrev 1297 aug. 5; Nye Kh. S. III. 398.

Orden		Stiftet	Indviet til
A.	Vestervig	o. 1110	Thøger
B.?n	Ålborg Frue kl.	1116?	Maria
B.	Næstved St. Peder	o. 1135	Peter
Pr.	Børglum	1134—39	Maria (altertavle i N. M.)
C.	Herrisvad	1144	Maria
Pr. n	Vrejlev	o. 1150?	Nikolaus (segl fra o. 1150)
B. n	Bosø	o. 1150	Maria og Nikolaus (Lunde Gavebog)
A.	Lund Salvatorkl.	o. 1150	Salvator
B. n	Randers	o. 1150	Maria (Lunde Gavebog s. 242)
?	Lund Trefoldighedskl.	før 1151	Trefoldighed
B.	Essenbæk	før 1151	Laurentius (i seglet, i abbedens segl Benedikt)
C.	Esrom (tidl. B.?)	1154	Maria
Pr.	Tommerup	før 1155	Peter og Poul (Lunde Gavebog)
C.	Vitskøl	1158	Maria
C. (opr. B.) n	Roskilde Frue kl.	o. 1158	Maria
B. n	Ø	o. 1160	Maria (midtfigur i altertavle)
C.	Sorø	1162	Maria
C.	Tvis	1163	Maria
Kart.	Asserbo (snart forladt)	o. 1163	?
B. n	Lund St. Peder	før 1164	Maria og Peter (Lunde Gavebog)
J.	Antvorskov	o. 1165	Johannes bapt. (segl) (Daugaard s. 274: Treenigheden, Maria, Klemens, Johs. bapt.)
C.	Øm	1166	Maria
Pr.	Væ (til Bækkeskov)	1170	Maria (Lunde Gavebog s. 45)
Pr.	Øvid	o. 1170	Trefoldighed (Lunde Gavebog)

Orden		Stiftet	Indviet til
B. n	Ribe	o. 1170	Nikolaus (segl; Lunde Gavebog s. 298)
A. n	Asmild	o. 1170	Maria og Margrete (Lunde Gavebog s. 166)
C.	Holme	1172	Maria (Nikolaus? i segl)
C.	Løgum	1173	Maria
A.	Æbelholt (tidl. Eskilsø)	o. 1175	Thomas og Vilhelm (Lunde Gavebog s. 72)
C. n	Slangerup	o. 1175	Maria og Nikolaus (Lunde Gavebog s. 90)
A.	Grinderslev	før 1176	Peter (segl)
B.	Vor	før 1184	Maria (segl)
C.	Ry (Guldholm)	1191	Maria
C.	Ås	1194	Maria
Joh.	Viborg	o. 1200?	Johannes?
B. n	Byrthinge	o. 1200	Maria (segl)
B. n	Dalum	o. 1200	Katarina? (segl)
?	Vejerslev (snart forladt?)	før 1203	?
? n	Ring	før 1203	?
Pr.	Bækkeskov (tidl. Væ)	1213	Maria
D.	Lund	1222	Maria (segl; Lunde Gavebog s. 77,130)
		1227	Se anm. [1])
D.	Ribe	1228	Katarina
D.	Roskilde	1231	Katarina (S. R. D. I. 185; Lunde Gavebog: Maria(?))
Fr.	Ribe	1232	Laurentius (S. R. D. VI. 254)
Fr.	Haderslev	1232	?
A. n	Viborg	før o. 1233	Maria og Botulfus (Lunde Gavebog s. 168)
Fr.	Slesvig	1234	Maria (segl)
D.	Slesvig	1235	Paulus (segl)
Fr.	Viborg	1235	Franciscus (segl)
Fr.	Svendborg	1236	Katarina (segl)
Fr.	Randers	1236	?

Orden		Stiftet	Indviet til
Fr.	Roskilde	1237	?
Fr.	Tønder	1238	Maria (Haupt II. 614; hvorfra?)
Fr.	Lund	1238	Katarina (segl)
Fr.	København	1238	?
Fr.	Kalundborg	o. 1238	?
Fr.	Næstved	o. 1240	?
D.	Næstved	1242	? Se anm. [2])
D.	Viborg	før 1246	?
D.	Århus	før 1246	Maria
		1246	Se anm. [3])
B.?n	Vissing	før 1249	?
B. n	Slesvig	før 1250	Maria (og Johannes) Se anm. [4])
Fr.	Ålborg	o. 1250	? (Franciscus? i seglet seraf?)
D.	Odense	før 1252	Peter (Engelstoft: Odense s. 64; hvorfra?)
D.	Vordingborg (snart forl.)	1253	?
D.	Haderslev	før 1254	?
D.	Åhus	før 1254	? (segl: helgeninde)
Cl. n	Roskilde Claræ	1256	Maria og Franciscus? (segl)
A.	Tvilum	før 1257	? (i altrets midtskab: Treenighed, Maria, Johs. apl.)
B.	Glenstrup	før 1261	Maria (segl)
Fr.	Horsens	1261	?
Fr.	Flensborg	1263	Katarina (segl)
D.	Halmstad	før 1264	Katarina? (et K.-kloster nævnes i 15 årh.; Daugaard s. 154)
D. n	Roskilde Agnete	1264	Maria og Agnete? (segl)
Fr.	Ystad	1267	(el. 1266) Katarina og Nicolaus
Fr.	Trælleborg	1267	Katarina (segl)
?	Alling	før 1268	?

Orden		Stiftet	Indviet til
?n	Gudum	før 1268	?
B.?n	Sebber	før 1268	?
B. n	Hundslund	før 1268	Klemens (segl)
B.?n	Stubber	før 1268	Maria (segl, afb. Kh. S. 4. R. I. 67)
B. n	Ørslev	før 1275	Nikolaus (segl) Se anm. [5])
D.	Holbæk	1275	Lucius
D.	Helsingborg	1275	Nikolaus ? og ? (segl)
Joh.	Odense	o. 1275	Mikael og Johannes bapt. (segl)
Fr.	Odense	1279	Maria ? (S. R. D. V. 515; Katarina pavebrev 1513 Nye Kh. S. VI. 571)
Fr.	Nysted	1286	?
Fr.	Kolding	1288	?
B.	Halsted	o. 1290	Søren (segl)
D.	Vejle	o. 1310?	? Se anm. [6])
Joh.	Ribe	før 1311	?

[1]) Pontoppidan: Ann. I. 642 opregner en række Dominikanerklostre (i Viborg, Århus, Vejle, Ribe, Tønder, Husum, Flensborg, Haderslev, Odense, Visby „o. fl.“), som han siger stiftedes 1227 og følgende år. Jeg ser ikke, hvorfra han har denne viden; skulde det måske være fra et vita Sti Hyacinthi, om hvem man sædvanlig fortæller, at han missionerede i Danmark og Sverige (se Kath. Kirchenlex. VI. 513 og Wedel-Jarlsberg: Province de Dacia). Men der kan næppe være nogen tvivl om, at meddelelsen delvis er urigtig, da der ellers aldrig tales om Dominikanerklostre i Husum, Tønder og Flensborg, og det vil bl. a. sige, at de skulde mangle på ordenens officielle lister fra beg. af 14 årh. (se ndfr. anm. 5) og fuldstændig være undgåede pavernes opmærksomhed i tiden omkr. 1500 (se Karlsson: Handlingar rör. Dom.-prov. Dacia (1901), hvorefter man kan opstille en liste over deres klostre i Danmark på den tid). Dog er der jo den mulighed, at de virkelig blev stiftede, men snart forladte; dette må nemlig antages at have været tilfældet med klostret i Vordingborg, om hvis stiftelse der ikke kan være nogen tvivl, da det nævnes i årb. 1254 (Danske Saml. 2. R. IV. 367); ellers omtales klostret kun i testamente 1261 marts 22.

[2]) Det er sikkert med rette, at tilværelsen af Dominikaner-

klostre i Randers og Horsens benægtes i den nyeste udgave af Trap. Når Fr. Nielsen (Kh. S. 4. R. IV. 187) påberåber sig seglet G. S. 779 (fra 1406), så må jeg derimod hævde, at dette segl vistnok med urette henføres til en Dominikanerprior; i seglet kaldes han Magnus sacerdos, i brevet Magnæs priær (Molbech & Petersen: Danske Diplomer s. 235) og er sagtens den samme som den Magnus Nielsen, der 1403 sept. 2 var prior for Frueklostret (Reg. Dan. 3118, Rep. 4598; brevet haves kun i afskrifter). Antagelsen af klostrene i Randers og Horsens støtter sig iøvrig kun på fortegnelsen (S. R. D. V. 501 f.) over de brødre, som 1246 blev sendte til Estland, men denne bør sikkert forstås således, at der sendtes to brødre fra hvert af de nævnte danske klostre: Lund, Viborg, Århus, Roskilde, en fra hvert af de svenske: Sigtuna, Vesterås, Skeninge, Visby.

[3]) Jeg anser Næstved Dom.-kl.s stiftelse 1242 for meget tvivlsom; meddelelsen kendes kun fra Pontoppidan (D. Atl. III. 99, Ann. I. 656). At klostret var der 1277, fremgår af det S. R. D. IV. 349 registrerede brev; sandsynligvis var det der ikke 1254, da det ikke nævnes i Acta fra dette år, hvor ellers alle ældre klostre, undtagen Slesvig og Vordingborg, findes omtalte.

[4]) Når P. G. Thorsen (i Forerindringen til Dueholms Dipl. s. V) henfører klostret i Slesvig til Johanniterordnen, støtter han sig vistnok kun til navnet: St. Hans kloster. Men kirken kaldes Mariakirken 1250 (S. R. D. V. 22 jfr. II. 602; V. 581 jfr. VI. 583); at den også har været viet St. Hans (hvorefter klostret allerede benævnes i Abels brev 1251) og har taget navn af ham, er ikke tilstrækkeligt bevis. Tilmed er det lidet rimeligt, at der skulde have været Johanniterinder her i landet, da de ellers kun fandtes i de romanske lande (se Heimbücher I. 503).

[5]) Klostret nævnes ikke 1268, som Daugaard angiver; meddelelsen beror vel på en misforståelse af fru Gros testamente. 1275 okt. 28 nævnes det første gang (Ribe Oldemoder nr. 34).

[6]) Der haves fra beg. af 14 årh. en fortegnelse over Dominikanerklostrene i Dacia i Bernardi Guidonis: Historia ordinis Dominicanorum. Den foreligger i flere udgaver; Karlsson: Handlingar s. 5 efter hdskr. fra o. 1310, Codex Cracov. (der nævnes i samme hdskr. provinsialpriorer indtil 1308); på denne liste savnes Vordingborg (se ovfr.) og Vejle. Vejle er imidlertid tilføjet (hvornår?) i en anden codex (Codex Lingonensis: Queétif & Échard i Scriptores ord. præd. I. s. XII) ligesom i den liste, der af baronesse Wedel-Jarlsberg, La province de Dacia s. 277 jfr. s. 8 efter Cod. Rutenen. henføres til 1303. I en ældre liste over klostrene 1277 siges Dacia at have 28 klostre for brødre og kun 1 for søstre (den nys nævnte liste har 27 for brødre, 2 for søstre). Denne liste hidrører fra et andet af Bernardus' arbejder („État des maisons de l'ordre des

Dominicains en 1277 et 1278" kaldes det i L. Delisles fortegnelse over hans værker i Bibl. de l'Éc. d. Chartes XXXVIII nr. 181), men kan vanskelig forenes med de efterretninger, som haves fra generalkapitlernes beslutninger, og hvori der 1296 tilstås provinsen to klostre. Bernardus synes at have interesseret sig særlig for Danmark, som han måske selv har besøgt; thi blandt hans hdskr. opfører Delisle som nr. 164—169: Catalogues historiques des prieurs provinciaux de l'ancienne province de Provence, de la province de Toulouse, de la nouvelle province de Provence, de la province de France et de la province de Danemark (herefter Wedel-Jarlsberg s. 276).

b. Provinsialpriorer i Danmark.

Efter Bernardus Guidonis: Priores prouinciales in prouincia Dacie (hdskr. fra 14 årh.s beg., Karlsson: Handlingar s. 6, også hos Wedel Jarlsberg s. 276) og andre kilder.

1) Rano . . . reverendus, diu . . . obiit in officio.
D. 1238 (årb. t. 1254 og Sigtunaårb. t. 1288) juli 16 (Lunde Gavebog, Ribe nekrol., Kh. S. II. 495), kaldes Ranoldus i krøniken om Dominikanerordnens begyndelse i Danmark (S. R. D. V. 501).

2) Aymundus . . . non diucius . . . absolutus in capitulo generali 1235.
Analdus blev prov.-prior 1238 iflg. årb. t. 1254.

3) Absalon . . . reverendus et bonus . . . 20 år et amplius . . . død som prov.-prior i Rusquillis (!) 1254 vel 1255.
Blev prov.-prior 1241 iflg. årb. t. 1254., d. 1261 (Sigtunaårb.), apr. 21 (årb. (—1254)—1263).

4) Augustinus bis; prima vice sucessit fratri Absaloni predicto, absolutus in cap. gen. Treuerensi 1266.
1261 Agus institutus (Sigtunaårb.).
1261 Augustinus instituitur (årb. t. 1263).
1264 Augustinus. Rep. 403.
— Acho Rep. 659.
1266 afsættes prov.-prioren (Reg. Dan. 1153).

5) Nycholaus, bonus, successit fratri Augustino 1266, priorque fuit annis 5 aut 6, absolutus in cap. gen. Florencie 1272, et fuit factus penitenciarius in curia Romana, ubi obiit in officio poenitentiarii.
1272 afsættes prov.-prioren (Reg. Dan. 1218).

Frater Augustinus predictus secunda vice successit fratri Nycholao 1272, priorque fuit tam in prima quam in secunda

vice annis 22 et amplius, priorque provincialis existens obiit 1282 vel 83.

1272 apr. 4 Augustinus (Rep.).
1275 A. (Reg. Dan. 1242).
D. 1285 iflg. Hamsfort (S. R. D. I. 293): Acho.

6) Oliuerius, successit fratri Aug. 1282 vel 83; absolutus una vice in cap. gen. Palentino 1291. Fuit autem reelectus ipso eodem anno immediate in cap. prov. Dacie, priorque fuit in universo annis 19, fuitque absolutus ultima vice in gen. cap. Bononiæ 1302. Hic obiit in Nestuit 1308.

1286 kap. i Sigtuna: electus fr. Olauus in prov. (Sigtunaårb. t. 1288).
1291 afsættes prov.-prior i D. og må ikke genvælges det år! (Reg. Dan. 1444).
1292 u. d. O. udsteder vidisser (Reg. Dan. 1455, 1456).
1295 okt. 28 nævnes Olavus (Rep.).
1299 nov. 15 Olavus vidne (Reg. Dan. 1586).
1302 jan. 22 Olavus vidisse (Reg. Dan.); afsat 1302 (Reg. Dan. 1586).

7) P. de Rusquillis, successit fratri Oliuerio 1302, . . $5^1/_2$ år . . absolutus in gen. cap. Paduano 1308.

1305 aug. 22 Petrus vidisse (Reg. Dan. 1636).
1305 u. d. Petrus (Reg. Dan. 1646).
Prov.-prioren afsat 1308 (Reg. Dan. 1697).

8) Canutus, successit fratri Petro de Rusquillis 1308.

1315 aug. 20 Kanutus (Rep.).

c. Provinsialministre i Dacia.

Efter listen hos Petrus Olai S. R. D. V. 526; jfr. Visby hdskr. S. R. D. VI. 512, skrevet lidt inde i 15. årh. (V).

1. Reginkinus.
2. Tydericus.
   Brev: 1240 maj 28: Thidericus.
3. Sveno.
   Brev: 1251 dec. 11: S.
4. Niels Precianus 1277.
   Brev: 1269 febr. 9: Nicolaus.
5. Karl.
6. Nils Mus, valgt 1280.
7. David, valgt 1285.
8. Kristiern, electus 1296 erat minister 1296.
   V: 1295 David supportatur, et Christiarnus eligitur.

9. Johannes Lydikesøn custos Rosk., valgt 1298 i Lund, d. 1299.
V: 1296 vælges Johannes Lydikesøn.
10. Thrugot, valgt 1300, d. 1306.
V: 1299 vælges Turgot.
11. Astrad, valgt 1307.
V: 1307 vælges Astrad; brev 1310 febr. 8.
12. Nils Mariabo, valgt 1315.
V: 1314 i Ystad vælges Nils Marchabo.
13. Sven Bystorpp 1324.
V: 1321 vælges Sven.

d. Franciskaner-provinsialkapitler 1264—1319.

Jfr. s. 309, anm. 3.

1264	Randers	1286	Randers
65	Lund	87	Tønder
66	Kiel	88	Skara
67	Tønder	89	Stockholm
68	Søderkøping	90	Ystad
69	Flensborg	91	Linkøping
70	Skara	92	Slesvig
71	Søderkøping	93	Nysted
72	Kongshelle	94	Tønder
73	Stockholm	95	Viborg
74	Viborg	96	Tønsberg
75	Horsens	97	Jønkøping
76	Svendborg	98	Lund
77	Næstved	99	København
78	Trælleborg	1300	Upsala
79	Kalundborg	01	Skara
80	Ribe	02	Flensborg
81	Ålborg	03	Horsens
82	Søderkøping	04	Odense
83	Lund	05	Linkøping
84	Roskilde	06	Lund
85	Flensborg	07	Ribe

1308 Næstved[1])
09 Kongshelle
10 Svendborg
11 Arboga
12 Jønkøping
13 Ålborg

1314 Ystad
15 Stockholm
16 Slesvig
17 Roskilde
18 Oslo
19 Nysted

---

[1]) Efter Petrus Olai 1309.

Rigets „bedste Mænd", Danehof og Rigsraadet.

Af

Kr. Erslev.

Vor Forstaaelse af Udviklingsgangen i Danmarks ældre Statsforfatning er i de senere Aar undergaaet en indgribende Ændring, og det skyldes først og sidst Frk. Anna Hudes Skrift om Danehoffet og dets Plads i Danmarks Statsforfatning, der fremkom i 1893. Ved denne Undersøgelse omstyrtedes ganske den Opfattelse, der hidtil havde været saa godt som ubestridt og i sin Tid var formet af J. E. Larsen. Efter ham havde lige fra Oldtiden og ned til Enevældens Indførelse Folket haft Del i Rigets Styrelse gennem en Forsamling, hvis Sammensætning i Tidens Løb vel var undergaaet store Ændringer, men som dog altid havde været en Repræsentation for hele Folket i dets forskellige Lag. I Stedet for det oprindelige Folkething var i Valdemarernes Tid traadt Danehoffet, paa hvilket de privilegerede Klasser havde mest Indflydelse, men hvortil dog ogsaa mødte Fuldmægtige fra Købstæder og Bønder, og en umiddelbar Fortsættelse af Danehoffet var senere de Stænderforsamlinger eller Rigsdage, som lige til 1660 var den egentlige Hovedmyndighed i Riget, højere end selve

Kongedømmet. Ganske vist var dog fra o. 1450 den faktiske Magt gledet over til Rigsraadet, idet Raaderne havde tiltaget sig en Myndighed, som laa ganske udenfor deres oprindeligt saa beskedne Stilling som Kongens personlige Raadgivere, og havde taget Magten baade fra Konge og Folk.

Alt dette er nu ganske opgivet, og selve Grundtraaden i Statsudviklingen ser vi anderledes end før. Frk. Hude vil allerede ikke anerkende, at det Rigsfolkething, som efter den ældre Opfattelse dannede Udgangspunktet, nogensinde har existeret; maaske gaar hun deri for vidt, men i alt Fald har hun med Rette betonet, at Folkets Deltagelse i Styrelsen i den ældre Middelalder især viste sig ved Forhandlinger paa de tre store Landsthing. I brat Modsætning hertil staar nu Danehoffet, dels ved at være et Rigsmøde i Modsætning til de tredelte Landsthing, dels ved at være et Møde, hvorpaa Stormændene spillede den alt afgørende Rolle, medens den stænderske Karakter, man havde tillagt det, viser sig at bero paa Misforstaaelse. Danehoffet faar derved en helt anden Plads i Forfatningsudviklingen end man før havde tillagt det. Saa lidt som det er i Slægt med tidligere Folkething, lige saa lidt fortsættes det af en senere Tids Stænderforsamlinger, der derimod netop hænger sammen med Landsthingenes politiske Virksomhed, som stærk begrænset var fortsat ogsaa i Danehofstiden. Danehoffets udprægede aristokratiske Karakter fører i Stedet til at betragte Rigsraadet som dets Efterfølger og Arvtager.

Tydeligst ser man den gennemgribende Forskel paa denne Opfattelse og saa den tidligere raadende ved en rent skematisk Opstilling. Før Frk. Hude saa man

Folkething — Danehof — Stænderforsamlinger som een fortløbende Linie, hvori Rigsraadet pludselig brød usurpatorisk ind. I Stedet ses nu to jævnsides løbende Strømme:

$$\frac{\text{Landsthing — Stænderforsamlinger}}{\text{Danehof — Rigsraad;}}$$

for oven har vi de folkelige Institutioner, for neden de aristokratiske, som tillige er de, der faktisk sidder inde med den største Magt.

For mit eget personlige Vedkommende var jeg saa at sige en født Tilhænger af den ny Opfattelse. Selv havde jeg en Gang ved en tilfældig Undersøgelse faaet Øje for, at Theorien om Danehoffet som et Stændermøde egentlig hvilede blot paa to Kildesteder, med hvis Paalidelighed det stod ilde til; jeg havde saa henledt Frk. Hudes Opmærksomhed derpaa og opfordret hende til at gøre hele Spørgsmaalet til Genstand for nøjere Prøvelse. I den følgende Tid kredsede dog mine Tanker uvilkaarlig om dette Problem, og ikke mindst ved Studiet af europæisk Statsudvikling havde jeg stadig Blikket henvendt paa, hvad deraf kunde læres ogsaa for Danmark; men jeg undgik at komme for dybt ind herpaa, netop af Hensyn til det Arbejde, hvormed jeg vidste, Frk. Hude syslede. Endelig fremkom da dennes Skrift, og det viste sig, at hun i Stedet for den Opfattelse, hvis Uholdbarhed ogsaa var blevet mig klar, formaaede at sætte en anden, vel begrundet og skarpt gennemført. Allerede ved den mundtlige Disputats udtalte jeg da min stærke Tilslutning til Frk. Hudes Grundsyn, og hvor jeg siden i „Danmarks Riges Historie“ er kommet ind paa disse Forhold, vil man ogsaa finde, at det i det

hele og store er de samme Grundtanker, der bærer Fremstillingen.

Imidlertid har jeg dog fra første Færd paa adskillige Punkter haft en fra Frk. Hude afvigende Opfattelse, og meget langt fjerner jeg mig fra hende, naar det spørges om, hvorledes man fra Danehofstiden er kommet over i Rigsraadstiden. Frk. Hude udtaler sig derom i et Slutningskapitel, som hun giver Overskriften: Herredag og Rigsdag. Man mærker dog her nok, at hendes udtømmende Studier slutter med Danehoffets egentlige Tidsalder, ved Udgangen af det 14. Aarhundrede; for den følgende Tid har hun maattet nøjes med en mere spredt Kundskab, men det har gjort, at hun her, saa vidt jeg kan se, ikke ret har faaet fat i Grundtraadene, hvad der saa ogsaa har virket tilbage paa hendes Opfattelse af selve Danehofstiden.

Frk. Hude betragter jo, som vi allerede veed, Rigsraadet som den Institution, der afløser Danehoffet eller, som hun udtrykker det, overflødiggør det. Tidligere havde man jo nok set, at Rigsraadet tog Magten omtrent ved den Tid, da man hørte op at sammenkalde Danehoffer; nyt hos Frk. H. er her det, at hun opfatter de to Institutioner som nært beslægtede, idet ogsaa Danehoffet repræsenterer det høje Aristokrati. For Overgangen fra det ene til det andet kan Frk. H. derfor ogsaa opstille som mulig en Forklaring, der var ganske utænkelig efter den tidligere raadende Opfattelse, den nemlig, at Danehoffet ligefrem ved en „Indsnævring“ blev til Rigsraadet. Selv forkaster hun dog dette og mener, at der mellem Danehof og Rigsraad har været et Overgangsled, Herredagen. Senere er i Danmark „Herredag“ vel blot en Betegnelse for det regelmæssige

aarlige Møde, som Rigsraadet holdt for at afgive Domme; men selve Navnet, mener Forf., peger paa, at Herredag oprindelig har været noget andet og mere, og nærmere mener Frk. H. at kunne definere denne oprindelige Herredag som et Adelsmøde. Disse Adelsherredage, paa hvilke Raadet dog spillede Hovedrollen, skal da have ført fra Danehoffet over til Rigsraadets Enemagt, som først tænkes gennemført i Tiden efter 1536.

Over for hele denne Betragtning maa jeg stille mig ganske afvisende og paastaa, at den her opstillede Herredag er en ren Konstruktion, som ikke har noget med Virkeligheden at gøre. At Herredagen oprindelig har været et Adelsmøde, udlæser Frk. H. af nogle Udtalelser, som alle stammer fra Tiden mellem Frederik I's Tronbestigelse (1523) og Rigsdagen i København 1536, og derfra drager hun saa en Linie hen til et Par Møder i Erik af Pommerns sidste Aar, som hun mener at kunne opfatte som Adelsmøder. Dertil er nu først og fremmest at sige, at Forbindelseslinien ikke findes, saa vist som der i hele Tiden fra 1440 til 1523 ikke kendes et eneste Møde af Adelen fra hele Riget. I denne Tid staar derimod Rigsraadet ubestridelig som den fulde Magthaver ved Siden af Kongen, og der er ikke det mindste Tegn til, at det skal have delt Magten med Adelen.

Selv om Frk. H. havde Ret i, at Herredagen under Frederik I var et Adelsmøde, kunde dette da intet oplyse om Tilblivelsen af Rigsraadets Myndighed; det maatte være et Sving bort fra Raadets Magtstilling, ikke noget paa Vejen dertil. Saaledes forholder det sig i Virkeligheden. Efter Kristiern II's revolutionære Forsøg paa at ændre hele Rigets Forfatning, under den indre

og ydre Uro i Frederik I's Tid kom man netop til det, som ikke var sket under de fire foregaaende Konger; nogle Gange forhandlede man om Statens Sager med Adelsmænd fra hele Riget. Men disse Sammenkomster kaldtes alligevel ikke Herredag; dette er da som senere Navnet for Rigsraadets Møder, men Forhandlingerne med den menige Adel fandt naturligt nok Sted under disse Raadsmøder.

Navnet Herredag for Adelsmøder, der skulde ligge forud for Rigsraadets Enemagt, bør derfor ganske udgaa, og for øvrigt kan jeg heller ikke tiltræde Frk. H.s Forsøg paa at bevise, at to Møder i Erik af Pommerns Tid har været Adelsmøder; jeg ser ikke nogen Grund til i dem at se andet end Møder af Rigets Raader.

Paa intet af dette skal jeg dog gaa nærmere ind; Fejlen ligger nemlig efter min Mening meget dybere, og man kommer overhovedet ind paa en Afvej, naar man spørger om, hvorledes Rigsraadets Myndighed er fremgaaet af Danehoffet. Sagen er den, at man derved sammenstiller to Begreber, der er ganske uensartede, helt væsensforskellige. Hvad Rigsraadet er, veed alle: en Kreds af Mænd, som efter Rigets Forfatning er i Besiddelse af en vis, meget udstrakt Myndighed over for Kongen. Men er Danehoffet noget tilsvarende? Ja, efter den ældre Opfattelse var det det, og Frk. H., der ellers har brudt saa grundigt med den, ser det paa samme Maade. Hun taler om Danehoffets forfatningsmæssige Stilling, hun skriver et helt Kapitel om dets Funktioner og udfinder, at Hoffet var baade lovgivende og dømmende. Intet af dette stemmer dog med Middelalderens egen Talebrug. Det hedder aldrig, at Danehoffet giver eller samtykker i en Lov, aldrig at Dane-

hoffet dømmer, men ene og alene, at Rigets store lovgiver og dømmer — paa Danehof. I Haandfæstningen af 1326 fastsættes, at den kan ændres i „Parlamentet efter Rigets Prælaters og bedste Mænds Raad“; Kongen stadfæster Tords Artikler „med Samtykke af Rigets bedste Mænd i Danernes Parlament“; Erik Klipping lover at staa til Rette for „vore bedste Mænd paa Rigsmøderne“, og saaledes over alt. Hvad der derimod bestemmes om Danehoffet, det er, paa hvad Tid og Sted det skal holdes, hvorledes det skal indkaldes, at enhver, der vil besøge det, skal nyde Fred og Beskyttelse. Det er da ganske klart, at hvad man kan sammenligne med Rigsraadet, det er Stormændenes Funktioner paa Danehoffet, ikke dette selv, saa vist som „Danehof“ kun er Benævnelsen for et Rigsmøde af særlig Natur.

Rent formalistisk som dette synes at være, fører det os i Virkeligheden et stort Skridt fremad. Naar vi ser, at man ikke skal nævne Danehoffet som Skranken for Kongemagten, men de paa Danehoffet forsamlede Stormænd, kommer vi ganske naturligt til at spørge, om Stormændene da ikke, ogsaa uden for Danehoffet, havde forfatningsmæssige Rettigheder over for Kongen. Dette havde de netop. Paa en hel Række Punkter skulde den danske Konge i det 14. Aarh. indhente Samtykke fra en Kreds, der betegnes med vekslende Navne, hyppigst dog som Rigets „bedste Mænd“. Jeg nævner de vigtigste:

1. Kongen kan kun med de bedste Mænds Samtykke træffe varige Bestemmelser om Kronens Lande og Gods. Theoretisk er dette udtalt i Rigsraadets Responsa fra Kong Olufs Tid: kongelige Gaver af Gods

staar fast, naar de er givne „med Raad af Rigets mægtige, gejstlige og læge“ (Aarsberetn. V, 52); praktisk ses det i, at de bedste Mænds Samtykke nævnes f. Ex. ved Arveforleninger; sml. hvorledes Kristoffer II lover Johan den milde at skaffe ham Stadfæstelse paa Femern fra *consiliarii regni Dacie* (Repert. 1541).

2. Kongen maa kun erklære Krig „med Raad og Samtykke af Prælaterne og Rigets mægtige“: Haandfæstningerne 1320, 1326, 1376.

3. Stormændene kan bevilge Kongen Skat: i Forliget med Jens Grand fastsættes, at Ærkebispen skal være fri for alle Skatter, uden de paalægges *de consilio majorum et meliorum regni nostri* (Dipl. Svec. II, 392)[1]).

4. Handelsforbud maa Kongen kun udstede *de communi consensu meliorum*: de tre Haandfæstninger.

5. Til Love kræves Stormændenes Samtykke. Dette søges som oftest paa Danehoffet, men Tonen ligger dog lige saa meget paa Stormændene som paa Mødet; 1320 fastslaas, at Manglerne i Valdemars Love skal udfyldes *per discretos regni*, og først 1326 tilføjes *in parlamento* (Hude 74). Landefreden af 1360 er jo ogsaa udgaaet fra et Stormandsmøde, som Frk. H. vist med Rette ikke regner for et Danehof.

6. Medens det egentlige Kongevalg foregaar paa Landsthingene, vælger dog fra tidlig Tid Stormændene i Kongens levende Live hans Søn til Efterfølger, og til Slut kommer man endog til, at selve Kongevalget sker paa et Stormandsmøde; 1376 vælges Oluf til Konge i Slagelse.

---

[1]) Frk. Hude har derfor ikke Ret i at fastslaa (S. 125), at „der i Danmark ikke fandtes nogen Fællesforsamling, der var i Besiddelse af skattebevilgende Myndighed“.

Man ser, hvor udstrakt Stormændenes Myndighedsomraade er, og tillige fremtræder det, at kun deres Del i Lovgivningsmagten særlig knytter sig til Danehofsmøderne og det endda ikke udelukkende; ganske ejendommeligt for Danehoffet er ene, at paa dette virker de „bedste Mænd“ som Rigets højeste Domstol. I disse Stormænd, hvad enten de saa mødtes under den ene eller den anden Form, har vi Forløberne for Rigsraadet, og Punkt for Punkt svarer Raadets Stilling i Forfatningen, saaledes som vi ser den i det 15. Aarhundrede, til den, der et Aarhundrede før tillagdes de bedste Mænd.

Naar Frk. Hude her i Stedet nævner Danehoffet, om end med den konstruerede Herredag som Mellemled, kan det Fejlsyn, der gemmer sig deri, bedst ses ved en Sammenligning netop med Herredagen, den virkelige Herredag, som vi kender fra det 16. og 17. Aarbundrede. Den holdes aarlig med stor Højtidelighed; Kongen og Raadet sidder paa den til Doms, og Mødet er forud kundgjort, for at enhver i Tide kan indstævne sin Sag for Rigets højeste Domstol. Mange andre kommer dog ogsaa til Herredagen; enhver, der har et Ønske, han vil have opfyldt, eller en Klage, han ønsker afhjulpet, veed jo, at han der vil træffe Rigets øverste Myndigheder. Det gælder de enkelte, ikke mindre dog hele Klasser, og især er Adelen tilbøjelig til at indfinde sig ved Herredagen for her at paavirke Rigsraadet og gennem det atter Kongen. Saaledes staar Herredagen omgivet af stor Glans; men alligevel kan ingen dog i den se Grundpunktet i Danmarks Forfatning. Man kan end ikke korrekt kalde den Rigets højeste Domstol, thi Herredagen er jo kun det højtidelige Møde, paa hvilket Konge og Raad afsiger deres Domme. Langt mindre kan man

betegne Herredagen som selve den forfatningsmæssige Skranke for Kongemagten; dette er Rigsraadet, der mødes ved Herredagen, men ogsaa uden for den. En Undersøgelse af Herredagens „Plads i Danmarks Statsforfatning“ vilde blive misvisende; den vilde faa fat i Formen i Stedet for i Indholdet.

I Virkeligheden er det dette, som er passeret Frk. Hude med Danehoffet. Paa alle enkelte Punkter har hun brudt med den tidligere Opfattelse af, hvad Danehoffet var og betød; men selve Navnet har bedaaret hende og hindret hende i at gaa det lille Skridt videre, som her er antydet. Hun har ikke kunnet frigøre sig fra den Forestilling, at det dog var Danehoffet, som det først og sidst kom an paa, og er derved blevet ført til at afgrænse Undersøgelsen alt for meget. Kun rent i Forbigaaende berører hun, at der dog ogsaa er Lovbestemmelser, der „nævner Stormændene uden at omtale Danehoffet“ (S. 65 f.), og hun glemmer endda dette igen, naar hun flere Gange kommer tilbage til, at Møder af Stormændene uden for Danehoffet ganske savner forfatningsmæssige Rettigheder[1]).

Det turde i det foregaaende være godtgjort, at Rigsraadets Forgængere er de Stormænd, som Forfatningsbestemmelserne fra det 13. og 14. Aarhundrede tillægger saa megen Betydning. Herved er dog endnu intet sagt

[1]) S. 170: „Disse blotte Forhandlingsmøder, hvor Rigets store stod raadgivende ved Kongens Side“. S. 212 stilles Danehoffet som „Indehaver af et bestemt Myndighedsomraade“ op som Modsætning til „Stormandsforsamlingen i dens ubundne Form“; jfr. S. 213 om (Adels)herredagen, der „ikke var i Besiddelse af nogen bestemt Myndighed“.

om, hvorledes man fra disse Rigets „bedste Mænd“ er kommet over til det fast afgrænsede Rigsraad. At følge dette nærmere er baade vanskeligt og vidtløftigt; jeg har berørt Spørgsmaalet forskellige Steder i „Danmarks Riges Historie“ og skal her nøjes med at fremhæve enkelte Hovedsynspunkter.

Først vil jeg da betone, at disse Stormænd maa forstaas som en ret snæver Kreds, i Tal ikke synderligt større end det senere Rigsraad; herved alene bliver det forstaaeligt, at Overgangen fra den ene Kreds til den anden kan foregaa saa let og næsten umærkeligt, som den faktisk sker. Den rette Forstaaelse af Danehofsforsamlingens Sammensætning spiller her den største Rolle. Fra Danehoffet, saaledes som man tidligere tænkte sig det, var der overhovedet ingen Vej over til Rigsraadet; men selv Frk. Hude, der underkender Danehoffets stænderske, repræsentative Karakter og saa stærkt karakteriserer det som en aristokratisk Forsamling, gør Vejen derfra til Rigsraadet længer end der er Grund til. Helt klar er hendes Forstaaelse af Danehoffets „Bestanddele“ vel ikke; dog hælder hun til at definere det som et Møde, hvortil hele Adelen blev indkaldt, og det samme gaar igen, hvor hun kommer ind paa den Herredag, som opstilles som Overgangsleddet til Rigsraadet; det, der skal forklares, er overhovedet, mener hun, hvorledes „den politiske Myndighed, som i Middelalderen alle de „gode Mænd“ havde gjort Fordring paa at udøve“, blev samlet i Rigsraadets Hænder (S. 213). Nej, de „bedste Mænd“ er noget helt andet end de „gode Mænd“ eller Adelen, og Danehoffet bør sikkert ikke opfattes som et Adelsmøde. Det er baade videre og snævrere. Videre, saa vist som enhver dansk kunde

møde til det offentlig kundgjorte Hof, snævrere fordi de, hvis Mening og Raad hørtes, kun var Rigets fyrstelige Lensmænd, Bisperne og dertil en lille Kreds af ansete Mænd. Det var disse alene, der tog Beslutningerne, selv om de maaske bagefter forelagdes for hele Forsamlingen til Stadfæstelse. Saaledes ser Frk. H. det ogsaa, men hun lægger Grænselinien mellem de lavere Klasser som de passive, Adelen som den aktive Del af Forsamlingen (S. 198); hertil maatte jo i alt Fald føjes Prælaterne, men saa lidt som hele Gejstligheden havde nogen Stemme, saa lidt er der Grund til at lade den saa overmaade talrige Adel have det. Den Kreds, der virkelig inddroges i Raadslagningerne, kunde naturligvis være videre eller snævrere efter den Sags Natur, som skulde afgøres, efter Kongens Ønske og Forsamlingens Karakter; men selv ved Danehofferne har den dog været faatallig, og endnu mere gælder det om de Forhandlingsmøder, Kongerne holdt med Stormændene alene. Hvis man ved Aristokrati forstaar de to privilegerede Stænder, maa man for at undgaa Mistydning kalde Stormandsmøderne højaristokratiske Forsamlinger.

Et andet Hovedpunkt er det, at fra tidlig Tid spiller Kongens Raader en meget fremtrædende Rolle paa Stormandsmøderne. Atter og atter nævnes de allerede i det 13. Aarhundrede; naar Kongen som Vidnesbyrd om sine Regeringshandlingers Lovmæssighed anfører, at han for dem har fundet Tilslutning — om det hedder „med Raad af“ eller „med Samtykke af“, ligger der vist ingen Vægt paa —, saa nævner han snart „de bedste Mænd“, snart „vore Raader“, og det skifter paa en Maade, der viser, at det ene og det andet var omtrent lige godt. I 1260, for at nævne et enkelt Exempel, bortskøder den

umyndige Erik Klipping Krongods med Samtykke af sin Moder og Rigets bedste Mænd; 1289 foretager hans Søn en Skødning „efter vor Moders og vore andre Raaders Vilje“ (Hasse II, 91; SRD. VI, 396). Fra første Færd er de to Kredse delvis faldet sammen, og de er stedse kommet hinanden nærmere. 1326 nævnes endog Raaderne forud for de bedste Mænd, da den slesvigske Valdemar udsteder et Arvelensbrev „med Samtykke af vore Raader og Rigets bedste Mænd“, og samtidig defineres Kongens Raader ligefrem som Rigets bedste Mænd, *de consilio consiliariorum nostrorum, meliorum videlicet regni* (Hvitfeld 434; Sartorius II, 315). Da Kongens Raader begyndte at betegnes som Rigens Raader, var det kun at fastslaa en Stilling, som de allerede længe havde haft; de udgjorde den faste Kerne i den Kreds af Stormænd, Kongen raadspurgte, hvad enten det saa var paa Danehof eller paa Møder af mindre højtidelig Karakter. Naar man ser, hvilken Stilling Rigsraadet indtager under Kongeløset efter Valdemar Atterdags Død, vil man forstaa, hvor urigtigt det er først at lade det komme til Magten efter Danehofstiden; det staar i Virkeligheden fuldt færdigt i en Tid, da der endnu ret regelmæssigt blev holdt aarlige Rigsmøder, men det maa saa ogsaa paa disse have spillet den afgørende Rolle.

Dette sidste fører mig ind paa endnu een Betragtning. Frk. Hude har paapeget, hvorledes det er Stormændene, der fremtvinger det ofte gentagne Løfte om aarlig Afholdelse af Danehof, og Kongerne, der saa vidt muligt undgaar at sammenkalde disse Rigsmøder, og naar Danehofferne tilsidst hører helt op, ser hun da deri en Sejr for Kongedømmet. Det er ogsaa rigtigt, men Sejrens Betydning bliver dog stærkt begrænset,

naar man maa tilføje, at ogsaa uden Rigsmøderne staar Stormandsindflydelsen fast netop gennem Rigsraadet. I dette, at de „bedste Mænd“ afløses af den Institution, hvis fulde Titel er „Kongens og Rigets Raader“, vil jeg snarere se en Udligning af et Aarhundredes Kampe mellem Konge og Aristokrati end just en Sejr for den ene eller den anden Part. Paa den ene Side var Rigsraadet ved stadig at staa ved Kongens Side og deltage i alle politiske Forhandlinger sikker paa at have en helt anderledes regelmæssig Indflydelse paa Kongen end de „bedste Mænd“ udenfor Raadet kunde have, og naar Kongens Raad var blevet til Rigsraadet, var der ikke mere den Trang som tidligere til gennem de aarlige Rigsmøder at tvinge Kongen til at raadføre sig med Stormændene. Paa den anden Side opnaaede Kongen en Indflydelse paa, hvorledes den Kreds var sammensat, hos hvem han skulde søge Raad og Samtykke, som han ikke kunde have under Forhandlingerne paa de offentlige Rigsmøder. At Overgangen fra de „bedste Mænd“ til Rigsraadet overhovedet er sket under Samstemning fra Kongens Side, ja snarest er fremskyndet af ham, det er egentlig givet ved, at Overgangen sker saa hurtigt og lydløst.

At Kongen skulde have bidraget sit til at gøre sine Raader til Rigsraader, det er en Tanke, der er diametralt modsat den ældre Opfattelse, hvorefter Rigsraadet netop har usurperet sin Myndighed baade paa Kongens og den folkelige Rigsforsamlings Bekostning, og der er da Grund til at følge det lidt nærmere. Paa det politiske Omraade kan det vel kun skimtes; derimod kan det en vis Grad bevises for Domstolene, hvor Rigsraadet afløser Danehofsdomstolen som Rigets højeste Ret. Lad

os da følge den Udvikling, der ligger derimellem, men først klare os, hvorhen det er, vi skal.

Det er almindelig anerkendt, at fra Kristiern I's Tid er Rigets øverste Domstol Konge og Raad i Forening. Dommene udfærdiges i Kongens Navn, forsegles med „Seglet til Sager“, og som Vidne anføres Rigens Kansler (Justitiarius). Domstolens Navn er det kongelige Retterthing, men Rigsraadet er de givne Meddommere; vi finder vekselvis Udtryk som „for vort Raad og Retterthing“ og „for os og vore elskelige Raader paa vort Retterthing“, og naar Retterthinget undertiden ikke nævnes, og det blot hedder „for os og vort elskelige Raad“, er det dog aabenbart ganske det samme. Som Meddommere nævnes ved Siden af Raadet ofte ogsaa andre ansete Mænd, adelige, sjældnere borgerlige, hvad der for øvrigt fortsætter sig ind i det 16. Aarhundrede; men det er Raadets Deltagelse, der præger Domstolen. Naar Kongen selv er Part i Sagen, dømmer Raadet uden ham med Ærkebispen i Spidsen.

Naar den øverste Domstol under Kristiern I og senere kaldes Retterthinget, ligger deri, hvilken ældre Institution det er, hvis Udvikling det gælder at faa fat i. Vi kan her nøjes med at tage Kongens Retterthing, som det havde formet sig ved Midten af det 14. Aarhundrede; derved er vi jo kommet tilbage til en Tid, da ikke det, men Danehofsdomstolen var Rigets Højesteret. Talrige Retterthingsbreve fra Valdemar Atterdags Tid viser, at Dommene havde en ganske fast Form, i Grundtrækkene den samme, som vi allerede har set for det følgende Aarhundrede: Kongen udtaler, hvad der er sket *in placito justitiario nostro*, og Brevene forsynes med Retterthingsseglet og anfører Justitiaren som Vidne. Om Kongen

virkelig selv har afsagt Dommen, kan som oftest ikke afgøres efter Dombrevet; det kan godt være sket af Drosten eller Justitiaren paa hans Vegne. Men hvad der skiller disse Domme fra Retterthingsdommene fra Kristiern I's Tid, er, at Raadet ikke nævnes og at det overhövedet som Regel ikke omtales, at andre har siddet til Doms end Kongen.

Hist og her finder vi dog allerede i Valdemar Atterdags Tid, at Kongen ved sin Domsafsigelse bruger Bisiddere. 1353 siges en Retterthingsdom at være fældet i Nærværelse af 3 Riddere og *alii plures fideles, ipsi placito nostro tunc astantes* (Matzen, Panteret 467), og ret hyppigt viser det sig ved de Retterthing, Kong Valdemar i Aaret 1355 holdt i Jylland og hvis store Betydning fremhæves i den samtidige sjællandske Aarbog. Undertiden siges kun ubestemt, at Sagen er foretaget for Kongen og *alii discreti* (Repert. 2451); andensteds nævnes disse tilstedeværende ved Navn, og de hænger deres Segl under Brevet jævnsides Retterthingsseglet (Rep. 2461, jfr. 2497 fra 1356). I et Brev kaldes de nærværende udtrykkelig „vore Dommere, som er beskikkede til at prøve og afgøre denne og andre Sager“ [1]); i et andet tales der om „vore Justitiarier og andre troværdige Mænd“, som var nærværende paa Retterthinget [2]), og i et Tilfælde, hvor Kongen selv var Klager, dømmer disse Mænd alene som „det almindelige Retterthings beskikkede Dommere“ [3]). Hvad der i dette Aar fremtræder saa stærkt, viser sig siden en Gang imellem i

[1]) *justitiarii nostri ad hec et alia discutienda et determinanda specialiter deputati*: Rep. 2450.

[2]) Københavnske Selskabs Skrifter IV, 216.

[3]) *justitiarii deputati placiti justitiarii generalis*: Suhm XIII, 829. Kongens Retterthing kaldes *placitum generale*: Rep. 3117.

Valdemars senere Aar. Ved et Retterthing, der afholdtes 1361 under Danehoffet, var flere *fidedigni* til Stede (Rep. 2666), og 1367 medbesegles et Skøde fra Retterthinget af 10 Stormænd (Rep. 2821); 1365 udsteder endog Drost, Justitiar og 5 andre et Vidnesbyrd om, hvad der er sket paa Retterthinget, uden at Kongen nævnes (Rep. 2761).

Efter Valdemar Atterdags Død styredes Riget under Kongeløset af Rigsraadet, og dette udnævnte nu Adelsmænd til at sidde Retterthing. En Dom af saadanne, som af Drosten Henning Podbusk og Raadet „var forordnet i Fyn Sager at dømme“, haves i en gammel Oversættelse (Rep. 3078) og tilkender en Adelsenke en Del Gods, som den afdøde Konge havde berøvet hende. En mere almindelig Undersøgelse af Kong Valdemars Godserhvervelser blev saa bestemt i Olufs Haandfæstning; i hvert Stift skulde tolv Mænd, udvalgte af vedkommende Bisp, dømme herom. En Dom af en saadan Stiftskommission er bevaret (Rep. 3099), dog siges Dommerne at være beskikkede af Rigets Raader. Men i Virkeligheden gik disse Undersøgelser over til at foretages af det kongelige Retterthing[1]), saaledes at Dommen paa dette fældedes af en Række Adelsmænd. Formelt udfærdigedes Dombrevene i Kongens Navn, og det udtaltes saa, at for visse navngivne Mænd, som „præsiderede vort Retterthing“, var det og det bevist og afgjort (*compertum et sententialiter diffinitum*), hvad Kongen nu ratificerede. Med mindre Afvigelser i det enkelte er denne Form herskende i Aarene 1376—77. Senere, da Barnekongen blev ældre og tilsidst myndig, bruger man

[1]) Rigtigt fremhævet af Will. Christensen, Dansk Statsforvaltning S. 157.

atter den Form, vi har truffet i Valdemar Atterdags Tid; Kongen dømmer, men en Række ansete Mænd anføres som tilstedeværende[1]). Dette er imidlertid nu snarere Reglen end Undtagelsen og findes næsten altid, hvor Retterthingsbrevene ikke blot drejer sig om Forfølgelsen med Rigens Ret eller til Laas.

De faa Retterthingsbreve, der kendes fra den Tid, da Dronning Margrete i eget Navn styrede Riget, synes at vise, at hun ligesom Oluf har taget ansete Mænd med (Rep. 3664, 3834). Ved Erik af Pommerns Tiltrædelse bestemmes det saa, at der efterhaanden skal holdes Retterthing Landet rundt, især til Undersøgelse af, hvad Gods Kronen har mistet, tillige dog for at dømme „hver Mand imellem"; Domstolen skal sammensættes af 6 Riddere eller Svende og 6 „ædle Bønder" sammen med Bisp og Landsdommer. Hvorledes man nærmere havde tænkt sig Formen for de Domme, der afgaves paa denne Maade, kan maaske være tvivlsomt[2]); vist i alt Fald, at det blev det kongelige Retterthing, der kom til at virke, og at Formen blev den samme, man havde anvendt i Kong Olufs første Tid, navngivne Mænd nævnte som præsiderende Retterthinget. Lidt senere hen anvender man vel atter den Udtryksmaade, at de og de har været til Stede (Rep. 4310, 4313 o. s. v.), men særlig under den store Retterthingsvirksomhed i Aaret 1406 og nærmest derefter bliver det den staaende Form, at Parterne er mødt for (*coram*) de og de Mænd,

---

[1]) Rep. 3417, 3441, 3463, 3549, 3561, 3569; allerede 1377: Rep 3180.

[2]) Will. Christensen S. 158 er ganske sikker paa, at man har ment kgl. Retterthingsdomme i sædvanlig Form; jeg hælder dog til at tro, at man snarere har tænkt sig en af Kongen uafhængig Domstol, noget lignende som i 1376.

der oftest til Slut betegnes som de, der har præsideret Kongens Retterthing. Der kommer saa en Periode, hvorfra der kun er bevaret faa Domme; disse er nu paa Dansk, og Formen er, at Kongen erklærer, at „for vort Retterthing i ..., nærværende de og de Stormænd“ (Rep. 6138, 6242, 6266—67, 6411, 6462). Om Kongen virkelig har været til Stede, er langtfra sikkert; 1419 hører vi, at Retterthing holdtes i København af Biskop Jens i Roskilde „og andre flere velbaarne Mænd, som Kongen det befalet haver“ (Danske Mag. V, 296), og 2 Aar før sad den samme Bisp og flere andre „Ret paa vor Herre Kongens Vegne“ (sstds. I, 367).

Saaledes var man naaet til, at der ved det kongelige Retterthing i alle Sager af virkelig Domskarakter anvendtes Bisiddere. Blandt disse finder vi Rigets Stormænd, men ogsaa adskillige andre, lavere Gejstlige, smaa Adelsmænd, ja selv Borgere; de „ædle Bønder“ er der ganske vist intet Spor til. Imidlertid var det dog Stormændene, der satte deres Præg paa Domstolen og hvis Deltagelse alene kunde give en Garanti for, at Dommen ikke afgjordes ved kongelig Vilkaarlighed. Endnu i Erik af Pommerns Tid kommer vi da ogsaa over til, at de ansete Mænd, som var Meddommere ved dette kongelige Retterthing, betegnes som Rigsraader. 1417 anklager Munkene i Skemminge (Maribo) Næstved Bymænd for Kongen og Rigens Raad (Danske Mag. I, 367); 1418 henvises en privat Retsstrid til at endes for „vor naadige Herre Kongen og hans Raad“ (Matzen, Panteret 224). Endelig møder vi i selve Dombrevene den Udtryksmaade, der siden blev den staaende: 1433 kundgør Kong Erik, at „for vort Raad og Retterthing i Nærværelse af“ 8 navngivne og „flere gode Mænd“

o. s. v., og paa samme Maade hedder det 1438 (Rep. 6641, 6975)[1]).

Allerede under Erik af Pommern staar det ogsaa fast, at Rigsraadet er Dommer over Kongen og kan paadømme Stridigheder mellem ham og hans Mænd. Selv tillægger Kongen Rigsraadet denne Myndighed under sin Strid med Holstenerne (Hude S. 87); da han har taget København fra Roskildebispen, er han villig til at underkaste sig Dom af Rigens Raad, og i 1425 afsiger Ærkebispen sammen med gejstlige og verdslige Raader en Kendelse mellem Dronning Filippa paa Kronens Vegne og Bispen af Aarhus (Danske Mag. 4. R. I, 356).

Samtidig med at denne Udvikling foregaar med det kongelige Retterthing, er det nu, at Danehofferne hører op, og man forstaar jo ogsaa nok, at Kongen ved at tage Raaderne til stadige Meddommere paa en vis Maade har overflødiggjort de bedste Mænds Domstol paa Rigsforsamlingen; men at det netop er Regenterne, der har fremmet denne Udvikling, det synes baade Enkelthederne at vise og selve dette, at det er Kongens Domstol, der vokser op til at blive Rigets Højesteret. Det maa dog indrømmes, at vi ikke helt kan maale den indtraadte Forandring, fordi vi veed saa lidt om, hvorledes Danehofsdomstolen egentlig har virket. Den var paa den ene Side Forum for alle Stridigheder mellem Kongen og hans Mænd, paa den anden Side Appelret fra alle andre Domstole i Riget; men har, naar den virkede i sidste Egenskab, ikke Kongen selv ført For-

---

[1]) I to Breve (1403 og 1421) siger Kongen: „for vort siddende Raad“, Rep. 4595, 5921, men Brevenes Ægthed er mer end tvivlsom. — 1409 udstedes en Orfejde for Kongen *et aliis consiliariis, militaribus et fidelibus nostris*: Rep. 5051.

sædet i Retten? Frk. Hude nægter det[1]); jeg hælder til at tro, at det var saa. Naar overhovedet Kongens Retterthing ved at medtage ansete Mænd saa hurtigt faar Præget af at være en Domstol af Konge og Rigsraad, tyder det jo paa, at Konge og Raader allerede paa Danehofferne har virket sammen. Vist er dog kun, at Rigets højeste Domstol i det 15. Aarhundrede præges af den nøjeste Samvirken mellem Konge og Raad.

Dertil kan endnu føjes, at Kongens og Raadets Fællesvirken som Domstol foregik langt oftere end den Fortidens Rigsdomstol, der var knyttet til disse Danehoffer, som til Trods for alle Løfter dog kun blev saa sjældne[2]).

---

[1]) S. 89: „Rigsdomstolen, for hvis Skranke Kongen gav Møde, men i hvis Myndighed han netop som en Følge heraf ingen Del kunde have“. Dette kan dog kun med tvivlsom Ret siges om Danehofsdomstolen som Appelret, og i modsat Retning peger bestemt, at Rigsraadet 1439 karakteriserer „Hofretten i Nyborg“ som den Domstol, hvori Kongen skal skikke hver Mand Ret. En Dom fra 1395 af „Dronning Margrete og Danmarks Riges Raad . . . i Danehof“ kendes uheldigvis kun i Udtog (Rep. 3992).

[2]) Heri kan jeg give Frk. H. Ret, selv om jeg ikke fuldt ud kan tiltræde hendes skarpsindige Bevisførelse for, at der næppe har været synderligt flere Danehoffer end dem, der omtales i vore tarvelige Kilder. I modsat Retning peger bl. a., at man i Slutningen af det 14. Aarhundrede allerede Aaret forud kunde gaa ud fra, at der i den følgende Sommer vilde finde et Danehof Sted, noget, der fremgaar af et Par Kildesteder, Frk. H. har overset. Lige før sin Død, altsaa i Oktober 1375, henviser Valdemar Atterdag til, at den 24. Juni i det følgende Aar vil Rigsraadet komme sammen (*so queme des rykes rad tosamende:* Hanserecesse II, Nr. 105 § 4), og i Oktober 1385, da der aftales et Møde mellem Rigsraadet og Hansestæderne til St. Olafs Dag Aaret efter, motiveres dette ved det da forestaaende Danehof (sstds. Nr. 311 c—d). Ved den Lejlighed gives i øvrigt en Karakteristik af et Danehof, der er ganske lærerig: *Asserebant itaque Dani, quod hujusmodi placitorum terminus super illo tempore estatis affuture, quamvis valde longa sit protelacio, sic concepissent, obinde quod ipsi eodem tempore debeant generalia placita, dicti vulgariter dantzhof, observare, ubi*

Om at holde en bestemt aarlig Højesteretsdag var der ganske vist ikke Tale, og da Rigsraadet samlede alle sine Klager mod Erik af Pommern, indflettede det blandt dem en Anke over, at han havde ladet gaa af Brug „den aarlige Hofret i Nyborg“, som Riget tidligere havde haft; i den første Haandfæstning, der fremkom efter Kong Eriks Afsættelse, optoges ogsaa et Løfte om, at Kongen vilde holde Danehof efter sit Raads Raad. Det er sikkert Danehoffet som Retsdag for Riget, man herved har tænkt paa, og paa den Maade kan Løftet siges at være blevet opfyldt, da man i det 16. Aarhundrede kom ind paa saavidt muligt aarlig at afholde en „almindelig Herredag“, som kundgjordes forud og hvortil enhver i Tide kunde indstævne sine Sager. Denne Herredag opfattedes som et almindeligt Rigsmøde, *communis dieta regni,* som den kaldes paa Latin i Frederik I's Tid, og Tiden selv saa i den netop en Fortsættelse af Danehoffet; 1524 taler Rigsraadet om „denne almindelige Herredag, som man ogsaa kalder Danehof“ [1]).

Man vil se, at naar jeg ovenfor søgte at oplyse Danehoffets Karakter ved en Sammenligning med den senere Herredag, er der mellem disse Ting ikke blot

---

tunc communiter Dani conveniant, quod alia vice nequeant ita prompte convocare. Fra samme Kildesamling kan i øvrigt hentes et Danehof, som Frk. H. ikke har paa sin Liste; ved Midsommertid 1379 undskylder Hansestæderne i et Brev til Henning Podbusk og Rigsraadet, at de ikke har sendt Afsendinge over til Danmark, *hirumme dat hertogh Hinrik to Mekelenburgh to deme Denenhove nicht over en tuch* (Nr. 190 § 6).

[1]) Münter, Reformationshist. I, 527 (Citatet skyldes Pastor Rørdam, jfr. Biogr. Lex. XVII, 206). At Rigsraadet 1588 sætter Herredag lig med Danehof, er tidligere fremhævet, men man kunde frygte for, at Ligningen her var en Frugt af Hvitfelds historiske Lærdom; at den allerede findes i Frederik I's Tid, er derfor af en vis Interesse.

Lighed, men en virkelig historisk Sammenhæng, om Frederik I's Raader da har Ret i den her gengivne Udtalelse. Og jeg tror unægteligt, at Raadet netop har set rigtigt, og at Danehoffet maaske allerede fra første Færd var, i alt Fald meget hurtigt blev først og sidst Rigets store Retsdag. Det er i den Retning betegnende, at da Magnus Smek kom i Besiddelse af de gammeldanske Landskaber hinsides Øresund, holdt han Retterthing, hvortil „hele Skaanes Menighed“ sammenkaldtes „for at opnaa Retfærdighed“ [1]); man tør nok heri se en Erstatning for det danske Danehof, hvorfra Skaaningerne i dette Øjeblik var udelukkede.

Ligger Danehoffets Betydning især paa Retsvæsenets Omraade, er de bedste Mænds Indflydelse kun løsere knyttet dertil. I den Retning er en Sammenligning med Forholdene i Sverige og Norge lærerig. I begge disse Riger bliver, ganske som i Danmark, først Stormændene Kongemagtens Skranke, senere det skarpt afgrænsede Rigsraad; men et saa fast udformet Rigsmøde som Danehoffet finder vi hverken i det ene eller det andet Land. Ogsaa ad den Vej føres man til at indse, at det danske Rigsraad tager Arv ikke efter Danehoffet, men efter de „bedste Mænd“.

---

[1]) *Magno rege apud castrum Helsingborg placita sua justitiaria exercente, communitate terre Sćanie ad hoc pro consequenda justitia generaliter convocata:* Dipl. Svec. IV, 682.

Smaastykker.

2.

En tysk Satire over danske Stats- og Hofmænd 1784.

Ved Louis Bobé.

Blandt Bernstorffernes Slægt og Paarørende er der ingen, der ved sine oftere udtalte, haanlige og nedsættende Ytringer om det danske Folk har krænket dets Nationalfølelse dybere end A. P. Bernstorffs egen Svoger, den som tysk Digter bekjendte Greve Friedrich Leopold Stolberg.

Dette er saa meget mere at beklage som man i hans Digte og Breve finder en ægte og fin Opfattelse af den danske Natur, de sjællandske Bøgeskove og Skovsøer og særlig Sundet, der har inspireret ham til nogle af hans smukkeste Digte. Han er den første tyske Digter, der i sine Sange har forherliget Havet, saaledes i: „Hellebeck, eine seeländische Gegend“ (1776), „Badelied zu singen im Sunde“, „An das Meer“, „Die Meere“ (1777).

August Hennings, hvem Stolberg havde fjærnet fra den første Plads, han i en Aarrække havde indtaget i Ernst Schimmelmanns Hjærte som dennes intimeste Ven, paataler i sine Breve oftere Stolbergs „ubetænksomme Foragt“ for den danske Nation og spotter over dennes usmagelige Opsang:

Ich bin ein Deutscher!
Stürzet herab, der Freude Thränen, dass ich es bin.[1])

Mange af hans overmodige og ringeagtende Ytringer om vort Land og Folk gik fra Mund til Mund og vakte stor Indignation mod ham, og man forargedes over, at hans Svoger

---

[1]) Ges. Werke der Brüder C. u. F. L. Stolberg I, 55. Museum 1894, I, 279 ff. W. Keiper, F. L. Stolbergs Jugendpoesie, Berlin 1893, 44 ff.

A. P. Bernstorff ikke bragte ham til Tavshed, især efter at denne havde skaffet ham Ansættelse i dansk Tjeneste paa en saa vigtig Post som dansk Gesandt i Berlin. „Bernstorfferne“, skriver Grevinde S. Schulin 1790 til sin Broder F. C. Warnstedt, „danne paa en altfor stødende Maade en særlig Sekt for sig ved at bevidne deres Foragt for Landets Sprog og for alt hvad der hører sammen med Folkets sunde og solide Fornuft, som de anse for Dumhed“ [1]). Om den tyske Kreds i Kjøbenhavn ytrer J. C. Fabricius, „at den dannede en lille Cirkel for sig, fra hvilken den saa ned paa hver Indfødt, som om han mindst var en halv Grønlænder“ [2]). Stolbergs Ringeagt for det Land og Folk, der havde optaget hans bundfattige Fader og i hvilket han opvoxede og tjente som Diplomat, har særlig vakt Statsminister C. D. F. Reventlows Uvilje, der flere Gange i djærve Ord har paatalt hans Utaknemmelighed overfor Danmark, senest, da Stolberg 1814 gjorde sig til Talsmand for at Hertugdømmerne skulde rejse sig mod Danmark og slutte sig til Preussen.

Selv paa en Tid, da hans Svoger A. P. Bernstorff sad fast i Sadlen, fremkommer han bl. a. med følgende Ytring, der er betegnende for hele hans Tone: „Vort Aarhundredes Morads, det kjøbenhavnske Pladder, hvor jeg hellere som en anden Adam vilde give alt Fæ i Naturen Navn end optælle alle tobenede Æsler i Kjøbenhavn“ [3]).

Vi skulle nu endelig, hvad der ikke tidligere har været bekjendt, se, hvorledes Stolberg fejrede Svogerens Tilbagekaldelse 1784 med plumpe Æselsspark til de Mænd, der efter hans Mening fortjente Plads i Gabestokken.

Under sit Ophold i Broderen Christians Amtmandsbolig i Tremsbüttel i Marts 1784 forfattede Fritz Stolberg sin beskrivende Digtning „Der Traum“, i tre Sange, tilegnet Statsminister Reventlows Hustru Sofie f. v. Beulewitz [4]). Den skildrer

---

[1]) Efterl. Papirer fra den reventlowske Kreds V, 218.
[2]) ib. VI, 498.
[3]) J. Janssen, F. L. Graf zu Stolberg 1882, 24.
[4]) Ges. Werke I, 376—405. Efterl. Papirer fra den reventlowske Kreds III, XXXIV, 370 f.

Livet i Familiens lykkelige Kreds en Sommeraften i Bernstorffs Have og viser, forudsat, at Begivenhederne d. 14. April ikke have foraarsaget en væsentlig Omarbejdelse af den første Sang i dens oprindelige Nedskrift, hvor sikkert man i den stolberg-reventlowske Kreds regnede paa Bernstorffs Tilbagekaldelse og Guldbergs Fald umiddelbart efter Kronprinsens Konfirmation. Hele Digtet aander Fred og Harmoni, baade i Naturen og hos de Mennesker, der her indføres talende. „Et himmelsk Familiestykke“, kalder Goethe det, for hvem F. Stolberg endnu samme Sommer læste Digtet under sit Besøg i Weimar — „man maa have set dem sammen for ret at kunne nyde det“ [1]).

Naar hensés til den i „Der Traum“ raadende fredelige Stemning, forbavses man ved at gjøre Bekjendtskab med de vistnok efter Bernstorffs Tilbagevendelse forfattede, bidske og hadefulde Karakteristiker af det gamle Systems Mænd, Guldberg, Stemann, Schack Rathlau, Moltke og Holck, der under let gjennemskuelig Maske udleveres Spotten i Stolbergs 17. Jambe med Overskriften „Das Ungeziefer“ og Mottoet af Virgil „obscoenae volucres!“

Ingen af de tyske Literaturhistorikere, der have beskjæftiget sig med Stolbergs i sin Tid saa megen Opsigt vækkende Jamber [2]), synes at have lagt Mærke til, at „Das Ungeziefer“ rummede et helt lille Portrætgalieri; ogsaa herhjemme var dette ganske gaaet af Minde, indtil der nu ved nogle nylig fundne, mellem F. C. v. Warnstedt og hans Søster Grevinde Sophie Schulin 1785 vexlede Breve kan bringes Klarhed i Sagen.

Vi skulle nu paa Grundlag af de os herved givne Vink, under Henvisning til de biografiske Enkeltheder i de af Stolberg persiflerede Personers Liv, forsøge en Analyse af den paagjældende Satire.

---

[1]) Ges. Werke III, 80 ff.

[2]) De udkom først i Museum og derefter (1784) som særlig Bog i Leipzig. Rahbek og Riber have oversat enkelte Stykker i Minerva 1785, 2. og 3. Hefte. Jvfr. Menge, Graf F. L. Stolberg, 1862 I, 123 ff., Schmidt og Suphan, Xenien 1796, 1893, 33, 145.

Det blinde og ensidige Had, hvormed de enkelte Medlemmer af den bernstorff-reventlow-schimmelmannske og stolbergske Kreds omfattede Guldberg, ikke alene medens hans stod for Statsstyret, men selv efter hans Fald og hans Død, fremgaar af mangfoldige Ytringer i deres Brevskifter. „Snogen“, „Slangen“, „Ulven i Faareklæder“, „Banditen med Kniven skjult under Bæltet“, Skolemestertyrannen“ ere de hyppigst forekommende Skjældsord for ham [1]). Ikke mindre forhadt var hans haandgangne Mand Stemann, foragtelig kaldet Stehmann, fordi han under sit korte Ministeriums Tid ikke en Gang fik taget Sæde paa Taburetten, eller Stehkerl, ogsaa Betegnelse for det gamle Børnelegetøj, Troldkjærlinger, der rejse sig ligesaa hurtigt som man vælter dem om. Stemann havde efter sin første Hustrus Død bejlet til Sybilla Reventlow, men hentet sig en forsmædelig Kurv, hvad der særlig gjorde ham latterlig i Familierne Reventlows og Schimmelmanns Omdømme. Schack Rathlau havde i lange Tider staaet Bernstorfferne ret nær, men den endelige Dom over ham efter 1784 er saare ugunstig. Strax efter sin Mands Fald 1780 skriver Grevinde H. Bernstorff [2]): „I Begyndelsen havde jeg rost Schack, men han fortjener det ikke; han og Sacken hænger sammen som Ærtehalm“. Louise Stolberg hader ham: „Hvor jeg finder denne Person modbydelig“, siger hun ét Steds (1781), senere: „S. er en tvetunget, forsagt, svaghjernet, milt- og leversyg Karl“ [3]). Som den vistnok egentlige Ophavsmand til den for Bønderne lidet gunstige Hoveriforordning af 1773 maatte han være Landbovenner som Reventlowerne en Torn i Øjet, og man skumlede over hans Haardhed mod Bønderne paa de ham tilhørende Godser.

Mellem Slægterne Reventlow og Moltke var der gammelt Had. Naar Louise Stolberg som Barn hørte sine Forældre drøfte, hvem hun skulde have til Mand, sluttede Faderen altid Diskussionen: „Blot ingen Moltke“! [4])

---

[1]) Efterl. Papirer I, 58, 84; III, 399; IV, 86, 88; VI, 243, 248.

[2]) Efterladte Papirer III, 13.

[3]) ib. 42, 107 f.; VI, 251.

[4]) ib. 414.

Adam Moltke, „den gamle Adam", Ræv og Stork i samme Person, er stadig Gjenstand for deres Spot[1]), ligesaa hans Frue, med Hentydning til hendes Slægtsnavn kaldet „Die Rabenmutter".

Indholdet af den 17. Jambe er i Korthed følgende:

Digteren hænger sin Lyra bort for at gribe til Buen. Hans første Pil rammer Slangen, hvis krummede Ryg bugter sig sky i Støvet; Firbenet siger, at den endnu hvislede i det tørre Krat.

Das alte Weib im Pelz des Wolfes schlich
Gelähmt von dannen, und zum ersten Mal
Von eigner Wunde blutig liess der Wolf
Den Schafpelz fallen, den ein Staatsmann fand,
Der aus dem Schulstaub sich ans Steuer schwang.

Af Frygt for at Apollo skal vredes paa Sangeren, fordi han misbruger hans Bue, der vel ramte Python, men dog ingen Slange, der kryber i Støvet, griber han et Mikroskop for at beskue Utøjet, der græsser i Løvens gule Skind. Han begynder med „Die Schranze" Stemann.

Diese kennet mich,
Bei meinem Anblick wird sie roth und blass,
Wiewohl mir gegen sie kein herbes Wort
Bisher entfiel, nur einst ein Seitenblick,
Der kalt und treffend auf das Männchen glitt,
Dass ihm das Lächeln auf der Lippe Glanz
Erstarrte — —
Er war gekommen, Doris zu dem Tanz
Zu fordern, die mit mir im Fenster stand.
Dem Spatzen gleich, der auf dem Kirschbaum nascht,
Ward er durch einen Blick zurückgescheucht.

Allusionen til Stemanns uheldige Bejlen er tydelig. Dertil kommer, at Sybilla Reventlow og Stolberg en Tid lang var meget optagne af hinanden og altid saas sammen paa Ballerne.

Stemann maatte trøste sig med Dronning Juliane Maries Hofdame, Komtesse Schmettau, der 1777 blev hans Hustru.

---

[1]) Efterladte Papirer III, 388, 399.

Die alte Phyllis, die das Wintergrün
Von ihren Reitzen, einem Christbaum gleich
Mit buntem Band und leichten Federn schmückt,
Und gelbe Äpfel[1]) unter Flitter hüllt.

Stykket om Moltke er en hel lille Biografi.

Ein Greis, der graues Haar mit Schanden birgt.
Vom Pagen schwang er sich zum höchsten Rang,
Was sag' ich schwang? Die Raupe schwingt sich nicht!
In mancher Krümmung wand er sich hinauf,
Schon kreucht er um des vierten Königs Thron.

Den første Konge gav ham en Fænnike — og døde. A. G. Moltke blev 1722 Page hos Prins Christian, men at han ogsaa var Fændrik vides ikke.

Er diente als Merkur dem neuen Zeus,
Der nie als Schwan, doch unverwandelt oft
Als Stier erschien, die Hörner fehlten nicht[2]) — o. s. v.

Die bunte Raupe spann in Heuchelei
Sich ein, spann keine Seide zwar, doch lag
Sie sicher bis der fromme König starb.
Er flatterte verjünget nun empor,
Und sonnte sich in seines Königs Gunst.

Endnu soler han sig som Katten, dem Molkendiebe, der om Efteraaret sniger sig langs Vinduerne, for at slikke Vallen af Fadet.

Ved dette haartrukne Ordspil lykkes det ham endog at faa Moltkes Navn frem, en Vittighed, der hundrede Aar senere ogsaa er brugt om Feltmarskal Moltke („Frankreich hat eine Molkenkur durchgemacht").

Af Schack Rathlau har Stolberg givet et for Samtiden letkjendeligt Portræt.

---

[1]) En Sort Æbler kaldes i Holsten Nonnentitten (Titte, Zitze, Kvindebryst).

[2]) Et uhjemlet, men meget udbredt Rygte fortalte, at Moltke tilskyndede Kongen til Nydelsen af spirituøse Drikke og tilførte ham Elskerinder (se bl. a. Museum 1891, 10).

Ein kleines, feistes Herrchen watschelt dort.
Der Stern, der über seinem Wanste blitzt,
Ward theu'r erkauft durch sauren Frohn; der Harm,
Der Neid, die Angst für einen schnellen Fall,
Sind angeschrieben im Gesicht, wiewohl
Er seine rothen Braunen aufwärts zieht,
Wenn er zur hohen Tafel geht; er jagt
Den ganzen Morgen neuen Schwänken nach,
Und achtet's nicht gering ein Hofnarr seyn,
Ein feiger Speichellecker seines Herrn,
Des Günstlings und des Aftergünstlings Sklav.

Videre hedder det:

Er nimmt zum zweiten Mal
Zum scheinen seine Zuflucht, schwatzt von Pflicht
Und Ehre, dünkt des Staates Opfer sich,
Sich jenem Edlen gleich, dem Unverstand
Und' Trug das Steuer nahmen, eh' das Schiff
Mit vollen Segeln auf die Sandbank fuhr.

Stolberg benytter Lejligheden til at skose til Holck.

O, wäre Seladon so klug wie er,
Er stünde noch; ein Aftergünstling trieb
Ihn stufenweis zurück; zwar ehrenvoll
Ward aus dem Glanz des Hofes Seladon
In der Geschäfte Schatten hingebannt.

Han sammenligner til Slut de af ham portræterede med sledske, ondskabsfulde, skadefro Aber og grønne Fluer, der sværme omkring den raadne Stats Aadsel. „Ræk mig Fluesmækkeren, her er Mikroskopet, her er Insekttangen. Bliv mig fra Livet, Abekatte, ellers henter jeg Svøben!“

Den 17. Jambe med dens tydelige Adresse vakte umaadelig Opsigt og Forargelse, ogsaa blandt dem, der saa beundrende op til A. P. Bernstorff.

F. C. Warnstedt skriver saaledes (16. Febr. 1785) til sin Søster: „Jeg har i disse Dage læst Stolbergs Jamben. Den sidste om Guldberg, Moltke, Holck og Schack samt Stemann synes mig vel turneret og bidende, naar man kjender Personerne, selv om man finder mere Farve end Dybde i Billedet.

Jeg tror, at man nu i alle vore Departementer har travlt med at skrive Kommentarer til Jamberne". Den 3. April fortsætter han: „Her i Slesvig taler alle om Skandskrifter. Der er kommet os en Slags Pamflet paa Stolbergs „Das Ungeziefer" i Hænde, der virkelig er meget tarvelig. Den burde have været god. Jeg bliver mismodig, naar jeg tænker paa vort stakkels Danmark. Hvis Bernstorff havde mere af den Egenskab, at kunne øjne „la fin des fins", vilde vi ikke se vore eneste og kjæreste Forhaabninger tilintetgjorte og erstattede med mange Intriger [1]) og kommende Ulykker.

Uden at tage Hensyn til den utilgivelige Inkonsekvens at offentliggjøre slige ynkelige Skriverier i det Øjeblik, Bernstorff vender tilbage, forbinde disse en tom Kjedsommelighed med en ligesaa barnagtig som latterlig Indbildskhed. Man skal da ogsaa paa Bernstorffs Palais have fundet opslaaet et meget ondskabsfuldt Paskvil".

Endnu i April 1786 skriver Warnstedt: „Havde Grev Bernstorff handlet mandig imod Paskvillanten Stolberg, saa havde han maget det saa, at han strax i Oldenburg havde faaet sin Afsked og saa ladet ham ligge nogle Aar. Det havde hans uforstandige Ondskab fortjent".

Antagelig sigtes der ogsaa til „Das Ungeziefer" i de følgende Linjer, som Grevinde Caroline Baudissin, Datter af Skatmester Greve Schimmelmann, skrev til sin Mand Grev H. F. Baudissin, den Gang dansk Gesandt i Berlin: „Ärgere Dich nicht über die Dänen, sie sind Deines Zorns nicht werth. Das Ungeziefer läst Gott ja leben, warum sollten wir es tödten." [2])

---

[1]) Jvfr. en senere Ytring af F. C. Warnstedt (1791, 10. Maj): „Feu Bernstorff s'attiroit beaucoup d'ennemis par les premiers écrits de Sturtz à Copenhague, où il y avoit cependant de l'esprit, du sel et des connoissances; il faisoit taire enfin Sturtz en lui disant cruement: Je n'aime et ne souffrirai pas que de ma maison il sorte des satyres. Qu'auroit il dit, si c'eut été les calomnies les plus personnelles et les dictons les plus sots et les plus decoussus que quelqu'un de sa maison auroit fait imprimer?"

[2]) Man har gjort Stolberg Uret ved at tillægge ham det bekjendte Epigram:

Hvor hurtigt og let baade Oprindelsen og Kommentaren til en Satire kan gaa af Minde, skjønt Samtiden vidste god Besked om begge Dele, viser bl. a. P. A. Heibergs Laterna Magica Vise[1]). Anledningen til dens Fremkomst, og en saadan tør man man vel forudsætte, var gaaet i Glemme, indtil det nu af et samtidigt Brev fra Grevinde Charlotte Schimmelmann kan oplyses, at Visen, der „leger Himmelspræt“ med det gamle Testamentes Beretninger og Personligheder, er foranlediget ved Præsten ved St. Petri Kirke Marezolls opsigtsvækkende Prædikener, der ved sin nedbrydende Bibelkritik ganske forvirrede Begreberne.

3.

Et mislykket Forsøg paa en ny Opfattelse af Statsforandringen 1660.

Ved J. A. Fridericia.

En yngre amerikansk Historiker af norsk Slægt, Dr. Johan O. Evjen har som Inauguraldissertation i Leipzig udgivet et Skrift: *Die Staatsumwälzung in Dänemark im Jahre 1660* (Leipzig 1903), hvilket først for nylig er kommet mig i Hænde. Det indeholder en paa god Benyttelse af Litteraturen støttet selvstændig Fremstilling af den i Titlen nævnte Begivenhed i alle dens Enkeltheder, men vil tillige vise alle tidligere Skildringer og Opfattelser af den ud af Videnskabens Rige, og særlig har han vendt disse Angreb mod mig som den, der

---

Den Dänen, sey es Gott geklagt,
Ward Wein und Geist zugleich versagt.

Tyge Rothe tog i sin Piece: Brev og Bøn til vore Skribentere om Svar paa nogle Forhaanelser imod os, hvilke findes i en tydsk Bog, kaldet Kinder Spiele; Kbhvn. 1778, til Gjenmæle herimod. Bogen Kinderspiele u. Gespräche 1777 er forfattet af Schummel i Magdeburg (anmeldt i Nye kritiske Tilskuer 1778, 405, jvfr. ib. 22 f.). — Efterl. Papirer IV, 267.

[1]) Visen fremkom først i J. Smidths Lommebog for Historie og Selskabelighed for 1795, 117 ff. F. Rønning: Rationalismens Tidsalder III, 2. Afd., 333. Efterladte Papirer IV, 157.

sidst har behandlet dette Emne. Efter Forf.'s Mening viser min Afhandling i Historisk Tidsskrift 5. R. 6. Bd. og min Fremstilling i *Adelsvældens sidste Dage,* at jeg ganske mangler Forstaaelse af Kildekritik, særlig at jeg blander ægte samtidige Kilders Beretninger sammen med senere falske Traditioner, og at hvad jeg har leveret, ikke er Historie, men kun et Angreb paa Frederik III. Jeg føler rent personlig ingen Trang til at svare paa disse Beskyldninger, saa meget mindre som Bogens hele affejende Tone ikke opfordrer til nogen Drøftelse med dens Forfatter, og jeg skal ikke heller gøre Gengæld ved at paavise de Unøjagtigheder, for ikke at tale om Trykfejl, hvoraf den vrimler. Kun et Par Realitetsbemærkninger om Hovedpunktet i Skriftet ønsker jeg at gøre.

Forf.'s Opfattelse er den, at Planen om Overdragelsen af Arvekongedømmet til Frederik III er opstaaet øjeblikkeligt og spontant i de første Oktoberdage hos de uprivilegerede Stænders Ledere; de har henvendt sig til Kongen med denne Plan, og han har sluttet sig til den, uden at den i Forvejen har været inden for hans Hensigter. Der foreligger, hævder Dr. E., ikke nogetsomhelst Bevis for det modsatte. Thi naar jeg — og andre — har troet at finde et saadant Bevis i det egenhændige Brev af 26. Septbr. fra Frederik III til Svane og Nansen, som Slange har i sin Historie om Regeringsforandringen, saa er dette min store Fejl, fremkommen ved min Mangel paa den rette Kildevurdering. Ligesom Slanges Historie i det hele vrimler af Fejl og af sammenlavede Anekdoter, saa at den kun fortjener Plads mellem Pseudokilder, saaledes er ogsaa det nævnte Brev fuldkommen uægte, et Opspind af Slange selv. Forf. forsøger nu nærmere at støtte denne Paastand ved kritisk at analysere Brevets Indhold og Form. Jeg skal hertil bemærke følgende:

Jeg er gaaet ud fra det sikkert af alle anerkendte Princip, at en noget senere Beretning maa behandles paa samme Maade som de samtidige, naar Muligheden ikke er udelukket for, at Forf. har haft andre Kilder end dem, der er opbevarede til os fra Samtiden. Denne Mulighed er alt andet end udelukket for Slanges Vedkommende; han var en Søn af Peder

Villadsen og har haft dennes Papirer. Hans Beretninger bør derfor prøves og vejes samlede og i det enkelte; der bør af dem udskydes, hvad der maa antages for falsk. Men selv om man fra det samlede Indtryk af hans Tilbøjelighed til at tro paa og oppynte hørte Anekdoter bør ledes til den netop af mig iagttagne allerstørste Forsigtighed over for Fortællinger, som i og og for sig kunde være rigtige eller gale, har man ikke Lov til at forkaste som uægte indflettede Breve, som han udmærket har kunnet finde i alt Fald Afskrifter af i sin Faders Papirer, tilmed da Faderen meget godt har kunnet haft dem fra Svane. Man vilde kun have Lov dertil, hvis man kunde støtte en saadan Opfattelse enten paa Umuligheden af Ægtheden i Følge hele den os ellers sikkert bekendte Situation eller Brevets Forfatters Karakter, eller paa Usandsynligheden deraf formedelst Brevets Form og Indhold. Umuligheden kan nu ikke godtgøres hverken psykologisk eller materielt; efter hvad vi véd om Frederik III, kan han meget godt have skrevet Brevet, og materielt er Umuligheden kun til Stede, hvis man paa Forhaand er overbevist om Brevets Uægthed og lægger Situationen til Rette derefter. Tilbage bliver altsaa Usandsynligheden, støttet paa Indhold eller Form. Med Hensyn til Indholdet taler Dr. E. om det urimelige baade i, at Brevskriveren vilde give det en saa hemmelighedsfuld og ubestemt Tone, og i at Adressaterne i det hele skulde have brudt sig om at faa det. Mig forekommer begge Dele ganske ypperligt at passe til en Sammensværgelse. Naar Forf. dernæst undrer sig over, at Kongen forsikrer, at Thuresen er ham velbekendt, skønt alle maatte vide, at dette var Tilfældet, er det for det første altfor betænkeligt at veje et Par saadanne Ord paa en Guldvægt, og for det andet rent ud urimeligt, at det skulde være faldet Slange ind at putte dem ind i et af ham lavet Brev. Ordene er derved netop et Kriterium for Ægtheden.

Dernæst Brevets Form. Dr. E. siger, at den hverken passer til en officiel eller privat Skrivelse. Nej selvfølgelig ikke til en officiel, hvad heller ingen fornuftigvis kan tænke paa, men udmærket til en privat. Her er det gaaet Forf.

meget uheldigt. Han siger, at han ikke kender nogen Privatskrivelse fra Frederik III, der begynder med „vi“; i alt Fald nu kan han efterse den facsimilerede egenhændige Skrivelse fra Kongen af 6. Juni 1651, der findes i Danmarks Riges Historie IV, 353, og som absolut savner alle de Kendetegn, der hører til en officiel Skrivelse, og han vil dér møde Ordet „vi“.

Kun igennem de mest haartrukne Spidsfindigheder er det lykkedes Forf. at føre et saakaldt Bevis for det Brevs Uægthed, hvis Ægthed bringer hele hans Bygning til at falde sammen.

Nyt fra historisk Videnskab i Ind- og Udland.

Frederick York Powell, Professor regius i nyere Historie ved Universitetet i Oxford, f. 1850, er død 8. Maj 1904. En væsenlig Del af hans Studier havde været viet Oldislands Historie og Litteratur; han bistod Gudbrand Vigfusson ved Fortalen til dennes Udgave af Sturlunga Saga (1878) og udgav med ham en Samling af Edda- og Skjaldekvadene under Titel: *Corpus poeticum boreale,* V. 1—2 (1883), ligesom ogsaa et Bind Afhandlinger: *Grimm Centenary Papers* (1886). Til engelsk Historie har han skrevet nogle Haandbøger og mindre Bidrag; han var Medstifter af *English Historical Review* og Medarbejder af *Encyclopædia Britannica* og ansaas for en dygtig Lærer.

Den ansete tyske Geograf Friedrich Ratzel, f. 1844, fra 1886 Professor ved Universitetet i Leipzig, er død 9. Aug. 1904. Hans Betydning for historisk Videnskab beror dels paa hans etnografiske Arbejder (*Völkerkunde*, 2. Aufl., Bd. 1—2, 1894—95), dels og navnlig paa hans selvstændige Udvikling af Anthropogeografien, den Videnskab, der søger at bestemme Naturbetingelsernes Indflydelse paa det menneskelige Stats- og Samfundsliv; de herhen hørende Studier var de centrale i hans Virksomhed (især *Anthropogeographie,* Bd. 1—2, 1882—91, 2. Aufl. Bd. 1, 1899).

Friedrich Wilhelm Schirrmacher, f. 1824, Elev af Ranke og fra 1866 Professor ved Universitetet i Rostock, er død 19. Juni 1904. Hans Hovedarbejder behandler Middelalderens Historie, saaledes *Kaiser Friedrich der Zweite*, Bd. 1—4 (1859—65), *Die letzten Hohenstaufen* (1871) og navnlig *Geschichte von Spanien* (i Heeren og Ukert's Samling), Bd. 4—7 (1881—1902), der gaar fra det 12. Aarhundrede til Ferdinand den Katolskes Død 1516. Et vigtigt Bidrag til Meklenburgs Historie i det 16. Aarh., der ogsaa har nogen Interesse for Danmarks, har han givet i sin: *Johann Albrecht I, Herzog von Mecklenburg*, Th. 1—2 (1885).

Den 28. Januar 1877 stiftedes Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie med det Formaal at virke for en „planmæssig Udgivelse af hidtil utrykte eller paa utilfredsstillende Maade trykte Kilder til dansk Historie“, saaledes som det nærmere udvikles i den Redegørelse for Selskabets første 15 Aar, der findes i dette Tidsskrifts 6. Række 4. Bd. (S. 474 ff.). Udgivervirksomheden er ogsaa efter den Tid bleven ledet i det gamle prøvede Spor, og har end de litterære Resultater været noget mindre end i de første rige Aar, er det dog efter hjemlige Forhold en betydelig Række Bind, der er blevne udgivne af Selskabet i Tiden efter 1892, alt i alt noget over halvfjerde hundrede Ark, til hvilket man lige som tilforn har faaet Understøttelse af Videnskabernes Selskab, Carlsbergfonden, den grevelige Hjelmstjerne-Rosencroneske Stiftelse samt ikke mindst af Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet, der fra 1901 har forhøjet sit aarlige Tilskud fra 1100 til 1300 Kr.

Af ældre Arbejder er *Forarbejderne til Kong Kristian V's Danske Lov* bleven afsluttet med 2. Bd., der efter Støchels Død udgaves alene af V. A. Secher (1893—94), og den samme Udgivers betydningsfulde Forordningssamling *Corpus Constitutionum Daniæ* er med sit 5. Bind naaet til 1650. Det betydeligste af de nye Foretagender er ubetinget det af Kr. Erslev i Forbindelse med Will. Christensen og Anna Hude udgivne *Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis. Fortegnelse over Danmarks Breve fra Middelalderen*

(indtil 1450) med Udtog af de hidtil utrykte (1–3. Bds 3. H. 1894—1902). Foruden talrige Rettelser til tidligere trykte Breve og Oplysninger om deres Bevaringsmaade og Beseglingsforhold m. m. har Værket, af hvilket Størstedelen er udkommet, bragt Udtog af over 4500 utrykte Aktstykker. Tilbage staar endnu den overvejende Del af det udaterede Brevstof fra 15. Aarh.s 1. Halvdel samt et særskilt Bind med en Arkivoversigt, ligesom Selskabet har besluttet at lade det ledsage af et Sted-, Person og Sagregister, der er under Udarbejdelse. — *Aktstykker vedrørende Erik af Pommerns Afsættelse som Konge af Danmark* udg. ved Anna Hude (1897) meddeler en kritisk Udgave af disse vigtige Akter, og *Aktstykker og Oplysninger til Statskollegiets Historie 1660—1676* udg. ved J. Lindbæk (1. Bds 1. H. 1903) bringer en Mængde Oplysninger om den unge Enevældes forskellige Reorganisationsforsøg. *Danmarks Gilde- og Lavsskraaer fra Middelalderen* udg. ved C. Nyrop (1. Bd.—2. Bds 1.—2. H. 1895—1900) indeholder en fuldstændig Samling af disse til Forstaaelsen af Middelalderens sociale Liv saa overordentlig vigtige Kilder, som tidligere enten var utrykte eller maatte samles sammen fra mange forskellige Skrifter; foruden de egentlige Skraaer er ogsaa medtaget forskellige Lister over Gildernes Medlemmer og Breve vedrørende Gilder og Lav. — *Breve til og fra Kristoffer Gøje og Birgitte Bølle* ndg. ved Gustav Bang (1898—99) giver et karakteristisk Indblik i den danske Adels dagligdags Liv og Færden i Frederik II's Tid.

M. Mackeprang.

Som Fortsættelse af Tidsskriftet *Dania* har cand. mag. Marius Kristensen og Dr. Axel Olrik begyndt at udgive for Universitetsjubilæets Danske Samfund: *Danske Studier* (hidtil H. 1—3, 1904). Tidsskriftet vil behandle Sproget, Litteraturhistorien, Folkedigtningen, gamle Skikke, Almuens Livsvilkaar, Oldtidens Trosforestillinger og Livsformer. Af dets hidtidige Indhold skal nævnes: Axel Olrik: *Kong Lindorm,* Edv. Lehmann og Axel Olrik: *Solvognen fra Trundholm* og Just Bing: *Holbergs første Levnetsbrev.*

Arkivsekretær Dr. William Christensen har for Det

kgl. danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog udgivet: *Dronning Christines Hofregnskaber* (1904). Af disse Regnskaber, der gaar fra 1496 til 1521, har der hidtil kun været offentliggjort forskellige Uddrag; samlede yder de en Rigdom af kulturhistoriske Træk, og Udgaven er besørget med mønsterværdig Nøjagtighed og Dygtighed. En anden interessant kulturhistorisk Publikation skyldes Museumsassistent, cand. mag. Jørgen Olrik: *Borgerlige Hjem i Helsingør for 300 Aar siden*, udgivet af Østifternes historisk-topografiske Selskab (1903); den er bygget paa Skifteprotokoller 1571—1621, giver dels Udvalg af fuldstændige Skifteberetninger, dels disses Indhold ordnet i forskellige Grupper af faglig Art, saaledes at man føres nøje ind i baade hvorledes Husene i Helsingør har set ud paa den nævnte Tid, hvorledes deres indre Udstyrelse og Bohave har været, og hvad Borgerne har ejet af Smykker, rede Penge, Vaaben, Bøger m. m. Ogsaa denne Udgave tilfredsstiller i enhver Henseende Fordringerne til en saadan.

Ejeren af Rødkilde, fhv. Folketingsmand F. Bojsen har udgivet *Stege Bys Bog 1418—1607 med oplysninger om byens, navnlig borgerskabets historie i middelalderen* (Kbh., 1904), efter et Originalmanuskript i Rigsarkivet (tidligere Universitetsbiblioteket). Bogen er den ældste bevarede af vore gamle Stadsbøger; dens Bestemmelse har væsenligst været at give en Fortegnelse over Ejendomshandlerne i Byen; forudskikket er en Fortegnelse over Stadens Privilegier. Den har tidligere været benyttet af forskellige Forfattere, især Paludan og Mackeprang, men har aldrig før været udgivet. Udg. har hertil knyttet Uddrag af forskellige Aktstykker samt forskellige Oplysninger vedkommende Stege By.

Den senere Overbibliotekar ved det st. kgl. Bibliotek i København Daniel Gotthilf Moldenhawer foretog i 1780'erne et Par Rejser til Spanien og gjorde paa dem en Mængde Optegnelser om hvad han saa, erfarede og læste. Af disse Optegnelser, der opbevares paa det kgl. Bibliotek, har Biblioteksassistent Dr. E. Gigas foretaget en Bearbejdelse, som han har udgivet under Titlen: *Spanien omkring 1789.*

Kulturhistoriske Fragmenter efter D. G. Moldenhawers Rejsedagbøger (Kbhvn., 1904). Bearbejdelsen er sket paa den Maade, at Optegnelserne er sammenarbejdede under forskellige Afsnit, der behandler Kongen, Hoffet, Adelen, Ministrene, de politiske, administrative, økonomiske, religiøse og litterære Forhold samt Sæder og Skikke. Det er derved lykkedes Dr. Gigas at give et særdeles vigtigt Bidrag til Kendskaben til Spaniens Historie i sidste Halvdel af det 18. Aarh., som sikkert vil blive modtaget med stor Glæde af alle Spaniensforskere, og som tillige har en meget almeninteressant Karakter. Bogens Værdi forøges tilmed ved Dr. G.'s overordentlige kyndige og oplysende Noter.

Professor Theodor Schiemann i Berlin har paabegyndt Udgivelsen af et længe forberedt og med Interesse imødeset stort Værk: *Geschichte Russlands unter Kaiser Nikolaus I.* Det udkomne 1. Bind (Berlin 1904) danner dog kun en Indledning, idet det udelukkende behandler Aleksander I's og hans Tids Historie. Det er et noget tungt skrevet og formet, men meget grundigt og dygtigt Arbejde og særligt bygget i højere Grad paa russiske Kilder end de tidligere Fremstillinger af denne Periode. Forf.'s Opfattelse af Aleksander falder i det væsenlige ikke ud fra den hidtil herskende; dog hævder han ham en større Selvstændighed over for sine Yndlinge og Omgivelser end man ellers har været tilbøjelig til at antage. Rig paa nye og vigtige Enkeltheder er derimod Fremstillingen saa vel af de indre Tilstande i Rusland som af Kejserens polske og orientalske Politik. Allevegne møder man her den mærkelige Sammenblanding af ideale Formaal og hensynsløs Selvhævdelse, af religiøs Mysticisme og kras Egenkærlighed og af teoretisk Liberalisme og praktisk Absolutisme samt det store Misforhold mellem Vilje og Evner, som i det hele var karakteristisk for Aleksander. Som værende af afgjort uheldig Betydning for Kejserens Politik ser Forf. Udviklingen af Forholdene i Polen; idet han i ubestemte Udtryk gav Polakkerne Udsigt til Udvidelsen af Kongrespolens Territorium, krænkede han Russerne og pacificerede dog ikke Polakkerne; hans egen Misfornøjelse hermed styrkede den

absolutistiske Vending i hele hans Opfattelse, om han end lige til det sidste vedblev at sysle med Tanken om en Forfatning for Rusland. Om hans mærkelige Tronfrasigelsesplaner og Konstantins Afkald til Fordel for Broderen Nikolaj bringer Værket ogsaa nye Oplysninger, uden at det dog er lykkedes Forf. helt at klare Aarsagen til den Hemmelighedsfuldhed, hvormed Aleksander omgav den sidste Sag, og som blev skæbnesvanger.

Det dansk-vestindiske Negerindførselsforbud af 1792.

Af

C. A. Trier.

Hr. Pastor Lawaetz i Christiansted paa St. Croix kommer i sin Licentiatdisputats om „Brødremenighedens Mission i Dansk-Vestindien 1769—1848“ (København 1902) ind paa Forordningen af 16. Marts 1792 angaaende „Negerhandelens Ophævelse“. Ud fra Bestemmelserne om Overgangstiden mener Lawaetz, at man faar „unægtelig det Indtryk, at denne Lov, der er fra samme Aar, som Grundstenen lagdes til Frihedsstøtten, intet har at gøre med Aanden fra den Tid, da Stavnsbaandet løstes, og ej heller i nogen Maade er inspireret af en Luftning fra Menneskerettighedernes Periode“ [1]). Skønt det maa indrømmes, at Forordningens Motiver — som af Lawaetz omtalt — kun svagt antyder den humane Side af Sagen, forekommer det mig, at der af Bestemmelserne om den i o. 11 Aar stærkt begunstigede Negerindførsel kun ud fra et Nutidsstandpunkt kan sluttes til Forordningens Mangel paa humane Hensigter, derimod ikke, hvis man fra et historisk Synspunkt betragter de daværende Forhold og Tilstande i Kolonierne. Og ganske uomtvisteligt bliver det, at Forordningen netop er et Udslag af Datidens

[1]) S. 113.

Frihedsideer, naar man ser den i Sammenhæng med den evropæiske Bevægelse for Slavefrigørelsen og undersøger dens Forhistorie. Men lige saa sikkert er det, at dèt hele kun blev halvgjort Gerning, fordi Forordningen ikke efterfulgtes af andre Negerreformer, saaledes som det havde været forudsat, og som det fremgaar af Forordningens Ord om det, „som nu behøver strax at bekendtgøres“. En nærmere Undersøgelse af hele denne Sag vil forhaabentlig klargøre dette.

I.

I Evropa havde Bevægelsen for Negerslavernes Befrielse sit Arnested i England, der i sine Kolonier havde et langt større Antal Slaver, end nogen anden Stat mønstrede i sine. Blandt de Mænd, der kom til at staa som Ledere af Bevægelsen, da denne ret tog Fart i 1780erne, maa nævnes Granville Sharp, der i sin udholdende Kamp mod Anvendelsen af Negre som Slaver i selve England endelig i 1772 fik fastslaaet ved Dom, „that as soon as any slave sets his foot upon English territory, he becomes free“. Den, der gav Stødet til, at Sagen rejstes for Alvor, var den engelsk-vestindiske Præst James Ramsay, der i sit Skrift „An essay on the treatment and conversion of African Slaves in the British sugar colonies“, 1784, skildrede Slavernes elendige Tilstand paa en saadan Maade, at det vakte en Storm af Forbitrelse fra Modstandernes Side imod ham og gav Anledning til Fremkomsten af en Mængde Smaaskrifter for og imod Slaveriet. Under denne livlige Drøftelse tog ogsaa Cambridgeuniversitetets Vicekansler, Pekkard, Sagen op, idet han udsatte Universitetets Pris for 1785 for Besvarelsen af Spørgsmaalet: „anne liceat invitos

in servitutem tradere". Den besvaredes til fuld Tilfredshed af Thomas Clarkson, der efter grundig Overvejelse besluttede sig til ikke at lade det blive ved Ord, men at ville sætte sit Liv ind paa at udføre i Gerningen, hvad han havde kæmpet for i sit Skrift. Han oversatte dette paa Engelsk og lod det trykke[1]). Efter i 1ste Del at have givet en historisk Oversigt over Slaveriet i Oldtiden og fremstillet Slaveriet og dets Ordning i Afrika betragter han i 2den Del dette fra Moralens og Humanitetens Synspunkt. Ad historisk-filosofisk Vej paavises først, at Ejendomsretten absolut ikke kan tilstede Slaveri, da dette vilde stride mod „the law of nature", „the law of justice" og „the sacred condition of empire"; dernæst fremsættes og gendrives de Paastande, der fra modsat Side gøres gældende. Særlig Vægt lægges paa Paastanden om, at de, der gøres til Slaver, derved frelses fra som Forbrydere og Krigsfanger at lide Døden i deres Hjemland. Bortset fra, at dette kun gælder for et mindre Antal Slavers Vedkommende; bortset fra, at Trældom i fjærne Lande ikke kan anses for absolut bedre Kaar end Døden — saa har Slavehandelen paa sin Samvittighed, at enhver lille Forseelse gøres til en Forbrydelse, værdig til Slavestraf, for at Fyrsterne kan faa saa mange Slaver at sælge som muligt, og at Landene er blevet hjemsøgt af Krige, der udelukkende har til Formaal at skaffe Evropæerne Slaver og, blodige som de er, er Skyld i, at et Antal, 10 Gange saa stort som Slavernes, lider Døden. I 3die Del, der behandler Slaveriet i Vestindien, gendrives Paastanden om den Lykke, Negerslaverne dér skulde være

[1]) An essay on the slavery and commerce of the human species particulary the African. London 1786. 2. ed. enlarged 1788.

i Besiddelse af, med det Faktum, at den sorte Befolkning næsten overalt aftager — og det endda meget stærkt — i Stedet for at tiltage. Da Slaveriet altsaa strider mod Naturens og Retfærdighedens Love, og da de Grunde, der kunde tænkes at forsvare en Bortvigen fra disse Love, viser sig ikke at have noget paa sig, kan Slaveriet ikke paa nogen Maade anses for tilladeligt, og med mange skarpe og rammende Ord gør Clarkson dette sit Standpunkt gældende overfor Modstanderne.

Ved dette Skrift kom Clarkson i Berøring med de øvrige Slavevenner, bl. a. med Sharp og Wilberforce, Medlem af Underhuset, hvem han fik overtalt til at tage Sagen op i Parlamentet. Som Støtte for dennes Virksomhed dannede en Del Venner af Sagen et „Society, instituted for the purpose of effecting the abolition of the slave trade“ (1787), hvis Formand Sharp blev, mens Clarkson blev Sjælen i Foretagendet. Hovedhensigten hermed var at skaffe Pengemidler til Veje til en kraftig Agitation, der skulde bibringe Folket Kundskab om de stedfindende Rædsler og vække dets Interesse for Sagen, saa der derigennem kunde lægges et Pres paa Parlamentet. Endvidere skulde Selskabet støtte Forhandlingerne i Parlamentet ved at skaffe saa mange Oplysninger som muligt til Veje. Clarkson tog straks fat og rejste til Bristol og Liverpool, Centrerne for Handelen paa Guinea, undersøgte Forholdene og holdt Møder med Befolkningen for at bearbejde Stemningen. Af de mange Smaaskrifter, Selskabet lod trykke, var vistnok det betydeligste Clarksons „Essay on the impolicy of the African slave trade“ (1788), hvori han paaviser, at det ikke blot fra et humant Synspunkt, men ogsaa økonomisk og politisk set vil være til Gavn at afskaffe Negerhandelen. Ved Neger-

handel forstaas her som overalt i Samtiden kun den Virksomhed, som Slavehandlerne udøvede ved Indkøb i Afrika og Afsætning i Amerika, derimod ikke Køb og Salg af Negre mellem Plantageejerne indbyrdes. De handlende vilde kunne finde rigelig Erstatning for den tilintetgjorte Handelsgren ved Handel med de sjældne Produkter, som Afrikas Kyst under rolige Forhold utvivlsomt kunde frembringe. Han var klar over, at Slaveriet ikke kunde afskaffes med eet Slag; man burde da gøre Begyndelsen med at hindre Tilførselen af flere Negre, hvorved Slaveejerne blev nødte til at behandle deres Slaver godt for at sikre den indførte Negerbefolknings Eksistens i Øjeblikket og i Fremtiden. Alle praktiske Bestræbelser gik fra nu af ud paa at udføre dette første Skridt, mens Slaveriets Afskaffelse blev skudt ud i Fremtiden. Dette Clarksons Skrift fik stor Betydning for Danmark, idet — som vi skal se — den danske Kommissions Forslag væsentligt er baseret derpaa.

Slavevennerne laa ikke paa den lade Side. Samtidig med at de drev den stærke Agitation, arbejdede de paa at udnytte Afrikas naturlige Hjælpekilder ved at erhverve et Stykke Land paa Sierra Leonekysten, der skulde opdyrkes af Negre, som derved kunde vænnes til en rolig Tilværelse og blive modtagelige for Kultur. Kunde en dér opblomstrende Handel naa saa vidt, at den kunde blive en Konkurrent til den vestindiske Handel, „vilde den lidt efter lidt omhugge Slavehandelen ved Roden“ [1]). Ideen dertil havde nogle „gentlemen“ faaet ved i 1786 at lægge Mærke til en Mængde elendigt stillede Negre, der drev om paa Londons Gader. De havde da samlet

---

[1]) Fr. Sneedorff: Sml. Skr. I. S. 483.

nogle Tusind £, for hvilke de havde erhvervet Landet og med Understøttelse af Staten sendt Negrene derover. I 1789 dannedes Sierra Leone Kompagniet, der skulde lede Foretagendet og skaffe Midlerne til Veje, og i hvis Bestyrelse baade Clarkson, Wilberforce og Sharp fik Sæde. Selskabet tog i sin Tjeneste en Kirurg, Falconbridge, der som ung havde været Læge om Bord paa Slaveskibe og i 1788 havde udgivet en Skildring af sine rædselsfulde Oplevelser paa disse Rejser [1]). Denne Skildring er holdt i en rolig Tone og søger ved selve Kendsgerningernes Magt at vække Deltagelse for de dyrisk behandlede Negre, og kun et enkelt Sted giver hans Erfaring Vink om Følgerne af Handelens Ophævelse. Han fortæller (S. 9) om et Sted paa Afrikas Kyst, hvor der i fem Aar ikke har været noget Slaveskib: „The reduction of the price of negroes, and the poverty of the black traders appear to have been the only bad [2]) effects of the discontinuance of trade; the good [2]) ones were, most probably [2]), the restoration of peace and confidence among the natives and a suspension of kidnapping". — Falconbridge rejste nu over til Selskabets Distrikt og kæmpede i nogen Tid uforsagt mod de Vanskeligheder, som snart optaarnede sig der. Vi kan imidlertid ikke her gaa nærmere ind paa dette, men maa nøjes med at henvise til de Beretninger, som Bestyrelsen aflagde paa Generalforsamlingerne og derefter lod trykke [3]). Da den danske Konsul i London, Georg Wulff, var Medlem

[1]) Account of the slave-trade. London 1788.
[2]) Udh. af Falconbridge.
[3]) Substance of the report of the court of Directors of the Sierra Leone Company to the general court. London 1792, 94, 95. Smlgn. Fr. Sneedorff, a. S. S. 482 ff. Minerva 1792. II. S. 214 ff.

af Selskabets Bestyrelse, er det højst sandsynligt, at den danske Regering gennem ham har kunnet følge dets Virksomhed i det enkelte; i hvert Fald begynder den i 1791 at forberede et lignende Foretagende.

Bevægelsen bredte sig ogsaa, som rimeligt var, til Frankrig, hvor Mænd som La Fayette og Brissot tog sig af Sagen. En protestantisk Præst i Lyon, Frossard (1754—1830), kom paa en Rejse i England 1785 i Forbindelse med Slavevennerne og blev en af Frankrigs ivrigste Forkæmpere for Sagen[1]). Han udgav 1789 „La cause des esclaves nègres et des habitans de la Guinée, portée au tribunal de la justice, de la religion, de la politique". Meget original er Bogen ikke. Saavel Kendsgerninger som Synsmaader er for største Delen hentet fra engelske Forfattere, ikke mindst fra Clarkson; men den kan betragtes som en samlet Fremstilling af, hvad der hidtil var fremkommet af værdifuldt om Sagen, og den er ved den Varme, hvormed den er skrevet, og ved sit kraftige Sprog af stor agitatorisk Virkning. For saa vidt gaar Frossard videre end de ovenfor omtalte Forfattere, som han ikke nøjes med i al Almindelighed at paapege Nødvendigheden af en Overgangstid for Slaverne i Vestindien, men stiller positive Forslag til Slaveriets gradvise Ophævelse; man kunde f. Ex. skaffe Slaverne Midler og Ret til efterhaanden at købe sig fri. Men han hævder med stor Styrke, at Overgangstiden maa være lang: „Il faut un siècle de bonnes actions pour corriger trois siècles de tyrannie"[2]), og at det første Skridt maa være Negerhandelens Afskaffelse.

Imidlertid var Spørgsmaalet ogsaa kommet til For-

[1]) La grande Encyclopédie.
[2]) I. S. 21.

handling i det engelske Parlament. Det stærke Røre i Befolkningen havde ført til, at et Udvalg af privy council 11. Februar 1788 fik Ordre til at undersøge „the present state of African trade“, og 9. Maj s. A. aabnede Pitt — under Wilberforces Sygdom — en Debat om Sagen i Underhuset. Det blev vedtaget, at Sagen skulde behandles i næste Samling; men allerede i samme Samling vedtoges et af Sir William Dolben stillet Forslag, der havde til Hensigt at sikre Negrene en bedre Behandling under Transporten til Vestindien. Med nogle Ændringer vedtoges det ogsaa af Overhuset.

Da saa Undersøgelsen fra privy councils Udvalg Aaret efter forelaa og Sagen genoptoges i Underhuset, opstod der en rasende Kamp baade i Parlamentet og i Befolkningen. Den fortsattes de følgende Aar, og Wilberforces glimrende Veltalenhed vakte den største Beundring hos Venner og Modstandere. Disse sidste opnaaede flere Gange at faa Sagen udsat, indtil endelig 18. April 1791 Forslaget om Negerhandelens Ophævelse forkastedes med 163 Stemmer mod 88. Samme Sommer udbrød Negeroprøret paa St. Domingo, Kongen blev bange for Jakobinisme, og Regeringen turde ikke mere tage Initiativet[1]). Just i dette Øjeblik tog den danske Regering Sagen op.

II.

Den Mand, der gennemførte denne Del af den Bernstorffske Regerings Reformlovgivning, var Ernst Schimmelmannn. Som Medejer af store vestindiske Plantager laa denne Sag særlig ham paa Sinde, og hans varme Følelse for de ulykkelige sorte er paa dette Tidspunkt

[1]) Foruden til de ovennævnte Værker henvises for de engelske Forholds Vedkommende til Dictionary of national biography.

allerede af gammel Dato. Da han i 1782 sammen med Reventlow var blevet Direktør for Slavehandelen, skrev han til sin Forlovede, Charlotte Schubart: „Ah, si nous étions chefs d'une association formée pour le bonheur des hommes! Si au lieu de porter le trouble et le ravage dans une partie du monde pour y tourmenter l'avarice et la trahison nous pourrions réunir nos efforts pour y [faire] naitre des jours plus sereins. Ce serait j'ose le dire, une destinée plus digne de nous....On ne fait cependant impunément le malheur des autres, les années et les siecles amenent les vengeances qu'on se prépare en secret" [1]). Naar Clarkson i sit ovennævnte Skrift, Essay on the impolicy etc., omtaler, at det Schimmelmannske Gods paa St. Croix hørte til dem, der i lang Tid ikke havde behøvet Indkøb af Negre og dog var i en blomstrende Tilstand, er det et Vidnesbyrd om den Omsorg, Schimmelmann drog for sine Slaver. Og Stemningen i den vestindiske Regering skulde blive ham en yderligere Spore. Hermed forholder det sig saaledes:

Da det efter den nordamerikanske Frihedskrigs Afslutning gik tilbage med det østersøisk-guineiske Handelsselskab, der havde Monopol paa Negerhandelen mellem de danske Besiddelser i Afrika og de dansk-vestindiske Øer, indledede Selskabet 1785 en Forhandling med den danske Regering, der var stærkt økonomisk interesseret i Selskabet, om en bedre Stilling for dette. Under disse Forhandlinger nedsattes en Kommission til at overveje, hvorledes Selskabets Handel paa Guinea, derunder Slavehandelen, herefter kunde føres med større Sikkerhed og uden Tab [2]). Man maa imidlertid være blevet utaal-

---

[1]) Reventlowske Familiepapirer (Rev. Fam.) ved Bobé. IV. S. 14.
[2]) Schovelin: Den danske Handels Empire II. S. 128 ff.

modig, thi inden denne Kommission blev færdig med sit Arbejde, udarbejdede Finanskollegiet et Forslag om Forandringer i Bestemmelserne om Negerhandelen, hvorefter bl. a. Negre fra de dansk-afrikanske Besiddelser maatte udføres til fremmede Kolonier og fremmede Skibe indføre Negre til de danske Kolonier. Dette Forslag sendes i April 1787 til Generaltoldkamret, der beslutter at indhente den vestindiske Regerings Betænkning[1]). Denne, der er dateret den 15. Oktober 1787, begynder saaledes[2]):

„Bemærkninger ved den Regeringen igennem det kgl. vestindiske Kammer d. d. 15de Maj 1787 tilsendte Extract af det kgl. Finans Collegii Skrivelse d. d. 28de April e. a. angaaende Slave Handelen, og den sikreste Maade, jevnligen directe at forsyne St. Crux med de fornødne Negre.

Saalænge den sorte Farve, Filosofien til Trods, er Trældoms Stempel paa mange tusinde Mennesker, — saalænge man endnu tror, at de vestindiske Colonier ikke kan dyrkes uden ved ufrie Hænder, — saalænge Mennesker kan ombyttes mod Guld og Sølv, — og saalænge de evropæiske Nationer kappes om, hvo skal nyde mest Fordel af denne unaturlige Handel, og hvo skal være heldigst i at forøge Slavers Tal; — maa en følsom Handelskyndig kvæle hvert Friheds — hvert Medlidenheds Raab i hans Barm. Han maa tro sig at repræsentere en Stat, og Stater, veed man, kender ingen vigtigere Lov end den at søge at blive rigere end ens Nabo. Enhver Stat synes at have adopteret Vespasiani Valgsprog[3]).

I Balancen af Evropa er Danmark ikke rig nok (ikke heller synes dets Exempel at ville være kraftigt nok) til at kunne løse alle Slavers Baand, hvor det danske Flag vajer,

[1]) Generaltoldkamrets vestindiske Journal (V. J.) 1787.
[2]) Pk. i Kamrets Arkiv Negerhandelens Afskaffelse betræffende 1788—1847. Hvor herefter ingen Kilde anføres, findes Oplysningerne enten i denne eller i en lignende Pakke med Dokumenter vedk. Negerhandelskomm. (1783—1806).
[3]) „non olet“ om Urinskatten. Jvfr. Sveton Vesp. 23.

og til at anledige en Revolution i den guineiske Handel. Den Ære synes at være en rigere Nation og en heldigere Tidsalder forbeholden. Vi bør derfor nu, som beordrede at afgive vore Tanker om Maaden, paa hvilken Slavehandelen kan blive gjort fordelagtigst for Danmark og dets Colonier, glemme det ubehagelige, som en slig Undersøgelse medfører. Omringet, som vi ere, med trælbundne Negre, finde vi dog en Trøst i den Tanke, at kunne medbidrage til at gøre deres Kaar taalelige".

Om denne Skrivelse siger Bobé[1]): „1787 afgav paa Schimmelmanns Opfordring den vestindiske Regering (bestaaende af Walterstorff, Lindemann og E. R. Colbjørnsen) en Betænkning, der næppe har vakt behagelige Følelser hos den store Menneskeven.... Idet den vestindiske Regering saaledes tog bestemt Afstand fra enhver Tanke om Negerhandelens Ophævelse, fremkom den samtidig med en Række Forslag til den sikreste Maade jævnlig og direkte at forsyne St. Croix med de fornødne Negre".

Bobés Opfattelse af denne Skrivelse er næppe rigtig. Af dens Forhistorie saavel som af Overskriften fremgaar det, at den ikke er et efter Schimmelmanns Opfordring afgivet Svar paa Spørgsmaalet om Negerhandelens Afskaffelse, men en Betænkning til et af Finanskollegiet stillet Forslag om denne Handels Blomstring. Men saa maa Skrivelsen ogsaa ses i et helt andet Lys. Da den vestindiske Regering, som den selv siger, er beordret at afgive en Erklæring i den Retning, kan det ingenlunde, som det ligger i Bobés Ord, bebrejdes den, at den gør det; tvertimod maa det vække vor Beundring, at den samtidig med at afgive sit Pligtsvar har ladet forstaa,

[1]) Rev. Fam. V, S. LXV f., hvor en Del af denne Indledning er aftrykt.

at man hellere skulde afskaffe end forbedre Handelen. Den maatte nu nøjes med den Trøst, at det for Slavehandelen i Almindelighed vilde have saa grumme lidt at sige, om Danmark for sit Vedkommende ophævede den. Har Schimmelmann efter Udtrykkene at dømme næppe kunnet vente noget kraftigt Initiativ fra den Side, har det dog maattet være ham en Opmuntring, at Regeringen havde det rette Syn paa Negerhandelen.

I al Stilhed lader Schimmelmann nu Forholdene derovre undersøge: Hans West, der i 1788 rejste til Vestindien for at overtage en nyoprettet Skole i Christiansted, siger i Slutningen af sin nedenfor omtalte Plan, at „Hs. Excellence Hr. Geheimeraad Schimmelmann viste mig, før jeg forlod Fædrenelandet, ofte den Tillid at give mig baade hans mundtlige og skriftlige Betænkninger om de Forbedringer, han ønskede at gøre paa sine Plantager her, for at formilde den lavere Medbroders Kaar, og paalagde mig derfor ved Lejlighed at opgive mine Tanker om samme“. — Et Vidnesbyrd om, hvor nøje Schimmelmann fulgte Begivenhedernes Gang i England, er en meget omhyggelig afskrevet tysk Oversættelse af Underhusforhandlingerne den 18. April 1791 blandt de Schimmelmannske Papirer i Rigsarkivet.

Netop under Indtrykket af denne Forhandling er det, Schimmelmann skrider til Handling. I Løbet af Forsommeren udarbejder han en foreløbig Betænkning, og efterat have forhandlet mundtlig med Bernstorff derom sender han den, ledsaget af en Skrivelse af 18. Juni, til en Excellence, sikkert J. E. Skeel, der dels paa Grund af sin Stilling som 1ste Deputeret i Generaltoldkamret, dels paa Grund af sine personlige Egenskaber maatte være

blandt dem, der burde og vilde arbejde for Sagen[1]). Skrivelsen er saalydende:

Sonnabend den 18. Juny auf Seelust.

Ich nehme mir die Freiheit beiliegenden Aufsatz wegen dem Sclaven-Handel und der Sclaven-Importation in den westindischen Colonien an Ew. Excellenz zu senden. Nach demjenigen, was Dieselben mir mündlich gesagt haben, sind Ew. Excellenz den Ideen überhaupt, worüber wir schon mündlich eine vorläufige Abrede genommen, nicht entgegen, und solche stimmen mit Ihren Grundsätzen und Ueberzeugung überein, wenn die Ausführung die Richtigkeit derselben praktisch gewähren konnte. Ich habe beifolgenden Aufsatz an Niemanden gezeigt, an keinen, der durch seine Lokal-Kenntnisse die Vorschläge verbessern oder bestreiten könnte. Ich habe vielmehr geglaubt, dass solche anfänglich auf solche Sätze gegründet sein müssten, welche im Allgemeinen anerkannt worden, und den meisten Erfahrungen nicht zuwieder sind. Da ich schon darauf bedacht gewesen, in wichtigen Privat-Besitzungen in Westindien dasjenige auszuführen, was ich anjetzo in einem generalen Gesichtspunkt betrachtet, so sind mir zwar die Schwierigkeiten bekannt, welche noch durch Vorurtheile vergrössert werden. Ich habe aber die unerschüttliche Meinung, dass die Schwierigkeiten und die Vorurtheile überwunden werden können. Die Sache von der Uebernahme der Anleihe von Terborck[2]) für Rechnung des Königs ward als ein gefährliches Unternehmen in Westindien geschildert; ein Orkan und 3 schlechte Ernten haben dennoch nur mehr die Richtigkeit und Sicherheit einer Operation bewiesen, welche auf Calcul gebaut war.

Die Vorschläge enthalten nichts, was einem Umsturz oder eine Beeinträchtigung von Privat-Personen zu wege bringen könnte, vielmehr zielen sie dahin ab, das Eigenthum zu schützen

[1]) Gisningen om Skeel som Excellencen skyldes Arkivsekretær J. Bloch.

[2]) Rev. Fam. IV. S. 276. Schovelin, a. S. S. 323.

und die Pflanzer zu bewegen ihren eigenen Vortheil auf etwas sicheres als auf eine temporaire Benutzung zu gründen.

Es ist überdem nothwendig geworden etwas über den Sclavenhandel zu entscheiden, und welche Principes und Massregeln für die Zukunft angenommen werden, so wird zuförderst eine oder die andere Veranstaltung nöthig sein. Nur müsste alsdann eine solche Veranstaltung *alsdann* nicht die Hände der Regierung binden.

Mit dem Grafen Bernstorff habe ich mündlich über diese Ideen gesprochen; er scheint solche auch begünstigen zu wollen; dessen Meinung war, dass die Festsetzung des Plans durch eine Commission alhier geschehen könnte, und die Ausführung einer andern Commission in Westindien übertragen werden müsste; Wir haben hier Mittel genug um Aufklärungen zu erhalten. Ein Bedenken, was die Sache Jahre lang aussetzt, musste nach meiner Meinung nicht eingeholt werden; aber die Art, der Zeitpunkt der Publikation, und die beste Weise der Ausführung musste der Regierung und der von ihr zu ernennenden Commission in St. Croix überlassen werden.

Ein Bedenken von der Regierung in den Colonien würde nur eine andere Art der Verwerfung der ganzen Idee sein, und vielleicht ohne Zweck eine Gährung erregen, welche die Entscheidung selbst nicht einmahl hervorbringen wird.

Ew. Excellenz ist es vielleicht vorbehalten eine Veranstaltung zu befördern, durch welche, wenn solche gelinge, der Cron-Prinz und Dänemark ein grosses Exempel geben könnte, und wenn die gültigen Einwendungen derselben nicht zu gross scheinen, so bin ich davon überzeugt, dass die erhabenen Vorschriften der Menschlichkeit und die Gesinnungen, die ich Ihnen kenne, zu Ihrer Bestimmung mit beitragen werden.

E. H. Schimmelmann.

P. S. Da Ew. Excellenz meinen Aufsatz bald werden durchgehen können, so erbitte ich mir solchen so bald als möglich zurück.

Naar det i denne Skrivelse hedder, at der i alle Tilfælde maa gøres noget ved Negerhandelen, hentydes til, at Handelen aldeles ikke betalte sig; Reformplanerne fra 1787—88 var ikke blevet til noget. Bemærkningen om, at en Betænkning fra den vestindiske Regering vilde betyde det samme som Sagens Forkastelse, kunde synes at stride mod den Opfattelse af Regeringsskrivelsen af 15. Okt. 1787, der ovenfor er gjort gældende. Men helt bortset fra at en Forhaling paa et Aarstid, der let vilde medgaa, inden Svaret indløb, kunde faa slemme Følger, saa findes Forklaringen i Generaltoldkamrets Forestilling af 13. Marts 1792 (hvorom mere nedenfor). Kamret mente ligesom Schimmelmann, at Betænkning fra Regeringen ikke burde indhentes, da den i en saa vigtig Sag sikkert vilde høre Borgerraadet; „dettes Erklæring mod Sagen er vis, da det mest bestaar af Plantere. Og mod Borgerraadet kunde ikke bestemt Erklæring ventes fra Regeringen, som maatte frygte for Ansvar, ifald Udførelsen ikke svarede til Øjemedet. Og at vinde saa tænkende Mænd, som Regeringens Lemmer ere, for Sagen, synes overflødigt, naar Begyndelsen af Erklæringen de dato 15. Okt. 1787 erindres, hvori Walterstorff, Lindemann og Colbjørnsen ikke utydeligen pege hen til hvad nu sker, og ikke utydeligen udlade sig mod Negerhandelen“ [1]). Disse sidste Ord er tydelige nok, og det er altsaa ikke Regeringens, men Plantageejernes Udtalelser (fremført af Regeringen), man frygter. Herved forklares ogsaa Schimmelmanns Frygt for „Gährung“, der næppe kunde fremkomme, fordi der rettedes nogle Spørgsmaal til Regeringen alene.

---

[1]) Kamrets Forestillings- og Resolutionsprot. 1792.

Den medfølgende Betænkning omtaler først Forhandlingerne i det engelske Parlament, hvoraf det fremgaar, at baade Førerne for de forskellige Partier og den bedre Del af Folket af moralske Grunde holdt paa Handelens Afskaffelse, og at dette Standpunkt yderligere støttedes af politiske og statsøkonomiske Grunde. Naar Modstanderne imidlertid dog fik Overhaand, var det for saa vidt berettiget, som Indførselsforbudet efter Forslaget straks skulde træde i Kraft uden nogen Overgangs- eller Forberedelsestid. Men derved vilde en Mængde Værdier gaa tabt og en Mængde Mennesker og Selskaber blive ruineret.

Ikke blot vilde alle de, der paa en eller anden Maade ernærede sig ved Negerhandelen, pludselig miste deres Levebrød; men Kolonierne vilde blive aldeles ødelagt, da deres Drift helt og holdent var baseret paa Negertilførsel, idet nemlig Jordernes ualmindelig høje Værdi havde ført til, at man langt fra havde udlagt saa megen Jord til Arbejderbefolkningen, at den kunde brødføde sig deraf. Da nu tilmed Staterne havde monopoliseret og derved fordyret Indførselen af Næringsmidler, aftog Befolkningen af Mangel paa Næring, og Følgen var saa blevet stadig Negerindførsel og Slaveuvæsenet i hele dets Udstrækning. Et øjeblikkelig indtrædende Forbud mod Negerindførsel vilde da umuligt kunne blive effektivt. Den vestindiske Handels Ødelæggelse vilde bl. a. medføre saa store Tab for Staternes Finanser, at man vilde nødes til at se igennem Fingre med Indførselen.

Men derfor burde Sagen ikke opgives; thi Negrenes Behandling i Afrika, under Transporten og i Kolonierne var — selv fraregnet ofte anførte Undtagelsestilfælde eller overdrevne Tilfælde — saa umenneskelig, hvad

nærmere paavises, at det ikke kunde forsvares at blive ved dermed. Begyndelsen maatte da blive, at Forholdene i Vestindien sattes paa en saadan Fod, at Negrene kunde formere sig som andre Mennesker. Det kunde opnaas ved, at der gaves dem en god Behandling. Naar Indførselen saa var blevet overflødig, traadte Lovgiveren til og forbød den.

Til Opnaaelse af dette Maal for de danske Koloniers Vedkommende fremsætter Schimmelmann saa en Række Punkter til Overvejelse. Kolonierne maa til at begynde med have tilstrækkelig mange Negre, og Plantageejerne skal forpligtes til at sørge herfor; samtidig skal Indkøbene i Afrika og Transporten foregaa under Statens Tilsyn. Foranstaltninger skal træffes til Negrenes naturlige Formering og en god Behandling af dem sikres ved Politireglementer. Den Beskyttelse, der maa gives Negerindførselen, maa kun betragtes som foreløbig indtil den Tid, „wo solche [Importation] nicht mehr als vielleicht noch als Ausnahme in einzelnen Fällen tolerirt würde". Men for at disse Forberedelser virkelig kan blive trufne, maa Tidspunktet for Indførselsforbudets Ikrafttræden i Forvejen fastslaas og bekendtgøres, at man ikke skal slaa sig til Ro med, at det har lange Udsigter. Endelig maa Midler skaffes til Veje til de uformuende Plantageejere til Iværksættelse af disse Foranstaltninger.

Hvorledes Schimmelmann havde tænkt sig Udførelsen af alt dette, antydes derefter i en Række Spørgsmaal, der slutter sig til ovennævnte Punkter, og som ogsaa kunde blive Genstand for Overvejelse, men som iøvrigt burde overlades til en paa selve Øerne nedsat Kommission, der med ansete Plantageejere som Medlemmer skulde gennemføre Reformen i sine Enkeltheder.

Skrivelsen og Betænkningen har engang i Juli ført til Nedsættelsen af en Kommission; thi fra 16. Juli findes en Promemoria[1]) fra Schimmelmann, hvorefter han før sin Afrejse for nogle Uger til Jylland tilstiller Kommissionen sin Betænkning. Vel sagtens efter hans Tilbagekomst er saa Kommissoriet udstedt den 5. August. Dette meddeler imidlertid intet nærmere om Kommissionens Opgave; men derimod faar Offentligheden Kundskab herom gennem „Politisches Journal“, udgivet i Altona af G. B. v. Schirach, der stod i Korrespondance med Bernstorff, og hvis Tidsskrift vel derfor kan betragtes som officiøst[2]). Her hedder det i Septemberheftet (S. 1019 f.):

„Der eigentliche Zweck dieser Commission ist nicht etwa so gerade hin eine Klasse von Menschen in eine völlige Freyheit zu setzen, welche weder ihnen selbst, noch ihren bisherigen weissen Gebietern würde zu Gute kommen können; sondern man wird suchen, theils dem Mangel an Negern in den Westindischen Plantagen auf eine zweckmässige Weise abzuhelfen, theils das Schicksal dieser Menschen so viel möglich zu erleichtern, ordentliche Eheverbindungen unter ihnen einzuführen, wodurch allein man auch den ungeheuern Ausschweifungen und den schrecklichen Seuchen wird vorbeugen können, welche unter den Negern herrschen, sie also ferner auch in eine häuslichere Verfassung zu setzen, und vielleicht selbst ihnen einige Ländereyen zu verschaffen, die sie mit eigenem Vortheile sollen bearbeiten können, ohne jedoch dieselben als Eigenthum zu besitzen. Von solchen weisen und gemässigten Massregeln lässt sich ein glücklicherer Erfolg erwarten, als von den chimärischen Projecten romanhaft denkender Menschenfreunde“.

Forsigtigt nok er her intet meddelt om Hovedopgaven, da Muligheden for dens Gennemførelse jo først nu skulde undersøges.

---

[1]) Her findes ogsaa Aarstallet 1791 anført.

[2]) Biogr. Lex.

„Kommissionen til Negerhandelens bedre Indretning paa de vestindiske Ejlande og Kysten Guinea“ kom foruden af Schimmelmann til at bestaa af følgende Medlemmer: Statsminister, 1ste Deputeret Jørgen Erik Skeel, Deputeret Fr. Carl Trant og Kommitteret Niels Tønder Lund, alle fra det vestindisk-guineiske Rente- og Generaltoldkammer; endvidere af Kancellipræsident (forhen 1ste Dep. i Generaltoldkamret) Chr. Brandt og Deputeret i Finanskollegiet Carl Wendt. Som Sekretær ansattes Ernst Philip Kirstein, Schimmelmanns Privatsekretær og tillige Sekretær i Direktionen for den vestindiske Gælds Likvidation. Skeel, kendt fra Tiden umiddelbart efter Struensees Fald og fra sin Virksomhed som Stiftamtmand i Norge, roses for sin levende Medfølelse med de ulykkeligt stillede i Samfundet, for sin Fordomsfrihed og Retfærdighedsfølelse; med sin gode, sunde Forstand var han „en ganske duelig Embedsmand og en retskaffen og veltænkende Mand, men ansaas for noget uvirksom, hvilket dog maaske tildels var en Følge af Skrantenhed“ [1]). Hans Svoger Brandt var en stille, skikkelig Natur, et Bogmenneske uden Initiativ eller vidtskuende Blik. At han ikke var særlig anset i den Schimmelmannske Kreds, synes tilstrækkelig tydeligt at fremgaa af Charlotte Schimmelmanns Brev til Louise Stolberg nogle faa Aar senere [2]): „Haxthausen est un vieillard infirme, faible et borné, lui n'y peut rien, mais ceux qui l'ont choisi; Brandt à la tête de la chancellerie danoise est un pendant assés symetrique“. Og Skeel'erne synes ikke altid at have

[1]) Biogr. Lex. Saml. til det norske Folks Sprog og Historie V. S. 687. V. S. Skeel: Fam Skeel, Suppl. S. 90.

[2]) Af $^{29}/_{5}$ 1795, Rev. Fam. IV. S. 161.

staaet paa den bedste Fod med deres Svoger[1]), saa man maaske blot har taget ham med af Hensyn til hans høje Stilling og i Bevidstheden om, at han ikke kunde gøre nogen Skade. — Wendt var en tysk Læge, der i 1753 var kommen til København. Gennem Brødrene Reventlow, hvis Hovmester han siden blev, kom han til at staa disse og deres Kreds nær, gennemtrængt som han var af „en fast Tro paa alle humane Tankers endelige Sejr". Omtrent 1780 kastede han sig over Finansvæsen, blev nogle Aar derefter Medlem af Finanskollegiet, og opnaaede stor Indflydelse ved sin fremragende Dygtighed paa dette Omraade[2]). Ogsaa Trant stod den nævnte indflydelsesrige Kreds nær, og saavel han som Tønder Lund omtales som særdeles dygtige Embedsmænd. Som særlig Kvalifikation havde Trant det, at han i sin Tid havde været Administrator ved vestindisk Kompagni, og hans Interesse for Skolesager, der nylig havde givet sig Udslag i et Skrift: „Ueber Schulen und Schulanstalten in Dänemark", var maaske ogsaa taget med i Betragtning, da Skolevæsenets Ordning paa de vestindiske Øer hørte med til de Forhold, der vilde blive drøftede i Kommissionen[3]). Tønder Lund var nationaløkonomisk og naturhistorisk Forfatter, og hans Kundskaber paa disse Omraader kunde sikkert komme godt til Nytte i en Kommission, der skulde behandle et Handelsspørgsmaal og maaske kom ind paa at drøfte Mulighederne for nye Dyrkningsformer i Kolonierne. Han roses for sit „Retsind, Kraft, gennemtrængende Blik, utrættelige Iver og urokkede Fasthed" [4]).

[1]) V. S. Skeel, a. S. S. 315, 320.
[2]) Bobé, Rev. Fam. I. S. 279. Biogr. Lex.
[3]) Biogr. Lex.
[4]) Biogr. Lex. Samlinger til det norske Folks Sprog og Historie V. S. 687.

Kommissionen bestod saaledes kun af lutter høje Embedsmænd, hvoraf Flertallet var mellem 50 og 60 Aar; disse kan have skaffet Materiale til Veje og bearbejdet det, men har næppe i nævneværdig Grad givet Bidrag til Kommissionsbetænkningens Hovedsynspunkter, der i alt væsentlig blot er en videre Udformning af Ideerne i Schimmelmanns ovenomtalte Betænkning. Denne Udformning skyldes først og fremmest Sekretæren, Kirstein („Le stile est de Kirstein, les idees en grande partie de Ernst“ [1]). Kirstein var en ung Mand paa omtrent 32 Aar, oplært i Schimmelmanns Skole, idet han siden Skatmesterens Død, hvis Sekretær han havde været i det sidste Aar, var blevet Sekretær hos Sønnen, der satte ham overordentlig højt: „Ce Kirstein est toujours le même, une sérénité charmante acccompagne ses pas, il est incomparable“ [2]). Og Kirstein paa sin Side nærede ogsaa stor Hengivenhed for Schimmelmann: „Lykkeligt at have en Herre, der er Godheden selv . . . og gerne tilgiver Fejl hos andre, som han maaske ikke vilde tilgive sig selv“ [3]). Som Finansmand havde Kirstein allerede udmærket sig baade i Litteraturen og i praktisk Virksomhed ved Afslutningen af et Laan i 1788. Han naaede da ogsaa højt op paa Embedsstigen her hjemme.

I mindre end 5 Maaneder udarbejdede Kommissionen nu sin store Betænkning om Negerindførselsforbudet. Under dens Arbejde modtog Kamret netop fra den vestindiske Regering den ovenfor berørte, af Rektor West affattede „Plan til ved et enkelt Forsøg at

---

[1]) Charl. Schimmelmann til Louise Stolberg, Rev. Fam. IV. 133.
[2]) Sstds. S. 162.
[3]) Sstds. V. S. 297.

befordre Mark-Negrenes Oplysning og Formildelse i Kaar m. v. paa Eilandet St. Croix". Denne Plan gik ud paa, at en Plantage, hvori der var et tilstrækkelig stort kongeligt Laan, skulde overlades West, for at han der kunde oprette en Negerskole, og for at Plantagen iøvrigt kunde indrettes som en Forsøgsplantage, hvor de Reformer, han foreslog for Negrenes Behandling, skulde gennemføres. Lykkedes hans Planer, skulde efter fire Aars Forløb 40000 Rdlr. af Laanet eftergives ham af Kongen. Til en Begyndelse skulde han have et nyt Laan paa en 2—3000 Rdlr. til Etablering af Skolen o. l. I denne Skole, der burde ligge midt paa St. Croix, skulde der foruden Børneundervisning være Katekisation eller Præken for voksne Søndag Aften. Der burde undervises om Pligterne mod Gud, Konge, Herre, Øvrighed og Medmennesker, en kort, sund Moral „efter Subjekternes ringe Fatteevne". Undervisningen skulde være fritaget for Gejstlighedens Inspektion, da der kun kunde blive Tale om almene religiøse Grundsætninger.

De Foranstaltninger, der iøvrigt burde træffes paa Forsøgsplantagen for derefter at udbredes til de andre Plantager, skulde gaa ud paa:

1) ved Gaver o. l. at søge at fremme Ægteskaberne mellem Negrene, skaffe bedre Boliger m. m.;

2) trods Tabet for Ejerne at skaffe Negerfamilierne større Jordlodder;

3) at skænke Frihed til gamle og svage Negre og til Mødre, der havde født en 5—6 Børn. Ved dette sidste vilde man sætte en Præmie paa Formeringen og hemme den almindelige Fosterfordrivelse.

Ved saadanne opmuntrende Midler mente West det var muligt at bibringe Negrene Civilisation, derimod ikke

ved Love, da man ikke ved Tvang kunde paanøde en et moralsk Gode. Især de danske Plantageejere, der havde større Interesse for Øerne og deres Blomstring end de fremmede, burde tage Reformerne op, og Danske burde ved Begunstigelser af forskellig Art opmuntres til at købe Plantager. Som Eksempel paa Plantageejere, der behandlede deres Negre, som de burde, nævnes blandt enkelte andre P. L. Oxholm og Regeringsraad Edv. Røring Colbjørnsen. Denne sidste, der ogsaa ellers roses for „den ulignelige Ømhed, med hvilken han behandlede sine Negre“ [1]), vilde ifølge den Regeringsskrivelse, der fulgte med Planen, dog ikke regne sig det til særlig Fortjeneste, da mange andre handlede ligesaa.

Wests enkelte Reformforslag var jo væsentlig de samme, som fremførtes af alle sagkyndige, og som Kommissionen netop har siddet og drøftet, da den modtog Planen. Tanken om som Forsøg at gennemføre Reformerne paa en Plantage med særlig Statsunderstøttelse er vist Wests egen, og hvorvel han muligvis havde Ret i, at de store Summer, der vilde medgaa, ikke var for højt ansatte, vilde det jo dog, som den vestindiske Regering bemærkede, blive en meget kostbar Historie. Vi hører da foreløbig heller ikke mere til den; men Schimmelmann, der maaske nok har gjort sit til, at Planen kom netop i det Øjeblik, glemte den ikke.

III.

Kommissionens Forestilling af 28. December 1791 er et stort Værk paa 102 Foliosider. Kirstein har ind-

---

[1]) Rev. Fam. V. S. 272.

rykket et større Udtog af den i Aprilhæftet af Minerva 1792, hvorfra Hovedpunkterne vil være bekendte. Dens Forslag kan deles i 3 Grupper: 1) om Forbud mod Udførsel fra Afrika og Indførsel til Vestindien af Negre fra Begyndelsen af Aaret 1803, 2) om Midler til at opnaa en tilstrækkelig stor Negerbefolkning paa Øerne, 3) om Midler til at hindre dennes Aftagen i Fremtiden.

1) Forslaget gik ikke blot ud paa at forbyde Udførsel fra Dansk-Guinea og Indførsel til Darsk-Vestindien, men paa at forbyde alle danske Undersaatter at deltage i nogensomhelst Handel af den Art. Disse Skridt begrundes med Humanitetens Krav. Hvis vi ikke paa Forhaand havde kunnet slutte det af Kommissionens Tilblivelseshistorie, havde selve Forestillingen ogsaa været tilstrækkelig til at vise det gennem den Skildring af Handelen, der er sat som Indledning, og hvorudfra Forslaget motiveres. Her gives en Fremstilling af Rædslerne i Afrika og under Transporten, bygget paa de mange derom fremkomne Skrifter, hvoraf særlig nævnes Clarksons, Falconbridges og Frossards. Der advares mod de mange „blossen Declamationen“ hos nogle af Forfatterne; Kendsgerningerne taler tilstrækkelig for sig selv. Her findes i sammentrængt Fremstilling Clarksons og Frossards Udviklinger om Forbryder- og Krigsfangeslaver (S. 407), og her findes anført Falconbridges Erfaringer om Slavehandelens Ophør (S. 410). — Om de Forbrydelser, som Slavefangsten i Afrika giver Anledning til, og som Evropæerne altsaa har Ansvar for, hedder det: „Sie würden aufhören, wenn die Gelegenheit dazu aufhörte: und wenn man mit dieser Betrachtung die Grundsätze der Religion und Sittenlehre auf den Handel anwendet, so kann wohl keine andere Folge daraus gezogen werden,

als dass kein äusserer Vortheil wichtig genug sein könne um seine Beibehaltung zu vertheidigen".

Men Kommissionen saa i Forbudene ikke blot en Barmhjertighedsgerning mod de afrikanske Negre; den havde ogsaa Blik for, at det var Begyndelsen til det — maaske meget fjerntliggende — endelige Maal: Slaveriets Afskaffelse. Ganske vist findes der i Udtoget i Minerva meget lidt om Slavefrigørelse, og det endda i forblommede Vendinger (S. 56); men dette har sine bestemte Grunde. Vi har af Schimmelmanns Brev af 18. Juni set, hvor bange han var for, at Plantageejerne skulde tages med paa Raad i denne Sag; de vilde være dens sikre Modstandere, og dette vilde endnu mere gælde, om der blev Tale om Frigivelse. Da det nu, som vi straks skal se, gjaldt om at faa Slaveejerne til at arbejde med paa Sagen, men man næppe kunde opnaa dette, uden at de kunde se deres egen Fordel derved, vilde Udsigten til Slaveriets Afskaffelse, om de blev bekendt med den, fremkalde ganske den modsatte Virkning af den tilsigtede[1]). Hvad Kommissionen derfor havde at sige om den Ting, er holdt godt skjult, og det kan Punkt for Punkt paavises, at Kirstein med Omhu har udeladt enhversomhelst Ytring derom, der kunde vække Mistanke. De meget forsigtige Udtalelser S. 56 i Minerva er et Udtog af følgende:

„Es würde uns zu weit führen und vielleicht auch nicht zweckmässig sein, wenn wir hier wieder auf erste Grundbegriffe zurückgehen und uns auf die Untersuchung einlassen wollten, in wie weit es überhaupt möglich sein könnte, dass die Westindischen Kolonien ohne Neger, wenigstens ohne

---

[1]) Lawaetz har i en Note a. S. S. 113 været inde paa den samme Tankegang for Frdg.s Vedk.

Negersclaven kultivirt würden. Sehr wahrscheinlich ist es wohl, dass, wenn man den Negerhandel nie gekannt hätte, die Westindischen Inseln deswegen nicht weniger, und nicht weniger gut, gebaut sein würden; allein, da in Absicht des in der Vorzeit eingeführten nichts mehr zu ändern ist und es unsers dafürhaltens gleichfalls nicht richtig sein würde, wenn man bei dem Vorsatze bald würksame Masregeln zu brauchen, sich zu sehr an entferntere Möglichkeiten halten wollte, die sehr wünschenswerth sein können, aber unumgängliche Vorbereitungen erfordern, so haben wir geglaubt von dem Grundsatze ausgehen zu müssen, dass die jetzt auf den Westindischen Inseln eingeführte und gebräuchliche Kultur nicht abgeschafft, folglich auch die Sclaverei der Neger fürs erste noch nicht aufgehoben werden könne. So wünschenswerth es sein würde den Zweck der Befreiung der Neger *bald*[1]) zu erreichen *und so sehr wir überzeugt sind, dass dieser entfernte aber dereinst mögliche Zweck bei allen Veranstaltungen, die in Absicht der Neger getroffen werden, nicht aus dem Gesicht verloren werden müsste*[1]), so sind wir doch auch überzeugt, dass das durchaus keine Sache des Augenblicks seie, und dass jede unvorsichtige Masregel sehr gefährliche Folgen veranlassen könne.

Um eine Classe von Menschen, die seit so langen Jahren in dem Stande der unbedingtesten Sclaverei gelebt hat, aus dieser hervorzuziehen und sie *gegen die Gewaltthätigkeiten ihrer Herren*[2]) unter den Schutz der allgemeinen Gesetze zu nehmen, ist es unumgänglich nothwendig, dass diese Menschen einen gewissen Grad von Kenntnissen und Sitten besitzen, den man bei den Negern, wie sie jetzt sind, nicht annehmen kann.

Ihre Erziehung muss ihrer Befreiung vorangehen, sonst wird ihr eigenes Wohl und das Wohl ihrer Herren aufs Spiel gesetzt. Ein zu früher, zu voreiliger Schritt könnte sie leicht dahin bringen das was man ihnen noch versagen

---

[1]) Det med *Kursiv* trykte er betegnende nok udeladt af den iøvrigt ordret oversatte Sammenhæng.

[2]) Ordene udeladt i Minerva og Oversættelsen lidt lempet derefter.

müsste mit Gewalt erringen zu wollen, und bei dem Uebergewicht ihrer Menge in Verhältnis gegen die weissen Bewohner der Kolonien bedürfte es vielleicht nur einiger kühner und kluger Anführer um die Ausführung eines solchen Vorhabens zu Würklichkeit zu bringen".

Udsigten til Sagens Forhaling (som vi jo allerede tidligere har set Schimmelmann ivre imod) i Forbindelse med Slavernes lave Standpunkt var fuldkommen fyldestgørende Grunde for, at Kommissionen skød Spørgsmaalet om Frigivelse fra sig — ligesom det jo ogsaa i England blev holdt helt i Baggrunden. Om der desuden har været Uenighed blandt Medlemmerne om Muligheden for at naa deres Ønskers Maal, kan ikke ses; men Forsigtigheden i nogle af Udtrykkene kunde tyde derpaa.

Stod man da lidt famlende overfor det endelige Maal, saa saa man i Indførselsforbudet afgjort et Middel til at skaffe de vestindiske Slaver en god, human Behandling, da en saadan var en nødvendig Betingelse for Forbudets Opretholdelse (hvorom mere under Gruppe 3).

Nogle økonomiske Betragtninger gaar ud paa at vise, dels at Forbudene ikke vilde være til Skade for nogen, dels — ved en lidet sigende Beregning henimod Slutningen — at det vilde blive økonomisk fordelagtigere at have lutter indfødte Slaver fremfor stadig ny Tilførsel. Forbudene vilde hverken være til Skade for de danske Slavehandlere, da Handelen jo i længere Tid aldeles ikke havde betalt sig, eller for de vestindiske Plantageejere — vel at mærke hvis Forslagene i de andre Grupper blev gennemført.

2) Kommissionen ansaa det for sandsynligt, at der ikke var tilstrækkelig stor Arbejdskraft paa Øerne, hverken til Øjeblikkets Tarv eller til Befolkningens Vedligeholdelse

i Fremtiden. Det vilde derfor være inhumant overfor Ejerne pludselig at forbyde dem at forsyne sig med Negre, og det blev da fastslaaet, at Indførselen endnu maatte finde Sted til 1ste Januar 1803, saa at alle Forberedelser til Sikring af Arbejdskraft kunde træffes i den Tid. En saadan Overgangstid har vi ikke set omtalt hos de fremmede Forfattere, og det fremhæves i Forestillingens Indledning (ligesom Schimmelmann havde omtalt det i sin foreløbige Betænkning), at Grunden til, at Sagen skred saa langsomt frem i det engelske Parlament, vist var den, at de i Handelen interesserede skulde have Tid til at forberede sig, da en pludselig Forandring unægtelig kunde være farlig[1]).

Men skulde Plantageejerne have nogen Fordel af denne Indrømmelse, saa maatte Tilførselen i den Tid lettes saa meget som muligt, „und bei unseren gegenwärtigen Plan scheint uns die völlig freie Einfuhr die zweckmässigste Masregel zu sein". Herved forstaas Ophævelse af Monopolet paa Negerhandelen mellem Dansk-Guinea og Dansk-Vestindien, saaledes at ikke blot alle Danske, men ogsaa fremmede Nationer maatte drive denne Handel. Endvidere ønskede man at lette Negerhandelen ved ogsaa at frigøre Handelen med det Sukker, der fra Øerne udførtes som Betaling for Negrene. Efter merkantilistiske Principer havde alt Sukkeret skullet føres til Moderlandet; men i den Tid (1764—77), da fremmede Nationers Skibe havde haft Ret til Negerindførsel til Dansk-Vestindien, havde det været disse tilladt af Be-

[1]) Dog er Forslaget næppe originalt; i hvert Fald omtales i Abolitionselskabets Beretning af 28. Juli 1789 en lignende Fremgangsmaade som foreslaaet af Kolonisterne selv. Komiteen udtaler sig imod det.

talingen for hver fuldvoksen Mandsslave at bringe 2 Fade Sukker à 1000 ℔ „til hvad Sted de selv vil“ [1]). Denne Bestemmelse foreslog man nu genindført og udvidet til ogsaa at gælde danske Negerhandlere, ligesom ogsaa mindre Portioner Sukker fastsattes for Negerkvinder og -børn. Disse Forslag, der alle havde været fremme under de Forhandlinger, man i 1787—88 havde ført med Negerhandelens Blomstring for Øje, genoptog man nu i denne Forestilling, der havde Negerhandelens Afskaffelse til Maal. Og endelig foreslog man, at der skulde gives Plantageejerne let Adgang til Statslaan, som skulde anvendes til Fuldstændiggørelse af deres Negerbesætninger.

Det er væsentlig denne Gruppe af Forslag, der ikke uden Grund har faaet Pastor Lawaetz og maaske andre til at tvivle om Forordningens humane Karakter. Unægtelig faar en Nutidslæser et højst uhyggeligt Indtryk af de mange Beregninger og Forslag til Menneskehandelens Fremme, fri Indførsel, fordelagtige Laan o. s. v., men skulde Hensigten med den foreløbige Indførselstilladelse naas, maatte Indførselen blive langt rigeligere end hidtil. For at opnaa dette kunde man imidlertid gaa forskellige Veje. I Schimmelmanns foreløbige Betænkning fremsættes om Ordningen af Indførselen følgende til Overvejelse:

„Ob nicht, als eine Folge eines solchen Plans, der Sclavenhandel von den jetzigen Entrepreneurs [2]) des Ostseehandels auf die Weise geführt werden könnte, dass solche eine gewisse Anzahl brauchbarer Sclaven, so wie sie zum Bedürfniss der Inseln erfordert würden, in gewissen Epoken daselbst einführten, die sie zu einem festen billigen Preise überliessen,

[1]) Frdg. af 9. April 1764. Cap. III. § 5.
[2]) Firmaet Duntzfelt, Meyer & Co.

dagegen sich aber auch einen gewissen Absatz versprechen könnten? — Ob nicht die Entrepreneurs der Compagnie, wenn sie einen so gewissen Handel führen könnten, sich dagegen auch allen nöthigen Polizeigesetzen wegen der Transportation der Neger, Unterhaltung und Behandlung derselben auf der Küste und der Fahrt unterworfen müssten, so dass ihre Bediente, Capitains, Schiffschirurgs und Ekvipage darnach Vorschriften und Anweisungen erhielten, und für deren genaue Erfüllung verantwortlich wären".

Herefter vilde Handelen altsaa blive saa stærkt bunden som muligt, og det vilde lettere indses, at den ikke opretholdtes for sin egen Skyld, men udelukkende af Hensyn til Koloniernes Forsyning, og først og fremmest vilde man opnaa ved Politiforanstaltninger at kunne sikre sig, at Negrene i Afrika og under Transporten fik en menneskelig Behandling. Efter Kommissionens Forslag derimod, hvorefter alle mulige Mennesker havde Lov til at drive Handelen, vilde saadanne Sikkerhedsforanstaltninger ikke kunne gennemføres. Vel tales der i Forestillingen om en Kontrakt mellem Plantageejerne og Entreprenørerne; men det maatte blive en Privatsag dem imellem og ikke et Paabud af Staten. Af hvad Grund Kommissionen paa dette ene Punkt gik bort fra det foreliggende Grundlag, kan ikke siges med Bestemthed; men sandsynligt er det, skulde jeg tro, at Frihandelsideerne, der netop i de Aar brød igennem her hjemme (Finanskommissionen arbejdede jo netop den Gang), har øvet sin meget store Indflydelse her. For saa vidt kan det jo siges, at det ogsaa paa dette Punkt var Frihedsideerne, der gjorde sig gældende, men ved et mærkeligt Tilfælde kom de jo her i Strid med de humane Tanker. Fastholdes maa det dog tillige, at Maaden, hvorpaa Forsyningen i Overgangstiden skete,

var et underordnet Spørgsmaal i Forhold til selve Indførselsforbudet.

Angaaende Statslaanene vilde den største Vanskelighed ligge i at skaffe tilstrækkelig sikkert Pant, men Risikoen formentes dog ikke at blive stor. „Und sollte es nicht möghlich sein allem Verlust vorzubeugen, so könnte der edle und grosse Zweck wohl eine kleine Aufopferung rechtfertigen, die überdem wenig fühlbar werden würde, da der Verlust nicht auf einmal, sondern in mehreren Jahren nach und nach vorfiele".

3) Den sidste Gruppe af Forslag var dem, der skulde hindre Negerbefolkningens Aftagen i Fremtiden. Dertil hørte for det første Forbud mod Negerudførsel fra Øerne, hvilket udelukkende motiveredes ud fra dette Hensyn. Noget mente man endvidere det vilde hjælpe paa Antallet af Marknegrene, om man søgte at indskrænke det utroligt store Antal Husnegre (ɔ: de, der udførte Tyendegerning for de hvide) ved at forhøje Skatten paa disse sidste og anvende Merbeløbet til Præmier for saadanne Slaveejere, der fremmede deres Slavers Vel. Da disse Husnegre, hvis Antal hos de rigeste Herrer løb op til 50, som Regel levede „im ehelosen Stande", bidrog de jo noget til den daarlige Formering, som der skulde raades Bod paa. Men alt dette var ikke nok; efter de anstillede Undersøgelser maatte man ikke blot faa Dødelighedsprocenten til at dale, men navnlig Fødselsprocenten til at stige, og da der mentes at være langt flere Mænd end Kvinder paa Øerne, foreslog man at begunstige Indførselen af Kvinder ved fra 1795 at ophæve Kopskatten paa Marknegerinder og fordoble den paa Marknegre. Men først og fremmest mente man (ligesom Clarkson) at naa Maalet, hvis Slaverne i enhver

Henseende blev humant behandlet. Hvor megen Vægt Kommissionen lagde herpaa, ikke blot som Middel til større Formering, men ogsaa som et af de vigtigste Resultater af Forbudet, fremgaar bl. a. af følgende Udtalelser:

„Die Idee, dass man auch sie [ɔ: Negrene] in eine solche Lage bringen könnte, dass sie, ihre persönliche Freiheit abgerechnet, ungefähr die Vortheile geniesen könnten, die der Mensch überhaupt aus hauslichen Einrichtungen zu ziehen vermag, ist noch wenig oder gar nicht in Betrachtung gekommen. Man hat sie im Ganzen immer nur als Werkzeuge angesehen; man hat sogar den abscheulichen Calcul gemacht, ob es vortheilhafter sei den Neger mässig arbeiten zu lassen und dadurch sein Leben und seine Brauchbarkeit länger zu erhalten, oder ihn gleich bis aufs äusserste seiner Kräfte anzustrengen und, wenn er dann unter seiner Last erliegt, einen andern zu kaufen[1]). So lange ein solcher Calcul möglich ist, lässt es sich schwer denken, dass etwas hätte geschehen können um eine natürliche Fortpflanzung und Vermehrung der Neger zuwege zu bringen“. . . . „Und diese Unordnung [mellem Kønnene, hvorved Formeringen hemmes] wird leider durch die Handlungen und Beispiele der Weissen befördert. Plantageneigenthümer oder Aufseher, Meisterknechte und Beiwohner der Städte sind so gewohnt die Neger als tief unter ihnen stehende Wesen zu betrachten, denen sie wenig oder gar keine Pflichten schuldig sind, dass sie sich in jeder Rücksicht alles erlauben zu können glauben und mit eben so wenig Bedenklichkeit einer Negerin, ohne anf ihre persönlichen Verhältnisse zu sehen, zur Befriedigung eines durch das Klima lebhafter gewordenen Bedürfnisses gebrauchen, wie zu jeder anderen Dienstleistung“.

Som vi ovenfor saa, ansaas forbedrede Tilstande blandt Slaverne ogsaa for en Betingelse for Frigivelse,

[1]) Jvfr. Clarkson: Impolicy o. s. v., Sprengels tyske Oversættelse (1790) S. 187.

og at Kommissionen var ivrig for, at der ved Reformerne toges tilbørligt Hensyn til denne Mulighed, ses af den Mistillid, den nærede til en ældre Kommission, der ved Udarbejdelsen af et Reglement skulde sikre Slaverne en bedre Stilling. Denne Kommission havde forudsat fuldstændigt Slaveri og Herrens uindskrænkede Ejendomsret. „Auch wir — hedder det i den utrykte Del af Forestillingen — haben diesen Grundsatz voraussetzen müssen, allein wir haben zugleich angeführt, dass wir die Möglichkeit einer künftigen Veränderung von den Gegenständen, die eine nähere Erörterung verdienen, nicht ausschliesen, und sind vielmehr der Meinung, dass nichts, was als Vorbereitung dazu angesehen werden kann, aus der Acht zu lassen sei, und da es bei unsern allerunterthänigsten Vorschlägen sehr darauf ankommt, dass die Gesetzgebung ihnen wenigstens nicht im Wege sei“, saa foreslog den, at hele den tidligere Kommissions Arbejde — undtagen Udarbejdelsen af en Kriminallov — maatte overlades den.

Men det, der som sagt tydeligst og klarest maatte fremsættes som Hensigten med disse Forslag til Negrenes Bedste, var Sikringen af Befolkningens tilstrækkelige Tilvækst, og det ikke blot fordi Ansvaret vilde falde tungt paa Kommissionen, om Slavebesætningerne ved Indførselsforbudet vilde formindskes og dermed Dyrkningen forringes, men ogsaa fordi man kun havde Udsigt til at faa Slaveejerne med, naar de maatte gøre en Dyd af Nødvendighed, idet kun deres egne økonomiske Interesser kunde drive dem til en ordentlig Behandling af Slaverne. Kunde man saaledes faa Ejerne til at indskrænke Arbejdet for deres Slaver, i Særdeleshed for Kvinder under og efter Svangerskabet, til at sikre deres Smaabørn en

forsvarlig Pleje, til at skaffe dem alle bedre Føde og Klæder og til at give dem Lejlighed og Tilladelse til selv at erhverve lidt Ejendom, saa vilde sikkert Negerbefolkningen gaa en lykkelig Tid i Møde og tage saa stærkt til i Antal, at man ganske kunde undvære Indførsel[1]). Erfaringer fra Plantager med godt behandlede Negre viste saavel dette, som at Negrene ved en saadan Behandling følte sig nærmere knyttede til de hvide og derfor blev mindre tilbøjelige til Oprør, end naar de ved et saadant havde alt at vinde og intet at tabe[2]).

Her maatte Staten imidlertid nøjes med Opfordringer. Bestemte Paabud vilde unddrages al Kontrol og derfor være til ingen Nytte; derimod „wenn Eur. königl. Majestät allergnädigst geruheten sie auf diejenigen Pflichten gegen ihre Neger, die nicht durch Pönalgesetze bestimmet werden können, dennoch durch eine Verordnung, die im Ton der Belehrung und Ermahnung abgefasst wäre, aufmerksam zu machen, so zweifeln wir nicht, dass dies in Verbindung mit den übrigen Masregeln die wohlthätigsten Würkungen haben müsste“.

Naar Kommissionen lod Staten optræde saa forsigtigt her, var det for ikke at krænke Ejendomsretten; den Tanke har vi jo fra første Færd set Schimmelmann værge sig imod (S. 417). Men som i Menneskerettighedernes Erklæring Ejendomsretten vel er hellig og ukrænkelig, men dog maa vige for det almene Bedste, saaledes hedder det her, at vel bør ethvert Skin af Indgreb i Ejendomsretten undgaas, „allein, so wie es unstreitig zum Gebiet der Gesetzgebung gehört jeden Gebrauch des Eigenthums so zu lenken, dass kein Nach-

[1]) Jvfr. Clarkson a. S. S. 175—83. 192.
[2]) Jvfr. Clarkson a. S. S. 198 ff.

theil für das Ganze der Gesellschaft daraus entspringe, so kann es ihr noch weniger streitig gemacht werden, solche Anordnungen zu treffen, die dem Allgemeinen nützlich sind und den rechtmässigen Gebrauch des Eigenthums nicht hindern“.

Nogle Foranstaltninger til Negrenes Bedste mentes altsaa Staten selv at kunne træffe uden at gaa Ejendomsretten for nær, og disse gik ud paa: at hemme den store Usædelighed, der lagde Formeringen mange Hindringer i Vejen, ved at støtte og ordne Kristendomsforkyndelsen og Undervisningen blandt Negrene, ved at paabyde nyfødte Negres Daab, ved at indføre lovordnede Ægteskaber blandt de hedenske Negre og ved at give Mødrene Ret til at have deres Smaabørn hos sig. Men selv i Forslagene herom gik Kommissionen videre, end det under de daværende Begreber om Ejendomsretten gik an, og Reformerne skulde da ogsaa strande paa disse Skær. Præsterne eller Lærerne, som de oftest kaldtes, kunde saaledes — efter den utrykte Del af Forestillingen — ogsaa være Negrenes naturlige Forsvarere og Beskyttere og tage sig af deres Klager mod Herrerne. Denne Bestemmelse var ikke blot naturlig og human, men kunde slet ikke undgaas, om Lærernes Virksomhed skulde have nogen Betydning. Men Læreren vilde derved let for Slaverne komme til at staa som en ny overordnet, til hvem de med ganske anderledes stor Tillid kunde henvende sig end til deres Ejer, og hos hvem de oven i Købet let kunde finde Medhold mod Ejeren, hvis Ret derved krænkedes.

Langt frygteligere viste dog Ejendomsretten sig ved Ægteskabsreformerne. Den vigtigste Hindring for ordnede Ægteskaber var den, at Ejeren uden Indskrænk-

ning havde Ret til at skille Ægtefolk ved Salg eller paa anden Maade, selv om disse var kristne og havde indgaaet kristeligt Ægteskab. Saalænge denne Ret opretholdtes, indsaa Kommissionen, at alt Arbejde paa den Sag var forgæves, og den vovede da, i Betragtning af Sagens Vigtighed, at tage Parti mod Ejerne. De S. 77 i Minerva antydede Forslag gik ud paa følgende: Ægtefæller, der tilhørte samme Herre, maatte under ingen Omstændigheder skilles af denne. Ægtefæller, der tilhørte hver sin Herre, maatte ikke skilles, saalænge de ejedes af de samme Herrer, der havde givet Tilladelsen til Ægteskabet. Skiftede den ene af Ægtefællerne Herre, f. Eks. ved Arv eller Konkurs, burde i hvert Fald den anden Ægtefælles Herre have Forkøbsretten. „Weit besser aber würde es sein, wenn gleich entschieden festgesetzt würde, dass der Besitzer der Frau, in Fall keine andere gütliche Vereinigung Statt fände, allemal den Mann zum Taxationspreise annehmen müsste“. At Kommissionen her har følt sig paa gyngende Grund, mærker man ikke blot paa de forsigtige Vendinger, men ogsaa paa Opstillingen af Alternativer, der viser dens Frygt for ikke at kunne naa saa vidt, som det under de foreliggende Forhold var ønskeligt. Og selv om Forslagene fra et Nutidssynspunkt maa se ud som mildest talt alt for moderate, skulde det som sagt snart vise sig, at Kommissionens Tvivl var vel begrundet.

Kunde man imidlertid faa disse Reformer gennemført, mente Kommissionen, man var kommen et godt Skridt ud over det daværende Standpunkt, hvorefter Loven kun kunde betrygge Negerslaven mod Behandling, „som kunde have hans fysiske Væsens umiddelbare Tilintetgørelse til Følge“.

Efter kort at have paavist, at der ingen Grund var til den Frygt, som den engelske Regering under Indtrykket af Oprøret paa St. Domingo nærede for netop nu at gennemføre Sagen, sluttede Forestillingen med at betragte Følgerne af Forbudet for Afrikas Vedkommende; her stilledes imidlertid intet Forslag af Hensyn til de Forsøg, der allerede da anstilledes[1]).

Kommissionen fandt Lejlighed til henimod Slutningen at glæde sig over den Ære, det vilde være for Kongen at give Evropa et saa smukt Eksempel.

Ved denne Forestilling indstilledes Sagen da til Kongens Approbation, der faldt ved Resolution af 24. Februar 1792[2]), hvorefter de fleste Punkter tilstilledes Generaltoldkamret til videre Besørgelse, medens Laanenes Ordning blev overdraget Kommissionen. Resolutionen præciserer enkelte Punkter nærmere og stiller videregaaende Fordringer paa andre. Naar den saaledes under Omtalen af Tilladelsen til fri Handel og Sukkerudførsel tilføjer: „imod den sædvanlige Tolds Erlæggelse“, medens Forestillingen aldeles ikke omtaler Toldspørgsmaalet, ligger deri sikkert blot en Præcisering af, hvad der skulde forstaas ved Udtrykket fri Handel, ikke noget mod Kommissionens Forslag stridende. Den foreslaaede Husnegerskat skal efter Resolutionen være progressiv med Husnegrenes Antal, dog under Hensyntagen til Alder og Køn. Paa to Punkter vises større Resoluthed, men nok ogsaa mindre Kendskab til de faktiske Forhold end i Forestillingen. Angaaende Ægteskabssagen resolveres

---

[1]) Om Poul Erdmann Iserts Koloniseringsforsøg, fortsat i nogle Aar af J. N. Flindt, se Rev. Fam. IV. S. 301.

[2]) Trykt i Thaarup: Udførlig Vejledning til det danske Monarkis Statistik VI. S. 665—72.

bl. a.: „Ved ingen vilkaarlig Ophævelse, saa lidet som ved en Plantages Salg, Arv etc. eller anden Afhændelse fra Herrens Side maa deslige Ægtefolk kunne skilles ad“. Om Ægtefolk, der er forskellige Herrers Ejendom, tales slet ikke, saa de maa gaa med ind under denne Bestemmelse. „Den kristelige Lærer“ skulde efter Resolutionen have meget betydelig Myndighed. Han skulde ikke blot „være forpligtet til selv at begive sig paa de forskellige Plantager, og der, paa dertil indrettede Forsamlingssteder, eller i deres [Negrenes] Boliger, at undervise de sig dertil indfindende, og at holde Gudstjeneste“; men han skulde ogsaa „advare Plantagernes Herrer eller Forvaltere, naar der findes og taales Usædelighed blandt Negrene, og de leve uden Familieforbindelser, og Børnene opvokse uden Undervisning“. Lærerne kunde altsaa ikke blot indirekte — som efter Kommissionsforslaget — blive Slavernes Støtte overfor Herrerne, men fik paa et enkelt Punkt endogsaa Bemyndigelse til direkte at føre Tilsyn med Herrerne i deres Forhold til Slaverne, hvad der vel nok kunde blive til Skade ved at forandre Ligegyldighed fra Herrernes Side til en ved haarde Midler gennemført Tvang. Og en saadan Myndighed skulde ikke gøre Herrernes principielle Modstand mod Indgreb i Ejendomsretten mindre, men vilde kun vanskeliggøre Gennemførelsen af den hele Række Reformer, hvortil Herrernes Bistand behøvedes. Men paa Papiret gør disse Beslutninger unægtelig et langt fordelagtigere Indtryk end Kommissionens med saa stor Forsigtighed fremsatte Forslag. At Hensigten dog ikke var ved Tvang at gøre Negerbefolkningen kristen, ses af Beslutningen om, at den foreslaaede Daabstvang for Smaabørn ikke skulde anvendes, naar Moderen satte sig derimod.

Under 13. Marts 1792 indsendte derefter Generaltoldkamret en Forestilling angaaende de Punkter, der i Henhold til Res. af 24. Febr. var tilstillet det til videre Besørgelse[1]). Den begynder med en historisk Fremstilling af, hvad Kamret allerede tidligere havde paatænkt at gøre til Bedste for Negrene, og haaber derved at have godtgjort, at det ikke er Ligegyldighed fra dets Side, der hidtil har lagt alle Reformer Hindringer i Vejen. Angaaende Slavernes Tilstand paa Øerne omtales Nedsættelsen af Kommissionen (af 1783) til Udarbejdelse af en ny Negerlov, og et Forslag (af 30. Septbr. s. A.) om Forbedring af Negrenes Kaar siges at være henlagt, netop fordi den stadige Tilførsel af nye Negre umuliggjorde alle Forbedringer. — Angaaende Negerhandelen omtales de i det foregaaende berørte Forhandlinger om Monopolets Ophævelse i 1787—88. At Monopolet vedblivende bestod, kom efter Kamrets Mening af den almindelige Gæring i den vestindiske Handel og af de Forandringer, der i det hele maatte foretages i Moderlandets Handel (her sigtes vist til Finanskommissionens Arbejde[2]).

Kamret ser kun paa Forbudene med Øernes Interesse for Øje; om man saa lod Grusomhederne i Afrika og under Transporten helt ude af Betragtning, vilde Fordelen for Øerne være mere end tilstrækkeligt til Begrundelse deraf.

„Efter den Gæring, der nu er mellem de sorte i Vestindien, kan Raden komme til de danske Øer, som ej heller for Negeropstand have været altid sikre og frie. Og Sæd til Opstand vil, naar Negerhandelen vedbliver, stedse hentes fra

[1]) Trykt i Udtog hos Thaarup a. S. S. 672 ff.

[2]) Jvfr. Schovelin a. S. S. 127—35.

Guinea med de derfra paa en voldsom og grusom Maade bortførtė Negre, som ihvor vel de end i Vestindien behandles, dog dér savne deres Fædreneland, deres Venner, Forbindelser, deres Frihed og deres tilforn førte ørkesløse Liv. Af dem derimod, som fødes paa Øerne, opdrages dér, vænnes fra Ungdommen til de dér faldende Arbejder og ingen andre Vilkaar kende end dem, hvori de ere satte, er der mindre og lidet at frygte. I denne Betragtning handler den Nation klogest, som først afskaffer Negerhandelen" [1]).

Faren ved Forbudet — for ringe Arbejdskraft i Tidens Løb — mener Kamret vil falde bort, nu da Negrenes Kaar netop som Følge af Forbudet kan og skal forbedres, og den drager i saa Henseende en for Nutidsbegreber mindre smagfuld Sammenligning med Husdyrene i Evropa.

Efter at have fraraadet Betænkning fra den vestindiske Regering om Hovedspørgsmaalet (S. 419) udtalte Kamret sin Misfornøjelse med Resolutionens Ytring om, at den bestaaende Negerindførselstold skulde bibeholdes. Dels var en Mennesketold uværdig, og Kamret tænkte sig derfor den Mulighed, at i dens Sted en forhøjet Udførselstold paa det til fremmede Lande udførte Sukker vilde gøre Afgiften mindre odiøs, om end det indrømmedes, at der her kun var Tale om en Navneforandring; dels vilde det stride mod den Lettelse i Negerindførselen, der tiltænktes, i Særdeleshed hvis Tolden paa Negerkvinder bibeholdtes. Kamret udtalte derfor som sin

[1]) Naar Lawaetz (S. 113) ud fra Frdg.s Ord mener, at dette Hensyn har været den egentlige Aarsag til Frdg., kan det i hvert Fald kun gælde for Kamret, derimod ikke for Kommissionen, der dog har Æren og Ansvaret for Hovedbestemmelserne. For den var dette Hensyn kun til yderligere Støtte for det humane Hovedhensyn.

Mening, at det var bedst at afskaffe Negertolden, men henstillede iøvrigt Spørgsmaalet til Kongens Afgørelse.

Foruden Hovedforslaget indstilledes da den foreslaaede Kopskatforandring saavel som Sukkerudførselsbestemmelserne og Negerudførselsforbudet til Optagelse i den Forordning, der blev at udstede, medens Spørgsmaalene om Husnegerskattens Forhøjelse og om Sædelighedens og det aandelige Livs Fremme nærmere burde undersøges af Myndighederne i Vestindien.

Et enkelt Medlem af Kamret, C. Hansteen, afgav Særvotum: Negerbesætningernes Vedligeholdelse ved sig selv var mere end tvivlsom, en Epidemi kunde ødelægge det hele, Udsigten til for ringe Negerbesætning vilde faa Ejendommene til at falde i Værdi — til Skade ogsaa for Kongen, der var saa stor Panthaver — og let føre Negrene til Oprør af Frygt for Overlæsselse, naar ikke ny Arbejdskraft blev tilført. Derfor foreslog han, at Bestemmelsen om Indførselsforbudet skulde holdes hemmelig, og at man imens ved Love og Overtalelser skulde søge at bedre Negrenes Kaar, med kongelige Understøttelser til Opmuntring.

Den kgl. Resolution af 16. Marts sluttede sig imidlertid i et og alt til det øvrige Kammer og afgjorde det af Kamret uafgjorte Toldspørgsmaal saaledes, at Tolden ophævedes for Negerkvinder, hvorimod Udførselstolden paa det Sukker, der sendtes til fremmede Lande, forhøjedes med ½ pCt.[1]).

Saa udkom da under samme Dato Forordningen om Negerhandelens Ophævelse. Den indeholder 6 Bestemmelser: 1) Handelsforbudene fra 1. Januar 1803 at regne.

[1]) Vestindisk Forestillings- og Resolutionsprotokol.

2) Tilladelsen for alle Nationer til at drive Negerhandel paa Dansk-Vestindien indtil nævnte Tidspunkt. 3) Tilladelsen for danske og fremmede Skibe til at udføre til fremmede Steder i eller udenfor Evropa for hver voksen Neger eller Negerinde 2000 Pd. raa Sukker, for hver halvvoksen 1000 Pd. (for Børn intet). 4) Toldforandringerne[1]. 5) Kopskatforandringerne fra 1795 at regne. 6) Forbudet mod Negerudførsel fra Vestindien. — Vi er nu i Stand til, ud fra Kendskabet til Forordningens Tilblivelseshistorie, at bedømme den retfærdigt. Vi ser, at de for Nutiden utiltalende Bestemmelser blot er Midler til at hindre, at et humant Foretagende, gennemført med Voldsomhed, skulde skabe økonomisk Ruin om sig. De Bernstorffske Reformpolitikere handlede jo ikke overilet og letsindigt. Vi kan nu ogsaa læse en Del mellem Linjerne i de tørre Motiver. Selv om det maa siges at være lovlig kortfattet om det heldbringende i Indførselsstandsningen at sige, „at det i alle Henseender maatte være velgørende og gavnligt“, saa kan der efter det foregaaende ingen Tvivl være om, at her først og fremmest er tænkt paa Negrenes Vel, og naar Planerne om Sædeligheds og Oplysnings Fremme (omtalte i Frdg. efter udtrykkelig Anmodning af Kamret) kun nævnes som Midler for Folkeformerelsen, er det — som vi har set — af opportune Hensyn.

[1]) Disse Sukker- og Toldbestemmelser har Lawaetz i en Note S. 113 sammenblandet og ganske misforstaaet, som om al Negerindførselstold undtagen paa Børn blev afskaffet og Fritagelse givet for Udførselstold paa et betydeligt Kvantum Sukker. At det var af humane Hensyn, at Ækvivalentet for Kvindetoldfriheden blev en Forhøjelse af Sukkertolden og ikke af Mandstolden, har Lawaetz ikke kunnet vide.

Forordningen gav altsaa Negerhandelen paa Dansk-Vestindien fri for alle Nationer; derimod rørte den ikke ved det Monopol, som Firmaet Duntzfelt, Meyer & Co. havde paa Handelen i Dansk-Guinea. Denne blev givet fri ved Frdg. af 7. Nov. 1792, saaledes at alle Nationer fik Ret til i de ti Aar at udføre Negre derfra, ikke blot til de danske, men ogsaa til fremmede Kolonier. Dette var i Overensstemmelse med de Frihandelsprinciper, Kommissionen hyldede, men mindre rigtigt ud fra den Forudsætning, at Handelens eneste Maal var de danske Øers Forsyning med Negre[1]). Samtidig overtog Staten de danske Forter paa Guineakysten, der hidtil havde staaet under Firmaets Bestyrelse, og paalagde til Dækning af sine forøgede Udgifter en Udførselstold af 10 Rdlr. d. C. for hver fuldvoksen Neger, dog saaledes, at den vestindiske Toldkasse for hver Negerinde, der indførtes direkte fra Dansk-Guinea, atter skulde udbetale Slavehandleren Halvdelen af denne Sum, saa at Tilførselen af Kvinder ogsaa ved denne Forordning begunstigedes.

IV.

De vestindiske Forhold var saa fjerntliggende og den danske Negerhandel saa ubetydelig, at den Opsigt, Forordningen vakte ved sin Fremkomst, kun satte to af de mange Tidsskrifter her hjemme i Bevægelse. Det ene var „Minerva“, hvor — som omtalt — Uddrag af Forestilling og Forordning blev optaget i Aprilheftet med nogle indledende Ord af Kirstein om Sagens Gang i England og i den danske Kommission. Dertil knyttede

---

[1]) C. Alberti har gjort opmærksom paa denne Fejl i „Den danske Slavehandels Historie“, Nyt hist. Tidsskr. III. S. 235.

Tidsskriftet i de følgende Hefter Meddelelser af forskellig Art om Negrenes Vilkaar, om Sierra Leonekompagniet, om Bevægelsen i England o. s. v. og viste derved sin Glæde over Forordningen. Det andet var „Borgervennen“, der allerede i Forvejen søgte at vække Interesse for Reformen ved i Numrene for 2., 9. og 16. Marts at optage Skildringer af Slaverædsler, oversatte af M. F. L—g [1]), og dertil knytte forhaabningsfulde Udtalelser om Forbedringer: „Dog Gud ske Lov! den Tid synes at nærme sig, da vore sorte Brødre skulle, om ikke ganske befris fra Slaveriet, dog i det mindste nyde en Lettelse i deres Tilstand .... hvad kan man ikke vente af vore Tiders milde Tænkemaade, da man alt mere og mere lærer at kende Menneskenes uforkrænkelige Rettigheder“. Hertil føjer Oversætteren følgende Note: „Og hvilket glad Haab maa især opfylde ethvert dansk Hjerte, der ser, at vor gode Fyrste gør ogsaa denne Sag til Genstand for sin vældædige Omhu og har udnævnt Mænd, af hvis Tænkemaade og Duelighed man kan vente saa meget, til at undersøge de Sortes Tilstand paa de danske Eilande i Vestindien“ [2]).

Atter i Numret for 27. April er „Borgervennen“ ude med en Negerskildring, denne Gang et Uddrag af W. Bechfords „Account of the Island of Jamaica“. Muligvis er det beregnet paa dem, der fandt, at man ved Frdg. ikke var gaaet vidt nok; Forfatteren mener nemlig, at som Følge af den umaadelig store Dødelighed, der fremkaldes ved Klimaet, „er en bestandig Importation af Slaver nødvendig og Koloniernes Fald uundgaaelig, om

[1]) Sikkert nok Michael Frederik Liebenberg, senere kgl. Konfessionarius.

[2]) Numret for 9. Marts S. 220.

man paa engang vilde forbyde Slavehandelen". Og Oversætteren tilføjer: „Med flere Grunde, som tildels ere vigtige, vises Skaden af Negerhandelens Ophævelse; men lige saa fordærvelig som en pludselig paafarende Menneskekærlighed vilde være en Stat, saa viselig gaar den danske Regering Middelvejen og ophæver først Handelen efter 10 Aar; i dette Mellemrum kan der udrettes meget til at hæve Vanskelighederne".

Men „Borgervennen" kom ogsaa til at tage Ordet mod dem, der mente, at man var gaaet for vidt. Disse vovede ganske vist ikke at tage Ordet offentligt; men foruden det omtalte Særvotum af Hansteen indsendtes der en underlig Skrivelse, der uden at være stilet til nogen findes mellem Kommissionens Papirer. Forfatteren var Ulrich Wilhelm Roepstorff, der i 60erne havde været Kommandant paa St. Thomas og St. Jan, men efter et Par Aars Forløb maatte hjemkaldes paa Grund af Stridigheder med Generalguvernøren. Dog fik han igen Lejlighed til at lære vestindiske Forhold at kende, da han i den Struenseeske Tid selv blev Generalguvernør, og skønt han allerede 1773 atter blev hjemkaldt, fik han dog Sæde i den ovenomtalte Kommission af 1783 til Udarbejdelse af en Negerlov[1]). At han kun vanskeligt har kunnet bruges som Embedsmand, synes at bekræftes af, hvad han nu skrev om Forordningen af 16. Marts:

„Ypperlig er forordningen af 16de Martz 1792 om Neger Handelen, ingen kan tvivle om, det jo all Klogskab og forsigtighed bliver brugt ved Udførelsen af saa reene Hensigter, og naar derved tilveye bringes, som jeg troer og haaber, at de Danske Westindiske Øer i Tiden ey vil behøve meere end

[1]) Biogr. Lex.

omtrent det halve Antal Negere fra Kysten af Guinea: saa er derved allerede meget vunden, mens forudsat, at bemeldte Øer skal forblive danske, og under Cultur saa troer jeg, at man med Vished kan sige at Neger Handelen ikke ganske kan ophøre af følgende Aarsager

a) En almindelig Epidemisk Sygdom,

b) En saadan paa en enkelt Plantage, hvorfra skal den igien forsynes med Negere, Eyeren skal ventelig kiøbe dyre af Naboerne, mens neppe nogen sælger ham en frugtbar Negerinde, uden hvilke han aldrig kan komme i Stand igien.

Er jeg feyltagen herudinden som jeg ønsker: saa er jeg dog vis paa ikke at feyle i følgende Sandheder, jeg antager at det ved Omsorg kunde bringes dertil, at der fødtes og bleve opdragne et tilstrækkeligt Antal Børn til Landets Cultur og ingen smitsom Sygdom, hvad da, tænker man efter en række af Aar at disse Børn og deraf kommende Slægter forbliver Negere ney, formedelst Blanding med de Blancke blive de til Mulater derefter Musticher, saa Casticher, det er ligesaa hvide som Europeer, ikke denne Couleur mens Fædrenes Natur vil giøre dem ganske uskikkede og dræbe dem, naar de skulle arbejde i Solens excessive Heede i Marken, endelig for at holde 30 Tusinde hvide Negere i Orden, til sømmelig Lydighed og Arbeyde om de kunde, som de ikke kan, ville udkræve 10 Tusend Mand Soldatesque; tør jeg tilføje at jeg troer det Land ulykkeligt, der ikke har omtrent 20 Mand uden for militair Stand mod hver Soldat for at holde Soldatesquen i Orden, har jeg Rett saa vil Negres Tilførsel fra Kysten (skiøndt meget mindre) stedse blive fornøden, det er endog en Lykke at de udkommende Negere ikke ere folk der haver samme Tungemaal; Hvad Indflydelse denne Allernaadigste forordning vil have paa Plantage Eyendom Kiøb og Salg vil Tiden lære — — Jeg fordyber mig — — Hvo veed det tilkommende, muligens er jeg feyltagen i det heele.

Kiøbenhavn d. 25de Martz 1792.

U. W. Röepstorff."

Trods denne Skrivelses ubehjælpsomme Form og snurrige Indfald viser Roepstorff sig dog enig med Hansteen i Hovedpunkterne: Frygten for økonomisk Ruin og for Negeroprør. Og da disse Anskuelser muligvis har været en Del udbredt, har man maaske af den Grund ment at maatte gendrive dem offentlig. Som en saadan Gendrivelse kan nemlig et „Brev fra Landet" i „Borgervennen" for 15. Juni opfattes. Det er undertegnet R—d G—e, ɔ: Joh. Philip Rosenstand-Goiske[1]), der dengang var Sekretær i Generaltoldkamret og saaledes utvivlsomt har kendt begge Skrivelserne. Efter først at have udtalt sin Glæde over Forordningen, bemærker han, at han ved Samtaler har „haft Lejlighed til at erfare de Modsigelser, som man har troet grundede imod Slavehandelens Afskaffelse", og den Iver, hvormed han gendriver disse „Modsigelser", maa sikkert have forekommet Publikum ret overflødig, da de slet ikke var fremkommet offentlig. Da det fremtidige Resultat imidlertid var alt for usikkert til, at han kunde paastaa, at Modstanderne havde Uret, valgte han den Udvej at lægge al Skylden for Kalamiteten, om den indtraadte, paa de Uheld — Epidemi, daarlig Høst —, som var nævnt i Skrivelserne og jævnlig indtraadte: „Den Egennyttige og Uoplyste vil finde Grunden til alle mulige Uheld udi denne Forestilling, endskønt de aldeles ingen Sammenhæng have med hinanden, og man vil overspringe alle de nærmere Aarsager for at gøre hine forhadte . . . Tage nogle Negre en Vending, som man ej formodede, da faar Anordningen Skyld, uagtet man kender de andre Øers Forfatning[2]) og er ej uvidende om den Mishandling, som

[1]) Thaarup a. S. VI. S. 697.
[2]) Hvor der jo havde fundet Oprør Sted, uden at Indførselens Ophør var stillet i Udsigt.

nylig er sket, der vel kunde foraarsage de værste Følger". Men saadanne Uheld er efter Forfatterens Mening lidet rimelige, en Sammenligning med Landboreformerne vil vise det. Ogsaa dér fremmanedes de samme Spøgelser, „og man kalde det hos mig for Entusiasme eller Overbevisning eller Svaghed eller hvad man selv lyster, saa har jeg den Tillid til Forsynet, at ligesom det tilkendegav sit Velbehag over Foranstaltningerne ved Bondestanden i Danmark ved at skænke Landet en udi flere Aar frugtbar og velsignet Høst, saa vil ogsaa vore vestindiske Øer ej komme til at savne saadant Tegn paa, at Menneskehedens Haandhævelse og Menneskets Forædling velsignes". Holdbarere end her bliver dog Sammenligningen med Bondereformerne under Omtalen af dem, der anser Negerhandelens Afskaffelse for det rene Fantasteri: „Da Oeder skrev om Bondestanden, Martfeldt om Kornhandelen, ansaa Hoben det for Drømmerier, men Bondestanden blev dog fri, Kornhandelen løsnet".

Naar R.—G., hvis Artikel vistnok kan betragtes som Udtryk for Opfattelsen i de ledende Kredse, her viser sin Skepsis overfor den økonomiske Side ved at gaa uden om Sagens Kærne ved Hjælp af højtidelige Deklamationer, ses det, hvor ringe en Rolle det økonomiske har spillet i Forhold til det humane.

— Udgaaet som Bevægelsen var fra den ledende tyske Familiekreds, udtalte denne sig naturligvis med Henrykkelse om Forordningen. Allerede to Maaneder før dens Udstedelse kunde Charlotte Schimmelmann meddele Louise Stolberg, at Forslaget var antaget [1]), og i et Brev af 13. Februar taler hun næsten udelukkende

[1]) Rev. Fam. IV. S. 129.

om Negrene[1]). Det hedder heri: „Dans 9 ans d'ici il est défendu à tout possesseur de plantation aux colonies danoises d'acheter un seul esclave. De ce moment donc cela devient une bonne speculation[2]) de traiter bien les negres que l'on a, parcequ' ils doivent prosperer pour le bien de la possession. S'il m'est possible je vous procurerais die Vorstellung an den König à ce sujet", — Hovedpunkterne nævnes — „enfin, il s'agit de traiter d'hommes[2]) ces hordes malheureuses qui jusqu'ici servaient d'instrument physique pour augmenter les revenus de leurs maitres". Derefter gives bl. a. en begejstret Skildring af Englændernes Arbejde paa Sierra Leonekysten.

I de samme Maaneder skriver F. L. Stolberg i Eutin sin „Ode an den Kronprinzen von Dänemark"[3]), hvori det efter Lovprisning af Landboreformerne og Kornhandelens Ophævelse hedder:

Von Menschen kaufte Menschen der Mensch, und ward
Ein Teufel! — Wer vermag den getrübten Blick
Zu heften auf des armen Mohren
Elend und Schmach und gezuckte Geissel?

Du setzest Ziel dem Gräuel, ein nahes Ziel!
Erröthend staun' und ahme dem Beispiel nach
Der Britte, will er werth der Freiheit
Sein, die auf Weisheit und Recht sich gründet.

Ogsaa Schirach fremhæver i sin Journal[4]) den Ære, det er for Danmark at være den første paa dette Omraade.

---

[1]) Rev. Fam. IV. S. 133 f.
[2]) Udhævet af Grevinde S.
[3]) Ges. Werke der Brüder Stolberg II. Allerede oversat i Aprilheftet 92 af Minerva.
[4]) Aprilheftet S. 443 f.

I sit store Værk om Frihed og Retfærdighed, „Neseggab“, forherliger C. F. Cramer denne Schimmelmanns Bedrift ved at fremstille den paa Baggrund af, hvad Mænd som Necker og Brissot har virket i samme Sag. I Afsnittet „Schimmelmann“ [1]) kundgør han ved at aftrykke en Københavnerkorrespondance til Hamb. Corresp. et Forlydende om Forordningen og optager i den Anledning nogle Sider af et Angreb paa Necker [2]), der etsteds skal have sagt: „Le besoin de puissance a ses loix et la richesse des nations est un des fondemens de cette puissance: ainsi sous un pareil rapport, le souverain le plus sensible aux devoirs de l'humanité, ne voudrait pas lui seul renoncer dans ses colonies aux services des esclaves“. Efter dernæst at have citeret et Stykke af Brissots „Nouveau voyage dans les états unis de l'Amérique septentrionale“, hvori han beklager sig over, hvor haardnakket man holdt paa Slavehandel og Slaveri („je n'ai converti personne. L'intéret parle encore trop haut, et il n'est pas assez éclairé“), udbryder Cramer: „Von dem Minister, der so weit Dänemarks Macht reicht, in Verbindung mit andern menschenliebenden, die Haupttriebfeder der Abschaffung dieses höllischen Handels auf unsern Besitzungen ist; und der Wilberforces, Pethions und Brissots pia desideria hoffentlich realisiren wird, muss noch bemerkt werden, dass bei ihm das „Interesse nicht so laut spricht“, oder dass das „Interesse bei ihm aufgeklärter“ ist, als bei Neckern und den Kaufleuten aus Hâvre de Grace [3]), die Brissot „nicht bekehren

[1]) VIII. S. 82—100.

[2]) Le masque brisé et enfin l'illusion détruite, ou examen des erreurs les plus dangereuses de Mr. Necker. Paris 1790.

[3]) Sted i Maryland.

gekonnt""; thi som Ejer af store Sukkerplantager paa St. Croix „thut er nicht blos dadurch die Menschheit aus fremden Bonis wohl, sondern gesellt sich den edlen Franken zu, die in der Nacht von 4ten August mit Aufopferung ihres Interesse auf die Abschaffung der Vorrechte der Feodalität, der Zehnten etc. votirten, obgleich diese Abschaffung ihre Güter und Besitzungen selbst mit traf". — Større Ros kunde næppe tænkes for en frisindet Minister paa en Tid, da Revolutionens Rædsler endnu ikke fordunklede dens lyse Sider.

Men ikke blot i disse Kredse, der stod Danmark og den danske Regering nær, vakte Forordningen Opsigt. Særlig i England og den engelske Presse gjorde Efterretningen om den stor Virkning. Fr. Sneedorff, der dengang opholdt sig i London, giver i sine Breve gode Oplysninger derom. Om den Glæde, den har skaffet ham selv, skriver han saaledes i Brev af 3. April: „Just som jeg vil lægge Brevet sammen for at forsegle det, bringer man mig the Morning Chronicle (en af de bedste engelske Aviser, som kommer daglig ud); jeg ser der en Efterretning fra København, som melder et nyt Reglement, der vil afskaffe Slavehandelen om 12 Aar. Jeg har næppe et Minut tilovers for at sige Dem, hvor uudsigelig glad jeg er over denne kloge og menneskekærlige Forordning, og hvor stolt jeg er af, at mit Fødeland har givet Europa det første Exempel i denne vigtige Sag" [1]). Men især har det Interesse at se, hvilken Opmærksomhed den vakte hos Englænderne, som Følge af at man i London igen var fuldt optaget af dette Spørgsmaal.

Vi saa ovenfor (S. 412), at efter Forslagets For-

[1]) Sml. Skr. I. S. 468 f.

kastelse i Underhuset i 1791 havde Regeringen som Følge af Negeroprøret paa St. Domingo lagt Sagen hen. Men Wilberforce tabte ikke Modet, og støttet af 500 til Parlamentet indkomne Andragender fik han atter Sagen frem i Underhuset den 2. April 1792. Da var Efterretningen lige kommet om den danske Forordning, og Wilberforce udtalte: „Danmark, som var saa langt under Britannien i Handelsverdenen, havde, saa lidet det kunde taale nogen Formindskelse i sin Commerce, ikke taget i Betænkning at afskaffe denne infame Handel. Britterne maatte rødme ved at have ladet en saa ypperlig Lejlighed fare til at blive et saa hæderfuldt Mønster i denne Sag“ [1]). Denne Gang vedtoges det foreliggende Forslag om Negerindførselsforbud til Kolonierne med 230 Stemmer mod 85, ganske vist med en Ændring, der maaske skyldtes Paavirkning fra Danmark, idet der blev tilføjet Ordet „gradually“. Dermed var imidlertid Sammenholdet mellem Sagens Tilhængere sprængt, da en Del af dem (deriblandt baade Wilberforce og Pitt) holdt paa øjeblikkelig Afskaffelse. Hvor stærkt Sindene var i Bevægelse angaaende denne Sag, faar man et levende Indtryk af gennem Sneedorffs Breve: „...ingen Dag gaar forbi — hedder det i det ovennævnte Brev [2]) — hvor man jo i offentlige Blade finder talt derimod“. „I disse Øjeblik, da enhver Begivenhed af denne Natur begærlig gribes og farer fra een Mund til en anden — —“ skriver han om nogle Negermishandlinger i et Brev af 4. Maj [3]). af hvis 14 trykte Sider de 9 handler om Slaveforhold. Ja, han viser endogsaa, hvorledes den danske Forord-

[1]) Minerva 1806, 3. S. 146.
[2]) S. 462.
[3]) S. 482 ff.

ning anvendtes i den engelske Agitation. Sagen skulde nemlig til anden Behandling, og i Mellemtiden arbejdede Wilberforce og hans Tilhængere paa at faa Bestemmelsen om den gradvise Afskaffelse ophævet igen. Som Følge deraf maatte de nu stille sig fjendtligt til den danske Forordning, hvis Princip det sejrende Parti havde fulgt, og deres Organer gik da ogsaa løs paa den: „Forestil Dem — skrev Sneedorff — her [ɔ: i the Morning Post for 19. April] læser jeg: For each Negro or Negress in Health which shall be brought into the danish Possessions till 1803, then shall be paid one Year after their importation a Duty of 2000 Pd. of raw Sugar etc. Foruden dette, som nu var ganske det modsatte af Forordningens Ord i 3 §, var hele Forordningen vendt op og ned saaledes, at det var øjensynligt, at nogen af Wilberforces Parti, som paastaa Slavehandelens øjeblikkelige Afskaffelse, havde rykket den saa lemlæstet ind med Forsæt“. I Times for 21. April fandt han den imidlertid ordret oversat, og „Indsenderen stikler og i en Anmærkning paa det omtalte Udtog i Morning Post og siger, at Forordningen er deri artfully misrepresented“ [1]).

Dagen efter, den 22. April, kom Sagen for i Underhuset. Pitt og Wilberforce blev overstemt, og det vedtoges, at Slavehandelen skulde være forbudt fra Begyndelsen af 1796; i Mellemtiden maatte der kun indføres Slaver til britiske Kolonier med britiske Skibe. Men 8. Maj standsedes Forslaget af Overhuset, og trods stadige Anstrængelser de følgende Aar lykkedes jo intet i den Retning foreløbig. At den danske Forordning under denne Wilberforces Modgang atter kom til at staa som

[1]) S. 490 f.

det lysende Eksempel, ses af Baggesens Brev til Reinhold af 11. Januar 1795[1]), hvorefter en Englænder paa Wilberforces Vegne har bedt sin Ven Baggesen skaffe ham Detaillerne ved Forordningen af 16. Marts; og Baggesen afskriver da det Brev, hvormed han lod Anmodningen gaa videre til Schimmelmann: „Edler Negerlöser! ... Mittler zwischen der Humanität und den verkauften Brüdern! veranstalte einen Auszug der Verordnung und andere Details Deiner ehrenvollen und glücklichen Bemühung zur Erlösung der schwarzen Sclaven, in englische Sprache übersetzt, und so bald als möglich, dem Manne, der stolz darauf ist, in Ernst Schimmelmann's Fusstapfen den Weg der Unsterblichkeit zu betreten, nach London direkt zugeschickt".

Det vil af alt dette fremgaa, at man — i Indland som i Udland — slet ikke nærede nogen Tvivl om Forordningens Hensigt, og at man først og fremmest gav Schimmelmann Æren for den. Om den Fremgangsmaade, Forordningen havde valgt, kunde man være uenig, og navnlig faldt det — dengang som til enhver Tid — Foregangsmændene for en Idé vanskeligt at tage andre Hensyn end de af de ideelle Krav stillede; men selv en Wilberforce maatte anerkende det fortjenstfulde ved den danske Forordning.

V.

Den 24. Marts 1792 sendte Kamret Forordningen til Vestindien og udbad sig samtidig Oplysninger om de Forhold, der ifølge Resolutionen af 24. Februar skulde reformeres af Staten: Husnegrenes Stilling, Ægteskabs-

---

[1]) Reinhold u. Jacobi, Aus J. Baggesens Briefwechsel II. S. 2 f.

forholdene og Undervisningen. — Om dette sidste Punkt henvendte Kamret sig samtidig til Kancelliet. — Der indsamledes da i Vestindien en Mængde statistisk Materiale og afgaves i Løbet af Efteraaret en Række Betænkninger af Borgerraadene paa St. Croix og St. Thomas, af Generalguvernør Walterstorff, af Stadshauptmand Oxholm, af de mähriske Brødres Forstander Miecke og af den vestindiske Regering. Alle er enige om at udtale deres Glæde over det smukke og menneskekærlige Maal, der søgtes naaet ved disse Forslag. „Regeringens Bestræbelser — siger Regeringen til Slut — til at opnaa Hans Majestæts allernaadigste Hensigt vil iøvrigt svare til Sagens uimodsigelige Vigtighed; og behøvede vi nogen Belønning, da skulde vi finde samme i den Tanke, at ogsaa vi ere blevne et Middel i Forsynets Haand til at befordre det af Kammeret forberedte Gode“. Skade blot, at man blev ved de smukke Ord og ikke naaede til Handling.

Opgaven vedrørende Husnegrene gik jo ud paa en Indskrænkning af deres Antal ved en forhøjet Afgift af dem. Ifølge Frdg. af 11. Nov. 1776 og Plakat af 16. Juli 1778 betaltes der af hver Negerslave undtagen de i paagældende Aar fødte og døde samt de efter ultimo Juni nyankomne („Bossaler“) en Kopskat paa 64 Skilling. Vi har set, at Resolutionen af 24. Febr. fordrede Skatten progressiv med Negrenes Antal, og Spørgsmaalet blev da, hvor mange Husnegre det var rimeligt, at de hvide holdt. Af Besvarelserne, særlig Oxholms, fremgaar det, at Grunden til det meget store Antal Husnegre var, dels at en Neger arbejdede langt mindre end et evropæisk Tyende, dels at Husnegrenes Børn blev hos Familierne, hvorved Antallet svulmede

stærkt op. Forfængeligheden øgede Tilbøjeligheden til stort Husnegerhold, da det var Tegn paa Velstand. Men da alle disse Mennesker naturligvis ikke kunde finde Beskæftigelse i Huset, blev nogle benyttet til Haandværk, andre udlejet til Indtægt for Herren som Daglejere eller Lastdragere, især ved St. Thomas' Havn; men en stor Mængde af dem strejfede om til ingen Nytte og megen Ufred. Myndighederne i Vestindien opfattede nu Resolutionens Bestemmelse om forhøjet Husnegerskat som forhøjet Skat paa de overflødige Husnegre, og det drøftedes da vidt og bredt, hvor Grænsen skulde sættes. Hvor mange Slaver maatte Familien have i Huset? Kunde Daglejerne, der ofte var deres Herres vigtigste Indtægtskilde, regnes for overflødige? Hvor mange Haandværksnegre var nødvendige? o. s. v. Man syntes dog enig om, at der var for mange Lediggængere, og derom korresponderede Regeringen med Borgerraadet, skønt det egentlig sorterede under Politiet; „men — skrev Regeringen — de bedste Politianordninger ere uden Effekt, naar Politimesteren ikke vil holde over samme, og naar han gør sig det til Regel ikkun at varetage de Forretninger, for hvilke han er betalt".

For en „indskrænket Familie" mentes 6 Husnegre da at være Minimum; i det hele burde der — efter Oxholm — være omtrent dobbelt saa mange Husnegre som hvide. Hvad der var ud over det af egentlige Husnegre, foreslog Regeringen at paalægge dobbelt Skat, dog ikke Slaver over 50 Aar eller Børn under 6, „siden de ere mindre til Nytte end til Byrde". Haandværksnegre og Daglejere burde der ikke paalægges forhøjet Skat; de kunde forsynes med et Mærke til Adskillelse fra Lediggængerne.

Efter Modtagelsen af disse Skrivelser anmodede Kamret i Foraaret 1793 den vestindiske Regering om detaljerede Planer, der indløb i Slutningen af Aaret. Der opstilledes to Forslag; det ene med fordoblet Skat paa overflødige Husnegre (idet de fornødnes Antal rettede sig efter Familiens Størrelse, dog mindst 5), det andet med stigende Skala i fem Klasser, saa at der af de første 4 Slaver som hidtil svaredes 64 Skilling, af den 20de og derover 2 Rdlr. Derefter synes Forslaget imidlertid henlagt, skønt det efter Oplysningerne at dømme nok kunde have ført til en Del arbejdsløses Anvendelse til Markarbejde.

Af nok saa stor Interesse er imidlertid Forhandlingerne om Ægteskabsordningen og Missions- og Undervisningssagen. Kommissionens Forslag til forbedrede sædelige Tilstande var blot gaaet ud paa at hidføre nogen Orden i de hedenske Negres Ægteskabsforbindelser. Det skulde opnaas ved, at ethvert Par, der levede sammen i stadigt Samliv, skulde have deres Navne indført i en Protokol og derefter betragtes som Ægtefæller, indtil de ved en Vedtegning i Protokollen betragtedes som adskilte. Denne Adskillelse skulde uvægerligt foretages, saasnart en af Parterne ønskede det; derimod skulde det — saavidt muligt — forbydes Ejerne at skille dem (S. 440). Dette sidste skærpedes ved den kgl. Resolution (S. 442). Miecke og den vestindiske Regering er enige i, at der absolut intet kan udrettes paa dette Omraade, saalænge Ejernes Ret er uindskrænket. „At indføre lovlige Ægteskabsforbindelser — skriver Regeringen — vil være uden Nytte. Thi enten maa de fleste af dem ophæves eller Mestrenes Ejendomsret indskrænkes, og hertil tør vi ikke raade“. De mähriske

Brødre havde indenfor deres Menighed gjort et stort Arbejde for rolige ægteskabelige Forhold, men havde meget stærkt indskrænket Brugen af kristelig Vielse og som oftest nøjedes med en Protokolføring, og det ikke blot paa Grund af Negrenes egen Utilbøjelighed til stadigt Samliv, men ogsaa som Følge af Herrens uindskrænkede Ret. Man maatte vist derfor nøjes med at opmuntre Plantageejerne til selv at befordre Ægteskaber paa deres Plantager, hvad de kun kunde have Fordel af. Under disse Forhold troede Miecke dog, at det til Afhjælpning af Negrenes Løsagtighed vilde være heldigt, „wenn durch obrigkeitliche Verordnungen — — ihre Ehe mit einigen menschlichen Rechten unterstützt würde, vermöge welchen über einer Ordnung unter ihnen gehalten werden könnte“. Ligefrem at foreslaa Indskrænkning i Ejendomsretten har Miecke vel ment laa udenfor hans Kompetence, og Regeringen saa vi var imod det. Følgen blev da, at Kamret, der næppe ledede s af samme Begejstring for Sagen som Kommissionen, under 13. April 1793 besluttede, at „den Punkt om Ægteskab foretages igen, naar man er underrettet om, hvem der skal befatte sig med det hele Undervisningsvæsen“ [1]). Det forandrede naturligvis ikke Sagen, at den danske Missionær paa St. Thomas, Lund, ved Indsendelsen af et Forslag om Lejermaalsbøders Genindførelse for de hvide gav en indgaaende Skildring af de sædelige Tilstande mellem Negrene indbyrdes og mellem de hvide og Negerinderne [2]) — Brødrene maatte endnu i 1798 svare paa en Forespørgsel, at de maatte nøjes med, „ved Formaninger at formaa Negrene til at holde over, hvad Religionen i denne Henseende

[1]) V. J. 1793, Nr. 283.
[2]) Smstds. Nr. 744.

befaler" [1]). Og lige saa lidt Betydning fik det, at Biskop Balle i en Betænkning af 1799 [2]) holdt paa, at en hvid burde erkende sin kulørte Frille for Hustru. Sagen var og blev skrinlagt; thi med Undervisningsvæsenet var det heller ikke blevet til noget.

Vel var der allerede en dansk Mission derovre; men den indskrænkede sin Virksomhed til Byerne. Paa Landet derimod var Missionen væsentlig overladt til de mähriske Brødre, hvis store og smukke Gerning vandt Anerkendelse fra alle Sider, saa at Kommissionen havde foreslaaet, at man i hvert Fald skulde søge virksom Understøttelse fra deres Side: „Die Gleichgültigkeit gegen alle zeitliche Leiden, das beständige Hinweisen auf einen künftigen bessern Zustand und die Reinigkeit des Herzens, die sie einschärfen, sind gerade Lehren, die dahin führen den Neger mit seinem Schicksal weniger unzufrieden und seinen Lebenswandel dabei besser zu machen". Hidtil havde de imidlertid kun haft to Stationer paa hver Ø [3]), hvortil kun de nærmest boende kunde søge. Kommissionen havde derfor foreslaaet Øernes Inddeling i Distrikter, hvert med sin Negermenighed, sin Præst eller Skoleholder og sit Missionshus, saa at alle Negrene kunde paavirkes. Udgifterne kunde for en stor Del skaffes til Veje af den Sum, som Missionskollegiet aarlig anvendte til Vestindien. Kamret sluttede sig i sin Forestilling saa meget hellere hertil, som det maatte erindres, „hvad den vestindiske Regering især under 30. Sept. 1783 har erklæret angaaende de herfra udsendte Missionærer og den til Missionen henlagte Fond og Indkomster,

[1]) V. J. 1798, Nr. 743.
[2]) V. J. 1799, Nr. 41.
[3]) Lawaetz a. S. S. 95.

nemlig at de ingen Gavn gøre eller kunne gøre". — Den kgl. Resolution havde udtalt, at man „fortrinligen" burde ansætte gode hernhuttiske Lærere ved disse Menigheder. Den vestindiske Regering mente nu, at der paa St. Croix burde være 7 saadanne Menigheder, paa St. Thomas 6 og paa St. Jan 4. Den holdt fast ved sin tidligere Mening om den danske Missions Unytte og udtalte, at da den kun havde virket i Byerne, kunde dens Tilhængere let bringes ind under de hvides derværende Menigheder og dens Midler anvendes til Brødremenighedens Mission. Regeringen advarede stærkt imod at anvende Tvang mod Negrene, selvom de alle formelt skulde indlemmes i Menighederne, da en saadan Tvang var værre end den fysiske. Derimod kunde Regeringen ikke tilraade at give disse Lærere den store Myndighed, som vi tidligere (S. 442) saa den kgl. Resolution indrømme dem. Det kunde saaledes ikke gaa an at give Lærerne Ret til at vandre om paa Plantagerne, hvor de vilde, da de saa vilde komme til at staa som en ny Øvrighed for Slaverne imod Herrerne, og saa vidt turde Regeringen ikke gaa; de maatte kun give Undervisning paa den i hvert Menighedsdistrikt liggende Missionsplads for de Negre, der søgte derhen. Men alligevel kunde Regeringen naturligvis ikke komme bort fra, at disse Præste-Lærere skulde være Negrene til Beskyttelse. Det hedder herom: „Hvad Lærerne finde fornøden at rette i Henseende til en eller anden hos Negrene i Almindelighed eller et betydeligt Antal af dem bemærkende Uorden, bør anmeldes for Generalguvernøren eller Regeringen, som vil holde slig Angivelse skjult, men dog deraf tage Anledning til at være opmærksom paa, om

og hvorvidt det kan være raadeligt eller gørligt at raade Bod paa sligt". Saare forsigtigt!

St. Thomas' Borgerraad var imidlertid kommet til ganske det modsatte Resultat, rigtignok ikke af Kærlighed til Negrene eller andre ideelle Grunde, men fordi dets økonomiske Bekymringer over de store Udgifter til hele 6 Missionssteder i den Grad havde betaget det, at det slet ikke øjnede Faren ved Lærernes Omvandringer paa Plantagerne, og da denne Ordning vilde blive meget billigere, fordi Lærerne saa kunde bo paa de to Missionsstationer, de mähriske Brødre allerede havde, og ingen nye Missionshuse behøvede at bygges, saa foretrak Raadet dette, ja dets Hensyn til Pengepungen gik endogsaa saa vidt, at det mente, at gode Negre kunde anvendes ved Undervisningen til Hjælp for Lærerne, „hvorved maaske endog et færre Antal vilde udfordres, men det er at beklage, at saadanne Subjekter iblandt Negrene findes saa sjældent, uden de ogsaa selv først maa dertil dannes". Dette var ikke noget nyt; Oldendorp nævner i sin „Geschichte der Mission der evangelischen Brüder" (1777) mange Eksempler paa saadanne „Nationalhelfer"; men her er Forslaget som sagt fremgaaet af en mindre ideel Stræben.

Miecke stillede adskilligt lavere Fordringer end Regeringen. I sin Erklæring af 15. November[1]) foreslog han Oprettelsen af to nye Missionspladser paa St. Croix og Ansættelse af gifte Lærere ved begge. Ganske sikkert vilde dertil udfordres meget store Udgifter, „welche man in Betracht dessen, dass S. Königl. Majestät Höchstselbst

[1]) Ikke 15. December, som Lawaetz formoder (S. 234). Regeringens Promemoria til Miecke er ifølge Mieckes Erklæring af 30. October, ikke 30. November.

allergnädigst davor Sorge tragen wollen, unserer seits gern nach Möglichkeit zu vermindern wünschte, ohne jedoch der Erreichung solcher Absicht einen Abbruch zu thun". Det ser jo ganske mærkværdigt ud, at en gejstlig Myndighed forlanger langt mindre i gejstligt Øjemed end de verdslige Myndigheder. Lawaetz har ogsaa [1]) lagt Mærke til den mildest talt kølige Holdning, Brødremenigheden lægger for Dagen overfor Kamrets og den vestindiske Regerings Missionsplaner, og mener at finde Forklaringen i Frygten for, at naar den danske Mission skulde nedlægges, skulde dens Tilhængere bringes ind under Brødrekirken, der med sin „Afsmag for Proselytmageri maatte stille sig afvisende til saaledes at faa en anden Mission udleveret". Dette er dog mindre sandsynligt, da det skulde være underligt, om Miecke ikke var blevet underrettet om, at Tanken var den at bringe den danske Missions Tilhængere ind under de hvides Menigheder i Byerne, saaledes som det ogsaa stadig senere fastholdtes, og som Lawaetz selv [2]) meddeler, at det skete efter Aarhundredskiftet. Mon det ikke snarere beroede paa de økonomiske Vanskeligheder, som Miecke maaske nok var bedre i Stand til at overskue end Regeringen? Selve Mieckes Skrivelse med dens stærke Fremhæven af de store Udgifter tyder derpaa, og de efterfølgende langsommelige Forhandlinger bekræfter det. Og selvom det danske Tilskud skulde blive rigeligt, har Miecke sikkert haft en tydelig Forstaaelse af, at det ikke vilde gaa af uden forøgede Udgifter ogsaa for Brødrene. Men hvorom alting er, den vestindiske Regerings Plan

---

[1]) A. S. S. 114 f.
[2]) A. S. S. 116.

blev lagt til Side, og selv Mieckes beskedne Forslag naaede man ikke at faa gennemført.

Hele Sagen var jo ved Res. af 24. Febr. lagt i Hænderne paa Generaltoldkamret; men ogsaa her skulde dette vise sig adskilligt mindre energisk end Kommissionen. Naar Civiliseringen af Negrene nu skulde organiseres af Kamret og den danske Missions Midler i hvert Fald delvis anvendes til andre Menigheder, var det naturligt, at Bestyrelsen af denne Mission gik over fra Missionskollegiet til Kamret. Men skønt Missionskollegiet allerede under 3. September 1793 (efter Modtagelsen af de vestindiske Erklæringer) gav sit Minde hertil, smølede Kamret dog saaledes dermed, at Formaliteterne først blev endelig ordnet ved kgl. Res. af 18. April 1798[1]). Værre var det imidlertid, at den samme Slendrian gjorde sig gældende ved selve Reformarbejdet i Kolonierne. Efter i Foraaret 1793 at have modtaget de mange Erklæringer fra Vestindien fattede Kamret straks i Overensstemmelse dermed den store Beslutning, at „Tvang i Henseende til Menighederne kan ej finde Sted“ [2]), men lagde saa Hænderne i Skødet lige til 1796, da det under 20. August afsendte følgende Skrivelse til den vestindiske Regering:

„Fire Aar ere allerede forløbne siden Forordningen af 16. Martz 1792 om Negerhandelens Ophævelse blev udgiven, og imidlertid kan det vel ikke være andet, end at Tænkemaaden paa Øerne i Henseende til Negersagen er bleven meget forandret, at saadan Forandring er til Fordel for Negrenes

---

[1]) Missionskollegiets Protokol 3—9—93, 9—11—95, 18—6—98; Lose: Kort Udsigt over den dansk-lutherske Missions Historie paa St. Croix etc. Nord. Miss. Tidsskr. 1891, S. 29 f. — Kamrets vestindiske Kopibog 1796, 23. Jan.

[2]) V. J. 1793, Nr. 283.

Kaar, og at Skridt ere gjorte ej alene mod Forbedringer i deres physiske Opdragelse, men og til deres Oplærelse, deres ægteskabelige Forbindelse o. s. v., ligesom og deres Antal maa være blevet forøget og Forholdet mellem Kønnene blevet rigtigere ved de nye Negres Indkøb, som for Plantageejerne er bleven lettet dels ved Understøtninger af Laan, dels ved de frugtbare Aar. Den Erfaring, som den Kgl. Regering, siden dens Skrivelse af 31. Dec. 1792, efter den Opmærksomhed, som den ikke kan have efterladt at vende derhen, har samlet i dette Tidsrum, vil først kunne lægges til Grund for de Indretninger og Lovgivninger, hvorved Negrenes Oplærelse, Sædelighed, Ægteskaber og Formindskelsen af Afstanden imellem dem og deres Herrer kunne understøttes, uden at støde an mod Begreberne om Ejendomsretten. Og til Negrenes Oplærelse venter Kamret at blive sat i Stand til at anvende een og den største Del af det til den vestindiske Mission henlagte. Det maa derfor nu, i Forbindelse med dets forrige Skrivelser om denne Sag og med Regeringens Forklaring af 31. Dec. 1792 og de derved sendte Tabeller og Oplysninger udbede sig meddelt Efterretning, saa fuldstændig som muligt, om alle herhenhørende Forhold saasom Negerbefolkningens Størrelse, Forholdet mellem Kønnene, mellem Aldrene, mellem indfødte og indførte, mellem viede og uviede o. s. v. — samt Forslag af enhver Art „til at befordre Negrenes Forædling, der efter al Sandsynlighed vil kraftigst og længst kunne modstaa de Gæringer mellem dem, som denne Tids Omvæltninger udbrede, hvormed da og Planternes Fordel er nærmest forbunden“ [1]).

Det var unægtelig en mærkværdig Optimisme, Kamret her viste i Begyndelsen af Brevet, naar det troede, at der var sket væsentlige Forbedringer paa de Omraader, hvor det selv havde ment, at Staten skulde gribe ind, uden at en saadan Indgriben havde fundet Sted, og det var en besynderlig Tillid, det nærede til Plantageejernes

---

[1]) Vestind. Kopibog 1796.

Iver og gode Vilje til at gennemføre de Reformer, der maatte overlades de enkelte Ejere. At disse i fuldt Maal har benyttet sig af de tilbudte Laan til Negerindkøb, er en Selvfølge; men dette kan næppe have fremkaldt større Iver hos dem for at skaffe Slaverne bedre Klæder, Føde, Boliger, Sygepleje, kortere Arbejdstid o. s. v, naar Staten selv havde lagt Hænderne i Skødet. — Nu begyndte Kamret altsaa forfra med at indhente Betænkninger og statistisk Materiale.

Hvad nu Missionssagen angaar, holdt den vestindiske Regering, hvor Malleville havde afløst Walterstorff som Generalguvernør, i sine Svar paa denne Skrivelse i Principet endnu paa et „Lærested“ for hvert Kvarter paa St. Croix og to nye paa hver af de andre Øer; men til en Begyndelse burde man nøjes med Opførelsen af to paa St. Croix, og udover denne Plan naaede man ikke mere. „Planterne — hedder det — maatte alvorlig paalægges at lade Negerbørnene besøge Skolerne paa visse dertil bestemte Dage“. Paa hver Plantage kunde en gammel Neger have Tilsyn med de unges Sædelighed og gøre Henstilling desangaaende til Ejerne, men ikke udstede Befalinger. De kunde ogsaa — efter en senere Indberetning — „gennemgaa med disse, hvad de lærte i Skolen“; det var jo nemlig „ikke raadeligt, at Lærerne rejste om for at undervise“. Det fastholdtes fra tidligere, at Virksomheden skulde overlades til de mähriske Brødre efter nærmere Forhandling med disse, bl. a. om Omkostningerne, hvortil en Del af Missionens Fond kunde anvendes, „og deres Menighed, naar 2de Læresteder bleve strax oprettede, dels henlægges under Brødrene, for de som dertil have Lyst, dels under den lutherske Menig-

hed". Det fastholdtes altsaa stadig, at ingen Tvangsovergang til Brødrene maatte finde Sted. Derfor burde ogsaa lidt af Missionsfonden anvendes til Gagetillæg til den lutherske Præst for hans Virksomhed for Negrene [1]).

Der findes en udførlig Indberetning om Regeringens Forhandling med Herrnhutten Verbeck, der dengang var paa Visitats i Dansk-Vestindien [2]). Her ses der første Gang at være skelnet mellem Missionsvirksomhed og almen Undervisning. Regeringen opkastede Spørgsmaalet, om det var „raadeligt at bibringe Negrene andre Kundskaber end Religion", eller om det maaske var „farligt at lade dem lære at læse og skrive". Alle de mange skønne Ord om Negrenes „Oplærelse" havde altsaa ikke ført videre, end til at man endnu tvivlede om Hensigtsmæssigheden af et saa elementært Skridt. Men muligvis har selv Negersagens Førstemænd ingensinde tænkt paa en saa verdslig Ting som Læsning og Skrivning. Paa den Tid brugte man som bekendt Lærenavnet om den meste gejstlige Virksomhed, og da der stadig kun har været Tale om Negrenes Oplærelse i Religion og Sædelighed, har der maaske ved Undervisning kun været tænkt paa Missionsvirksomhed. Og her støder vi da ogsaa paa Brødrenes Begrænsning: de svarede, at deres Virksomhed kun angik Undervisning i Religion, men at de ikke kunde paatage sig Negerungdommens Undervisning i Almindelighed. Iøvrigt var det ønskeligt, om Negrene kunde læse hjemme, hvad de havde hørt i Kirkerne, og opbygge sig selv ved kreolske Sange. Videre stræbte de saa højt priste mähriske Brødre altsaa

---

[1]) V. J. 1798, Nr. 195 og 431.
[2]) Smstds. Nr. 743.

ikke[1])! Saa udtalte Biskop Balle sig langt mere uforbeholdent, naar han i sin Betænkning erklærede, at „alle Børn, hvad Menighed de erkender sig til, bør lære at læse, da uden denne Forkundskab ingen Kultur kan tænkes". Han bifaldt iøvrigt Bestræbelserne for Udvidelse af Brødrenes Virksomhed, naar blot hver Menigheds Medlemmer blev tilstrækkelig sikret mod Proselytmageri, som navnlig Katolikerne gjorde sig meget skyldige i[2]).

Derefter indskrænkede Forhandlingerne sig igen til at dreje sig om Købet af en Grund til et „Lærested", og det viste sig vanskeligt nok at faa een Grund købt, saa der blev slet ikke mere Tale om to. Disse Forhandlinger stod paa i flere Aar under livlig Korrespondance med Institutioner og Privatpersoner, men var derefter maaske gaaet helt i Staa, om ikke Schimmelmann efter Brødrenes Tilskyndelse i Avgust 1803 havde vækket Kamret. Endelig lykkedes det saa at faa oprettet en ny Missionsstation paa St. Croix, Friedensfeld, der begyndte sin Virksomhed i September 1805, uden at Spørgsmaalet om Statens Tilskud dog endnu var afgjort. — Imidlertid var Indførselsforbudet forlængst traadt i Kraft, og Resultatet af alle de store civilisatoriske Planer fra 1792 blev Oprettelsen af en enkelt Missionsplads, som Brødrene allerede mange Aar i Forvejen — uden Hensyn til Forbudet — havde arbejdet paa[3]). Parturiunt montes!

[1]) V. J. 1798, Nr. 743. Naar Lawaetz S. 166 skriver: „Allerede Verbeck indskærpede under sit Besøg (1797) Nødvendigheden af, at Negerbørnene lærte at læse", og vist netop anfører de her omtalte Svar som Kilde (Skrivelse til Malleville af 7. Juni 1798), er det i hvert Fald efter Journalreferatet at dømme et stærkt overdrevent Udtryk.

[2]) V. J. 1799, Nr. 41.

[3]) Lawaetz a. S. S. 133 f. V. J. 1799, Nr. 965, 1180, 1289, 1328. — 1803, Nr. 731. — 1804, Nr. 965. — 1805, Nr. 1865. Vestindisk Kopibog for de paagældende Aar.

Den eneste af de i 1792 paatænkte Foranstaltninger, der blev nogenlunde gennemført, var Laanet til Indkøb af Negre. Ved Resolutionen af 24. Februar overdroges det Kommissionen at sørge for Ordningen af alt, hvad der angik den Sag. Enkelthederne ved hvert Laan skulde besørges af en Kommission i Vestindien, Renten skulde være 4½ à 5 pCt., og Laanene skulde bestyres af Direktionen for den vestindiske Gælds Likvidation. Allerede den 4. April fik Kommissionen approberet et Udkast til en Laaneplan, som den derpaa sendte til Vestindien til Myndighedernes Betænkning. Stadshauptmand Oxholm indsamlede og bearbejdede nu med stor Energi et betydeligt statistisk Materiale, hvis Mangler han dog var sig fuldt bevidst. Han klagede saaledes over de aarlige Listers Upaalidelighed, Affatterne kopierede dem næsten fra Aar til Aar. Under Hensyntagen til Betænkningerne fra Oxholm og fra Borgerraadene og Regeringen blev saa den endelige Laaneplan fastslaaet og stadfæstet ved kgl. Resolution af 17. April 1793. Ifølge denne kom den vestindiske Laanekommission til for St. Croix's Vedkommende at bestaa af Regeringen og Stadshauptmanden, for de andre Øers Vedkommende af Borgerraadet og Stadshauptmanden under Regeringens Tilsyn[1]).

Det statistiske Materiale, der skaffedes til Veje ved Opgivelser af hver enkelt Slaveejer, skulde bl. a. oplyse, hvor mange ny Slaver af begge Køn der behøvedes, for at Plantagerne kunde have tilstrækkelig stor Arbejdskraft til den bedst mulige Dyrkning (dog skulde der ikke tages Hensyn til Opdyrkning af hidtil helt udyrkede Strækninger), og for at Negerbefolkningen i Fremtiden

[1]) Planens Hovedbestemmelser findes anført i Oxholms „De danske vestindiske Øers Tilstand“ (1797), S. 28 ff.

kunde vedligeholdes ved Formering. Der blev opgivet at være Brug for Indførsel af 6309 Negre paa St. Croix, 1733 paa St. Thomas og 1738 paa St. Jan. For St. Croix's Vedkommende afrundede Oxholm Antallet til 8000, da der var adskillige Plantageejere, „hvis Stolthed ej at ville anses for at kunne mangle, har foranlediget dem aldeles ingen Mangel at opgive". Raadet og Regeringen satte endog Tallet op til 10,000.

Men af hvilket Køn skulde disse nyindførte Slaver være? Dette Problems rette Løsning var jo af afgørende Betydning af Hensyn til Befolkningens Vedligeholdelse ved Formering. Kommissionen var i sin store Betænkning gaaet ud fra, at der paa Øerne var langt flere sorte Mænd end Kvinder. Mindre Betydning for Bedømmelsen af dette Forhold havde en Fortegnelse over de i Aarene 1778—89 med danske Skibe indførte Negre, hvorefter c. 63 pCt. af de indførte var af Mandkøn; mere Lid satte Kommissionen til nogle Taksationstabeller over Plantager, hvorefter der af Plantagenegre paa St. Croix var c. 53 pCt. Mænd; men den mente dog kun at kunne drage den almindelige Slutning deraf, at der var for faa Kvinder. For at raade Bod herpaa var — som vi saa — Kopskat og Told paa Negerinder blevet ophævet; men det ansaas ikke for tilstrækkeligt. I Udkastet til Laaneplanen udtalte Kommissionen, at det rette Forhold burde naas gennem Bestemmelser om Udførselen fra Guinea — saaledes som det ogsaa skete ved Forordning af 7. Novbr. 1792 (S. 447) — og den havde derfor ikke taget Hensyn hertil ved Fastsættelsen af de enkelte Laans Størrelse. Det i 1792 samlede Materiale viste imidlertid kun 3 pCt.s Forskel blandt arbejdsdygtige Slaver med Børn for St. Croix's Vedkommende (c. 6800 af Mandkøn og c. 6400 af Kvinde-

køn), og paa de andre Øer var Befolkningen endnu ligeligere fordelt mellem Kønnene. Der var da ogsaa i Vestindien nogen Uenighed om, hvorvidt man burde begunstige Kvinders Indførsel. Borgerraadet paa St. Thomas holdt paa, at der snarere burde være flere Mænd end Kvinder, da disse sidste var tidligere mandbare. Mere Fornuft var der vel i dets Bemærkning om, at man ved at arbejde for et betydeligt større Antal Kvinder end Mænd modarbejdede Planerne til Fremme af ordnede Ægteskaber[1]). Ganske vist var denne Modsigelse ikke tilstede i Kommissionens store Forestilling, hvor man ved Forslagene om større Kvindetilførsel gik ud fra, at Mændene paa Forhaand var langt talrigere end Kvinderne; men efter de nu tilvejebragte Oplysninger vilde en stærk Begunstigelse af Kvindetilførsel nok kunne virke i den Retning. Og dog holdt Oxholm derpaa: „Er det sandt, at i den almindelige Gang fødes lige mange af hvert Køn, saa kommer tilsidst en Lighed imellem begge i Stand; men vilde man begynde med denne straks, tabte maaske Tilvæksten, som formodentlig vilde vinde ved den forøgede Lyst i Mændene, naar forandrede Objekter opvakte deres Lidenskaber til en højere Grad“. Her ses tydelig de to Midler til at forøge Befolkningen i Strid med hinanden, og om den af Vejene, Oxholm ses at ville følge, udtaler han, at „den almindelige Idee i Henseende til Proportionen af Kønnene for Population synes at være $^2/_3$ Kvindekøn og $^1/_3$ Mandkøn“. Og selv da er han i stærk Tvivl om, at det vil lykkes. I de sidste 10 Aar var der paa Landet født 4694 Negre og død 8770, og endog paa de bedst stillede Plantager, de

[1]) Jvfr. Lawaetz S. 113 f.

Schimmelmannske, hvor der ikke sparedes paa Midler til at modvirke Tilbagegangen, mente han, der var en — omend meget ringe — aarlig Tilbagegang, „og kan derfor næppe det saa ønskelige Formaal opnaas, dog er Sagen vel Prøven værd, naar Menneskers Liv og Velstand komme i Betragtning“.

Skønt Plantageejerne i Modsætning til Oxholm aabenbart ønskede at have omtrent lige mange af hvert Køn, idet de i deres Opgivelser kun forlangte c. 500 flere Kvinder end Mænd (Forskellen var 400), blev Resultatet dog, at man ogsaa her begunstigede Købet af Kvinder ved i den endelige Laaneplan at fastslaa som Regel et Laan paa 250 Pesos V. Ct. for en voksen Kvinde (14—25 Aar), 225 for en voksen Mand og lignende Forhold for de andre Aldre, og Negerlaanskommissionen fik Ret til at anvende andre Midler til Befordring af det rigtige Talforhold mellem Kønnene, naar den fandt det passende. Den samlede Sum sattes til 1302644 Pesos (1042116 Rdlr. d. C.), hvoraf en stadig større Del skulde tilvejebringes ved Afdragene af de foregaaende Aars Laan. Renten, der i Udkastet var sat til $4\frac{1}{2}$ pCt., blev efter Generalguvernør Walterstorffs Forslag forhøjet til 5 pCt. og den halve Procent bestemt til Præmier „for saadanne Genstande, som synes bedst at kunne befordre Negrenes Formerelse og Vedligeholdelse“. En Præmie paa 200 Rdlr. skulde saaledes udsættes for den bedste Tegning til Sygehuse og Barselstuer, og senere Præmier fra 50 til 300 Rdlr. bestemtes til dem, der indrettede Bygninger efter denne Tegning.

Ogsaa paa anden Maade søgte Kommissionen i København at fastslaa, at Laanet havde større Maal end øjeblikkelig Hjælp til Ejerne. Det bestemtes saaledes, at

Ejeren skulde „forpligte sig til at vedligeholde det Antal af Negre, som han opnaar ved de tilkøbte“. Enhver Afgang maatte erstattes af Ejeren, før han kunde faa ny Laan. Vel havde Oxholm udtalt, at „ingen Mand i Verden, mindst i disse Himmelegne, kan forpligte sig til at vedligeholde samme Mængde ved egen Tilvækst; han kan ikkun gøre sit Bedste“; og vel gjorde St. Thomas' Raad gældende, at det dog maatte komme an paa Værdien, saa at 3 gamle uarbejdsdygtige Negre kun kunde gælde saa meget som 1 arbejdsdygtig — Bestemmelsen kom alligevel ind i den endelige Plan, dog saaledes at Laane-kommissionen i Tilfælde af en større Ulykke, hvorved mange Menneskeliv gik tabt, fik Ret til at gøre en Undtagelse herfra, ligesom den i det hele blev passende frit stillet til at handle efter Konduite.

Endelig havde Kommissionen i København ogsaa ved Garantibestemmelserne for Laanene søgt at hævde Negrenes Menneskeværdighed ved i Udkastet trods Resolutionens Bydende at foreslaa, at der kun blev taget Pant i Plantagerne, ikke i Negrenes Personer, da dette vilde stride mod den til Grund liggende Idé. Men da Oxholm meget stærkt holdt paa, at Pant i Negrene ikke kunde undgaas, maatte Kommissionen give efter paa dette Punkt. Det hedder herom i dens Forestilling: „Kommissionen havde troet at kunne undgaa at tage Sikkerhed i de tilkøbte Negre selv, men efter Regeringens og andre vedkommendes Mening vilde det være alt for vanskeligt, om ikke umuligt, at faa Deres Kgl. Majestæts Fordringer paa anden Maade nogenlunde betryggede, og Kommissionen har fundet disse Grunde vigtige nok for at maatte antage Regeringens Forslag“. — Humanitetshensyn havde endog drevet Generalguvernøren til et for

de fattigere Plantageejere meget skadeligt Forslag, hvorefter fortrinsvis de velhavende Ejere skulde have Laan, da de fattige kun kunde behandle deres Slaver slet, lod dem lide Mangel paa Føde og Klæder o. s. v. — medens Udkastet havde fremhævet, at der intet Hensyn skulde tages til Plantageejernes Formue. I den endelige Plan toges der for saa vidt Hensyn til Walterstorffs Bemærkning, som der tilføjedes en Betingelse om, at Ejeren skulde være i Stand til at underholde de ved Laanene indkøbte Negre og anvende dem til Dyrkningen.

Planen sattes straks i Værk, og allerede ved Midten af Oktober 1793 var der til den paa St. Croix nedsatte Laanekommission indkommet Ansøgninger om Laan til Indkøb af 790 Negre. Pengene skaffedes gennem Kreditkassen mod Obligation fra Direktionen for den vestindiske Gælds Likvidation.

Ifølge et Par overensstemmende Opgivelser, hvoraf den ene i hvert Fald er af Kirstein, blev der indtil 1ste Marts 1799 indført med Understøttelse af Laanet ialt 5302 Negre. Den samlede Laanesum var 1267000 Pesos V. Ct. Hermed synes Laanet standset, skønt den beregnede Sum ikke var naaet. Om Grunden hertil erfares intet; men det fremgaar tydelig nok af det følgende, at der i de sidste Aar ikke gaves Understøttelse af disse Laan. Maaske var de store Restancer med Renter og Afdrag (for en enkelt Laaner indtil 37000 Pesos) Skyld deri. — Om Præmierne udtalte Oxholm, at til Præmien paa 200 Rdlr. havde kun een meldt sig med en Tegning, der dog ikke kunde komme i Betragtning[1]). Siden høres ikke noget derom.

---

[1]) Oxholm a. S. S. 32.

VI.

Den Mand, hvem de første Aars Arbejde i Vestindien især paahvilede, var Stadshauptmand Oxholm. Med den største Energi havde han kastet sig over Indsamlingen af Materialet og dets Bearbejdelse, og hans Stilling til hele Negersagen fremgaar ret tydeligt saavel af hans Indberetninger som af hans lille Skrift „De danske vestindiske Øers Tilstand i Henseende til Population, Cultur og Finance-Forfatning“, som han ved sin Hjemkomst til København (1797) udgav i Anledning af nogle i „Politisk og physisk Magazin“ indrykkede haarde Angreb paa Øernes Styrelse[1]), og hvori han ogsaa kommer ind paa Negersagen. Han var i en Række Aar selv Plantageejer og sad vist inde med større Kendskab til Negrenes Kaar og Mulighederne for deres Forbedring end de fleste andre. At han følte varmt for Negrene, ses ikke blot af, at han hørte til dem, som West i sin Forsøgsplan omtalte som særlig gode mod deres Negre (S. 427), men ogsaa af de mange Foranstaltninger, han ifølge en af sine Indberetninger havde truffet til Bedste for sine egne Negre, saavel som af de paatænkte, som Natur og Klima lagde uoverstigelige Hindringer i Vejen for. Men han fastholdt sit Standpunkt fra 1792, at Slavebefolkningens Vedligeholdelse uden Tilførsel var mer end usandsynlig, men dog burde forsøges af Hensyn til det smukke Formaal. Han anførte som alle andre den slette Behandling navnlig af Kvinderne som Hovedaarsag til Fødslernes ringe Antal. Om et Forsøg paa Forøgelse af dette Antal „endog lykkes, vil der længere Tid til at opnaa Maalet end 10 Aar; thi af de Fuldvoxne kan man ingen Forandring vente, og deres Afkom maa have

[1]) IX. S. 257 ff. og 385 ff.

Tid til at bringe Frugt under et mildere System, forinden man kan haabe de forventede Følger" [1]). Skulde altsaa Slaveriet gøre sin Nytte, maatte i hvert Fald Fristen forlænges, og konservativ som han var, følte han sig overbevist om Slaveriets Nødvendighed: Kolonisystemet er, „omendskønt det unægteligen i sig selv er stridende imod almindelige Grundsætninger af Menneskekærlighed, dog formedelst sit lange Tilværelse maaske ikke muligt at forandre, med mindre Koloniernes Dyrkning tilligemed skulde ophøre. Det viseste Middel er derfor Formildelses Planer og Lettelses Foranstaltninger imod dette som imod meget andet moralskt Onde, der maa taales, fordi det ej kan afskaffes eller rettes" uden til langt større Skade „for Staten og det borgerlige Selskab" [2]). Er han altsaa som saa mange andre før og siden blevet staaende ved det retsløse Velvære, er der paa den anden Side ingen Grund til at tvivle om, at han paa patriarkalsk Vis har sørget saa godt som muligt for sine Negre. Han maa ingenlunde sættes i Klasse med de Plantageejere, der fremdeles — som vi skal se — synes at have været haarde eller i bedste Fald ligegyldige mod deres Slaver óg ofte har troet paa Nødvendigheden af denne Haardhed.

Oxholms Skrift satte Pennene i temmelig livlig Bevægelse i København. For det første fortsattes hans Fejde med Politisk og physisk Magazin i nogle Smaaskrifter, der kun for saa vidt vedkommer os her, som der rettes den Beskyldning mod Oxholm, at han ved at opkøbe større Ladninger Negre og sælge dem i Enkeltsalg havde skaffet sig personlig Fordel, hvad der ikke

---

[1]) S. 58.
[2]) S. 10.

var passende for et Medlem af Laanekommissionen[1]), og skønt han forsvarede sig med, at han derved blot havde skaffet Plantageejerne billigere Negre[2]), var det maaske dog denne hans Adfærd, der gav Kamret Anledning til i 1799 efter Anmodning af Negerhandelskommissionen at forbyde Medlemmerne af Laanekommissionen al Deltagelse i Negerhandel, hvor det ikke drejede sig om Negre til eget Brug[3]).

Vigtigere for os er nogle Tidsskriftartikler, der viser, hvorledes det humanttænkende København blev opskræmmet ved hans pessimistiske Syn paa Forbudet. „Københavns lærde Efterretninger", der var paa hans Modstanderes Parti, blev ikke uden Grund forfærdet ved Tanken om Indførselstilladelsens Udstrækning efter 1802: „Saa liden Udsigt er der ... til at Negerpropagationen vil gøre Tilførselen unødvendig! 1802 vil Regeringen blive nødt til at udstrække Indførselsterminen. Begyndelsen til den engang ventede Negerfrihed, Slavehandelens engang tilsigtede Afskaffelse og Nr. 3 endda kun den afrikanske Slavehandels; thi til den amerikanskes er end ikke det fjærneste Skridt gjort, synes derfor (gid Anmelderen dømme urigtigt!) blot at have skaffet vore Øer flere Slaver og vore Digtere, Talere og Smigrere en skøn Anledning til klingende Udtryk. De herlige Vers: Tankens, Bondens, Negrens Lænke han med ædel Kækhed brød[4]), ville maaske blive en tredobbelt Gaade for Efterslægten" [5]). „Skandinavisk Museum", der holdt med Oxholm, lagde

[1]) Berigtigelser ved Hr. Major Oxholms Skrift om de danske vestindiske Øers Tilstand. S. 18.
[2]) Oxholm: Urigtigheder i de saakaldte Berigtigelser S. 19 f.
[3]) Vestindisk Kopibog 28. Maj 1799.
[4]) Af Heibergs „Fred med Kongerne paa Jorden".
[5]) 1798. S. 154.

hele Skylden for Misèren paa Plantageejerne, der ikke behandlede deres Slaver menneskeligt eller hjalp dem paa enhver Maade; men Anmelderen trøstede sig med, at Plantageejerne for deres egen Fordels Skyld skulde blive nødt til at tilstaa dem „større Billighed og omsider deres fulde Frihed, og alvorlig arbejde paa disse ulykkelige Menneskers Kultur og moralske Forædling, fordi de rent maatte opgive Sukkeravlen ved at fortsætte den paa den nærværende Maade". Han sigtede herved til den Konkurrence i Sukkerproduktionen, som var ved at komme op i Bengalen, paa Java og flere Steder, hvorfra Sukkeret vilde kunne leveres langt billigere som Følge af Jordens bedre Beskaffenhed og Livsfornødenhedernes Prisbillighed. „Egennytten og ikke rene moralske Bevæggaarsager skal i dette, ligesom i saa mange andre Tilfælde, bestemme Mennesket til at gøre det Gode, og han bliver saaledes i Stedet for et selvvirkende Væsen ikkun et Redskab i Moder Naturens Haand" [1]).

Hele denne offentlige Drøftelse af Spørgsmaalet er som et Forspil til den Kamp for Indførselsfristens Forlængelse, der i 1802 blev fremkaldt af en Del Plantageejere paa St. Croix, da de ved den Tid opdagede, at de ikke havde faaet Negre nok. De indsendte da den 1ste Juli følgende Skrivelse til den vestindiske Regeringskommission, der efter Krigen 1801 havde overtaget Øernes Styrelse:

„Til Kongen!

Det Laan, som Deres Kongelige Majestæt havde den Naade at bevilge i Aaret 1792, for at understøtte de Vestindiske Plantere, havde de lykkeligste og veldædigste Virkninger. Plantagerne ere nu i Almindelighed meget bedre dyrkede, og mange af dem vise Tegn paa betydelige Forbed-

[1]) 1798. I. S. 400 ff.

ringer. Endog store Strækninger af Jord, tilforn ganske udyrket, dyrkes og nyttes nu med Held.

Det forøgede Antal af Negre, som Planterne saa sig i Stand til at anskaffe, har ikke alene indvirket denne fortrinlige Forbedring i Plantagernes Dyrkning, men har tillige i en høj Grad forbedret Negrenes Kaar. Et større Antal af dem udretter nu med Lethed, hvad faa tilforn ikke kunde gøre med den største Besværlighed. Ja! de fleste af de Hensigter, som Deres Kongelige Majestæt havde med dette Laan, vilde været opnaaede, hvis ikke physiske saavelsom politiske Ulykker, lige uundgaaelige og uforudseelige, havde forenet sig for at lægge Hindringer for deres Udførelse og standse Plantagernes Opkomst.

En epidemisk Sygdom i Aaret 1799 bortrev mange Negre. Den uhørte Ufrugtbarhed i Aaret 1800 hindrede Planterne fra at oprette dette Tab ved at købe nye, og endelig standsede Krigen med dens ulykkelige Ledsagere i Aaret 1801 ganske, hvad der var saa vel begyndt og som lovede den heldigste Fremgang. Desuagtet ere de allerede erholdte Fordele mange og vigtige for denne Koloni; men alle de velgørende Hensigter, Deres Kongelige Majestæt havde med dette Laan, ere dog ikke opnaaede, og uden fremdeles naadig Hjælp fra Deres Majestæts Side, ville mange, som have gjort stor Fremgang i at forbedre deres Jorder og lette deres Negres Tilstand, vorde hindrede fra at udføre deres gode Hensigter.

Af Mangel paa den Bistand, Deres Majestæt har givet vore Foretagender, ere vore tilsigtede Forbedringer meget blevne standsede for nærværende Tid og ville vorde snart aldeles tilintetgjorte, hvoraf nødvendig de skadeligste Følger maa flyde, ej alene for disse Kolonier, men ogsaa for den Del af Moderlandets Handel og Sejlads, som beror paa disse Koloniers Flor. Vi driste os derfor allerunderdanigst at bede Deres Kongelige Majestæt at have den Naade at forlænge Tilladelsen at indføre Negre til Kolonierne og naadigst at bevilge, at Laanet maa fortsættes for de følgende 3 Aar, for at raade Bod paa de uundgaaelige skadelige Virkninger, som Afbrydelsen af Deres Kongelige Majestæts naadigste Laan havde i Følge med sig i Aaret 1800 og 1801 og indeværende Aar".

Det er karakteristisk nok at se, at Hovedvægten lægges paa den Fremgang i Landbruget, som den rigeligere Negertilførsel har givet Anledning til; først i anden Række kommer Arbejdet for Negrenes Kaar. Man faar Indtrykket af, at Laanet er blevet opfattet som en almindelig Statsunderstøttelse til Fremme af Plantagedriften, og at Plantageejerne i saa fuldt Maal har benyttet sig deraf til Fordel for sig selv og deres Bedrift, at de endog synes at være gaaet udenom Laaneplanens Bestemmelser, hvorefter Laanene jo netop ikke skulde anvendes til Opdyrkning af hidtil helt udyrkede Strækninger. Og selvom Negrenes meget anstrængende Arbejde er blevet noget lettet, saa ymtes der ikke et Ord om, at Ejerne ved humane Reformer har søgt at sikre Befolkningens Bestaaen, saaledes som det var Forudsætningen i 1792. Denne Hensigt var altsaa ikke naaet, og et stort Spørgsmaal er det, om det var gaaet meget bedre, om de tre Ulykkesaar ikke var indtraadt. Vel var det slemt, at de uheldige Aar netop hobede sig op ved Periodens Slutning; men Uheld som i de to første var saa almindelige, at man ikke paa Forhaand havde kunnet vente helt at undgaa dem, og da der tilmed var ydet Plantageejerne et Ekstralaan paa Grund af Misvæksten i 1800[1]), saa maa Uheldene vel nok siges ikke at være slemme nok til at begrunde en saa farlig Given efter, som en Forlængelse af Fristen utvivlsomt vilde være.

Om Slaveejerne overhovedet i nogen nævneværdig Grad har lagt sig paa Sinde Kommissionens Ord om, at de vigtigste Reformer maatte overlades dem, mens Staten kun paa enkelte Omraader kunde hjælpe til, unddrager

[1]) Den vestindiske Gælds Likvidations-Direktions Deliberationsprotokol 11. Juni 1800.

sig jo ganske anderledes ens Blik end selve Statens Foranstaltninger. Vi har dog hist og her Oplysninger, der kan give Fingerpeg i den Retning. At enkelte Plantageejere gjorde alt, hvad der stod i deres Magt, til Bedste for deres Slaver, er sikkert nok. Allerede før 1792 havde — som vi saa — Edvard Colbjørnson et særlig godt Lov paa sig i den Henseende; han var imidlertid død den 3. December 1792. Oxholms Stilling har vi lige omtalt; men først og fremmest viste dog Schimmelmann, at hans Interesse for Slaverne ikke var svækket. Vel fik han ikke med Udførelsen af Regeringsforanstaltningerne at gøre (undtagen Laanet) og kan saaledes heller ikke bære noget Ansvar for, at de mislykkedes; men som Plantageejer har han sikkert arbejdet ihærdigt for alt det, han som Kommissionsmedlem var med til at paalægge Ejerne. Lawaetz bringer i sin Bog nogle Meddelelser fra Arkivet i Herrnhut, der ikke blot viser os hans Interesse for Slaverne, men ogsaa nogle af de Vanskeligheder, som selv de mest velsindede Ejere havde at kæmpe imod. Bestemmelsen i Resolutionen af 24. Febr. 1792 om Smaabørns Daab hørte man ikke siden noget om, vel sagtens fordi Brødrene var derimod[1]); men Schimmelmann glemte den ikke. Han og hans Søster, Grevinde Reventlow, beklagede sig i Skrivelser til Brødremenighedens Centralstyrelse over, at Brødrene af Princip ikke vilde døbe alle Børnene paa deres Plantager[2]). Men af langt større Betydning er et Forslag, han i 1795 forhandlede med Miecke om. Han vilde nemlig have de arbitrære Straffe afskaffet og indført paa Plantagen et dømmende Raad, bestaaende af de bedste

[1]) Vanderbourgs Afhandling, se nedenfor.
[2]) Lawaetz S. 212[3].

Negre og Plantagens Inspektør som Formand; „endvidere tilbød han at lade alt, hvad Plantagerne gav i Overskud ud over en vis Sum, tilfalde Arbejderne“ [1]). Lawaetz mener, at Miecke ikke har ydet Forslagene sin Støtte; men om Enkelthederne ved denne interessante Plan erfares intet hos Lawaetz, hvor Sagen ifølge sin Natur kun er omtalt i Forbigaaende.

Tanken om at give Negrene Del i den dømmende Magt kom for Resten flere Gange frem. Missionær Lund paa St. Thomas indsendte i 1796 et Forslag til Kamret om en ny Ret for Negre, tildels bestaaende af kulørte — under Generalguvernørens og andre hvides Tilsyn —, „som skulde paakende alle Sager de Kulørte vedkommende samt forrette Skifterne efter dem“. Dertil maatte gives nye, ogsaa i Negrenes Sprog bekendtgjorte Love, hvorefter der kunde dømmes, „og ej som nu efter ubekendte Guvernementsresolutioner og Vedtægter, der saa let sidder dem ud for en vilkaarlig Behandling“. Dog har Lund ikke noget Haab om at faa det gennemført, da han havde erfaret, at Sagen 2 Gange havde været ventileret, og at Generalguvernør Malleville ikke for sin Del bifaldt den [2]). Det viste sig da ogsaa, at den vestindiske Regering, hvis Mening Kamret udbad sig, ikke troede, en saadan Ret vilde medføre den Nytte, Lund antog. Malleville er aabenbart bange for at blive overanstrængt: „Regeringen er forvisset om, at Generalguvernørens mange Forretninger umulig vil tillade ham at tage mere Del i Negrenes lovlige Behandling, end som allerede er ham paalagt, og at lade Negrene faa den

[1]) Lawaetz S. 114.
[2]) V. J. 1796. Nr. 609.

foreslagne Indflydelse vilde aldeles stride mod den Afstand, som bør vedligeholdes mellem disse og de blanke" [1]).

Ved samme Lejlighed bemærkede Regeringen, „at Negrenes Tilstand i de senere Tider meget er forbedret". Hvis dette er mer end en almindelig Talemaade, maa det jo nærmest tyde paa, at ikke blot enkelte Plantageejere, som de her nævnte, men det store Flertal af dem har taget fat paa Reformerne. Noget var der vel nok udrettet. Saaledes udtalte Lund i sin ovenanførte Skrivelse, at Slaverne behandledes bedre end Daglejere o. l., da de var Ejendom, og der derfor maatte passes paa dem; men samtidig nævnede han et Eksempel paa Undtagelserne, for hvis Skyld den ny Ret især gjordes nødig. Ogsaa Konferensraad Heinrich udtalte i en Betænkning, han som Medlem af Direktionen for den vestindiske Gælds Likvidation afgav i Marts 1801, at de fleste Plantageejere var gode og — ganske vist i egen Interesse — gav deres Negre en god Behandling. Det havde jo netop været Kommissionens Tanke, at Ejernes egen Interesse skulde være Hoveddrivfjeren, og for saa vidt var alt saare godt. Men „en god Behandling" er jo et relativt Begreb, og Heinrichs Betænkning drager selv temmelig snævre Grænser for dette Gode. Den foreslaar fortsat Negerhandel med et Par Skibe, for at Slaverne ikke skal overanstrænges; for vel er der Slaver nok til den nuværende Plantagedrift, men den rigelige Tilførsel i de sidste Aar har ført til en stadig forøget Produktion, der ved Indførselsforbudet enten maa standse eller føre til Slavernes Overanstrængelse. Og Plantageejeren skyder ikke sin Interesse til Side for Slavernes Skyld:

---

[1]) V. J. 1798. Nr. 458.

„Det tilkommende Almen-Vel kommer for ham kun for saa vidt i Betragtning, som det kan forenes med hans egen momentane Interesse. Hvorvidt han for denne Tænke- og Handlemaade kan fordømmes, maa den bestemme, som drister sig til at kaste den første Sten". Heinrich var selv Plantageejer[1]), og han har da sikkert ikke været for stræng; hans Ord falder godt i Traad med den Opfattelse af Plantageejernes Brev af 1802, der er givet ovenfor.

Ogsaa ad anden Vej naar man til Erkendelse af, at det kun gik langsomt med Fremskridtene. En vis Vanderbourg indsendte i 1798 fra Eutin nogle udførlige Forslag om Fremgangsmaaden ved Reformerne, idet han stadig stillede sig Slavernes Frigivelse for Øje som Maalet for disse Reformer, der er de samme, som stadig er blevet nævnt, og som omtales paa en saadan Maade, som om man nu først skulde begynde paa dem. Om hans Kritik af de mähriske Brødres Vægring ved at foretage Daab af Smaabørn og Skilsmisse er berettiget, maa en missionskyndig bedømme.

Af en tysk Skrivelse til „Dero Exellenz" (sikkert Schimmelmann) om forskellige herhen hørende Forhold fremgaar det, at der hidtil er kæmpet forgæves mod Negerindernes Ufrugtbarhed og den store Børnedødelighed. — Her svaredes der paa en Forespørgsel fra Excellencen om Muligheden for Anvendelse af evropæiske Arbejdere, at Klimaet sikkert lagde store Hindringer i Vejen derfor; men det viser, at Schimmelmann havde Øje for denne den naturligste Maade at løse hele Slavespørgsmaalet paa. Naar han ikke synes at være kommet nærmere ind derpaa,

[1]) Rev. Fam. IV. S. 276.

kan det bero paa, at han har anset Modstanden derimod for endnu at være alt for stærk til, at det kunde lade sig gøre. Og at der virkelig var bestemt Modstand mod Negerhumaniteten, ses af en Skrivelse, sendt til „Min Herre“, fordi „jeg véd, at De har Sæde i Kommissionen, der er befalet at fastsætte Negerloven“. Det vil erindres, at det i 1792 var overdraget en i 80erne nedsat Kommission at udarbejde en Kriminallov for Slaverne, og under Arbejdet herpaa indkom der adskillige Forslag og Skrivelser (foruden de ovennævnte om Negerdomstole), der kaster Lys over Negrenes Stilling ved Aarhundredskiftet. Den her nævnte Skrivelse, forfattet af en unavngiven Byfóged og Politimester derovre, gaar ud paa at vise Nødvendigheden af Slaveri, og det ikke af økonomiske, men af sociale Grunde, og kommer derved til at hævde Nødvendigheden af den haarde Fremgangsmaade mod Negrene. Overfor Slavevennernes Krav sættes som Motto:

Think on it as a visionary dream,
Where things deceiving are not what they seem.

Kun Negre kunde taale Arbejdet, og Slaver maatte de være, da Frinegre var „non solum inutilia sed etiam perniciosa terræ pondera“. Man burde sætte „maximam capitis diminutionem“ som Straf for Frigivelse af Slaver, og Testamentbestemmelser i den Retning burde ikke konfirmeres.

Deres Ulydighed og Slethed gjorde det nødvendigt, at nogle af dem maatte arbejde i Jærn, og dovne var de ogsaa: Under en 10 Timers Arbejdsdag kunde de benytte Fritiden fra 12 til 2 til Arbejde for sig selv, men „de, som ere lade, sove“ [!]. — „Teologiske Bevæggrunde virke ligesaa lidt paa Negrene som en god Præken

paa en geworben Soldat". De kristne Negre var aldrig oprigtig gode, men „skinhellige, falske, bedragerlige og onde". Af Grunde, som Forfatteren mærkeligt nok synes kun gjaldt de sorte, var Ægteskaberne uheldige; de fremkaldte nemlig Trætte, Slagsmaal o. m. i Tilfælde af Utroskab, ja de gav Anledning til Giftmord; skulde disse undgaas, maatte Ægteskaberne let kunne ophæves, da der ellers kun fandtes eet Middel derimod: „Den Lov i Malabar, at Konen skulde brændes levende, naar hendes Mand døde, har jeg i Evropa troet at være grusom barbarisk, men nu har jeg lært at indse Nødvendigheden af den. Ægteskaberne vare indstiftede for Livstid, og da Kønnet til alle Tider og under alle Himmelegne har elsket Forandringer, som de ej har kunnet tage Del i i en Mands levende Live med saadan Glæde, som naar han var død, saa har Natur og Kunst givet dem saadanne Midler, hvorved Manden paa en skikkelig Maade blev sendt i de evige Boliger og Konen i Stilhed kunde glemme hendes Sorg i en Elskers Arme".

Selvom Skildringen af Negrenes lave Standpunkt maaske var rigtig nok, saa stod de Midler, Forfatteren vilde anvende derimod, ganske i Modstrid med Slavevennernes humane Ideer. Og dog var Forfatterens Syn vist typisk for Flertallet af Plantageejerne. Derpaa tyder i hvert Fald en Skrivelse fra A. B. Bentzon, der i 1799 var kommet til Vestindien som Regeringsraad. Den 24. Juli 1802, altsaa samtidig med Plantageejernes Ansøgning til Kongen, afsendte han i Anledning af et Røre, der havde været blandt Negrene og vakt en Del Frygt, nogle Forslag, der bl. a. gik ud paa at indskrænke Ejernes store Magt over Slaverne. Allerede det, at Bentzon under Omtalen af Plantageejernes Ansøgning skriver, at hvis

den bevilgedes, „vilde dette gøre Planterne tilbøjelige til med Velvilje at underkaste sig nye Anordninger; mange vilde maaske med Iver medvirke til Lovenes Øjemeds Opnaaelse“, viser jo, at de hidtil ikke havde gjort det. — Forvalteres og Tilsynsmænds raa Behandling af Negrene fremhævedes som en Hovedaarsag til Uroen, og Straf for saadan Raahed burde indføres. Det er meget betegnende for Tilstandene, at en Mand som Bentzon, der af sine Ungdomsvenner i København rostes ikke blot for sin skarpe Forstand, men ogsaa for sin rene Karakter[1]), maatte indskrænke sig til som human Foranstaltning at foreslaa, at ingen Opsynsmand eller Forvalter maatte give mer end 10 Slag, ingen Ejer eller Fuldmægtig mer end 39, og det maatte ikke gentages, saa længe der var Mærker deraf. For Retten skulde ved en 1ste Instans kunne dømmes uden Appel til 50 Slag, og ved samme Domstol skulde Plantageejerne for Forseelser mod Slaverne kunne dømmes til 200 Rdlrs. Bøde. Et Forslag om Slavers Ret til at vidne i deres egne Misgerningssager gav Bentzon Anledning til at skildre, hvorledes Ejere og Forvaltere paa den grusomste Maade benyttede sig af, at Slaverne hidtil ikke havde haft denne Ret. Naar der i nogle senere Forslag, der sikkert ogsaa skyldes Bentzon, og hvori der forøvrigt findes detaillerede Bestemmelser om Slavernes Forsyning med Mad og Klæder o. s. v., foreslaas, at de hvide skulde straffes for de Forbrydelser, som Slaverne begik som Følge af slet Behandling, tyder det dog paa, at en saadan Behandling ikke hørte til Undtagelserne. Med andre Ord, alle de mange kendte Historier om Negerslavernes elendige Kaar bekræftes endnu

---

[1]) Biogr. Lex.

saa sent som 1802 fuldt ud af et skarptskuende Øjenvidne. Vel ansaa Bentzon — i Modsætning til den foregaaende Forfatter — de mähriske Brødres Virksomhed for et Lyspunkt i de paagældende Negres Tilværelse; men hvad enten Ejernes Ansøgning nu bevilgedes eller ikke, vilde alle Foranstaltninger dog være frugtesløse, „ville ikke i Aarhundrede sætte St. Croix i Stand til at forøge eller blot vedligeholde sin Population af egen Kraft, hvis ej Love lignende de ovenanførte og et Opsyn organiseret til at overholde dem, tager Magten fra stupid Tyranni og standser Fordelen af umenneskelige Calculer“.

Var saaledes dette Middel til Formeringsforholdenes Ordning mislykket, var det ikke gaaet Plantageejerne bedre med et andet, rigeligere Indførsel af Kvinder end af Mænd. I sin Skrivelse af 21. September 1792 angaaende Laaneplanen skrev Walterstorff: „Den største Vanskelighed vil ellers næsten være at faa et større Antal Kvinder end Mænd ankøbt paa Kysten, thi omendskønt disse sammesteds holdes i højere Pris end hine, er det dog lettere at tilvejebringe dem end Kvinderne, fordi flere tilfældige Aarsager anledige deres Salg, saasom Gæld, Forbrydelser, Fangenskab og Krig, medens Kvinderne ere mindre Fare udsat ved stedse at holde sig hjemme og dyrke Jorden“. Det fremgaar da ogsaa af de iøvrigt saa upaalidelige Mandtalslister fra de følgende Aar, baade at der paa St. Croix stadig var flere Hundrede færre Kvinder end Mænd, og at der indførtes langt færre Kvinder. Ifølge Kirsteins Opgørelse var der med Understøttelse af Negerlaanet indtil 1ste Marts 1799 i alt indført 2351 Mænd og 1504 Kvinder til St. Croix, 382 Mænd og 266 Kvinder til de andre Øer (foruden Børn). Ja i 1802 skal der til St. Croix være indført 2137 Mænd og 376 Kvinder. Ganske

vist solgtes 822 af dem ikke og maatte føres bort igen; men selv i bedste Fald, at alle Kvinderne blev der, var Mændene jo dog langt i Overtal. Heinrich beklagede da ogsaa i sin ovennævnte Betænkning, at saa faa unge Negerinder tilførtes Øerne, og i de Betænkninger, vi straks kommer til, synes der ogsaa at være Enighed om, at der intet var opnaaet i den Retning. Det var saa vist ikke her, at Hindringerne for Ægteskabsreformerne laa [1]).

VII.

De Spørgsmaal, som Ansøgningen til Kongen da maatte bringe under Overvejelse, var, om der var tilstrækkelig mange Slaver til Øernes Dyrkning i Øjeblikket og i Fremtiden, og om det i benægtende Fald vilde nytte at give Tilladelse til Indførsel i 3 Aar. Den vestindiske Regeringskommission lovede ved Indsendelsen af Ansøgningen til Kamret at ville optage og tilstille Kamret Lister over de 10 sidste Aars Tilvækst og Afgang; iøvrigt mente den, at Bevillingen af Ansøgningen vilde være til stor Hjælp for Plantageejerne, men „drister sig ikke til at bedømme om og hvorvidt saadant lader sig gøre“ [2]), og Kommissionen for Negerhandelens bedre Indretning, hvis Mening Kamret udbad sig, anmodede blot Kamret om at vente med at fatte Beslutning, til disse Lister forelaa [3]). De indkom imidlertid aldrig [4]); men man maatte

[1]) Smlgn. S. 474.

[2]) Kamrets Forestilling (Vestindisk Forestillings- og Res.-Protokol) af 15. Maj 1804.

[3]) Skr. fra Komm. til Kamret af 5. April 1803. At der gik saa lang Tid efter Ansøgningens Affattelse, beroede paa, at Originalansøgningen forgik paa Overfarten (Forest. 15. Maj 1804).

[4]) Brev fra Kamret til Generalguvernør Mühlenfels af 5. Juli 1804 (Vestindisk Kopibog).

nøjes med Lister over Plantagenegrenes Antal i 1802. Vel kunde Kamret ikke stole paa deres Paalidelighed, da de — bragt til Veje kun ved Ejernes Opgivelser — ikke stemmede med Toldbøgerne, saa at disse sidstes langt større Antal ikke kunde „tros andet end at være fortiede ved Mandtallets Optagelse, og ved at gennemsøge de ældre Toldbøger vilde muligen en større Fortielse kunne findes"; men Kommissionen, i hvilken Frederik Moltke 1796 var optaget efter Skeels Død, tog dog efter deres Ankomst Sagen op til Behandling. I dens Betænkning af 9. April 1804[1]) fremhæves, at en Tilladelse som den ønskede blot vilde bestyrke Plantageejerne i den almindeligt udbredte Tro, at man slet ikke havde i Sinde at gennemføre Forbudet, og Følgen vilde blive, at de slet ikke brød sig om at forbedre Negrenes Kaar, hvad Erfaringen fra de 10 sidste Aar bekræftede. Kommissionen fastholdt sin Mening fra 1792, og Tildragelserne paa St. Domingo gjorde Gennemførelsen deraf end mere paatrængende.

Atter denne Gang viste Schimmelmann sig som den ledende Kraft. Han nøjedes ikke med at tiltræde denne Betænkning, men vedlagde en Plan til yderligere Forholdsregler angaaende Negrene[2]). Planen indledes med nogle Bemærkninger om, at jo større Mængden af Negre bliver, des større bliver Trangen til Tilførsel, men des større bliver ogsaa Faren for Oprør. Omkostningerne til deres Anskaffelse og til Levnedsmidler vilde blive saa store, at en Fortsættelse ad de hidtil fulgte Veje under

[1]) I Udtog hos Thaarup a. S. S. 679 f.

[2]) Udførligt Udtog hos Thaarup S. 680—92. Af Kamrets Forestilling af 15. Maj 1804 fremgaar det, at Schimmelmann er Forfatteren.

den yderst slette Kredit let vilde føre til Sukkeravlens Standsning. Men paa den anden Side har Schimmelmann sikkert været klar over, at Sandsynligheden for Arbejdskraftens Bestaaen kun var ringe, om man blot standsede Tilførselen og saa blindt hen lod staa til. Han har utvivlsomt følt sig overbevist om, at hvis Ejerne af al Kraft havde søgt at gennemføre et humant System, vilde Planerne af 1792 være lykkedes; men da dette øjensynligt ikke var sket, har han ment, at Staten, saavidt det var den muligt, maatte paatage sig denne Ejernes Gerning. Herpaa gik hans Plan ud, samtidig med at den skulde være et nyt Skridt ad Vejen til Slavernes Frigivelse.

I Rektor West's Plan fra 1792 (S. 426) har han fundet et Grundlag, der kunde bygges videre paa. Staten skulde købe nogle Plantager, der skulde indrettes som et „Colonial-Institut“ ɔ: skulde dyrkes som Mønsterplantager, i hvis Fodspor de øvrige Plantager skulde træde, og som til de Plantager, hvor der virkelig var Mangel paa Arbejdskraft, kunde afgive Negre som Daglejere af den rigelige Folkemængde, der forventedes som Følge af den rette Behandling. Man vilde da rundt om paa Plantagerne faa Negre, der ikke var Plantageejernes Ejendom, men hvis Ejer, Institutet, maatte kunne foreskrive de Vilkaar, under hvilke de skulde arbejde. Institutet skulde da ikke blot sørge for sine Arbejderes materielle Velvære, men ved paa forskellig Maade at vække deres Æres- og Ansvarsfølelse opdrage dem til gode Borgere[1]). En Del Jord skulde udstykkes i Lodder til hæderlige Familier til eget Brug, og den Nedgang i Sukkeravlen, derved vilde

[1]) Om Enkelthederne se Thaarup a. S.

fremkomme, vilde opvejes ved, at Næringsmidler til Negrenes Underhold i langt ringere Mængde behøvede at indføres. Jordlodder, dyrkede af Negre, skulde ogsaa gives som Løn til de mähriske Brødre, som Øerne trængte til adskilligt flere af, end der var i Øjeblikket. „De Blankes Børn vilde maaske af egen Drift tage Del i dette Arbejde og derved bane Vej til den Tankes Mulighed, at ogsaa en Blank kunde sysselsætte sig med Markarbejde“.

Men Planen havde eet svagt Punkt. Til Oprettelse af Institutet fordredes til en Begyndelse Indførsel af Negre fra Afrika. Da Staten nu skulde tage den Gerning op, som de øvrige Plantageejere havde haft 10 Aar til, var det rimeligt, at den fik de samme Midler i Hænde, som de havde haft. Men paa den anden Side vilde det unægtelig se mindre heldigt ud, at Staten som Plantageejer tillod sig det, som den forbød alle andre Plantageejere. Ganske vist skulde de værste Skavanker tages bort fra Overførelsen: Institutet skulde staa i Forbindelse med en lignende Anstalt i Guinea (efter Sierra Leonekompagniets Mønster), hvortil senere hen i Tiden overflødige Negre i Vestindien kunde overføres, saa de ikke helt berøvedes Haabet om at gense deres Fædreland; endvidere vilde under de nye Forhold i Vestindien Tilførselen være at betragte som en Befrielse fra Slavehandlernes Mishandlinger og Overførelse til et civiliseret Samfund, og da kun Staten maatte foretage Transporten, kunde der med Lethed træffes Foranstaltninger til, at dens Afskyeligheder forsvandt. Men skønt det hele da nærmest vilde blive en Omflytning af Negre paa Statens Ejendomme i Afrika og Vestindien, ikke en Handel med dem, og skønt meget under de givne Forhold kunde tale

derfor, vilde det dog let komme til at virke som en Anerkendelse af, at Plantageejernes Krav var berettigede.

Kommissionen bifaldt imidlertid Planen, som tilstilledes Kamret samtidig med Kommissionens Betænkning af 9. April. I Slutningen af Maaneden tilstillede Kommissionen endvidere Kamret et Par Betænkninger, der efter Anmodning var afgivet af Generalmajor Walterstorff, som jo ikke blot havde været Generalguvernør til Midten af Halvfemserne, men selv var Plantageejer og i 1801—03 havde været Formand for Regeringskommissionen. Hans Standpunkt i Negerspørgsmaalet var nærmest det samme som Oxholms. Han var Medunderskriver af Erklæringen af 15. Oktober 1787 (S. 414) og havde som Generalguvernør givet Oxholms Erklæringer i 1792 sin Tilslutning. Ogsaa nu indtog han ligesom Oxholm det Standpunkt, at hvor ønskelig end Standsning af Negertilførsel var, maatte Hensynet til Sukkeravlen paa Øerne dog gaa forud, og dette krævede som Følge af de sidste Aars Uheld en længere Forberedelsestid end 10 Aar, saa han trods sin store Beundring for Kommissionens Forestilling af 28. Dec. 1791, „som sandelig fortjente at trykkes og oversættes i alle levende Sprog“, maatte foreslaa fri Indførsel enten i 3 Aar eller af et bestemt Antal Negre (St. Croix trængte formentlig til 6000). Skønt næppe Egennytte har været medvirkende til disse Forslag, da hans egne Plantager ikke behøvede Tilførsel, er han vist dog saa meget lettere gaaet med dertil, som hans hele konservative Natur har hindret ham i at faa Øje paa Indførselsforbudets Rækkevidde. For ham var Spørgsmaalet blot, om Afrikas Indbyggere vilde blive lykkeligere derved, og dertil kunde han med fuld Ret svare, at den danske Negerhandel var altfor

ringe til at have synderlig Indflydelse derpaa. Men at Forbudets Følge skulde være en god Behandling af Vestindiens Negre, tænkte han slet ikke paa; de bliver trods Indførslen godt behandlet: „— — ingensteds har jeg fundet Negrene bedre behandlet end paa de danske Eilande“, og det vilde i Fremtiden vedblive; „thi den eneste Bebrejdelse, jeg nogensinde paa vore Øer har hørt ytre imod General Mühlenfels[1]), er, at han er alt for meget Negrenes Ven“. — Under saadanne Forhold var der da heller ingen Grund til at indlade sig paa noget saa voveligt og usikkert som at indskrænke Slavearbejdet ved Hjælp af Redskaber eller dyrke „Provisioner“ i Stedet for Sukker paa Negrenes Smaalodder.

Kommissionen havde til disse Betænkninger blot at udtale, „at omendskønt de kunde fortjene megen Opmærksomhed i Betragtning af hans nøje Bekendtskab med Genstanden, det dog vilde foranledige nye Vidtløftigheder, dersom atter en Diskussion i denne Anledning skulde finde Sted, og da efter Kommissionens Mening Grundene fra begge Sider i denne Sag tilstrækkeligen ere oplyste, saa maa Kommissionen overlade til det Kongelige Generaltoldkammer nu at forelægge Resultatet deraf til Hans Majestæts allerhøjeste Beslutning“.

Forinden Kamret efterkom denne Anmodning, havde det selv ved sin Kommitterede, J. P. Rosenstand-Goiske, foretaget en Undersøgelse. Vi har tidligere (S. 451 f) set R.-G. give sin Begejstring for Forordningen af 16. Marts 1792 Luft i en mere velmenende end egentlig overbevisende Artikel i „Borgervennen“. Den samme Tro paa, at naar blot Humanitetens Fordringer skete

[1]) Generalguvernør 1803—07.

Fyldest, vilde alt lykkes, og den samme Lethed i Behandlingen af den økonomiske Side af Sagen, som udmærkede ham dengang, lagde sig nu for Dagen i den Skrivelse, han den 24. April tilstillede Kamret. Han begyndte med at fremhæve, hvilken Skam det vilde være for Danmark i Evropas Øjne, om al den Ros, det havde høstet for Forordningen, skulde vise sig at være ufortjent, og det vilde blive Tilfældet, om man blot denne Gang gav efter; „thi naar eengang formentlig Egenfordel sejrede over hin Grundsætning, vilde denne altid finde Grunde og Lejlighed til at sætte hin Lovs Nytte og Udførelses Mulighed i Tvivl“.

Spørgsmaalet var ikke, om de Plantageejere, der optraadte som grands seigneurs, ikke kunde faa deres Plantager til at betale sig; saadanne var det ogsaa hidtil gaaet galt, og Staten havde ingen Grund til at tage Hensyn til dem. Kunde Forbudet bidrage til, at disse Ejere kom til at føre et sparsommeligt Liv paa deres Plantage og selv tog sig af deres Slavers Behandling i Stedet for at overlade den til en Fuldmægtig, vilde det kun være til Gavn. — Men Spørgsmaalet var, om Øernes Drift i det hele kunde bestaa nu og i Fremtiden. Til Bevis for, at dette kunde ske, opstillede R.-G. nogle Beregninger, der rigtignok synes ganske grebet ud af Luften, kun støttende sig til Haabet, men uden Grundlag i de faktiske Forhold. Saaledes opstillede han Befolkningens Forøgelse ved Formering til c. 13000 i Løbet af 10 Aar, skønt det af Mandtals- og Skattelisterne tydeligt fremgik, at der i næsten hvert af de sidste 10 Aar paa St. Croix havde været nogle Hundrede flere døde end fødte. Hans Bevis for, at der ikke var Trang til flere Negre, synes lige saa uholdbart. Man havde ellers — mente han —

indkøbt flere Negre i 1803 [1]); men straks efter hævder han, at de skiftende Sukkerkonjunkturer gjorde Købelysten uanvendelig som Bevis for Trang eller Ikke-Trang. Som en Slags Indrømmelse anfører han da ogsaa, at man først efter 10—15 Aars Erfaring kunde drage nogen sikker Slutning derom, og det højeste, man derfor burde tilstaa Ansøgerne, var, at Spørgsmaalet eventuelt skulde tages op igen om 10 Aar. Det tyder maaske ogsaa paa Tvivl hos ham, naar han blandt andre Foranstaltninger til Negersagens Fremme foreslaar forhøjet Husnegerskat og Præmier for Husnegres Overgang til Marknegre, hvorved disses Tal vilde betydelig forøges; man kunde formentlig lige saa godt have hvide Tjenestefolk [2]).

De tre Mænd, Schimmelmann, Walterstorff og Rosenstand-Goiske, der alle ønskede Negerhandelens Afskaffelse, indtog altsaa hver sit Standpunkt: Walterstorff saa Vanskelighederne derved og lod sig straks overmande af dem, R.-G. saa slet ingen Vanskeligheder og kunde derfor helt hengive sig til Idealet, Schimmelmann indsaa Vanskelighederne, men lod sig ikke kue af dem; uden at opgive sin store Tanke mente han nu som 12 Aar tidligere at

---

[1]) Ved kgl. Res. af 14. April 1802 var det blevet tilladt at indføre de Negerladninger, der var afgaaet fra Guineakysten inden Udgangen af 1802, selv om de først ankom 1803. En saadan Ladning ankom i Februar 1803; men af de 388 Negre blev 150 ikke afsat. (Forestilling af 15. Maj 1804. Thaarup a. S. S. 694.)

[2]) I en af de Skrivelser fra disse Aar, der behandler Kriminalloven, hedder det: „Saa meget er vist, at om end Slaveri fra denne Synspunkt [Markarbejde] er nødvendigt, saa er det aldeles unødvendigt at have Slaver til Hustyende". Den unavngivne Forfatter foreslaar derfor deres Overgang til Markarbejdere, hvorved ogsaa Udsigten til disses Forøgelse stiger, da Kvinderne er langt i Overtal blandt Husnegrene. Frikulørte kunde efter hans Mening bruges til Tyende. — I 1792 havde man blot tænkt sig Husnegrene indskrænket i Tal, ikke afskaffet.

have Midler til at afbøde mulige økonomiske Ulykker. Et fjerde Standpunkt: trods Forstaaelsen af Vanskelighederne ikke at ville tage Hensyn til dem, men blot holde paa Gennemførelsen af de humane Krav, turde ingen vedkende sig (selv om R.-G. maaske i Virkeligheden indtog det), alene af Hensyn til Statskassen, der var saa stærkt engageret i Vestindien (R.-G. nævner Hensynet til „Statens Indtægter og Landets Kredit", men mener, at der ingen Fare er).

Endelig indstilledes Sagen da til kgl. Resolution ved en Forestilling af Kamret af 15. Maj 1804[1]). Efter at have givet en Fremstilling af Sagens Forhistorie og af Schimmelmanns Plan vender den sig mod Walterstorff, hvis Betænkning den søger at gendrive Punkt for Punkt med stor Vidtløftighed, som oftest under Henvisning til Schimmelmanns Betænkning og med stærk Betoning af den stedse større Trang til Negerindførsel, som Retten dertil vil medføre, og af de deraf flydende økonomiske Farer for Øerne under de slette Kreditforhold. Hvad Kamret tilføjer af nyt, er væsentlig Paavisningen af, at Grundlaget for Walterstorffs Beregninger, Listerne for 1802, er ganske uholdbart (S. 493), hvoraf det drager den vel dristige Slutning, at St. Croix har faaet de 6309 Negre, Øen forlangte i 1792, og altsaa har nok[2]). Dette menes yderligere bestyrket ved de sidste Aars særdeles gode Høstudbytte med den forhaandenværende Negerbesætning, og kun avindssyge Ejere, der for stadig at kunne udvide deres Bedrift udnytter deres Negre til det

---

[1]) Vestindisk Forestillings- og Resolutionsprotokol. Uddrag hos Thaarup a. S. 692—96.

[2]) Forestillingen omtaler ikke, at saavel Oxholm som den vestindiske Regering havde sat dette Tal op til en 8—10,000.

yderste, kan have Brug for flere[1]). Den slette Formerelse i de forløbne Aar, beroede formentlig paa, at der stadig var indlemmet „uvillige, mishandlede og forbitrede Negre“ i Samfundet, og de ofte nævnte Midler derimod fremføres ogsaa her.

Kamret holdt da i sin Indstilling paa, at Ansøgningen skulde afslaas, og at Staten skulde opkøbe Plantager i Vestindien og udvide Kulturanlæggene i Guinea.

Naar Kamret gav sig til saa udførligt at gendrive Walterstorff, kan Grunden have været den, at det frygtede Afgørelsen i Statsraadet. Meget var jo forandret siden 1792: Bernstorff var ikke mere, Bondereformerne var standset og den almindelige Reaktion indtraadt; højst sandsynligt, at dette ogsaa vilde faa Betydning her. Vi ved ikke, hvad der foregik i Statsraadet; men vi har et Vidnesbyrd om, at Kampen mod Ansøgerpartiet har været haard. Schimmelmanns daværende Sekretær, Georg Philip Schmidt, skriver d. 27. November 1829 til Schimmelmann[2]): „Da de vestindiske Negres Takkeskrivelse til Kongen blev meddelt, følte jeg mig næsten fristet til at gøre Publikum opmærksom paa, at denne nu anerkendte Forbedring af deres Tilstand er Ds. Exellences Værk og den skønneste Perle i Deres Ministerliv. Jeg mindes endnu levende den Kamp, som det for 25 Aar siden kostede, at skaffe den gode Sag Sejren mod Walterstorffs, Oxholms og andre Plantageejeres Bestræbelser, og jeg skatter mig lykkelig ved den Gang i det mindste at kunne afskrive Ds. Excellences Beregninger og Fremstillinger“. Maaske har da Schimmelmann, der jo var Medlem af Statsraadet, som sidste Redningsmiddel maattet

[1]) Jvfr. Heinrichs Betænkning (S. 486).
[2]) Rev. Fam. V. S. 304.

fordre Sagen udsat; et godt Paaskud dertil var Kamrets stærke Betoning af det statistiske Materiales Upaalidelighed. Hvordan det nu end er gaaet til, saa blev det Resultatet. Den kongelige Resolution af 25. Maj 1804 er saalydende: „Inden vi give nogen Resolution paa en Ansøgning fra nogle Plantere paa St. Croix om forlænget Tilladelse til at indføre Negre, ville vi, at Vort Generaltoldkammer gennem Vor vestindiske Regering indhenter nærmere Oplysninger og paalidelige Efterretninger om de paa Vore Øer nu værende Negres virkelige Antal, hvorved vi kunne sættes i Stand til at bedømme Koloniens i Ansøgningen paaberaabte Trang til flere Negre med Hensyn til nuværende Sukkerkultur. Undersøgelsen om Plantagers Indkøb for offentlig Regning og deres Bestyrelsesmaade med hvad derhen hører, udsættes“ [1]).

Saaledes havde man vundet Tid, rigelig Tid; Forbindelsen med Vestindien var langsom, Indsamlingen af det ny Materiale vilde ogsaa tage en god Tid, og meget kunde være forandret, til Sagen igen kom frem. Alt imens gjaldt Forbudet, og nogle Overtrædelser deraf paadrog hvert af de seks paagældende Skibe en Bøde paa 500 Rdlr. V. Ct., og Negrene blev igen udført [2]). Plantageejerne maatte altsaa finde sig i Tingenes Tilstand, hvor stærkt de end ved en fornyet Ansøgning i Somren 1804 [3]) lagde deres Utaalmodighed for Dagen.

Mens man ventede paa de nye Lister, som Generalguvernør Mühlenfels fik Ordre til at lade udarbejde paa en mere fyldestgørende Maade end de tidligere, der blot

---

[1]) Vestindisk Forestillings- og Resolutionsprotokol.
[2]) Res. af 28. Nov. 1804.
[3]) V. J. 1804. Nr. 1064.

hvilede paa Ejernes egne Opgivelser, fandt Rosenstand-Goiske det belejligt anonymt[1]) at offentliggøre sin ovenomtalte Betænkning i ændret Skikkelse i „Minervas“ Februarhefte 1805. Forbudets Modstandere ventede imidlertid med at optage den tilkastede Handske, til Svarene fra Vestindien var indløbet og det endelige Slag kunde ventes. I Efteraaret 1805 og Foraaret 1806 indkom Listerne med en Skrivelse fra Mühlenfels. Har Forbudsmodstanderne haabet i ham at finde en vigtig Forbundsfælle, er de ikke blevet skuffet. Han skrev (med Henblik paa den anonyme Artikel i „Minerva“): „Professor Rahbeck maa have synderlige Ideer om Negrene og om vestindiske Kolonier. Jeg ved ikke, hvad de, som skrive i deres Kabinetter, gøre sig for Begreb om, for Menneskelighedens Skyld, at afskaffe Negerhandelen; blive de i Kolonierne værende Negre mere frie, og maa ikke Arbejde i samme Forhold tiltage, som deres Antal aftager?“ Han mente, at der efter „en moderat Calcul“ endnu maatte indføres 10,000 Negre, men at der til Gengæld burde gives en Lov med Fastsættelse af Herrernes og Slavernes gensidige Pligter, saa Mesterknægtene ikke — som nu da Negrene ikke kunde være Vidne — kunde lemlæste dem. — 1804 var der paa St. Croix uden Epidemier død 262 flere, end der var født, og Talforholdet mellem Kønnene var det endnu galt med.

Mühlenfels, der efter Walterstorffs Ord (S. 497) var alt for meget Negrenes Ven, var altsaa blot en ivrig Tilhænger af det Oxholm-Walterstorffske Parti, der nu gjorde et sidste Forsøg paa at afværge Forbudets Opretholdelse.

---

[1]) At R.-G. er Forf., nævnes af Thaarup a. S. S. 697.

Majheftet 1806 af „Ny Minerva“ — som Tidsskriftet da kaldtes — indeholder nemlig en større Afhandling af Oxholm som Svar paa R.-G.s Artikel Aaret i Forvejen. Naar man har set den Iver og Lyst, hvormed Oxholm i 1792 kastede sig over Arbejdet for Negrenes Vel, bliver man slaaet af den yderst konservative, til Tider overfor Modstanderen bitre Holdning, han nu indtog. Hans Syn paa Sagen var imidlertid det samme som tidligere, kun havde den forestaaende Afgørelse her som altid gjort Standpunktet klarere og Udtrykket skarpere. Og overfor Rosenstand-Goiskes Ukendskab til de virkelige Forhold havde Oxholm med sin paa Selvsyn grundede Erfaring let Spil.

Om Hovedpunktet, Negerbefolkningens tilstrækkelige Størrelse nu og i Fremtiden, udtalte Oxholm da ogsaa, at R.-G.s Opfattelse „er grundet paa spekulative Beregninger, og intet uden Erfaring og Prøver kan give sikkert Udfald“. Og R.-G. indrømmede det ved i sit (stadig anonyme) Tilsvar i Juliheftet at skrive: „— — det maa lægges Mærke til, at Afhandlingens Forfatter [ɔ: R.-G.] har haft Hensyn til, hvordan det kunde og burde være, men Hr. G. M. [ɔ: General Majoren] til, hvorledes det er, men ikke burde være“. Her er vi ved Kærnepunktet. Oxholms statistiske Beregninger, der grunder sig dels paa de faktiske Forhold i Vestindien, dels paa Sammenligning med Befolkningsforhold andensteds, f. Eks. i København, gør et ganske anderledes tilforladeligt Indtryk end R.-G.s Tabeller, der som sædvanlig næsten helt henholder sig til Formodninger og Antagelser i det blaa. R.-G. kan have Ret i, at hvor der er Mangel, er det Ejerens egen Skyld, og havde han holdt sig dertil, havde det været udmærket; men at Befolkningen let vilde kunne

formere sig tilstrækkeligt i Fremtiden, faar han ingen kyndig til at tro af sine Tal, der vel ogsaa nærmest er stillet op af Agitationshensyn.

Viser Oxholm os saaledes paa dette Punkt den konservative Mands Styrke: hans Holden igen mod al Slags Fantasteri, saa kan det paa den anden Side ikke nægtes, at han i fuldt Maal er i Besiddelse af den konservatives svage Sider. Overfor R.-G.s forskellige vel motiverede Forslag til yderligere Betryggelse af Negrenes Stilling (Jordlodder, Redskabsanvendelse o. a.) har Oxholm kun Tvivl og Hovedrysten og Raaben paa, at det tager Tid, lang Tid. Overfor R.-G.s Angreb paa Plantageejerne for deres Egoisme og Ligegyldighed tager Oxholm dem i Forsvar med, at de jo kun gør Brug af deres lovlige Ret, naar de søger at faa saa meget som muligt ud af deres Ejendom til Bedste for dem selv og deres Børn. „Ved enhver Lejlighed — siger R.-G. i sin første Afhandling — hvor noget udenfor den sædvanlige Gang skal foretages, raabes derimod; men Vanskeligheder bør ej skrække“. En saadan, af Vanskelighederne skræmmet Mand synes Oxholm netop at være, og lidet kan det hjælpe, at han teoretisk set indtager et helt moderne Standpunkt ved at betegne Datidens Skelnen mellem Negerhandel og Negersalg som Sofisteri, da han benytter det til at vise det berettigede i, at han udelukkende holder sig til det økonomiske Synspunkt, fordi det humane Skridt dog ikke gøres fuldt ud.

En Hjælp, som han dog vist helst havde undværet, fik han af Anders Riegelsen Bjørn, der i 1787 som Købmand havde opholdt sig ved de danske Besiddelser i Guinea, i 1789 var blevet Guvernør sammesteds, men afskediget i 1792, efterat der Aaret i Forvejen var ind-

sendt Klage over ham af de danske Embedsmænd derovre, bl. a. fordi han havde skaffet sig økonomisk Fordel paa deres Bekostning. Efter hans Efterfølger Olrichs Indberetninger i 1793 skal han ogsaa have mishandlet Negrene, ligesom han i 1794 ved Skrivelser til Handelsentreprenørerne søger „sit Mellemværende afgjort i Mindelighed“[1]). En saadan Mands Erfaringer har man næppe lagt synderlig Vægt paa. Hans „Tanker om Slavehandelen“ indeholder foruden en Lovprisning af den ædle Hensigt og de sædvanlige Argumenter mod Handelens Ophævelse en Paavisning af, at Slaveriets Ophør nødvendigvis maa følge lige efter, hvad der atter vil have til Følge, at alle Evropæere i Vestindien udryddes. Nogle hinanden modsigende Betragtninger over Handelen i Kolonierne og Afrika skal ikke gøre Tiltroen til hans Meninger større. Jens Kragh Høst værdigede virkelig dette Skrift nogle ironiske Bemærkninger i sit Tidsskrift, „Theatret, det lille og det store“[2]).

Mens Pressen saaledes holdt Interessen for Sagen vedlige, havde Kamret tilsendt Negerhandelskommissionen Listerne og Skrivelsen fra Vestindien. Kommissionen har da sikkert underkastet Sagen en grundig og alvorlig Overvejelse; thi det gik her, som det saa ofte gaar i vore Dage, naar en Sag skal behandles paa den Maade: Kom-

---

[1]) Schimmelmannske Papirer ang. Øst.-guin. Komp. (1765—1802). I 1809 blev Bjørn ved Hof- og Stadsretten dømt til at have forbrudt Haand, Ære og Boeslod for falske Underskrifter og Udstedelse af falske Døbe-Attester (Jurid. Archiv Nr. 20 S. 12 ff.).

[2]) At Høst ogsaa ellers har deltaget i Fejden, fremgaar af hans Henvisning i denne Artikel til en anden i „Ej blot til Lyst“. Det maa være i Ugebladet fra 1805 af dette Navn (anført hos Nyerup og Erslew); men Bladet synes helt forsvundet, det findes i hvert Fald ikke paa noget af Bibliotekerne.

missionen gjorde sig til et „Begravelsesudvalg". Vel gentog Borgerraadet paa St. Croix Ansøgningen ved Brev af 10. Juli [1]); vel skrev Kamret den 3. November til Kronprinsen [2]) (der paavirket af Modstanderne var blevet utaalmodig?), at man blot ventede med at indgive Forestilling, til Kommissionen havde stillet Forslag — saadanne Forslag kom aldrig. Den Fare, hvori Kommissionens Værk, Forordningen af 1792, havde svævet i 1804, vilde man ikke udsætte sig for igen ved at afgive Betænkning, og Generalguvernørens Stilling havde jo ingenlunde gjort Udsigterne lysere. Men dertil kom endnu en Omstændighed, som maatte bestyrke den i dens Forsæt. I England blev Sagen under Ministeriet Fox for Alvor taget op igen netop i 1806 med Tilslutning i begge Husene. Under disse Forhold vilde ikke blot Modstandernes Paaberaabelse af, at den danske Handels Ophør intet vilde betyde, saalænge England vedligeholdt den, falde bort; men det vilde være en altfor stor Skam, om Danmark ikke blot opgav sin ærefulde Førsteplads, men saa at sige traadte ind i de mindre civiliserede Staters Række ved at gøre Tilbageskridtet i det Øjeblik, Handelens Hovedmagt var ved at gennemføre Sagen. Rosenstand-Goiske omtalte i sin Artikel i Juli Begivenhederne i England, og Schimmelmann har utvivlsomt ogsaa dengang fulgt godt med. I Januar 1807 forelægges Lovforslaget i Overhuset; vedtaget sendes det den 10. Februar til Underhuset, hvor Hoveddebatten staar den 23. Februar. 26. Februar indleder Kamret i København i en Skrivelse til den vestindiske Regering [3]) Forhandling om et nyt Middel til at

[1]) V. J. 1806. Nr. 840.
[2]) Vestindisk Kopibog.
[3]) Henvist i Journalen til Sagen om Negerhandelens Ophævelse.

skaane Negerbefolkningen, Kaffedyrkning i Stedet for Sukkerdyrkning, og har derved bragt Sagen ind paa nye — ganske vist ufrugtbare — Baner uden at opgive Forbudet. Den 25. Marts stadfæstede Kong Georg Loven om Slavehandelens Ophævelse. Danmark skylder da England Tak, ikke blot fordi det i 90erne gav Stødet til Forordningen af 16. Marts 1792, men ogsaa fordi det i 1806—07 vistnok bidrog sit til at hindre dens Ophævelse. Til Gengæld har Danmark ved sit Eksempel ydet de engelske Forkæmpere en værdifuld moralsk Støtte i de mellemliggende Aar.

Smaastykker.

4.

Sildetolden paa Skaanemarkedet.

Af Kr. Erslev.

Sildetolden paa det skaanske Fiskemarked i Middelalderen er nøjere undersøgt af Schäfer i hans lærde Indledning til „Das Buch des lübeckischen Vogts auf Schonen“ (1887), og Spørgsmaalet er genoptaget af Arup i dette Tidsskrift (7. R. IV, 533 ff.). Den sidste har tillige berørt en Ytring af mig om denne Sag i „Danmarks Riges Historie“; med Forundring ser jeg, at Arup opfatter min Udtalelse som en „noget for skarp“ Formulering af Schäfers Meninger, medens den dog er skrevet i bevidst Modsætning til den tyske Forfatter. Paa det Punkt, hvori jeg er uenig med Schäfer, har Arup imidlertid ikke fundet noget at indvende; derimod gaar han imod ham paa et andet Punkt, efter mine Tanker med Urette.

Om Hanseaternes Sildetold mener Schäfer (S. LXXXIV f.), at den oprindelig var højere end den, de Danske betalte, men efterhaanden blev nedsat, indtil de i Valdemar Atterdags Tid naaede til at blive ligestillede med de indfødte. At Forholdet er helt anderledes, fremgaar dog klart af de Kildesteder, Schäfer selv har samlet.

I den gamle Skanørlov, der menes at stamme fra Valdemar Sejrs Tid, fastsættes, at Danske skal betale 1 Ørtug for Læst Sild, Nordmændene det dobbelte. Naar vi da i Privilegiet for Stralsund af 1316 ser, at Toldsatsen for hver Læst Sild sættes til 2 Ørtug, er det straks klart, at vi her har den samme Sats som for Nordmændene, og vi kan endda følge den tilbage til 1251; thi „Ummelandsfarerne“ (de, der kom

sejlende uden om Landet, d. e. Nord om Jylland), som af de Varer, de førte Vest paa, betalte Told for Skibet, betalte derimod en Varetold af, hvad de førte Øst paa, og denne er for Sildelæsten netop 2 Ørtug. Under de store Privilegiestridigheder i Valdemar Atterdags Tid er Sildetolden et af de faa Punkter, hvorom man fra begge Sider er enig; den skal være 20 skaanske Penninge eller 10 lybske Penninge. Men 20 danske Penninge er jo netop 2 Ørtug, og den hanseatiske Told har saaledes fra først til sidst været den samme, det dobbelte Beløb af hvad indfødte maatte betale.

Naar Schäfer ikke har faaet Øje for dette klare Forhold, ligger det især i, at han paa en forvirrende Maade indblander det Spørgsmaal, hvad Tolden beløber sig til i Metalværdi. Han udfinder, at 10 danske Penninge i Valdemar Sejrs Tid svarer til $^1/_{72}$ Mark Sølv, og at 10 lybske Penninge i Valdemar Atterdags Tid har omtrent samme Sølvværdi, og heraf uddrager han saa det Resultat, at de to Taxter falder sammen, Hanseaterne har nu opnaaet Ligestilling med de Danske. I denne Slutning er rigtigt og urigtigt blandet sammen. Det rigtige er, at Hanseaternes Told 1370 i Pengeværd ikke er større end hvad de Danske betalte halvandet Hundredaar før, men det er urigtigt heri at se en Tilnærmelse mellem selve Toldsatserne; det stammer jo ene fra, at den danske Mønt i Mellemtiden stadig er blevet forringet, saaledes at 20 skaanske Penninge i 1370 ikke har mere Sølvværdi end 10 i Valdemar Sejrs Tid. Men denne Forringelse er jo kommet de Danske til gode i samme Forhold som Hanseaterne, saa at der ikke er Tale om nogen Ligestilling[1]).

---

[1]) Ummelandsfarernes Skibstold fastsattes i 1251 til 32 Skilling Sterling, og den samme Sats gentoges 1316 og 1326; i 1368—70 finder man i Stedet $10^2/_3$ Grot. Her taler Schäfer om en Nedsættelse til $^1/_3$, men i Virkeligheden er det ganske den samme Sats som tidligere, nu blot udtrykt i flandersk Mønt i Stedet for i engelsk; efter Datidens staaende Regnemaade sattes een lødig Mark lig 5 Skilling Grot eller 15 Skilling engelsk, altsaa 3 Skilling Sterling lig 1 Skilling Grot. Selve det underlige Tal $10^2/_3$ henpeger jo paa, at det maa være fremkommet ved en

For Tiden efter Stralsundfreden opfatter Schäfer Forholdet saaledes, at den ved Freden fastsatte Sildetold i det hele og store har holdt sig, selv om der en Gang imellem har været nogen Vaklen: som Regel har Hanseaterne maattet betale 20 danske Penninge af Læsten, en Ansættelse, vi endnu finder i Kristian III's Tid. Af særlig Interesse er det dog, at Schäfer af det Toldregnskab fra 1494, som han har fremdraget, mener at kunne udlæse, hvad de Danske har betalt i Told, thi herom har vi ellers ingen direkte Oplysning siden den gamle Skanørlov; Kilderne flyder jo langt rigeligere for de fremmede end for de indfødte. Schäfer udfinder, at de Danske i Kong Hans' Tid har betalt halv Told imod Hanseaterne, 10 Penninge for Læsten. Dette Udslag staar i en vis Modsætning til den Ligestilling med de Danske, som Hanseaterne efter Schäfer skulde have opnaaet i Aarhundredet forud; det stemmer derimod ganske fortræffeligt med, hvad vi er naaet til at se. Ligesom Hanseaternes Told har holdt sig ganske uforandret, viser ogsaa Toldsatsen for de indfødte sig stadig at have været den samme, noget, som jo paa Forhaand var overordentlig sandsynligt.

For Arup, som ikke har faaet Blik for det forvirrede i Schäfers Tale om Ligestillingen, staar de Danskes lave Toldsats i det 15. Aarhundrede som noget forunderligt, og her forlader han da Schäfer. Han anerkender vel, at der efter Regnskabet fra 1494 er betalt Sildetold efter to Taxter, en højere og en lavere, men han mener at kunne godtgøre, at det ikke er Nationaliteten, der gør Forskellen. Han finder et bestemt Exempel paa, at en Mand, som ellers betaler efter den højere Taxt, for et Kvantum Sild har toldet efter den lavere, og han mener, at det samme ogsaa maa underforstaas flere andre Steder, da man ellers ikke kan bringe Hovedsummerne til at stemme med Taxterne. Grunden til den forskellige Toldsats maa da være en anden, og Arup gisser, at den maa ligge i Pengene; man har betalt den højere Sats,

---

Omregning; af samme Grund møder vi saa uregelmæssige Tal ved mange danske Byskatter, som oprindelig har været ansatte i Mark Sølv (Mackeprang i Hist. Tidsskr. 7. R. III, 159 f.).

naar man toldede i danske, den lavere, naar man betalte med hanseatiske Penge.

Denne Forklaring er dog vist ganske uantagelig. Den forudsætter, at Tolderen i sine Regnskaber har indført og sammenregnet dansk og hanseatisk Mønt uden at gøre nogen Forskel derpaa, skønt der mellem disse Møntsorter var en Kursforskel af 25 Procent; det er dog højst usandsynligt, og vi har saa meget mindre Grund til at tillægge Tolderen noget saadant, som vi ser, at hvor han i et enkelt Afsnit udtrykkelig anfører at have modtaget „Stædermønt“, der har han ved Sammenlægningen netop omregnet den til dansk Mønt under Hensyn til Kursen[1]). Endnu mere utroligt synes det dog at være, at den danske Regering skulde have tilstedt frit Valg mellem en Toldsats af 20 danske Penninge og en i fremmede Penge, som i danske kun gjaldt 16 Penninge, altsaa udsat sig for at faa $^1/_5$ mindre ind. Og aldeles utænkeligt synes det, at hvis de Handlende endelig havde kunnet vælge mellem at betale 20 eller slippe med 16 Penninge, saa skulde det alt overvejende Flertal have foretrukket den højere Sats.

Kan man ikke tiltræde Arups Forklaring, maa man dog give ham Ret i, at der i Toldregnskabet findes adskillige Underligheder; men jeg tvivler om, at nogen nok saa skarpsindig Theori kan forklare dem alle paa een Gang. Ved en eller anden Enkelthed kan man maaske skimte Grunden[2]);

---

[1]) Paa S. 98 a, hvor „Stæderskillingerne“ forekommer, findes forud Summer, der tilsammen beløber sig til 35 ß 3 ₰, medens Sidens Sum er 16 ℳ 13 ß 11 ₰. De paa Siden anførte 11 × 16 Stæderskilling er altsaa regnede til 21 ß 4 ₰ Stykket, hvad der netop er den Kurs, som Arup med Rette, omend noget for absolut, fastslaar for Slutningen af det 15. Aarh. Naar Tolderen her har optaget selve den fremmede Møntsort, ligger det vel i, at det var en gammel Taxt. Det er jo givet, at han ogsaa ellers maa have faaet mange fremmede Møntsorter i sin Kasse, men han har da noteret dem i dansk Mønt efter den Kurs, hvortil han har taget dem.

[2]) Udgangspunktet for Arups Theori er, at Lübeckeren Henrik Lange, som ellers fortolder efter Satsen 20 Penn. pr. Læst, for 5 Læster kun betaler 5 Skill. Der staar dog, at han for $5^1/_2$ Læst betaler 5 Skill. 10 Penn., og det gør Sagen noget mis-

over for de fleste maa man nøjes med at henvise til, at ethvert middelalderligt Regnskab er fuldt af Vilkaarligheder, Uregelmæssigheder og ikke mindst Regnefejl; endda kan der i dette Tilfælde være Tale om rene Afskriverfejl, da det foreliggende Regnskab maa være en Bearbejdelse af foreløbige Optegnelser. I Stedet for at fordybe sig deri gør man dog vist rettest i at bygge paa de store Gennemsnit, som man kan faa ud af Regnskabet, heri følgende Schäfer. Det sikre er da paa den ene Side, at paa Feddene i Falsterbo, der saa godt som ene besøgtes af Tyskere, viser det samlede Kvantum Sild og Hovedsummen af alle Toldafgifterne utvivlsomt, at man her som Regel har betalt 20 Penninge af Læsten. Paa den anden Side ser vi i Skanør, hvor Tyskere og Danske findes mellem hinanden, at der dels toldes efter samme Sats, dels efter en lavere, 1 Penning for Tønden og for Læsten oftest 1 Skilling, og opsummerer man her Tyskernes Afgifter for sig og Danskernes for sig, viser det sig, at den højere Afgift svares af de første, den lavere af de andre[1]).

For det 15. Aarhundrede maa man da blive staaende ved Schäfers Opfattelse, men til fuld Forstaaelse bør dog medinddrages et Moment, som hverken han eller Arup har haft Klarhed over. Naar man i Stralsundfreden som Toldsats for

tænkelig, thi for den halve Læst skulde han altsaa have betalt den højere Taxt. Mon Forklaringen ikke er den, at 5½ er Afskriverfejl for 3½, hvilket med den højere Taxt netop vilde give den anførte Sum? (Ganske vist ligger Forvekslingen ikke saa nær ved Romertal som ved arabiske Cifre.) — Naar paa Feddene to Mænd betaler efter den lavere Sats (Arup S. 537 Anm.), er den ene utvivlsom dansk (fra Malmø), den anden kan vel være det.

[1]) Schäfer har i sine Sammenlægninger S. 116 ogsaa medtaget nogle, hvis Nationalitet er tvivlsom; de flestes kan dog bestemt fastslaas, takket være de lige efter følgende Lister over, hvilke Tyskere og hvilke Danske der har betalt for Styrterum, og holder man sig alene til disse, fører de til samme Resultat, som Schäfer er naaet til (en enkelt Mand, Hans Kok, som ved Styrterummene staar blandt de Danske, betaler dog utvivlsomt Told efter den højere Taxt).

Silden fastholdt 20 skaanske Penninge (2 Ørtug) for Læsten, var det efter det gammeldanske Møntsystem; under Dronning Margrethe gik Danmark imidlertid over til det lybske System, og Meningen var ikke blot, at man i Danmark nu skulde regne efter Mark og Skilling i Stedet for efter Øre og Ørtug, men ogsaa at selve Mønterne skulde have samme Godhed som de hanseatiske. Fuldt ud blev dette vel ikke naaet; som oftest var den danske Mønt noget slettere end den hanseatiske, og den Forandring heri, som tilstræbtes, da Dronning Filippa 1424 sluttede en ligefrem Møntunion med de vendiske Stæder, fik ikke Varighed. Men den danske Mønt, som sloges det 15. Aarhundrede igennem, var i alt Fald langt bedre end de skaanske Penninge fra Aarhundredet forud.

Hvilke Følger havde dette nu for Sildetolden? Kunde de gamle Toldsatser fastholdes, naar Mønten blev helt anderledes, saa at man i Stedet for en skaansk Penning nu skulde give en af de nye danske Penninge? Det vilde jo faktisk betyde en stor Forhøjelse af Sildetolden. Eller kunde Hanseaterne beholde den Ret, de havde faaet i Valdemar Atterdags Tid, til for hver to skaanske Penninge at give een lybsk? Det var jo ganske urimeligt, naar Kursforskellen mellem dansk og tysk Mønt nu var blevet meget mindre. Eller kunde Hanseaterne maaske endda sige: Efter Stralsundfreden skal vi betale 10 lybske Penninge for Læsten, men nu har I jo i Danmark selv faaet lybsk Mønt; altsaa maa vi kunne betale Læsten med 10 af de nye danske Penninge. Her var flere Muligheder og rig Anledning til Fortolkningsstrid.

Paa denne Baggrund maa de indviklede Forhold forstaas, som viser sig i Løbet af det 15. Aarhundrede; men vore Kilder forslaar ikke til at faa Udviklingen klart frem. I Kristiern I's Tid sætter en Udgave af Fiskeloven Sildetolden til 1 Penning Tønden, og 1489 paastaar Tyskerne, at de tidligere slap med at yde 10 danske Penninge for Læsten (à 12 Tdr.); dog klager Kong Kristiern ogsaa over, at Hanseaterne kun vil betale 10 Penninge, hvor de burde yde 20. Kong Hans forkynder derimod 1484 en Told af endog 3 Penninge for Tønden;

faa Aar efter siger Tyskerne dog, at de maa betale 1 Skill. lybsk for Læsten[1]), altsaa kun een Penning for Tønden, og de klager endda derover! Om Mønten træffes ogsaa skiftende Bestemmelser; snart fastslaar Kongen, at kun hans Mønt maa gaa i Skaane, snart tillader han tillige den tyske eller søger at hævde, at hans Mønt skal tages for lige saa god som den hanseatiske[2]).

Hvem der imidlertid sluttelig bragte Sejren hjem, er sikkert nok og fremgaar af, hvad allerede Schäfer har paapeget. At Hanseaternes Sildetold i 1494 er 20 danske Penninge for Læsten, betyder jo, at man i Danmark nu til Trods for Møntændringen fastholder den gamle Toldsats, og deri ligger tillige det negative: Hanseaterne har ikke kunnet opretholde deres traktatmæssige Ret til at erstatte de skaanske Penninge med halvt saa mange lybske; naar de i 1494 betalte med tysk Mønt, har Tolderen kun taget denne til den gældende Kurs, som nu var helt anderledes end den i Stralsundfreden forudsatte. Lidt senere hen forlangte man endda, synes det, uden videre lybske Penninge, hvor Toldsatsen dog lød paa danske. 1509 klager Hanseaterne i alt Fald over, at Købmanden for en Læst Sild maa give 20 lybske Penninge[3]), og tilføjer: „Hermed er Tolden fordoblet, da man dog efter Privilegierne

---

[1]) Den første „Mote" citeres af Will. Christensen S. 642; de andre Kildeoplysninger findes hos Schäfer og Arup. Naar den sidste (S. 535 øverst) taler om, at det 1488 tillodes Hanseaterne at betale enten 1 Skill. lybsk eller 20 Penninge i dansk Mønt, er dette kun Forfatterens Gætning, der her har faaet en altfor positiv Form, og den citerede Hansereces fra 1489 siger endda lige det modsatte: Hvor Købmændene før gav enkelt, maa de nu give dobbelt, og [ikke: eller] lybske Penge for danske Penge. — At man overhovedet kom til en Taxt for Læsten af 1 Skilling, hang sammen med Møntforandringen; hvor man før havde betalt 1 Ørtug, ydede man nu 1 Skilling, begge Dele paa Latin „solidus", men med forskelligt Penningtal, 10 og 12.

[2]) Schäfer S. 92 ff. (§ 53 c, 54, 67); den sidste Bestemmelse ogsaa i den utrykte Mote.

[3]) Hanserecesse 3. R. V, Nr. 420, § 35—36. Samme Klage 1513: sstds. VI, Nr. 512, § 35.

stedse maa give 1 lybsk Penning for 2 skaanske". Men de samme Klager peger ogsaa paa, hvorledes man fra dansk Side har begrundet Kravet; „saaledes", hedder det, „er de skaanske Penninge alle forvandlede til danske Penninge". Det er netop Sagen: ved Møntforandringen i Danmark er man fra skaanske, sjællandske og jydske Penninge gaaet over til at faa „danske", som skulde gaa lige med de lybske.

Denne Fastholden lange Tider igennem af den samme Toldsats er karakteristisk for Middelalderen, og at Hanseaterne paa dette Omraade ikke har opnaaet nogensomhelst, i alt Fald varig, Begunstigelse, falder jo i Traad med det lysere Blik, man i den sidste Menneskealder har faaet for den danske Regerings Holdning over for de tyske Købmænd. I den Retning er der endnu Grund til at bemærke, at det næppe er med Rette, at danske Forfattere lige fra Allen til Joh. Steenstrup og Will. Christensen har betonet, at Sildetolden var overmaade lav. Sildeprisen var naturligvis meget ulige i de forskellige Aar: i Lübeck betaltes der 1353 20 Skill. lybsk for Tønden, 1388 betalte Ribebispens Foged paa Brinkegaard 24 Mk. lybsk for 1 Læst Sild, hvad der svarer til 2 Mk. for Tønden; 1417 ansattes derimod en Tønde Sild til blot 6 Skill.[1]). I Forhold til de første Priser betyder en Told af 10 Penninge lybsk for Læsten $1/4$ à $1/8$ Procent, med den sidste Pris kommer man meget højere op. Nu var imidlertid Toldsatserne i Middelalderen i det hele meget lave; hvor i selve Toldtariferne Tolden sættes efter Værdien, drejer det sig om en eller en halv Procent (Danm. Riges Hist. II, 584 f.), og her er jo Værdien endda den paa Udførselsstedet betalte Indkøbspris, medens de anførte Sildepriser er den udførte og andensteds henbragte Vares Salgspris. Paa denne Baggrund synes der da ikke Grund til at karakterisere Sildetolden som lav, for

[1]) 1353: Urkundenb. d. Stadt Lübeck IV, 50; Regnskab for Brinke i Rigsarkivet; 1417: Repert. 5651. Et Aarhundrede senere var Priserne højere; efter Dronning Kristines Hofholdningsregnskaber betaltes en Tønde Sild med fra $4^{3}/_{4}$ til $8^{1}/_{2}$ Mark, ja een Gang gaves der 4 Mark for en Fjerding nysaltet Skaanesild.

endda ikke, at pege paa, at Tolden kun var en af de mange Afgifter, som paa Skaanemarkedet hvilede paa Købmændene[1]).

Nyt fra historisk Videnskab i Ind- og Udland.

19. Decbr. 1904 døde Julius Bentley Løffler, 61 Aar gammel. Han var uddannet som Arkitekt, men allerede som ganske ung førtes han ved Paavirkning af Høyen ind paa Studiet af middelalderlig Arkæologi. Hans egentlige Kærlighed var den romanske Arkitektur, som han har behandlet i det smukke Skrift: *Udsigt over Danmarks Kirkebygninger* (1883), der dog nok saa meget er en Samling Monografier som en almindelig Fremstilling af Emnet. Ogsaa i de to store Plancheværker: *Sjællands Stiftslandsbykirker* (1880) og *Sorø Akademis Landsbykirker* (1896) har han beskrevet flere af vore interessanteste Kirker fra denne Periode, og i et Par Afhandlinger om Rygenske Kirker i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed (1873 og 78) paaviste han dansk Kunsts Indflydelse i de af Valdemarerne erobrede Lande. Foruden Arkitekturen gjorde han vore middelalderlige Ligsten til Genstand for et indgaaende Studium i *Danske Gravstene fra Middelalderen* (1889), sikkert det af hans Skrifter, der i videnskabelig Henseende staar højest, og i tre Monografier over Gravmonumenterne i Roskilde (1885), Sorø (1888) og Ringsted (1891) gav han

[1]) Naar Allen (IV, 80) sammenstiller den danske Sildetold af $1^2/_3$ Skill. Læsten med, at der nogle Steder i Tyskland var paalagt Sildelæsten en halv eller endog en hel Gylden, har han dette fra Kristian III's Raadgiver Frans Trebbaw (Schäfer S. 127); men Sammenstillingen er ganske vildledende. Den danske Told er en ældgammel Udførselstold; den i Tyskland paalagte er derimod en af disse høje Indførselsafgifter (Accise), der i Middelalderens sidste Tid lagdes paa visse vigtige Levnedsmidler.

mønstergyldige Tydninger af deres Indskrifter. Haand i Haand med hans private Virksomhed gik hans Arbejde for Nationalmuseet, til hvilket han uden at ønske nogen egentlig Embedsansættelse i over en Menneskealder var nøje knyttet. Han har for Museet undersøgt Kirkerne i o. 30 Herreder, og hertil kommer desuden en talrig Række Enkeltundersøgelser, hvis Resultater dels findes i Afhandlinger i „Aarbøgerne“ og andre Tidsskrifter, dels er offentliggjorte som selvstændige Skrifter: *Esrom Kloster* (1897) og *Ruinerne af Vitskøl Klosterkirke* (1900). Alle hans Arbejder, der er ledsagede af talrige smukke og yderst omhyggelig udførte Tegninger, er prægede af den største Kærlighed til Emnet, ligesom de viser hans skarpe omend noget begrænsede Blik og hans nøgternt kritiske Sands. *M. M.*

Af udenlandske Historikere, der er døde i den seneste Tid, skal nævnes Professor i Breslau Jacob Caro (f. 1836 † 10. Decbr. 1904), hvis Hovedværk er Fortsættelsen i Heeren og Ukerts Samling af Röpells *Geschichte Polens*, Bd. 2—5 (1863—88), omfattende Tiden 1300—1506, og Franskmanden Henri Wallon (f. 1812 † 13. Novbr. 1904); han har især skrevet en i sin Tid meget omtalte Biografi af *Jeanne d'Arc*, T. 1—2 (1860) i udpræget katolsk Aand, *Saint Louis et son temps* (1871) samt flere Værker vedrørende Revolutionen, saaledes *La Terreur*, T. 1—2 (1873) og *Histoire du tribunal révolutionnaire de Paris*, T. 1—6 (1880—82), der navnlig har Værdi ved Benyttelsen af Aktstykker.

To vigtige Kildepublikationer til dansk Historie er begyndt at udkomme. Den ene er *Acta Pontificum Danica. Pavelige Aktstykker vedrørende Danmark 1316—1536*, hvoraf Dr. L. Moltesen har udgivet 1ste Bind, der omfatter Aarene 1316—76, det avignonske Tidsrum, for hvis Vedkommende han er særlig sagkyndig. Hermed er Begyndelsen gjort til Offentliggørelsen af Udbyttet af de danske Forskninger i Vatikanarkivet, hvilke tidligere har været omtalte her i Tidsskriftet (7. R. IV, 562 ff.). Til Udgaven er dog ogsaa benyttet hvad Kildestof der ellers har kunnet skaffes; Aktstykkerne er meddelte dels i Helhed, dels i Udtog. — Den anden

er *Danmark-Norges Traktater 1523—1750 med dertil hørende Aktstykker*, udgivne af L. Laursen, hvoraf er udkommet 1ste Binds 1. Hefte, der omfatter Aarene 1523—36. Enhver, der sysler med Danmarks politiske Historie i den nyere Tid, har følt Savnet af, at der for Tiden før 1751 (det Aar, hvormed den af Udenrigsministeriet besørgede Udgave af *Danske Traktater* begynder) hidtil ikke har foreligget en paalidelig Udgave af Rigets Traktater med Udlandet; dels har de slet ikke været trykte, dels paa spredt Maade og i ufyldestgørende Aftryk, saa at man stadigt har været nødt til at søge til Arkivoriginalerne for at kunne benytte dem med Tryghed. Denne Mangel vil nu blive afhjulpet ved Arkivsekretær Laursens paa Carlsbergfondets Bekostning udgivne Værk, der vil bygge paa Originalerne. Det vil komme til at udgøre 3—4 Bind og skal omfatte alle med Udlandet og med Hertugdømmerne afsluttede Traktater og Overenskomster af statsretlig Art. Foran hver Traktat giver Udg. i en Indledning en sammentrængt Redegørelse for dens historiske Forudsætninger og de forudgaaende Forhandlinger. — Samtidigt har Professor C. Nyrop afsluttet sin saa vigtige og sagkyndige Udgave af *Danmarks Gilde- og Lavsskraaer fra Middelalderen* med 2. Binds 3. Hefte. Særlig Opmærksomhed fortjener den indholdsrige Sagoversigt, der, med Forbillede i Prof. Erslevs lignende til hans Danske Testamenter, vil yde en fortrinlig Hjælp til Udnyttelse af Værket til Kundskab om vor Middelalders Kulturforhold.

Med særligt Hensyn til de historiske Studerendes Tarv har Prof. M. Cl. Gertz udgivet en righoldig *Historisk Læsebog i Middelalders-Latin.* Bogens Hoveddel udgøres af historiske Stykker om Danmark i Oldtiden og den ældre Middelalder, hentede fra baade udenlandske og indfødte Historikere lige fra Paulus Diaconus og Einhard til den i Valdemar Atterdags første Aar forfattede jydske Krønike, som gaar under Thomas Gheysmers Navn. Det er alt lærerige og fortræffeligt valgte Stykker; den kritiske Textbehandling frembyder, som man kan tænke sig, meget af Interesse, og Læsningen af disse ofte ret store Brudstykker vil ikke blot føre ind i Middelalderens Latin, men ogsaa give en fyldig Idee om Hovedkilderne til vor ældre

Historie. Dertil er føjet et Udvalg af Breve, som indeholder Hovedtyper af næsten alle Arter af de Dokumenter, der forekommer i vor Middelalder, og endelig slutter Bogen med en lille Samling af gejstlige Hymner. Forf. bebuder senere at ville levere et Glossar til denne Bog, hvad der yderligere vil forhøje dens Nytte. *Kr. E.*

Der har i lang Tid været arbejdet paa en Fortsættelse af den fortræffelige Udgave, som man i Norge har af Rigets Love fra Selvstændighedstiden, og heraf er nu første Hæfte udgivet under Titel: *Norges gamle Love, anden Række,* 1388—1604, udgivne ved Absalon Taranger. Det indeholder Lovene indtil Kristoffer af Bayerns Død; en Indledning, hvori Udgiveren formodentlig vil forklare de Principer, han har fulgt, vil først fremkomme ved Bindets Afslutning, men man kan dog efter det foreliggende Hæfte allerede sige, at der her vil fremkomme en Kildesamling af høj Rang. Med stor Omhu er Stoffet samlet fra Ind- og Udland; Tekstbehandlingen er mønsterværdig, og overalt, hvor de udgivne Akter trænger til Oplysninger, har Udgiveren meddelt saadanne i Indledninger og Anmærkninger. Ordet „Love“ tages i yderst vid Forstand, saaledes at det omfatter baade Forordninger, Traktater og meget andet, og Samlingen faar derved et overordentlig rigt Indhold. *Kr. E.*

Venner og Disciple af Prof. Ludvig Daae i Kristiania har paa hans 70aarige Fødselsdag overleveret ham et smukt *Lykønskningsskrift*, en Række Afhandlinger af højst forskelligartet Indhold. Prof. Alex. Bugge belyser, hvorledes ligesom i Norge ogsaa Aristokratiet i Sverige og Danmark er tidlig udviklet; Yngvar Nielsen følger Kong Sverre paa hans Færd over Fjældene i 1177, og Sognepræst Heffermehl søger at vise, at Kongespejlet er forfattet af Præsten Ivar Bodde. Oscar Johnsen paaviser, at ligesom man er kommet bort fra tidligere Tiders haarde Dom om Kristian III's Styrelse i Danmark, bør man ogsaa forlade den for Norges Vedkommende. Andre Bidrag stammer fra A. Chr. Bang, D. Thrap, L. Dietrichson, Ebbe Hertzberg, Just Bing og Roar Tauk; endelig fører Rigsarkivar Huitfeldt-Kaas og Sophus Bugge

os helt op i det 19. Aarhundrede, den første ved nogle livfulde Erindringer om P. A. Munch, den anden ved at meddele nogle Breve, deriblandt et Par fra Madvig om de Forhandlinger, der gik forud for Rasmus Nielsens Forelæsninger i Kristiania 1867. *Kr. E.*

Af *The Cambridge Modern History* er i 1904 udkommet 2 nye Bind, nemlig Vol. 3 og Vol. 8. Det første har til Særtitel *The Wars of Religion* og omfatter Slutningen af det 16. og Begyndelsen af det 17. Aarhundrede indtil Trediveaarskrigen. Af dets forskellige Afsnit skal fremhæves Edmundson's Skildring af Nederlandenes Historie, Hume's af Spaniens, Law's af Maria Stuart og Lee's af Elisabets Tid, ogsaa i litterær Henseende. Fra afdøde Gardiner's Haand foreligger en kort Udsigt over Jakob I's Historie, og Figgis har behandlet de politiske Teorier i det 16. Aarhundrede. Vol. 8 behandler *den franske Revolution* indtil 1799. Tiden indtil 1795 er væsenligst skrevet af Montague og Macdonald; de 2 særlig Napoleonskyndige Englændere Rose og Fisher har skildret henholdsvis Felttogene i Italien og Ægypten og Brumairerevolutionen, Gooch har givet en Udsigt over Revolutionens Indflydelse paa Stemningerne i det øvrige Europa, og den ansete franske Retshistoriker Paul Viollet har fremstillet den franske Lovgivning i Revolutionstiden. Udmærkede Litteraturoversigter ledsager disse Bind ligesom de tidligere.

Gabriel Hanotaux har udgivet 2det Bind af sin *Histoire de la France contemporaine* (1904). Den kronologiske Fremstilling omfatter kun det ene Aar fra Maj 1873 til Maj 1874. Den rummer saaledes Begyndelsen af Mac Mahons Præsidentskab, det mislykkede Forsøg paa Fusionen af de to bourbonske Linier, Septennatets Indførelse og det orleanistisksindede Kabinet Broglies Fald. Men hertil slutter sig en omfattende Udsigt over det daværende Frankrigs materielle og kulturelle Forhold. — Samtidigt har Forfatteren fortsat sin *Histoire du Cardinal de Richelieu* med 2. Afsnit af 2. Bind, der behandler Tiden fra 1617 til 1624.

Navneregister.

(Ved **Alfr. Krarup.**)

Udsigt over den danske historiske Forenings Regnskab for 1903 og Virksomhed i 1904.

Regnskabet for 1903.

Indtægt:

1)	Kassebeholdning 1. Jan. 1903	4145	Kr.	42	Ø.
2)	Medlemsbidrag	2642	—	75	-
3)	Solgte Skrifter	91	—	88	-
4)	Bidrag fra det Classenske Fideikommis	200	—	„	-
5)	Renter af Foreningens Kapital og Kassebeholdning	500	—	52	-
		7580	Kr.	57	Ø.

Udgift:

1)	Forfatterhonorarer	900	Kr.	75	Ø.
2)	Bogtrykkerarbejde	1504	—	67	-
3)	Papir	498	—	75	-
4)	Bogbinderarbejde	137	—	16	-
5)	Tidsskriftets Omdeling og Medlemsbidragenes Opkrævning	333	—	2	-
6)	Skrifternes Opbevaring	33	—	35	-
7)	Forskelligt	52	—	24	-
		3459	Kr.	94	Ø.
	Kassebeholdning 31. Decbr. 1903	4120	—	63	-

Foreningen har i 1904 udgivet:

For 1ste Halvaar 1903: Historisk Tidsskrift, 7. Række, 4. Binds 6. Hefte. Marts 1904.
For 2det Halvaar 1903: Historisk Tidsskrift, 7. Række, 5. Binds 1.—2. Hefte. Maj—Oktbr. 1904.
For 1ste Halvaar 1904: Historisk Tidsskrift, 7. Række, 5. Binds 3.—4. Hefte. Oktbr.—Decbr. 1904.

Paa Aarsmødet 31. Mai 1904 genvalgtes Museumsassistent, Dr. M. Mackeprang til Medlem af Bestyrelsen. Til Revisorer genvalgtes Bibliotekar Gjellerup og Statsraadssekretær Koefoed. Bestyrelsen bestaar nu i Marts 1905 af Professor, Dr. Kr. Erslev, Professor, Dr. J. A. Fridericia, Museumsassistent, Dr. M. Mackeprang, Generaltolddirektør M. Rubin og Professor, Dr. J. C. H. R. Steenstrup. Af disse er Professor Steenstrup Foreningens Formand, Professor Fridericia dens Sekretær.

Foreningen, som 1. Jan. 1903 talte 748 Medlemmer, har ved Dødsfald og Udmeldelser mistet i 1903 43 Medlemmer; derimod er der i samme Aar indtraadt 10. Den havde saaledes 31. Decbr. 1903 et Medlemstal af 715, af hvilke 146 betaler halvt Kontingent som Medlemmer af den norske og den svenske historiske Forening.

Den danske historiske Forenings Vedtægter.

(Vedtagne 10. Maj 1876 paa Foreningens Aarsmøde med Ændringer paa Aarsmødet 18. Maj 1898.)

---

§ 1.

Formaalet for den danske historiske Forening er dels at vække historisk Aand og Interesse i Almindelighed, dels at fremme historisk Kunst og historiske Studier, nærmest med Hensyn til Fædrelandet og dets Litteratur.

§ 2.[1]

Foreningen udgiver et dansk historisk Tidsskrift. Dettes Indhold skal fornemmelig bestaa af originale historiske Afhandlinger; tillige kan deri optages historiske Anmeldelser og Kritiker, utrykte Breve, Dokumenter og andre historiske Bidrag. Ved Siden deraf kan særskilt udgives større historiske Arbejder.

§ 3.

Ordentligt Medlem af Foreningen er enhver, som anmelder sig for Bestyrelsen. De ordentlige Medlemmer betale et aarligt Bidrag af 4 Kroner eller en Gang for alle 50 Kroner. De ere stemmeberettigede en Maaned efter Anmeldelsen.

Æresmedlemmer, som ikke erlægge Kontingent, kunne udvælges paa Foreningens Aarsmøder. Medlemmerne erholde de Skrifter, som Foreningen udgiver.

§ 4.

Den historiske Forenings Hovedsæde er i Kjøbenhavn. Her ledes dens Virksomhed ved fem Bestyrere, der vælges paa 5 Aar af Foreningen paa dens Aarsmøder med Flertallet af de tilstedeværendes Stemmer. Hvert Aar udtræder det ældste Medlem. Den udtrædende kan vælges paa ny. Bestyrelsens Medlemmer afgjøre, hvad der skal optages i Tidsskriftet, fordele Forretningerne mellem sig og vælge en Formand. Bestyrelsen samles paa Formandens Indbydelse, saa ofte som et af dens Medlemmer forlanger det.

§ 5.

Foreningens Aarsregnskab revideres af 2 dertil valgte Revisorer og forelægges derefter paa Aarsmødet.

§ 6.

I Løbet af hvert Aars andet Kvartal holdes i Kjøbenhavn efter offentlig Indbydelse fra Bestyrelsen et Aarsmøde. I dette vælges Medlemmer af Bestyrelsen og Revisorer, og Bestyrelsen gjør Rede for Udførelsen af sit Hverv. I dette aarlige Møde afgjøres tillige de Forslag og Andragender fra Medlemmer i Foreningen, som maatte være indsendte til Bestyrelsen inden Marts Maaneds Udgang. Bestyrelsen meddeler tillige i hvert Bind af det historiske Tidsskrift en nøjagtig Beretning om Foreningens Virksomhed og pekuniære Forhold, ligesom der ogsaa med passende Mellemrum offentliggjøres en Fortegnelse over dens Medlemmer. Extraordinære almindelige Møder afholdes, naar enten Bestyrelsen finder det hensigtsmæssigt eller det forlanges af 30 Medlemmer i en til Bestyrelsen stilet Skrivelse.

§ 7.

Forandringer i disse Vedtægter kunne alene ske i Foreningens Aarsmøder. Forslag til saadanne Forandringer fra Medlemmernes Side maa indgives til Bestyrelsen inden hvert Aars 1ste Marts. Baade i dette Tilfælde, og hvis Bestyrelsen vil foreslaa Forandringer, maa de 14 Dage før Mødet bekjendtgjøres for Medlemmerne. Underændringer til foreslaaede Ændringer skulle anmeldes for Bestyrelsen 3 Dage forinden Mødets Afholdelse. For at give Beslutninger, som forandre Vedtægterne, Gyldighed, maa i det mindste 30 Medlemmer, Bestyrelsen iberegnet, være tilstede i Mødet og $^{2}/_{3}$ af de tilstedeværende billige Forandringen.

§ 8.

Et Exemplar af disse Vedtægter skal medfølge ethvert Bind af Historisk Tidsskrift.

Fortegnelse over historisk Litteratur fra Aaret 1903,

vedrørende Danmarks Historie.

Ved **Alfr. Krarup.**

Bibliografi. Arkiver og Biblioteker. Historiske Hjælpevidenskaber.

Jahresberichte der Geschichtswissenschaft. XXIV. 1901. Berlin.
II, 279—84 Litt. om Hanseforbundet (af E. R. Daenell), 284—98 om Hertugdømmerne (af A. Hofmeister); III, 115—22 om Danmark og Norge til 1523, 127—30 om Norge efter 1523 (af H. Schjøth).

O. S. Jensen: Bibliografi for 1901. (Arkiv f. nord. Filol. XIX, 273—300.)

J. Lindbæk: Oversigt over historisk Litteratur fra Aarene 1896—1900 vedrørende Sønderjylland. (Sønderjydske Aarbøger 1903. 108—57.)

Fr. Dahl, U. A. Motzfeldt og *K. J. D. Schlyter*: Nordisk Litteraturfortegnelse for 1902. (T. f. Retsvid. XVI, 207—52.)

V. A. Secher: Fortegnelse over den danske Rets Litteratur og danske Forfatteres juridiske Arbejder 1894—1901. (Ugeskrift for Retsvæsen 1903.)
Ogsaa som Særtryk.

Anker Jensen: Register til Bind I—X (af „Dania"). (Dania X, 199—218.)

G. W. Kernkamp: Verslag van een Onderzoek in Zweden, Noorwegen en Denemarken naar Archivalia belangrijk voor de Geschiedenis van Nederland. 'sGravenhage.

Af Martin Hübners breve i den Ledreborgske håndskriftsamling. Ved *Fr. Bajer*. (Personalhist. T. 4. R. VI, 52—71.)

Ved P. betegnes Skrifter mindre end 3 Ark. Forkortelserne S. = Samlinger, T. = Tidsskrift, Z. = Zeitschrift. Naar Trykstedet er udeladt, er dette København.

Katalog over Erhvervelser af nyere udenlandsk Litteratur ved Statens offentlige Bibliotheker 1901 og 1902. Udgivet af det st. kgl. Bibl. ved *E. Gigas.* 1902 og 1903.

Statsbibliotheket i Aarhus. (Architekten V, 377—84.)

F. Nilsson: Folkbiblioteken i Köpenhamn och Kristiania samt några svenska bibliotek, deras organisation och verksamhet. Sthm.

E. Olmer: Boksamlingar på Island 1179—1490. Enligt diplom. (Göteborgs Högskolas Årsskrift VIII. 1902. Nr. 2.)

Book-Collections in Iceland. U. St. o. A.

J. A. Almquist: Samtida berättelser om Sveriges krig. Suppl. II. 1679—1814. (Kongl. Bibliotekets Handlingar XXV, 65—116.)

[*Kr. Kålund*:] Palæografisk Atlas. Dansk Afdeling. Udg. af Kommissionen for det Arnamagnæanske Legat. Fol.

A. Thiset: Skaanske By- og Herredsvaaben i den danske Tid. (Hist. T. för Skåneland I, 333—62.)

Tidshistorie.

Salmonsens Konversations-Leksikon. 321.—344. H.

C. Knabe: Bemerkungen zu Saxo. (Ark. f. nord. Filol. XX, 91—96.)

Fagrskinna. Nóregs konunga tal. Udg. v. *F. Jónsson.* 2. H.

Danmarks Riges Historie. 127.—144. H. (I, 26; III, 17—20; IV, 28; V, 20—31.)

S. Fenger: Omrids af Nordens Historie til Brug ved mundtlig Undervisning paa Askov Højskole. 1.—3. H. (800—1800.) Kolding.

Trykt som Manuskript. Ikke i Bogh.

Sveriges Historia indtil 20. seklet. Utg. af *E. Hildebrand.* H. 7.—31. Sthm.

C. Hallendorff: Vårt folks historia. Sthm. 1902—03.

„Ljus“.

M. Wehrmann: Geschichte von Pommern. 1. Bd. Bis 1523. Gotha 1904.

Deutsche Landesgeschichten. Werk 5.

A. Nyström: Striderna i östra Europa mellan Ryssland, Polen och Sverige från äldsta tider till våra dagar. Sthm.

O. Thyregod: Holger Danske. Historisk Virkelighed og første Sagndannelse. (Dansk T. 1903. 510—25.)

Ax. Olrik: Danerne ved deres Fremtræden i Historien. (Dansk T. 1903. 9—25.)

Brudstykke af Forf.s Danmarks Heltedigtning.

J. Olrik: Anm. af Testamenter fra Danmarks Middelalder indtil 1450. Udg. af Kr. Erslev. (Hist. T. 7. R. IV, 494—502.)

Diplomatarium Norvegicum. 16. Saml. 1. Halvdel. 17. Saml. Romerske Oldbreve udg. af *G. Storm* og *H. J. Huitfeldt-Kaas*. 2. H. Chria.

Holstenerpræstens Krønike (Presbyter Bremensis) overs. af *Anna Hude*.

D. Schäfer: Die Hanse. Bielefeld u. Lpz.

Monographien zur Weltgeschichte 19.

Pommersches Urkundenbuch. Bd. 4. Abt. 2. 1307—10. Bd. 5. Abt. 1. 1311—16. Stettin. 4°.

S. Larsen: Niels Ebbesens Vise. (Aarb. f. nord. Oldk. o. Hist. 2. R. XVIII, 73—147.)

E. Daenell: Die staatsrechtliche Stellung Schleswigs zu Dänemark im Zeitalter Waldemar Atterdags, Margrethes und Erichs des Pommern. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXIII, 329—38.)

E. Daenell: Der Ostseeverkehr und die Hansestädte von der Mitte des 14. bis zur Mitte des 15. Jahrh. (Hans. Geschichtsbl. f. 1902. 3—47.)

Fr. Oelgarte: Die Herrschaft der Meklenburger in Schweden. (Meklb. Jahrb. 68. Bd. 1—70.)

Hansische Findlinge im Ratsarchiv zu Rostock. Mitgeteilt von *E. Dragendorff*. (Hans. Geschichtsbl. f. 1902. 216—22.)

Bl. a. to danske Breve fra o. 1360 og 1363.

O. Wendt: Lübecks Schiffs- und Warenverkehr in den Jahren 1368 und 1369 in tabellarischer Uebersicht auf Grund der Lübecker Pfundzollbücher aus denselben Jahren. Lübeck.

Meklenburgisches Urkundenbuch. Bd. XXI. Schwerin. 4°.

1386—90.

Svenskt Diplomatarium från och med år 1401. IV. Supplement till åren 1401—20, utg. genom *K. H. Karlsson*. H. 1. Sthlm. 4°.

W. Christensen: Dansk Statsforvaltning i det 15. Aarhundrede.
Anm. af E. Arup (Hist. T. 7. R. IV, 529—58).

P. v. Hedemann: Fragen der älteren Verwaltungsgeschichte. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXIII, 277—85.)
Anm. af W. Christensens Bog.

Kr. Erslev: Samfund og Stat i Danmark ved Middelalderens Slutning. P.
Grundrids ved folkelig Universitetsundervisn. Nr. 75.

F. Bruns: Die Lübische Ratschronik des 15. Jahrhunderts und ihre Verfasser. (Hans. Geschichtsbl. f. 1902. 183—202.)

A. Main: The Emperor Sigismund. Oxford.

Akter rörande ärkebiskopsvalet i Uppsala 1432. Utg. af *A. Lindblom*. Uppsala.

Alexandra Skoglund: De yngre Axelsönernas förbindelser med Sverige 1441—87. Uppsala. Akad. afh.

Ph. Schwartz: Die Fehde Dorpats mit den Stamern und Genossen. (Sitzungsber. d. Gesellsch. f. Gesch. u. Altertumskunde der Ostseeprovinsen Russlands a. d. Jahre 1902. 158—69.)
Bl. a. om Axelsønnerne.

E. Arup: Den finansielle side af erhvervelsen af hertugdømmerne 1460—1487. (Hist. T. 7. R. IV, 317—88, 399—489.)

Hansisches Urkundenbuch. Bd. 9. 1463—70. Bearb. von *W. Stein*. Lpz. 4⁰.

Urkunden-Buch der Stadt Lübeck. 11. Th. Lief. 3—4. Lübeck. 4⁰.
1466—68.

C. E. Reventlow: Freskerne paa Slottet Malpaga fremstillende Kong Christiern I's Besøg hos Bartolomeo Colleoni. Tvær-Fol.
Ogsaa med fransk Titel.

Troels-Lund: Dagligt Liv i Norden i det 16. Aarhundrede. Folkeudg. 1.—24. H.

S. Riezler: Geschichte Baierns. 5.—6. Bd. Gotha.
1508—1651.

Fr. Wagner: Der Schatz der Kurfürstin Elisabeth von Brandenburg. (Hohenzollern-Jahrbuch VI (1902), 70—101.)
1526 overgivet til Christiern II.

J. Mankell: Öfversikt af svenska krigens och krigsinrättningarnes historia. II. Nyare tiden 1526—1611. 2. Krigsinrättningarne och krigskonsten. Sthlm.

The Cambridge Modern History. Vol. II. The Reformation. Cambridge.

Kap. 17 (S. 599—633): The Scandinavian North (af *W. E. Collins*).

F. Meldahl: Kong Frederik I's Monument i Slesvig Domkirke. (Architekten V, 389—91.)

H. F. R(ørdam): Fra Grevefejdens Tid. (Kirkehist. S. 5. R. II, 198—200.)

J. Girgensohn: Ein Brief Johann Bugenhagens und die Treptower Vitte in Dragör. (Hans. Geschichtsbl. f. 1902. 165—80.)

1538.

Politische Korrespondenz des Herzogs und Kurfürsten Moritz von Sachsen. Herausg. v. *E. Brandenburg*. 2. Bd. 1. Hälfte. Lpz.

1544—45.

E. Madsen: Christian III's Rejse i Jylland 1546. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. III, 418—52.)

Konung Gustaf I's Registratur. Utg. genom *J. A. Almquist*. XXI. 1550. Sthm.

Handlingar rör. Sveriges historia. 1. serien.

H. Møller: Ein hochdeutsches und zwei niederdeutsche Lieder von 1563—65 aus dem siebenjährigen nordischen Kriege. Mit einem Anhang: Deutsche Lieder aus der Grafenfehde. (Abh. d. k. Ges. d. Wissensch. zu Göttingen. Philol.-hist. Cl. N. F. Bd. 6. Nr. 3.)

G. Julin: Brott mot folkrätten under 1500-talets svenska diplomati. (Sv. hist. T. XXIII, 318—52.)

Bl. a. om Fængslingen i Kbh. 1563 af Erik XIV's Gesandtskab til Hessen.

P. Hasse: Die Seerüstungen Lübecks im Kriege gegen Schweden 1563—1570. (Mittheil. d. Vereins f. Lübeck. Gesch. 11. H. 42—67.)

O. Söderquist: Studier rörande förhållandet mellan Johan III och hertig Karl (1576—1582). (Sv. hist. T. XXIII, 197—240.)

Kancelliets Brevbøger. Udg. v. *L. Laursen*. 1580—83.

Königin Elisabeth und die Hansestädte im Jahre 1589. Eine englische Staatsschrift. Mitgeteilt von *K. Höhlbaum*. (Hans. Geschichtsbl. f. 1902. 137—64.)

Frederik II's Stilling berøres ofte.

H. F. Rørdam: Fra Faaborg ved Aaret 1600. (Kirkehist. S. 5. R. II, 200—202.)

F. Bæhrendtz: Striden om Kalmar år 1611. (Meddelanden från Kalmar läns fornminnes förening 1903. 66—103.)

E. Wiese: Die Politik der Niederländer während des Kalmarkriegs (1611—13) uud ihr Bündnis mit Schweden (1614) und den Hansestädten (1616). Heidelb.

(= Heidelberger Abhandlungen zur mittleren und neueren Geschichte 3. Heft.)

Schütz von Brandis: Übersicht der Geschichte der Hannoverschen Armée 1617—1866. Bearb. von *J. v. Reitzenstein*. Hannover u. Lpz.

Quellen u. Forschungen zur Geschichte Niedersachsens. Bd. 14.

Fr. Arnheim: Gustav-Adolfs Gemahlin Maria-Eleonora von Brandenburg. 1. Gustav-Adolfs Brautwerbung. (Hohenzollern-Jahrbuch VII, 186—222.)

Balck: Meklenburg im 30-jähr. Kriege. (Meklb. Jahrb. 68. Bd. 85—106.)

C. O. Nordensvan: Värmlands regementes historia. 1. h. 1623—1718. Sthlm.

H. Freudenberger: Hamburgs Streit mit Christian IV von Dänemark über den Glückstädter Zoll 1630—45. Hamburg 1902.

Sveriges Traktater med främmande magter. 5. delen IV. 1632 samt Bihang. Utg. af *C. Hallendorff*. Sthlm.

A. Zettersten: Svenska flottans historia åren 1635—1680. Sthlm.

K. R. Melander: Die Beziehungen Lübecks zu Schweden und Verhandlungen dieser beiden Staaten wegen des russischen Handels über Reval und Narva während der Jahre 1643—53. (Historiallinen Arkisto XVIII, 1—81.)

Svenska Riksrådets Protokoll utg. genom *S. Bergh*. X. 1643, 1644. 1. H. Sthlm.

Handlingar rörande Sveriges historia. 3. serien.

Statholderskabets Extraktprotokol af Supplicationer og Resolutioner 1642—1650. Udg. fra det norske Rigsarkiv. 2. Bd. 1. H. Chria.

1647—48.

A. Lübbers: De oldenborgske Kongers og deres nærmeste Families Sygdomme og Død. (Ugeskr. f. Læger 1903. 193—203, 557—68, 1081—94.)

1648—99.

S. R. Gardiner: History of the Commonwealth and Protectorate 1649—60. Vol. III. 1654—56. Supplementary chapter. London.

S. Natt och Dag: Från Östersjöpolitikens dagar. 4. Carl Gustafs första krig mot Danmark. (Illustrerad Militärrevy III (1902), 466—84.)

A. Gloy: Der Schwedenkönig Karl X Gustav in Schleswig-Holstein. (Die Heimat XIII, 13—17.)

L. Weibull: Efter Roskilde fred (fortsat). (Hist. T. f. Skåneland I, 217—53.)

Roessel: Die Erste Brandenburgische Flotte im Schwedisch-Polnischen Kriege 1658—60 und ihr Kommandeur Obrist Johann von Hille. Berlin.

A. Waddington: Un mémoire d'Abraham de Wicquefort en 1659. (Bijdragen en Mededeelingen van het Hist. Genootschap te Utrecht XXIV, 1—58.)

J. O. Evjen: Die Staatsumwälzung in Dänemark im Jahre 1660. Lpz. (Inaug.-Diss.)

M. Philippson: Der Grosse Kurfürst Friedrich Wilhelm von Brandenburg. III. Berlin.

J. C. W. Hirsch: 3 Rytterofficerer (fra Krigen 1675—79). (Vort Forsvar Nr. 594. 595, 600.)

F. H. Schwanwedel, Joh. Rantzau og P. Steen.

N. Wimarson: Sveriges Krig i Tyskland 1675—79. II. Lund.

N. Wimarson: En ifrågasatt diversion mot Danmark 1676—1677. (Sv. hist. T. XXIII, 1—24.)

H. Philippsen: Ein Schleswig-Holsteiner als schwedischer Feldmarschall. (Die Heimat XIII, 39—43.)

Paul Würtz, Baron af Ornholm, c. 1600—1678.

Oberst Georg Reichweins Forslag til Alarm- og Samlingspladse i Krigstid. (21. Sept. 1676.) Oberst N. C. Reichweins Forslag om Armeens Forstærkelse. (15. April 1710.) Meddelte af Frk. *M. Huitfeldt*. (Meddel. fra det norske Rigsarchiv II, 379—85.)

P. S. Vig: Nogle engelske Meddelelser om danske Soldater i England 1689. (Personalhist. T. 4. R. VI, 173—75.)

H. E. Friis: Brudstykker af det oldenborgske Kongehus' Historie. II. Fra Kong Frederik IV til Dronning Caroline Mathildes Død.

Cl. Adelsköld: Karl XII och Svenskarne. II. Sthm.

R. Wagner: Der Güstrowsche Erbfolgestreit. II. (Meklb. Jahrb. 68. Bd. 107—76.)

1700 ff.

A. P. Tuxen, C. L. With, A. L. Hansen: Felttoget i Skåne 1709—10. (= Bidrag til den store nordiske Krigs Historie 2. Bd.)

Anm. af *A. Liljefalk* (Letterst. T. 1903. 329—32).

A. Stille: Kriget i Skåne 1709—10. Sthlm.

J. F. Chance: The Northern Question in 1716. (The English Hist. Review XVIII, 676—704.)

J. F. Chance: The Swedish Plot of 1716—17. (The English Hist. Review XVIII, 81—106.)

J. O. Wahl: Felttogene 1716 og 1718. (Norsk milit. T. 66. Bd. 1—17, 157—69, 251—82, 315—36, 379—98, 423—47, 483—95.)

Ogsaa som Særtryk.

J. O. Wahl: Krigsretssagen mod fænrik Neuspitzer m. fl. (Et bidrag til felttoget 1718's historie.) (Norsk milit. T. 66. Bd. 609—24.)

C. A. Volquardsen: Über die Ereignisse des Jahres 1721 in schleswigscher Geschichte. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXIII, 286—324.)

P. Brock: De to Grønlændere Keperoek's og Poek's Besøg i Danmark 1724. (Ill. Tid. 45. Bd. Nr. 4.)

B. Stübel: Chr. Henrich Heineken, das Lübecker Wunderkind. (Mittheil. d. Vereins f. Lübeck. Gesch. 11. H. 8—34.)

Var i Kbh. hos Frederik IV 1724.

T. W.: En förklaring af grefve Carl Gyllenborg angående hans förhållande till pretendenten [ɔ: Karl Frederik af Holsten-Gottorp.] (Sv. hist. T. XXIII, 283—88.)

1726.

Kong Christian VI's egenhændige Breve til Greve Frederik Danneskjold-Samsøe 1734—45. Meddelt af *J. Estrup*. (Danske Magazin 5. R. V, 155—92.)

Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll från och med år 1719. XVI. 1746—47 (II) 1. h. Sthm. (1902.)

Politische Correspondenz Friedrichs des Grossen. XXVIII—XXIX. Berlin.

1769—70.

L. Bobé: Portræter af Dronning Caroline Mathilde og Struensee. (Kunst V, H. 1—2.)

F. H.: Den Struensee'ske Proces. (T. f. Retsvid. XVI, 125—27.)

Anm. af E. Holm: Danmark-Norges Historie 1720—1814. IV. 2. Afd.

Votum afgivet af Schack-Rathlou i Gehejmestatsraadet i Anledning af den over Enevold Brandt fældede Kommissionsdom. Medd. af *E. Holm*. (Hist. T. 7. R. IV, 271—74.)

Kinder: Herzog Peter Friedrich Wilhelm von Oldenburg in Plön 1777—1823. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXIII, 189—235.)

Hedvig Elisabeth Charlottas Dagbok, öfvers. och utg. af C. C. Bonde. II. Sthlm.

1783—88. Anm. af *N. Erdmann* (Ord och Bild XII, 59—63).

V. K. Wittichen: Preussen und England in der europäischen Politik 1785—88. Heidelberg 1902.

Fürstin Pauline zur Lippe und Herzog Friedrich Christian von Augustenburg. Briefe aus den Jahren 1790—1812. Herausg. von *Paul Rachel*. Lpz.

R. Petersen: Johan Kaspar Lavaters Liv.

Bl. a. ogsaa Rejsen til Danmark 1793.

Johann Caspar Lavater. 1741—1801. Denkschrift zur 100. Wiederkehr seines Todestags. Zürich 1902. 4⁰.

C. E. Jensen og *F. Borgbjærg*: Socialdemokratiets Aarhundrede. 42.—64. H. 4⁰.

Victor Hansen: Den svenske Flaade i April 1801. (Dannebrog 2. Septbr.; ogsaa Vort Forsvar Nr. 594.).

C. Grimberg: De diplomatiska förbindelserna mellan Sverige och Preussen 1804—1808. (Göteborgs Högskolas Årsskrift. IX. 1903. Nr. 1.)

Prisonbreve af *Jakob de Lange*. Meddelt af *B. E. Bendixen*. (Skrifter udg. af Bergens hist. Forening Nr. 9. IV. 1—11.)

Fra Krigen 1807—14.

L. Bobé: En engelsk Krigsfanges Oplevelser i Jylland i Vinteren 1808. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. III, 369—417; jfr. sst. 547.)

Frederik Julius d'Orignys Dagbog over Begivenhederne under de spanske Troppers Ophold i og ved Roskilde. Ved *G. L. Wad*. (Fra Arkiv og Museum II, 22—42.)

K. Schmidt: Aktstykker vedrørende de fremmede Troppers Ophold i Danmark i 1808 (Forts.). (Odense Progr. 1903.)

Bernadotte och spanjorerna i Danmark 1808. (Stockholms Dagblad 1902, Nr. 94, 96, 98.)

To Breve fra P. C. Asbjörnsens Fader. Et lidet Interieur fra Krigstiden 1808. Ved *L. Daae*. (Hist. S. II, 142—44.)

R. Meissner: Bref Geirs biskups Vídalíns 1809. (Eimreiðin IX, 45—48.)

C. T. Sørensen: Bernadotte i Norden eller Norges Adskillelse fra Danmark og Forening med Sverig. 3.—7. H.

Anm. af *Ax. Liljefalk* (Vort Forsvar Nr. 581).

N. Höjer: Herman Wedel-Jarlsberg och den svensk-norska unionen. (Läsning för svenska folket 1903, 161—88, 241—69.)

L. Tingsten: Öfversikt af fälttåget i Holstein år 1813. (Kungl. Krigsvetenskaps-Akademiens T. 1903. 481—97, 513—33.)

To Breve fra Christian Frederik til Prins Vilhelm af Holstein-Beck 1813—1814. Ved *Yngvar Nielsen*. (Norsk hist. T. 4. R. II, 218—26.)

Claus Pavels historiske Dagbøger for Aarene 1817—22. Udg. af *L. Daae*. 2. Bd. 6. H. (= Norsk hist. T. 4. R. II, 6. H.) Chria.

A. Aubert: Thomas Fearnley. 1802—1842. (Letterst. T. 1903. 475—87.)

Bl. a. om hans Indtryk i Kbh. i 20erne.

J. H. Löhmann: Ein Lied von Schleswig-Holstein aus dem Jahre 1846. (Die Heimat XIII, 225—27.)

P. Hennings: Der Silberschatz der Augustenburger. (Die Heimat XIII, 135—36.)

1848.

B. Schöldström: Svenskarne under Dannebrogen 1848—1850. Biografiska data. Jämte utdrag ur de frivilliges berättelser från fältlifvet.

Skrifter och Handlingar utg. genom Svenska Autograf Sällskapet. VI.

O. Bülow: Om Kampen ved Alssund 13. April 1849. (Vort Forsvar Nr. 582.)

Et 6. Juli-Minde. (Vort Forsvar Nr. 591.)

Aus den letzten Tagen der Erhebung. Tagebuchblätter des Färbermeisters *Schultz* in Kappeln. Mitgeteilt von *R. Petersen.* (Die Heimat XIII, 208—11.)

Jansen: Grossherzog Nikolaus Friedrich Peter von Oldenburg. Oldenburg.

P. Andræ: Andræ og Fællesforfatningen af 2. Okt. 1855. En politisk Monografi med Bidrag til Belysning af Andræs Samtidige.

A. Møller: Minder fra det store Studentertog i 1856. (Vor Ungdom 1903. 167—202.)

H. L. Møller: 40 Aar. (Dansk T. 1903. 715—22.)

Chr. IX's Regering.

Kong Christian IX. (Ill. Tid. 45. Bd. Nr. 6.)

Artikler af A. Thorsøe, Nieuwenhuis, F. v. Jessen, C. Muusmann.

S. A. Tooley: The life of queen Alexandra. London 1902. 4⁰.

A. Liljefalk og *O. Lütken*: Vor sidste Kamp for Sønderjylland, fortalt for Folket. 1.—13. H. 4⁰.

J. P. F. F. Hillebrandt: Fra 64. (Nyt T. 1903. 276—95.)

Revertera: Erinnerungen aus dem Jahre 1864. (Deutsche Revue Okt. 1903.)

L. S. Hansen: Mine Oplevelser i Olderup i den nærmeste Tid efter Dannevirkes Rømning 5. Febr. 1864. (Sønderjydske Aarbøger 1903. 161—95.)

A. Jørgensen, Vrigsted: Sankelmark d. 6. Febr. 1864. Med Efterskrift af Ax. Liljefalk. (Vort Forsvar Nr. 580, jfr. 582 og 586.)

C. L. F. Berg: Sankelmark den 6. Febr. 1864. Med Efterskrift af Ax. Liljefalk. (Vort Forsvar Nr. 581.)

Joh. D. Paulsen: En Sønderjydes Livserindriuger og Uddrag af hans i Krigsaaret 1864 førte Dagbog. Esbjerg.

Ellen Jørgensen: De engelske Partiers Stilling til den dansk-tyske Strid 1864. (Dansk T. 1903. 740—51, 835—44.)

J. Morley: The Life of William Ewart Gladstone. Vol. I—III. London.

Bl. a. om engelske Stemninger 1864.

P. Munch: Striden om den danska statsförfatningen 1866—1901. Sthlm.

Studentfören. Verdandis Småskrifter Nr. 114.

P. de la Gorce: Histoire du second Empire. T. 6. Paris.

P. Andræ: Danmark og Krigen 1870. (Tilskueren 1903. 658—64.)

P. Munch: Det danske Socialdemokrati. (Nordisk Revy I, 175—83.)

V. Hørup i Skrift og Tale. 10.—17. H.

Sveriges och Norges traktater med främmande magter. Sveriges traktater XIII. Sveriges och Norges traktater IV. I. 1878—85. Utg. af *C. Sandgren*. Sthm. (1902). 4°.

H. J. Hansen: Tydskland, England, Danmark. Et Bidrag til hjemlig Kundskab om de to Stormagter og om vor egen Situation.

Th. Brix: Zur Beleuchtung der deutsch-dänischen Freundschaft. Kiel.

H. L. Møller: Højre efter Systemskiftet. (Dansk T. 1903. 244—62.)

J. Schovelin: „Højre efter Systemskiftet". En Replik. (Dansk T. 1903. 339—46.)

V. Lassen: Højres Metamorfose. (Tilskueren 1903. 946—54.)

J. A. Bach: Venstre i København. P.

Socialdemokratiet og Rigsdags-Virksomheden 1901—03. Aarhus. P.

Ikke i Bogh.

Fra Rigsdagen (1902—03).

Trykt som Manuskript. Ikke i Bogh.

P. Munch: Hvad Valgene betød. (Det ny Aarhundrede I, 45—50.)

J. Lund: Praktisk Skandinavisme. (For Kirke og Kultur 1903. 136—42, 230—39.)

Topografi.

Fr. Kähler: Forschungen zu Pytheas' Nordlandsreisen. Halle.

Trap: Beskrivelse af Kongeriget Danmark. 3. omarb. Udg. 54.—61. H.

(*H. Trier*:) Et Interiør fra de 32 Mænds Tid. Aktstykker omhandlende et Københavns Borgerrepræsentanter tilhørende Portræt af Frederik VI.

Ikke i Bogh.

Fr. Schiøtt: Kjøbenhavnske Nybygninger ved næstsidste Aarhundredskifte. (Architekten V. Tillægshæfte.)

V. Klein: Kristiansborg Slot. (Architekten VI, 37—42.)

J. V. Haase: Christiansborg Slots Genopførelse. (Architekten VI, 130—39.)

P. Brock: Historisk Realregister over Rosenborg-Samlingens Forøgelser 1851—1903.

Ikke i Bogh.

A. C. Karsten: Kjøbenhavns Raadhus. Med 12 Planer. 4°. P.

Ikke i Bogh.

P. V. Jensen-Klint: København Rådhus. (Letterst. T. 1903. 291—314.)

F. A. G. Holland: Kjøbenhavns nye raadhus. (Samtiden 1903. 405—16.)

Kjøbenhavns Raadhus. (Architekten V, 161—71, jfr. 341—45, 534—36.)

Fra Kjøbenhavns nye Raadhus. (T. f. Industri IV, 5—20, 33—40, 53—66.)

G. L. Grove: Har Christianshavn haft sit eget Raadhus? (Fra Arkiv og Museum II, 1—21.)

Fr. Opffer: Østsjælland i sidste Halvdel af Aarhundredet. (Østsjæll. Aarb. III, 61—83.)

C. Muusmann: Bregentved. (Ill. Tid. 45. Bd. Nr. 4.)

G. Esmann: Dyrehaven. (Ill. Tid. 44. Bd. Nr. 28—29.)

J. Stefansson: Jarlen af Bothwell og hans Grav i Faarevejle Kirke. (Ill. Tid. 44. Bd. Nr. 42.)

(*Fr. Opffer*:) Kjøge i gamle Dage. (Østsjæll. Aarb. III, 1—38.)

Rusticus: En By i Fest. Præstøs 500 Aars Jubilæum. (Ill. Tid. 44. Bd. Nr. 23.)

H. Storck: St. Bendts Kirke i Ringsted. (Architekten V, 414—20.)

Fr. Beckett: Rygaard og Hesselagergaard. (Architekten V, 420—28.)

St. Mikaels Kirke i Slangerup. (Ill. Tid. 45. Bd. Nr. 13.)

Spero: Sorø Kloster og Klosterkirke. (Nationaltidende og Dagbladet 1. Marts 1903.)

J. Kornerup: Om Storeheddinge Kirke. (Kirkehist. S. 5. R. I, 563—70.)

C. M. Schmidt: Tersløsegaard. (Kunst. 4. Aarg. 11. H.)

N. Pedersen: Kirken i Tibirke. Et Bidrag til dens Historie. Fredensborg. 4°.

J. Wiborg: En gammel Mønsbeskrivelse. Skrevet paa Latin o. ved Aar 1679. Overs. p. Dansk af Præsten Jean With ca. 1701. Stege (1902). 4°.

Ikke i Bogh.

Fr. Schiøtt: Glorup. Et Rejseminde. (Architekten V, 436—41.)

Hesbjerg. Smaa historiske Notitser. Odense.

Ikke i Bogh.

E. Dam: Odense Løveapoteks Historie 1549—1903. (Odense.) 4°.

H. R.: Eiler Rønnovs Gaard i Odense. (Ill. Tid. 45. Bd. Nr. 9.)

Om Svendborg. Illustreret Beskrivelse af Byens Tilblivelse og Udvikling til Nutiden. Fortalt af en gammel Svendborger.

Festskrift ved Rudkøbing Borgerforenings 50 Aars Jubilæum 18. Jan. 1853—18. Jan. 1903. Rudkøbing.

Trykt som Manuskript. Ikke i Bogh.

Hansen: Veränderungen auf der Karte von Jütland. (Globus 83. Bd. Nr. 3.)

L. Mylius-Erichsen: Den jydske Hede før og nu. 15.—32. H. 4°.

Hansen: Alte Ortsnamen der cimbrischen Halbinsel als Anhalt für die Stammesangehörigkeit der Bewohner. (Die Heimat XIII, 97—102.)

L. N. Hedelund: Budolfi Kirke i Aalborg. (Ill. Tid. 45. Bd. Nr. 1.)

G. V. Hansen: Kong Kristian IX's Pontonbro over Limfjorden 1865—1900. Aalborg. 4°.

Aarhus. Byens Historie og Udvikling gennem 1000 Aar. Med Billeder af J. Ølsgaard. Teksten af *F. Beckett, R. Berg, J. Clausen, A. Jensen*. 1. H. 4°.

Dronninglund. (Ill. Tid. 44. Bd. Nr. 15.)

J. Vedel: Frydenstrand Sanatorium. (Højskolebl. XXVIII, 909—16, jfr. *A. Malte-Nielsen* smst. 1049—52.)

J. M.: Frydenstrand Sanatorium. (Ill. Tid. 44. Bd. Nr. 37.)

P. Severinsen: Et østjydsk Valfartsted fra Middelalderens Slutning. (Kirkehist. S. 5. R. II, 185—86.)

St. Eobanus i Gynderup (ɔ: Ginnerup ved Kolindsund).

S. Nygaard: Bidrag til nogle jydske hovedgaardes historie i nyere tid 1660—c. 1850. II. Ormholt. (S. t. jydsk Topogr. og Hist. 3. R. III, 481–526.)

E. Egeberg: Folkesanatoriet i Silkeborg. (Højskolebl. XXVIII, 1205—12.)

J. Clausen: Skamlingsbanken. Kolding. P.

J. Clausen: Talerstolen paa Skamlingsbanken. (Højskolebl. XXVIII, 15—24.)

J. Mørck: Sæby. (Den danske Turistforenings Aarsskrift 1903. 45–52.)

H. Krarup: Vejerslev Kirke paa Mors. (Højskolebl. XXVIII, 1677—82.)

G. Saxild: Viborg Domkirke. (Danske Domkirker II.) (Den danske Turistforenings Aarsskrift 1903. 20—44.)

J. Richter: Et Par gamle Mindetavler i Ølgod Kirke. (Fra Ribe Amt 1903. 124—37.)

Over Hr. Søren Jensen i Ølgod og hans Sønnedattersøn Iver Pedersen Hemmet.

J. Langfeldt: Beiträge zur Erklärung schleswigscher Ortsnamen. (Die Heimat XIII, 71—72, 183—86.)

Dagshistorie 1902. Tildragelser vedrørende Nordslesvig, optegnede efter Tidsfølgen. (Sønderjydske Aarbøger 1903. 311—16.)

Th. P.: Fra Sønderjylland. (Højskolebl. XXVIII, 381—84, 825—30, 915—22, 1143—50, 1363—68, 1721—28.)

H. P. Hanssen-Nørremølle: Køllerpolitiken. (Sønderjydske Aarbøger 1903. 254—300.)

Th. Petersen: De danske Aarsmøder i Aabenraa 1902 og 1903. (Sønderjydske Aarbøger 1903. 301—10.)

A. B. Thorson: Nordslesvig og Nutidens nationale Kulturopgave. Til Minde om Gustav Johannsen.

E. Falck: Sproggrænse contra Rigsgrænse.

J. Johansen: Dansk Nødværge mod den tyske Stormflod. Med et Mindeord over den afdøde Forfatter af *J. Jessen*. 2. Opl. Odense.

P. Langhans: Deutsche Gewinn- und Verlustliste für 1902. I. Nord-Schleswig. (Deutsche Erde 2. Jahrg., 1. H.)

K. Strackerjahn: Dänische Friedensstörer. Aus dänischen Quellen erläutert. 1. Teil. In Schleswig selber. Hadersl.

J. Clausen: Johannesgerningen i Sønderjylland. (Højskolebl. XXVIII, 111—18, 137—44, 205—12.)

Ogsaa som Særtryk. Kolding. P.

S. Müller og *C. Neergaard*: Danevirke, archæologisk undersøgt, beskrevet og tydet. (Nordiske Fortidsminder. 5.—6. H. S. 197—297.) 4⁰.

Ogsaa som Særtryk. Anm. af M. M[ackeprang] (Hist. T. 7. R. IV, 392).

H. Philippsen und *C. Sünksen*: Führer durch das Dannewerk. Hamburg. P.

H. Kjær: Hedeby og Danevirke. (Ill. Tid. 45. Bd. Nr. 2—3.)

Chr. Kock: Eckernfördes Notlage zur Zeit des nordischen Krieges. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXIII, 252—62.)

C. Voigt: Flensburg um das Jahr 1600. (Die Heimat XIII, 123—30, 245—49.)

K. Mühlke: Die Erhaltung des Norderthores in Flensburg. (Die Heimat XIII, 201—04.)

J. Holm: Fra et Besøg i Flensborg og Omegn. (Højskolebl. XXVIII, 399—404.)

C. Nyrop: Sankt Knudsgildet i Flensborg. (Sønderjydske Aarbøger 1903. 63—107.)

D. Sax: Ursprung und Gründung der Stadt Friedrichstadt. (Die Heimat XIII, 217—22.)

P. Krause: Friedrichstadt, eine holländische Stadt in Schleswig-Holstein. (Die Heimat XIII, 271—75.)

R. Schmidt: Schloss Gottorp. 2. Ausg. Heidelb. 4⁰.

A. Lütken: Erindringer fra Gottorp Slot. (Ill. Tid. 45. Bd. Nr. 6.)

Th. Petersen: Rømø. Et Bidrag til Øens Historie og Beskrivelse. (Sønderjydske Aarbøger 1903. 196—253.)

R. Hansen: Zur Geschichte der Besiedelung Dithmarschens. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXIII, 113—188.)

E. Baasch: Johann Heinrich Müller, der hamburgische Bevollmächtigte in Helgoland 1770—94. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXIII, 236—51.)

Detleffsen: Geschichte des Kirchspiels Herzhorn, zugleich ein Beitrag zur Kenntnis des hollischen Rechtes. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXIII, 1—112.)

J. H. Eckardt: Geschichte der Gesellschaft „Harmonie" in Kiel. Kiel. (= Mitteilungen der Gesellschaft für Kieler Stadtgeschichte 20. H.)

C. Rauch: Die Kirche zu Segeberg. (Schriften d. Vereins f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. II, 433—77.)

Ogsaa som Særtryk. Preetz. Inaug.-Diss.

W. Sager: Lauenburg an der Elbe. (Die Heimat XIII, 25—34, 49—56.)

I. Bloch: Aus dänischer Zeit. (Jahrbuch für die Geschichte des Herzogtums Oldenburg XII, 127—30.)

Z. C. von Uffenbachs Bericht über oldenburgische Zustände i. J. 1710.

V. Andresen: Gamle Christianiabilleder. (Den danske Højskole III, 270—84.)

W. M. Schjelderup: Damsgaard og dens Ejere. (Skrifter, udg. af Bergens hist. Forening Nr. 9. V, 1—54.)

O. Olafsen: Stavekirken i Granvin. (Skrifter udg. af Bergens hist. Forening Nr. 9. II, 3—5.)

H. M. Schirmer: Hedalen kirke, Gudbrandsdalen. (Aarsberetn. fra Foreningen til norske Fortidsmindesmærkers Bevaring 1902. 312—13.)

O. A. Johnsen: Hurum Herred. Kria.

H. K. Busland: Hurum før og nu. Kria 1902.

C. Berner: Undersøgelser ved Kinn, Sem og Vassaas Kirker. (Aarsberetn. fra Foreningen til norske Fortidsmindesmærkers Bevaring 1902. 206—38.)

S. A. Sørensen: Sandefjords og Omegns Industri og Næringsliv i gammel og ny Tid. Kria. 4°.

B. E. Bendixen: Om nogle nedrevne Kirker i Sogn. (Aarsberetn. fra Foreningen til norske Fortidsmindesmærkers Bevaring 1902. 304—07.)

R. Svendsen: Stange Kirke, Hedemarken. (Aarsberetn. fra Foreningen til norske Fortidsmindesmærkers Bevaring 1902. 248—70.)

P. Aasmundstad: Sødorp Kirke, Gudbrandsdalen. (Aarsberetn. fra Foreningen til norske Fortidsmindesmærkers Bevaring 1902. 271—79.)

B. E. Bendixen: Undredals Kirke i Sogn. (Aarsberetn. fra Foreningen til norske Fortidsmindesmærkers Bevaring 1902. 202—05.)

J. Z. M. Kielland: Undersøgelser ved Urnæs, Undredal, Gaupne og Røldal kirker, samt iagttagelser paa en rejse gjennem Valdres. (Aarsberetn. fra Foreningen til norske Fortidsmindesmærkers Bevaring 1902. 158—201.)

Monumenta Scaniæ historica. Diplomatarium civitatis Malmogiensis. Malmø Stads Urkundsbok. Utg. af *L. Weibull*. (Bd. 1.) Malmø 1901. 4°.

Th. Wåhlin: Stora Hammers gamla kyrka. (Hist. T. f. Skåneland I, 363—72.)

N. P-n: Illustrerad Helsingborgs Historia H. 1—22. Helsingborg 1902—03.

Th. Wåhlin: Vegeholm, en skånsk medeltidsborg under restaurering. (Architekten V, 273—83, 285—90.)

T. Engström: Öland, dess historia, land och folk. Kalmar.

L. Jacobsøn Debes: Færoe og Færoa reserata. (2. Opl.) Thorshavn.

J. Jakobsen: Keltisk Indflydelse paa Færøerne. Thorshavn 1902. 4°. P.

D. Bruun: Færøske Bygdekirker. (Architekten V, 213—19, 241—49, 257.)

H. Thuren: Færöerne i vore Dage. (Ord och Bild XII, 335—50.)

D. Bruun: Færinger. (Ill. Tid. 44. Bd. Nr. 20.)

J. Patursson: Færøsk Politik.

A. Baumgartner: Island und die Färöer. Freiburg i. B. 1902.

C. Kastman: Island, land och folk. Sthlm.

Schoener: Island in neuer Beleuchtung. (Globus 84. Bd. Nr. 8.)

Þ. Thoroddsen: Landfræðissaga Íslands. IV. 1.

W. Bisiker: Across Iceland. With an appendix by A. W. Hill. London 1902.

D. Bruun: Gennem afsides Egne paa Island. Iagttagelser foretagne paa Rejser i Skaftafellssyslerne 1899 og 1902. (T. f. Landøkon. 1903. 417—534.)
Ogsaa som Særtryk.

B. Jónsson: Rannsókn i Gullbringusýslu og Arnesýslu sumarið 1902. (Árbók hins ísl. fornleifarfélags 1903. 31—52.)

D. Bruun: De sidste Græstørvskirker paa Island. (Architekten V, 453—64.)

B. T. Melsteð: Islendinga Saga I.
Anm. af *C. Küchler* (Lit. Centralbl. 1903. 314).

Þ. Bjarnason: Ágrip af sögu Íslands. 2. útg. óbreytt. Reykjavík.

F. Boden: Die isländischen Häuptlinge. (Z. d. Savigny-Stiftung f. Rechtsgesch. Germ. Abth. XXIV, 148—210.)

A. Gebhard: Altisländische Wirtschaft. (Beilage d. Münchner Allg. Zeitung 7. Nov. 1902.)

V. G.: Stefnuskrár þingflokkanna. (Eimreiðin IX, 1—24.)

T. B. Cold: Den islandske Forfatningssag. (Nyt T. 1903. 49—61, 421—25.)

B. Th. Melsteð: Heimastjórn og Hafnarstjórn. (Andvari XXVIII, 54—66.)

Mímir. Icelandic Institutions with Addresses.

D. Bruun: Den islandske Kvinde og hendes Dragt. (T. f. Industri IV, 141—52, 157—80.)

T. Thoroddsen: Geografiske og geologiske Undersøgelser ved den sydlige Del af Faxaflói paa Island. (Geogr. T. XVII, 26—40, 93—109, 123—45.)

Þ. Erlingsson: Seyðisfjörður um aldamótin 1900. (Eimreiðin IX, 84—109.)

N. Hartz: Grønland, dets Natur, Folk og Historie. P.
Grundrids ved folkelig Universitetsundervisning. Nr. 68.

C. Ryberg: Om Erhvervs- og Befolkningsforholdene i Grønland samt Bemærkninger til Oplysning om Grønlændernes nuværende Tilstand. (Geogr. T. XVII, 69—92.)

C. Wagner: Vinterliv i Grønland Januar til April 1902. Uddrag af Breve. Med Forord af L. Wagner.
Folkelæsning Nr. 197, Smaastykker XXII, 1—29. Ogsaa som Særtryk.

Osc. Hansen: Dansk Vestindien. (Tilskueren 1903. 818—25.)

Jørgensen: Et Foredrag om de dansk-vestindiske Øer. Horsens (1902). P.
Ikke i Bogh.

Amalia Nygaard: Fra Dansk Vestindien. (Højskolebl. XXVIII, 1257--64.)

N. P. Nygaard: Fra Dansk Vestindien. (Højskolebl. XXVIII, 545—52, 577—86, 609—16.)

Biografi.

Dansk biografisk Lexikon. 129.—36. H. (XVII. Svend—Tøxen.)

P. B. Grandjean: Gravskrifter fra Kjøbenhavns nedlagte Kirkegaarde indenfor de gamle Volde. (Personalhist. T. 4. R. VI, 256—59.)

Rejseoptegnelser fra Kirker og Kirkegaarde. (Meddelte af *H. J. Huitfeldt-Kaas* (Slutn.) (Personalhist. T. 4. R. VI, 24—41.)

V. Richter: 100 Aars Dødsfald. (1791—1890.) 12.—13. H. Odense.

J. Bidstrup: Dødsfald i Danmark 1902. (Tillæg til Personalhist. T.)

Fr. Opffer: Dødsfald i Østsjælland. (Østsjæll. Aarb. III, 39—60.) 1800—1900.

T. H. Fausbøll: Slægthaandbogen. (Tillæg til Personalhist. S.)

Slægterne Gad, Gamél, Garde, v. Gerstenberg, Glahn, Goldschmidt, Gram, Grandjean, Grove, Grüner (4 Fam.), Grøn, Haffner, Hage, Halkier, Hall, Hammerich, Hammershaimb, Hansen (Gotfred Hansen, H. P. Hansen. A. N. Hansen), Grut Hansen, Gram-Hansen, Mørk Hansen, Rothe Hansen, Tuxen Hansen, Harhoff, Hartmann, Hauch, Heide, Heltzen, Hennings, Herschend, Hetsch, Hiort-Lorenzen, Lorenzen, Hofman (Bang), Hofman-Bang.

H. Munthe: Aabel, Leigh og Pavels. Slægtshistoriske Optegnelser. Chria.

Das Stammbuch Christophs von Knesebeck, eine Quelle zur Familienkunde von Schweden, Dänemark und Norddeutschland. Mitgeteilt von *H. Grössler*. (Mansfelder Blätter XVII, 167—74.)

H. F. R(ørdam): Personalhistoriske Antegnelser. (Kirkehist. S. 5. R. II, 202—05.)

Om Søren Olufsen Ørsted og Rektorer i Kolding.

O. O. Barfod: To biografiske Skitser. I. C. J. Boye. II. L. A. Bødtcher. P.

Slægtsoptegnelser fra Lier. Medd. af *H. J. Huitfeldt-Kaas.* (Meddel. fra det norske Rigsarchiv II, 394—400.)

Familierne Thorne og Faye.

Allgemeine deutsche Biographie. Lief. 234—238. (Nachträge: Christiani—Fabrici.) Lpz.

Dictionary of National Biography. Index and epitome. London.

H. Jenssen-Tusch: Skandinaver i Congo. 11.—23. H. (Aarhus.) 4⁰.

L. Schrøder: De Danske i Amerika. (Højskolebl. XXVIII, 791—94.)

L. Schrøder: De nordiske Lande og Amerika. (Højskolebl. XXVIII, 651—56; jfr. ogsaa smst. 953—55.)

H. R. Hiort-Lorenzen og *A. Thiset*: Danmarks Adels Aarbog. 1904. 21. Aarg.

A. Thiset: Danske adelige Sigiller fra det 15., 16. og 17. Aarhundrede. 19—21. H. Fol.

C.: To Borgmesteremner. (Ill. Tid. 44. Bd. Nr. 21.)

J. Jensen og J. Marstrand.

Fortegnelse over Farmaceuter og Apoteker i Danmark. Udarbejdet af Farmaceutisk Medhjælperforening. 2. Udg.

O. Damkier: Gejstlig Stat. 4⁰.

Vilh. Bang: Fyens Stifts Biskopper efter Reformationen. [Odense]. 4⁰.

Særtryk af Fyens Stiftstidende. Ikke i Bogh.

H. D. Lind: Skibspræster fra Kong Frederik II's Tid. (Kirkehist. S. 5. R. II, 129—43.)

Mandtal over Præsterne i Oslo og Hamar Stifter 1611. Meddelt af *E. A. Thomle.* (Meddel. fra det norske Rigsarchiv II, 385—93.)

J. L. Qvisling: Prester i øvre Telemarken fra de ældste Tider til omkring 1600. Skien.

Valeur: Gravskrifter over to Præster. (Kirkehist. S. 5. R. I, 765—66.)

Otto Hansen († 1630) og Hans Curtz († 1764).

G. Sch. Jensen: To gejstlige Profiler fra Begyndelsen af 19. Aarhundrede. (Kirkehist. S. 5. R. II, 106—28.)

H. H. Laurberg og O. N. Rafn.

P. N.: Den nye kommanderende General og de to nye Generalmajorer. (Ill. Tid. 44. Bd. Nr. 45.)

G. K. C. Zachariæ, M. v. Leschly, A. A. B. Kühnel.

S. Hennings og *O. Jensen*: Meddelelser om Herlovianere, som ikke ere dimitterede fra Herlufsholm. 1. H. 1849—60.

Trykt som Manuskript.

V. Richter: Meddelelser om examinati juris (danske Jurister) 1824—1894. Odense.

Trykt som Manuskript.

Ed. Jacoby: De 5 nye Overlæger ved Frederiksberg Hospital. (Ill. Tid. 44. Bd. Nr. 24.)

J. J. Voigt: Statistiske Oplysninger angaaende den polytekniske Læreanstalts Kandidater samt Fortegnelse over dens Direktører og Lærere 1829—1902.

Dødsfald (i Postetaten). (Aarbog f. d. danske Postvæsen XIII, 131—40.)

C. Jespersen, J. B. Jürgensen, A. Urne, N. C. Enevoldsen, C. H. Keller, P. F. B. Mazar de la Garde, A. C. G. Kirk, W. V. Rasmussen, A. S. Waaben, F. W. Dohm, J. C. L. Dahl.

N. Bransager: Den danske Regering og Rigsdag 1901. Biografier og Portrætter. 10.—23. (sidste) H. Supplementshefte (1901—03) ved N. Bransager og *P. Rosenkrantz.*

Medlemmerne af Folketinget. November 1903. Ved Rigsdagens Bureau.

De kgl. danske Ridderordner. Personalhistorisk Festskrift udgivet i Anledning af Christian IX's 40aar. Regeringsjubilæum paa Foranstaltning af *H. F. Grandjean.* Redigeret af *J. Madsen.* Med en Afhandling om Ridderordenernes Historie af *C. V. Nyholm.* 4⁰.

Studenterne fra 1878. Korte biografiske Oplysninger i Anledning af Studenterjubilæet 1903.

F. T.: Nekrologer [over Søofficerer]. (T. f. Søvæsen 74. Aarg. 27—30.)

A. Bærentzen, D. R. Braag, F. C. Mygind, E. S. Nyeborg, T. T. Fritsche, N. E. Mygind.

K. Langkilde: Absalon. (Nyt T. 1903. 175—95.)

H. Olrik: Absalons Betydning for Danmark. (Dansk T. 1903. 305—16.)

Dragon Peder Hansen Andkjær. (Vort Forsvar Nr. 597.)

V. Ø.: En dansk Dragon. (Ill. Tid. 45. Bd. Nr. 1.)
Peter Andkjær 1848.

L. Bobé: Slægten Ahlefeldts Historie (V). 4⁰.
Ikke i Bogh.

G. L. Grove: Om Slægter af Navnet Arenberg, Ahrenberg, Ahrensberg eller Ahrensborg i Kjøbenhavn. (Personalhist. T. 4. R. VI, 89.)

O. Geismar: Herman Bang. (Dansk T. 1903. 491—96.)

Fr. Bojsen: Chr. Barnekow paa Fregnarød Mark. (Vort Forsvar Nr. 578.)

S. C. Barth: Soldaterliv i gamle Dage. Forkortet Udg. af Livserindringer. Odense.

En Mindekrans fra Pastor Vilh. Becks Grav.

Johan Berg: Erindringer fra Rendsborg Garnison 1852—53. (Vort Forsvar Nr. 580, 581, 583.)

V. Bergsøe: Studenterleben og Studieliv. Erindringer fra Midten af forrige Aarhundrede.

Aage Friis: Bernstorfferne og Danmark. Bidrag til den danske Stats politiske og kulturelle Udviklingshistorie 1750—1835. I. Slægtens Traditioner og Forhistorie.
Anm. af J. A. Fridericia (Politiken 27. Dec.).

G. L. Grove: Om Herredsfoged Valentin Hermansen Beyer og hans Slægt. (Personalhist. T. 4. R. VI, 89.)

Nogle Træk om Jakob Bjerre og Ane Marie i Nissumby. Samlet af *M. Dalgaard* og *B. Bjerre*. Udg. af A. Fink og J. Bjerre. Lemvig.
Trykt som Manuskript. Ikke i Bogh.

V. Wanscher: Arkitekten G. Bindesbøll. 4⁰.
Blade af dansk Kunsts Historie IV—V.

J. Aakjær: Steen Steensen Blichers Livstragedie i Breve og Aktstykker. 1.—17. H.
Anm. af *A. J. Eriksholm* (Højskolebl. XXVIII, 1273—78).

(*V. A. Bloch*:) Stamtavle over Søren Blochs Descendenter. P.
Ikke i Bogh.

Karen Katrine Bojsen, f. Anker. Stege. P.

Tychonis Brahei et ad eum doctorum virorum epistolae ab anno 1588. Nunc primum collectae et editae a *F. R. Friis*. Fasc. IV. 4⁰.

Den 24. oktober 1901. (Hist. T. f. Skåneland I, 317—24.)
  Om Tycho-Brahe Fester.

G. Brandes: Erindringer. (Det ny Aarhundrede I, 3—23, 65—72, 129—36, 193—201, 257—66, 321—31.)

H. Begtrup: Georg Brandes VII—IX. (Den danske Højskole III, 119—45, 241—69, 594—638.)

A. Ipsen: Georg Brandes. En Bog om Ret og Uret. Bidrag til dansk Aandslivs Historie i de sidste Decennier af det 19. Aarh. III.
  Anm. af *A. J. Eriksholm* (Højskolebl. XXVIII, 1625—30).

A. Ipsen: Protest. Et Bidrag til Belysning af Prof. Georg Brandes' kritiske Metode. 1.—2. Opl. P.

P. Bjerge: Rigsarkivar C. F. Bricka. (Højskolebl. XXVIII, 1345—52.)

Th. Bierfreund: Carl Brummer. (Kunst V, H. 1—2.)

Et Brev fra Forfatteren Budde med Bidrag til hans Levnetsbeskrivelse. Ved *J. L. Lybecker*. (Personalhist. T. 4 R. VI, 223—33.)

P. Hennings: Thomas Buntzen. (Dansk T. 1903. 576—84.)

W. Bærentzen: Personlige Oplevelser i Boererkrigen. I—VII. (Vort Forsvar Nr. 583—89.)

Mindetavlen over Santhalmissionær Børresen. (Architekten V, 497—98.)

Pastor F. V. Christensens Minde. Rønne. P.
  Ikke i Bogh.

D. Trap: Af Stiftsprovst *Claus Daaes* Optegnelser. (Skrifter udg. af Bergens hist. Forening Nr. 9. 1—15.)
  Bl. a. om Jonas Rein og andre fra Tiden o. 1800.

D. Trap: Navnet „Deramm". (Personalhist. T. 4. R. VI, 207—09.)
  Ogsaa v. Dram.

F. Ræder: „Den lille Hornblæser". (Vort Forsvar Nr. 585.)
  Dinesen.

E. Stensgaard: Den vrede Conferentsraad og Hübertz' Aktstykker. (Særtryk af Aarhuus Stiftstidende 1. Marts 1903.)
  Om L. Engelstoft.

L. J. Laursen: P. C. Eskesen. (Højskolebl. XXVIII, 1521—30, 1569—76, 1609—16.)

L. Bobé: Bidrag til Johannes Ewalds Livshistorie. (Personalhist. T. 4. R. VI, 80—88, 91—103.)

P. V. Ørsted: Julius Exner. 4°.
Kunstner-Monografier. I.

G. L. Grove: Om en Slægt Fibiger. (Personalhist. T. 4. R. VI, 175.)

O. Finsen og *V. H. Finsen*: Slægtsbog for Familien Finsen. P. 4°.
Trykt som Manuskript.

Autobiografiske Optegnelser af Etatsraad *Lauritz Foss*. I Uddrag meddelte af *Vilh. Foss*. (Personalhist. T. 4. R. VI, 149—68, 177—93.)

A. Bing: Erhard Frederiksen. (Ugeskrift f. Landmænd 1903. 1—3, 445, 466.)

J. Þórkelsson: Æfisaga Halldórs Kr. Friðrikssonar. (Andvari XXVIII, 1—24.)

Th. Bierfreund: Lorenz Frölich. (Ord och Bild XII, 95—110.)

C. Siegumfeldt: Birkedals Avlskarl. (Den danske Højskole III, 63—80.)
Jens Jakobsen Gammelager.

Th. Møller: Henrik Gerners Afskedstale. (Kirkehist. S. 5. R. II, 144—60.)

Hauch Fausbøll: Om Toldbetjent Poul Grams Slægt. (Personalhist. T. 4. R. VI, 175.)

F. Rønning: Den grundtvigske Slægt og Guineakysten. (Højskolebl. XXVIII, 711—20, 743—50, 777—88.)

R. Andersen: Mere om den grundtvigske Slægt og Guineakysten. (Højskolebl. XXVIII, 983—88.)

R. Andersen: Minder om Pastor F. L. Grundtvig. (Højskolebl. XXVIII, 1001—06.)

Til Minde om F. L. Grundtvig. P.

Protokol for Langelands Læseselskab. Et Aktstykke til N. F. S. Grundtvigs Historie. Meddelt ved *Joh. Grundtvig*. (Den danske Højskole III, 146—86.)

H. F. Rørdam: Bidrag til N. F. S. Grundtvigs Levnedshistorie. (Kirkehist. S. 5. R. I, 722—34.)

N. F. S. Grundtvig. (Der alte Glaube 4. Jahrg. Nr. 29.)

Th. Helveg: Grundtvig i Præstø 1821. (Højskolebl. XXVIII, 563—68.)

T. Hauch-Fausbøll: Lidt om den norske Gren af Familien Gude. (Personalhist. T. 4. R. VI, 233—36.)

O. Dahl: Gunnerus' virksomhed fornemmelig som botaniker III. Joh. Ernst Gunnerus, tillæg II: Uddrag af Gunnerus' brevveksling, hefte 7, s. 1—99. (Norske Vidensk. Selsk.s Skrifter 1902. Nr. 4.)

Et Brev fra Wienerkongressens Dage. Meddelt ved *E. H. Hagerup*. (Personalhist. T. 4. R. VI, 47—51.)
Fra Gotfred Hagerup.

W. Lassen: Familien Hals. Udg. af A. W. Rasch. Kria.
Ikke i Bogh.

Harald Andreas Hansen. 24. Marts 1835—10. Dec. 1902. P.
Ikke i Bogh.

Fr. M.: Lars Hansens Soldaterliv. (Vort Forsvar Nr. 586, 587, 589.)
1864.

F. Rønning: Joh. Carsten Hauch. En Levnedsskildring med et Udvalg af hans Digte. 2. Opl. (Folkelæsning Nr. 172.)

S. Gundel: Breve fra J. C. Hauch til L. Bødtcher. (Tilskueren 1903. 838—44.)

O. A. Øverland: Oberst Hans Helgesen. Kria.

Fra Niels Hemmingsens Alderdom. (Kirkehist. S. 5. R. I, 764—65.)

E. Henriques: Stamtavlen Henriques. 4⁰. P.

A. H. Wulff: Descendenter efter Johanne Schibbye og Anders Herskind, Kjøbmand i Aalborg. 4⁰. P.

J. Thomesen: Hardangerprovsten Niels Hertzberg (1759—1844). (For Kirke og Kultur X, 433—43.)

N. C. Th. Jessen: Slægten Hincheldey og Understøttelses-anstalten for trængende Efterslægt af Medlemmerne i den ophævede civile og adskillige Stænders Enkekasse. (Personalhist. T. 4. R. VI, 42—47.)

Kr. Nyrop: Holbergiana. (Dania X, 129—45.)

J. Nordahl-Olsen: Hvad Tid blev Ludvig Holberg født? (Skrifter, udg. af Bergens hist. Forening Nr. 9. III, 19—20.)

V. Olsvig: Nogle historiske Forstudier til Holbergs Selvbiografi. Kria.

J. Bing: Holbergs ungdomsudvikling. (Letterst. T. 1903. 45—60.)

H. Høffding: Ludvig Holberg som Filosof. (Tilskueren 1903. 440—50.)

[*O. B. Wroblewski*:] Ludvig Holberg som Boghandler. (Nord. Boghandlertidende 1903. Nr. 52.)

J. Nielsen: Harald Holm. (Den danske Højskole III, 489—576.)
Ogsaa som Særtryk.

Et Medlem af Københavns Højskoleforening: Harald Holm. (Højskolebl. XXVIII, 417—22, 449—60, 487—96; jfr. ogsaa smst. 202.)

A. G. Ø. Hauch: Elisabeth Hostrup. (Det ny Aarhundrede I, 308—15.)

G. Brandes: Tale for Harald Høffding. (Dansk T. 1903. 241—43.)

G. Saxild: Et Tilbageblik. (Tilskueren 1903. 209—14.)
Om H. Høffding.

C. N. Starcke: Harald Høffding. (Tilskueren 1903. 189—208.)

E. Henrichsen: Mindetale over Hørup. (Tilskueren 1903. 332—41.)

Emma Hørup: Viggo Hørups Barndomshjem. (Det ny Aarhundrede I, 351—55.)

Emma Hørup: Digte og Optegnelser fra Hørups Ungdom. (Det ny Aarhundrede I, 355—60.)

V. Møller: Pastor Ifversens Sag. (Tilskueren 1903. 1007—14.)

H. Ussing: Den Ifversenske Sag.

Den Ifversenske Sag. (Ill. Tid. 45. Bd. Nr. 4.)

Den Ifversenske Sag. (Dansk Kirketid. 58. Bd. 94, 317—18.)

J. J. Fjord: Folkekirkens Frihed og den Ifversenske Sag. Odense.

C. Sørensen: De skammelige Dispensationer. En Udtalelse i Anledning af den Ifversenske Sag. P.

Sigurd Müller: Viggo Johansen. (Kunst V, H. 1—2.)

Kr. Erslev: Nils Kjeldsen d. 28. Febr. 1864. (Hist. T. 7. R. IV, 145—270.)

N. P. Jensen: Dragon Niels Kjeldsen. Svar til Prof. Kr. Erslev.

Dalhoff-Nielsen: Karl Larsens Skrift om Niels Kjeldsen og den militære Kritik. P.

K. Larsen: Grev Gustav Lüttichau. Med Bemærkninger af C. V. Christensen. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. III, 475—80.)

N. Møller: Kjeldsen-Røret. En Epilog. (Tilskueren 1903. 803—17.)

O. Chr. Jensen: Søren Aabye Kierkegaard. (Højskolebl. XXVIII, 1309—12, 1367—74.)

N. Teisen: Om Søren Kierkegaards Betydning som kristelig Tænker.

Festskrift i Anledning af Afsløringen af Dr. Kjærbøllings Buste. P.
Ikke i Bogh.

Terkel Klevenfeldts Breve til Carl Deichman. Ved *H. F. Rørdam*. (Danske Magazin 5. R. V, 108—54.)

J. Nordahl-Olsen: Niels Klims Levnedsløb. (Skrifter udg. af Bergens hist. Forening Nr. 9. III, 3—18.)

Mindeblade over Kristian Daniel Konradsen, Sognepræst i Hvirring og Hornborg. Samlet ved *J. Petersen*. Horsens.

C. E. A. Schøller: Fremmede Adelsslægter i Danmark. XIII. v. Koppelow. (Personalhist. T. 4. R. VI, 209—17.)

K. Koren: Stamtavle over Familien Koren. Paa Grundlag af et Slægtregister af Provst Laurentius Stub Koren. Kria. 1902—03 (Trondhjem 1898). Fol.
Ikke i Bogh.

Breve fra Sekondløjtnant *Chr. Krarup* 1849—50 (Forts.) (Vort Forsvar Nr. 582, 586, 590, 593.)

M. M. Torp: Forstander K. Kristensen, Hove. (Højskolebl. XXVIII, 161—66, 193—200.)

P. S. Vig: Otto Krogstrups Selvbiografi samt Beretning om hans Virksomhed og Død i Amerika. (Kirkehist. S. 5. R. II, 190—98.)

H. Rosenhagen: Peter Severin Krøyer. (Die Kunst 5. Jahrg. H. 5.)

K. Madsen: V. Kyhn. (Tilskueren 1903. 429—39.)

C. E. A. Schøller: Fremmede Adelsslægter i Danmark. XIV. v. Körbitz. (Personalhist. T. 4. R. VI, 217—23.)

J. la Cour: Slægten la Cour 1877—1902.
Trykt som Manuskript. Ikke i Bogh.

G. Brandes: Julius Lange. (Jul. Lange: Udvalgte Skrifter. 3. Bd. S. I—XII.)

Jul. Lange: Breve. Efterslæt. Udg. af P. Købke.

K. Madsen: Jul. Langes Breve. (Tilskueren 1903. 72—79.)

L. Bøgeskov: Skov-Kirsten. (Højskolebl. XXVIII, 33—44, 81—88, 97—108.)
Kirsten Marie Larsdatter [Lomborg].

P. Larsen: Erindringer fra min Barndoms-, Ungdoms- og Manddomstid.

Jul. Clausen: Af Orla Lehmanns Papirer. Bidrag til Danmarks Tidshistorie i det 19. Aarhundrede. (Aarhus.)

P. Munch: Orla Lehmann. (Letterst. T. 1903. 355—67.)
Anm. af Jul. Clausens Bog.

B. Nissen: Orla Lehmann. En kort Skildring af hans Liv og Gerning. Holbæk (1902.)

L. Schrøder: Edv. Lembcke. En Levnedsskildring. (Højskolebl. XXVIII, 1121—28, 1153—60, 1217—24.)
Ogsaa som Særtryk.

S. Holst Jensen: Edv. Londemann. (For Kirke og Kultur X, 596—610.)

H. R. Hiort-Lorenzen: Slægten Lorenzen fra Rinkenæs. Roskilde. 4⁰.

Stamtavle over Familien Lystrup. Af Brødrene *J.* og *S. Lystrup*, meddelt ved *H. J. Huitfeldt-Kaas*. (Personalhist. T. 4. R. VI, 72—77; jfr. *E. A. Thomle* smst. 193—207.)

L. Daae: Om den adelige Familie Lystrup eller Tordenstjerne. (Personalhist. T. 4. R. VI, 77—80.)

H. Kau: Angelboen Claus Manicus. Efter „Nordslesvigsk Søndagsblad“ i Foraaret 1903.
Særtryk af „Berl. Tidende“.

A. T. Gløersen: Slægten Meidell i Norge og Danmark. 2. (sidste) H. Kria. 4⁰.

L. Tscherning: De Meza i 1864. (Det ny Aarhundrede I, 288—94.)

General de Meza i 1864. (Vort Forsvar Nr. 600.)

H. Koch: D. G. Monrad. (Nyt T. 1903. 397—420.)

L. A. Hauch: J. H. Monrad. P.

Taler ved J. H. Monrads Bisættelse. P.

H. Munthe: Om en Præsteslægt Mørch i Skedsmo. (Personalhist. T. 4. R. VI, 260—64.)

P. A. Rosenberg: Rasmus Nielsen. Nordens Filosof.
Anm. af L. Nyegaard (Højskolebl. XXVIII, 1485—94).

H. Olrik: Et bidrag til Søren Norbys historie. (Hist. T. 7. R. IV, 490—93.)
Et Brev fra Karl V til Vicekongen af Neapel 1529.

J. Aarsbo: H. Nutzhorn. (Højskolebl. XXVIII, 225—42.)

(*P. Bjerge*:) Højskolelærer Heinrich Nutzhorn. 1833—20. Febr.—1903. Kolding. P.
Ikke i Bogh.

J. Aarsbo: Cora Nygaard. (Højskolebl. XXVIII, 1655—64.)

A. Jantzen: Lorents Peter Nørholm. (S. t. jydsk Topogr. og Hist. 3. R. III, 546.)

L. Schrøder: Peder Palladius. (Fra Ribe Amt 1903. 21—35.)

M. Eskesen: Eske Dalsgaard Pedersen. (Højskolebl. XXVIII, 129—38.)

V. la Cour: Mikkel Pedersen Gønge. En Friskyttefører fra Syvaarskrigens Tid. (Vort Forsvar Nr. 591—93.)
Ogsaa som Særtryk.

Breve fra Kongsberg 1791—92. Ved *L. Daae*. (Personalhist. T. 4. R. VI, 237—54.)
Fra Peter Petersen til Carsten Anker.

A. Jantzen: Om nogle Medlemmer af Slægten „Piper" i ældre Tid. (Kirkehist. S. 5. R. I, 737—55.)

H. Hansen: Slægten „Piper" i ældre Tid. (Kirkehist. S. 5. R. II, 205—07.)

G. Grove: Slægten Plum. Meddelelser om Mandslinien af den fra Borger i Ribe Frands Madsen og hans Sønnesøn Prof. juris Claus Plum nedstammende Slægt Plum fra o. 1500 til o. 1900. Udg. til Minde om Hundredaarsdagen for Sognepræst Niels Munk Plums Fødsel, 17. Aug. 1903, af dennes Børn.
Trykt som Manuskript.

H. Kau: Flensborgeren Jakob Plaetner, vore saarede Soldaters Velgjører under Krigen 1864. (Folkelæsning Nr. 198, Smaastykker XXII, 31—72.)
Ogsaa som Særtryk.

A. Aumont: Emil Poulsen og dansk Skuespilkunst. (Ord och Bild XII, 117—24.)

S. Kjær: Svend [Povlsen] Gjønge efter Svenskekrigen. (Fra Arkiv og Museum II, 42—75.)

O. Borchsenius: Bakkehus-Udstillingen. (Ill. Tid. 44. Bd. Nr. 50.)

O. Borchsenius: Interiører fra Bakkehuset. (Ill. Tid. 44. Bd. Nr. 35; jfr. Nr. 34.)

Sophie F.-L.: Kamma Rahbek og Chr. Molbech.
Ikke i Bogh.

C. S. Petersen: Et bidrag til Rasks levned. (Dania X, 155—70.)

Bréf frá R. Rask til Árna Helgasonar. (Tímarit hins ísl. bókmentafélags XXIV, 194—96.)

D. Simonsen: Om Martyren Rasmus fra Kalundborg. (Kirkehist. S. 5. R. I, 763—64.)
Brændt i Sevilla 1562.

C. B. Reventlow: En dansk Statsmands Hjem omkring Aar 1800. Breve fra Grevinde Sophie Frederikke Louise Charlotte Reventlow, f. v. Beulwitz. II. 1801—21. 4⁰.

G. Brandes: Christian Richardt. Tale ved Afsløringen af Chr. Richardts Byste i Studenterforeningen. (Dansk T. 1903. 1—8.)

J. C. W. Hirsch: Generallieutenant Rodsteen og det Coijetske Bibliotek. (Danske Magazin 5. R. V, 97—107.)

L. Andersen: J. J. Rosendal. Et Mindeskrift. 2. Udg. Kolding.

P. Johansen: Vilhelm Rosenstand. (Kunst. 4. Aarg. 10. H.)

S. Holst Jensen: Skottefruen. (For Kirke og Kultur X, 265—79.)
Anna Rustung.

H. C. Nielsen: Valdemar Rørdam. (Tilskueren 1903. 155—66.)

M. Lensch: Heinr. von Sallern, Pastor zu Galmsbüll. (Schriften d. Vereins f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. II, 487—512.)

En Selvbiografi af Kontra Admiral Schifter. Meddelt ved *H. Grandjean*. (Personalhist. T. 4. R. VI, 1—17.)

S. Nygård: Om Degnen i Dover-Vinge Laurids Schmidt og hans Børn. (Personalhist. T. 4. R. VI, 175.)

A. Lobedanz: Stamtavler for Jacob Henrik Schou's og hans Hustrues Susanne Beckmanns Stiftelse. 4⁰.
Ikke i Bogh.

A. Olrik: Sivard den digre, en vikingesaga fra de danske i Nordengland. (Arkiv f. nord. Filol. XIX, 199—223.)
† 1055.

Sørensen: Christen Skeel. (Østsjæll. Aarb. III, 95—99.)

J. Meyer: Peder Skram. (Vort Forsvar Nr. 577—79.)

V. Stuckenberg: [Emil] Slomann. (Program fra Slomanns Skole 1903.)

Af Generalmajor C. F. Staggemeiers Optegnelser (1848). Meddelt af *O. Staggemeier*. (Vort Forsvar Nr. 595, 598.)

Sogneprest *Markus Frederik Steens* Optegnelser om sit Levned i Bodø Sogns Kaldsbog, meddelt ved *Bernt Grønvold*. (Personalhist. T. 4. R. VI, 143—48.)

H. K. Eggers: Die Steinmannschen Stiftungen, ihre Begründer und deren Familien. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXIII, 272—76.)
Familienavnet ogsaa Stemann.

C. M. Munthe: De første Led af Familien Storch fra Lister. (Personalhist. T. 4. R. VI, 254—55.)

A. Stubkjær: Nogle Oplevelser. 2.—3. Opl.

M. Voss: Hermann Tast, der Reformator Husums. (Die Heimat XIII, 145—53, 171—80.)

E. A. Thomle: Hvorledes er Familienavnet Teiste kommet til den nuværende Slægt af dette Navn? (Personalhist. T. 4. R. VI, 103—42.)

Chr. Munthe: Familien Theisen fra Spind paa Lister og dens Forfædre. Kria.
Trykt som Manuskript.

Æfisaga amtmanns Bjarna Thorsteinssonar skrád af honum sjalfum. (Tímarit hins ísl. bókmentafélags XXIV, 109—93.)

S. Trier: Thorvaldsen.

H. F. Rørdam: Litteræarhistoriken M. Albert Thura. (Kirkehist. S. 5. R. II. 56—105.)

J. Jónsson: Þormóður sagnaritari Torfason. (Tímarit hins ísl. bókmentafélags XXIV, 71—84.)

C. E. A. Schøller: Fremmede Adelsslægter i Danmark. XII. de Trappaud. (Personalhist. T. 4. R. VI, 17—23.)

H. F. Rørdam: Præsten Niels Tøxen i Verst, Orthodoxiens Ridder i Pietismens Tid. (Slutn.) (Kirkehist. S. 5. R. I, 581—646.)

Ludv. Wagner: Fra Ungdomsaarene. Herman Anker. Breve og Rejseminder 1859—60. (Den danske Højskole III, 321—424.)

H. K. Steffens: Slægten Wiel paa Strømsø og Frederikshald. Kria.

E. A. Thomle: Hvis Søn var Mats Jenssøn Wiel paa Strømsø? (Personalhist. T. 4. R. VI, 264—67.)

D. E. Rugaard: Abbed Vilhelm. 1203—6. April—1903. Blade af Æbelholt Klosters Historie. (Frederiksborg.)

A. Wikström: Chr. Winther och Carl Snoilsky.
Særtryk af Stockholms Dagblad 1903. Nr. 177 og 191.

K. Madsen: Kristian Zahrtmann. (Kunst. 4. Aarg. 11. H.)

En dansk Kemikers Indtryk i Paris 1818—19. Et Udtog af *Zeises* Dagbøger ved *S. M. Jørgensen*. (Oversigt over Vidensk. Selsk.s Forhandl. 1903. Nr. 1.)

C. Christiansen: H. C. Ørsted som Naturfilosof. (Oversigt over Vidensk. Selsk.s Forhandl. 1903. Nr. 4.)

Mindre Biografier.

Følgende Forkortelser er anvendte i denne Afdeling: Hbl. = Højskolebladet 28. Bd. — I. T. = Illustreret Tidende 44. Bd. — V. F. = Vort Forsvar. — U. f. L. = Ugeskrift for Læger. — D. K. = Dansk Kirketidende.

C. Muusmann: J. P. Aastrup. (I. T. Nr. 46.) — *A. Hvass*: Justitsraad A. P. C. Abrahams. (I. T. 45. Bd. Nr. 2.) — *V. Pinholt*: Sandflugtskommissær C. C. Andresen († 1870). (T. f. Skovvæsen XV, B, 131—49.) — *F. v. Jessen*: Maleren Otto P. Balle. (I. T. Nr. 18.) — Biskop L. N. Balslev. (I. T. 45. Bd. Nr. 1.) — *K. Larsen*: Et lille Brev til Jubilaren [ɔ: Herman Bang]. (Det ny Aarhundrede I, 104—08.) — *H. Bang*: „Et lille Brev fra Jubilaren". (I. T. 45. Bd. Nr. 7.) — *H. Lind*: H. Bang. (I. T. 45. Bd. Nr. 7.) — Direktør Axel Berg. (I. T. 45. Bd. Nr. 13.) — *L.*: Etatsraad Berner. (I. T. 45. Bd. Nr. 12.) — *C. L.*: Etatsraad J. M. Bing. (I. T. 45. Bd. Nr. 12.) — *E. Meyer*: Laurids Bing. (I. T. Nr. 43.) — *P. M. Lund*: Kultusminister J. J. K. Bjerre. (Nyt T. 1903. 3—12.) — *H. Boeck*: Pastor Emil Boeck.

(I. T. 45. Bd. Nr. 9.) — Th. Bonnesen. (Nord. Boghandlertid. 37. Aarg. Nr. 14.) — *A. Hvass*: Borgmester L. Borup. (I. T. Nr. 17.) — *J. Fabricius*: Geheime-Etatsraadinde Marie Bramsen. (I. T. Nr. 45.) — *J. Steenstrup*: C. F. Bricka. (I. T. Nr. 48.) — *Hj. Th.*: Musæumsinspektør, Dr. P. Brock. (I. T. Nr. 51.) — *G. Hetsch*: Operasanger Nordal Brun. (I. T. 45. Bd. Nr. 5.) — *L. Schrøder*: N. J. Bundsgaard. (Hedeselsk.s T. 1903. 1—3.) — F. C. Bøttger. (Architekten VI, 57—59.) — *S—S*: Konferensraad C. A. Caroc. (I. T. 45. Bd. Nr. 8.) — *H. Kaarsberg*: L. V. Castenschiold. (U. f. L. 693—95.) — *F. Holst*: Ludv. Castenskjold. (I. T. Nr. 48.) — *S. R.*: Borgmester Damkier. (I. T. 45. Bd. Nr. 5.) — *V. Stuckenberg*: N. V. Dorph. (I. T. Nr. 37.) — Amtmand H. C. Dons. (I. T. 45. Bd. Nr. 2.) — *J. S.*: Aage Duus. (I. T. Nr. 51.) — *N. Frimodt Møller*: Folketingsmand Ellinger. (Nyt T. 1903. 263—66.) — *C. L.*: Dr. Engelsted. (I. T. Nr. 24.) — *A. Enna*: Hvorledes jeg blev Komponist. (I. T. Nr. 49.) — *G. Hetsch*: A. Enna. (I. T. Nr. 49.) — *Gustav H.*: Ad. Falkmann. (I. T. Nr. 32.) — *Just Christensen*: H. M. Fenger. (I. T. 45. Bd. Nr. 5.) — Erhard Frederiksen. (I. T. 45. Bd. Nr. 4.) — *St. F.*: Etatsraad, fhv. Stabsdyrlæge C. L. Friis. (I. T. Nr. 21.) — Hofjægermester Johannes Friis. (Ugeskrift f. Landmænd 1903. 90—91.) — *J. Sch.*: Etatsraad Fritsche. (I. T. 45. Bd. Nr. 10.) — *J. J.*: Rasmus Geltzer. (Hbl. 257—62.) — *K. Gjellerup*: Lidt autobiografisk Snak. (I. T. 45. Bd. Nr. 9.) — *E. Wrisberg*: Overtoldinspektør C. P. Goldmann. (T. f. Toldvæsen XXI, 48.) — C. V. E. Gredsted. (I. T. Nr. 32.) — *A. Bobjerg*: Fr. L. Grundtvig. (Hbl. 385—88; jfr. 425—30.) — *F. O. Jungersen*: F. L. Grundtvig. (I. T. Nr. 26.) — *Fr. Th.*: Prof. V. Haderup. (Nyt T. f. Abnormvæsenet V, 33—36.) — *F. Jónsson*: Hannes Hafstein. (I. T. 45. Bd. Nr. 9.) — *G. Hetsch*: Fru Golla Hammerich. (I. T. Nr. 32.) — *F. S.*: Eiler Hansen. (Nyt T. f. Abnormvæsenet V, 113—14.) — *E. Skram*: Octavius Hansen. (I. T. Nr. 15.) — *C. N. N.*: Octavius Hansen. (I. T. Nr. 48.) — General Hedemann. (I. T. Nr. 39.) — *E. Tychsen*: Gouverneur C. E. Hedemann. (I. T. Nr. 35.) — *—h*: Generalmajor Joh. Fr. Hegermann-Lindencrone. (I. T. Nr. 19.) — *Al*: Ludvig Henriques. (I. T. Nr. 14.) — *L. Busch*: Kammeradvokat A. L. Hindenburg. (I. T. Nr. 24.) — Kontorchef Hiort-Lorenzen. (I. T. 45. Bd. Nr. 1.) — *L. Levy*: Johannes Holbek. (I. T. Nr. 34.) — *H. Olrik*: Prof. Edv. Holm. (I. T. Nr. 20.) — *N. Neergaard*: Harald Holm. (I. T. Nr. 20.) — *O. Borchsenius*: Frits Holst. (I. T. Nr. 52.) — Enke-Lensgrevinde C. L. Holstein-Ledreborg. (I. T. Nr. 45.) — *P. Alsted*: Elisabeth Hostrup, f. Hauch. (Hbl. 1601—08.) — Elisabeth Hostrup. (I. T. 45. Bd. Nr. 8.) — *Andr. D.*: H. K. Hovmøller. (Nord. Boghandlertid. 37. Aarg. Nr. 55.) — *N. Møller*: H. Høffding. (I. T. Nr. 23.) — Departementsdirektør H. Jacobsen. (I. T. Nr. 15.) — *J. Steenstrup*: Fru Ottilia Jacobsen. (I. T. Nr. 45.) — *V. Rosenstand*: Prof. H. Chr. Jensen. (I. T. Nr. 51.) — *M.*: Postmester N. P. Jensen. (I. T. 45. Bd. Nr. 13.) — Lærer O. Chr. Jensen. (Smaablade for Døvstumme XIII, 1490—91.) — *J. H. Hansen* og *A. W. Schneider*: Toldassistent J. H. Jepsen. (T. f. Toldvæsen XXI, 131—36.) — Departementschef P. A. Jerichau-Christensen. (Toldrevisionschefer IV.) (T. f. Toldvæsen XXI, 130—31.) — *Ph.*: Postmester E. P. Jespersen. (I. T. Nr. 48.) — *A. G. V. Petersen*: Telefondirektør Fr. Johannsen. (I. T. Nr. 16.) — *Ed. Larsen*: Fr. C. Kabell. (I. T. Nr. 23.) — *C. B. N. C.*: Apoteker C. C. Kierulff. (Farmaceutisk Tidende 1903. 193.) — N. Kjærbølling. (I. T. 45. Bd. Nr. 13.) — *A. J. Rud*: Pastor E. Koch. (I. T. 45. Bd. Nr. 9.) — Viceadmiral H. H. Koch. (I. T. 45. Bd. Nr. 1.) — *P. N.*: Generalmajor,

Kammerherre Kranold. (I. T. 45. Bd. Nr. 13.) — *V. V. Hassing*: Overtoldinspektør C. W. Kruse. (T. f. Toldvæsen XXI, 21—23.) — *Just Christensen*: Pastor H. A. Krøyer. (I. T. 45. Bd. Nr. 5.) — *H. L.*: Vilh. Kyhn. (I. T. Nr. 33.) — *S. Kristensen*: Fru Kamille Køster. (Hbl. 665—66.) — 25 Aars Højskolearbejde [ɔ: P. la Cour]. (Hbl. 1377—80.) — *H. C. Nielsen*: Thor Lange. (I. T. Nr. 51.) — August Larsen. (Nord. Boghandlertid. 37. Aarg. Nr. 39.) — *H. L.*: Fuldmægtig Aug. Larsen. (I. T. 45. Bd. Nr. 2.) — *A. Bauer*: Kaptajn L. Larsen. (I. T. Nr. 14.) — *Just Christensen*: Sognepræst P. M. Larsen. (I. T. 45. Bd. Nr. 13.) — *J. Bondesen*: J. Chr. Lembcke. (I. T. Nr. 18.) — *J. Christensen*: Biskop H. C. Leunbach. (I. T. Nr. 24.) — *H. Ploug*: Prof. H. C. A. Lund. (I. T. Nr. 23.) — *Fr. Meidell*: Premierløjtnant A. F. Læssøe. (V. F. Nr. 587.) — *C. Br.*: Oberst F. A. C. Læssøe. (I. T. Nr. 34.) — *K. C.*: H. V. Mackeprang. (U. f. L. 286—87.) — *J. Holck*: E. Manicus. (I. T. Nr, 33.) — *E. Manicus*: Oplevelser. (I. T. Nr. 33.) — *H. Lind*: Oscar Matthiesen. (I. T. Nr. 44.) — *C. Wesenberg-Lund*: Museumsinspektør, Dr. F. Meinert. (I. T. Nr. 23.) — *P. Johansen*: Kammerherre F. Meldahl. (I. T. Nr. 28.) — *R. Harboe*: Etatsraad L. C. Meulengracht. (I. T. Nr. 30.) — Jul. Milo. (Nord. Boghandlertid. 37. Aarg. Nr. 14.) — *J. P. Bang*: J. H. Monrad. (D. K. 697; 731—48.) — *J. Fog-Petersen*: Pastor J. H. Monrad. (Hbl. 1449—54.) — *Fr. Jungersen*: J. H. Monrad. (I. T. 45 Bd. Nr. 4.) — *L. Moltesen*: Jørgen Herman Monrad. (Dansk T. 1903. 845—50.) — *J.*: Etatsraad Moresco. (I. T. Nr. 31.) — *Fr. Meidell*: R. L. von Münnich. (V. F. Nr. 576.) — Boghandler Jens Møller. (Nord. Boghandlertid. 37. Aarg. Nr. 39.) — Betty Nansen. (Folkebladet XXIV, 206.) — *G. Hetsch*: Prof. Franz Neruda. (I. T. 45. Bd. Nr. 9.) — *H. L.*: Sophus E. Neumann. (I. T. Nr. 31.) — *O. Zinck*: Anna Nielsen. (I. T. Nr. 49.) — Hanne Nielsen. (Ugeskr. f. Landm. 1903. 281—82.) — *N. H.*: Fru Hanne Nielsen. (I. T. Nr. 39.) — Overretssagfører Hans Nielsen. (I. T. Nr. 47.) — *M. Damm*: Overlæge Joh. Fr. Nielsen. (Nyt T. f. Abnormvæsenet V, 241—45; jfr. 187.) — Overlæge Joh. Fr. Nielsen. (Militærlægen XI, 147—48.) — *Sv.*: Louise Nimb. (I. T. Nr. 32.) — Direktør Osterhammel. (I. T. Nr. 32.) — *F. H.*: Bogbindermester Immanuel Petersen. (T. f. Industri IV, 113—14.) — *C. L.*: Prof. Erik Pontoppidan. (I. T. 45. Bd. Nr. 4.) — *T. Østergaard*: Olaf Poulsen. (I. T. 45. Bd. Nr. 5.) — Kaptajn J. P. Raabye. (I. T. 45. Bd. Nr. 4.) — *R. B.*: Grev Ferdinand Reventlow. (I. T. Nr. 49.) — *E. Schiødte*: Prof. Vilh. Rosenstand. (I. T. Nr. 19.) — *Th. M.*: Prof. A. V. Saabye. (I. T. Nr. 41.) — *A. Gad*: Højesteretssagfører Fr. Salomon. (I. T. Nr. 40.) — *G. Krohn*: Prof. L. W. Schat-Petersen. (I. T. Nr. 45.) — Vald. Schiøtt. (I. T. 45. Bd. Nr. 13.) — *G. Hetsch*: H. V. Schytte. (I. T. Nr. 22.) — Rigsarkivar, Dr. jur. V. A. Secher. (I. T. 45. Bd. Nr. 1.) — *V. Møller*: Redaktør W. Secher. (I. T. 45. Bd. Nr. 7.) — *H. Hertel*: Prof. T. R. Segelcke. (Nyt T. 1903. 18—21.) — Kammerherreinde Aleksandra Sehested. (I. T. Nr. 45.) — *H. C. Hertel*: Løjtnant C. V. Selchau-Hansen. (I. T. Nr. 50.) — *I. S.*: Shaw. (I. T. Nr. 41.) — *H. Høffding*: Gabriel Sibbern. (I. T. Nr. 32.) — *O. O. Barfod*: H. C. Siegumfeldt. (Hbl. 1185—92.) — *N. Bøgh*: Maleren H. C. Siegumfeldt. (I. T. Nr. 51.) — *L. Frænkel*: Overrabbiner D. Simonsen. (I. T. Nr. 14.) — *D. Simonsen*: Minder. (I. T. Nr. 14.) — *V. E. Tychsen*: Oberst E. J. Sommerfeldt. (V. F. Nr. 585.) — *P. N.*: Oberst Sommerfeldt. (I. T. Nr. 30.) — Jul. Strandberg. (Nord. Boghandlertid. 37. Aarg. Nr. 6.) — G. K. Styrup. (Hedeselsk.s T. 1903. 163—64.) — *J. Aarsbo*: Sveinbjörn Sveinbjörnsson.

(Hbl. 993—98.) — *J. P. Bang*: Biskop H. L. Sørensen. (I. T. Nr. 26.) — *H. B.*: Prof., Dr. S. Sørensen. (Nyt T. f. Abnormvæsenet V, 95—98.) — *C. U.*: Brandfuldmægtig Tersling. (I. T. Nr. 42.) — Gerhard Peter Thalbitzer. (Ugeskr. f. Landmænd 1903. 491—92.) — *J. Pálsson*: Jónatan Þorlákson. (Sunnanfari XI, 1—2.) — *H. Hoffmeyer*: Prof. Torm. (I. T. 45. Bd. Nr. 12.) — *J. Carlsen*: Stiftsfysikus T. M. Trautner. (I. T. Nr. 26.) — *H. A. Nielsen*: T. M. Trautner. (U. f. L. 334—35. jfr. *H. Laub* sst. 378.) — *H. Laub*: T. M. Trautner. (V. F. Nr. 582.) — Fritz Treschow. (I. T. 45. Bd. Nr. 8.) — *Jul. Clausen*: Troels-Lund. (Ord och Bild XII, 668—72.) — *K. K. K. Lundsgaard*: Dr. M. Tscherning. (I. T. Nr. 37.) — *O. T. Christensen*: Prof. C. F. A. Tuxen. (I. T. 45. Bd. Nr. 7.) — *P. Nieuwenhuis*: Generalmajor C. F. F. E. Tuxen. (I. T. Nr. 22.) — Joh. Vilh. Unmack. (Architekten VI, 73—74.) — *Chr. G.*: Christian Ussing. (I. T. Nr. 47.) — *H. Goldschmidt*: G. J. Wedell-Wedellsborg. (I. T. Nr. 42.) — *H. L.*: Prof. F. Vermehren. (I. T. Nr. 32.) — Frk. L. Winteler. (I. T. Nr. 37.) — *N. N.*: Gert Henrik Winther. (I. T. 45. Bd. Nr. 8.) — *Fr. Beckett*: Kr. Zahrtmann. (I. T. Nr. 26.) — *A. Hvass*: Borgmester C. K. Øllgaard. (I. T. Nr. 52.)

Samfundsforhold og Aandsliv.

K. Mortensen: Lov og Ret i Nordens Hedenold og Middelalder. (Dansk T. 1903. 650—64.)

Die Gesetze der Angelsachsen. Hrsg. von *F. Liebermann.* 1. Bd. 3. Lief. Halle a. S. 4⁰.

Fr. Boden: Mutterrecht und Ehe im altnordischen Recht. Berlin u. Lpz.

Corpus constitutionum Daniæ 1558—1660. Udg. v. *V. A. Secher.* V, 4—5. H.
1645—50.

E. Andersen: Der neueste dänische Gesetzentwurf der bürgerlichen Rechtspflege. Berlin.
Af: Zeitschrift für deutschen Zivilprozess XXXII.

H. Matzen: Landstingsopløsning og udnævnte Landstingsmænd. Et Tilsvar.

E. Elberling: De kongevalgte Landstingsmænd. (Dansk T. 1903. 57—63.)

Ed. Larsen: Landstinget under Parlamentarismen. (Tilskueren 1903. 761—71.)

Norske Herredags-Dombøger. 1. Række (1578—1604). 6. Afd. 2. Navne-Register til Bd. 1—6 ved *E. A. Thomle.* Chria.

Repertorium over Legater og milde Stiftelser i Danmark med Færøerne, Island, Grønland og de vestindiske Øer stiftede

før Udgangen af Aaret 1894, udg. af *H. R. Hiort-Lorenzen* og *E. Rosendahl.* 1. Bd. 4⁰.

Folketællingen i Kongeriget Danmark 1. Febr. 1901. 1. (Statistisk Tabelværk 5. R. Litra A. Nr. 3.) 4⁰.

P. Fahlbeck: Sveriges adel. Statistisk undersökning. 2. delen. Lund.

H. Hildebrand: Sveriges medeltid. III, 6. Sthlm.

J. Olrik: Borgerlige Hjem i Helsingør for 300 Aar siden.

S. Kjær: For to hundrede Aar siden. Fru Hille Trolle. Monsieur Niels Madsen.

K. Bokkenheuser: Drejers Klub. Kulturhistoriske Interiører fra Rahbeks Kjøbenhavn.

Jessie Bröchner: Danish life in town and country. London.

J. Falk Rønne: Præstegaardsliv. (Dansk T. 1903. 26—41.)

Mansa: Besættelsen paa Rosborg. (S. t. jydsk Topogr. og Hist. 3. R. III, 546—47.)

Wigström: Geister- und Gespensteraberglaube aus Västra Göinge und Skåne. (Globus 83. Bd. Nr. 3.)

H. F. Feilberg: Rumlepotter. (Fra Ribe Amt 1903. 122—23.)

K. Bokkenheuser: Hvad Skafferen fortalte. (Dania X, 171—74.)

Den uafhængige Odd-Fellow-Orden. Festskrift ved Ordenens 25 Aars Jubilæum i Danmark 1878—30. Juni—1903. 4⁰.
Ikke i Bogh.

M. Koefoed: Skattesystemerne af 1802 og 1903. (Nationaløkon. T. 3. R. XI, 337—63.)

G. Bang: Tienden. (Tilskueren 1903. 219—38.)

P. Lauridsen: Om Skyldjord eller terra in censu. (Aarbøger f. nord. Oldk. og Hist. 2. R. XVIII, 1—61.)

F. Jørgensen: Toldsvig og Toldstraffe i det 18. Aarhundrede. (T. f. Toldvæsen XXI, 173—78, 197—202, 221—26, 245—50.)

S. Alkærsig: På jagt efter brændevinstøj. (Fra Ribe Amt 1903. 141—46.)
I Askov 1782.

H. Andersen: Militær- og Toldvæsenets Samarbejde for 100 Aar siden. (T. f. Toldvæsen XXI, 68—70.)

T. H. Aschehoug: Kort oversigt over den norske mynt- og pengeværdis historie, sammenlignet med Vesteuropas. (Statsøkon. T. 1903. 193—226.)

Ax. Nielsen: Danske Bankprojekter fra Tiden før Kurantbankens Oprettelse. (Nationaløkon. T. 3. R. XI, 580—601.)

C. Agerskov: Sparekassen for Roskilde By og Omegn 1833— 3. Novbr.—1903.

Ikke i Bogh.

Landbo-, Spare- og Laanekassen for Vejle Opland. 1863— 4. Novbr.—1903. Vejle. P.

Ikke i Bogh.

J. J. Callsen: Das alte Angler Bauernhaus. (Die Heimat XIII, 56—63.)

A. zu Rantzau-Breitenburg, geb. v. Buchwaldt: Aus dem Pronstorfer Gutsarchiv. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXIII, 263—71.)

J. Möller: Die Aufhebung der Leibeigenschaft auf dem Gute Röst. (Die Heimat XIII, 9—13.)

Kr. Lohmann: Halvtredsernes danske Bønder. (Højskolebl. XXVIII, 769—76.)

P. Andersen: Folkelig Retsfølelse. (Fra Ribe Amt 1903. 64—68.)

En Gaardhandel i Sekjær (Holsted Sogn) 1858.

N. P. Larsen: Husmænd. (Ill. Tid. 44. Bd. Nr. 51; ogsaa Dansk T. 1903. 556—60.)

J. Bjerknes: Om landøkonomisk Samvirke i Danmark og Tyskland. Beretning fra en Rejse Høsten 1902. Kria.

A. G. J. Almroth: På studiefärd hos danska landtmän. Sthlm.

C. Bech: Nogle Træk af Landbrugets Arbejderforhold. (Nationaløkon. T. 3. R. XI, 529—48.)

J. Warming: Vort Landbrugs Prioritetsforhold. (Nationaløkon. T. 3. R. XI, 225—63.)

H. Hertel: Vort Landbrugs Foreningsvæsen. (Nationaløkon. T. 3. R. XI, 302—08.)

H. P. Larsen: Festskrift i Anledning af Hads Herreds Landboforenings 50 Aars Jubilæum. Odder.

B. Bøggild: Det danske Smør. (Nationaløkon. T. 3. R. XI, 37—72.)

Albrechtsen: Kvægbrugets Udvikling paa Bornholm. Udg. af Rønne landøkonom. Forening. Rønne.

J. B. Høyer: Fra Kvægpestens Dage i det 18. Aarhundrede. (Fra Ribe Amt 1903. 138—40.)

H. Westergaard: Kreaturforsikringen i Danmark. (T. f. Landøkonomi 1903. 310—64.)

S. Skappel: Træk af det norske Kvægbrugs Historie i Tidsrummet 1660—1814. Chria.

J. Brüel: Klitterne i Ribe Amt. En historisk Undersøgelse af Klitternes Tilstand fra ældre Tid og til vore Dage. (Fra Ribe Amt 1903. 69—121.)

Ogsaa som Særtryk.

H. Winge: Hedeselskabets kulturtekniske Virksomhed 1866—1903. (Hedeselsk.s T. 1903. 181—88.)

C. G. J.: Hedeselskabets Udstilling. (Ill. Tid. 44. Bd. Nr. 24.)

C. V. Prytz: Skógmál Íslands. 2 fyrirlestrar i Reykjavík. (Tímarit hins ísl. bókmentafélags XXIV, 85—108.)

J. E. Elias: Contract tot Oprichting van een zweedsch Factorie-Comptoir te Amsterdam. (Bijdragen en Mededeelingen van het hist. Genootschap te Utrecht XXIV, 356—400.)

1663.

Mémoire touchant le négoce et la navigation des Hollandois medegedeled door *P. J. Blok*. (Bijdragen en Mededeelingen van het hist. Genootschap te Utrecht XXIV, 221—342.)

Forfattet 1699; om Handelen paa Norge og Østersøen S. 245—51.

N. Abrahams: Nogle Bidrag til den dansk-vestindiske Handels Historie i de første Aar. (1671—c. 1680). (Hist. T. 7. R. IV, 283—316.)

S. Alkærsig: Om dansk Studehandel i det 18. Århundrede. (S. t. jydsk Topogr. og Hist. 3. R. III, 527—44.)

O. B. Wroblewski: En Veteran i Nordens Boghandel 1728—1903. (Nord. Boghandlertid. 37. Aarg. 374—75.)

Schubothes Boghandel.

C. J. Hansen: Dansk Skibsfart gennem Tiderne. (T. f. Søvæsen 74. Bd. 429—81.)

B. Liisberg: Lidt om Rejser i gamle Dage. (Den danske Turistforenings Aarsskrift 1903. 53—62.)

O. Olafson: Vort postvæsens historie. (For Kirke og Kultur 1903. 74—86.)

F. Olsen: Postvæsenet i Danmark som Statsinstitution indtil Christian VII's Død. (1711—1808.)

Historiske Optegnelser af en ældre Postmand. (Aarbog for det danske Postvæsen XIII, 146—52.)

Om dansk Postvæsen efter 1808.

G. Rüthning: Geschichte der oldenburgischen Post. Oldenburg 1902.

K. Suenson: Det Store Nordiske Telegraf-Selskab. (Nyt T. 1903. 379—91, 429—43.)

C. Rolfs: Zur Geschichte des Armenwesens in Dithmarschen im 16. Jahrhundert. (Schriften d. Vereins f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. II, 478—86.)

K. Goos: Om Arrestvæsenet i Danmark siden 1793. (Nord. T. f. Fængselsvæsen XXVI, 47—66.)

De danske Fængselsselskaber 1893—1903.

Ikke i Bogh.

A. Goos: Vridsløselille Forbedringshus. (Bilag til Nord. T. f. Fængselsvæsen XXV. 1902. 83—94.)

V. From: Christianshavns Strafanstalt. (Bilag til Nord. T. f. Fængselsvæsen XXV. 1902. 63—82.)

V. From: Horsens Strafanstalt. (Bilag til Nord. T. f. Fængselsvæsen XXV. 1902. 95—108.)

Haandværksskik i Danmark. Nogle Aktstykker samt nogle Oplysninger om Handwärksgebrauch und Gewohnheit som et Forsøg udg. af *C. Nyrop*.

Anm. i Architekten V, 489—92, og T. f. Industri IV, 121—22.

C. Nyrop: Danmarks første Industri-Udstilling. (T. f. Industri IV, 114—17.)

1805.

C. F. Gjernals: Den tekniske Forening 1877—1902. (Tekn. Foren.s T. XXVI, 5—24.)

Holbæk Haandværker- og Industriforening. Stiftet 2. April 1853. Holbæk. P.

Ikke i Bogh.

C. Nyrop: Viborgske Lavsforhold. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. III, 453—74.)

J. Bøgh: Bidrag til Bergens Laugshistorie. Bergen. 4°.
Af Vestl. Kunstindustrimuseums Aarbog for 1903.

H. L. Bisgaard: Fagforeningerne og Arbejdslønnen. (Tilskueren 1903. 360—73.)
Jfr. Ad. Jensen (sst. 487—96) og H. L. Bisgaard (sst. 583—88).

(*H. Bing*): Bing & Grøndahls Porcellænsfabrik 1853—1903. 4°.
Ikke i Bogh.

R. Berg: Bing & Grøndahl. (Ill. Tid. 44. Bd. Nr. 29.)

E. Hannover: Bing & Grøndahl. (1853—1903.) (T. f. Industri IV, 73—81.)

Festskrift for Savværks Arbejdernes og Maskinsnedkernes Fagforening. 1875—1900.

C. Nyrop: Hvad var en Skinder? (T. f. Industri IV, 25—31.)

Beretning om Skomagerlaugets Stiftelses Virksomhed 1853—1903. P.
Ikke i Bogh.

C. Nyrop: Om danske Sæbesyderier og Oliemøller ved Odense Sæbesyderis 150-aarige Bestaaen. Et Festskrift. Odense.

J. Olsen: Jydepotterne. (Fra Ribe Amt 1903. 36—50.)

Det kongelige Sundhedskollegium 1803—13. Maj—1903.
Ikke i Bogh.

G. Norrie: Et Bidrag til Sundhedskollegiets Stiftelseshistorie. (Ugeskr. f. Læger 1903. 481—90.)

P. Hertz: Det kgl. Sundhedskollegiums 100aars-Jubilæum. (Ill. Tid. 44. Bd. Nr. 33.)

N. J. P. H. Andersen: Karantanevæsen i gamle Dage. (T. f. Toldvæsen XXI, 1—4, 23—27.)

St. Friis: Trikiner og Trikinundersøgelser i Danmark. (T. f. Sundhedspleje 1. R. IX, 1—20.)

S. Hansen: Livsvilkaar og Sundhedsforhold i København. (Tilskueren 1903. 739—51.)

J. Carlsen: Lungetuberkulosen paa Fyn 1902.
Særtryk af Berl. Tid.

F. Bergh: Danske værnepligtforhold, udskrivning og rulleførervæsen samt rulleførsel. (Norsk milit. T. 66. Bd. 355—78, 448—71, 496—514.)

H. J. Barstad: Militær justits i Norge i det 18. århundrede. (Norsk milit. T. 66. Bd. 340—54, 399—422.)

O. Eidem og *O. Lütken*: Vor Sømagts Historie. Udarbejdet paa Grundlag af J. C. Tuxens: Den dansk-norske Sømagts Historie. 1.—19. H.

H. D. Lind: Af Bremerholms første Skiftebog. (Fra Arkiv og Museum II, 76—80.)

J. Chr. Nielsen: Beretning om Søunderofficersforeningen „Ørnen" 1883—1903. P.

Ikke i Bogh.

H. Degenkolv: For to Hundrede Aar siden. (T. f. Søvæsen 74. Bd. 484—86.)

Beskrivelse af Marine-Uniformer 1702.

A. Larsen: De søfarende, temporært ansatte Marinelæger. (T. f. Søvæsen 74. Aarg. 37—73.)

Kirke-Leksikon for Norden. Udg. af *F. Nielsen*. 31.—34. H. Aarhus.

J. Holm: Bremen og navnlig dens Betydning for den nordiske Kirkes Grundlæggelse og første Udvikling. (Højskolebl. XXVIII, 373—78.)

T. B. Willson: History of the church and state in Norway from the 10. to the 16. century. Westminster.

A. Hauck: Kirchengeschichte Deutschlands. IV. Die Hohenstaufenzeit. 2. Hälfte. Lpz.

H. F. Rørdam: Danskes Rejser til det hellige Land. (Forts.) (Kirkehist. S. 5. R. I, 698—707.)

W. Schmitz: Klostersysler ved Slutningen af Middelalderen. (Varden 1903. 124—36.)

Witt: Stiftung einer Marientide in der Kirche zu Lütjenburg durch Hans Rantzau 1485. (Schriften d. Vereins f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. II, 515—21.)

O. Olafsen: Prester og kirkelige Forholde i Hardanger i Middelalderen. (Skrifter udg. af Bergens hist. Forening Nr. 9. II, 5—25.)

Hj. Heden: Studier til Danmarks reformationshistoria från Fredrik I's död till slutet af grefvefejden. (Göteborgs Högskoles Årsskrift IX. 1903. Nr. 2.)

Jfr. *H. F. Rørdam* i Kirkehist. S. 5. R. II, 208.

L. Koch: Gudstjenesten i den danske kirke efter reformationen. (Kirkehist. S. 5. R. I, 647—97.)

T. G. Jørgensen: Om Ordningen af Præstevalg i protestantiske Kirkeforfatninger. (Teol. T. Ny R. IV, 34—42.)

B. E. Bendixen: Votivgaver i protestantisk tid. (Aarsberetn. fra Foreningen til norske Fortidsmindesmærkers Bevaring 1902. 307—12.)

H. F. R(ørdam): Bandlysning som Retsmiddel. (Kirkehist. S. 5. R. I, 760—63.)

A. Levinsen: Grev Zinzendorf og hans Tid. I. (Kristelig Samler. 1—2. H.)

J. Lundbye: Herrnhutismen i Danmark. Det attende Hundredaars indre Mission.

L. Schrøder: Herrnhutismen og Pietismen i Kristian VI's Tid. (Højskolebl. XXVIII, 1649—54.)

K. Heiberg: Bidrag til Herrnhutismens Historie paa Bornholm. (Kirkehist. S. 5. R. II, 161—84.)

L. Koch: Udogmatisk Kristendom i det 18de Aarhundrede. (Dansk T. 1903. 97—112, 186—200, 274—85.)

O. Geismar: En dekadent Tidsalder og dens Religion. (For Kirke og Kultur X, 498—504, 537—46.)

Biskop Mynster til Biskop Faber om Ritualsagen. Ved *H. Hansen*. (Kirkehist. S. 5. R. II, 187—90.)

J. H. Monrad: „Kirkeforfatningssagen". I Kommissionerne af 1853 og 1868. (Dansk Kirketidende 58. Bd. 641—53.)

V. Brücker: Dansk Kristendom. (Den danske Højskole III, 577—93.)

J. O. Andersen: Danmarks Kirkeliv i 1901—02. (Teol. T. Ny Række. IV, 390—448, 488—518.)

Rich. Petersen: Kirkelige Meddelelser fra Danmark. (Kyrklig T. IX, 242—53.)

O. Ricard: Den kristelige Ungdomsbevægelse. Et Festskrift i Anledning af K. F. U. M.'s 25-Aars Jubilæum i København.

(*A. Fuglsang*:) Kristelig Forening for unge Mænd. Vejle. Foreningens Historie 1883—1903. (Vejle.)

L. Schrøder: Om Brødremenighedens Mission blandt den farvede Befolkning paa de dansk-vestindiske Øer og om den Opgave som nu foreligger. (Hjem og Skole. XVI.)

Ogsaa som Særtryk. Kolding. Ikke i Bogh.

P. J. Munch: Brødremenighedens Mission blandt Negerslaver i Dansk Vestindien. P.

H. F. Rørdam: Danske og norske Studerende ved Universitetet i Frankfurt a. d. Oder. (Kirkehist. S. 5. R. I, 756—60.)

B. Liisberg: Interiører fra Regensen. (Architekten V, 358—63, 394—97.)

C. Arctander: Studenterforeningen 1863—1903. (Ill. Tid. 44. Bd. Nr. 30.)

E. Henrichsen: Student og Bonde. (Tilskueren 1903. 36—52.)

C. F. Linderstrøm-Lang: Wolfgang Ratichius. Et Bidrag til Pædagogikkens Hist. (Disp.).

Berører stadig Pædagogikken i Danmark i 17. Aarh.

Et Skolereformforslag fra Struensees Tid. Meddelt af *C. Behrend.* (Vor Ungdom 1903. 652—55.)

J. Nissen: Fra den indbyrdes Undervisnings Dage. (Fra Ribe Amt 1903. 147—64.)

Pastor *H. B. Trojels* „Skolejournal“ 1822—1832. Ved *L. Petersen.* (Vor Ungdom 1903. 685—714.)

H. F. Feilberg: Højere Almenskoler. (Dansk T. 1903. 585—88.)

M. C. Gertz: Om Skolereformen. (Vor Ungdom 1903. 98—135.)

J. F. Johansen: Om Nutidens og den nærmere Fremtids danske Skolevæsen. (Vor Ungdom 1903. 356—415.)

P. E. Lindström: Den danska skolreformen. (Letterst. T. 1903. 637—54.)

C. H. Scharling: Den lærde Skole og Universitetet. Et Indlæg i Skolesagen.

Lor. Hinrichsen: Die Schleswiger Domschule im 19. Jahrhundert. II. Die Domschule unter G. Fr. Schumachers Rektorat (1820—35). A. Der Zustand der Schule bis zur Einführung des neuen Regulativs. Schleswig. Progr. 4⁰.

Christensen-Dalsgaard: Den danske Realskole. (Vor Ungdom 1903. 213—43.)

V. Trier, T. Bentzon og *M. Steinthal*: Den Spangske Pigeskole og dens Bestyrerinder. I—IV. (Vor Ungdom 1903. 337—55.)

T. Siersted: L'enseignement primaire en Danemark. Extrait de la Revue pédagogique du 15. août 1903. Odense. P.
Ikke i Bogh.

J. Clausen: Om Friskolen. (Højskolebl. XXVIII, 929—38; jfr. *J. J. Brødsgaard* smst. 1017—19.)

R. Benzon: Læreraspiranter fra Frihedsaarene. (Vor Ungdom 1903. 471—86.)
Paa Jonstrup Seminarium.

J. F. Johansen: Vor ikke-akademiske Læreruddannelse. (Dansk T. 1903. 392—403.)

Indberetning om Skolelærer-Seminariet i Borris Novbr. 1814. Ved *Joakim Larsen*. (Vor Ungdom 1903. Tillæg III: Til Opdragelsens Historie. Aktstykker IV.) P.

Skaarup Seminarium 1803—1903. Et Indbydelsesskrift til Seminariets Hundredaarsfest. Odense.

J. C. Knudsen: Skaarup Statsseminarium. (Ill. Tid. 44. Bd. Nr. 44.)

Jubilæums-Skorpionen. Minder fra Livet paa Skaarup Statsseminar. Svendborg. 4⁰.

H. C. Johannessen: Dansk Skolemuseum. (Vor Ungdom 1903. 627—34.)

A. T. Høy: Det kgl. Opfostringshus 1753—1903.

C. Br.: Det kgl. Opfostringshus' 150 Aars Jubilæum. (Ill. Tid. 44. Bd. Nr. 39.)

E. Lehmann: Denemarken en zijn Volks-hoogescholen. U. St.
Særtryk af Onze Eeuw. 3. Jaarg.

Eline Begtrup: Lidt om vore Højskoler. (Højskolebl. XXVIII, 352—60.)

N. Kierkegaard: Dagligt Liv paa en Højskole. (Det ny Aarhundrede I, 24—35.)

J. Knudsen: Den lærde Skole og Folkehøjskolen. (Det ny Aarhundrede I, 332—41.)

J. Kier: Højskolerne og Badesagen. (Højskolebl. XXVIII, 719—24.)

G. Hjaltason: Folkehøjskolen og det islandske Aandsliv. (Højskolebl. XXVIII, 585—94.)

F. Linderberg: Grundtvigianismen og Oplysningsarbejdet i København. (Den danske Højskole III, 81—118.)

G. Himmelstrup: Højskolen ved Skamlingsbanken. (Højskolebl. XXVIII, 433—40, 1025—28; jfr. *H. Krarup* smst. 1235—38.)

M. Eskesen: Uth Folkehøjskole 1853—17. Oktober—1903. (Højskolebl. XXVIII, 1335—40.)

A. Bobjerg: Danske Højskoler i Amerika. (Højskolebl. XXVIII, 481—88, 513—20.)

A. Bobjerg: Danebod Højskole, Minnesota. (Højskolebl. XXVIII, 1057—60.)

A. Bobjerg: Grand View College. „Den danske Kirkes" Skole i Des Moines. Iowa. (Højskolebl. XXVIII, 641—52.)

Døvstummeinstitutet i Slesvig i gamle Dage. (Smaablade for Døvstumme XIII, 1457—60.)

H. Falk og *A. Torp*: Etymologisk Ordbog over det norske og det danske Sprog. 5.—6. H. Kria.

O. Kalkar: Ordbog til det ældre danske Sprog (1300—1700). 36.—37. H.

B. T. Dahl og *H. Hammer*: Dansk Ordbog for Folket. 1.—4. H.

H. F. Feilberg: Bidrag til en Ordbog over jydske Almuesmål. 22.—23. H.

A. Noreen: De nordiska språken. 2. uppl. Sthlm.

E. Hellquist: Några bidrag till nordisk språkhistoria. (Nord. T. f. Filol. XII, 49—70.)

A. Kock: Bidrag til nordisk ordforskning. (Arkiv f. nord. Filol. XX, 44—75.)

S. Söderberg: Uppsatser i nordisk språkforskning. I—II. (Lunds Univ.s Årskrift 1902. Afd. 1, Nr. 5.)

Clara Holst: Studier over middelnedertyske laaneord i dansk i det 14. og 15. aarh. Kria.
Doktorafhandl.

Ernst Møller: Vore Traaord. (Dansk T. 1903. 812—18.)

D. Simonsen: Ordenes Liv. (Dania X, 174—77.)

O. Siesbye: Fortsatte bemærkninger med hensyn til sproglige kuriosa. (Dania X, 39—51.)

O. Jespersen: En gammel tysk dom om vort sprog. (Dania X, 52—58.)

L. J. Bøttiger: Stednavnet Dueholm. (S. t. jydsk Topogr. og Hist. 3. R. III, 544—45.)

H. Schück: Schwedisch-dänische Litteratur. (*H. Pauls* Grundriss der germanischen Philologie. 2. Aufl. 2. Bd. 4. Lief. S. 924—40.)

E. Mogk: Geschichte der norwegisch-isländischen Literatur. 2. Aufl. Strassb. 1904 [ɔ. 1903].

H. Hungerland: Zeugnisse zur Vǫlsungen- und Niflungensaga aus der skaldendichtung (8—16 jh.). (Arkiv f. nord. Filol. XX, 1—43, 105—42.)

Ogsaa som Særtryk. Lund. (Inaug.-Diss. Kiel.)

A. Olrik: Danmarks heltedigtning. I. Rolf Krake og den ældre Skjoldungrække.

Anm. af *K. Mortensen* (Letterst. T. 1903. 470—74).

F. Jónsson: Vers i gamle nordiske indskrifter og love. (Arkiv f. nord. Filol. XX, 76—90.)

S. Larsen : Vore Folkevisers Form og Overlevering. (Tilskueren 1903. 901—23.)

Holbergs Komedier udg. af J. Martensen. 10. Bd.

R. Bording: Vore Forfædres Naturopfattelse. (Højskolebladet XXVIII, 691—96.)

Tre Breve fra danske Digtere. Meddelte af *N. Bøgh*. (Personalhist. T. 4. R. VI, 168—72.)

Fra Grundtvig, Oehlenschläger og Hertz.

Dansk Folkesang fra det 19. Hundredaar. Tekster i Udvalg med sanghistoriske Oplysninger ved *J. Årsbo*.

Smaaskrifter udg. af Selskab for germ. Filologi Nr. 8.

J. Aarsbo: Fra vor Folkesang. Tekst-Knuder. (Højskolebl. XXVIII, 679—88.)

Hj. Christensen: Svingninger og stemninger i dansk litteratur 1870—1902. (Samtiden 1903. 193—215.)

Klara Johansen: Drachmann-Studier. (Ord och Bild XII, 166—75.)

B. Jónsson: Bokavlen paa Island i vaare Dagar. Oslo. P.

Norske folkeskrifter 9.

H. Philippsen: Sagen und Sagenhaftes von Föhr. (Die Heimat XIII, 164—67, 275—77.)

W. Wisser: Volksmärchen aus dem östlichen Holstein. (Die Heimat XIII, 43—47, 88—92, 137—40, 229—34.)

Norske folkeviser. I. Med ei utgreiding um visedansen av *Hulda Garborg*. Oslo.

Norske folkeskrifter 8.

J. Jakobsen: Om de færøske Æventyr. Thorshavn 1902. 4°. P.

W. Thalbitzer: Eskimoisk Digtekunst. (Tilskueren 1903. 497—505.)

P. Severinsen: Dansk Salmedigtning i Reformationstiden. Studier over vore ældste Salmebøger. (Kirkehist. S. 5. R. II, 1—55.)

P. Severinsen: Endnu en Gang Herluf Trolles Te Deum. (Kirkehist. S. 5. R. II, 207—08.)

H. Graversen: Kingos Salmedigtning. (Højskolebladet XXVIII, 1313—22, 1379—86, 1465—74.)

P. N. Petersen: „Her vil ties, her vil bies". (Dansk Kirketidende 58. Aarg. 449—55.)

Brorsons Salme.

Kr. Nielsen: Grundtvigs Sangværks Forhistorie. (Den danske Højskole III, 187—218, 425—72.)

Jul. Lange: Udvalgte Skrifter. Udg. ved *G. Brandes* og *P. Købke*. 27.—35. H.

H. Pudor: Die bildende Kunst in den skandinavischen Ländern. Lpz. 1904 [ↄ. 1903].

Det andet nordiske Architektmøde. (Architekten V, 429—36.)

Tegninger af ældre nordisk Architektur. Udg. af *H. Storck*. 4. Saml. 2. R. 1.—6. H. Fol.

Jydske Granitkirker, opmaalte og undersøgte under Ledelse af *H. Storck* ved *V. Ahlmann* og *V. Koch*. Fol.

Ogsaa med fransk Titel. Anm. af *Fr. Beckett* (Letterst. T. 1903. 578—83).

O. Stiehl: Die Anfänge des nordischen Backsteinbaues und die Ruinen der Klosterkirche zu Witsköl. (Allg. Zeitung 1902. Beilage Nr. 112.)

R. Haupt: Die Ruinen der Klosterkirche zu Witsköl und die Anfänge des Backsteinbaus. (Allg. Zeitung 1902. Beilage Nr. 94.)

Danmarks Malerkunst. Billeder og Biografier samlede af *C. A. Been*. Kapitlerne indledede af *E. Hannover*. 18.—28. H. 4⁰.

J. Hansen-Kongsløv: Kalkmalerierne i Skive gamle Kirke. (Ill. Tid. 45. Bd. Nr. 8.)

Kalkmalerierne i Vraa Kirke. (Ill. Tid. 45. Bd. Nr. 7.)

O. Granberg: Allart van Everdingen och hans „norska“ landskap. det gamla Julita och Wurmbrandts kanoner. Sthlm. 1902.

Anm. af *G. Göthe* (Letterst. T. 1903. 315—19).

Fr. Beckett: Anm. af *O. Sirén*: Carl Gustaf Pilo. (Letterst. T. 1903. 66—69.)

E. Hannover: Neuere Strömungen in der neueren dänischen Malerei. (Z. f. bildende Kunst. N. F. 14. Jahrg. 12. H.)

Fr. Beckett: Hans Birkholms Udstilling i Kunstforeningen. (Ill. Tid. 44. Bd. Nr. 20.)

C. F. Bauditz: Chr. Mølsted Udstillingen. (Ill. Tid. 45. Bd. Nr. 2.)

H. L.: Den danske Radeerforening i 50 Aar. (Ill. Tid. 45. Bd. Nr. 8.)

H. Fett: Bilthuggere i Kristiania omkring aar 1700. Fra Folkemuseets kirkelige afdeling. Kria. 4⁰. P.

= Norge i gammel tid. Kulturhistoriske bidrag udg. af Norsk Folkemuseum. I.

Fr. Beckett: Vilhelm Bissens Rytterstatue af Absalon. (Letterst. T. 1903. 179—84.)

Kr. Lohmann: R. Bøgebjergs Portrætstatue af Grundtvig. (Højskolebl. XXVIII, 1481—86; jfr. smst. 1548—49 og 1715—20.)

Vilh. Andersen: „Modersmålet“. (Ord och Bild XII, 523—28.)

Monumentet i Skibelund Krat.

Helge Skovmand: Afsløringen af „Modersmaalet“ i Skibelund Krat. (Højskolebl. XXVIII, 961—66.)

L. Schrøder: „Modersmaalet“. (Højskolebl. XXVIII, 1529—34.)

Hansen-Jacobsens Monument i Skibelund Krat.

—*p*—: Modersmaalsmonumentet ved Grænsen. (Ill. Tid. 44. Bd. Nr. 44.)

J. Clausen: I Anledning af Modersmaal-Monumentet i Skibelund. (Vort Forsvar Nr. 591.)

[*N. E.*] *Øllgaard*: Anders Sørensen Vedels Mindesmærke i Ribe. (Fra Ribe Amt 1903. 51—63.)

Med Prof. Edv. Holms Indvielsestale.

Bernh. Olsen: De hamborgske Guldsmede Jakob Mores d. ældres og d. yngres Arbejder for de danske Konger Frederik II og Christian IV. Hamburg. 4°.

O. Levertin: Svensk og fransk medaljkonst under 1600-talet. (Letterst. T. 1903. 113—38.)

Bl. a. om Anton Meybusch, der ogsaa virkede i Danmark (1689—1702).

F. Uldall: Pilegrimstegn og deres Benyttelse til Relieffer paa Kirkeklokker. (Kirkehist. S. 5. R. I, 571—77.)

Andrae: Hausinschriften in Dänemark. (Globus 84. Bd. Nr. 4.)

Chr. Gulmann: Jeppe paa Bjerget. (Dansk T. 1903. 286—92.)

A. Sørensen: Studenterkomedien. Flygtige Omrids. P.

A. Sørensen: Af Studenterkomediens hemmelige Historie. (Ill. Tid. 45. Bd. Nr. 10.)

J. C. Poestion: Zur Geschichte des isländischen Dramas und Theaterwesens. Wien.

A. Hammerich: Om Lurerne som Musikinstrumenter. (Aarb. f. nord. Oldk. o. Hist. 2. R. XVIII, 62—72.)

Eskimomusik. (Globus 83. Bd. Nr. 9.)

This Book is Due

